

KEVSER SURESİ

Rahman Rahim Allah'ın Adıyla
"Şüphesiz biz, sana Kevser'i verdik.
Şu halde Rabbin için namaz kıl ve tekbir
alırken, namazda ellerini boğazına kadar kaldır
Doğrusu asıl soyu kesik olan, sana kin duyandır."

Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin TABATABAÎ

EL-MÎZÂN

FÎ TEFSÎR'İL-KUR'ÂN

5. Cilt

Mütercim:

Vahdettin İnce

Tashih-Tatbik:

Abbas Akyüz - Musa Güneş
Seyyid Seccad Karakuş

KEVSER

Kevser Yayınları: 33

Eserin Orijinal Adı:
El-Mîzân Fî Tefsîr'il-Kur'ân

Dizgi ve Mizanpaj:
Kevser Yayıncılık

Baskı ve Cilt:
Kimmad Matbaacılık

1. Baskı: Eylül 2000

2. Baskı: Nisan 2011

ISBN 978-975-6640-08-1 (Tk.)
978-9944-709-71-2 (5. c.)

Adres:
Kevser Yayınları
Sofular Mah. Simitçi Şakir Sok. No: 14/1
Fatih – İSTANBUL
Tel: (212) 534 35 28 Fax: 631 36 01
www.kevseryayincilik.com

لَمْ تَرِ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ
فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ
خَشْيَةً ۚ وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كُتِبَ عَلَيْنَا الْقِتَالُ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ ۭ^ط
قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَى وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧٧﴾
إِنَّمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشِيدَةٍ ۭ^ط وَإِنْ تُصِيبُهُمْ
حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ۖ وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ ۚ
قُلْ كُلُّ مَنْ عِنْدَ اللَّهِ ۖ فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا ﴿٧٨﴾
مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ۖ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ ۚ
أَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا ۖ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا ﴿٧٩﴾ مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ
أَطَاعَ اللَّهَ ۖ وَمَنْ تَوَلَّىٰ فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِظًا ﴿٨٠﴾

77- Kendilerine, elinizi savaştan çekin, namaz kılın ve zekât verin, denenleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınca, içlerinden bir kısmı hemen Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korku ile insanlardan korkmaya başladılar da; "Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın! Bizi yakın olan ölü-mümüze dek geciktiremez miydin?" dediler. De ki: "Dünya ge-çimliği azdır, ahiretse sakınanlar için daha hayırlıdır ve size kıl payı kadar bile zulmedilmez."

78- Nerede olursanız olun, ölüm size ulaşır; hatta isterse-niz sağlamlaştırılmış yüksek kalelerde olun. Onlara bir iyilik gelirse, "Bu, Allah'tandır" derler; başlarına bir kötülük gelince de, "Bu, sendendir (sen Peygamberin yüzündendir)" derler. De ki: "Hepsi Allah'tandır." Bu adamlara ne oluyor ki hiçbir sözü

anlamaya yanaşmıyorlar?!

79- Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise kendindendir. Seni insanlara elçi gönderdik; şahit olarak da Allah yeter.

80- Kim Peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur. Yüz çevirene gelince, seni onların başına bekçi göndermedik!

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler, daha önceki ayetlerle bağlantısız değildir ve o ayetler grubuyla bir bütün oluşturuyor. Her iki grubun akışı da aynıdır. Dolayısıyla bu ayetlerde, zayıf imanlı müminlerden oluşan bir başka grubun durumu gözler önüne seriliyor. Bu bağlamda, ayetlerin öğüt ağırlıklı, dünyanın geçiciliğini ve ahiret nimetlerinin kalıcılığını vurgulayıcı olduğunu gözlemliyoruz. Ayrıca bu çerçevede iyilikler ve kötülüklerle ilgili Kur'ânî bir gerçek de açıklığa kavuşturuluyor.

"Kendilerine elinizi savaştan çekin... denenleri görmedin mi? ...hatta daha fazla bir korku ile insanlardan korkmaya başladılar." Ayette geçen "el çekme" deyimini, savaşmaktan kaçınmaktan kinayedir. Bunun nedeni, savaş sırasında yapılan eylemlerin eller aracılığıyla gerçekleştiriliyor olmasıdır. Bu ayet gösteriyor ki, başlangıçta kâfirlerin saldırıları, haksızlıkları müminlerin gücüne gidiyordu. Bu tür baskılara karşı sabretmekte ve kılıçları kınlarından çekip karşı koymamakta güçlük çekiyorlardı.

Dolayısıyla yüce Allah bu ayette bundan kaçınmalarını, namaz ve zekât gibi dinin şiarlarını (nişanelerini, sembol ibadetlerini) yerine getirmelerini emretti. Çünkü dinin güçlenmesi, sağlam bir zemine oturması buna bağlıydı. İşte o zaman yüce Allah, din düşmanlarına karşı cihat etmelerine izin verecekti. [Ama şimdi, temelleri sağlamlaştırmanın zamanıydı.] Aksi takdirde dinin iskeleti çözülecek, temelleri yıkılacak, parçaları darmadağın olacaktı.

Görüldüğü gibi bu ayetlerde, bunlara şöyle kınayıcı bir eleştiri yöneltiliyor: Bunlar var ya! Bunlar, düşmana karşı çıkmak için yeterli sayısal ve donanımsal hazırlıkları bulunmadığı bir sırada kâfir-

lerle savaşmak için acele eden, kılıcını çekmekten kendisini alamayan, eziyetlere tahammül edemeyen kimselerdir. Fakat kâfirlerle savaşmaları farz kılınınca, içlerindeki bir grup, kendileri gibi insan olan düşmanlardan Allah'tan korkar gibi, hatta ondan daha da şiddetli bir şekilde korkarlar.

"Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın!... dediler." İfadenin zahiri bu cümlelerin, *"içlerinden bir kısmı"* ifadesine atfedilmiş olduğunu gösteriyor. Özellikle, ayetin akışının muzari fiilinden (insanlardan korkuyorlar), mazi fiiline (dediler) geçiş yapmak suretiyle değişmesi bu ihtimali güçlendiriyor. Şu hâlde, bu sözü söyleyenler, savaşmak için can atan, sabretmekte güçlük çeken, bu yüzden savaştan kaçınma emrine muhatap olan kimselerdir.

"Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın! Bizi yakın olan ölümümüze dek geciktiremez miydin?" ifadesinin, onların davranış lisanlarının (lisanı hâllerinin) sözlü bir anlatımı olması muhtemeldir. Ama aynı şekilde, bu sözü bizzat söylemiş olmaları da mümkündür. Biz biliyoruz ki, Kur'ân bu tür anlatım tarzlarının tümünü kullanır.

İnsanın doğal ömrünü tamamlayarak ölmesi demek olan "ecel" kelimesinin "yakın" vasfıyla nitelendirilmesi ile, onların öldürülmekten kurtulup kısa bir süre yaşamayı istedikleri kastedilmiyor. Tersine, onların bununla söylemek istedikleri şudur: "Eğer biz öldürülmeksizin doğal ömrümüzü tamamlayarak ölmüş olsak bu, kısa bir yaşamaktan ve yakın bir süreden başka bir şey değildir. Şu hâlde Allah, neden bu kısa hayatı yaşamamıza razı olmuyor, bizi öldürülme sınavıyla karşı karşıya bırakıyor, ölümümüzü çabuklaştırıyor?"

Bu sözü söylemiş olmalarının nedeni, gönüllerinin dünya hayatına bağlı olmasıdır. Dünya hayatı ise Kur'ân literatüründe az bir yararlanma olarak tanımlanır; az bir süre yararlanılır, sonra çarçabuk tükenir, varlığından eser kalmaz. Onun ötesinde ise ahiret hayatı vardır; gerçek ve kalıcı hayat, dolayısıyla daha iyi bir hayat. Onlara, *"De ki..."* sözüyle başlayan bir ifadeyle cevap verilmiş olması da bunu vurgulamaya dönüktür.

"De ki: Dünya geçimliği azdır..." Burada Peygamberimiz e-fendimize (s.a.a), adı geçen zayıf karakterlilere, basit ve kısa dünya

hayatını, Allah yolunda savaşma, cihat etme onuruna tercih etmenin yanlışlığını ortaya çıkaracak şekilde cevap vermesi emrediliyor. Kısa- ca verilmek istenen mesaj; imanları hususunda dikkatli davranmaları ve imanlarına zarar verecek her şeyden kaçınmaları gerektiğidir. Dünya hayatı bir yararlanma, bir metadır. Ahiretle karşılaştırıldığında, kısa süre yararlanan bir geçimlik olduğu net bir şekilde görülür.

Ahiret ise, Allah'tan korkup günahlardan sakınanlar açısından daha hayırlıdır. Şu hâlde onların da, kısa süreli bir yararlanmadan ibaret olan dünya geçiminden daha hayırlı olan ahireti tercih etmeleri gerekir. Çünkü onlar her şeye rağmen mümindirler ve takva yolu üzerinde bulunmaktadırlar. Bunu yapmamaları bir tek şeyle izah edilebilir. O da yüce Allah'ın kendilerinden öç almasından ve haklarında zulmetmesinden korkmaları, bu yüzden ellerindeki somut metayı, vaat edilen daha hayırlı nimetlere tercih etmeleridir. Ama korkmaları yersizdir. Çünkü yüce Allah, hiç kimseye kıl kadar zulmetmez.

Bu açıklamalardan sonra "*sakınanlar için*" ifadesinin, sıfatın mevsuf (nitelenen) yerine konuluşuna bir örnek olduğu belirginleşiyor. Bununla güdülen amaç, verilen hükmün sebebine delâlet etmek ve nesnel karşılığıyla tam örtüştüğü iddiasında bulunmaktır. Buna göre ifadenin takdirî açılımı -Allah doğrusunu daha iyi bilir- şöyledir: Ahiret sizin için daha hayırlıdır. Çünkü iman etmiş olmanızdan dolayı, takva ehli olmanız gerekmektedir. Takva ise, ahiretin içerdiği hayırları elde etmenin nedenidir. Dolayısıyla "*sakınanlar için*" ifadesi, muhataplarına yönelik göndermede bulunma nitelikli bir kinaye konumundadır.

"Nerede olursanız olun, ölüm size ulaşır; hatta isterseniz sağlamlaştırılmış yüksek kalelerde olun." Ayetin orijinalinde geçen "burûc" kelimesi, "burc" kelimesinin çoğuludur; kalelerin üzerinde inşa edilen yapılar anlamına gelir. Bu tür binalar, düşman saldırılarını püskürtmek için mümkün olduğunca sağlam inşa edilir. Aslında kelimenin etimolojik kökeninde "açıklık" anlamı vardır. Nitekim süs eşyalarını vb. açığa vurmaya "teberruc" denilmesi de bundan dolayıdır.

Yine ayette geçen "muşeyyede" kelimesi, yükseklik anlamını ifade eder. Bunun da etimolojik kökeni "eş-şeyd", yani kireçtir. Çünkü kireçle hem bir yapı sağlamlaştırılır, hem yükseltilir, hem de süslenir.

Buna göre, ayette geçen "el-buruc-ul müşeyyede", gelmekte olan her türlü düşman saldırısı karşısında insanın sığınmak durumunda olduğu kaleler üzerinde yükseltilecek sağlam binalar demektir.

İfadenin temel dayanağı, istenmeyen bazı şeylerden korunma amacıyla sığınılan bir olgunun örnek verilmesi ve bunun her türlü istenmeyen olgulara karşı sağlam bir sığınak işlevini gören şeylere örnek olarak algılanmasıdır. Buna göre, elde ettiğimiz anlamı şöyle özetleyebiliriz: Ölüm öyle bir şeydir ki, sizi bulmaması diye bir şey olmaz. Hangi sağlam, muhkem sığınağa sığınsanız da ondan kurtulamazsınız. Dolayısıyla savaşa katılmamanız ve size savaşın bir yükümlülük olarak farz kılınmaması durumunda ölümden yana güvencede olacağınıza, size ilişmeden onu savuşturacağınıza ilişkin ham bir kuruntuya kapılmamanız gerekir. Çünkü Allah'ın [sizin yaşama süreniz olarak] belirlediği vakit yani ecel elbette gelecektir.

"Onlara bir iyilik gelirse, 'Bu, Allah'tandır' derler..." Ayetin sonundaki bu iki cümle, onların havadan söyledikleri diğer iki yanılgıya ve yanlış düşünceye işaret etmektedir. Yüce Allah, bunu onlar adına anlatmakta ve Peygamberine, insana ilişen iyilik ve kötülük olgularının gerçek mahiyetini açıklamak suretiyle onların bu kuruntularına cevap vermesini emretmektedir.

Ayetlerin akışındaki bütünlük, bunu, yukarıda sözü edilen zayıf karakterli bazı müminlerin söylemiş olmalarını gerektirmektedir; ister bu sözü davranış lisanıyla (lisanı hâl) söylemiş olsunlar, ister sözlü olarak. Bunda yadırganacak bir şey yok. Nitekim Hz. Musa'ya (a.s) da benzeri bir söylemle cephe alınmıştı. Yüce Allah, bu olayı şöyle anlatmaktadır: *"Onlara bir iyilik geldiği zaman, bu bizimdir (kendi bilgi ve davranışlarımızla bunu elde ettik) derler; kendilerine bir kötülük gelince de, Musa ve onunla beraber olanları uğursuz sayarlardı. İyi bilin ki, onların uğursuzluğu Allah katındadır; fakat çokları bilmezler."* (A'râf, 131)

Başka ümmetlerin de peygamberlerine karşı bu tür bir davranış içine girdikleri rivayet edilmiştir. İslâm ümmeti de peygamberine karşı sergilediği tutum bakımından geçmiş ümmetleri aratmamıştır. Ulu Allah, *"Kalpleri birbirine benzedi."* (Bakara, 118) buyurmuştur. Bu bağlamda İslâm ümmeti, daha çok İsrailoğullarına paralel düşmüştür.

Resulullah (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Onlar kertenkele deliğine girerler, siz de oraya girersiniz." Bununla ilgili olarak Şîî ve Sünnî kaynaklardan derlediğimiz birçok rivayeti daha önce zikrettik.

Tefsir bilginlerinin büyük bir çoğunluğu, bu ayetlerin Yahudiler yahut münafıklar veya her iki grup hakkında indiğini kanıtlamak için yoğun bir çaba içine girmişlerdir. Fakat, ayetlerin akış bütünlüğünün bu ihtimali reddettiğini görmüş bulunuyorsun.

Her hâlükârda, tefsirini sunduğumuz ayet, akışı itibariyle, iyilik ve kötülükten maksadın, yüce Allah'a isnat edilebilecek olgular olduğuna tanıklık etmektedir. Bu tür Müslümanlar ise bir kısmını yani iyiliği Allah'a, diğer bir kısmını yani kötülüğü de Hz. Peygambere (s.a.a) isnat ediyorlar. Buradan hareketle anlıyoruz ki, onların kastettikleri iyilik ve kötülükler, Peygamberimizin kendilerine gelmesinden, dinin kurumlarının temellerini atıp yükseltmesinden, davayı yaymasından ve cihadı tavsiye etmesinden sonra karşılırlarına çıkan olaylardır. Galip geldikleri kimi savaş ve çatışmalarda elde ettikleri fetih, zafer ve ganimetler; yenilgiye uğradıkları diğer bazı savaşlarda da yaşanan öldürülmeler, yaralanmalar ve kayıplar yani. Kötülükleri Peygambere isnat etmelerinin anlamı, onu uğursuz saymak ya da zayıf görüşlü ve tedbirsiz bulmaktır.

Yüce Allah, Peygamberine (s.a.a) onlara şu cevabı vermesini emrediyor: *"De ki, hepsi Allah'tandır."* Bunlar, evrensel düzeni yönlendiren iradenin düzenlediği olaylar ve felâketlerdir. Evrensel düzenin yönlendiricisi de tek ve ortaksız Allah'tır. Varlıklar varoluşları, kalıcılıkları ve karşılaştıkları olaylar itibariyle başkasına değil, yüce Allah'ın iradesine tâbidirler. Kur'ân'ın öğretisinden bunu anlıyoruz.

Ardından bu adamların kıt anlayışlılıkları, bu gerçeği algılamadaki yetersizlikleri, anlayışsızlıkları karşısında şaşkınlığı ifade eden bir soru yöneltiyor: *"Bu adamlara ne oluyor ki, hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?"*

"Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise kendindendir." Onların hemen hiçbir söz anlamadıkları belirtilip, işin aslını ortaya koyma amaçlandığından, onların idraksiz olmaları hesaba katılarak hitabın hedefi olmaktan çıkarılıyorlar ve hitap doğrudan Peygamberimize (s.a.a) yöneltiliyor; bu bağlamda ona isabet eden

iyilik ve kötülüklerin gerçek mahiyetleri açıklanıyor. Buna göre bütün varlıklar, en azından mümin, kâfir, salih (iyi), kötü, peygamber veya başkası olarak bütün insan bireyleri üzerinde egemen olan varoluşsal hükümler açısından, Peygamberin (s.a.a) bir ayrıcalığı, farklı bir konumda olması söz konusu değildir.

Buna göre, insanın öz doğası gereği hoş karşıladığı, güzel gördüğü sağlık, nimet, güvenlik ve konfor gibi olgular anlamında iyiliklerin tümü yüce Allah'tandır. Hastalık, alçaklık, düşkünlük ve fitne gibi insana hoş gelmeyen olgular anlamında kötülükler de sonuçta insana gelip dayanırlar, yüce Allah'a değil. Bu açıdan ayetin, içerik bakımından şu ayette yakın olduğunu görüyoruz: *"Bu, bir millet kendilerinde bulunanı (güzel ahlâk ve meziyetleri) değiştirmedikçe, Allah'ın da onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden ve Allah'ın işiten, bilen olmasından dolayıdır."* (Enfâl, 53) Fakat bu değerlendirme, bütün iyilik ve kötülüklerin başka bir genel perspektifle Allah'a döndürülmesi gerçeği ile çelişki oluşturmaz. Bu konuyu ilerde etraflıca açıklayacağız.

"Seni insanlara elçi gönderdik." Senin bizim katımızdan yana, elçi olmaktan başka bir özelliğin yok. Görevin de ilâhî mesajı açık bir şekilde duyurmaktır. Senin misyonun elçiliktir. Bunun dışında başka bir misyonun yoktur. Ayrıca emir konusunda, yasama ve evrensel hükümlerlik noktasında herhangi bir yetkiye sahip değilsin. Dolayısıyla, uğur ve uğursuzluk bağlamında bir etkinliğin olmaz. Sen insanlara kötülük ilâştiremez, onlara yönelmiş iyilikleri alıkoyamazsın. Bu bakımdan ifade, *"Bu, sendendir."* diyerek kötülükleri Peygamberimizden (s.a.a) kaynaklanan bir uğursuzluk olarak algılayan söz konusu kişilere yönelik bir cevap niteliğindedir ve bu cevap, *"şahit olarak da Allah yeter."* sözüyle pekiştiriliyor.

"Kim Peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur." Bu cümle, bir yeniden başlama niteliğindedir. Fakat önceki ayette geçen *"Seni insanlara elçi gönderdik."* ifadesinin pekiştirilmesi de amaçlanıyor. Önceki ayetin hükmünün gerekçesi açıklanıyor bir bakıma. Demek isteniyor ki, sen bizim tarafımızdan gönderilmiş bir elçiden başka bir şey değilsin. Dolayısıyla bir elçi olduğun için sana itaat eden, Allah'a itaat etmiş olur. Kimileri burun kıvrıp yüz çevirirlerse, biz seni onların başına bekçi olman için göndermedik.

Bundan da anlaşılıyor ki, *"Kim Peygambere itaat ederse..."* ifadesi, sıfatın mevsuf (nitelenen) yerine konuluşuna bir örnek oluşturmaktadır. Böylece hükmün gerekçesine işaret etme hedeflenmiştir. Tıpkı *"ahiretse sakınanlar için daha hayırlıdır ve size kıl payı kadar bile zulmedilmez."* cümlesinde olduğu gibi. Dolayısıyla *"Seni... gönderdik."* ifadesindeki muhataba yönelik hitaptan, *"Kim Peygambere itaat ederse..."* ifadesindeki üçüncü tekil şahsa (gayip siygasına), ondan da *"seni... bekçi göndermedik."* ifadesindeki ikinci tekil şahsa (muhatap siygasına) doğru bir geçiş yapılmış olmaksızın ayetlerin akışı normal seyrini devam ettirmektedir.

İYİLİK VE KÖTÜLÜKLERİN ALLAH'TAN OLMASI NE ANLAM İFADE EDER?

Bana öyle geliyor ki, insanın güzellik kavramının farkına varması, ilk defa kendi türüne yönelik gözlemleri esnasında gerçekleşmiştir. İnsan denen türün yaratılışındaki denge olgusunu, tüm organların belli bir uygunluk içinde vücuttaki yerlerini almış olmasını, özellikle yüzdeki organlar arası ahengi kastediyoruz. Bunun dışında insan, doğadaki diğer somut olguların şahsında da bu anlamı gözlemlemiş, algılamıştır. Sonuç itibarıyla güzellik, bir şeyin doğası itibarıyla amacına uygun olması demektir.

İnsan yüzünün güzel olması demek, göz, kaş, kulak, burun ve ağız gibi organların olmaları gereken bir nitelik veya durum üzere ve birbirleriyle uyum içinde olmaları demektir. O zaman insanın canı ona doğru çekilir, tabiatı ona eğilim gösterir. Bir şeyin bunun aksi bir durumda olması da kötü, kötülük ve çirkin gibi yerine göre kullanılan ifadelerle nitelendirilir. Şu hâlde kötülük, adem nitelikli [varlıktan yoksun] bir anlamdır. Buna karşılık güzellik varoluşsal bir anlamdır.

Daha sonra bu niteleme tüm itibarî eylem ve anlamları, toplumsal koşullarda öngörülen tanımlamaları kuşatacak şekilde genelleştirilmiştir. Burada da değerlendirme ve nitelemenin esasını, bir şeyin insan hayatının mutluluğu veya bu hayattan yararlanma olarak tanımlayabileceğimiz toplumsal hedeflere uygunluğu veya uygun olmayışı oluşturur. Meselâ adalet güzeldir. Hakkedene iyilikte bulunmak güzeldir.

Eğitim, öğretim, öğüt vb. olgular güzeldirler. Zulüm, haksızlık gibi olgular da kötü ve çirkin şeylerdir. Bunun nedeni birinci gruptaki olguların insan mutluluğu veya insanın toplumsal koşullarda yararlanması amacına uygun olmaları, ikinci gruptaki olguların da bu amaca uygun olmayışlarıdır.

Güzel olarak nitelenen kısım ve onun karşısında yer alan çirkin olaylar, toplumsal amaca uygunluğu dolayısıyla bu vasfı kazanan fiile bağlıdır. Dolayısıyla toplumsal amaç ve hedeflere uygunluğu sürekli ve kalıcı olan fiillerin güzellikleri de sürekli ve kalıcıdır. Buna adaleti örnek gösterebiliriz. Diğer bazı fiillerin de çirkinliği öyledir; örneğin zulüm.

Bazı fiillerin durumu, zamana, duruma, yere veya topluma göre değişkenlik arz eder. Örneğin gülmek, şakalaşmak dostlar arasında güzeldir, büyük şahsiyetlerin yanında değil. Sevinç ortamlarında güzeldir, matem ortamlarında değil. Mescitlerde ve mabetlerde de bu tür davranışlar çirkin kaçır. Zina ve içki batılılara göre güzeldir; ama Müslümanlar arasında bu tür fiiller çirkindir.

Bu bakımdan, "Güzellik ve çirkinlik kavramları sürekli değişirler, değişkenlik arz ederler. Bu kavramlar açısından kalıcılık, süreklilik ve bütünsellik söz konusu değildir." iddiasını ortaya atan ve adaletle zulüm gibi kavramlar hakkında bu iddiayı kanıtlamak için, "Toplumsal bazı kabullerin uygulanışı bağlamında kimi toplumlara göre adalet olarak değerlendirilen bir husus, başka bir toplumun, toplumsal kabul-leri gereğince pratize edilen birtakım uygulamalar çerçevesinde adalet olarak değerlendirilen hususla farklı olur. Dolayısıyla adalet anlamının dayandığı belli bir zemin yoktur. Söz gelimi zina suçunu kırbaça cezalandırmak, İslâm açısından adalettir. Ama bu uygulama Batılılara göre adalet değildir." diyenlerin bu sözlerine kulak asmamalıdır.

Çünkü bunlar meseleyi karıştırıyorlar. Kavram ile onun objektif karşılığını ayırt edemiyorlar. [Şöyle ki, adalet kavramı Müslümanlara göre de iyidir, Batılılara göre de. Yine zulüm her iki grubun da yanında kötüdür. Ne var ki bu iki topluluk neyin adaletle, neyin de zulümle nitelenmesi hususunda farklı düşünebilirler. Meselâ, Müslümanlar zinayı zulüm olarak nitelendirirken, Batılılar onu öyle değerlendiremeyebilirler. Bu ise, onların zulmü iyi bilmeleri anlamına gelmez.] Anla-

yışı bu düzeyde olanlara da söyleyecek sözümüz yoktur.

İnsan, toplum üzerinde etkili olan faktörlerin değişmesi hasebiyle toplumsal kuralların bir kerede veya aşamalı olarak değişmesini onaylar; fakat adalet niteliğinin kendisinden soyutlanmasını ve zalim diye adlandırılmasını onaylamaz. Bir zalim tarafından kabul edilir bir gerçeğe dayanmadan sergilenen herhangi bir zulümden hoşlanmaz ve onu onaylamaz. Aslında konu daha da uzatılabilir. Ancak sözü daha fazla uzatmamız, bizi daha önemli olan bir husustan uzaklaştırır.

Daha sonra, güzellik ve çirkinlik kavramları, insanın, hayatı boyunca değişik faktörlerin etkisiyle oluşup karşısına çıkan diğer zihin dışı objektif olayları da kuşatacak şekilde genelleştirilmiştir. Bunlar bireysel ya da toplumsal olaylardır. Bunların bir kısmı, insanın arzularıyla örtüşür. Sağlık, sıhhat veya rahatlık gibi bireysel ya da toplumsal hayatının mutluluğu açısından uygunluk arz ederler. Bu yüzden iyilikler, güzellikler olarak isimlendirilirler. Bunların bir kısmı da, yukarıdakinin tam aksi bir niteliğe sahip olur. Fakirlik, hastalık, zillet veya tutsaklık gibi sıkıntı ve musibetler buna örnektir. Bunlara kötülükler adı verilir.

Yukarıdan beri yaptığımız açıklamalardan şu husus belirginlik kazanıyor: Olgular veya fiiller, insan türünün kemaliyle yahut bireyin mutluluğu veya başka bir şeyle ilintileri açısından iyi ve kötü niteliğini alırlar. Şu hâlde güzellik ve çirkinlik izafî (göreceli) niteliklerdir. Fakat bu izafilik bazı alanlarda daimîdir, değişmez; diğer bazı alanlarda ise değişkendir. Hakmeden birine mal bağışlamanın güzel, hakketmeyen birine vermenin de çirkin, kötü olması örneğin.

Yine şu husus belirginlik kazanmış oldu ki, güzellik her zaman için varoluşsal bir olgudur. Kötülük ve çirkinlik ise ademîdir, varlıktan yoksundur; yani bir şeyin, insanın mizacına uygunluk ve uyumluluk niteliğini yitirmesidir. Yoksa bir şeyin veya fiilin yapısı (kendisi, özü), söz konusu uygunluk ve uyumluluğu bir kenara bırakırsak, birdir ve temelde bir değişikliği yoktur. [Dolayısıyla bu şey veya fiil, ne güzellikle nitelenir, ne de çirkinlikle.]

Meselâ deprem ve sel gibi felâketler bir kavmin başına geldiği zaman, bunlar o kavmin düşmanları açısından güzel nimetler olarak algılanırlarken, kendilerine yönelince çirkin ve kötü olarak algılanır-

lar. Yine din perspektifinde tüm genel musibetler yeryüzünde bozgunculuk yapan kâfirlerin veya azgın günahkârların başına gelince mutluluk, bolluk; salih müminlerin başına gelince de mutsuzluk ve sıkıntı olarak belirginleşirler.

Yine bir diğer örnek olarak, bir yemeği yemek, kişinin kendi malı ise, güzeldir, mubahtır. Fakat başkasının malından ve onun rızası alınmadan yeniliyorsa çirkindir, haramdır. Çünkü başkasının malını, onun rızası alınmadan yemekle ilgili yasağa veya sırf Allah'ın helâl kıldığı şeyleri yemekle ilgili emre uyma ile ilgisi kesilmiş olur. Söz gelişi, bir kadınla bir erkek arasındaki cinsel birleşme evlilik yoluyla gerçekleşiyorsa güzeldir, mubahtır. Fakat nikâhsız ve zina şeklinde gerçekleşiyorsa, çirkindir, haramdır. Çünkü nikâhsız birleşme şeklindeki eylem ilâhî yükümlülükle uygunluk niteliğini yitirmiş olur. Şu hâlde güzellikler, olgulara ve fiillere ilişkin varlıksal tanım ve nitelemelerdir. Kötülükler ise ademî (varlıktan yoksun) tanım ve nitelemelerdir. Yoksa güzel veya çirkin, iyi veya kötü niteliğine maruz kalan şeyin özü, aslı birdir.

Kur'ân'ın bakışı, yüce Allah dışındaki her şeyin O'nun tarafından yaratıldığı şeklindedir. Nitekim şöyle buyuruyor: "*Allah her şeyin yaratıcısıdır.*" (Zümer, 62) "*Her şeyi yaratmış, ona ölçü, biçim ve düzen vermiştir.*" (Furkan, 2) Bu iki ayet, her şeyin yaratılmış olduğunu ortaya koyuyor. Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: "*O (Allah) ki, yarattığı her şeyi güzel yapmıştır.*" (Secde, 7) Burada da yaratılan her şeyin güzel olduğu vurgulanıyor. Bu güzellikten maksat ise, hilkat için gereken, onun ayrılmaz bir parçası olan ve onun eksenini etrafında dönen bir güzelliktir.

Şu hâlde her şey, yaratılıştan ve varoluştan pay aldığı oranda güzellikten pay alır. Yukarıda üzerinde durduğumuz güzellik kavramına ilişkin anlamı düşündüğümüzde, bunun daha bir açıklığa kavuştuğunu görürüz. Şöyle ki: Güzellik, bir şeyin amacına ve maksadına uygun olması, kendisiyle hedeflenen gayeyle tamtamına örtüşmesi demektir. Varlık bütününün parçaları, evrensel düzenin boyutları arasında tam bir uyum ve örtüşme vardır. Yüce Allah, amacını bozacak şekilde parçaları arasında hiçbir uyumluluk olmayan, birbirini geçersiz kılan bir şey yaratmaktan münezzehtir. Yarattığı bir şeyin, O'nu aciz bırakması,

akıllara durgunluk veren şu olağanüstü düzenle güttüğü amacı iptal etmesi düşünülemez.

Nitekim şöyle buyuruyor: *"O tek ve her şeye üstün olan Allah'tır."* (Zümer, 4) *"O, kullarının üstünde her türlü tasarrufa sahiptir."* (En'âm, 18) *"Ne göklerde, ne de yerde, Allah'ı aciz bırakacak bir güç vardır. O bilendir, güçlüdür."* (Fâtır, 44) Buna göre hiçbir şey Allah'ı, yarattıklarıyla ilgili iradesi, kullarına ilişkin dilemesi hususunda aciz bırakamaz, O'nu engelleyemez; O'na baskı kuramaz, O'nun üstünde bir güce sahip olamaz.

Şu hâlde, varlık âlemindeki her nimet varlığı itibariyle güzeldir ve yüce Allah'a nispet edilir. Aynı şekilde başa gelen her felâket de kötüdür. Fakat bu felâket, özü itibariyle yani, yaratılmış varlıklara egemen olan temel özellik (nispet) bakımından yüce Allah'a nispet edilir. Gerçi başka bir nispetle kötü olarak nitelenir. Şu ayetlerin vurgulamak istediği anlam budur: *"Onlara bir iyilik gelirse, 'Bu, Allah'tandır.' derler; başlarına bir kötülük gelince de, 'Bu, sendendir (sen Peygamberin yüzündendir).' derler. De ki: 'Hepsi Allah'tandır.' Bu adamlara ne oluyor ki hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?!"* (Nisâ, 78) *"Onlara bir iyilik gelince, 'Bu, bizim hakkımızdır.' derler; eğer kendilerine bir kötülük ulaşırsa, Musa ve onunla beraber olanları uğursuz sayarlardı. İyi bilin ki, onlara gelen uğursuzluk Allah katındandır; fakat onların çoğu bunu bilmezler."* (A'râf, 131) Bu konuya temas eden başka ayetler de vardır.

Kötülük bağlamına gelince; Kur'ân-ı Kerim, onu insanla ilintilendirirken insan nefsine isnat eder. Meselâ tefsirini sunduğumuz şu ayet, *"Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise kendindir."* (Nisâ, 79) ve diğer ayetler bunun birer örnekleridir: *"Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah birçoğunu da affeder."* (Şûra, 30), *"Bir millet kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumlarını değiştirmez."* (Ra'd, 11) *"Bu da, bir millet kendilerinde bulunanı (güzel ahlâk ve meziyetleri) değiştirmedikçe, Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden... dolayısıdır."* (Enfâl, 53) Bu hususu vurgulayan daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Bunu şöyle açıklamak mümkündür: Görüldüğü gibi önceki ayet-

ler, kötü nitelikli felâketleri de tıpkı iyilikler gibi yaratılışları itibariyle güzel olgular kategorisine sokuyor. Dolayısıyla onların kötü olmalarının tek nedeni, bazı şeylerin doğalarıyla uyuşmamaları, bundan dolayı da onlar için zararlı olmaları kalıyor.

Sonuçta mesele şu noktaya dayanıyor: Yüce Allah, musibete duçar kalan ve zarara uğrayan bu olgular için gerektirdikleri ve doğaları gereği ilgi duydukları şeyler meydana getirmemiş, onlara yapmakta olduğu bağışı durdurmuştur. İşte bu bağışın durdurulması, zarara uğrayan olgular açısından musibet ve kötülük konumundadır. Şu ayet, bu hususu son derece açık bir şekilde ortaya koymaktadır: *"Allah'ın insanlara açtığı herhangi bir rahmeti tutup hapseden olamaz (ona mâni olan bulunamaz). O'nun tuttuğunu O'ndan sonra salıverecek de yoktur. O, üstündür, hikmet sahibidir."* (Fâtır, 2)

Ardından yüce Allah, bağışın birinden alıkonmasının veya rahmetinin akışının artış ve eksilişinin karşı tarafın kapasitesine, üstesinden gelebilme yetkisine bağlı olduğunu açıklıyor. Nitekim örnekle anlattığı bir ayette şöyle buyuruyor: *"Gökten su indirdi de vâdiler kendi ölçüsünce çağlayıp aktı."* (Ra'd, 17) Bir başka ayette de buyuruyor ki: *"Hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri, bizim yanımızda olmasın ve biz onu ancak bilinen bir miktarda indiririz."* (Hicr, 21) Demek ki yüce Allah, karşı tarafın hakkettiği miktarda ve bildiği durumuna uygun olarak verir. *"Hiç yaratan (yarattığını) bilmez mi? O latiftir, her şeyden haberdardır."* (Mülk, 14)

Bilindiği gibi nimet, azap, belâ ve rahatlık her şeyin özel durumuna göre belirginleşir. Yüce Allah bir ayette bu hususa şöyle işaret ediyor: *"Herkesin yöneldiği bir yönü vardır."* (Bakara, 148) Her şey kendine özgü yöne yönelir, kendi durumuna uygun hedefi, gayeyi ve amacı ister.

Bu noktada şöyle bir sezgiyi dile getirmek mümkündür: Bolluk, sıkıntı, nimet ve musibet, Kur'ân öğretisine göre, serbest irade koşullarında yaşayan insan bağlamında, yine insanın iradesiyle ilintili olgulardır. Çünkü insan bir yol üzerindedir. Bu yolu iyi veya kötü katetmesine paralel olarak sonunda mutluluk veya mutsuzlukla karşılaşır. Bütün bunlar insanın serbest iradesinin müdahalesinin söz konusu olduğu olgulardır [ve yolu iyi veya kötü katetmenin insanın irade-

sine bağılı olduğu, inkâr edilmeyecek bir gerçektir].

Kur'ân-ı Kerim de bu sezgiyi onaylıyor ve şöyle buyuruyor: *"Bu da, bir millet kendilerinde bulunanı (güzel ahlâk ve meziyetleri) değiştirmedikçe, Allah'ın da onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden... dolayısıdır."* (Enfâl, 53) İçlerinde besledikleri temiz niyetler ve yaptıkları salih ameller, kendilerine özgü kılınan nimetlerin verilmesinde etkilidir. Fakat niyet ve tavırlarını değiştirtince, yüce Allah da rahmetinin akışını durdurmak suretiyle onlara yönelik fiilini değiştirir. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah birçoğunu da affeder."* (Şûra, 30)

Buna göre, insanların işledikleri ameller, felâketlerin başlarına gelmesinde ve musibetlerin karşılarına çıkmasında etkili olurlar. Bunun yanında Allah, birçok kusurlarını da affeder [bunlardan dolayı karşılarına herhangi bir olumsuzluk çıkarmaz].

Yine yüce Allah, şöyle buyurmuştur: *"Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise kendindendir..."* (Nisâ, 79)

Sakın ola ki aklına, yüce Allah'ın bu ayeti Peygamberine (s.a.a) vahyederken şu ifadelerde açıkladığı belirgin bir gerçeği unuttuğu şeklinde bir fikir gelmesin: *"Allah her şeyin yaratıcısıdır."* (Zümer, 62), *"O (Allah) ki, yarattığı her şeyi güzel yapmıştır."* (Secde, 7) Şöyle ki bu ayetlerde yüce Allah, her şeyi kendisinin yarattığını ve yarattığı her şeyin, özü itibariyle güzel olduğunu vurguluyor. [Ama tefsirini yapmakta olduğumuz ayette insanın başına gelenlerin iyi ve kötü diye ikiye ayrıldığını; iyiliğin Allah'tan, kötülüğün de insanın kendi nefsinden olduğunu ifade ediyor ve bu iki ayette vurguladığı gerçeği, burada unutup sanki. Ancak sen böyle bir vehme asla kapılmamalısın.] Çünkü yüce Allah başka ayetlerde şöyle buyuruyor: *"Rabbin asla unutkan değildir."* (Meryem, 64) *"Rabbim ne yanılır, ne de unuttur."* (Tâhâ, 52)

Buna göre, *"Sana gelen iyilik..."* ifadesinin anlamı şöyledir: Senin karşına çıkan her iyilik -ki karşına çıkan her şey iyidir, güzeldir- Allah'tandır. Sana gelen her kötülük ise, amacına ve arzuna uygun olmamasından dolayı senin açından kötü olduğu için kötüdür. Aslında onlar da özü itibariyle iyidirler, güzeldirler. Senin nefsin onları kötü seçimiyle üzerine çekti, onları çağırması oldu. Dolayısıyla onlar da Al-

lah'tandırlar. Allah, [senden kaynaklanan bir seçim ve irade olmaksızın] doğrudan sana kötülük veya zarar yöneltmekten münezzehtir.

Daha önce de vurguladığımız gibi, ayette özel olarak Peygamberimize (s.a.a) hitap ediliyorsa da, anlamı herkesi kuşatacak genelliğe sahiptir. Diğer bir ifadeyle, bu ayet de *"Bu böyledir... Allah değiştirecek değildir."* ve *"Size gelen her musibet..."* ayetleri gibi, bireysel hitabın yanı sıra, toplumsal hitabı da içerir niteliktedir. Çünkü toplum da bireyden ayrı olarak insanî bir organizmaya, iradeye ve seçme yeteneğine sahiptir.

Toplumun bir organik yapısı vardır. Toplumu oluşturan bireylerden öncekiler ve sonrakiler, bu yapı çerçevesinde yok olur, erirler; geçmişte kalanlar ölüp gidince, sonradan gelenler öncekilerin, ölümlerinin kötülüklerinden sorumlu olurlar; onlardan dolayı sorguya çekilir, azaba çarptırılırlar. Hatta günah işlemeyen birey, günah işleyenlerin günahı karşılığı cezalandırılır vs. Oysa bu, tek tek bireylere uygulanan hükümler açısından hiçbir zaman doğru olmaz. Tefsirimizin ikinci cildinde "Ceza Açısından Amellerin Hükümü"nü incelerken, bu konuya ilişkin bazı açıklamalarda bulunduk.¹

Nitekim Resulullah efendimiz (s.a.a) Uhud Savaşı sırasında yüzünden yara almış, mübarek dişleri kırılmıştı. Müslümanlar da birçok yaralar almışlardı. Hâlbuki o, gûnahtan ve yanılığdan berî olan masum bir peygamberdir [ve böyle bir cezalara maruz kalması asla düşünülemez]. O hâlde, ona isabet eden şey, içinde bulunduğu topluma isnat edilirse -ki onlar Allah'ın ve Resulünün emrine muhalefet etmişlerdi- bu, içinde bulunduğu toplumun kendi elleriyle kazandığı şeylerden dolayı başına gelen bir kötülüktür. Şayet [tefsirini sunduğumuz ayet-teki gibi] onun mübarek şahsına isnat edilirse, bu, Allah yolunda karışına çıkan ilâhî bir sınama amaçlı musibet olur; insanları bilinçli olarak Allah'a davet etme onuru uğruna çekilen mihnet olur. Bu ise insanın derecesini yükselten bir nimetten başka bir şey değildir.

Aynı şekilde, Kur'ân'ın bakışına göre, -ki Kur'ân'ın bakışı haktan başka bir şey değildir- bir kavme isabet eden kötülüklerin kaynağı on-

1- [bkz. c.2, Bakara Suresi, ayet: 216-218.]

ların amelleridir. Yine onlara isabet eden iyiliklere gelince, onlar sadece yüce Allah'tandır.

Evet, burada iyilikleri bir açıdan insanlara nispet eden ayetler de vardır kuşkusuz. Meselâ: *"O ülkelerin halkı inansalar ve (günahlarından) sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık."* (A'râf, 96) *"Sabrettikleri ve ayetlerimize kesinlikle inandıkları zaman, onların içinden, buyruğumuzla doğru yola ileten önderler tayin etmiştik."* (Secde, 24) *"Onları rahmetimizin içine aldık; doğrusu onlar iyi kimselerdendi."* (Enbiyâ, 86) Bu anlamı içeren ayetlerin sayısı oldukça fazladır.

Ne var ki, yüce Allah Kur'ân'da yarattığı herhangi bir varlığın, kendisi için öngörülen bir amacı gerçekleştirmesinin, bir hayra ulaşmasının ancak Allah'ın muktedir kılması ve yol göstermesi ile mümkün olabileceğini vurgulamaktadır: *"...Her şeye kendi (özel) yaratılışını veren, sonra da onu (o doğrultuda) hidayet eden Allah'tır."* (Tâhâ, 50) *"Eğer Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı, içinizden hiçbir kimse asla temiz bir hâle gelemezdi."* (Nûr, 21) Bu iki ayetle ve bundan önce zikrettiğimiz ayetlerle, iyiliklerin yüce Allah'tan olması hususunda karşımıza yeni bir anlam çıkıyor. O da şu ki: İnsan, ancak yüce Allah'ın sahip kılması ile, ona ulaştırması ile bir iyiliğe sahip olabilir. Demek ki bütün iyilikler Allah'ın, kötülükler de insanındır. Böylece, *"Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise kendindendir..."* ayetinin anlamı daha bir belirginlik kazanıyor.

İyilikler Allah'tandır, çünkü her iyi O'nun tarafından yaratılmıştır. Hilkat ve güzellik de ayrılmaz ikilidir. Yine iyilikler O'ndandır, çünkü hayırdırlar. Hayır ise, O'nun elindedir. Bir kimse ancak O'nun sahip kılmasıyla bir hayra sahip olabilir. Kötülükler ise ona nispet edilmezler. Çünkü kötü bir şey, kötülük bağlamında yaratılmış değildir. Yüce Allah ise yaratır. Yaratma O'nun işidir. Kötülük, meselâ insanın Allah katından gelen bir rahmeti yitirmesidir; insanlar tarafından işlenen bir amelden dolayı, yüce Allah o rahmetin akışını durdurmuştur. İtaat ve günah anlamında iyilik ve kötülüğe gelince; daha önce bu kitabın birinci cildinde, *"Allah bir sivrisineği... örnek göstermekten çekinmez."* (Bakara, 26) ayetini tefsir ederken, bunların yüce Allah'a nispet edilişleri hakkında açıklamalarda bulunduk.

Bu bağlamda tefsir kitaplarını inceleyecek olursanız, farklı sözler, değişik görüşler ve eğilimler göreceksiniz, sizi hayrete düşürecek problemlerle karşılaşacaksınız. Yaptığımız açıklamaların, Allah'ın kitabı üzerinde düşünenler için yeterli bir açıklıkta ve açıklayıcılıkta olmasını diliyoruz. Bir araştırmacı, bu konuyu incelerken, konunun farklı yönlerini birbirinden ayrı tutmak, Kur'ân'ın iyilik, kötülük, nimet, ceza gibi kavramlara getirdiği anlamları kavramak, toplumun ve bireyin kişiliklerini ayrı ayrı değerlendirmek zorundadır. Çünkü böyle yapması hâlinde, ifadelerin ana mesajını net bir şekilde algılayabilir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, "*Kendilerine elinizi savaştan çekin... denenleri görmedin mi?*" ayetiyle ilgili olarak Nesai, İbn-i Cerir, İbn-i Ebi Hatem, Hakim -sahih olduğunu belirterek- ve Beyhaki kendi Süneninde İkrime kanalıyla İbn-i Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: "Abdurrahman b. Avf ve arkadaşları Resulullah'ın (s.a.a) yanına gelerek, 'Ey Allah'ın peygamberi, bizler müşrikken onurlu, üstün idik; fakat iman edince alçaldık.' dediler. Peygamberimiz (s.a.a) 'Ben affetmekle [savaştan el çekip eziyetleri hoş görmekle] emredildim. Sakın halkla savaşmayın.' Yüce Allah, onun Medine'ye gelmesini sağlayınca, savaşmasını emretti. Bunun üzerine daha önce savaş isteyenler, bu sefer savaştan kaçındılar. Yüce Allah, onların çelişkili tavırlarına işaret eden şu ayeti indirdi: "*Kendilerine, elinizi savaştan çekin... denenleri görmedin mi?*"

Yine aynı eserde, Abd b. Hamid, İbn-i Cerir ve İbn-i Münzir Katade'den bu ayetle ilgili olarak şunları rivayet ederler: "Peygamberin (s.a.a) ashabı içinde bir grup vardı. Bunlar, hicretten önce Mekke'de oldukları sırada savaşmak için can atıyorlardı. Resulullah'a (s.a.a) gidip şöyle dediler: Bize izin ver ki, külünklerimizi alıp onlarla savaşalım. [Yani onlara kılıçsız bile galip gelebiliriz.]"

Katade daha sonra şöyle diyor: "Bize gelen bilgilere göre Abdurrahman b. Avf da bunlar arasındaydı. Fakat Resulullah (s.a.a) onları bundan menederek, bana savaş emri verilmedi, buyurdu. Ancak hicret gerçekleşip savaş emri verilince, bu adamlar bundan hoşnut olmadılar

ve sizin duyduğunuz şeyleri yaptılar. Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu: *"De ki, dünya geçimliği azdır, ahiretse sakınanlar için daha hayırlıdır ve size kıl payı kadar bile zulmedilmez."*

Tefsir-ul Ayyâşî'de Safvan b. Yahya kanalıyla İmam Musa Kâzım'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Allah dedi ki: Ey Âdemoğlu, benim meşiyetimle (irade ve dilememle) dileyebiliyor ve söyleyebiliyor oldun. Benim gücümle sana yüklediğim farzları yerine getirdin. Benim bahsettiğim nimetler sayesinde, kendinde bana karşı günah işleyecek gücü bulabildin. Sana gelen her iyilik Allah'tandır; başına gelen her kötülük de kendindendir. Çünkü sana iyilik verme hususunda ben senden daha öncelikliyim ve sana kötülük verme noktasında, sen benden daha layıksın. Çünkü ben yaptığımdan dolayı sorgulanmam; ama insanlar sorgulanırlar." [c.1, s.258, h:200]

Ben derim ki: Tefsirimizin birinci cildinde, *"Allah bir sivrisineği... örnek olarak göstermekten çekinmez."* (Bakara, 26) ayetini açıklarken, bu rivayetin değişik bir ifade tarzına sahip bir diğer versiyonunu aktardık. Orada bununla ilgili düşüncelerimize de yer verdik.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Abdurrahman b. Haccac'dan şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanında belâdan ve yüce Allah'ın müminlere özgü kıldığı belâ türlerinden söz edildi. Buyurdu ki: Resulullah'a (s.a.a), dünyada en şiddetli belâlara duçar olanlar kimlerdir? diye soruldu. Buyurdu ki: Peygamberler. Sonra insanların içerisinde peygamberlere benzeyenler (evliyâullah), derecelerine göre sıralanırlar. Daha sonra müminler imanları ve amelilerinin iyiliği oranında belâlara maruz kalırlar. Dolayısıyla kimin imanı sahih, ameli güzelse, karşılaştığı belâ da o oranda şiddetli olur. İmanı gevşek ve ameli zayıf olanın başına gelen belâ da o oranda cılız olur." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.252, h:2]

Ben derim ki: Ünlü rivayetlerden biri de Peygamber efendimizin (s.a.a) şu sözüdür: "Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir."

Aynı eserde, birkaç kanaldan İmam Sadık ve İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Mümin [onun iman ve belâ hususundaki durumu] terazinin [iki] kefesi gibidir. İmanı arttıkça başına gelen belâlarda da artış olur." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.254, h:10]

Aynı eserde İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Yüce Allah mümine belâları armağan olarak gönderir, tıpkı gurbetteki bir insanın ailesine armağan göndermesi gibi. Bir doktorun hastaya zararlı şeyleri yasaklaması gibi, mümine dünyayı yasaklar." [Usûl-ü Kâfî, c.2, s.255, h:17]

Yine aynı eserde İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Yüce Allah'ın, malında ve bedeninde Allah için payı bulunmayan kuluna ihtiyacı yoktur." [Usûl-ü Kâfî, c.2, s.256, h:21]

İlel-uş Şerayi adlı eserde, İmam Ali b. Hüseyin'den (a.s), o da babası İmam Hüseyin'den (a.s) şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Mümin bir dağın başında bulunsan bile yüce Allah, sevaba nail olsun diye, eziyet edecek birini ona musallat eder." [c.1 s.44, h:2, Necef baskısı]

et-Temhis adlı eserde İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Hiç günahı kalmayınca kadar, dertler ve gamlar mümine eşlik ederler."

Yine İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Müminin üzerinden kırk gün geçmez ki, kendisini üzen ve Rabbini hatırlatan bir olayla karşılaşsın."

Nehc-ul Belâğa'da İmam Ali (a.s) şöyle der: "Beni bir dağ sevse, paramparça olur." Ve der ki: "Biz Ehlibeyt'i seven kimse, belâlara karşı kendine bir giysi hazırlasın." [Nehc-ül Belâğa, Kısa sözler: 111 ve 112.]

Ben derim ki: İbn-i Ebi'l Hadîd İmamın bu sözünü şerh ederken şöyle der: Peygamber efendimizden (s.a.a) Hz. Ali'ye (a.s) hitaben şöyle buyurduğu nakledilir: "Seni ancak mümin sever. Ancak münafık sana buğzeder." Öte yandan Peygamberimizin (s.a.a), bir diğer hadiste de şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Belâlar, tepelerden aşağı akan sulardan daha çabuk mümine ulaşırlar." Bu iki önerme, doğru bir sonucu kaçınılmaz kılıyorlar: Evet, Hz. Ali'yi (a.s) bir dağ sevse, paramparça olur.¹

Biliniz ki, bu anlama yönelik rivayetlerin sayısı oldukça kabarıktır, tümü de yaptığımız açıklamayı destekler niteliktedir.

1- [Şerh-i Nehc-ul Belâğa, İbn-i Ebi'l Hadîd, c.2, s.185, Beyrut baskısı.]

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Münzir ve Hatib, İbn-i Ömer'-den şöyle rivayet ederler: "Bir grup ashapla birlikte Resulullah'ın (s.a.a) yanında bulunuyorduk. Buyurdu ki: 'Sizler! Bilmez misiniz ki, ben Allah tarafından size gönderilen bir elçiyim?' Ashap dedi ki: 'Evet.' Buyurdu ki: 'Bilmez misiniz ki, Allah kendi kitabında, bana itaat edenin Allah'a itaat etmiş olacağını içeren ayetler indirmiştir?' Dediler ki: 'Evet! Biz tanıklık ederiz ki, sana itaat etmek Allah'a itaat etmektir. Allah'a itaat etmenin bir gereği de sana itaat etmektir.' Buyurdu ki: Allah'a itaat etmenin bir gereği bana itaat etmeniz, bana itaat etmenizin bir gereği de imamlarınıza itaat etmenizdir. Hatta eğer onlar oturarak namaz kılarlarsa, siz de top yekûn oturarak namaz kılın."

Ben derim ki: Peygamberimizin (s.a.a) "Hatta eğer onlar oturarak namaz kılarlarsa..." sözü, eksiksiz tâbi oluşu vurgulamaya yönelik kinayeli bir ifadedir.

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ^ن
وَاللَّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ^ن فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ^ن وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ^ج وَكَفَى بِاللَّهِ
وَكِيلًا ﴿٨١﴾ أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ^ج وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ
اِخْتِلَافًا كَثِيرًا ﴿٨٢﴾ وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ^ن وَلَوْ
رُدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَ إِلَى أُولَى الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ^ط وَ
لَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٣﴾ فَقَاتِلْ
فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تَكْلَفُ إِلَّا نَفْسَكَ^ج وَ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ^ن عَسَى اللَّهُ أَنْ
يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا^ج وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنكِيلًا ﴿٨٤﴾

81- "Baş üstüne" derler; ama yanından ayrılınca onlardan bir kısmı, geceleyin senin dediğinden (veya kendi söylediklerinden) başkasını düşünüp kurar. Allah da onların kurduklarını yazar. Sen onlara aldırma ve Allah'a dayan; vekil olarak Allah yeter.

82- Hâlâ Kur'ân (ayetleri) üzerinde durup düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz birçok şeyler bulurlardı.

83- Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince, hemen onu yayarlar; hâlbuki onu Resule veya içlerinden olan ululemre (yetki sahibi kimselere) götürselerdi, onların arasından o işin (haberinin) içyüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi (ve onlara gerçeği bildirirlerdi). Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı, pek azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz.

84- Artık Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden (ken-

di yaptığından) sorumlusun. [Sadece] inananları [savaşa] teşvik et. Umulur ki Allah, kâfirlerin zarar ve baskınını (onlardan) defedip giderir. Allah'ın azabı (kahrı) daha çetin ve cezası daha şiddetlidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Tüm ayetlerin, önceki ayetler grubuyla bağlantılı olmasını önleyecek herhangi bir engel söz konusu değildir. Bu bakımdan, tefsirini sunmak üzere olduğumuz bu ayetler grubunun, imanı zayıf bazı Müslümanlara yönelik kınayıcı ifadeleri bütünlediğini söyleyebiliriz. Bununla güdülen amaç; şayet düşünüp basîret ve görüş sahibi olarak gerçekleri görmek isterlerse, gereği gibi düşünecekleri ve mülâhaza ile idrak edip bilecekleri şekilde öğüt almalarını sağlamaktır.

"Baş üstüne, derler..." Ayetin orijinalinde geçen "tâat-un=baş üstüne" kelimesi, gramatik açıdan -söylendiğine göre- haber fonksiyonunu icra eder ve merfudur. Bu durumda anlamsal açılımı şöyle olur: "Bizim işimiz itaattir. Yani, sana itaat ederiz." Yine ayette geçen "berezû" kelimesi, "el-burûz" kelimesinin çoğuludur, açıklık ve çıkış demektir. "Beyyete" kelimesinin mastarı olan "et-tebyit" ise, "beytûte" kökünden gelir ve bir işi geceleyin düşünüp sağlamlaştırmak anlamını ifade eder. "Tekûlu=dediğin" fiilindeki zamir, ayette geçen "tâifet-un=bir kısım" kelimesine veya Peygamber efendimize (s.a.a) dönüktür.

O hâlde ayetin anlamı -Allah herkesten daha iyi bilir- şudur: "Cihat için çağırdığın ve bu çağrına olumlu karşılık veren bu adamlar derler ki: 'Bizim işimiz itaat etmektir.' Ama senin bulunduğun yerden çıktıklarında sana verdikleri cevaptan, sana söyledikleri veya senin onlara söylediğin sözden farklı bir tavırla ilgili olarak geceleyin düşünüp karar alırlar." Burada onların Peygambere (s.a.a) muhalefet etmeyi kararlaştırdıkları, kinayeli bir ifadeyle dile getiriliyor.

Ardından yüce Allah, elçisine onlara aldırmmamasını, işlerinde ve kararlarında Allah'a güvenip dayanmasını emrediyor: *"Sen onlara aldırma ve Allah'a dayan; vekil olarak Allah yeter."* Ayette, bu tavırları anlatılanların, bazılarının iddia ettikleri gibi, münafıklar olduklarına

ilişkin bir kanıt yoktur. Aksine ayetlerin akışının bütünlüğü göz önünde bulundurulduğu zaman, bundan farklı bir sonuç çıkar ortaya.

"Hâlâ Kur'ân (ayetleri) üzerinde durup düşünmüyorlar mı?..." Soru tarzında bir teşvik ifadesi... Ayetin orijinalinde geçen "yetedeberûne" kelimesi, "tedebbur" kökünden, bir şeyi diğer bir şeyden sonra almak demektir. Ayetin atmosferi içinde ise, bir ayeti diğer bir ayetten sonra düşünmeyi veya ayet üzerinde peş peşe düşünmeyi ifade eder. Fakat maksat, Kur'ân'da çelişki olmadığını anlatmak olduğundan ve bu da birden fazla ayetler arasında gözlemlendiğinden, asıl ilk anlamın kastedildiğini, onun temel olduğu ortaya çıkıyor. Gerçi bu, ikinci anlamı da büsbütün olumsuzlamamaktadır.

Şu hâlde maksat, onları Kur'ân ayetleri üzerinde düşünmeye, inen her hükümle, açıklanan her hikmetle, her kıssayla, her öğüt ve herhangi diğer bir meseleyle ilgili olarak, Mekî [Mekke dönemi inişli], Medenî [Medine dönemi inişli], muhkem, müteşabih tüm ayetlere başvurmaya ve Kur'ân'da çelişki olmadığını açık bir şekilde gözlemleyecek duruma gelinceye kadar bir kısmını bir kısmının yanına koyup etüt etmeye teşvik etmektir. Çünkü Kur'ân ayetlerinin önceden inenleri sonradan inenlerini tasdikler, bazısı bazısına tanıklık eder.

Dolayısıyla ayetler arasında akla gelebilecek hiçbir çelişki yoktur. Bazısının bazısını olumsuzlaması veya reddetmesi şeklinde çelişme ihtilafı olmadığı gibi, zıtlasma ihtilafı da yoktur. Yani iki ayetin, açıklamadaki uyumluluk, anlam ve maksattaki sağlamlık açısından birbirinin zıddını ifade etmesi söz konusu değildir. Bazılarının yapı olarak diğerlerinden daha sağlam ve temellerinin daha muhkem olması anlamında çarpıklık örnekleri yoktur Kur'ân'da. Bu, ayetleri birbirine benzeyen, birbiriyle uyum içerisinde olan, bir kısmı diğer bir kısmını gerçekleştiren, her şeyi tekrar tekrar [veya emir-nehî, cennet-cehennem, sevap-azap gibi ikiyeşli olarak] bildiren bir kitaptır. Öyle ki onu dinlerken etkisinden tüyler ürperir, diken diken olur. [Zümer suresinin 23. ayetine işaretir.]

Kur'ân'da bu tarz çelişki ve ihtilafların olmadığını anlamaları, onları Kur'ân'ın Allah katından inen bir kitap olduğu, O'ndan başkasından gelmediği sonucuna götürür. Eğer Kur'ân Allah'tan başkasının ortaya koyduğu bir kitap olsaydı, içinde birçok ihtilaf barındırmadan,

birbiriyle çelişen ifadeler içermekten kurtulamazdı. Çünkü Allah'ın dışındaki tüm evrensel varlıklar, özellikle insanlar -ki onlardan bazı septikler (şüpheciler) Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğundan şüphe ediyorlar-varoluşları ve evrenin doğası gereği hareket, değişim ve tekâmül etme olgusuna göre programlanmışlardır. Dolayısıyla evrende yer alan hiçbir varlık yoktur ki, var olduğu sürece farklı yönlerle ve değişik durumlara sahip olmasın.

Bugün dünden daha akıllı olduğunu görmeyen insan yoktur. Her insan, son olarak işlediği bir amelin veya buna benzer bir eylemin ya da düşünüp ortaya koyduğu bir görüş veya bir bakış açısının, daha önce sergilediği buna benzer şeylerden daha sağlam, daha tutarlı olduğunu görür. Hatta bu durum, tedricî ve aşamalı olarak varolan bir tek eylem için de geçerlidir. Yazarın yazdığı kitap, şairin söylediği şiir, hatibin yaptığı konuşma gibi. Bunlar üzerinde düşünüldüğü zaman sonlarının başlarından daha iyi, bazı kısımlarının bazı kısımlarından daha üstün olduğu görülür.

Dolayısıyla bir insan, hem kendi iç dünyasında, hem de sergilediği herhangi bir amelde ihtilaftan, farklılaşmadan ve çelişkiden kurtulamaz. Bu ihtilaflar, farklılıklar ve çelişkiler öyle bir-iki tane değil, çok çok fazladır. Bu, genel dönüşüm ve tekâmül olgusunun etkisi, egemenliği altında olan insanı ve diğer varlıkları bağlayan bütünsel bir yasadır. Varlık âleminde, peş peşe iki zaman diliminde aynı hâl üzere kalan bir tek varlık gösterilemez. Her şeyin özü ve durumları sürekli bir değişime tâbidir.

Bununla, "*birbirini tutmaz birçok şeyler*" ifadesindeki "çok" nitelemesinin hikmetini algılıyoruz. Şu hâlde bu niteleme açıklamaya dönüktür; ihtirazî [kastedilmeyen şeyleri dışlayan] bir kayıt değil. Bu durumda ifadenin anlamı şu şekilde açıklığa kavuşuyor: "Eğer Kur'ân Allah'tan başkasının ortaya koyduğu bir kitap olsaydı, onda ihtilaflar bulurlardı. Ve bu ihtilaflar, Allah'tan başkasının ortaya koyduğu her şeyde bulunan ihtilaflar sayısınca çok olurdu." Yoksa ifadenin anlamı, "Ayette sadece Kur'ân'da çok ihtilafın bulunmadığı ifade ediliyor; az bir ihtilafın değil [dolayısıyla Kur'ân'da çok tutarsızlık yok; ama az tutarsızlık var]." şeklinde değildir.

Kısacası Kur'ân'ı inceleyen, onun üzerinde düşünen kimseler,

onun insanla ilintili her meseleye, dünya ve ahirete ilişkin bilgilere, yaratma ve meydana getirme konularına, sonra genel insanî faziletlere değindiğini gözlemler. Bunun yanında Kur'ân'ın insan türüne, istisnasız herkesi kuşatacak şekilde egemen olan toplumsal ve bireysel yasalardan söz ettiğini; kıssalar, ibret tabloları ve öğütler anlattığını görür. Bütün bunları Kur'ân, insanları benzerini getirmeye çağırdığı ayetler aracılığıyla açıklar; yirmi üç yıllık bir sürede tedricî olarak parçaparça, ara-ara inen ayetler aracılığıyla sunar.

Bu esnada, durumlarda sürekli bir değişim yaşanmıştır; kimi ayetler gece, kimisi gündüz; kimi hazerde [Peygamberin ikamet ettiği yerde], kimisi yolculukta; kimi barış zamanında, kimisi savaş ortamında; kimi dar zamanda, kimi rahat ortamda; kimi zorlukta, kimi kolaylıkta inmiştir. Ama bütün bunlara rağmen, ayetlerin akıllara durgunluk veren olağanüstü belâgatinde, sunduğu yüksek bilgilerle yüce hikmetlerin durumunda en ufak bir değişiklik olmamış; işaret ettiği toplumsal ve bireysel yasalar bazında bir tutarsızlığa, çelişkiye tanık olunmamıştır. Aksine, ifadelerinin sonu, başının üzerinde durduğu anlama yönelik olmuştur. Ayrıntılı ve detaylı anlatımları, köklü ve temel açıklamalarında ortaya konan ilkelere dönük olmuştur. Yasalarının ve hükümlerinin ayrıntılarının tahlil (analiz) sonucu, saf tevhidin özüne döndükleri görülür. Yine bileşimlerin dönük olduğu bu saf tevhidin, ayrıntıların ortaya koyduğu nesnel olgulara dönüştüğü rahatlıkla gözlemlenir. İşte Kur'ân budur; durumu bundan ibarettir.

Kur'ân üzerinde bu şekilde düşünen insan, diri bilincinin ve fitrî yargısının sonucu, bu sözleri söyleyenin, varlıklar üzerinde etkili olan dönüşüm ve tekâmül yasasının zaman içinde üzerinde etkili olduğu bir kimse olamayacağına, ancak bir ve Kahhar [her şeye üstünlük sağlamış] olan ulu Allah'ın böyle bir kelâm ortaya koyabileceğine hükmeder.

Bu açıklamayla, tefsirini sunduğumuz ayetten sırasıyla şu hususlar belirginlik kazanmış oldu:

1- Kur'ân'ı, sıradan bir anlayış düzeyine sahip bir kimse algılayabilir.

2- Kur'ân ayetlerinin bazısı, bazısını açıklayıcı mahiyettedir.

3- Kur'ân nesh, iptal, ekleme ve ayıklama kabul etmeyen bir kitaptır. Hiçbir hakim hiçbir zaman onun aleyhinde hükmedemez. Çünkü yukarıda saydığımız hususlardan birine açık olan bir kitabın, bir nevi değişim ve dönüşüme de açık olması kaçınılmazdır. Kur'ân ihtilafı içermediğine göre, dönüşüm ve değişime de tâbi değildir. Dolayısıyla nesh, iptal vb. konular da onun için söz konusu olmaz. Bunun kaçınılmaz sonucu şudur: İslâm şeriatı, kıyamet gününe kadar geçerlidir.

"Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince, hemen onu yayarlar..." Ayetin orijinalinde geçen "ezâû" kelimesi, "izâa" kökünden, "yaymak, neşretmek" anlamına gelir. Ayette, bu tarz bir yayma ve neşretmeden dolayı, onların kınandıklarını görüyoruz. Ayetin sonunda yer alan, *"Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı..."* ifadesi gösteriyor ki, bazı müminler bu tarz bir yayma ve neşretmeden dolayı sapma tehlikesiyle karşı karşıya idiler. Tehlike de Resulullah'a (s.a.a) muhalefet etmekten başka bir şey değildi. Çünkü tefsirini sunduğumuz ayetler grubunun işlediği konu budur. Bundan sonra gelen ayette, Peygamberimize, tek başına yardımcısız kalsa dahi savaşmasının emredilmiş olması da bizim bu çıkarsamamızı destekleyici niteliktedir.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, güven ve korkuya ilişkin olarak getirdikleri şey, kargaşa çıkarma amaçlı bazı yalan haberlerdi. Bunları, kâfirlerin kendisi ile müminler arasında ikilik ve ayrılık çıkarmak için gönderdikleri casusları tertipliyordu. Bazı imanı zayıf müminler de bu tür haberleri hiç düşünmeden, akıbetini araştırmadan yayıyorlardı. Bu da müminlerin kararlılığını zaafa uğrattıyor, güçlerini sarsıcı rol oynuyordu. Ancak yüce Allah, müminleri zaafa uğratmak ve onları rezil, rüsva etmek için bu tür haberler getiren şeytanlara uymaktan korudu da bu küfür girişimi de sonuçsuz kaldı.

Ayetin içeriği Küçük Bedir Kıssası ile örtüşüyor. Âl-i İmrân suresinin tefsiri çerçevesinde bu kıssa ile ilgili açıklamalarda bulunduk. Adı geçen surede yer alan konuyla ilgili ayetler, içerik bakımından bu ayetlere benziyorlar. Her iki ayetler grubu üzerinde düşünenler bu benzerliği gözlemleyebilirler. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamberin (Uhud Savaşında müşriklerin ordusunu takip etme) çağrısına icabet edenler, onların içinden iyilik yapanlar ve (günahlardan) sakınanlar için büyük

bir mükâfat vardır. Onlar öyle kimselerdir ki, insanlar kendilerine, '(Düşmanlarınız olan) bütün insanlar size karşı (tekrar) ordu topladılar, onlardan korkun!' dediklerinde bu, onların imanlarını artırdı ve 'Allah bize yeter, O ne de güzel vekildir' dediler... İşte o şeytan (bu sözü diyen insanlar), ancak kendi dostlarını korkutur. O hâlde eğer inanmış kimseler iseniz, onlardan korkmayın, benden korkun!' (Âl-i İmrân, 172-175)

Görüldüğü gibi ayetler, Resulullah'ın (s.a.a) müminleri (Uhud Savaşında) yara aldıktan sonra kâfirleri takip etmeye davet ettiğini, bu sırada bazı grupların insanları bundan vazgeçirmeye, Peygamberden uzaklaştırmaya ve müminleri müşriklerin topluluğundan korkutmaya çalıştıklarını anlatıyor.

Bunun yanında ayetler, bütün bunların şeytan menşeli asılsız korkutmalar olduğunu, bunları dostları aracılığı ile dile getirdiğini vurguluyor. Bu arada eğer inanmışlarsa, onlardan değil sadece Allah'tan korkmaları gerektiği ifade ediliyor.

Yukarıdaki ayetler ve *"Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince, hemen onu yayarlar..."* ayeti üzerinde etraflıca düşünüldüğü zaman, yüce Allah'ın bu ayette Küçük Bedir Kıssasını hatırlattığından, bunu da zayıf karakterli kimi müminlere yönelik eleştiriler ve kınamalar kategorisine aldığından kuşku duymaz. Bu eleştiriler ve kınamalar şu şekilde ifade edilmiştir: *"Sonra onlara savaş farz kılınca..."*, *"Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın? dediler..."*, *"Onlara bir iyilik gelirse..."*, *"Baş üstüne, derler..."* Sonra aynı minval üzere şu ayete yer veriliyor: *"Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince, hemen onu yayarlar..."*

"Hâlbuki onu Resule veya içlerinden olan ululemre (yetki sahibi kimselere) götürselerdi, onların arasından işin iç yüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi." Nisâ suresi 59. ayette, *"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz... onu Allah'a ve Resule götürün..."* olduğu gibi, burada Allah'a götürmekten söz edilmiyor. Çünkü Nisâ suresi 59. ayette, üzerinde anlaşmazlığa düşülen şer'î hükmün götürülmesinden söz ediliyor. Şer'î hükümde ise, Allah ve Resulü dışında hiç kimsenin bir etkinliği söz konusu değildir.

Bu ayette götürülmesi istenen şey ise, insanlar arasında güven ve korkuya ilişkin olarak yayılan haberdır. Böyle bir şeyi Allah'a ve kitabına döndürmenin anlamı yoktur. Bu işteki etkinlik, Allah Resulü'ne ve müminlerden olan ululemre, yani buyruk sahibi kimselere aittir. Bu gibi haberleri duyanlar, bunları onlara götürürlerse, onların uygun yorumu yapmaları, işin iç yüzünü anlayıp çıkarmaları; kendilerine baş vuranlara işin gerçeğini, yanlışını, doğrusunu ve yalanını söylemeleri mümkündür.

Şu hâlde, bilmekten maksat; ayırt etmek, yani hak ve batılı birbirinden ayırmak, doğru ile yalanı ayırt etmektir. Şu ayetleri bu anlamda bir ölçü olarak değerlendirebiliriz: "*Allah, gizlide kimin kendisinden korktuğunu bilsin.*" (Mâide, 94) "*Allah, elbette inananları da bilir ve elbette iki yüzlüleri de bilir.*" (Ankebût, 11)

Ayetin orijinalinde geçen "yestenbitûne=işin iç yüzünü anlayanlar" kelimesinin mastarı "istinbat" kelimesi, sözün kapalılık durumundan çıkarılıp bilgi ve ayırt etme aşamasına ulaştırılması demektir. Bu kelimenin kökü "nebet"tir; kuyudan çıkarılan ilk su anlamına gelir. Bu açıdan "istinbat" kelimesinin, Resul ile ululemrin vasfı olması mümkündür. Yani onlar meseleyi araştırıyorlar, böylece konuyla ilgili olarak hakka ve doğruya ulaşıyorlar. Nitekim bu kelime, meseleyi Resule ve ululemre götürenlerin -tâbi ki eğer onlara götürürlerse- vasfı da olabilir. Çünkü onlar bu durumda, Resulün ve emir sahiplerinin onları haberdar etmesiyle, işin gerçeğini ve doğrusunu bilmiş oluyorlar.

Bu durumda ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Eğer "*onların arasından o işin iç yüzünü anlayanlar*"dan maksat, elçi ve emir sahipleri ise, -nitekim ayetten de anlaşılan budur- ayetin anlamı şöyle olur: ...Elçiden ve emir sahiplerinden çıkarsama isteyenler bilirlerdi. Sorulanların işin doğru olduğunu onayladıkları ve onun gerçeğe uyduğunu benimsedikleri takdirde yani. Şayet maksat, meseleyi Resule ve ululemre götürenler ise, ayetin anlamı şöyle olur: ...Araştıranlar, açıklığa kavuşması için çabalayanlar, bunlar içinde işin, haberin aslına ulaşma hedefini gerçekleştirenler bilirdi.

"*içlerinden olan ululemr...*" ifadesiyle kastedilenler, "*Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin.*" (Nisâ, 59) ayetinde kastedilenlerdir. Gerçi daha önce, tefsir bilginlerinin bu ayetin

açıklaması hususunda ihtilaf ettiklerini belirtmiştik. Yine bu konudaki görüşlerin beş esasa dayandığını vurgulamıştık. Fakat bizim elde ettiğimiz anlam, bu ayette (Nisâ, 83) daha net bir şekilde görülmektedir.

Ayette geçen "ululemr"den maksat, "müfreze komutanlarıdır" şeklindeki değerlendirmeye şu cevabı veririz: Bu komutanlar sadece özel bir olayla ilgili olarak görevlendirilen müfrezenin eylemleri oranında bir emir yetkisine sahiptiler. Bu yetki, onların uzmanlıklarını ve eylem çerçevelerinin kapsamını geçmiyordu. Oysa ayette, müşriklerin gizli casuslar görevlendirip müminlerin arasına göndermesiyle onların birliğini dağıtacak, savaşa katılmalarını engelleyecek yalan haberler yayma girişiminde bulunmalarına ilişkin olarak güvenliği bozmak, korku ve genel panik havası meydana getirmek gibi, verilen bu tür örneklerin müfreze komutanlarını ilgilendiren bir yönü yoktur. Ki bunlarla ilgili olarak, kendilerine sorular yönelten insanlara işin iç yüzünü, hakikatini açıklama imkânına sahip olsunlar.

Bir diğer görüş de ayette geçen "ululemr" ile âlimlerin kastedildiği şeklindedir. Fakat ayetin bununla bir ilgisinin olmadığı daha da açıktır. Çünkü âlimler -o dönemde âlim derken, hadisçiler, fıkıhçılar, hafızlar ve usûl-u dinde uzmanlığı olan kimseler (kelâmcılar) kastedilirdi- sadece fıkıh ve hadis gibi alanlarda ihtisas sahibiydiler.

"Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince..." ifadesinin işaret ettiği husus ise, çok boyutlu değişik alanlarla irtibatlı derin siyasî kökleri bulunan haberlerdir. Bu gibi haberleri kabul etmek, reddetmek veya önemsememek yaşamsal yıkımlara, hiçbir onarımla tedavisi mümkün olmayan sosyal zararlara yol açabilir; toplumun kendi mutluluğu yolunda harcadığı onca emeğini boşa çıkarabilir; ya da toplumun egemenliğini yitirip zillete, alçaklığa, katliamlara ve esirliklere mahkûm olmasına neden olabilir.

Hadis veya fıkıh ya da kıraat âlimlerinin bu gibi konularda ne tür bir uzmanlıkları olabilir ki, yüce Allah bu gibi meselelerde onlara başvurulmasını, bu konuların gerçek anlamını öğrenmek için onların görüşlerinin esas alınmasını emretsin? Acaba bu gibi problemlerin onların elleriyle çözüme kavuşturulmasında hiç ümit yolu var mıdır? [Böyle bir şeyin beklentisi realiteye uygun mudur?]

Ululemrden maksat, raşit halifelerin yani Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin olması görüşüne gelince; buna ilişkin, kitap (Kur'ân) ve kesin sünnette bir kanıt olmamasının yanı sıra şöyle bir cevap vermek mümkündür: Ayetin içerdiği hüküm, ya Peygamberimizin (s.a.a) zamanına özgüdür ya da ondan sonrasını da kapsayan genel bir hükmüdür. Birinci şıkkın doğru kabul edilmesi durumunda adı geçen halifelerin dördünün de insanlar arasında, özellikle sahabeler tarafından bu özellikleriyle bilinmeleri gerekirdi. Hadis ve tarih kitapları, onların bu şekilde bilindiklerine ilişkin bize bir kanıt sunmamaktadır.

İkinci şıkkı doğru kabul etmemiz durumunda, ayetin hükmünün, onların egemenlik zamanlarının sona ermesiyle birlikte kesintiye uğraması gibi bir olgu çıkıyor karşımıza. Bu durumda da ayette buna ilişkin somut bir açıklamanın yer alması zorunlu olurdu. Kur'ân'da sözü edilen ve belli bir zaman dilimine özgü kılınan tüm özel hükümlerde olduğu gibi... Söz gelimi, Peygamberimize özgü hükümler buna örnek verilebilir. Fakat incelediğimiz ayette, buna ilişkin hiçbir somut belirti yoktur.

Konuyla ilgili olarak ortaya atılan bir diğer görüş de, ayette kastedilen "emir sahipleri"nin hâl ve akd ehli [sorunları çözme ve akitleri bağlama yetkisine sahip uzmanlar şurası] olduğu yönündedir. Yalnız, bakanlar kurulu, parlamento gibi uygar toplumlarda rastladığımız türden bir kuruma benzer "hâl ve akd ehli" olarak belirginleşen bir topluluk, Peygamberimiz (s.a.a) döneminde oluşmadığı ve o dönemde Allah'ın ve Resulünün hükmünden başka hüküm yürürlükte olmadığı için, bu görüşü savunanlar, bunu sahabeler arasında bulunan Şûrâ ehli ve bunlar içinde Hz. Peygamberin (s.a.a) çok yakınında bulunan arkadaşları, şeklinde yorumlamak zorunda kalmışlardır.

Her neyse; bu değerlendirmeye şu karşılık verilir: Peygamber efendimiz (s.a.a) istişare amaçlı toplantılarında müminlerle Abdullah b. Übey ve arkadaşları gibi münafıkları bir araya getirirdi. Peygamberimizin (s.a.a) Uhud günü Abdullah b. Übey ile istişare ettiğine ilişkin hadis ünlüdür. Peki yüce Allah'ın bu gibi hususları Abdullah b. Übey gibilerine götürmeyi emretmesi düşünülebilir mi?

Ayrıca gerek Peygamberimiz (s.a.a), gerekse ondan sonraki halifeler zamanında Abdurrahman b. Avf'ın, kendisine istişare amacıyla

başvurulan kişilerden biri olduğu herkesçe kabul edilir. Oysa zayıf karakterli müminler hakkında inen ve onları yaptıkları bazı işlerden dolayı eleştirip kınayan bu ayetlerin giriş kısmı, yani "*Kendilerine elinizi savaştan çekin... denenleri görmedin mi?...*" (Nisâ, 77) ifadesi, Abdurrahman b. Avf ve arkadaşlarının tutumuna dikkat çekiyor.

Nitekim sahih kaynaklarda, bu ayetin Abdurrahman b. Avf ve arkadaşları hakkında indiği belirtilmiştir. Bu rivayeti Nesai sahihinde, Hakim el-Müstedrek adlı eserinde sahih olduğunu belirterek rivayet etmiştir. Yine Taberî gibi tefsir bilginleri tefsirlerinde bu rivayete yer vermişlerdir. Ki bir önceki rivayetler bölümünde bu hadisi aktardık. Durum böyle olduğuna göre, ayette böylesine önemli bir hususun bu gibi insanlara götürülmesinin emredilmesi nasıl mümkün olabilir?

Şu hâlde, "*Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin...*" (Nisâ, 59) ayetini tefsir ederken, sadece bizim tercih ettiğimiz değerlendirme, bu ayetin tefsiri olarak algılanmalıdır.

"Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı, pek azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz." Daha önce bu ayetlerin, Küçük Bedir Kıssasına işaret ediyor olmalarının daha belirgin bir durum olduğuna değinmiştik. Bu bağlamda Ebu Süfyan, Naim b. Mesud el-Eşcai'yi Medine'ye göndererek halk arasında korku ve panik meydana getirmekle ve Bedir Savaşı için çıkma noktasında isteksiz davranmalarını sağlamakla görevlendirmişti. Buna göre, "şeytana uymak"tan maksat, söz konusu provokatörün getirdiği haberi tasdik etmek, Bedir'e çıkmama yönündeki telkinlerine uymaktır.

Bununla hiçbir zorlamaya ve dolambaçlı anlatıma gerek kalmadan, ayetteki istisnanın [*pek azınız müstesna*] anlamının doğruluğu kendiliğinden açığa çıkıyor. Şöyle ki; Naim halka, Ebu Süfyan kalabalık bir ordu topladı, askerlerini savaş için donattı. Onlardan korkun, kendinizi erken ölümün kucağına atmayın, diyordu. Nitekim bu propagandalar bazılarının üzerinde etkili olmuş ve bunlar Bedir'de bulunmaya dair verdikleri sözü yerine getirmemek için bahaneler bulmanın peşine düşmüşlerdi. Peygamberimiz (s.a.a) ve çok yakın bazı arkadaşları dışında bu olumsuz propagandanın etkisinden kurtulan olmamıştı. "*pek azınız müstesna...*" ifadesiyle kastedilen de budur. Bu bir avuç azınlık hariç, insanların çoğu korkunun etkisiyle

sarsılmış, sonra kendilerini toparlayarak azınlığın peşine düşüp sefere çıkmışlardı.

Ayetteki istisna ile ilgili ön plâna çıkardığımız bu yorum, zorlama ve dolambaçlı olmamakla birlikte önceden sözü edilen karinelerle de pekiştirilmektedir.

Ancak tefsir bilginleri, ayetteki bu istisnanın yorumu bağlamında çarpıklık veya zorlamadan kurtulamayan farklı yöntemleri esas almışlardır. Bazılarına göre, ayette geçen "lütuf" ve "rahmet"ten maksat; yüce Allah'ın müminlere, kendisine itaati, elçisine ve içlerinden olan ululemre itaati farz kılmasıyla yol göstermiş olmasıdır. Azınlık diye istisna edilenler de fitratları bozulmamış temiz kalpli müminlerdir. Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Eğer Allah'ın sizi itaatin zorunluluğuna ve meseleyi elçiye ve buyruk sahibine döndürmenin gerekliliğine iletmesi olmasaydı, topluca sapmak suretiyle şeytana uymuş olurdunuz. Temiz ve bozulmamış fitrat sahibi bir azınlık grup hariç... Onlar haktan ve iyilikten kesinlikle sapmazlar.

Bu yorumla ilgili olarak söyleyeceğimiz söz şudur: Bu yoruma göre, lütuf ve rahmet, buna ilişkin somut bir kanıt olmaksızın özel bir hükme özgü kılınmaktadır. [Yani, genel bir anlama sahip olan lütuf ve rahmet, Allah'a itaat etmenin, Resule ve ululemre başvurma gerekliliği şeklinde yorumlanarak, ortada hiçbir kanıt olmaksızın özel bir anlamda kullanılmıştır.] Bu ise, Kur'ân'ın ifade tarzından uzak bir uygulamadır. Kaldı ki ayetin zahiri, bunun sona ermiş ve geçmişe yönelik bir minnet hatırlatması olduğunu ortaya koymaktadır.

Bir diğer görüşe göre, ayeti zahirî doğrultusunda yorumlamak gerekir. Dolayısıyla ihlâslı olmayan müminler, ek lütuf ve rahmete muhtaçtırlar. İhlâslı olanları bile, ilâhî inayetten müstağni değildirler.

Bu yoruma yönelik itirazımız şudur: Böyle bir durumda, ifadenin zahirinin vehmettirdiği bir hususun [yani, ancak ihlâslı olmayanların ilâhî lütuf ve rahmete muhtaç olması vehminin] Kur'ân belâgatince bertaraf edilmesi gerekirdi. Ancak ayette böyle bir noktayı gözlemlemiyoruz. Nitekim yüce Allah bütün herkesin lütuf ve rahmete muhtaç olduğunu belirterek, bir ayette şöyle buyuruyor: *"Eğer Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı, içinizden hiçbir kimse asla temiz bir hâle gelemezdi."* (Nûr, 21) Başka bir yerde de insanların en üstünü olan

Peygamberimize (s.a.a) şöyle hitap ediyor: *"Sana sebat vermeseydik, andolsun ki, az da olsa, onlara meyledecektin. O takdirde sana hayatın da, ölümün de kat kat azabını tattırırdık."* (İsrâ, 74-75)

Bazıları, lütuf ve rahmetten maksat, Kur'ân ve Peygamber efendimizdir (s.a.a) demişlerdir. Bazılarına göre de maksat, fetih ve zaferdir. Böylece cümledeki istisna yerinde oluyor. Çünkü çoğunluk, ancak fetih ve zafer gibi hoşuna giden ilâhî somut inayetlerden dolayı hak üzere kalır. Hakkın acı veren sonuçlarına ise, ancak durumlarının bilincinde olan azınlık müminler grubu katlanır.

Bazılarına göre istisna, *"onu yayarlar"* sözünden yapılmıştır. [O hâlde ayetin anlamı şöyle olur: Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince, hemen onu yayarlar; pek azı müstesna.] Başkaları da istisnanın, *"iç yüzünü arayanlar"* sözünden yapıldığını demişlerdir. [Yani, eğer duydukları haberi Resule veya ululemre götürselerdi, onların arasından o işin iç yüzünü anlayanlar, pek azı müstesna, onun ne olduğunu bilirlerdi.]

Bir diğer grup da şöyle demiştir: İstisna yalnızca lâfızda söz konusudur. Ki topluluk ve kuşatıcılık ifade eder. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: "Eğer Allah'ın size yönelik lütfü ve rahmeti olmasaydı, hepiniz şeytana uyardınız." Bu, tıpkı şu ayete benzemektedir: *"Sana (Kur'ân'ı) okutacağız; artık Allah'ın dilediği hariç, sen hiç unutmayacaksın."* (A'lâ, 6-7) Bu ayetlerdeki dileme istisnası, unutmanın olumsuzlaşmasıyla hükmün genelliğini ifade eder.

Görüldüğü gibi, bu değerlendirmelerin hiçbirisi zorlamadan kurtulabilmiş değildir.

"Artık Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden (kendi yaptığından) sorumlusun! [Sadece] inananları [savaşa] teşvik et." Ayetin orijinalinde geçen "tükellefu" sözcüğünün mastarı "et-teklif" kelimesi, meşakkat ifade eden "el-külfet" kökünden türemiştir. Teklife de teklif (meşakkat, zorluk) denilmesi, mükellefe (yükümlüye) zorluğun yüklenmesi nedeniyledir. Yine ayette geçen "tenkil=ceza" sözcüğü, "nekâl" kökünden gelir ve Mecma-ul Beyan tefsirinde vurgulandığı gibi, şu anlamı ifade eder: Benzeri bir azaba uğratılma korkusu ile insanların bozgunculuk yapmasını engelleyici ceza. Görevini

yerine getirmeyenin bir daha benzeri bir suça yeltenmeyeceği diğer mükelleflerin ibret alacağı şekilde cezalandırılması yani.

"Fe-katil fî sebîlillah=Artık Allah yolunda savaş" ifadesinin başında yer alan "fa" harfi, ayrıntılandırma amaçlı bir edattır. Buna göre, savaş emri, önceki ayetlerin içeriklerinden çıkan sonucun yani, halkın düşmana karşı çıkmada ağır davranması konusunun bir ayrıntısı niteliğindedir. Hemen sonrasında yer alan cümleler bunu kanıtlamaktadır: *"Sen ancak kendinden sorumlusun..."* Anlatılmak istenen şudur:

Onlar cihada çıkmakta ağır davranıyorlarsa, savaştan hoşlanmıyorlarsa, ey Allah'ın Resulü, sen kendin savaş. Ağır davranmaları, Allah'ın emrine karşı çıkmaları senin gücüne gitmesin. Çünkü başkasının yükümlülüğü seni bağlamaz. Sen onların değil, kendine yönelik buyruklardan sorumlusun. Sen kendinden başkasını ancak teşvik edebilirsin. O hâlde savaş ve müminleri de savaşa teşvik et. Böylece umulur ki Allah, kâfirlerin zorlu gücünü kırsın, zarar ve baskınını onlardan defedip gidersin.

"Sen ancak kendinden sorumlusun." ifadesi şu anlamı içeriyor: "Sen ancak kendi yaptığından sorumlu tutulursun." Bu istisna da, muzaf takdir etmek suretiyle bu şekilde yorumlanabilir. Şöyle ki, "la tükellefu illa nefseke" ifadesinin takdirî açılımı şu şekildedir: "La tükellefu ente şey'en illa ameale nefsike." [Görüldüğü gibi istisna ("illa nefseke" ifadesi), muzaf (yani amel kelimesinin) takdir edilmesi şeklinde açıklanmıştır. Yani, sen ancak kendi yaptığından sorumlusun.]

"Umulur ki Allah, kâfirlerin zarar ve baskınını (onlardan) defedip giderir..." Daha önce "asa" sözcüğünün "ümit" anlamına delâlet ettiğini belirtmiştik. Ve bu ümidin, konuşanın veya muhatabın kendisiyle ya da diyalog ortamıyla kaim olmaktan daha genel bir anlam ifade ettiğini vurgulamıştık. Dolayısıyla tefsir bilginlerinin, "asa" sözcüğü, yüce Allah'a izafeten kullanıldığı zaman kesinlik ifade eder, şeklindeki değerlendirmelerine gerek yoktur.

Bu ayet, savaşa gitmemek için ağır davrananlara yönelik ilâhî azar ve kınamanın yoğunluğuna, çokluğuna delâlet eden bir ifade tarzına sahiptir. Öyle ki, onların ağırdan almacı tavırları, yüce Allah'ın Peygamberine (s.a.a) tek başına savaşmasını, onlara aldırmasın, çağrısına olumlu karşılık vermeleri için ısrar etmemesini, onları kendi hâl-

lerine bırakmasını ve bu tür tutumlardan dolayı içinde bir sıkıntı hissetmemesini emretmesini gerektirmiştir. Çünkü o sadece kendi nefsinden ve müminleri savaşa teşvik etmekle yükümlüdür. Uyan uyar, uymayan uymaz.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Aclan'dan şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Yüce Allah, *'Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince, hemen onu yayarlar.'* ayetinde, bazılarını ifşa etmekle, duydukları haberleri yaymakla kınamıştır. O hâlde, gizli bir şeyi açığa vurmaktan, (duyduğunuz haberi) yaymaktan kaçının." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.369, h:1]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Abdulhamid b. Ebi Deylem'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Allah buyurdu ki: *'Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin.'* Yine buyurdu ki: *'Hâlbuki onu Resule ve içlerinden olan ululemre götürselerdi, onların arasından işin iç yüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi.'* Böylece insanların yönetimini, içlerinden olan ululemre (emir sahiplerine) bırakmıştır ki, onlara itaat etmeyi ve sorunların çözümü için onlara baş vurmaya emretmiştir." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.295, h:3]

Ben derim ki: Bu rivayet, bizim ikinci ayette geçen "ululemr"den maksat, ilk ayette geçen "ululemr"dir, şeklindeki değerlendirmemizi desteklemektedir.

Tefsir-ul Ayyâşî'de, Abdullah b. Aclan İmam Muhammed Bâkır'ın (a.s), *"Hâlbuki onu Resule ve içlerinden olan ululemre götürselerdi..."* ayeti ile ilgili olarak, "Kastedilenler Ehlibeyt İmamlarıdır." dediğini rivayet eder. [c.1, s.260, h:205]

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren bir rivayeti Abdullah b. Cündeb İmam Rıza'dan (a.s) aktarır. İmam Rıza Vakıfiye Mezhebi'ne ilişkin değerlendirmelerini içeren bir yazıda ona (Abdullah b. Cündeb'e) ululemrden maksadın Ehlibeyt İmamları olduğunu buyurur.¹ Yine Şeyh Müfid el-İhtisas adlı eserde, bu konuya ilişkin olarak İshak b. Ammar

1- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.260, h:206]

kanalıyla İmam Sadık'tan (a.s) uzun bir hadis rivayet eder.

Tefsir-ul Ayyâşî'de, Muhammed b. Fudayl'dan, *"Eğer Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı..."* ayetiyle ilgili olarak İmam Ebu'l Hasan Musa Kâzım'ın (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Lütuftan maksat Resulullah (s.a.a), rahmetten maksat da Emir-ül Müminin'dir [Hz. Ali'dir]." [c.1, s.261, h:208]

Yine aynı eserde Zürrare İmam Bâkır'dan (a.s) ve Hamran İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Eğer Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet ederler: "Allah'ın lütfu elçisi, rahmeti de Ehlibeyt İmamlarının velayetidir." [c.1, s.261, h:207]

Yine aynı eserde Muhammed b. Fudayl, salih kuldan [yani, İmam Musa Kâzım'dan] (a.s) şöyle rivayet eder: "Rahmetten maksat Resulullah (s.a.a), lütuftan maksat da Ali b. Ebu Talip'tir (a.s)." [c.1, s.261, h:209]

Ben derim ki: Rivayetleri, genel ve soyut olguların nesnel ve özel olgulara uyarlanması şeklinde algılamak gerekir. Kastedilen de peygamberlik ve velayettir. Bunlar ayrılmaz iki sebeptir, yüce Allah onlar aracılığıyla bizi sapıklık uçurumundan ve şeytanın tuzağından kurtarmıştır. Bunlardan biri tebliğ edilen sebep, diğeri de yürütmeci sebeptir. Son rivayete daha fazla itibar edilir. Çünkü yüce Allah kitabında elçisini "rahmet" olarak nitelemiştir: *"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."* (Enbiyâ, 107)

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Ali b. Hadîd'den, o da Murazim'den İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Yüce Allah, kullarından hiç kimseye yüklediği yükümlülüğü elçisine yüklemiştir. Kendisiyle birlikte savaşacak bir grup bulamaması durumunda tek başına tüm insanlara (düşmanlara) karşı çıkmakla yükümlü tutmuştur. Ondan önce ve ondan sonra hiç kimseyi bununla yükümlü tutmamıştır." Ardından İmam şu ayeti okudu: *"Artık Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlusun."*

Sonra şöyle buyurdu: "Buna karşılık yüce Allah, kendisi için belirlediğini onun için de belirlemiş ve şöyle buyurmuştur: *"Kim bir iyilikle gelirse, ona getirdiği o iyiliğin on katı vardır."* (En'âm, 160) Bunun yanında Resule (s.a.a) salavat getirmenin on iyiliğe bedel olduğunu belirtmiştir." [Ravzat-ul Kâfi, c.8, s.274, h:414]

Tefsir-ul Ayyâşî'de, Süleyman b. Halid'den şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'a (a.s) insanların Hz. Ali (a.s) ile ilgili olarak, "Şayet haklı idiyse, onu hakkını almak için kıyam etmekten alıkoyan neydi?" şeklinde söyledikleri sözlere ilişkin olarak ne düşündüğünü sordum. Buyurdu ki: "Yüce Allah, Resulullah'tan (s.a.a) başkasını tek başına baş kaldırmakla yükümlü tutmamıştır. O, Resulü'ne hitaben şöyle buyurmuştur: *'Artık Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlusun. [Sadece] inananları [savaşa] teşvik et.'* Bu ancak Allah'ın Resulü için geçerli olan bir yükümlülüktür. Onun dışındaki insanlar içinse şu hüküm geçerlidir: *'Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilmek veya diğer bölüğe ulaşıp mevzi tutma durumu hariç...* [Yani, böyle birilerinin savaşa katılmamasının sakıncası yoktur.]" [Enfâl, 16] O gün, Ali'ye hakkını almak için yardım edecek bir grup yoktu." [c.1, s.261, h:211]

Aynı eserde Zeyd Şehham İmam Cafer b. Muhammed'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) kendisinden istenen hiçbir şeye, yoktur, dememiştir. Şayet istenen şey varsa verir, yoksa, inşallah olursa veririm, derdi. Hiçbir zaman kötülüğe kötülükle karşılık vermemiştir. *'Artık Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlusun.'* ayeti indiğinden itibaren de karşılaştığı tüm müfrezelerde bizzat kendisi komutanlık yapmıştır." [c.1, s.261, h:212]

Bu doğrultuda başka rivayetler de vardır.

مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا^ز وَمَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً سَيِّئَةً
 يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا^ط وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا ﴿٨٥﴾ وَإِذَا حُيِّتُمْ
 بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا^ط إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا
 ﴿٨٦﴾ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ^ج لِيَجْمَعَ بَيْنَكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ^ط وَمَنْ
 أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا ﴿٨٧﴾ فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَةٍ وَاللَّهُ أَرَكْسَهُمْ
 بِمَا كَسَبُوا^ج أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ^ز وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ
 لَهُ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾ وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً^ز فَلَا تَتَّخِذُوا
 مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّى يُهَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ^ج فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ
 حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ^ز وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٨٩﴾ إِلَّا الَّذِينَ
 يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ
 يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ^ج وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتِلُوكُمْ^ج
 فَإِنْ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَالْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَامَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ
 سَبِيلًا ﴿٩٠﴾ سَتَجِدُونَ آخَرِينَ يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوكُمْ وَيَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلًّا
 مَا رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا فِيهَا^ج فَإِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَامَ وَ
 يَكْفُوا أَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقِفْتُمُوهُمْ^ج وَأُولَئِكَ جَعَلْنَا لَكُمْ
 عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿٩١﴾

85- Kim iyi bir şefaatte bulunursa, onun o şefaatin doğurduğu iyilik)ten bir nasibi olur; kim de kötü bir şefaatte bulunursa, şefaatin doğurduğu kötü akıbet)ten bir payı olur. Allah her şeye gücü yetendir, her şeyin koruyucusudur.

86- Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeli ile selâm verin yahut aynısı ile karşılık verin. Şüphesiz Allah, her şeyi (hakıyla) hesaplayandır.

87- Allah'tır ki Ondan başka ilâh (tapacak) yoktur. Geleceğinde şüphe olmayan kıyamet günü, sizi mutlaka bir araya toplayacaktır. Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?

88- Size ne oldu da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız?! Hâlbuki Allah onları, yaptıklarından dolayı (gerisine) küfre döndürdü. Allah'ın, kötü amelleri sonucu saptırdığını doğru yola iletmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, artık onun için (doğruya) hiçbir yol bulamazsınız.

89- Onlar, sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler ki, onlarla eşit olasınız. Onun için Allah yolunda göç etmedikçe onlardan hiçbirini dost edinmeyin. Eğer (göç etmekten) yüz çevirirlerse, onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün; onlardan dost ve yardımcı edinmeyin.

90- Ancak sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar yahut sizinle veya kendi toplumlarıyla savaşmaktan yürekleri sıkılarak size gelenler, (bu hükümden) müstesnadır. Allah dileseydi onları size musallat ederdi de sizinle savaşarlardı. Artık onlar sizden uzak durup da sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse, (bu durumda) Allah size, onların aleyhinde bir yola girme hakkı (savaş izni) vermemiştir.

91- Hem sizden, hem de kendi toplumlarından emin olmak isteyen başkalarını da bulacaksınız. Ne var ki fitneye (küfre veya savaşa) her çağırdıklarında ona dalarlar (dönerler). Eğer sizden uzak durmaz, barış teklif etmez ve sizden el çekmezlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün. İşte onlara karşı size apaçık burhan ve delil verdik.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler grubu, önceki grubu bütünleyen bir içeriğe sahiptir. Çünkü tefsirine başladığımız bu ayetlerin tümünde (85-91) bir grup müşrikle -yani müşriklerden olan iki yüzlü münafıklarla- girilen savaş konu ediliyor. Ayetler üzerinde düşünüldüğü zaman, bunların müminlere inandıklarını izhar eden, sonra karargâhlarına dönüp müşriklerin şirk inancına katılan bir grup müşrik hakkında indikleri anlaşılır. İşte bunlarla savaşma hususunda Müslümanlarda bir kuşku uyanır; Müslümanlar arasında, bunların konumları hakkında değişik görüşler ileri sürülür. Bazıları onlarla savaşmaktan yana tavır belirlerken, bazıları buna engel olur ve görünürde iman ettikleri için onların lehinde aracılık yaparlar.

Buna karşılık yüce Allah, onlar hakkında Müslümanların yurduna hicret etmek ya da Müslümanların kendileriyle savaşacaklarını bilmek şeklinde iki alternatif sunar ve müminleri bu gibi insanlar lehine aracılık yapmamak hususunda uyarır.

Bunlara başkaları [Müslümanlarla aralarında antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar ve savaşmaktan yürekleri sıkılanlar], sonra başkaları [hem Müslümanlardan, hem de kendi toplumlarından emin olmak isteyenler] katılır ve onlara ya barış ya da savaştan birine razı olmaları önerilir. Söze başlanırken içeriklerine özet-giriş yapılarak bir ayette "şefaât" konusuna, bir diğer ayette de barış önerisiyle ilgisi bulunduğu "selâmlaşma" konusuna açıklık getirilir.

"Kim iyi bir şefaatte bulunursa, onun o şefaât(in doğurduğu iyilik)ten bir nasibi olur." Ayette geçen "nasîb" ve "kifl" sözcükleri aynı anlama (pay) gelirler. "Şefaât", eksikliği onarma ya da bir meziyeti giydirme vb. amaca yönelik bir tür aracılık olması hasebiyle, bir durumu düzeltmeye yönelik bir tür nedensellik niteliğine sahiptir. Dolayısıyla hakkında şefaât gerçekleşen duruma bağlı olarak belirginleşen kötü akıbet ve mükâfat, şefaatin kendisi için de söz konusu olur. Çünkü aracılık edenin ve hakkında aracılık yapılanın ortak amacı budur. Şu hâlde aracılık yapan kişi, yaptığı aracılığın doğurduğu hayır veya şerde belli bir pay sahibidir. *"Kim iyi bir şefaatte bulunursa..."* ayetinde vurgulanan anlam işte budur.

Bu gerçeğin gündeme getirilmesinde, müminlere yönelik bir mesaj vardır. Şöyle ki bir şeye aracılık yaparken dikkatli olmaları uyarısında bulunuluyor; hakkında aracılık yapılan şeyde bir tür kötülük varsa, bundan uzak durmaları isteniyor. Müşrik kökenli münafıkların öldürülmemeleri, onlarla savaşılmaması hususunda aracılık yapmak gibi. Çünkü küçük bir bozgunculuğu kendi hâlinde bırakmak ve onunla ilgili önlemleri almayı ihmal etmek, onun gelişmesine, önlenemez bir hâl almasına imkân sağlar. Bu küçük bozgunculuk gelişir, büyür ve sonuçta yönetimi ele alarak çevreyi ve nesli mahveder. Şu hâlde ayet, bir tür kötü aracılık yasağı niteliğindedir. Zalimler, tağutlar, münafıklar ve müşrikler gibi yeryüzünde bozgunculuk yapan gruplar lehinde aracılık yapmayı yasaklamaktadır.

"Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeli ile selâm verin." Bu ayette, verilen bir selâmı, ondan daha güzeliyle veya benzeriyle karşılama emrediliyor. Bu, her türlü selâmı kapsayan genel bir hükümdür. Ancak ayetlerin genel akışından da anlaşılacağı üzere, buradaki selâmdan maksat, barış amaçlı verilen bir selâmdır. Yani bu ayetlerde, Müslümanlara getirilen barış ve uzlaşma önerisinin ifadesi olarak selâmın verilmesi durumu ile ilintili bir hususa temas ediliyor.

"Allah'tır ki, Ondan başka ilâh yoktur... kıyamet günü sizi, mutlaka bir araya toplayacaktır..." Ayetin anlamı açıktır. Bir bakıma, önceki iki ayetin içeriğini gerekçelendiriyor ve sanki şöyle demek isteniyor: İyi ve kötü aracılık hususunda Allah'ın size yüklediği sorumluluğun gereğini yapın. Size selâm verenin selâmını yüz çevirmek ve reddetmek suretiyle geçersiz kılmayın. Çünkü önünüzde bir gün var ki, Allah sizi o günde bir araya getirecek ve yöneltilecek çağrıya olumlu ya da olumsuz tepki göstermenize dayalı olarak yaptıklarınızın karşılığını verecektir.

"Size ne oldu da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız?! Hâlbuki Allah onları yaptıklarından dolayı (gerisinge-ri) küfre döndürdü..." Ayetin orijinalinde geçen "fieteyn" kelimesi, "fieh" kelimesinin tesniyesidir. "Fieh" kelimesi ise taife ve grup demektir. "Erkese" kelimesinin mastarı olan "irkas" ise, geri çevirme, döndürme anlamına gelir.

Bu ayet, içeriği bakımından ilk baştaki *"Kim iyi bir şefaatte bulunursa..."* giriş ve hazırlık nitelikli ayetin içeriğine ilişkin bir ayrıntılandırma konumundadır. Buna göre şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: Kötü aracılık, bunu yapan kimseye de sorumluluktan bir pay yüklediğine göre, ey müminler, size ne oldu da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız, iki hizip ve topluluk hâline geldiniz?! Bir grubunuz, onlarla savaşmaktan yana tavır belirliyor, diğer bir grubunuz da onlar için aracılık yapmayı, onlara karşı savaşmama eğilimini teşvik ediyor; onların gelişmesiyle gelişen, onların olgunlaşmasıyla meyve veren bozgunculuk ağacını görmezlikten gelmeyi öneriyor. Hâlbuki Allah, daha önce çıktıkları sapıklık çukuruna gerisingeri göndermiştir onları. Bu, onların istedikleri kötü amellerin bir sonucudur. Yoksa siz, onlar lehinde aracılık yapmak suretiyle Allah'ın saptırdığı bu kimseleri doğru yola iletmeyi mi istiyorsunuz? Oysa Allah'ın saptırdığı kimseyi hidayete erdirmenin yolu yoktur.

"Allah kimi saptırırsa, artık onun için (doğruya) hiçbir yol bulamazsın." Burada müminlere yönelik hitaptan, Resulullah'a (s.a.a) yönelik hitaba geçiş yapılıyor. [İltifat sanatına baş vuruluyor.] Bu yöntemle şuna işaret ediliyor: "Onlar hakkında aracılıkta bulunan müminler bu sözü gereği gibi anlayamazlar. Eğer anlayabilselerdi, münafıklar lehinde aracılık yapmazlardı." Dolayısıyla onlara hitap etmekten vazgeçilerek meseleyi en açık, en belirgin şekliyle kavrayan kişiye, yani Peygambere (s.a.a) hitap ediliyor.

"Onlar, sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler ki, onlarla eşit olasınız..." Bu ifade bir bakıma, *"Hâlbuki Allah onları, yaptıklarından dolayı (gerisingeri) küfre döndürdü. Allah'ın saptırdığını doğru yola iletmek mi istiyorsunuz?"* ifadesinin açıklaması niteliğindedir. Dolayısıyla şu anlamı elde etmiş oluyoruz: Onlar inkâr ettiler. Bununla da kalmayıp sizin de onlar gibi inkâr etmenizi, böylece eşit düzeye gelmenizi istediler.

Sonra yüce Allah, Allah yolunda hicret edinceye kadar onlarla dostluk kurulmasını yasaklıyor. Eğer yüz çevirirler (ve hicret etmeye yanaşmazlarsa) sizin yapacağınız, bulduğunuz yerde onları yakalayıp öldürmektir; onlarla dost olmaktan, onlara yardım etmekten kaçınmaktır. *"Eğer (göç etmekten) yüz çevirirlerse..."* ifadesi, müminlerin

onlara hicret etmeyi önermekle yükümlü olduklarını göstermektedir. Eğer bu öneriyi kabul ederlerse, müminlerin onlarla dostluk ilişkilerine girmeleri gerekir; değilse onları öldürmeleri bir zorunluluk hâlini alır.

"Ancak sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar yahut sizinle veya kendi toplumlarıyla savaşmaktan yürekleri sıkılarak size gelenler, (bu hükümden) müstesnadır." Burada yüce Allah iki grubu, *"Eğer (göç etmekten) yüz çevirirlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün."* genel hükmünün dışında tutuyor. Birincisi: *"...sığınanlar..."* Yani, onlarla bazı anlaşmalılar arasında bir ittifak vb. bir durum varsa... İkincisi: Öldürülmeleri veya başka etkenler dolayısıyla ne Müslümanlarla, ne de kendi kavimleriyle savaşmak istemeyenler, dolayısıyla müminlerden uzaklaşarak onlara barış önerisinde bulunanlar; müminlerin lehinde veya aleyhinde bir tutum sergilemeyenler. İşte bu iki grup biraz önce sözü edilen genel hükmün dışında tutulmuşlardır.

Ayetin orijinalinde geçen *"hasiret sudûruhum"* ifadesi, yüreklerin daralması, sıkılması anlamına gelir.

"Hem sizden, hem de kendi toplumlarından emin olmak isteyen başkalarını da bulacaksınız..." Önceden haber veriliyor ki, siz ileride başka insanlarla da karşılaşacaksınız. Bunlar, yukarıdaki genel hükmün dışında tutulan gruplardan ikincisine benzerler. Çünkü bunlar, hem sizin, hem de soydaşlarının yanında kendilerini güvenceye almak isterler. Fakat yüce Allah bunların münafıklar olduklarını, verdikleri sözlere ve tarafsızlık iddialarına güvenilemeyeceğini bildirmektedir.

Bu yüzden, onların dışındaki gruplarla ilgili olarak olumlu bir ifade tarzıyla, *"onlar sizden uzak durup da sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse..."* şeklinde konulan iki şarta karşılık olarak onlar hakkında; *"Eğer sizden uzak durmaz, barış teklif etmez ve sizden el çekmezlerse..."* şeklinde olumsuz bir şart ileri sürülmüştür. Bu, müminlerin onlara karşı uyanık olmalarını, tedbirli davranmalarını öngören bir uyarı niteliğindedir. Ayetin anlamı bu bakımdan son derece açıktır.

SELÂMIN ANLAMİ ÜZERİNE

Uygar, ilkel, ilerlemiş ya da geri kalmış gibi kategorilere ayrılan eski-yeni tüm toplumlar ve kavimler, toplumsal yaşayışları çerçevesinde bir selâmlaşma geleneğine sahiptirler. Karşılaşma anlarında bu selâmlaşma biçimiyle tanışırlar, bilişirler. Çeşitli kısımlara ve türlere göre farklılaşan gruplar, birbirleriyle karşılaşınca başlarıyla veya elleriyle işaret ederek yahut şapkalarını vs. çıkararak selâmlaşırlar. Bu durum, toplumsal yaşam üzerinde etkili olan faktörlerin niteliğine göre değişiklik arz eder.

Ama eğer sen değişik toplumlar düzeyinde yaygın olan değişik selâmlaşma çeşitleri üzerinde düşünürsen, bunların bir tür boyun eğişe, alçalışa, küçülüşe işaret ettiğini, bu gibi anlamları yansıttığını görürsün. Bununla aşağıda olan yukarıda olana, düşük olan onurlu olana, itaat eden itaat edilene, köle olan efendi olana karşı küçüklüğünü, basitliğini, önemsizliğini ve zelilliğini ifade eder. Kısacası bu tür selâmlaşmalar, ilkel dönemlerde ve sonrasında toplumlar arasında rayiç (yaygın) olan köleleştirme tablosunu, kuşkusuz farklı görüntüleriyle, yansıtır. Bu yüzden söz konusu selâmlaşmaların itaat edenden başlayıp itaat edilende son bulduğunu, alçak-düşük olanla açılıp yüksek-onurlu olanda kapandığını görüyoruz. Şu hâlde bu tür selâmlaşmalar, kölelik düzeninden beslenen putperestliğin bir ürünüdür.

Bilindiği gibi, İslâm'ın en büyük amacı, putperestliği ve sonunda putperestliğe gelip dayanan ondan doğan tüm örf, âdet ve gelenekleri ortadan kaldırmaktır. Bu yüzden, selâmlaşma olgusu bağlamında da normal bir yol izlemiş; putperestlik yasalarına ve kölecî düzenin kurallarına karşılık bir yasa, bir gelenek geliştirmiştir. O da insanların birbirlerine "selâm" vermeleri (barış önermeleri)dir.

Bu, bir anlamda selâm verilen kişiye, haksızlığa saldırıya uğramayacağı güvencesini vermektir; insanın doğuştan sahip olduğu fitrî özgürlüğe dokunulmayacağını ilân etmektir. Bireyleri arasında dayanışma bulunan bir toplumun ihtiyaç duyduğu ilk şey, insanların canları, namusları ve malları noktasında ve bu üçüyle ilintili her hususta karşılıklı olarak birbirlerine güven vermeleridir.

İşte, yüce Allah'ın her karşılaşmada verilmesini bir kural hâline

getirdiği selâm bu amaca yöneliktir. Ulu Allah konuyla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Evlere girdiğiniz zaman, Allah tarafından bereketli (hayır kaynağı) ve pek güzel bir yaşama dileği olarak kendinize (ev halkına) selâm verin."* (Nûr, 61) *"Ey inananlar! Kendi evlerinizden başka evlere, haber verip (geldiğinizi fark ettirip) izin almadan ve ev halkına selâm vermeden girmeyin. Bu, sizin için daha iyidir; herhâlde (bunu) düşünüp anlarsınız."* (Nûr, 27)

Yüce Allah, elçisini de müminlerin efendisi olduğu hâlde, müminlere selâm verme yönünde eğitmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Ayetlerimize inananlar sana geldiğinde, onlara de ki: Size selâm olsun. Rabbiniz rahmet etmeyi kendi üzerine yazmıştır (gerekli kılmıştır)."* (En'âm, 54) Yine elçisine, müminlerden başkasına da selâm vermeyi emretmiştir: *"Artık sen onlardan yüz çevir ve 'Size selâm olsun' de. Yakında bileceklerdir."* (Zuhruf, 89)

Karşılaşmalarda selâm verme geleneği, cahiliye Arapları arasında oldukça yaygındı. Cahiliye döneminden kalma şiir ve nesir gibi belgeler bunun somut kanıtlarıdır. Lisan-ül Arap adlı sözlük kitabında konuyla ilgili olarak şöyle deniyor: "Cahiliye döneminde Arapların selâmlaşmaları şöyleydi: Biri arkadaşıyla karşılaşıncı ona, 'En'im sabahen=iyi sabahlar' ve 'abeyt-el la'n=cenabınızda lâneti gerektiren bir durum olmasın' derdi. Bir de 'selâmün aleyküm' derlerdi. Bu son cümle, barışma işaretiydi; aramızda savaş yok anlamını ifade ederdi. Sonra yüce Allah İslâm dinini gönderdi ve karşılaşmalarda 'selâm'la yetinilmesi öngörüldü. Bu selâmlaşma şeklini yaygınlaştırmaları emredildi." [Lisân-ul Arap'tan aldığımız alıntı burada son buldu.]

Şu kadarı var ki, yüce Allah Kur'ân'da çok kere Hz. İbrahim'in (a.a) kıssası kapsamında da bu ifadeyi aktarır. Bu da tıpkı hac vb. gibi, "selâm"ın da cahiliye Arapları arasında yaşayan, İbrahim'in tevhit esaslı dininin bir kalıntısı olduğuna ilişkin bir kanıttır. Yüce Allah Hz. İbrahim'in, babasıyla bir diyalogunda şöyle dediğini aktarır. *"Sana selâm olsun, dedi, senin için Rabbinden mağfiret dileyeceğim."* (Mer-yem, 47) *"Andolsun ki elçilerimiz (melekler), İbrahim'e müjde getirdiler ve 'Selâm (sana)!' dediler, o '(Size de) selâm' dedi."* (Hûd, 69) Bu kıssa, Kur'ân'da birkaç kez anlatılmıştır.

Bunu yüce Allah, kendisi için de bir selâmlaşma ifadesi olarak

birkaç yerde kullanmış ve şöyle buyurmuştur: "*Âlemler içinde Nuh'a selâm olsun.*" (Sâffât, 79) "*İbrahim'e selâm olsun.*" (Sâffât, 109) "*Musa ve Harun'a selâm olsun.*" (Sâffât, 120) "*İlyas'a selâm olsun.*" (Sâffât, 130) "*(Gönderilen bütün) peygamberlere selâm olsun.*" (Sâffât, 181)

Yüce Allah bunun, aynı zamanda gözde meleklerinin de selâmlaşma aracı olduğunu belirtmiştir: "*Melekler, tertemiz olarak canlarını aldığı kimselere; 'Size selâm olsun' derler.*" (Nahl, 32) "*Melekler de her kapıdan yanlarına varırlar; 'Sabretmenize karşılık size selâm olsun.' derler.*" (Ra'd, 23-24) Yine bunun, cennet halkının da selâmlaşma aracı olduğunu bildirir: "*Oradaki dirlik temennileri 'selâm'dır.*" (Yûnus, 10) "*Orada ne boş bir söz ve ne de günaha sokan bir laf işitirler. Duydukları söz, yalnız 'selâm, selâm'dır.*" (Vâkıa, 25-26)

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan tefsirinde, "*Size bir selâm verildiği zaman...*" ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: Ali b. İbrahim kendi tefsirinde [yani Tefsir-ul Kummî'de] İmam Bâkır (a.s) ve İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "*Ayette geçen 'tahiyyat' kelimesiyle, selâm ve diğer iyilikler kastedilmiştir.*" [c.2, s.85, Tahran baskısı]

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Sekuni'den şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "*Selâm vermek isteğe bağlıdır; ama selâmı almak farzdır, zorunludur.*" [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.644, h:1]

Yine aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Cerrah el-Medainî'den, o da İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "*Küçük büyüğe, yürüyen oturana, az olanlar çok olanlara selâm verirler.*" [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.646, h:1]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Üveyne¹ b. Mus'ab'ın İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet ettiğini aktarır: "*Az sayıda olan çok sayıda olanlara öncelikle selâm verirler. Atlılar yayalara, katıra binenler eşeğe binenlere, ata binenler katıra binenlere selâm verirler.*" [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.646, h:2]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İbn-i Bükeyr'den, o

1- Bir başka nushaya göre de Anbese b. Mus'ab geçer.

da bazı arkadaşlarından, o da İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: İmamı şöyle derken duydum: "Atlı olan yürüyene, yürüyen oturana selâm verir. İki topluluk karşılaştığında sayıları az olanlar, sayıları çok olanlara selâm verirler. Bir kişi bir toplulukla karşılaştığında o bir kişi topluluğa selâm verir." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.647, h:3]

Ben derim ki: Buna yakın bir hadis, ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Beyhaki'den, o da Zeyd b. Eslem'den, o da Hz. Peygamberden (s.a.a) rivayet edilmiştir.

Yine el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Bir topluluk bir başka topluluğa uğradığında, bir kişinin onlar adına karşı tarafa selâm vermesi yeterlidir. Yine bir kişi bir topluluğa selâm verdiğinde, onların içinden bir kişinin onlar adına selâmı alması yeterlidir." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.647, h:1]

et-Tehzib adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslim'den şöyle rivayet eder: "İmam Bâkır'ın (a.s) yanına gittiğim bir sırada onu namaz kılarken buldum. Es-selâmu aleyke (selâm üzerine olsun), dedim. O da, es-selâmu aleyke, dedi. Sonra, nasıl sabahladın? diye sordum. Bana cevap vermedi. Namazı tamamlayınca, 'Bir insan namazdayken selâm alabilir mi?' diye sordum. Evet, verilen selâma benzeriyle karşılık verir, dedi." [c.2, s.329, h:1349]

Aynı eserde, müellif kendi isnadıyla Mansur b. Hâzım'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Sen namazdayken biri sana selâm verirse, gizlice onun selâmını alırsın." [c.2, s.332, h:1366]

Men la Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Mes'ade b. Sadaka'dan, o da İmam Cafer b. Muhammed'den (a.s), o da babasından [yani İmam Muhammed Bâkır'dan] (a.s) şöyle rivayet eder: "Yahudilere, Hıristiyanlara, Mecusîlere, putperestlere, içki meclisinde oturanlara, satranç ve tavla oynayanlara, kadın gibi davranan erkeklere, iffetli kadınlara iftira atan şairlere selâm vermeyin. Namaz kılan kimseye de selâm vermeyin. Namaz kılan kimse, selâma karşılık veremez. Çünkü selâm vermek isteğe bağlı; fakat selâm almak, karşılığını vermek farzdır. Faiz yiyene, tuvaletteki kimseye, hamamda yıkanana ve günahkârlığını ifşa eden fasık insana da selâm vermeyin." [c.1, s.368]

Ben derim ki: Yukarıda sunduğumuz anlamı içeren birçok rivayet vardır. Daha önce yapılan açıklamalar da göz önünde bulundurulursa, bu rivayetlerin anlamları daha kolay kavranabilir. Çünkü selâm, barışı yaygınlaştırmayı, karşılaşan taraflar arasında eşitlik ve denklik esasına dayalı olarak büyükleme ve horlamaya karşı güvenliği yaymayı ifade eden bir sözdür.

Rivayetlerde işaret edildiği üzere büyüğün küçüğe, az olanların çok olanlara, bir kişinin topluluğa selâm vermesi, eşitliği ihlâl edici bir durum değildir. Bunun temelinde hakların gözetilmesi yatar. Çünkü İslâm, mensuplarına hakları çiğnemeyi, faziletleri görmezlikten gelmeyi, meziyetleri göz ardı etmeyi emretmez. Tersine, fazilet sahibi olmayan kimseye fazilet ve hak sahibi olan kimsenin faziletini ve hakkını gözetmesini emreder. Öte yandan fazilet sahibinin kendini beğenmesini, başkalarına karşı büyüklük kompleksine kapılmasını, insanlar üzerinde haksız tasallut kurmasını, böylece toplumsal dengeleri bozmasını da yasaklar.

Bazı gruplara yönelik selâm verme yasağı ise, onları dost edinme, onlara eğilim gösterme yasağının bir ayrıntısı niteliğindedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Yahudileri ve Hristiyanları dostlar edinmeyin."* (Mâide, 51) *"Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dostlar edinmeyin."* (Mümtehine, 1) *"Zulmedenlere meyletmeyin."* (Hûd, 113) Bununla ilgili çok sayıda ayet örnek gösterilebilir.

Evet kimi durumlarda, meselâ dini tebliğ ve hak mesajını duyurma amacıyla zalimlere yaklaşma maslahatı, tam bir ünsiyet meydana gelsin ve arada kaynaşma olsun diye onlara selâm vermeyi gerektirebilir. Nitekim yüce Allah, Peygambere (s.a.a) şöyle hitap etmiştir: *"Artık sen onlardan yüz çevir ve 'Size selâm olsun!' de."* (Zuhruf, 89) Bir ayette de müminler şu şekilde nitelendiriliyorlar: *"Bilgisizler (kendini bilmez kimseler) laf attığında, 'selâm' derler."* (Furkan, 63)

Tefsir-us Safi'de şöyle rivayet edilir: "Adamın biri Peygamber efendimize (s.a.a) 'es-selâmu aleyke' [selâm üzerine olsun] diye selâm verdi. O da 've aleyk-es selâm ve rahmetullah' [ve senin üzerine olsun selâm ve Allah'ın rahmeti] diye karşılık verdi. Bir başkası ona, 'es-selâmu aleyke ve rahmetullah' diye selâm verdi. O da 've aleykesselâm ve rahmetullahi ve berekâtuh' [ve senin üzerine olsun selâm ve Allah-

'ın rahmeti] diye karşılık verdi. Sonra bir başka adam, 'es-selâmu aleyke ve rahmetullahi ve berakatuh' diye selâm verdi. O da 've aleyke' [ve senin üzerine de olsun] karşılığını verdi. Bunun üzerine adam, 'Bana eksik karşılık verdin. Nerede kaldı Allah'ın, *'Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeli ile selâm verin...'* sözünün gereği?!" Peygamberimiz (s.a.a) ise ona, 'Sen bana söyleyecek bir fazilet bırakmadın, ben de aynısını sana iade ettim.' diye karşılığını verdi."

Ben derim ki: Buna benzer bir hadis, ed-Dürr-ül Mensûr'da Müsned-i Ahmed'den "zühd" bölümünde, İbn-i Cerir'den, İbn-i Münzir'den, İbn-i Ebi Hatem'den, Taberani'den, İbn-i Mürdeveyh'den hasen bir rivayet zinciriyle Selman-ı Farisi'den rivayet edilmiştir. [c.2, s.188]

el-Kâfi'de İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Emir-ül Müminin Hz. Ali (a.s) bir topluluğa uğradı, onlara selâm verdi. Onlar da, 'aleykes-selâm ve rahmetullahi ve berekâtuhu ve mağfîretuhu ve rıdvanuh' [selâm, Allah'ın rahmeti, bereketi, mağfîreti ve hoşnutluğu üzerine olsun] dediler. Bunları duyan Emir-ül Müminin (a.s) onlara şöyle buyurdu: Bizim hakkımızda, meleklerin babamız İbrahim'e dediğinden fazlasını söylemeyin. Onlar, İbrahim'e sadece bunları demişlerdi: Allah'ın rahmeti ve bereketi üzerinize olsun ey Ehlibeyt!" [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.646, h:13]

Ben derim ki: Bu rivayette eksiksiz selâm verme sünnetinin, yani "es-selâmu aleyke ve rahmetullahi ve berekâtuhu" sözünün, Hz. İbrahim'in (a.s) hanîf [tevhit esaslı] dininden kalma bir gelenek olduğuna işaret ediliyor. Yine bununla daha önce, "selâm" sözünü söyleyerek selâmlaşma, hanîf dinin bir geleneğidir, şeklindeki değerlendirmemiz de pekiştiriliyor.

Aynı eserde, İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Selamın kâmil olması, mükim olan insanla musafaha yapmak [tokalaşmak], yolcu ile de kucaklaşmayla olur." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.646, h:14]

el-Hisal adlı eserde, Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet edilir: "Aranızda birisi aksırdığı zaman ona, 'Yerhamukellah' [Allah sana rahmet etsin] deyin. O da size, 'Yağfirullahu lekum ve yerhamukum' [Allah sizi bağışlasın ve size rahmet etsin] desin. Çünkü yüce Allah, *'Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeli ile selâm verin.'* buyurmuştur." [s.127]

el-Menakıb adlı eserde şöyle bir olay anlatılır: "İmam Hasan'ın (a.s) cariyelerinden biri ona bir deste reyhan çiçeği getirdi. İmam ona, seni Allah rızası için azat ediyorum, buyurdu. Orada bulunanlar bunun nedenini sorunca şöyle dedi: Allah bizi (kitabında) eğitip edeplendirerek, '*Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeli ile selâm verin.*' buyurmuştur. Onun getirdiğinden daha güzeli, onun azat edilmesidir." [c.4, s.18]

Ben derim ki: Görüldüğü gibi bu rivayetler, ayette işaret edilen selâmlaşma olgusuna genellik kazandırıyorlar.

Mecma-ul Beyan tefsirinde, "*Size ne oldu da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız?!...*" ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Bu ayetin kimler hakkında indiği hususunda ihtilaf vardır. Bazıları demişlerdir ki: Bu ayet, Mekke'den Medine'ye gelen bir topluluk hakkında inmiştir. Bunlar Müslümanlara karşı İslâm'a girdiklerini göstermişlerdi. Sonra Medine'den hoşlanmadıkları, havasını sihatlerine uygun bulmadıkları için yeniden Mekke'ye dönmüş ve şirk inancına bağlı olduklarını göstermişlerdi. Sonra bunlar müşriklere ait ticaret mallarıyla Yemame'ye yolculuk ettiklerinde, Müslümanlar onlara bir baskın düzenlemek istediler. Fakat onlarla ilgili olarak aralarında ihtilaf çıktı. Bazıları, 'Bunu yapmayalım, onlar mümindirler.' derken bazıları, 'Onlar müşriktirler.' dedi. Bunun üzerine yukarıdaki ayet indi. Bu rivayet, İmam Bâkır'dan (a.s) da aktarılmıştır."

Tefsir-ul Kummî'de, "*Onlar, sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler...*" ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Bu ayet, Eşca ve Damreoğulları hakkında inmiştir. Bunlar iki ayrı kabileydiler. Onlarla ilgili olarak şöyle bir haber anlatılır: Resulullah (s.a.a) Hudeybiye seferine çıkarken onların yurtlarının yakınından geçti. Resulullah (s.a.a) bundan önce Damreoğulları ile saldırmazlık anlaşması imzalamıştı, onlarla anlaşmıştı. Ashap dediler ki: 'Ya Resulullah, bunlar Damreoğullarıdır. Şu anda onlara yakın bir yerde bulunuyoruz. Korkarız ki, bizim Medine'den çıktığımızı duyduklarında oraya saldırsınlar veya Kureyş müşriklerine arka çıksınlar. Şimdi onlara görünsek olmaz mı?' Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Hayır! Onlar Araplar içinde anne-babaya karşı en iyi davranan, en çok akrabalık bağlarını gözetan ve en çok anlaşmalara bağlı kalan kimselerdir."

"Eşca kabilesinin yurdu, Damreoğullarının yurduna yakındı. Bunlar Kinane kabilesinin bir oymağını oluşturunlardı. Eşca ile Damreoğulları arasında ittifak, birbirini gözetme ve eman verme esaslı bir antlaşma vardı. İşte Resulullah'ın (s.a.a) sefere çıktığı o dönemde, Eşca oymağının yurdunda kıtlık ve kuraklık hüküm sürerken, Damreoğullarının yurdunda bolluk ve ucuzluk vardı, yerleri verimliydi. Bu yüzden Eşca kabilesi, Damreoğullarının yurduna doğru harekete geçti."

"Resulullah (s.a.a) onların Damreoğullarının yurduna yürüdüklerini haber alınca, Eşca üzerine hareket etmek için hazırlık yaptı. Kendisiyle Damreoğulları arasındaki saldırmazlık antlaşmasına dayanarak Eşca ile savaşacaktı. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti indirdi: *"Onlar sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler ki, onlarla eşit olasınız. Onun için Allah yolunda göç etmedikçe, onlardan hiçbirini dost edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse, onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün; onlardan dost ve yardımcı edinmeyin."*

"Sonra Eşca oymağını bu genellenmenin dışında tutarak şöyle buyurdu: *Ancak sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar yahut sizinle veya kendi toplumlariyle savaşmaktan yürekleri sıkılarak size gelenler, (bu hükümden) müstesnadır. Allah dileyeydi, onları size musallat ederdi de sizinle savaşırlardı. Artık onlar, sizden uzak durup da sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse, (bu durumda) Allah size, onların aleyhinde bir yola girme hakkı (savaş izni) vermemiştir."*

"Eşca oymağının yaşadığı yerler Beyda, Hill ve Mustebah'tı. Bu yerler Resulullah'ın (s.a.a) karargâhına yakındı. Bu yüzden Resulullah'ın (s.a.a), üzerlerine asker sevk etmesinden korktular. Resulullah (s.a.a) da onlardan yana endişe içindeydi, onlar tarafından bir saldırının gelmesinden korkuyordu. O, bu düşünceler içindeyken Eşca oymağı reisleri Mes'ud b. Rüceyle başkanlığında çıkıp geldi. Bunlar yedi yüz kişiydiler ve Sal' deresine yerleştiler. Bu olay, Hicret'in altıncı yılının rebiu'l evvel ayında gerçekleşti. Resulullah efendimiz (s.a.a) Üseyid b. Husayn'ı çağırarak ona şöyle dedi: Dostlarından birkaç kişiyle git, Eşca'nın neden bizim tarafımıza geldiğini öğren."

"Üseyid üç dostuyla birlikte onların bulunduğu yere gitti ve 'Niçin geldiniz?' diye sordu. Eşca kabilesinin reisi Mes'ud b. Rüceyle ayağa

kalktı ve Üseyid ile arkadaşlarına selâm verdi. Sonra şöyle dedi: 'Biz, Muhammed'le düşmanlığı terk edip, anlaşıp sulh yapmak (saldırmazlık anlaşması imzalamak) için geldik.' Üseyid Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldi ve durumu ona haber verdi. Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: Bunlar benim kendilerine saldıracağımdan korktular. Bu yüzden benimle kendileri arasında bir barış antlaşmasının olmasını istediler."

"Sonra Resulullah onlara kendisi gitmeden on deve yükü hurma gönderdi ve şöyle buyurdu: 'İhtiyaç duyulduğu anda hediye göndermek, ne güzel bir davranıştır.' Ardından kendisi onların bulunduğu yere giderek şöyle buyurdu: 'Ey Eşca topluluğu, niçin buraya geldiniz?' Dediler ki: Bizim yurdumuz sana yakın bir yerdedir. Kavmimiz içinde bizden sayıca daha az olan bir başka oymak yoktur. Bize yakın bir yerde bulunmandan dolayı seninle savaşma endişesi canımızı sıktı. Bunun yanında sayıca az olduğumuz için kavmimizle de savaşmak istemedik. Böyle bir ihtimalin varlığı bize sıkıntı verdi. Bunun üzerine sizinle saldırılmazlık anlaşması imzalamak üzere geldik."

Resulullah (s.a.a) onların bu önerisini kabul etti, onlarla saldırılmazlık anlaşması imzaladı. O gün orada kaldılar, sonra yurtlarına döndüler. İşte onlar hakkında şu ayet indi: *Ancak sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar yahut sizinle veya kendi toplumlarıyla savaşmaktan yürekleri sıkılarak size gelenler, (bu hükümden) müstesnadır... Allah size, onların aleyhinde bir yola girme hakkı (savaş izni) vermemiştir.*" [c.1, s.145]

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Fadl Ebi'l Abbas'tan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"yahut sizinle veya kendi toplumlarıyla savaşmaktan yürekleri sıkılarak size gelenler, (bu hükümden) müstesnadır."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: Bu ayet Medlecoğulları hakkında indi. Onlar Resulullah'ın (s.a.a) yanına gelmiş ve şöyle demişlerdi: "Senin Allah tarafından gelen bir elçi olduğuna tanıklık etmek içimize sinmiyor. Dolayısıyla sizinle beraber değiliz. Ama size karşı kavmimizin de yanında yer almayız."

Ravi der ki: İmama sordum, "Peki Resulullah (s.a.a) onlara ne yaptı?" Buyurdu ki: "Resulullah Arapların işini bitirinceye kadar onları kendi hâllerine bıraktı, onlarla sulh yaptı. Sonra onları İslâm'a davet

edecekti. Onlar eğer bu çağrışı kabul ederlerse, güvende olacaklar; yok eğer kabul etmezlerse, onlarla savaşıacaktı." [Ravzat-ul Kâfi, c.8, s.327]

Tefsir-ul Ayyâşî 'de Seyf b. Umeyre'den şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"yahut sizinle veya kendi toplumlarıyla savaşmaktan yürekleri sıkılarak size gelenler, (bu hükümden) müstesnadır. Allah dileseydi, onları size musallat ederdi de sizinle savaşmışlardı."* ayetini sordum. Bana şu cevabı verdi: "Babam bu ayetin Medlecoğulları hakkında indiğini söylüyordu. Bunlar tarafsız kalmışlardı. Peygamberimizle (s.a.a) savaşmadıkları gibi, kendi kavimlerinin de yanında yer almamışlardı." Dedim ki: "Peki onlara ne yapıldı?" Buyurdu ki: "Hz. Peygamber (s.a.a) düşmanlarının işini bitirinceye kadar onlarla savaşmadı. Sonra onlara da diğer topluluklara karşı sergilediği tavrı uyguladı." Ardından şöyle buyurdu: "Ayette geçen 'hasiret sudûruhum' ifadesi, göğüslerinin daralması, yüreklerin sıkılması demektir." [c.1, s.262, h:216]

Mecma-ul Beyan tefsirinde şöyle deniyor: "İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilen şudur ki, o hazret şöyle buyurdu: *'sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir toplum'* ifadesinde Hilâl b. Uveymir Sülemî'nin kabilesi kastedilmiştir. Hilâl, kabilesi adına Peygamberimiz (s.a.a) ile saldırmazlık anlaşması imzalamıştı. Antlaşmada şu ifade kullanılmıştı: 'Ey Muhammed, bize gelen bir kimseyi korkutmaya-cağız. Sen de sana gelen birini korkutmayacaksın.' Bunun üzerine yü-ce Allah, Peygamberimizi kendisiyle antlaşma yapan bir kimseye karşı harekete geçmesini yasakladı."

Ben derim ki: Bu ve buna yakın anlamlar içeren rivayetler, ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde çeşitli kanallardan İbn-i Abbas'tan ve başkalarından aktarılmıştır.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Ebu Davud'un Nasih adlı eserinden, İbn-i Münzir'den, İbn-i Ebi Hatem'den, Nuhhas'tan ve Beyhaki'nin Süneninden, İbn-i Abbas'ın; *"Ancak sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar (bu hükümden) müstesnadır..."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Bu ayeti, Tevbe suresindeki şu ayet neshetmiştir: *"Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün."* (Tevbe, 5)

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً ۖ وَ مَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَ دِيَّةٌ مُسْلَمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهَا إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا ۚ فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٌّ لَكُمْ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ ۚ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَّةٌ مُسْلَمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ وَ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ ۚ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ ۖ وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٩٢﴾

وَ مَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَ غَضَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ لَعْنَهُ وَ أَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿٩٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَ لَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَىٰ إِلَيْكُمْ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ ۚ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿٩٤﴾

92- Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmesi caiz değildir. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir. Ancak ölünün ailesi o diyeti bağış-larlarsa, vermez. Eğer (yanlışlıkla öldürülen,) mümin olmakla beraber size düşman olan bir topluluktan ise, mümin bir köle azat etmek gerekir. Ve eğer kendileriyle aranızda antlaşma bu-lunan bir topluluktan ise, ailesine teslim edilecek bir diyet ver-mek ve bir mümin köleyi azat etmek gerekir. Buna (köle azat etmeye) gücü yetmeyen kimsenin, Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması lâzımdır. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

93- Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.

94- Ey inananlar! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi araştırın, (müminle kâfiri birbirinden) ayırt edin ve size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine (ganimete) göz dikerek, "Sen mümin değilsin" demeyin. Çünkü Allah katında birçok ganimetler vardır. Önceden siz de öyleydiniz (dünya hayatının geçici menfaatine göz dikmiştiniz); ama Allah (sizi imana erdirdiği için) size lütufta bulundu. O hâlde araştırıp (mümini kâfirden) ayırt etmede pek dikkatli olun. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmesi caiz değildir." Ayetin orijinalinde geçen "hateun" kelimesi, bu hâliyle ve "feal'un" kalıbına uyarlanmış "hatâ'un" şekliyle doğrunun karşıtı demektir. Burada ise, "taammüd"ün (kasten işlemenin) karşıtı olarak kullanılmıştır. Çünkü hemen sonraki ayette, bu ifadeyle karşılık verilmiştir: *"Kim bir mümini kasten öldürürse..."*

"Bir müminin bir mümini öldürmesi caiz değildir." ifadesindeki olumsuzlama [mâ kâne=caiz değildir ifadesi], öldürmeyi gerektirici bir unsur olumsuzlama amacına yöneliktir. Yani bir müminde, iman dokunulmaz sahasına ve sınırı içerisine girdikten sonra, kendisi gibi bir mümini öldürmesini gerektirecek herhangi bir durum mevcut olmaz, öldürme duygularının hiçbir türüsü onda bulunmaz. Ancak yanlışlıkla öldürme olabilir.

Cümlede yer alan istisna, muttasıl (bitişik) istisnadır. Dolayısıyla anlamın vurgusu şu yönedir: "Bir mümin, mümin olduğunu bildiği hâlde, bir mümini mümin olduğu için öldürmeyi istemez." Bu ifade, gerektirici bir unsurun bulunduğunu olumsuzlama bakımından aşağıdaki ayetleri çağrıştırmaktadır: *"Allah hiçbir insanla karşılıklı konuşacak değildir."* (Şûrâ, 51) *"Bir ağacını bile bitiremeye gücünüzün*

yetmediği..." (Neml, 60) *"Fakat onlar daha önce yalanladıkları şeye bir türlü inanacak değillerdi."* (Yûnus, 74) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Ayet-i kerime bunun yanı sıra teşrîf=yasama nitelikli bir nehyi [yani, kasten bir mümini öldürme yasağını] dile getirmeye dönük bir kinayeli anlatım tarzına sahiptir. Buna göre ayetin anlamı şöyle belirginleşiyor: Allah, bir müminin bir mümini öldürmesini hiçbir zaman mubah kılmadı, ebediyen de mubah kılmayacaktır. O, bunu haram kılmıştır. Ancak yanlışlıkla öldürürse, o başka. Çünkü mümin bu durumda, aslında mümin kimseyi öldürmeyi amaçlamamıştır. Bu ise müminin ya öldürmeyi hiçbir şekilde amaçlamamasından ya da öldürülenin, meselâ öldürülmesi caiz bir kâfir olduğunu sandığı için amaçlayarak (kasten) onu öldürmesinden dolayıdır. Dolayısıyla bu olay, haramlığın kapsamına girmez.

Bu ayetle ilgili bir grup müfessirin değerlendirmesi ise başka yöndedir. Bunlar, *"Yanlışlıkla olması dışında..."* ifadesindeki istisnanın münkatı (kopuk) istisna olduğunu iddia etmiş, ardından şöyle demişlerdir: *"Yanlışlıkla olması dışında..."* ifadesinin, gerçek bir istisna olarak algılanmamasının nedenine gelince, bu (gerçek istisna şeklinde yorumlamak), yanlışlıkla adam öldürmenin emredildiği veya mubah kılındığı sonucunu doğurur. [Söz konusu değerlendirme bundan ibaretti.]

Ancak siz, bunun yalnızca "yanlışlıkla öldürme" olayındaki haramlık durumunu ortadan kaldırdığını ya da haramlık hususunun baştan itibaren söz konusu olmadığını gösterdiğini öğrenmiş bulunuyorsunuz. Ayeti böyle anlamanın da hiçbir sakıncası yoktur. Şu hâlde doğrusu, istisnanın muttasıl yani bütünüyle bitişik olduğudur.

"Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir. Ancak ölünün ailesi o diyeti bağışlarlarsa, vermez." Ayette geçen "tahrîr" kelimesi, köleyi özgür kılmak anlamına gelir. "Rakabe" ise, boyun demektir. Ancak mecazî olarak köle kimse anlamında kullanılması yaygınlık kazanmıştır. "Diyet" ise cana, bir organa veya başka bir şeye karşılık olarak mal vermek demektir. Dolayısıyla ifadenin anlamı şöyledir: Kim bir mümini yanlışlıkla öldürürse, mümin bir kimseyi azat etmesi ve öldürülen kişinin ailesine

bir diyet ödemesi, diyeti onlara teslim etmesi gerekir. Ancak öldürülen kişinin velilerinin öldüren kişiye bunu sadaka olarak bağışlamaları ve affetmeleri durumunda diyet ödemek gerekmez.

"Eğer (yanlışlıkla öldürülen,... size düşman olan bir topluluktan ise..." Ayetin orijinalinde geçen "kâne" kelimesinin zamiri, öldürülen mümine dönüktür. Düşman topluluktan maksat da, Müslümanlarla savaş hâlinde bulunan kâfirlerdir. Dolayısıyla ifadenin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: Eğer yanlışlıkla öldürülen kişi mümin, kavmi de müminlerle savaş hâlinde bulunan, dolayısıyla mümine mirasçı olamayan kâfirler ise, sadece köle azat etmek gerekir; diyet ödemek gerekmez. Çünkü Müslümanlarla savaşan bir kâfir hiçbir hususta müminin mirasçısı olamaz.

"Ve eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise..." Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, bu ifadenin orijinalinde yer alan "kâne" fiilinin de zamiri, öldürülen mümin kişiye dönüktür. Yine ayette geçen "mîsak" kelimesi, mutlak olarak antlaşma demektir. Zimmetten ve her türlü sözleşmeden daha geneldir. Bu açıdan şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: "Öldürülen mümin, sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir kavme mensup ise, hem diyet ödemek, hem de bir köle azat etmek gerekir." Diyetin önce zikredilmesi, antlaşma olgusunun gözetilmesine vurgu yapmaya yöneliktir.

"Buna gücü yetmeyen kimsenin... oruç tutması lâzımdır." Köle azat etmeye gücü yetmeyen yani. Çünkü lafız olarak bu ["tah-rîr=köle azat etmek"] "lem yecid=gücü yetmeyen" fiiline daha yakındır. Böyle birinin iki ay peş peşe oruç tutması gerekir.

"Allah tarafından tövbesinin kabulü için..." Yani oruç tutmanın gerekliliğine ilişkin hüküm, Allah'tan köle azat etme imkânına sahip olmayan kimseye yönelik tövbenin kabulünün, ilâhî şefkat ve merhametin ona yönelmesinin göstergesidir. Bu aynı zamanda cezayı hafifletmenin mantığına da uygundur. Şu hâlde bu hüküm, güç yetiremeyen kimseye yönelik bir hafifletmedir.

Bunun yanında, "tevbe" sözcüğünün keffaret olarak ayette sözü edilen hususların tümüne dönük bir kayıt olması da mümkündür. Bununla, *"Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azat etmesi..."* diye başlayan ifadeyi kastediyorum. Bu açıdan ifadeyi

şu şekilde anlamlandırabiliriz: Yanlışlıkla adam öldüren kimse için keffaret vermesinin yasallaştırılması, yaptığı işin kesin sonuçlarıyla ilgili Allah'ın rahmetiyle ona dönüşünün ve ona inayet etmesinin göstergesidir. Böylece artık kendini kontrol etmeli ve bir daha adam öldürmeye yeltenmemelidir. Bu bakımdan ifadeyi şu ayete benzetebiliriz: *"Kısasta sizin için hayat vardır."* (Bakara, 179)

Aynı zamanda bu hüküm, yüce Allah'tan topluma yönelik bir tövbe kabulü ve inayettir de. Çünkü bir ferdini kaybettikten sonra, özgürlüğüne kavuşmuş bir başkasını kazanıyor. Bunun yanı sıra öldürülen kişinin ailesinin uğradığı maddî kayıp da ödenen diyetle telafî ediliyor.

Buradan da anlaşılıyor ki İslâm, özgürlüğü hayat, köleliği de bir tür öldürülme olarak değerlendiriyor. Bireyinin varlığının ortalama menfaatini de, eksiksiz bir diyet [bin dinar veya on bin dirhem yahut bin deve] şeklinde kabul ediyor. İlerdeki bölümlerde bu husus üzerinde etraflıca duracağız.

Yanlışlıkla adam öldürme veya taammüden adam öldürme, köle azat etme ve diyet ödeme, öldürülen kişinin ailesi ve antlaşma gibi ayette sözü edilen hususların somut bir şekilde belirlenmesi, sünnet ve hadislerin alanına girer. Bunlara ilişkin detaylı bilgi isteyenler fıkıh kaynaklarına başvurabilirler.

"Kim bir mümini kasten öldürürse cezası... cehennemdir." Ayetin orijinalindeki "müteammid" kelimesinin mastarı olan "taammüd" kelimesi, bir fiili taşıdığı unvanıyla bilinçli bir şekilde ve kast ederek işlemek anlamına gelir. İsteğe bağlı olarak işlenen bir fiil [ihtiyarî bir iş], taşıdığı unvanı kastetmeksizin olmaz. Dolayısıyla bir fiilin birden fazla unvanı olması caizdir. Bu bakımdan bir fiilin bir açıdan kasten, bir diğer açıdan da yanlışlıkla işlenmiş olması mümkündür.

Örneğin, av hayvanı olduğunu sanarak bir karartıya ateş açan kimse, gerçekte bir insan olan bu karartıyı öldürürse, av açısından taammüden, insan açısından da bu fiili yanlışlıkla işlemiş olur. Aynı şekilde, bir kimse birine terbiye etmek amacıyla bastonla vurur ve o kimse ölürse, onu yanlışlıkla öldürmüş olur. Dolayısıyla bir mümini kasten öldüren kimse, işlediği fiille bir mümini öldürmeyi amaçlayan, onu öldüreceğini ve onun mümin olduğunu bilen kimsedir.

Yüce Allah, kasten bir mümini öldüren kimsenin cezasını oldukça

ağır tutmuş, onun ebediyen ateşte kalacağını belirtmiştir. Ancak "*Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz.*" (Nisâ, 48) ayetine ilişkin değerlendirmemizde belirttiğimiz gibi, bu ayet; aynı şekilde "*Allah bütün günahları bağışlar.*" (Zümer, 53) ayeti, bu ayete yönelik bir sınırlandırma olarak algılanabilirler. Şu hâlde bu ayet, ebedî ateş cezasıyla tehdit ediyor; ancak kesinlik ifade etmek bakımından o kadar net değildir. Dolayısıyla kişinin tövbe etmesi veya şefaate uğraması suretiyle bağışlanması mümkündür.

"Ey inananlar! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi araştırın, ayırt edin." Ayette geçen "darabtum" kelimesinin mastarı olan "darb" kelimesi, yeryüzünde dolaşmak, yolculuk yapmak demektir. Bunun, "*Allah yolunda*" olmakla kayıtlandırılması, cihat amacıyla sefere çıkmanın kastedildiğine delâlet eder. Yine ayette geçen "tebeyyenû" kelimesi, ayırt etmek demektir. Bundan maksat da mümin olanla kâfir olanı birbirinden ayırmadır. [Kimin kim olduğunu araştırıp anlamadır.] "*ve size selâm verene... 'Sen mümin değilsin' demeyin.*" ifadesi, buna ilişkin bir ipucudur. "Selâm verme" ile, müminlerin aralarındaki selâmlaşma kastedilmiştir.

Bazı kıraatlere göre, ayetin orijinalinde geçen "limen elka ileykum-us-selâme=size selâm verene" ifadesi, "limen elka ileykum-us-seleme" şeklinde okunmuştur. Bu durumda maksat, teslim olup barış önerme olur.

"*Dünya hayatının geçici menfaati*" ile mal ve ganimet peşinde koşma kastedilmiştir. "*Allah katında birçok ganimetler vardır.*" ifadesinde geçen "meğanim" kelimesi, "meğnem"in çoğuludur ve ganimet anlamına gelir. Yani, Allah katındaki ganimetler, peşinden koştukları dünya ganimetlerinden daha iyidir. Çünkü Allah katındaki ganimetler, hem daha çok, hem de kalıcıdırlar. Dolayısıyla onları tercih etmeniz gerekir.

"Önceden siz de öyleydiniz; ama Allah size lütufta bulundu. O hâlde araştırıp ayırt etmede pek dikkatli olun..." Yani siz de bu niteliğe sahiptiniz. Dünya hayatının geçici menfaatini gözetiyordunuz. İman etmeden önceki durumunuz böyleydi. Allah size lütfetti, iman aracılığıyla ilginizi dünyanın geçici menfaatlerinden, Allah katındaki çok sayıdaki ganimetlere çevirdi. Böyle olduğuna gö-

re, sizin de iyice araştırıp mümini kâfirden ayırt etmede pek dikkatli olmanız gerekmektedir. Araştırma yönündeki emrin ["tebeyyenû" kelimesinin] iki defa tekrarlanması, konuyla ilgili hükmü pekiştirmek amaçlıdır.

Ayet, öğüt ve bir ölçüde kınama anlamını içeriyorsa da, zahiren bir müminin kasten öldürülmesi olarak beliren bu olayı, taammüden öldürmek olarak değerlendirdiği yönü açık değildir. Bundan da anlıyoruz ki, bazı müminler, yanlışlıkla kendilerine selâm veren müşriklerden bazı kimseleri öldürmüşler. Çünkü öldüren kişi onların gerçek mümin olmadıklarını ve can korkusuyla iman ettiklerini söylediklerini sanmıştır. İşte ayet böyle yapanları ayıplıyor ve İslâm'ın zahiri esas aldığını, kalplerin durumunu ise latîf ve habîr olan Allah'a bıraktığını vurguluyor.

Buna göre, *"dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek"* ifadesi, cümlede durumun gereğini bildirme konumundadır. Yani, size iman ettiğini açıklayan kişiyi, durumuna bakmadan, gerekli araştırmayı yapmadan öldürmeniz, mal ve ganimet peşinde koşan, dolayısıyla en küçük bir menfaat karşılığında iman ettiğini söyleyen kimseleri öldürenlerin durumuna benzer. Böyle insanlar arada geçerli bir gerekçe olmadığı hâlde, mazeret olarak gösterebileceği küçük bir gerekçe ile iman ettiğini söyleyenleri öldürebilirler. İşte müminler, iman etmeden önce bu durumdaydılar; dünya ve dünyanın geçici metasından başka bir şey amaçlamıyorlardı. Fakat Allah kendilerine iman nimetini bahsettikten, İslâm dinini lütfettikten sonra, bu gibi durumlarda iyice araştırıp anlamaları, cahiliye ahlâkına ve hâlâ zihinlerindeki cahiliye kalıntılarına uyarak bu tür bir yanlışlığa düşmemeleri gerekir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr'da, *"Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmesi caiz değildir."* ayeti ile ilgili olarak İbn-i Cerir'in İkrime'den şöyle naklettiği rivayet edilir: "Amir b. Luveyyoğullarından Haris b. Yezid b. Nubeyşe, Ebu Cehil'le birlikte Ayyâş b. Ebu Rebia'ya işkence ederdi. Sonra Haris Hz. Resulullah'ın (s.a.a) yanına gitmek üzere Mekke'den ayrıldı, hicret etti. Harra denilen yerde Ayyâş'la karşılaştı. Ayyâş, onun kâfir olduğunu sanarak kılıcını çekip öl-

dürdü. Sonra gelip olayı Resulullah'a (s.a.a) haber verdi. Bunun üzerine, *"Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmesi caiz değildir."* ayeti indi. Peygamberimiz (s.a.a) ayeti ona okuduktan sonra, kalk ve bir köle azat et, dedi."

Ben derim ki: Bu rivayet başka kanallardan da aktarılmıştır. Bazısında, Ayyâş'ın onu Mekke'nin fethinin gerçekleştiği gün öldürdüğü belirtiliyor. Buna göre Ayyâş o güne kadar müşrikler tarafından zincire vurulmuştu ve ona işkence ediyorlardı. İşte müşriklerin elinden kurtulduğu o gün, Müslüman olan Haris ile karşılaştı. Ama onun Müslüman olduğunu bilmediğinden onu orada öldürdü. Ancak bizim yukarıda yer verdiğimiz İkrime kanalıyla gelen rivayet daha tutarlı ve Nisâ suresinin iniş tarihine daha uygun düşmektedir.

Taberî kendi tefsirinde İbn-i Zeyd'den ayetin Ebu Derda hakkında indiğini rivayet eder. Buna göre, Ebu Derda bir müfrezede görevliydi. Bir dereye yönelerek ihtiyacını gidermek istedi. Orada koyunlarını güdmekte olan bir adamı gördü. Kılıcını çekerek adama saldırdı. Adam, "Lâ ilâhe illallah" dediyse de, Ebu Derda kılıcıyla onun işini bitirdi. Sonra koyunları alarak arkadaşlarının yanına döndü. Ama yüreğinde yaptığına karşılık bir rahatsızlık hissediyordu. Sonunda Hz. Resulullah'ın (s.a.a) yanına gelerek olayı ona bildirdi. Bunun üzerine söz konusu ayet indi. [c.5, s.129, Mısır baskısı]

Yine ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Ruyani, İbn-i Mende ve Ebu Nuaym, Bekir b. Harise-i Cuheni'den ayetin onun (Bekir b. Harise) hakkında indiğini rivayet ederler. Çünkü o da Ebu Derda'ninkine benzer bir kıssa ile karşılaşmıştı.

Ancak bu rivayetler, her hâlükârda olayların ayete uyarlanmasına örnek oluşturmaktadırlar.

et-Tehzib adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hüseyin b. Said'den, o da rivayetlerinde esas kabul ettiği adamları aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Köle azat etmeyi gerektiren her yerde henüz dünyaya gelmiş bulunan bir köle çocuğu azat etmek caizdir. Fakat adam öldürmenin keffareti başka. O konuda yüce Allah, *'mümin bir köle azat etmesi... gereklidir.'* buyurmuştur. Bununla erişkin bir kişi kastedilmiştir..." [c.8, s.320, h:03/1187]

Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Musa b. Cafer'den (a.s) şöyle rivayet edilir: Ona; "Bir kölenin mümin olduğu nasıl anlaşılır?" diye sorulur. Cevapta buyurur ki: "Fıtrat esas alınarak anlaşılır." [c.1, s.263, h:220]

Men lâ Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde, İmam Sadık'tan (a.s) şîrk diyarında oturan ve Müslümanlar tarafından öldürülen bir Müslümanın durumu karşısında bunu öğrenen İmanın ne yapması lazım gelir? diye soruldu, o şu cevabı verdi: "Onun yerine mümin bir köleyi azat eder. *'Eğer (yanlışlıkla öldürülen,) mümin olmakla beraber size düşman olan bir topluluktan ise...'* ayetinde bu anlatılıyor."

Ben derim ki: Bu hadisin bir benzerini Ayyâşî de rivayet etmiştir.¹ "Onun yerine mümin bir köleyi azat eder." ifadesi, azat etmenin daha önce de değindiğimiz gibi, gerçekte özgür (köle olmayan) Müslümanların sayısının artması amacına yönelik olduğuna ilişkin bir işarettir. Çünkü, öldürülme yoluyla sayılarında bir eksilme olmuştur.

Bundan şu sonucu çıkarabiliriz: Keffaret olayında, mutlak olarak köle azat etmenin öngörülmesi, günah yoluyla özgür insanların sayısında bir eksilme meydana geldiğinden, günahkâr olmayan birinin özgür olarak onlara eklenmesiyle dengenin korunması, açığın kapatılması öngörülmüştür. Bu inceliği okuyucuların kavraması gerekir.

el-Kâfi adlı eserde İmam Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Bir adam iki ay peş peşe oruç tutmakla yükümlüyse, birinci ayda orucunu bozsa veya hastalansa, oruçlarını yenilemesi gerekir. Ama eğer birinci ayı tamamlayıp ikinci aydan da birkaç gün tutmuşsa, sonra bir özürden dolayı orucunu bozmuşsa, sadece kaza etmesi gerekir." [Füru-u Kâfi, c.4, s.139, h:7]

Ben derim ki: Başka âlimlerin de dediği gibi, "kaza etmesi gerekir." ifadesinden maksat, geri kalan oruçlarını tamamlamasıdır. Bu anlam ise, orucun iki ay peş peşe oluşundan çıkarılmıştır.

el-Kâfi adlı eserde ve Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: İmama, bir mümini kasten öldüren müminin tövbesi kabul olur mu? diye soruldu. Buyurdu ki: "Eğer onu mümin olduğu için öldürmüşse, tövbesi kabul olmaz. Şayet öfke veya herhangi dünyevî bir sebepten dolayı öldürmüşse, onun tövbesi, ona kısas uy-

1- [c.1, s.265, h:230]

gulanmasıdır. Şayet onun katil olduğu bilinmezse, kendisi maktulun velilerine gider ve suçunu itiraf eder. Eğer maktulun velileri onu affeder, öldürmezlerse, onlara diyet vermesi gerekir. Bunun yanında, Allah'a yönelik tövbenin bir ifadesi olarak bir köleyi azat etmesi, peş peşe iki ay oruç tutması ve altmış yoksulu doyurması da zorunludur." [Füru-u Kâfi, c.7, s.286, h:2 ve Tesir-ul Ayyâşî, c.1, s.267, h: 239]

et-Tehzib adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Sefatic'den, o da İmam Sadık'tan (a.s), "*Her kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir.*" ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Yani, onun cezası cehennemdir; tâbi eğer Allah onu cezalandırırsa." [c.10, s.165, h:658]

Ben derim ki: Bu anlamı destekleyen bir rivayeti, ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Taberanî ve başkaları tarafından Ebu Hüreyre'den, o da Peygamberimizden (s.a.a) aktarmıştır. Bu rivayetler, yukarıda da değindiğimiz gibi, ayetlerin kapsadığı incelikleri içeriyorlar. Adam öldürme ve kısas uygulaması ile ilgili çok sayıda hadis vardır. Dileyen hadis kaynaklarına başvurabilir.

Mecma-ul Beyan tefsirinde, "*Her kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir...*" ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Bu ayet Makîs b. Dabbabet-el Kenanî hakkında indi. O, kardeşi Hişam'ı öldürülmüş olarak Neccaroğulları kabilesinin bölgesinde bulmuştu. Gidip bu olayı Resulullah'a (s.a.a) anlattı. Resulullah Kays b. Hilâl Fihri'yi de yanına vererek Benî Neccar kabilesine gönderdi ve şöyle dedi: 'Neccaroğullarına de ki: Eğer Hişam'ı öldürenin kim olduğunu biliyorsanız, onu kardeşine teslim edin ki, kardeşinin öcünü alsın. Eğer bilmiyorsanız, ona diyetini ödeyin.' Fihri Peygamberimizin mesajını ilettiler. Onlar da diyeti ödediler."

"Makîs Fihri ile birlikte olduğu hâlde geri dönünce şeytan içine bir vesvese verdi: 'Kardeşinin öcünü almadan diyet almış olmakla bir şey yapmış olmuyorsun. Bununla yetinirsen, insanların dilinden kurtulamazsın. Seninle beraber olan bu adamı öldür. Böylece ona karşılık can almış olursun. Aldığın diyet de fazladan sana kalır.' Şeytanın vesvesesine kanan Makîs arkadaşını bir kaya parçasıyla vurarak öldürdü. Sonra bir deveye bindi ve kâfir olarak Mekke'ye döndü. Ardından durumunu şu şiirle tasvir etti:

"Kardeşime karşılık Fihrî'yi öldürdüm ve kan bedelini de,
Fari bölgesinin sahibi Neccaroğullarından aldım.
Hem intikamımı aldım, hem de rahat uyuyabildim.
Ve ben putlara dönen ilk kişi oldum."

"Bunu haber alan Resulullah buyurdu ki: 'Ne Harem dışında, ne de Harem bölgesinde ona eman vermeyeceğim.' Bu olayı, Dahhak ve bir grup müfessir rivayet etmiştir." [Mecma-ul Beyan'dan aldığımız alıntı burada sona erdi.]

Buna yakın bir hadis İbn-i Abbas, Said b. Cübeyr ve başkalarından da rivayet edilmiştir.

Tefsir-ul Kummî'de, "*Ey inananlar! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman...*" ayeti ile ilgili olarak şöyle deniyor: "Bu ayet, Resulullah'ın (s.a.a) Hayber Savaşından dönüşünden sonra Üsâme b. Zeyd'i bir suvari birliği ile Fedek bölgesindeki bazı Yahudi köylerine göndererek onları İslâm'a davet etmesi üzerine indi. Bu köylerin birinde Mirdas b. Nehik el-Fedeki adında bir adam vardı. Resulullah'ın (s.a.a) gönderdiği süvari birliğinin geldiğini fark edince, ailesini ve mallarını alarak dağ tarafında bir yerde durup, 'Eşhedu enlâ ilâhe illallah ve enne Muhammeden Resulullah' diyerek Üsâme'yi karşılamağa koyuldu. Ancak Üsâme b. Zeyd, (Mirdas'ın şehadet getirmesini duyduğu hâlde geldi ve) bir mızrak darbesiyle onu öldürdü."

"Resulullah'ın (s.a.a) yanına döndüğünde bunu haber verdi. Resulullah (s.a.a) ona şöyle buyurdu: 'Allah'tan başka bir ilâh olmadığına ve benim Allah'ın resulü olduğuma şahadet eden bir adamı mı öldürdün?' Dedi ki: 'Ya Resulallah, o bunu öldürülmekten kurtulmak için söyledi.' Resulullah (s.a.a) ona şöyle dedi: Sen, ne onun kalbinin üzerindeki perdeyi araladın, ne diliyle söylediğini kabul ettin, ne de içinde olanları bildin. [Peki bütün bunlara rağmen onu ne diye öldürdün?]"

"Bunun üzerine Üsâme b. Zeyd bir daha 'Eşhedu enlâ ilâhe illallah ve enne Muhammeden Resulullah' diyen birini öldürmemeye yemin etti. Bu yüzdendir ki, Emir-ül Müminin Hz Ali'nin (a.s) kimi gruplara karşı başlattığı savaşlara katılmadı. İşte '*Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek, 'Sen mümin değilsin' demeyin...*' ayeti onun bu olayı üzerine indi."

Ben derim ki: Bu anlamı içeren bir hadisi Taberî kendi tefsirinde Süddî'den rivayet eder. Ayetin iniş sebebine ilişkin birçok rivayet de ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer alır. Bunların birinde, mezkur olayın Mikdat b. Esved'in, diğer birinde Ebu Derda'nın, bir başkasında da Mahlem b. Cessame'nin başından geçtiği belirtilir. Bir diğerinde ise, katil ve maktulün adları verilmeyerek kıssa üstü kapalı olarak sunulur.

Ne var ki, Üsame b. Zeyd'in bu yemini ve Hz. Ali'nin (a.s) savaşlarına katılmadığı ve böylece ona mazeretini bildirdiği, bilinen ve tarih kitaplarında zikredilen bir konudur. Yine de Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً ۚ وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى ۚ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٩٥﴾ دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً ۚ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٩٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ ۚ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا ۚ فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ ۚ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾ إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ﴿٩٨﴾ فَأُولَئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَغْفُو عَنْهُمْ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَفُورًا غَفُورًا ﴿٩٩﴾ وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً ۚ وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ ۖ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٠﴾

95- Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- (savaşa katılmayıp) oturanlarla, malları ve canlarıyla Allah yolunda ci-hat edenler bir olmaz. Allah, malları ve canları ile cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır. Allah hepsine de (sevabın) en güzelini vaat etmiştir; ama Allah mücahitleri, oturanlardan üstün kılarak onlara büyük bir ecir vermiştir.

96- Kendi katından dereceler, bağışlama ve rahmet vermiştir (onlara). Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

97- Melekler, nefislerine zulmedenlerin canlarını alırken; "Ne yapmakta idiniz!" derler. Bunlar, "Biz yeryüzünde çaresiz ve zayıf bırakılmış (mustazaf)lar idik." diye cevap verirler. Melekler de, "Allah'ın yeri geniş değil miydi? Onda hicret etseydiniz ya!" derler. İşte onların varacağı yer cehennemdir; orası ne kötü bir varış yeridir!

98- Ancak erkekler, kadınlar ve çocuklardan (gerçekten) âciz olup zayıf bırakılanlar, hiçbir çareye gücü yetmeyenler ve hiçbir yol bulamayanlar müstesnadır.

99- İşte bunları, umulur ki Allah affeder; Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır.

100- Allah yolunda hicret eden kimse, yeryüzünde gidecek birçok yer ve genişlik (bolluk ve imkân) bulur. Kim Allah ve Resulü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, artık onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah da çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- (savaşa katılmayıp) oturanlarla, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler bir olmaz." Ayetin orijinalinde geçen "darar" kelimesi, cihat ve savaş yükümlülüğünü engelleyecek şekilde vücutta körlük, topallık ve hastalık gibi bir noksanlığın bulunması demektir. Mal ile cihat etmekten maksat, din düşmanlarına karşı zafer kazanmak için malın Allah yolunda harcanmasıdır. Can ile cihat ise, savaş demektir.

"Allah hepsine de (sevabın) en güzelini vaat etmiştir." ifadesi gösteriyor ki, "oturanlar"dan maksat, başkalarının cihada çıkmasının yeterli geldiğinden, kendilerine ihtiyaç duyulmayan koşullarda cihada çıkmayıp savaşı terk eden ve evlerinde kalanlardır. Şu hâlde, tefsirini

sunduğumuz bu ayet, insanları cihada teşvik etme ve bu sorumluluğu yerine getirme hususunda yarışmaya sevk etme amacına yöneliktir.

Buna ilişkin bir kanıt, yüce Allah'ın önce özür sahiplerini istisna etmesi, sonra oturanlarla cihada çıkanların bir olmadıklarına hükmetmesidir. Oysa özür sahipleri de tıpkı oturanlar gibi, Allah yolunda savaşan mücahitlerle aynı düzeyde değildirler. Yüce Allah'ın, özür sahibi olduklarından dolayı, savaşa katılmayanların uğradıkları zarar ve kaybettikleri sevabı, iyi niyetlerine [yani, "Keşke sağlam olsaydık da biz de onlarla beraber savaşsaydık" arzularına] karşılık verdiği sevapla karşıladığını, telafi ettiğini söylesek bile, kuşku yok ki cihat, şahadet veya Allah düşmanlarını yenilgiye uğratmak, Allah yolunda savaşan mücahitlerin başkalarından üstün ve ayrıcalıklı kılınması için bir meziyettir, bir fazilettir.

Kısacası bu ayet, müminleri savaşa teşvik etmeye, onları harekete geçirmeye yöneliktir; hayırlar, faziletler ve değerler uğruna yarışmaları için içlerindeki iman ruhunu uyandırmayı amaçlamaktadır.

"Allah, malları ve canları ile cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır." Bu cümle, *"bir olmaz"* hükmünün bir gerekçesi konumundadır. Bu yüzden atıf edatı veya başka bir bağlaçla iki cümle birbirine bağlanmamıştır. Ayette geçen "derece"den maksat, mertebe ve konumdur. "Dereceler" ise, mertebe üstüne mertebe anlamını ifade eder.

"Allah hepsine de (sevabın) en güzelini vaat etmiştir." Yani yüce Allah, hem oturanlara, hem de mücahitlere veya mazeretsiz oturanlarla, bir mazeretten dolayı oturanlara ve mücahitlere en güzeli vaat etmiştir. Ayetin orijinalinde geçen "el-hüsna=en güzel" kelimesi, mahzuf mevsufun vasfıdır. Güzel akıbet, güzel sevap vb. gibi bir anlam taşır.

Bu cümleler, herhangi bir yanlış algılamayı dışlamayı amaçlamaktadır. Çünkü müminlerden olup cihada katılmayan bir kimse *"Müminlerden... oturanlarla, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler bir olmaz. Allah... cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır."* ifadesini duyduğu zaman ne imanından, ne de salih amellerinden dolayı eline hiçbir şeyin geçmeyeceğini, hiçbir sevap elde edemeyeceğini vehmedebilir. İşte böyle bir kuruntu, *"Allah hepsine de (sevabın) en güzelini vaat etmiştir."* ifadesiyle bertaraf ediliyor.

"Ama Allah mücahitleri, oturanlardan üstün kılarak onlara büyük bir ecir vermiştir. Kendi katından dereceler, bağışlama ve rahmet vermiştir (onlara)." Burada işaret edilen lütuf ve bağışlar (üstün kılma), başta genel olarak sözü edilen lütuf ve bağışların (üstün kılmanın) açıklaması, detaylandırması konumundadır. Bunun yanında bir diğer noktaya da temas ediliyor. Şöyle ki: Müminlerin sadece, *"Allah hepsine de (sevabın) en güzelini vaat etmiştir."* ifadesinin içerdiği vaade güvenerek yan gelip yatmamaları ve neticede Allah yolunda cihat görevlerini savsaklamaları yakışmaz; aksine hak mesajının yücelmesi ve batılın yerle bir edilmesi hususunda ellerinden gelen çabayı göstermeleri gerekir. Çünkü mücahitlerin oturanlara göre fazladan elde ettikleri bağışlanma ve ilâhî rahmete nail olmak gibi dereceler küçümsenemez.

Ayetin akışı birkaç açıdan ilgi çekicidir: **Birincisi:** Başlangıçta mücahitler, *"malları ve canlarıyla Allah yolunda"* ifadesiyle kayıtlandırılmış, ardından *"malları ve canları ile"*, son olarak da hiçbir kayıt olmaksızın zikredilmiştir. **İkincisi:** Başlangıçta üstünlükten söz edilirken, onun bir "derece" olduğuna değiniliyor; ama sonra bunların "dereceler" olduğuna işaret ediliyor.

Birincisine gelince: Her şeyden önce ayetin akışı, cihat etmenin oturmaktan üstün bir davranış olduğunu açıklamaya yöneliktir. Üstünlük de cihadındır; ama nefsi ihtirasları tatmine yönelik değil, Allah yolunda olduğu zaman; [yine üstünlük cihadındır] ama insanın en değer verdiği mala bedel olduğu yani, insanın yanında en değerli olan malın infak edildiği zaman ve maldan da değerli can pahasına olduğu zaman. İşte bu nedenle başta, *"malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler"* deniliyor. Bununla, meselenin tüm açıklığıyla ortaya konulması, akla gelebilecek her türlü yanlışın ortadan kaldırılması amacı güdülüyor.

Sonra *"Allah malları ve canlarıyla cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır."* denilince, yukarıda açıkladığımız açıdan artık söz konusu kayıtlara [malları ve canlarıyla ifadele-rine] yer verilmesine gerek duyulmadı. Çünkü önceki açıklama sayesinde akla gelebilecek her türlü yanlış algılama kalkmıştı. Fakat bu cümle, *"Allah hepsine de (sevabın) en güzelini vaat etmiştir."* ifade-

sine yakın bir yerde kullanıldığı için, ifadenin akışının gereği olarak, bu üstün kılmanın sebebini de açıklamaya ihtiyaç duyuldu. Bu da insanlarca tutkuyla sevimlerine rağmen Allah yolunda malın infak, canın da feda edilmesidir. Bu yüzden "mücahitler"le ilgili bir kayıt olarak bu ikisinin zikredilmesiyle yetinildi ve *"malları ve canlarıyla cihat edenler"* denildi.

Üçüncü kez *"Allah mücahitleri, oturanlardan üstün kılarak onlara büyük bir ecir vermiştir."* denilmesine gelince, burada artık kayıtların zikredilmesine gerek kalmamıştır, ne tümüne, ne de bazısına. Bu yüzden bütün kayıtlar bir kenara bırakılarak ifade mutlak kullanılmıştır.

İkincisine gelince: *"Allah, malları ve canlarıyla cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır."* ifadesinde geçen "dereceten" kelimesi, cümle içinde gramatik açıdan "temyiz" olmasından dolayı mansuptur. Dolayısıyla burada, üstünlüğü gerektiren bu derecenin bir veya daha fazla olduğuna değinilmeksizin, söz konusu üstünlüğün, yalnızca derece ve konum itibarıyla olduğunun açıklanması amaçlanmıştır.

"Allah mücahitleri, oturanlardan üstün kılarak onlara büyük bir ecir vermiştir. Kendi katından dereceler... vermiştir (onlara)." Bu ifadenin orijinalinde geçen "faddale" sözcüğü, "verme, bahşetme" ve benzeri bir anlamı kapsıyor gibidir. *"Kendi katından dereceler"* ifadesi, *"büyük bir ecir"* ifadesi bağlamında bedel ya da atf-ı beyan konumundadır. Dolayısıyla şu anlamı elde ediyoruz: "Allah, mücahitlere büyük bir ecir vererek onları verdiği veya sevap olarak bahşettiği bu büyük ecirle oturanlardan üstün kılmıştır. Bu büyük ecir ise, Allah katından olan derecelerdir."

Bu bakımdan ayet, başlangıç itibarıyla mücahitlerin oturanlar karşısındaki üstünlüklerinin, Allah katından bir derece dolayısıyla olduğunu açıklıyor. Bu arada derecenin bir tane mi, yoksa daha fazla mı olduğundan söz etmiyor. Sonunda ise bu derecenin bir olmayıp birçok konum ve derece olduğunu açıklıyor ve bu derecelerin, mücahitlere ödül olarak verilen büyük bir ecir olduğuna işaret ediyor.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar ile, ayetin başında "derece", sonunda ise "dereceler" şeklinde bir ifade kullanılması dolayısıyla bazı zihinlerde bir çelişki varmış gibi bir kuruntunun uyanabileceği

problemını bertaraf ettiğimizi umuyoruz. Nitekim bazı tefsir bilginleri de böyle bir problemi hissetmiş olacaklar ki, ondan kurtulmak için çoğu ya da tümü zorlama ürünü olan birçok değerlendirmeler sunma gereğini duymuşlardır.

Bunlardan birine göre; ayetin başında, mücahitlerin özür sahibi olup da cihada katılmayanlardan bir derece, sonunda ise özür sahibi olmadan cihada katılmayıp oturanlardan birçok derece üstün oldukları kastedilmiştir.

Bir diğer yoruma göre; ayetin başında geçen "derece"den maksat, ganimet almak ve iyi nam salmak gibi dünyevi mertebedir. Sonundaki "dereceler"den maksat ise, uhrevi mertebelerdir ve bu mertebeler dünyaya oranla çokturlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Elbette ahiret, dereceler bakımından daha büyüktür."* (İsrâ, 21)

Söz konusu mevhum çelişki problemını aşma amaçlı bir diğer yorumsa şöyledir: Ayetin başında işaret edilen "derece"den maksat, Allah katındaki mertebedir ve bu manevî bir olgudur. Ayetin sonundaki "dereceler"den maksat ise, cennetin konakları ve yüksek derecelerdir. Bunlarsa somut olgulardır.

Ancak okuyucular, bu yorumların ayetin lafzı itibarıyla bir kanıta dayanmadığından haberdardır.

"Katından" ifadesinin orijinali olan "minhu" kelimesindeki zamir, yüce Allah'a dönük olsa gerektir. "Bağışlama ve rahmet" kelimelerinin, "dereceler"in açıklaması şeklinde algılanması durumu da bizim bu açıklamamızı desteklemektedir. Çünkü bağış ve rahmet Allah'tandır. Ancak zamirin daha önce zikredilen "ecir" kelimesine dönük olması da mümkündür.

"Bağışlama ve rahmet..." ifadesinin zahiri, "dereceler" kelimesinin açıklaması olduğunu gösteriyor. Çünkü dereceler yani, Allah katındaki her türlü mertebe, bağış ve rahmetin nesnel karşılığıdır. Önceki araştırmalarımızın birinde şunu öğrenmiş bulunuyorsunuz ki: Rahmetin -yani, Allah'ın lütufta bulunup katından nimet bağışı yapmasının- gerçekleşmesi, ancak ona ulaşmanın önündeki her türlü engelin bertaraf edilmesi ile mümkün olabilir. Bu rahmet ise mağfiret, yani bağışlamadan ibarettir.

Bunun bir gereği olarak, her nimet mertebesi ve her yüksek menzil ve derece kendisinden sonraki mertebeye ve kendisinden üstün dereceye oranla mağfîret ve bağışlama konumundadır. Dolayısıyla uhrevî her türlü dereceler, yüce Allah'ın bağışı ve rahmetidirler. Nitekim Kur'ân'da rahmet veya ona yakın bir kavramın kullanıldığı çoğu yerde bağışlamadan da söz ediliyor. *"Bağışlama ve büyük mükâfat onlarındır."* (Mâide, 9) *"Onlar için... bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır."* (Enfâl, 4) *"Onlar için bağışlama ve büyük mükâfat vardır."* (Hûd, 11) *"Orada Allah mağfîreti ve rızası vardır."* (Hadîd, 20) *"Bizi bağışla, bize merhamet et!"* (Bakara, 286) gibi birçok ayeti örnek göstermek mümkündür.

Ardından ayet, *"Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."* ifadesiyle son buluyor. Bu iki ismin ayetin içeriğiyle münasebeti belirgindir. Özellikle, *"bağışlama ve rahmet"* ifadesinden sonra yer almış olması, bu ilişkiyi daha da belirgin hâle getirmektedir.

"Melekler, nefislerine zulmedenlerin canlarını alırken;" Ayetin orijinalinde geçen "teveffâhum=canlarını alırken" fiili, mazi veya müzari kipindedir. Aslı "teteveffâhum"dur. Kullanımda hafiflik olsun diye "tâ"ların biri düşürülmüştür. Şu ayette olduğu gibi: *"Nefislerine zulüm ederlerken meleklerin canlarını aldığı kimseler, 'Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk!' diye teslim olurlar."* (Nahl, 28) [Bu ayette canlarını alma anlamında kullanılan fiil "teteveffâhum" şeklinde geçer.]

Benzeri ayetten de anlaşıldığı gibi "zulüm"den maksat, onların şirk yurdunda kalmak, kâfirler arasında yaşamak, dolayısıyla dini bilgileri edinme ve dinin kulluk görevlerini yerine getirmedeki çağrısını uygulamaya geçirme imkânından yoksun kalmak suretiyle Allah'ın dininden ve dinin şiarlarını ikame etmekten yüz çevirmeleridir. [Kulluk görevlerini rahat bir şekilde yerine getiremedikleri şirk diyarını terk etmemeleridir.] *"Ne yapmakta idiniz? derler. 'Biz yeryüzünde çaresiz ve zayıf bırakılmış (mustazaflar) idik' diye cevap verirler..."* şeklinde başlayan üç ayetin akışı bu yorumu destekleyici niteliktedir.

Yüce Allah, *"Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun."* (A'râf, 44 ve Hûd, 19) ayetlerinde, "zalimler" kavramını [nefse veya başkalarına zulmetmeyi belirtmeksizin] mutlak olarak kullandıktan sonra, *"Onlar (insanları) Allah'ın yolundan alıkoyan ve onun eğri olmasını iste-*

yenlerdir." buyurarak bu kelimeye açıklık getirmiştir. Dolayısıyla bu iki ayetin, zulmü açıklamadaki ortak mesajı şudur: Zulüm, Allah'ın dinine sırt çevirmek ve onun eğri, çarpık ve saptırılmış olmasını istemektir. Bu anlam, tefsirini sunduğumuz ayetin tasvir ettiği objektif durum [ve bizim az önce yaptığımız açıklama] ile de örtüşmektedir.

"Ne yapmakta idiniz?" derler. Yani, dini yaşama bağlamında durumunuz neydi? Ayetin orijinalinde geçen "fime" bileşiğinin sonundaki "me" edatı, soru edatı olan "ma" kelimesinin kısaltılmış şeklidir, ki kullanım hafıflığı sağlamak amacıyla sonundaki "elif" harfi hafzedilmiştir.

Ayette genel olarak, rivayetlerde "Kabir Sorgusu" olarak nitelenen olaya yönelik bir işaret vardır. Bilindiği gibi kabir sorgusu, ölümün gerçekleşmesinden sonra meleklerin ölünün dinini sormalarına denir. Şu ayet de buna delâlet etmektedir: *"Nefislerine zulmederken meleklerin, canlarını aldığı kimseler, 'Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk!' diye teslim olurlar. 'Hayır, Allah sizin yaptıklarınızı elbette çok iyi bilendir. O hâlde, içinde sürekli kalacağınız cehennemin kapılarından girin! Kibirlenenlerin yeri ne kötüdür! (Kötülüklerden) sakınanlara, 'Rabbiniz ne indirdi?' denildiğinde, 'Hayır(indirdi)! derler."* (Nahl, 28-30)

"Biz yeryüzünde çaresiz ve zayıf bırakılan (mustazaf)lar idik, diye cevap verirler. Melekler de, 'Allah'ın yeri geniş değil miydi? Onda hicret etseydiniz ya!' derler." Meleklerin *"Ne yapmakta idiniz?"* sorusu, dinsel açıdan yaşadıkları duruma ilişkindir. Bu soruya muhatap olan kimseler de dinsel açıdan iyi bir duruma sahip olmayan kimselerdir. Bu yüzden sebebi [yani, dini yaşamamalarına sebep olanı] müsebbebin [yani, kendi durumlarını anlatmalarının] yerine koymak suretiyle cevap veriyorlar. Şöyle ki; onlar, güç sahibi müşriklerin egemen olduğu bir yerde dini yaşama imkânını bulamıyorlardı. Çünkü bu müşrikler, onları çaresiz ve zayıf düşürüyor, güçlenmelerine engel oluyorlardı. Böylece dinin öngördüğü şeriata ve yasalara sarılıp, uygulamaya geçirerek pratik hayatta yaşamalarına imkân vermiyorlardı.

Şayet doğru söylüyorlarsa, zayıf düşürülmüş olmaları, kendilerinin şirk yurdunda yerleşik bir hayat yaşıyor olmalarından kaynaklanıyordu. Çaresiz ve zayıf bırakılmaları, yaşadıkları yurdun müşriklerin

egemenlikleri altında olmasından ileri geliyordu. Ancak [ortada bir başka gerçek de var. O da şu ki,] o egemen müşrikler dünyanın her tarafına ve onların yaşadıkları yerin dışında başka yerlere de egemen değillerdi ya! Dolayısıyla bu adamlar her hâlükârda mustazaf (zayıf düşürülmüş) değillerdi. Yani, zayıflıkları sadece içinde bulundukları ortam için geçerliydi. Onu da, o yurdu terk etmek ve çıkıp gitmek suretiyle değiştirmek ellerindeydi.

Bu yüzden melekler, onların mustazaflık iddialarını yalanlayarak yeryüzünün Allah'ın arzı olduğu ve Allah'ın arzının da, içinde yaşadıkları ve ayrılmadıkları yerden çok daha geniş olduğunu vurgulayarak bahanelerini boşa çıkarıyorlar. Çünkü, göç etmek suretiyle zayıf düşürüldükleri yerden ve ortamdan kurtulmaları mümkündü. Dolayısıyla mustazaflık bağından kurtulacak güçleri olduğu için onlar gerçek mustazaflar değillerdi. Demek ki bu durumu, kendi kötü tercihleri sonucu seçmişlerdi.

"Allah'ın yeri geniş değil miydi? Onda hicret etseydiniz ya!" cümlesindeki soru, *"Ne yapmakta idiniz?"* ifadesinde olduğu gibi, ayıplama ve kınama amaçlıdır. Daha önce yer verdiğimiz Nahl suresinin ilgili ayetlerinin akışından da anlaşıldığı gibi bu soruların ilkinin [*"Ne yapmakta idiniz?"*], durumun tespitine [ve dinsel açıdan nasıl bir duruma sahip olduklarına] yönelik olması mümkündür. Çünkü, Nahl suresinden anlaşıldığı kadarıyla bu tür soru, hem zalimlere, hem de muttakilere yönelik bir sorudur ve kınama amaçlı değildir. İkincisi ise [*"Allah'ın yeri geniş değil miydi?..."*], her hâlükârda kınama amacına yöneliktir.

Melekler, yeri Allah'a izafe ederek zikrediyorlar. Burada yüce Allah'ın önce arzı geniş kıldığına, sonra insanları imana ve amele davet ettiğine işaret ediliyor. İki ayetten sonraki *"Allah yolunda hicret eden kimse, yeryüzünde gidecek birçok yer ve genişlik bulur."* ayeti de bu gerçeğe işaret etmektedir.

Yerin "geniş" olarak nitelendirilmesi, hicret etmeyi; *"Onda hicret etseydiniz ya! "*ifadesi şeklinde kullanmayı gerektirmiştir. Yani, yerin bir bölgesinden bir diğer bölgesine göç etseydiniz ya! Şayet genişlik tasavvur edilmeden bir ifade kullanılsaydı, "Ondan hicret etseydiniz" denilmesi uygun düşerdi.

Ardından yüce Allah, meleklerle onların bu söyleşini gözler önüne serdikten sonra şu hükmü veriyor: *"İşte onların varacağı yer cehennemdir; orası ne kötü bir varış yeridir!"*

"Erkekler, kadınlar ve çocuklardan (gerçekten) aciz olup zayıf bırakılanlar... müstesnadır." Bu cümledeki istisna münkatı yani kopuk istisnadır. Bunlarla ilgili olarak ayette söz konusu edilen anlamda "zayıf bırakılmışlar" (mustazaflar) tabirinin kullanılması, yukarıda [önceki ayette] sözü edilen "zalimlerin", aslında mustazaf olmadıklarına işaret etmeye yöneliktir. Çünkü onlar zayıflık kaydını üzerlerinden kaldıracabilecek güçtedirler. Asıl zayıflar, bu ayette sözü edilenlerdir. Erkekler, kadınlar ve çocuklar şeklinde ayrıntılı bir açıklamaya gerek duyulması, ilâhî hükmü açıklama ve yanlış algılamalara meydan vermemeye amacına yöneliktir.

"hiçbir çareye gücü yetmeyenler ve hiçbir yol bulamayanlar" ifadesine gelince, burada kullanılan "hîle" kelimesi, "haylûle" (engel, mani, önlem) kökünden şekil ve biçim ifade eden mastar kipi gibidir. Sonra alet anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla iki şey arasında bir engel ve önlem bulmaya ulaştırıcı araç anlamını ifade eder. Ya da bir şeyi elde etme veya bir başka hâl'e geçme anlamını ifade eden bir hâl veya bunun dışında bir hâldir. Bu ifade, genelde gizlice yapılan ve yerilen işlerle ilgili olarak kullanılır. Her hâlükârda kelimenin kök anlamında, Ragıb'ın el-Müfredat adlı kitabında belirttiği gibi, değişim anlamı vardır.

Bu durumda şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: "Onlar, müşriklerin kendilerine yönelttikleri zayıf bıraktıracı baskıyı engellemeye güç yetiremiyorlar; onların bu tür baskılarını defetmek için hiçbir engel bulamıyorlar. Bundan kurtulmalarını sağlayacak bir yol elde etme imkânına da sahip değiller."

Ayetin akışından anlaşıldığı üzere, "yol" kavramı geneldir; gözle görülen ve görülmeyen her türlü yolu [yani, tüm çare yollarını] kapsamına almaktadır. Şöyle ki; bu kavram burada, anlam olarak Mekkeli Müslümanların Medine'ye hicret etmek için kullandıkları normal yol gibi maddî yolu içerdiği şekilde, manevî yolu da kapsar. Dolayısıyla buradaki yoldan maksat, onları müşriklerin elinden, işkence ve fitnele-

rine duçar ederek zayıf düşürme girişimlerinden kurtaracak her türlü çözüm yoludur.

MUSTAZAFLIK ÜZERİNE

Ayetten anlaşıldığına göre, dinsel konular bağlanımda cahillik, insanın kendisinden kaynaklanmayan bir kusurdan veya yetersizlikten ileri geliyorsa, bu insan Allah katında mazurdur.

Bu konuyu şöyle açıklayabiliriz: Yüce Allah, dini bilmemeyi ve dinsel şiarları egemen kılmaktan alıkonmanın her türlüünü, ilâhî affın kapsamına girmeyen zulüm olarak nitelendiriyor. Sonra mustazafları (zayıf bırakılmışları) bu genellemenin dışında tutuyor, zayıf bırakıldıkları için de mazeretlerini kabul ettiğini belirtiyor. Ardından onları, başkalarını da kuşatacak bir nitelikle yani, karşılaştıkları engeli kendilerinden defedecek imkânı bulamamak ve hiçbir çareye güç yetirememek vasfıyla tanımlıyor.

Bu anlam, etrafı kuşatılmış bir yerde tutulan ve bu nedenle dini bilen, dinin ayrıntılarından haberdar olan bir âlim bulunmadığı için dinsel bilgileri öğrenemeyen ya da bu bilgilere sahip olduğu hâlde dayanılmaz ağır işkencelerden dolayı onları pratize etmenin bir yolunu bulamayan, bunun yanında düşünce zayıflığı, hastalık, bedensel noksanlık veya malî yetersizlik gibi bir olumsuzluk yüzünden bulunduğu yerden çıkamayan, İslâm yurduna hicret edip Müslümanlara katılamayan bir kimse için geçerli olduğu gibi, zihni dinsel bilgiler bağlamında sabit gerçekleri kavrayamayan, düşünsel olarak hakka ulaşamayan, hakka karşı inatçı, burun kıvrıcı bir tavrı kesinlikle söz konusu olmadığı ve hattâ hâkkın net bir şekilde önüne konulması durumunda ona kesinlikle tâbi olacağı hâlde değişik etkenler yüzünden hakkı algılayamayan bir kimse için de geçerlidir.

Böyle bir insan da mustazaftır; zayıf düşürülmüş, aciz ve çaresizdir; [içinde bulunduğu olumsuz koşullardan çıkacak ve] herhangi bir yol bulacak durumda değildir. Bunun böylesi bir konuma düşmesindeki etken, hak ve din düşmanları tarafından kılıç ve kırbaç zoruyla kuşatılıp çıkış yolu bulamaması değil kuşkusuz. Bilâkis onu başka faktörler zayıf düşürmüş, sonuç itibariyle de gafleti ona musallat kıl-

mıştır. Dolayısıyla böyle bir gafletin etkisine giren insan artık hiçbir çareye güç yetirmez ve böyle bir cehaletin pençesindeki insan da hiçbir yol bulmaz mustazaftır.

Gerçekte nedenin genelliğini vurgulamaya yönelik olan bu ayetin mutlak açıklamasından hareketle bu sonuca varıyoruz. Bu anlamı, bunun dışında başka ayetlerden de algılayabiliriz: *"Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar. Herkesin kazandığı iyilik lehine, ettiği kötülük de aleyhinedir."* (Bakara, 286) Bu ayet gereği, hakkında gafil olunan şey insanın gücü dâhilinde değildir. Yine, bir engel yüzünden insanın yapamadığı bir şey de onun gücü dâhilinde sayılmaz.

Bakara suresinin konuyla ilgili bu ayeti, insanın gücünün üstündeki teklifi kaldırdığı gibi, mazeret yerlerini [mazur görülme durumlarını] belirlemek ve gerçek mazereti bahaneden ayırt etmek için genel bir ilkeyi koyuyor. Şöyle ki fiil, insanın kendi kazanmasına ve seçimine dayandırılmalı, alıkonduğu şeyden alıkonuluşunda kendi etkisi ve katkısı olmamalı.

Buna göre, dinden bütünüyle habersiz olan veya hak nitelikli dinsel bilgilerin bir kısmını bilmeyen cahil insanın bu cehaleti [ve dinî vazifeyi terk edişi], kendisinin kusurundan veya kötü seçiminden kaynaklanıyorsa, bu terk etmişlik ona isnat edilir ve kendisi günahkâr sayılır.

Şayet dinde cahil olması ve görevini yerine getirmemesi kendi kusuruna veya buna yol açacak kimi ön davranışlarına dayanmıyorsa, aksine cahilliği veya gafleti ya da amel etmemeyi ona dayatan dış faktörlerden kaynaklanıyorsa, bu tarz bir dini terk etmişlik kişinin tercihine isnat edilmez. Böyle bir insan günahkâr, taammüden muhalefet eden, hakka karşı burun kıvıran müstekbir ve körü körüne inkârcı kabul edilmez. Dolayısıyla böyle bir insan eğer iyilik [olarak bildiği bir şeyi] kazanmışsa lehinedir, kötülük [olarak bildiği bir şeyi] de kazanmışsa aleyhinedir. Şayet [yaptığı işin iyi ya da kötü oluşundan habersiz kaldığı için, iyilik veya kötülük unvanıyla] bir şey kazanmamışsa, lehine veya aleyhine de bir şey yok demektir.

Bundan da anlaşılıyor ki mustazaf insan, herhangi bir iş kazanmak durumunda olmadığı için eli boş insandır, lehinde ve aleyhinde olacak

bir şeye sahip değildir; onunla ilgili hüküm Allah'a kalmıştır. Nitekim bu, mustazaflarla ilgili ayetten sonra yer alan, *"İşte bunları, umulur ki Allah affeder; Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır."* ayeti ile başka suredeki ayetten anlaşılmaktadır: *"Başka ları da vardır ki Allah'ın emrine bırakılmışlardır. O, onlara ya azap eder ya da onları affeder. Allah bilendir ve hikmet sahibidir."* (Tevbe, 106) Ve Allah'ın rahmeti gazabından öndedir.

* * *

"İşte bunları, umulur ki Allah affeder." Bunlar, bilmeyişleri bir mazerete dayandığı için kötülüğü kazanmamışlardır. Ancak daha önce de vurguladığımız gibi insan, mutluluk ve mutsuzluk arasında hareket etmektedir. Mutluluğu kendi üzerine çekmemiş olması onun için yeterli bir mutsuzluktur. Dolayısıyla bu durumdaki bir insan, iyi olsun, bozguncu olsun ya da hiçbirisi olmasın, özü itibariyle mutsuzluğun izlerini silip etkilerini gideren ilâhî aftan müstağni değildir. Yüce Allah'ın [*"İşte onları, umulur ki Allah affeder."* sözüyle] onların affedilmeleri umudundan söz etmesi, bu gerçeğe yönelik bir işarettir.

Onların affedilebilecekleri umudundan söz edilip ardından, affin onları kapsayacağına yönelik bir işaret içeren *"Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır."* ifadesine yer verilmiş olması, onların, *"varacakları yer cehennemdir; orası ne kötü bir varış yeridir!"* ifadesiyle, yerlerinin kötü bir varış yeri olarak cehennem olacağı vaat edilen zalimler grubundan istisna edilir şekilde zikredilmiş olmalarından dolayıdır.

"Allah yolunda hicret eden kimse, yeryüzünde gidecek birçok yer ve genişlik bulur." Ayetin orijinalinde geçen "murâğemen" kelimesinin kökü olan "er-reğâm" ile ilgili olarak Ragıp el-İsfahanî der ki: "er-Reğâm", yumuşak toprak demektir. Araplar, "Rağime enfu fulanın rağmen=burnu toprağa sürüldü" derler. "Ergamehu gayruhu=başkası onun burnunu yere (toprağa) sürdü" şeklinde de kullanılır. Bununla kızgınlığı, öfkeyi ifade ederler. Şairin şu beyti buna örnektir:

"O burunlar yere sürüldüğü zaman onları hoşnut etmem.

Onlardan özür dilemem; aksine kızgınlıklarını arttırırım."

Şiirde, söz konusu kelimeye karşılık olarak "hoşnut etme" ifadesinin kullanılması, bu kelimenin kızdırma anlamını içerdiğine dikkati-

mizi çekmektedir. Buna dayanarak, "Ergamellahu enfehu ve ergamehu=Allah onun burnunu sürttü, ona kızdı", "Râgamehu=iki kişi birbirini kızdırıp öfkelendirmeye çalıştılar, her biri karşı tarafın burnunu sürmek için gayret gösterdi" denilmiştir. Sonra "murâgame" kelimesi, istiare yoluyla çekişip münakaşa, kavga etmek anlamında kullanılmaya başladı. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Yeryüzünde gidecek birçok yer... bulur."* "Murağemen kesiren" yani, öfkelenmesini gerektiren kötü bir şey gördüğünde ondan kaçacak bir yer bulur. Bu tıpkı; "Falandan kızdığım için falana gittim, ona yöneldim" demeye benzer. [Müfredat'tan alınan alıntı burada sona erdi.]

Şu hâlde ifadenin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: Kim Allah yolunda, yani bilgi ve amel düzeyinde dini yaşamak suretiyle O'nun rızasını elde etmek amacıyla hicret ederse, yeryüzünde bu amacını gerçekleştirmesine elverişli birçok yer bulur. Her ne zaman Allah'ın dinini pratikte uygulamasına yönelik bir engelle karşılaşır, dinini yaşamasına engel olan gücün burnunu sürtmek, onu öfkelendirmek ya da onunla çekişip mücadele vermek amacıyla oradan hicret ederek başka bir yerde dinini özgürce yaşama imkânını, ayrıca yeryüzünde genişlik, bolluk ve birçok imkân bulur.

Yüce Allah bu ayetlerin öncesinde, *"Allah'ın yeri geniş değil miydi?"* buyurmuştur. Bu ifadenin ayrıntısı konumunda olan bu ayetin, [hiçbir kayda yani, Allah yolunda ifadesine yer vermeksizin], *"Hicret eden kimse yeryüzünde genişlik bulur."* cümlesi şeklinde olması gerekirdi. Ancak Allah yolunda gitmek ve ilâhî yolu sulûk etmek isteyenler için, yeryüzü genişliğinin bir gerekçesi olarak "birçok gidecek yer" ifadesine de ek olarak yer verilmesi nedeniyle, "hicret etme" de "Allah yolunda olmak" şeklinde kayda bağlanmıştır ki, ifadenin ana mesajıyla örtüşsün. Bu ana mesaj ise, şirk düzeninin egemen olduğu bir ortamda yaşamaya devam eden müminlere yönelik bir öğütten ibarettir. Yani, ayet onları tahrik edip coşkalandırmaya, hicrete teşvik etmeye ve [moral destek sağlayarak] yüreklerini hoş tutmaya yönelik bir mesaj konumundadır.

"Kim Allah ve Resulü uğrunda hicret ederek evinden çıkar..." Allah ve Resulü için göç etmek, Allah'ın kitabını ve Peygam-

berin sünnetini öğrenip amel etme imkânı bulunan İslâm yurduna hicret etmekten kinayedir.

Ölümün yetişmesi, istiare yoluyla ölümün normal biçimde vuku bulması ve beklenmedik şekilde gerçekleşmesinden kinayedir. [Yoksa "idrak" kelimesinin asıl lügat anlamı burada kastedilmemiştir.] Çünkü ayetin orijinalindeki "yudrik" kelimesinin mastarı olan "idrak" kelimesi, gerideki kişinin öncekinin ardından koşup ona yetişmesi demektir. [Oysa insanın ölümü, insandan geri kalmamıştır ki, ardından gelip ona varmış olsun.]

Yine mükâfatın Allah'a düşmesi de, ecir ve sevabın O'nun için gerekli olması ve bunu uhdesine alması demektir. Demek ki orada güzel bir ecir, sınırsız bir sevap vardır ve Allah onu eksiksiz şekilde kesinlikle hicret eden kuluna bahşedecektir. Allah bu vaadini, kendisine hiçbir şeyin ağır ve zor gelmediği, hiçbir şeyin aciz bırakmadığı ve ettiği iradeyi hiçbir şeyin engelleyemediği ulûhiyet makamıyla gerçekleştirir. Ve O sözünden dönmez. Ayetin, "*Allah da çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.*" cümlesiyle son bulması, ödül ve sevabın eksiksiz verilmesinin bu güzel vaadin ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamak ve pekiştirmek içindir.

Yüce Allah bu ayetlerde müminleri, diğer bir ifadeyle iman iddiasında bulunanları, iman yurdunda ve şirk yurdunda yaşıyor olmak bakımından çeşitli kısımlara ayırıyor ve bu grupların her birinin konumuna uygun olarak alacağı karşılığı (mükâfatı) açıklıyor. Bunu da bir öğüt, bir uyarı ve iman yurduna hicret etmeye yönelik bir teşvik unsuru olması, iman yurdunda toplanılması, İslâm toplumunun güçlendirilmesi, iyilik ve takva üzere birlik ve dayanışma içinde olunması, hak mesajın yüceltilmesi, tevhit bayrağının ve din sancağının dalgalandırılması amacıyla yapıyor.

Bunlar içinde bir grup İslâm yurdunda yaşıyor. Mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler, mazeretsiz oturanlar ve bir mazreti bulunduğu için oturanlar bu grupta yer alırlar. Allah hepsine de (sevabın) en güzelini vaat etmiştir; fakat Allah cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır.

Diğer bir grup ise, şirk yurdunda yaşıyor. Bunlar zalimdirler. Allah yolunda hicret etmezler. Bu yüzden varacakları yer cehennemdir; orası ne kötü bir varış yeridir!

Fakat bunların arasında da zalim olmayan zayıf düşürülmüş bir grup vardır. Bir çözüm bulma imkânından yoksundurlar, bir çıkış yolu da bulamıyorlar. Bunlar aciz olup hiçbir çareye güç yetiremeyen ve hiçbir yol bulamayan mustazaflardır. İşte bunları, yüce Allah'ın affetmesi umulur. Yine bunlar arasında yer alan bir diğer grup da, Allah ve Resulü uğrunda hicret etmek üzere evlerinden çıkan, ama sonra kendisine ölüm gelip yetişen kimselerdir. Ki bunların ecri, mükâfatı Allah'a düşer.

İniş sebebi, Resulullah efendimiz (s.a.a) zamanında Medine'ye hicretiyle Mekke'nin fethi arasındaki döneme tekabül eden Arap yarımadasındaki Müslümanların durumu ile ilintili olsa da, ayetlerin içeriği bütün zamanlardaki tüm Müslümanlar için geçerlidir. O dönemde yeryüzü iki kısma ayrılmıştı. Bir kısmı İslâm yurduydı, Medine ve çevresinin temsil ettiği bu bölgede Müslümanlar dinlerini özgürce yaşıyorlardı. Bazı müşrik gruplar ve diğer dinlere mensup topluluklar da burada yaşıyorlardı. Ancak antlaşma ve benzeri akitlerden dolayı Müslümanları rahatsız etmezlerdi ve bu nedenle aralarında bir çatışma, bir sürtüşme olmazdı.

Diğer bir kısmı ise şirk yurduydı. Mekke ve çevresinin temsil ettiği bu yurttaki, egemenlik müşriklerin elindeydi ve buraları putperest inanç sistemleri doğrultusunda idare ediyorlardı. Müşrikler bu topraklarda yaşayan Müslümanlara dinlerini yaşamalarından dolayı yoğun baskı uyguluyorlardı, onları ağır işkencelerden geçiriyor, dinlerinden dönmelerini sağlayacak yoğun bir dayatma tatbik ediyorlardı.

Ama ayetlerin ana fikri daima tüm Müslümanlar için geçerlidir. Buna göre bir Müslüman dinini öğrenebileceği, dininin şiarlarını ege-men kılabileceği, dinin hükümlerini pratikte uygulayabileceği bir yerde yaşamakla yükümlüdür. Bir yerde dinini öğrenemiyorsa, dininin hükümlerini pratikte uygulamasına izin verilmiyorsa -orası ismen İslâm yurdu olsun veya şirk yurdu fark etmez- oradan hicret etmekle yükümlüdür. Çünkü günümüzde isimler değişime uğramış, isimlerin müsemması, nesnel karşılığı ortadan kaybolmuştur. İnsanların dini sa-

dece kimliklerinde yazılır olmuştur. Günümüzde İslâm kuru bir isimdir artık. İslâm isimlendirmesinde İslâmî öğretilere inanmak ve İslâmî hükümleri uygulamak ilkesi esas alınmıyor.

Kur'ân ise, hükmünü İslâm'ın hakikatini baz alarak veriyor; İslâm ismini değil. İnsanları, İslâm ruhunu taşıyan amellere teşvik ediyor, şeklî ve ruhsuz tavırlara değil. Nitekim yüce Allah Kur'ân'ın değişik ayetlerinde şöyle buyurmuştur:

"(İş) ne sizin kuruntularınızla, ne de Ehlikıtab'ın kuruntularıyla olmaz. Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır ve kendisi için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulur. Erkek olsun, kadın olsun, her kim de mümin olarak (birtakım) iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve onlara çekirdek kırıntısı kadar bile zulmedilmez." (Nisâ, 123-124) *"Şüphesiz inananlar, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabîîlerden Allah'a ve ahiret gününe inanıp iyi işler yapanlara, Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de."* (Bakara, 62)

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde belirtildiğine göre İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebi Hatem, İbn-i Mürdeveyh ve Beyhaki kendi Süneninde İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Mekkelilerden bir topluluk Müslüman oldu. Bunlar Müslümanlıklarını gizliyorlardı. Müşrikler Bedir Günü onları da yanlarında savaşa götürdüler. Bazısı yaralandı, bazısı da öldürüldü. Bunun üzerine Müslümanlar dediler ki: 'Bu Müslümanlar bizim arkadaşlarımızdı. Bunlar zorla savaşa getirildiler.' Böylece hata ettiklerini düşünerek Allah'tan onlar için bağışlanma dilediler. Bunun üzerine, *'Melekler, nefislerine zulmedenlerin canlarını alırken...'* ayeti indi."

İbn-i Abbas daha sonra şöyle dedi: "Bu ayetin indiği, [Medine'deki Müslümanlar tarafından] Mekke'de kalmaya devam eden Müslümanlara bildirilerek, orada kalmalarının hiçbir mazeretle caiz olmayacağı belirtildi. Bunun üzerine Mekke'den ayrıldılar. Fakat müşrikler onları yakaladılar ve çeşitli baskılar uyguladılar. Bunun üzerine şu ayet indi: *'İnsanlardan kimi vardır ki, Allah'a inandık, der; fakat Al-*

lah uğrunda kendisine eziyet edilince insanların işkencesini, Allah'ın azabı gibi sayar.' (Ankebût, 10) Müslümanlar bu ayeti de onlara duyurdular. Bunun üzerine üzüldüler, büyük bir karamsarlığa kapıldılar. Onlarla ilgili olarak şu ayet indi:

"Sonra Rabbin, işkenceye uğratıldıktan sonra hicret edip, ardından da savaşı ve sabredenlerin yanındadır. Bütün bunlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayan ve esirgeyendir." (Nahl, 110) Bu sefer onlara bu ayetin indiği haber verildi, Allah'ın kendileri için bir çıkış kapısı gösterdiği duyuruldu ve Mekke'den çıkmaları istendi. Onlar da Mekke'yi terk ettiler. Fakat müşrikler yetişip onlarla savaştılar. Kurtulan kurtuldu, ölen öldü."

Aynı eserde belirtildiğine göre, İbn-i Cerir ve İbn-i Ebi Hatem, Dahhak'tan bu ayetle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: "Burada kastedilenler, bir grup münafıktır. Bunlar Resulullah (s.a.a) ile birlikte Medine'ye hicret etmeyip Mekke'de kaldılar. Sonra Kureyş müşriklerinin saflarında Bedir Savaşına katıldılar. Böylece Bedir yaralıları ve ölüleri arasında onlardan da bazı kimseler vardı. Yüce Allah bu ayeti onlar hakkında indirdi."

Aynı eserde, İbn-i Cerir'in ayetle ilgili olarak İbn-i Zeyd'den şöyle rivayet ettiği belirtilir: "Peygamberimiz (s.a.a) gönderilince, onun gönderilişiyle birlikte insanların gerçek siması, içlerindeki iman ve nifak nişaneleri de belirgin bir şekilde ortaya çıktı. Bazı insanlar ona gelir, 'Ey Allah'ın Resulü, biz Müslüman olmamız durumunda şu kavmin bize işkence etmesinden, bize şunu şunu yapmasından korkuyoruz. Fakat, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve senin Allah'ın Resulü olduğuna şahitlik ediyoruz.' derlerdi. Bunu her fırsatta ifade ederlerdi. Bedir günü müşrikler harekete geçtiler ve 'Bize katılmayan biri olursa evini yıkarız, malını kendimize mubah sayar el koyarız.' dediler. Bu tehdit karşısında, Resulullah'a (s.a.a) o sözü söyleyenler de müşriklerin safında savaşa katıldılar. Bunların bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da Müslümanlara esir düştü."

"Bunlardan öldürülenler hakkında yüce Allah buyurdu ki: *Melekler, nefislerine zulmedenlerin canlarını alırken... 'Allah'ın yeri geniş değil miydi? Onda göç etseydiniz ya!'* -sizi zayıf düşürenleri terk et-

seydiniz ya!- derler. *İşte onların varacağı yer cehennemdir; orası ne kötü bir varış yeridir!"*

"Sonra Allah, gerçekten zayıf olan samimi insanların mazeretini kabul etti ve şöyle buyurdu: *'Ancak erkekler, kadınlar ve çocuklardan (gerçekten) aciz olup zayıf bırakılanlar, hiçbir çareye gücü yetmeyenler ve hiçbir yol bulamayanlar müstesnadır.'* Bunlar göç için yola çıkacak olurlarsa helâk olurlar, müşrikler tarafından öldürülürler. *'İşte bunları umulur ki Allah affeder.'* Yani, müşrikler arasında yaşamalarını bağışlaması ümit edilir."

"Tutsak edilenlerse şöyle dediler: 'Ya Resulullah! Biliyorsun ki biz, senin yanına geliyor ve Allah'tan başka ilâh olmadığına, senin de Allah'ın elçisi olduğuna şahitlikte bulunduğumuzu söylüyorduk. Biz, can korkusuyla bu kavmin saflarında savaşa katıldık.' Yüce Allah onlar hakkında şu ayeti indirdi:

"Ey Peygamber! Elinizde bulunan esirlere de ki: Eğer Allah kalplerinizde bir hayır olduğunu bilirse, sizden alınandan (fidyeden) daha hayırlısını size verir ve sizi bağışlar. -Peygambere (s.a.a) karşı müşriklerle birlikte savaşa katılmanızı affeder.- ...Eğer sana hainlik etmek isterlerse, (bilsinler ki esasen) daha önce Allah'a hainlik etmişlerdi, -müşriklerin safında savaşa çıkmışlardı,- Allah da bundan ötürü onlara karşı sana imkân ve kudret vermişti." [Enfâl, 70-71]

Aynı eserde Abd b. Hamid, İbn-i Ebi Hatem ve İbn-i Cerir kanalıyla İkrime'nin, *"Melekler, nefislerine zulmedenlerin canlarını alırken, 'Ne yapmakta idiniz?' derler... orası ne kötü bir varış yeridir!"* ayetiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Bu ayet Kays b. Fakih b. Müğire, Haris b. Zemaa b. Esved, Kays b. Velid b. Müğire, Ebu'l As b. Münebbih b. Haccac ve Ali b. Ümeyye b. Halef hakkında inmiştir."

"Kureyş müşrikleri ve onlara tâbi olanlar, Ebu Süfyan'ı ve Kureyş'in kervanını Resulullah (s.a.a) ve ashabına karşı savunmak ve Nahle Günü ellerinden alınan malların telafisini çıkarmak, onları geri almak için harekete geçince, Müslüman olan bazı gençleri de zorla beraberinde götürdüler. Ancak beklenmedik bir şekilde iki ordu Bedir'de karşı karşıya geldi. Böylece yukarıda isimlerini saydığımız kimseler, İslâm'dan döndüler ve Bedir'de kâfir olarak öldürüldüler."

Ben derim ki: Ehlişünnet kaynaklarında aktarılan bu anlama yakın rivayetlerin sayısı oldukça çoktur. Bunlar zahiren ayete uyarlama gibi görünüyorsa da güzel bir uyarlamadır.

Bundan ve sonraki ayetlerden algıladığımız en önemli hususlardan biri, Peygamberimizin (s.a.a) hicretinden önce de, sonra da Mekke'de münafıkların bulunmasıdır. İnşallah Tevbe suresinin tefsiri çerçevesinde münafıkların durumunu incelerken, bu realitenin gözlemlememiz üzerinde büyük etkisi olacaktır.

Aynı eserde, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve İbn-i Ebi Hatem kanalıyla İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet edilir: "Mekke'de Bekiroğullarından Damre adında bir adam vardı. Bu adam hastaydı. Bir gün ailesine dedi ki: 'Beni Mekke'den çıkarın. Çünkü sıcak hava beni rahatsız ediyor.' Dediler ki: 'Nereye götürelim seni?' Eliyle Medine'ye giden yolu işaret etti. Onu Mekke'den çıkardılar. İki mil kadar uzaklaşmışken yolda öldü. Bunun üzerine şu ayet indi: *"Kim Allah ve Resulü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse..."*

Ben derim ki: Bu anlamı destekleyen birçok rivayet vardır. Ancak bu rivayetler arasında, hicret yolunda ölen kişinin kimliği hususunda büyük farklılıklar vardır. Bazısına göre, Damre b. Cündeb, bazısına göre Eksem b. Sayfî, diğer bazısına göre Ebu Damre b. İs ez-Zarkî, bir diğer bazısına göre Leysoğullarından Damre b. İs, diğer bazısına göre de Cunda' b. Damre b. Cundaî olduğu söylenir. Bazı rivayetlerde ayetin, Habeşistan'a hicret ederken yılan tarafından sokulup ölen Halid b. Hazzam hakkında indiği belirtilir.

İbn-i Abbas'a dayandırılan bazı rivayetlerde, İbn-i Abbas onun Eksem b. Sayfî olduğunu söyler. Ravi der ki: İbn-i Abbas'a sordum: "Peki Leysi olayı ne zaman gerçekleşti?" Dedi ki: "Bu, Leys'ten bir süre önce meydana geldi. Ayet, hem özel, hem de genel niteliklidir."

Ben derim ki: Yani özel olarak Eksem hakkında indi, sonra başkalarını da kapsayacak şekilde genelleştirildi. Rivayetlerden çıkan sonuca göre, Eksem b. Sayfî, Leys kabilesinden biri ve Halid b. Hazzam adlı üç Müslüman hicret amacıyla yola çıkmışken yolda ölürlür. Ayetin bunlardan biri hakkında inmiş gibi gösterilmesi, ravi tarafından yapılan bir uyarlama gibidir.

el-Kâfi adlı eserde Zürare'nin şöyle dediği rivayet edilir: İmam Bâkır'dan (a.s) "mustazaf"ın kim olduğunu sordum, dedi ki: "Mustazaf, kâfir olmak için hiçbir çareye gücü yetmeyen (nasıl küfre sapılacağını bilmeyen), iman etmeye doğru hiçbir yol bulamayan kimsedir. Yani, ne iman edebilen, ne de küfre sapabilen kimseye denir. Meselâ çocuklar bu konumdadırlar. Aynı şekilde çocukların akılları düzeyine inen erkek ve kadınlar da öyledir; onlardan sorumluluk kalkmıştır." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.404, h:1]

Ben derim ki: Zürare'den aktarılan bu hadis müstafiz yani çok kanallıdır; Kuleyni,¹ Şeyh Saduk² ve Ayyâşî³ değişik kanallardan ondan rivayet etmişlerdir.

Aynı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle İsmail el-Cu'fi'den şöyle rivayet eder: İmam Bâkır'a (a.s) sordum ki: "Kulların bilmezlik edemeyecekleri [hakkında bilgisiz olamayacakları] din nedir?" Buyurdu ki: "Din geniştir. Fakat Haricîler [Hz. Ali (a.s) döneminde meydana çıkan, Nehrevan Savaşını başlatan, İslâm'da olmayan bazı sapık inançlarından dolayı İslâm'dan çıkan ve 'Haricîler' diye adlandırılan bir grup] cahillikleri yüzünden onu kendilerine daralttılar."

Dedim ki: "Sana feda olayım. Üzerinde bulunduğum ve inandığım dinden söz edeyim mi?" İmam "Evet" dedi. Dedim ki: "Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna tanıklık ediyorum. Hz. Muhammed'in (s.a.a) Allah katından getirdiklerine ikrar (tasdik ve kabul) ediyorum. Sizi (Ehlibeyt'i) dost, veli, yönetici ediniyorum. Size düşman olanlardan, sizin başınıza musallat olanlardan, size büyüklük taslayanlardan, hakkınızı gasp edenlerden, size zulüm edenlerden uzaklaşıyorum."

Bunun üzerine buyurdu ki: "Allah'a andolsun ki, dinde bilmediğin bir şey yok. Allah'a andolsun ki bu, bizim de üzerinde bulunduğumuz dindir." Sonra şöyle dedim: "Peki, bunu bilmeyen bir kimse Müslüman olabilir mi?" Buyurdu ki: "Mustazaflar olabilir." Ben, "Kim bunlar?" diye sordum. "Kadınlarınız ve çocuklarınız" diye cevap verdi.

1- [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.404, h:1-2-3.]

2- [Maâni'l Ahbar, s.200.]

3- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.268, h:243.]

Ardından şunu ekledi: "Ümmü Eymen'i duydun mu? Ben onun cennet ehli olduğuna şahitlik ediyorum. Buna rağmen o, sizin üzerinizde bulunduğunuz dini anlayıştan haberdar değildi." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.405, h:6]

Tefsir-ul Ayyâşî'de Süleyman b. Halid'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: Süleyman der ki: "İmama mustazafları sordum." Şöyle buyurdu: "Bir perde gerisinde dışarıyla ilişkileri kesik olan zayıf akıllı kadınlar, 'namaz kıl' dediğinde kılan ve senin dediğinden başkasını anlamayan hizmetçiler, dediğinden başkasını bilmeyen ve biri tarafından güdülmedikçe hareket edemeyen köleler, çok yaşlı insanlar, çocuklar, küçükler... İşte bunlar mustazaftırlar. Fakat güçlü olan, mücadele eden, didişen, alış veriş yapabilen bir adam hakkında, senin ona mustazaf diyerek hiçbir şekilde aldatamadığın kimse kesinlikle mustazaf değildir; o böyle bir saygınlığı hakketmez." [c.1, s.270, h:251]

Maani'l Ahbar adlı eserde Süleyman'dan, o da tefsirini sunduğumuz ayetle ilgili olarak İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Ey Süleyman, mustazaflar içinde senden daha güçlü kimseler vardır. Mustazaflar oruç tutan, namaz kılan, karınlarını ve ırzlarını haramdan koruyan, bizden başkası için velayet hakkını öngörmeyen ve [peygamberlik] ağacının dallarından tutunan [Ehlibeyt'e sarılan] kimselerdir. İşte bunları, ağacın dallarına tutundukları sürece umulur ki Allah affeder. Ancak bunlar şunu da bilmelidirler ki, eğer Allah onları affederse bu, O'nun rahmetindendir. Şayet onlara azap ederse, bu da onların sapmalarının sonucudur." [s.200]

Ben derim ki: "Bizden başkası için velayet hakkı öngörmeyen" ifadesiyle, Ehlibeyt'e düşmanlığı esas alan "Nasibilik" akımına veya onlarla aynı paralele düşmeyi gerektirecek şekilde Ehlibeyt hakkında kusur işleme durumuna işaret edilmiştir. Nitekim aşağıdaki rivayetlerde buna değinilmektedir.

Aynı eserde İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Mustazaflar birkaç gruba ayrılırlar. Bunların hepsi de birbirinden farklıdır. Kible ehli olup da Nâsibî, yani Ehlibeyt'e düşman olmayanlar mustazaftır." [s.200]

Yine aynı eserde, ayrıca Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Sadık'ın (a.s) tefsirini sunduğumuz ayetle ilgili olarak şöyle buyurduğu rivayet edi-

lir: "*hiçbir çareye gücü yetmeyenler*" yani, Ehlibeyt'e düşmanlığı esas alan Nasibîlik akımına katılmaktan aciz olanlar. "*hiçbir yol bulamayanlar*" ise, hakka ulaşıp bağlanmaya bir yol bulamayan kimselerdir. Böyle kimseler güzel amelleri ve Allah'ın yasakladığı haramlardan sakınmaları dolayısıyla cennete girerler; ancak iyilerin derecelerine ulaşamazlar." [Maani'l Ahbar, s.200, Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.268, h:245]

Tefsir-ul Kummî'de Durays el-Kunasî İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: İmama dedim ki: "Sana feda olayım, Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygamberliğini kabullenen, ama günahkâr olup imamı olmaktan ve siz Ehlibeyt'in velayetini de bilmeden ölen muvahhitlerin durumu ne olacak?"

Buyurdu ki: "Bunlara gelince, onlar çukurlarında (kabirlerinde) kalacak ve oradan çıkmayacaklardır. İçlerinde salih ameller işleyenler ve bize karşı bir düşmanlık beslemeyenler için yüce Allah'ın mağrip-te yarattığı cennete doğru bir delik açılır. Cennete açılan bu delikten o adamın kabrine esenlik ve rahatlık dolar. Bu durum kıyamete kadar böyle devam eder. Nihayet yüce Allah ile karşılaşır. Allah onu iyiliklerinden ve kötülüklerinden dolayı sorgular. Bunun sonucunda ya cennete ya da cehenneme gider. Bu gibi adamlar Allah'ın emrine, iradesine kalmışlar."

Daha sonra İmam şöyle buyurdu: "Mustazaflara, zayıf akıllılara, çocuklara ve henüz bulûğ çağına erişmemiş Müslüman çocuklarına da böyle yapılır. Kible ehlinden olup da Ehlibeyt'e düşmanlığı ve sövgüyü esas alan Nasibîlik akımına mensup olanlara gelince, onlar için de yüce Allah'ın mağrip-te (doğuda) yarattığı cehenneme doğru bir delik açılır. Bu delikten onların üzerine alevler, kıvılcımlar, dumanlar ve kızgın alevlerin yakıcı homurtuları dolar. Bu durum kıyamete kadar devam eder. Sonra vardıkları yer cehennem olur."

el-Hisal adlı eserde, İmam Sadık'tan (a.s), o babasından, o da dedesinden ve o da Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Cennetin sekiz kapısı vardır. Birinden peygamberler ve doğrular girer. Birinden şehitler ve salihler girer. Beş kapıdan da taraftarlarımız (Şiîlerimiz) ve sevenlerimiz girer... Bir diğer kapıdansa, Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik eden ve kalbinde zerre ağırlığı kadar biz Ehlibeyt'e karşı kin barındırmayan diğer Müslümanlar girer." [s.407, h:6]

Maani'l Ahbar adlı eserde, ayrıca Tefsir-ul Ayyâşî'de Hamran'dan şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'tan (a.s), "*gerçekte aciz olup zayıf bırakılanlar... müstesnadır.*" sözünün anlamını sordum. Buyurdu ki: "Onlar velayet ehlidirler." Dedim ki: "Hangi velayet?" Buyurdu ki: "Tâbi ki, dindeki velayet değil. Nikâhtan, mirastan ve bir arada, iç içe yaşamaktan kaynaklanan velayeti kastediyorum. Böyle kimseler ne mümin, ne de kâfirdirler. Onların durumu ulu Allah'ın emrine kalmıştır." [Maani'l Ahbar, s.202, h:8, Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.269, h:249]

Ben derim ki: Burada "*Başkaları da vardır ki, Allah'ın emrine bırakılmışlardır. O, ya onlara azap eder ya da onları affeder.*" (Tevbe, 106) ayetine işaret edilmiştir. İnşallah buna ilişkin açıklamalara yer vereceğiz.

Nehc-ül Belâğa'da Hz. Ali (a.s) şöyle der: "Mustazaf ismi, hakka ilişkin kanıt kendisine ulaşan, onu kulağıyla duyup kalbiyle kavrayan kimseler için geçerli değildir." [Hutbe:189]

el-Kâfi adlı eserde, İmam Kâzım'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: Ona "zayıflar" hakkında bir soru soruldu. O da şöyle bir cevap yazdı: "Zayıf, kendisine hakka ilişkin kanıt ulaşmayan, bu konudaki ihtilafları (ve farklı inançları) bilmeyen kimsedir. İhtilafları bildikten sonra, artık ona zayıf denmez." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.406, h:11]

Aynı eserde İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: Ona soruldu ki: "Mustazaflar hakkında ne diyorsun?" Hazret bağırırcasına buyurdu ki: "Yoksa siz, (şimdiki zamanda yeryüzünde) mustazaf olan birinin olduğunu mu sanıyorsunuz? Nerede mustazaflar? Allah'a andolsun ki, sizin bu dininiz her tarafı kaplamıştır. Elden ele perde arkasındaki kadınlara kadar ulaştı. Medine yolundaki sucu kadınlar bile ondan söz eder oldular." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.404, h:4]

Maani'l Ahbar adlı eserde Ömer b. İshak'tan şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'tan (a.s), "Yüce Allah'ın sözünü ettiği mustazafın sınırı nedir?" diye soruldu. Buyurdu ki: "Kur'ân'dan bir sureyi iyice bilmeyendir. Oysa yüce Allah Kur'ân'ı o kadar basit kılmıştır ki, bir kimsenin onu iyice bilmemesi, okuyamaması olacak iş değildir." [s.202, h:7]

Ben derim ki: Yukarıda yer verdiğimiz rivayetlerin dışında, konuyla ilgili başka rivayetler de vardır. Ne var ki, şimdiye kadar sundu-

ğumuz rivayetler, amaçlanan mesajı kapsayıcı niteliktedir. Gerçi rivayetler, ilk bakışta çelişkili görünüyorlar; ancak mustazaflığın derecelerini açıklamak amacıyla konuya yönelik özel açıklamalar olma durumlarını bir an için göz ardı ettiğimizde, bunların sadece bir anlamı ifade etme noktasında birleştikleri görülür. Şöyle ki mustazaflık, kişinin kendisinden kaynaklanan hiçbir kusuru olmaksızın hakka ulaştırıcı yolu bulamamasıdır. Bu da daha önce vurguladığımız gibi ayetin ifadesinin mutlaklığıyla bağdaşan bir durumdur.

وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا^ج إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿١٠١﴾ وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ^ط وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً^ج وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ^ز وَخُذُوا حِذْرَكُمْ^ط إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٠٢﴾ فَإِذَا قُضِيَتْ الصَّلَاةُ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ^ج فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ^ج إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾ وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ^ز إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ^ز وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ^ط وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٠٤﴾

101- Yeryüzünde yolculuk ettiğiniz zaman, kâfirlerin size bir kötülük yapmalarından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Zira kâfirler, size apaçık düşmandırlar.

102- (Ey Muhammed!) Sen içlerinde bulunup da onlara namaz kıldırmak istediğin zaman, onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursun ve silahlarını da yanlarına alsınlar; secdeyi yaptıktan sonra onlar arkanıza geçsinler. Ardından henüz namazını kılmamış olan diğer grup gelip seninle bera-

ber namazlarını kılsınlar ve onlar da korunma tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. Çünkü kâfirler size ansızın baskın yapmak için sizin, silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil olmanızı arzu ederler. Yağmurdan zarar görür yahut hasta olursanız, silahlarınızı bırakmanızda size bir günah yoktur. Ama yine de korunma tedbirlerinizi alın. Şüphesiz Allah, kâfirlere aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır.

103- Namazı kıldıktan sonra ayakta iken, otururken ve yanınız üzerinde Allah'ı anın. (Yolculuktan dönüp ikamet yurdunuza) yerleştiğiniz zaman, artık namazı gereğince (seferî olarak değil, tam olarak) kılın. Çünkü namaz inananlar üzerinde sabit bir farzdır.

104- (Düşmanınız olan) topluluğu takip etmede gevşeklik göstermeyin. Eğer siz acı çekiyorsanız, şüphesiz onlar da sizin çektiğiniz gibi acı çekiyorlar. Oysa siz Allah'tan, onların ümit etmediklerini umuyorsunuz. Allah bilendir ve hikmet sahibidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetlerde korku namazı ve yolculukta namazları kısaltma (seferî namaz) uygulaması hükme bağlanıyor. Akışın sonunda da müminler müşrikleri takibe almaya, onları aramaya teşvik ediliyorlar. Bu bakımdan üzerinde durduğumuz bu ayetler, cihadı ve onunla ilgili çeşitli meseleleri ele alan önceki ayetler grubuyla bağlantılıdır.

"Yeryüzünde yolculuk ettiğiniz zaman... namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur." Ayetin orijinalinde geçen "cünah" kelimesi, günah anlamına geldiği gibi sıkıntı, sakınca, dönme ve meyletme anlamlarını da ifade eder. Yine "taksurû" kelimesinin kökü olan "kasr" kelimesi de, namazı kısaltma demektir. Mecma-ul Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Namazı kısaltma anlamında üç değişik ifade kullanılır: Birincisi, 'kasart-us salate'. Kur'ân'da kullanılan ifade budur. İkincisi; [tef'il kalıbına uyarlanmış şekilde, aynı] 'kassartuha

taksiren'. Üçüncüsü, 'aksartuha iksaren' [İfal kalıbına uyarlanmış şekli yani]. " [Mecma-ul Beyan'dan aldığımız alıntı burada son buldu.]

Dolayısıyla ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: "Yolculuğa çıktığınız zaman, namazı kısaltmanızı engelleyecek bir sakınca ve günah söz konusu değildir." Bir karine olmaksızın caizlik anlamını ifade eden günah ve sakıncanın olumsuzlanması, ayetin kapsamında zorunluluk (vaciplik) bildiren bir anlam ifade etmesine engel oluşturmamaktadır. Buna şu ayeti örnek gösterebiliriz: "*Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın nişanlarındandır. Kim Allah'ın evini hacceder ya da umre yaparsa, onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur.*" (Bakara, 158) Oysa bilindiği gibi, Safa ile Merve tepelerini tavaf etmek vaciptir.

Bunun nedeni, ayetin akışının yasama (teşri) nitelikli olmasıdır. Böyle olunca da hükmün konuluşunu ortaya koyan, gözler önüne seren bir ifade yeterli oluyor. Hükmün bütün yönlerinin ve özelliklerinin tüm boyutlarıyla açıklanışına, birer birer sıralanışına gerek duyulmuyor. Aşağıdaki ayet de bir açıdan tefsirini sunduğumuz ayete örnek oluşturabilir. "*Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır...*" (Bakara, 184)

"Kâfirlerin size bir kötülük yapmalarından korkarsanız," Ayetin orijinalinde geçen "fitne" kelimesinin birbirinden farklı birçok anlamı vardır. Ancak Kur'an'ın genel yaklaşımı, kâfirlerle müşriklere izafe edilerek mutlak şekilde kullanılması, öldürme, dövme ve yaralama gibi işkence türlerini ifade etmesi yönündedir. Ayetlerin akışından edindiğimiz sözel ip uçları da bu anlamı desteklemektedir. Dolayısıyla kastedilen anlam, "Eğer onların size saldırmak ve öldürmek suretiyle işkence etmelerinden ve size herhangi bir kötülük yapmalarından korkarsanız..." şeklindedir.

Bu cümle, "*size bir günah yoktur.*" ifadesine yönelik bir kayıt konumundadır. Bu ise şu demektir: Namazı kısaltma hükmü başlangıçta, işkence korkusundan dolayı yürürlüğe konulmuştur.

Ama bu, hükmün, korku söz konusu olmasa bile her türlü meşru yolculuk türleri için geçerli olacak şekilde genelleştirilmesine engel değildir. Kitap bu hükmün sadece bir kısmını açıklıyor; sünnet ise, onun diğer tüm şekilleri kapsadığını ortaya koyuyor ki, rivayetler kısmında bunları göreceğiz.

"Sen içlerinde bulunup da onlara namaz kıldırmak istediğin zaman... korunma tedbirlerini ve silahlarını alsınlar."

Ayet, korku namazının nasıl kılınacağını açıklıyor ve korku namazında imamın Peygamber (s.a.a) olacağı varsayımından hareketle hitabı Peygamber efendimize (s.a.a) yöneltiyor. Burada daha öz, daha güzel ve daha kuşatıcı olmasının yanı sıra, daha açık olsun diye açıklamaya örneklendirme yolu ile başlanmıştır.

Şu hâlde, *"onlara namaz kıldırdığın zaman"* ifadesiyle, cemaatle namaz kastedilmiştir. *"onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursun."* ifadesiyle de, onların Peygamberi (s.a.a) imam edinerek namaza durmaları kastedilmiştir. Bunlar aynı zamanda silahlarını da yanlarına almakla yükümlüdürler. *"secdeyi yaptıktan sonra."* ifadesinden maksat, secde edip namazı tamamlamalarıdır. Bunlar secdelelerini tamamladıktan sonra namaz kılacak diğer grubun gerisinde durmakla yükümlüdürler. *"onlar da korunma tedbirlerini ve silahlarını alsınlar."* ifadesiyle kastedilenler, Peygamberle (s.a.a) birlikte namaz kılan ikinci bölüktür. Bunların da korunma tedbirlerini ve silahlarını almaları istenmektedir.

Ayetin anlamı -gerçi Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir-şöyledir: Ey Resulullah! Sen aralarındayken ve ortam da korkuluysa, onlara imam olup cemaatle namaz kıldırdığın zaman, topluca namaza girmesinler, içlerinden bir grup sana uyararak seninle beraber namaza başlasın ve silahlarını da yanlarına alsınlar. -Tâbi ki diğer grubun da, namaz kılanları ve eşyalarını korumak durumunda olduğunun gerekliliğini söylemeye gerek yoktur.- Namazdaki grup seninle birlikte secde edip namazı tamamladıktan sonra, arkanıza geçsin, sizi ve eşyanızı korusunlar. Bu arada henüz namazını kılmamış olan diğer grup gelip seninle birlikte namazlarını kılsınlar. Bunlar da önceki grup gibi korunma tedbirlerini ve silahlarını yanlarına alsınlar.

Ayetin orijinalindeki "tâife=grup" kelimesini, "uhra=diğer" kelimesiyle vasfedilmesi, sonra eril-çoğul (cem-i müzekker) zahirinin döndürülmesi ile -söylendiğine göre- bir yönden lafız, diğer bir yönden de anlam göz önünde bulundurulmuştur. Yine bazılarının söylediğine göre, *"korunma tedbirlerini ve silahlarını alsınlar."* ifadesi, latif bir istiare türüne örnektir. Çünkü burada, "hizr=korunma tedbiri" de

silah gibi bir alet, bir araç şeklinde algılanmış ve silaha nispetle kullanılan "yanına alma" fiili, ona nispetle de kullanılmıştır.

"Çünkü kâfirler... gafil olmanızı arzu ederler." Bu ifade, hükme bağlanan yasanın [korku namazının, yani seferde ve korkulu zamanlarda namazın kısaltılarak kılınmasının] gerekçesi konumundadır ve anlamı da açıktır.

"Yağmurdan zarar görür yahut hasta olursanız, silahlarınızı bırakmanızda size bir günah yoktur... kâfirlere aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır." Bu, bir diğer hafifletici ifadedir. Buna göre, şayet yağmurdan rahatsız olurlarsa veya bazıları hastalanırsa, silahlarını bırakmalarında bir sakınca yoktur. Fakat bununla beraber korunma tedbirlerini almaları, kâfirlerden yana gaflete düşmemeleri gerekir. Çünkü kâfirler, onların bir anlık gafletlerini kollamaktadırlar.

"Namazı kıldıktan sonra ayakta iken, otururken ve yanınız üzerinde Allah'ı anın." Ayette geçen "kıyam" ve "kuûd" kelimeleri, çoğul ya da mastardırlar. Cümledeki fonksiyonları hâldir. Aynı şekilde, *"yanınız üzerinde"* ifadesi de, diğer iki kelime gibi hâldir. Kısacası, tabirlerin üçü de her hâli kuşatan sürekli zikirden, Allah'ı anmaktan kinayedir.

"(Yolculuktan dönüp ikamet yurdunuza) yerleştiğiniz zaman namazı gereğince kılın." Ayette geçen "itme'nentum" fiilinin mastarı olan "itminan" kelimesi, istikrar ve yerleşme anlamını ifade eder. Bu ayet, *"Yeryüzünde yolculuk ettiğiniz zaman..."* diye başlayan ifadenin oluşturduğu tablonun karşıtı bir tabloya işaret etmekte olduğundan dolayı bununla, ifadenin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla seferden ikamet yurduna dönüş kastediliyor. Nitekim ayetlerin akışı da bu çıkarsamamızı destekler niteliktedir. Buna göre, namazı ikame etmekten (dosdoğru kılmaktan) maksat, onu tam olarak kılmaktır. Çünkü korku namazı hakkında "namazı kısaltma" tabirinin kullanılması, [ardından da namaz kılmaktan söz edilmesi,] bu anlamı verir.

"Çünkü namaz inananlar üzerinde sabit bir farzdır." İfadenin orijinalinde geçen "kitab=yazı" kelimesi, farz ve vacip kılmadan kinayedir; o anlamda kullanılmıştır. Nitekim aşağıdaki ayette de aynı anlamda kullanılmıştır: *"Sizden öncekilere yazıldığı (farz kılındığı) gibi sizin üzerinize de oruç yazıldı (farz kılındı)."* (Bakara, 183) Tefsiri-

rini sunduğumuz ayetin orijinalinde geçen "mevkut" kelimesi, "vakit" kökünden türemiştir. Meselâ, "vakkattu keza" yani, onun için vakit belirlidim. Dolayısıyla ifadenin zahirinden şunu anlıyoruz: Namaz, vakitleri belirlenmiş, bölüm bölüm olarak tayin edilmiş ve belli vakitlerinde kılınan bir farzdır.

Ancak ayetin zahirinden anlaşıldığı kadarıyla, namazla ilgili "vakit" kelimesinin kullanılması, sabitliği ve değişmezliği ifade etmekten kinayedir. [Yani, ayette namazın, vakti belirlenmiş bir farz olduğu ifade edilmesi amaçlanmamıştır. Maksat, namazın sabit ve kesinlikle değişmez bir farz olduğunu açıklamaktır. Dolayısıyla] gerektirilenin, gerektirici anlamında kullanılması gibi bir durumdur bu.

O hâlde namazın "kitabîen mevkuten" oluşundan maksat, sabit ve değişmez bir farz oluşudur. Buna göre, hiçbir şekilde namazın farzlığı düşmez. Dolayısıyla "mevkut" sözcüğünü ilk anlamıyla [vakti belirlenmiş olarak] algılamak, öncesindeki ifadenin içeriğiyle örtüşmüyor. Çünkü namazın belli vakitleri olan bir ibadet olduğundan söz etmenin bir gereği yoktur. Ayrıca, "*Çünkü namaz...*" diye başlayan ifadenin, "*...yerleştiğiniz zaman artık namazı gereğince kılın.*" ifadesini gerekçelendirmeye yönelik olduğunu da unutmamak gerekir. Şu hâlde namazın "mevkut" oluşundan maksat, hiçbir şekilde farzlığı değişmeyen sabit oluşudur. Dolayısıyla namaz, orucun yerine fidye verilmesi gibi bir başka şeyle değişmez.

"(Düşmanınız olan) topluluğu takip etmede gevşeklik göstermeyin..." Ayette geçen "tehinû" kelimesi, "vehn" kökünden zayıflık demektir. "İbtiğâ" ise, aramak ve takip etmek anlamına gelir. "Te'lemûne" kelimesi de, "elem=acı" kökünden lezzetin karşıtıdır.

"Oysa siz Allah'tan, onların ümit etmediklerini umuyorsunuz." ifadesi, "la tehinû" kelimesindeki üçüncü çoğul zamirine ilişkin hâl işlevini görmektedir. Buna göre cümlenin anlamı şudur: İki grubun durumu acı çekmek bakımından birdir. Fakat siz düşmanlarınız gibi değilsiniz, durumunuz da onlardan kötü değil. Siz onlardan daha rahat ve daha mutlusunuz. Çünkü sizin için, veliniz olan Allah'tan fetih, zafer ve bağışlanma ümidi var. Düşmanlarınıza gelince, onların velisi yoktur. Dolayısıyla yüreklerine su serpecek, amellerine dinamizm katacak ve arzularına sevk edecek [arzularını gerçekleştirecek] bir veli-

leri ve de umutları yoktur. Allah kullarının maslahatını herkesten daha iyi bilir. Hikmet sahibidir; emir ve yasakları sağlam bir gerekçeye ve hikmete dayanır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Kummi'de şöyle deniyor: "Korku namazı ile ilgili ayet şu olay üzerine inmiştir: Resulullah efendimiz (s.a.a) Mekke'ye gitmek üzere Hüdeybiye'ye doğru harekete geçince, Kureyşliler bunu haber aldılar. Bunun üzerine, Halid b. Velid'i iki yüz atıyla birlikte Resulullah'ı (s.a.a) karşılamak üzere gönderdiler. Halid dağ başlarında hareket ederek kendini hep Resulullah'a (s.a.a) göstermeye çalışıyordu. Öğle namazının vakti gelince Bilal ezanı okudu. Resulullah (s.a.a) Müslümanlara namaz kıldırıldı."

"Bunu gören Halid b. Velid şöyle dedi: 'Onlar namazdayken saldırırsak onlara ağır bir darbe indirmiş oluruz. Çünkü onlar namazlarını yarı bırakmazlar. Fakat bir namazları daha var ki, onlar için gözlerinin ışığından daha sevimlidir. Onlar bu namaza başlayınca, biz de ansızın saldırıya geçeriz.' Bunun üzerine Cebrail Resulullah'a (s.a.a), '*Sen içlerinde bulunup...*' diye başlayan ayetin içerdiği korku namazı hükmünü indirdi."

Mecma-ul Beyan tefsirinde, "*Yağmurdan zarar görür yahut hasta olursanız... size bir günah yoktur.*" ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Bu ayet inerken Resulullah (s.a.a) Usfan denilen yerde bulunuyordu, müşrikler de Dacnan denilen yerde konaklamışlardı. [Öğle saatleri, bulundukları yerde namaz kılmak amacıyla Müslümanlar cemaate durdular.] Peygamberimiz (s.a.a) ve ashabı öğle namazını bütün rüku ve secdeleriyle kıldılar. Bunu gören müşrikler onlara saldırmak istediler. İçlerinde bazıları dediler ki, onların bir diğer namazları daha var ki, onların nazarında bundan daha sevimlidir; -ikinci namazını kastediyorlardı- onu bekleyin. Bunun üzerine yüce Allah Peygamberimize bu ayeti indirdi. Peygamberimiz de ikinci namazını korku namazı şeklinde kıldırıldı. Bu olay Halid b. Velid'in Müslüman olmasının sebebidir..."

Yine aynı eserde, Ebu Hamza Sumali'nin kendi tefsirinde şöyle dediği belirtiliyor: "Peygamberimiz Enmaroğullarına savaş açtı. Allah

onları hezimete uğrattı, Müslümanlar da çocuklarını ve mallarını zaptettiler. Resulullah (s.a.a) ve Müslümanlar savaş meydanına inince, düşmandan geriye kimsenin kalmadığını gördüler. Bunun üzerine Müslümanlar silahlarını bıraktılar. Resulullah (s.a.a) da ihtiyacını gidermek üzere yanlarından ayrıldı. O da silahını bırakmıştı. Ashabıyla arasına vadi girecek şekilde uzaklaştı. İhtiyacını gidermişti ki, vadi engebeliydi ve gökten de ufak ufak yağmur çiseliyordu. Ashabın Resulullah'ı (s.a.a) görmesine engel oluyordu."

"Resulullah (s.a.a) bir ağacın dibine oturdu. Düşman askerlerinden Gavres b. Haris el-Muharibi onu gördü. Arkadaşları dediler ki: 'Ey Gavres, bu Muhammet'tir. Arkadaşlarından ayrı düşmüş, uzaklaşmıştır.' Gavres dedi ki: 'Onu öldürmezsem, Allah beni öldürsün.' Yanına kılıcını alarak dağdan aşağıya indi. Yanına dikilinceye kadar Resulullah (s.a.a) onu fark etmedi. Kılıcını kınından çekmiş öylece Peygamberin başı ucunda duruyordu. Dedi ki: 'Ey Muhammed! Şimdi seni kim benden kurtaracak?!' Resulullah (s.a.a) 'Allah' dedi."

"İşte tam bu sırada Allah düşmanı ansızın yüzükoyun yere düştü. Resulullah (s.a.a) kalktı ve kılıcını aldı. Sonra şöyle dedi: 'Ey Gavres, şimdi seni kim benden kurtaracak?!' Gavres, 'Hiç kimse' diye karşılık verdi. Resulullah, 'Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın kulu ve elçisi olduğuma şahitlik ediyor musun?' diye sordu. 'Hayır' dedi. 'Ancak hiçbir zaman seninle savaşmayacağıma, sana karşı çıkan hiçbir düşmanına yardım etmeyeceğime söz veriyorum.' Resulullah (s.a.a) kılıcını geri verdi. Gavres, 'Allah'a andolsun ki, sen benden daha iyisin' dedi. Resulullah ise, 'Böyle bir davranış bana daha çok yakışır' karşılığını verdi."

"Gavres arkadaşlarının yanına dönünce ona dediler ki: 'Ey Gavres, seni elinde kılıç ve onun başında dikilmiş hâlde gördük. Seni onu öldürmekten ne alıkoydu?' Dedi ki: 'Allah. Tam kılıcımı kaldırmış ona indirecektim ki, birden nasıl olduğunu anlamadığım bir darbe yedim omuzlarımın arasında. Hızla yüzükoyun yere kapandım. Kılıcım elimden düştü. Muhammed benden önce davrandı ve kılıcı aldı.' Çok geçmeden vadideki yağmur suları duruldu. Resulullah (s.a.a) arkadaşlarının yanına gitti ve onlara olup bitenleri haber verdi. Onlara, '*Yağmurdan zarar görür...*' ayetini okudu."

Men la Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Abdurrahman b. Ebu Abdullah'tan, o da İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) Zat-ur Rika seferinde ashabına namaz kıldırdı. Önce onları iki gruba ayırdı. Bir grup düşmana karşı durdu. Bir grup da Peygamberimizin arkasında saf tuttu. Peygamberimiz (s.a.a) tekbir getirdi, onlar da tekbir getirdiler. Peygamberimiz (s.a.a) Kur'ân'dan bir bölüm okudu, onlar sessizce dinlediler. Peygamberimiz (s.a.a) rükua gitti, onlar da rükua gittiler. Secde etti, onlar da secde ettiler. Sonra Resulullah (s.a.a) ikinci rekât için kalktı ve hiçbir şey okumadan öylece kıyam hâlinde bekledi. Bu sırada namaz kılmakta olan cemaat, namazlarının ikinci rekâtını kendi başlarına tamamlayarak birbirlerine selâm verdiler. Sonra arkadaşlarının yanına giderek düşmanın karargâhına karşı nöbet tuttular."

"Bu sefer diğer grup gelip Resulullah'ın (s.a.a) arkasında saf tuttu. Peygamberimiz (s.a.a) tekbir getirdi, onlar da tekbir getirdiler. Peygamberimiz Kur'ân'dan bir bölüm okudu, onlar sessizce dinlediler. Rükua gitti, onlar da rükua gittiler. Secde etti, onlar da secde ettiler. Sonra Resulullah (s.a.a) oturdu ve teşehhüdü okudu. Sonra onlara selâm verdi, onlar da kalkıp diğer rekâtı kendi başlarına kıldılar, ardından birbirlerine selâm verdiler. Yüce Allah da Peygamberine şöyle buyurmuştur: *'Sen içlerinde bulunup da onlara namaz kıldırдың zaman... Çünkü namaz inananlar üzerinde sabit bir farzdır.'* İşte bu, yüce Allah'ın Peygamberine (s.a.a) emrettiği korku namazıdır."

İmam devamla şöyle dedi: "Korku anında bir topluluğa akşam namazını kıldıran kimse, birinci grupla bir rekâtı, ikinci grupla da iki rekâtı kılar..."

et-Tehzib adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Zürene'den şöyle rivayet eder: İmam Bâkır'a (a.s) korku ve seferî namazların her ikisi de kısaltılmalı mıdır? diye sordum. Buyurdu ki: "Evet, ama korku namazı, korkusuz bir ortamda gerçekleştirilen yolculuktaki namazdan daha fazla kısaltılmayı hak eder." [c.3, s.302, h:12/921]

Men la Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Zürene ve Muhammed b. Müslim'den şöyle rivayet eder: Biz İmam Bâkır'a (a.s) sorduk: "Seferî namaz hakkında ne buyurursunuz? Nasıl kılinır? Kaç rekâttır?" Buyurdu ki: "Yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Yeryü-*

zünde yolculuk ettiğiniz zaman... namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur.' Bu bakımdan, seferde namazı kısaltarak kılmak, tıpkı mukimken tam kılmak gibi vaciptir." Dedik ki: "Ama yüce Allah, *'size bir günah yoktur.'* buyuruyor, 'yapın...' demiyor ki. Mukimken namazı tam kılmak gibi, seferde kısaltarak kılmak nasıl vacip olur?"

Buyurdu ki: "Yüce Allah, *'Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın nişanlarındandır. Kim Allah'ın evini hacceder veya umre yaparsa, onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur.'* buyurmuyor mu? Ve Safa ile Merve'yi tavaf etmek farz değil midir? Çünkü yüce Allah, bunu kitabında ve Peygamberi de pratikte uygulamıştır. Aynı şekilde yolculukta namazı kısaltmak da Peygamberin (s.a.a) fiilen uyguladığı ve yüce Allah'ın kitabında zikrettiği bir hükümdür."

Dedik ki: "Peki yolculukta bir namazı dört rekât kılan kimse, namazını yenilemeli mi, değil mi?" Buyurdu ki: "Eğer ona namazları kısaltma ayeti okunmuş ve açıklanmış buna rağmen yine de dört rekât olarak kılmışsa, namazı yeniden kılması gerekir. Şayet ayet kendisine okunmamışsa ve bu hükmü de bilmiyorsa, dört rekât olarak kıldığı namazı yenilemesi gerekmez. Bütün namazların yolculukta iki rekât kılınması farzdır. Akşam namazı hariç. Bu namaz üç rekâttır ve kısaltması olmaz. Çünkü Resulullah (s.a.a) seferî iken de, mukim iken de onu üç rekât hâlinde bırakmıştır [üç rekât olarak kılmıştır]."

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Ebi Şeybe, Abd b. Hamid, Ahmed, Müslim, Ebu Davud, Tirmizi, Nesai, İbn-i Mace, İbn-i Carud, İbn-i Huzeyme, Tahavî, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebi Hatem, en-Nuhhas -Nasih adlı eserinde- ve İbn-i Hibban, Ya'la b. Ümeyye'den şöyle rivayet ederler: Ömer b. Hattab'a sordum: *"Kâfirlerin size bir kötülük yapmalarından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur."* buyruluyor. [Dolayısıyla bu hüküm korkuyla ilintilidir.] Şimdi ise, insanlar güvene kavuşmuşlardır." Ömer bana dedi ki: "Senin hayret ettiğin şeye ben de hayret etmiş ve bunu Resulullah'a (s.a.a) sormuştum. Buyurmuştu ki: Bu Allah'ın size verdiği bir sadakadır [tanıdığı bir kolaylıktır]. Onun sadakasını kabul edin."

Yine aynı eserde, Abd b. Hamid, Nesai, İbn-i Mace, İbn-i Hibban ve Beyhaki -Süneninde- Ümeyye b. Halid b. Ese'den şöyle rivayet ederler: Ümeyye, İbn-i Ömer'e sorar: "Sence yolculukta namazı kısalt-

mak caiz midir? Çünkü Allah'ın kitabında da buna ilişkin bir hüküm göremiyoruz. Varolan hüküm korku namazı ile ilgilidir." İbn-i Ömer şu cevabı verir: "Ey kardeşimin oğlu, yüce Allah Hz. Muhammed'i (s.a.a) gönderirken biz bir şey bilmezdik. Biz ne yapıyorsak, Resulullah'tan gördüğümüz gibi yapıyoruz. Yolculukta namazı kısaltmak da Resulullah'ın (s.a.a) uyguladığı bir sünnettir."

Aynı eserde, İbn-i Ebi Şeybe, Tirmizi -sahih olduğunu belirterek- ve Nesai İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Resulullah ile beraber Mekke ile Medine arasında hiçbir şeyden korkmadığımız, güvenlikte olduğumuz hâlde dört rekâtlı namazı iki rekât olarak kıldık."

Aynı eserde, İbn-i Ebi Şeybe, Ahmed, Buharî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizi ve Nesai, Herise b. Veheb el-Huzai'den şöyle rivayet ederler: "Resulullah ile birlikte çok sayıda insan varken ve kendimizi tamamen güvenlikte hissederken, öğlen ve ikindi namazlarını ikişer rekât kıldık."

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Davud b. Ferkad'dan şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık'a (a.s) dedim ki: "*Çünkü namaz inananlar üzerinde sabit bir farzdır.*" ayeti hakkında ne buyurursunuz?" Dedi ki: "Namaz sabit ve hiçbir şekilde değişmez bir farzdır, demek isteniyor. Biraz erken kılman veya biraz geç kılman sana zarar verecek değildir. Yeter ki bu yaptığın, namazın büsbütün zayi olmasına neden olmasın. Aksi takdirde yüce Allah'ın şu sözünün kapsamına girersin: "*Namazı zayi ettiler, şehvetlerine uydular. İşte bunlar, azgınlıklarının cezalarını görecektir.*" (Meryem, 59) [Füru-u Kâfi, c.3, s.270, h:13]

Ben derim ki: Burada namazların vakitlerinin genişliğine işaret ediliyor. Nitekim başka rivayetlerde de bu anlama işaret edilmiştir.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Muhammed b. Müslim'den, o da İmam Bâkir (a.s) ve İmam Sadık'tan (a.s) birinin, seferde akşam namazıyla ilgili olarak şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Eğer bir süre geciktirmiş olsan dahi onu terk etme. Sonra yatsı namazını kılarken onu da kılabilirsin. Dilersen akşamüzeri güneş battıktan sonra şafakta beliren kızartı kayboluncaya kadar yürüyebilir sonra kılabilirsin. Çünkü Resulullah öğle ve ikindi namazlarını birlikte ve akşam ve yatsı namazlarını da birlikte (cem ederek) kılmıştır. Bazen tehir ediyor (erteliyor), bazen de

takdim ediyordu (öne alıyordu). Çünkü yüce Allah, '*namaz inananlar üzerinde sabit bir farzdır.*' buyurmuştur. Burada namazın müminler üzerinde farz olduğu kastedilmiştir; başka değil. Çünkü eğer ayette Sünnîlerin iddia ettikleri gibi, beş namazın ancak kendilerine ait özel vakitlerde kılınmasının zorunluluğu kastedilseydi, Resulullah namazları birleştirerek kılmazdı ve onların dedikleri gibi yapardı. Oysa Resulullah (s.a.a) dini daha iyi bilirdi, dinin hükümlerinden herkesten çok haberdardı. Eğer böylesi daha hayırlı olsaydı, Hz. Muhammed (s.a.a) bunu emrederdi."

"Nitekim Sıffin savaşında Emir-ül Müminin Ali (a.s) ile beraber olanlar öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılmaya fırsat bulamadıkları için Hz. Ali (a.s) onlara yaya ve binekte iken tekbir, tahlil ve tesbih getirmelerini emretti. Çünkü yüce Allah, '*Eğer korkarsanız, yaya veya binekte iken kılın.*' [Bakara, 239] buyurmuştur. Hz. Ali (a.s) emretti, onlar da böyle yaptılar."

Ben derim ki: Görüldüğü gibi, bu rivayetler daha önce yaptığımız açıklamalarla örtüşüyor. İşaret ettiğimiz bu anlamı destekleyen hadisler, özellikle Ehlibeyt İmamları (Allah'ın selâmı onlara olsun) kanalıyla çokça rivayet edilmiştir. Biz, bunlardan bazı örnekler sunduk.

Biliniz ki, Ehlisünnet kaynaklarında, yukarıdaki açıklamalarla çelişen bazı rivayetler de vardır. Fakat bunlar da kendi aralarında çelişki arz etmektedirler. Bunların ve özelde korku namazının, genelde de seferî namazının kısaltılışını konu alan rivayetlerin değerlendirmesi, fıkıh biliminin alanına girer.

Tefsir-ul Kummî'de, "*(Düşmanınız olan) topluluğu takip etmekte gevşeklik göstermeyin...*" ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Bu ifade Âl-i İmrân suresinde yer alan, '*Eğer siz (Uhud'da) bir yara aldınlıysa, onlar da benzeri bir yara almışlardır.*' [Âl-i İmrân, 140] ayetine atfedilmiştir; onunla ilintilidir, ona yönelik bir açıklamadır."

Biz söz konusu ayeti tefsir ederken iniş sebebini zikretmiştik.

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَىٰكَ اللَّهُ ۚ وَلَا
 تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا ﴿١٠٥﴾ وَاسْتَغْفِرِ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا
 ﴿١٠٦﴾ وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ
 كَانَ خَوَّانًا أَثِيمًا ﴿١٠٧﴾ يَسْتَحْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَحْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَ
 هُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضَىٰ مِنَ الْقَوْلِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا
 ﴿١٠٨﴾ هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ
 عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿١٠٩﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا
 أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١١٠﴾ وَمَنْ
 يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبْهُ عَلَىٰ نَفْسِهِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١١﴾
 وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا
 مُّبِينًا ﴿١١٢﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ أَنْ
 يُضِلُّوكَ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ ۖ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ ۚ وَأَنْزَلَ اللَّهُ
 عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ ۚ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ
 عَلَيْكَ عَظِيمًا ﴿١١٣﴾ لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ
 أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ ۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ
 فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١١٤﴾ وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا

تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ ۖ تُولَّىٰ وَنُصِّلَ بِهِ جَهَنَّمَ
وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿١١٥﴾ إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ
ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ۚ وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١١٦﴾ إِنَّ
يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا ﴿١١٧﴾ لَعَنَهُ
اللَّهُ ۖ وَقَالَ لَا تَخِذْ مِنْ عِبَادِكْ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ﴿١١٨﴾ وَلَا ضَلَّ لَهُمْ
لَا مَنِيَّةَ لَهُمْ وَلَا مَرْنَهُمْ فَلْيَبْتِكُنْ أَذَانَ الْأَنْعَامِ وَلَا مَرْنَهُمْ فَلْيَغْيِرُنَّ خَلْقَ
اللَّهِ ۚ وَ مَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا
﴿١١٩﴾ يَعْدُهُمْ وَيُمْنِيهِمْ ۖ وَمَا يَعْدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا ﴿١٢٠﴾
أُولَٰئِكَ مَأْوِيَهُمْ جَهَنَّمَ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا ﴿١٢١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرَىٰ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ
فِيهَا أَبَدًا وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا ۚ وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا ﴿١٢٢﴾ لَيْسَ
بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَا أَمَانِيَّ أَهْلِ الْكِتَابِ ۖ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ وَلَا يَجِدْ
لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٢٣﴾ وَ مَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ
مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا
﴿١٢٤﴾ وَ مَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ
إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۖ وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾ وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ
وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا ﴿١٢٦﴾

105- Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı hak ile indirdik; hainlerin savunucusu olma!

106- Ve Allah'tan mağfiret iste. Şüphesiz Allah, çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

107- Kendilerine hainlik edenlerden yana uğraşmaya kalkma (onları savunma); çünkü Allah hainlikte ileri giden günahkâr birini sevmez.

108- İnsanlardan gizleniyorlar (utanıyorlar) da Allah'tan gizlenmiyorlar (utanmıyorlar). Hâlbuki geceleyin, O'nun razı olmadığı sözü düşünüp kurarlarken O, onlarla beraberdir. Allah, onların yaptıkları her şeyi kuşatıcıdır.

109- Haydi siz dünya hayatında onlara taraf çıkıp savundunuz, ya kıyamet günü Allah'a karşı onları kim savunacak yahut onlara kim vekil olacak?!

110- Kim de bir kötülük yapar yahut nefesine zulmeder de sonra Allah'tan bağışlanma dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve esirgeyici bulur.

111- Kim bir günah kazanırsa, onu ancak kendi aleyhine kazanmış olur. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

112- Kim bir hata veya günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, muhakkak ki, büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur.

113- Allah'ın sana lütuf ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir grup seni şaşırtıp saptırmağa yeltenmişti. Fakat onlar sadece kendilerini şaşırtıp saptırırlar; sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana kitabı (vahyi) ve hikmeti indirdi, sana bilemeyeceğin şeyleri öğretti. Allah'ın lütfu sana gerçekten büyüktür.

114- Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Yalnız sadaka yahut iyilik ya da insanların arasını düzeltmeyi emreden hariç. Kim Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla bunu yaparsa, biz ona yakında büyük mükâfat vereceğiz.

115- Kim de kendisine doğru yol belli olduktan sonra Peygambere karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola uyarsa, onu gittiği yönde yürütür ve cehennemde yakarız. Orası ne kötü bir varış yeridir!

116- Çünkü Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse, gerçekten koyu bir sapıklığa düşmüştür.

117- Onlar Allah'ın dışında etkileri olmayan edilgen tanrılardan başkasına tapmazlar ve hiçbir hayırla ilişkisi olmayan Şeytandan başkasına tapmazlar.

118- Allah onu lânetlemiş, o da demişti ki: "Elbette senin kullarından belirli bir pay alacağım.

119- Onları mutlaka saptıracağım, muhakkak onları boş kuruntulara boğacağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar, şüphesiz onlara emredeceğim de Allah'ın yarattıklarını değiştirecekler." Kim Allah'ı bırakır da Şeytanı dost edinirse, elbette apaçık bir ziyana uğramıştır.

120- (Şeytan) onlara söz verir ve onları ümitlendirir; hâlbuki Şeytanın onlara söz vermesi, aldatmacadan başka bir şey değildir.

121- İşte onların varacağı yer cehennemdir; ondan kaçıp kurtulacak bir yer de bulamayacaklardır.

122- İnanıp iyi işler yapanları da, altından ırmaklar akan cennetlere yerleştireceğiz. Orada sürekli kalacaklardır. Bu, Allah'ın gerçek vaadidir ve Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?

123- (İş) ne sizin kuruntularınızla, ne de Ehlikitab'ın kuruntularıyla olmaz. Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır ve kendisi için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulur.

124- Erkek olsun, kadın olsun, her kim de mümin olarak birtakım iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve onlara

çekerdek kırıntısı kadar bile zulmedilmez.

125- İyilik yaparak kendini Allah'a teslim eden ve İbrahim'in hanîf (Allah'ı bir tanıyan) dinine tâbi olan kimseden din bakımından daha iyi kim vardır? Allah İbrahim'i dost edinmiştir.

126- Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır ve Allah her şeyi kuşatmıştır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerin üzerinde düşündüğümüz zaman, bir akış bütünlüğüne sahip olduğunu; yargıda adalet ilkesini gözetmeyi tavsiye etme amacına yönelik olduğunu; yargıç ve hakimin, kim olurlarsa olsunlar yargısında ve hükmünde haksızlara eğilim göstermesini ve hak sahiplerine haksızlık etmelerini yasaklamayı hedeflediğini görürüz.

Bu söylediğimiz konulara da, ayetlerin indiği ortamda yaşanan kimi olaylara işaret edilerek ve bununla ilintili olarak konuyu yakından ilgilendiren dinsel hakikatlerden, bunların vazgeçilmezliğinden, uyulmalarının zorunluluğundan söz edilerek ve müminlerin dikkati, "Din ancak hakikattir, isim değil. Hak ismini taşımak değil, hakka riayet etmek yarar verir." evrensel gerçeğine çekilerek değiştirilmiştir.

Anlaşıldığı kadarıyla bu kıssa, şu ayette işaret edilen bir olayla ilgilidir: *"Kim bir hata ya da günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, muhakkak ki, büyük bir iftira ve açık bir günah yüklenmiş olur."* Bu ayet gösteriyor ki, o dönemde suçsuz insanların üzerine yıkılabilecek türden hırsızlık, adam öldürmek, başkasının malını telef etmek veya zarar vermek gibi suçlar işleniyordu ve bu tür suçları işleyenlerin Hz. Peygamberi (s.a.a) hüküm vermede yanılmaya yeltenmeleri de ihtimal dâhilindeydi. Fakat Allah onu, bu gibi art niyetli insanların saptırma girişimlerine karşı korumuştur.

Bundan da anlaşılıyor ki, ayetler grubunun başlarındaki şu ifadelerde de bu kıssaya işaret ediliyor: *"Hainlerin savunucusu olma..."*, *"İnsanlardan gizleniyorlar (utanıyorlar)..."*, *"Haydi siz onları savununuz..."* Gerçi hainlik, genelde emanetlerle ilgili olarak gündeme ge-

len bir durumdur; ancak burada, *"Allah hainlikte ileri giden günahkâr birini sevmez. İnsanlardan gizleniyorlar (utanıyorlar)..."* ifadesini tefsir ederken vurgulayacağımız gibi, hırsızlık gibi bir durumla ilgili olarak kullanılmıştır. Burada gözetilen husus ise şudur: Müminler bir nefis gibidirler. İçlerinde birine ait olan maldan, başkaları da gözetme ve dokunulmaz oluşu noktasında sorumludur. Diğer müminler de o malı korumak ve kollamakla yükümlüdür. Dolayısıyla müminlerden bazılarının diğer bazısının malına yönelik bir tecavüzde bulunması, kendilerinden yine kendilerine yönelik bir ihanet konumundadır.

Ayetler üzerinde biraz daha düşündüğümüz zaman, kıssa biraz daha canlanır zihnimizde ve şöyle bir tablo belirliyor gözümüzün önünde: Bazıları birilerinin malını çalmışlar. Meselâ Resulullah'a (s.a.a) götürülüyor. Bu sırada hırsız, suçsuz birini itham ediyor, suçu onun üzerine atıyor. Hırsızın akrabaları da kendi lehlerine bir hüküm çıkarması için Peygambere (s.a.a) ısrarla yalvarıp rica ediyorlar. O kadar ileri gidiyorlar ki, hükmün suçsuz kişinin aleyhine çıkması yolunda Resulullah'ı (s.a.a) yanıltmak için aşırı çaba gösteriyorlar. Bunun üzerine ayetler iniyor ve yüce Allah, haksız yere suçlanan kişiyi akıyor.

Bu bakımdan ayetler, iniş sebepleri bağlamında rivayet edilen Ebu Tu'ma b. Ubeyrik'in hırsızlığı kıssasıyla ilginç bir örtüşme arz etmektedir. Daha önce defalarca söylediğimiz gibi, rivayet edilen iniş sebepleri ile ilgili hikayeler, genelde kaynaklarda aktarılan kıssaların uygun bir Kur'ân ayetine uyarlanması şeklinde değerlendirilmiştir.

Bu ayetlerden ayrıca Peygamberimizin (s.a.a) verdiği hükümlerin hüccet oluşu ve onun bu açıdan masum olduğu anlaşılıyor. Bunun yanında diğer bazı gerçeklere de işaret ediliyor ki, inşallah bunları da açıklayacağız.

"Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı hak ile indirdik." İnsanlar arasında hükmetmek deyince, insanın aklına gelen ilk şey, insanların yargı işleyle ilgili çekişmeleri ve ihtilaflarını verilecek hüküm aracılığı ile gidermektir. Yüce Allah, kitabın (Kur'ân'ın) indirilişinin amacı olarak insanlar arasında hükmetmeyi göstermiştir. Bu bakımdan tefsirini sunduğumuz ayetin içeriğiyle, daha önce ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız, *"İnsanlar bir tek ümmetti, sonra Allah müjdeleyici ve uyarıcı*

olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında anlaşmazlığa düştükleri konularda hüküm vermeleri için onlarla beraber hak içelikli kitapları da indirdi..." (Bakara, 213) ayetinin içeriği arasında benzeşme vardır.

Dolayısıyla, özel bir meseleyle ilgili olan *"Allah'ın sana gösterdiği... sana kitabı hak ile indirdik."* ayeti, genel nitelikli olan *"İnsanlar bir tek ümmetti..."* ayetine benzemektedir. Ancak tefsirini sunduğumuz ayette ek bir husus daha var. O da Resulullah'a (s.a.a) hüküm yetkisi tanınması, görüşünü ve bakışını hüccet olarak görmesidir. Çünkü hükmetme yani, yargılayıp karara bağlama ve dava konusunu sonuçlandırma gibi bir hususta hakimin ve yargıcın (Peygamberin) dava konusuyla ilgili olarak genel hükümlere ve bütünsel yasalara ilişkin bilgiye sahip olmasının yanında kendi görüşünü yürütmesi, bildiğini uygulamaya geçirmesi gereklidir. Çünkü hükümlerin genelini ve insanların haklarını bilmekle, dava konusu olan meseleyi, ilgili yasaya tatbik ederek hükme bağlamak farklı şeylerdir.

Şu hâlde, *"Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye..."* ifadesinde geçen "gösterdiği" tabiriyle kastedilen husus, görüş oluşturma ve hükmü tanımlamadır, bazılarının ihtimal verdiği gibi hükümleri ve yasaları öğretme değildir.

Dolayısıyla, ayetlerin akışından algıladığımız kadarıyla ayette anlatılan husus şudur: Allah sana kitabı indirdi; hükümlerini, şeriatını ve hüküm vermesini öğretti ki, sana bahsettiği, icat ettiği görüşü ve tanıttığı hükmü buna ekleyerek insanlar arasında hükmedesin, böylece aralarındaki ihtilafları çözüme kavuşturasin.

"Hainlerin savunucusu olma." Bu ifade, bundan önceki haber cümlesine ("*hükmedesin*") atfedilmiştir. Çünkü bu cümle de gerçekte inşa (emir) anlamını içerir. Yani, sanki şöyle denilmiştir: "İnsanlar arasında hükmet ve hainlerin savunucusu olma." Ayette geçen "hasım" kelimesi, bir davayı ve onunla ilgili hükmü savunan kimse demektir. Burada Peygamberimizin (s.a.a), kendisinden haklarını isteyenlerin aleyhine olmak üzere hainleri savunması ve davaya taraf olanlardan haklı olanların haklarını geçersiz kılması yasaklanıyor.

"Hainlerin savunucusu olma." ifadesinin, Peygamberimize (s.a.a) yönelik olarak hükmetmeye ilişkin genel bir emir niteliğinde olan ön-

ceki ifadeye atfedilmesiyle şöyle bir sonuç da elde etmek mümkündür: Ayette geçen hainlikten maksat, başkalarının hakkına tecavüz etmesi gereken bir kimsenin başkalarının haklarına yönelik her türlü saldırıda bulunmasıdır; salt emanet edilen bir şeye ihanet etmek değil. Gerçi, bir hususun gözetilmesinden dolayı, özel nitelikli bir ifade daha genel bir ifadeye atfedilebilir, ancak üzerinde durduğumuz konu böyle bir husustan uzak gibidir. Bu konuya ilerde değineceğiz.

"Ve Allah'tan mağfiret iste. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir." Ayetlerin akışından belirginleştiği kadarıyla, bu ayette geçen "mağfiret"ten maksat, yüce Allah'tan insanın doğasında mevcut bulunan başkasının haklarını çiğneme, nefsin tutkulu arzularına eğilim gösterme imkânını örtmesini ve bundan dolayı bağışlamasını istemektir. Daha önce defalarca vurguladığımız gibi "af" ve "mağfiret" kelimeleri Kur'ân-ı Kerim'de farklı olgularla ilgili olarak kullanılır ve bu farklı olguların ortak noktası ise "günah" nitelikli oluşlarıdır. Bir şekilde haktan sapmak yani.

Şu hâlde ayeti -gerçi Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu şekilde anlamlandırabiliriz: Sakın hainleri savunma, onlara eğilim gösterme. Bu kararlılığında başarılı olmayı Allah'tan dile. Nefsini onların ihanetlerini savunmaktan alıkoymasını ve nefsinin tutkulu arzularının etkisi altına girmesini önlemesini iste.

Bunun kastedildiğinin kanıtı, ayetlerin akışı içinde yer alan şu ifadedir: *"Allah'ın sana lütuf ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir grup seni şaşırtıp saptırmaya yeltenmişti. Fakat onlar sadece kendilerini şaşırtıp saptırırlar; sana hiçbir zarar veremezler."* Çünkü ayet kesin bir dille, onların Hz. Peygamberin (s.a.a) duygularını batılı tercih etme, onu hakkın üzerine geçirme yönüne doğru harekete geçirmek amacıyla var güçlerini harcamalarına karşın ona hiçbir zarar veremeyeceklerini ifade etmektedir.

Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.a) her türlü zarara karşı ilâhî güvence altındadır. Allah daima onu korumaktadır. O hâlde, Hz. Peygamber (s.a.a) hükmederken asla zulmetmez, zorbalığa eğilim göstermez, nefsin tutkulu arzularına göre hareket etmez. Hz. Peygamber (s.a.a) insanlar arasında hükmederken güçlü ile zayıfı, dost ile düşmanı, mümin ile zımmî kâfiri, yakın ile uzağı birbirinden ayırt ederek ha-

reket etseydi bu, Kur'ân'ın yerdiği zorbalığın, zulmün ve nefsin hevasına eğilim göstermenin bir göstergesi olurdu.

Şu hâlde yüce Allah'ın ona mağfîret dilemeyi emretmesi, vebal ve sorumluluk nedeni olan bir günahın ondan sâdır olduğunu ya da onun açısından övünç vesilesi olmayacak bir tutum sergilemek üzere olduğunu göstermez. Tersine burada maksat, yüce Allah'tan kendisini nefsin tutkularına karşı üstün getirmesini istemesidir. Bu açıdan onun masum olması, Allah'ın koruması altına alınmasıyla birlikte Rabbine muhtaç olduğu ve Allah'tan müstağni olmadığı da kuşkusuzdur. Çünkü Allah ne dilerse onu yapar.

Burada sözü edilen masumiyetin (koruma altında olmanın) etkinlik alanı itaat ve isyan, övülen ya da yerilen amellerdir, objeler dünyasında olup bitenler değil. Diğer bir ifadeyle, ayetlerin akışı, Hz. Peygamberin (s.a.a) nefsin tutkulu arzularına tâbi olma ve batıla eğilim gösterme hususunda güvence altında olduğunu göstermektedir. Ama öte yandan, Peygamberimiz (s.a.a); "Şahit getirmek iddia sahibine, yemin etmek de inkâr edene aittir." gibi kendi koyduğu zahîrî yargı kural ve yasalarını esas alarak hükmetmesinin, daima realitede hakka tesadüf etmesi ve sürekli olarak haklı tarafın galip gelmesi ve haksızın iddiasında mağlup olması ile sonuçlanması, bu ayetlerden çıkarılamaz. Ayetlerin, bu yasalar sayesinde devamlı hakkın haklıya verildiği sonucuyla ilgili olmadığı apaçık ortadadır.

Kaldı ki, zahîrî yasaların kapasitesi, insanı kesin olarak böyle bir sonuca ulaştırmaya yetmez. Çünkü bir nevi alamet ve nişanelerden ibaret olan zahîrî yasalar, yalnız genel olarak hak ile batılı birbirinden ayırır, daima değil. Genelde olan bir şeyi daimi gibi algılamamanın bir anlamının olmadığı ise açıktır.

Yukarıdaki açıklamadan hareketle, bazı müfessirlerin "*Allah'tan mağfîret iste.*" ifadesiyle ilgili olarak yaptıkları şu değerlendirmenin yanlışlığını anlıyoruz. Diyorlar ki: "Yüce Allah, ona mağfîret dilemeyi emretti; çünkü Hz. Peygamber (s.a.a) ayette işaret edilen haini savunmaya ve onu görmezlikten gelmeye eğilim göstermişti. Çünkü söz konusu hainin akrabaları, onu savunmasını ve Yahudi'ye karşı ona destek olmasını istemişlerdi."

Fakat bu değerlendirme doğru değildir. Çünkü bu anlama göre, onlar Peygamberimizi (s.a.a) bu miktar eğilim göstermesiyle bile yanıltmışlar ve üzerinde olumsuz yönde etki bırakmışlardır. Oysa yüce Allah, [ayetlerin devamında, "*Sana hiçbir zarar veremezler.*" buyurarak] her türlü zararı ondan uzaklaştırmıştır.

"Kendilerine hainlik edenlerden yana uğraşmaya kalkma." Bir görüşe göre, bu ayette hainlik niteliğinin nefse (kendilerine) nispet edilişi, sorumluluğun ve vebalin sonuçta ona dönük olmasından ya da her günahın nefse yönelik bir zulüm sayılması gibi ona yönelik bir hıyanet sayılması dolayısıyladır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: "*Allah, sizin kendinize hıyanet etmekte olduğunuzu bildi.*" (Bakara, 187)

Ancak, Kur'ân'ın genel söyleminin de yardımıyla ayetten şöyle bir sonuç da elde edebiliriz: Müminler bir tek nefis gibidirler. İçlerinden birinin malı tümünün malı gibidir. Tümü o malı kaybolmaktan, telef olmaktan korumakla yükümlüdür. Dolayısıyla bazılarının hırsızlık benzeri bir yöntemle diğer bazısının malına tecavüz etmesi, kendilerine hıyanet ve kötülük etmek olarak değerlendirilmiştir.

"Çünkü Allah, hainlikte ileri giden günahkâr birini sevmez." ifadesi, söz konusu hainlerin ihanetlerinde süreklilik olduğunu gösteriyor. "Esîm=günahkâr" ifadesi de bunu destekliyor. Çünkü "esîm", anlam itibarıyla "âsim"den daha vurgulayıcıdır. Bunun nedeni "esîm"ın, değişmezliğe delâlet eden sıfat-ı müşebbehe kalıbından olmasıdır.

Kaldı ki, "*Kendilerine hainlik edenler...*" ifadesi de süreklilik anlamı içerir. Aynı şekilde "*hâinîn=hainler*" kelimesi de sürekliliği ifade ediyor. Çünkü, "*Daha önce Allah'a da hainlik etmişlerdi de Allah onlara karşı sana imkân ve kudret vermişti.*" (Enfâl, 7) ayetinde de görüldüğü gibi [hainlik ifadesinin fiil kalıbında kullanıldığı gibi], bu ayette "*lillezîne hânu=onlar ki hıyanet ettiler*" ifadesi gibi bir fiil ifade yerine, vasıf (hâninin=hainler) kullanımı esas alınmıştır.

Bu ve benzeri karinelere -nüzul sebebini de göz önünde bulundurarak- hareketle ayetin anlamının şu şekilde belirginleştiğini görürüz: "Onları savunma, onlardan yana çıkıp uğraşma! Çünkü onlar hainlikte ısrar ediyorlar, aşırı gidiyorlar, günahkârlıkta kalıcıdırlar. Allah ise hainlikte ileri giden, durmadan günah işleyen kimseleri sevmez."

Bu değerlendirme, ayetlerin Ebu Tu'me b. Ubeyrik hakkında indiğine ilişkin rivayeti destekler mahiyettedir. İleride buna da değineceğiz.

Nüzul sebebinin göz ardı ettiğimizde ise, şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: Yargılamalarında hainlikte ısrar edenleri, bu tutumlarını sürekli bir tavır hâline getirenleri [hainliği meslek edinenleri] savunma. Çünkü Allah hainlikte ileri giden günahkâr birini sevmez. Allah hainliğin çoğunu sevmediği gibi azını da sevmez. Azını sevmesi mümkün olsaydı, hainliğin çoğunu sevmesi de mümkün olurdu. Böyle olduğuna göre, yüce Allah, hainliğin çoğunu savunmayı yasakladığı gibi, azını savunmayı da yasaklamıştır. Fakat bir kimse bir hususta hainlik edip de bir başka hususta haklı olarak münazaaya taraf olursa, böyle birini savunmanın sakıncası olmadığı gibi, yasak da değildir. *"Hainlerin savunucusu olma..."* ayetinden buna ilişkin bir yasak çıkmaz.

"İnsanlardan gizleniyorlar da Allah'tan gizlenmiyorlar."

Bu ifade de daha önce, ayetler grubunun tamamının (105-126) aynı akışa tâbi olduklarına ve tek bir kıssa ile ilgili olarak nazil olduklarına ilişkin olarak yaptığımız değerlendirmenin doğruluğunun bir diğer kanıtıdır. Nitekim şu ifadede de buna işaret ediliyor: *"Kim bir hata veya günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa..."* Çünkü "gizlenmek" ancak başkalarının üzerine atılabilecek hırsızlık vb. gibi fiiller açısından söz konusu olabilir. Böylece kesin olarak anlaşıyor ki, tefsirini sunduğumuz bu ve bundan önceki ayetlerin işaret ettikleri husus, *"Kim bir hata veya günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa..."* ayetinde işaret edilen hususun aynısıdır.

Allah'tan gizlenmek insanın gücü dâhilinde değildir. Çünkü yerde ve gökte Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz. Bunun karşı tarafı da, yani gizlenememek de güç dâhilinde olmayan zorunlu bir olgudur. Güç dâhilinde olmadığına göre, kınama ve ayıplama konusu yapılamaz. Oysa ayetin zahirinden de anlaşıldığı gibi onlar bu gizlenmelerinden dolayı kınıyorlar.

Fakat öyle anlaşıyor ki, ayette "gizlenme" kelimesi, "utanma"dan kinaye olarak kullanılmıştır. Çünkü, *"Allah'tan gizlenmiyorlar."* ifadesi, önce *"Hâlbuki geceleyin, O'nun razı olmadığı sözü düşünüp kurarlarken O, onlarla beraberdir."* ifadesiyle kayıtlandırılmış; böylece onların geceleyin, yerilen bu hıyanetten kendilerini temize çıkarmak

için çare yolu bulmaya çalıştıklarına ve bu bağlamda Allah'ın razı olmadığı sözü düzüp kurduklarına işaret edilmiş, ardından da ikinci kez, *"Allah, onların yaptıkları her şeyi kuşatıcıdır."* ifadesiyle kayıtlandırılmıştır.

Bu ikinci kayıt da gösteriyor ki, yüce Allah işledikleri suçla ilgili durum da buna dâhil olma üzere, onlarla ilgili her durumu kuşatmıştır. *"Oysa O, onlarla beraberdir."* ve *"Allah... kuşatıcıdır."* ifadeleriyle getirilen kayıt, özelden sonra genelle kayıtlamaya örnek oluşturmaktadır. Gerçekte ise, burada yüce Allah'tan hiçbir şekilde gizlenemeyeceklerinin önce özel, ardından genel bir delille (gerekçeyle) gerekçelendirilmesinden başka bir durum söz konusu değildir.

"Haydi siz dünya hayatında onlara taraf çıkıp savundunuz..." Onları savunmanın faydasız olduğu ve onların bundan yararlanamayacakları, soru cümlesi kalıpları içinde ifade ediliyor. Bu ifadeyle güdülen amaç şudur: Onlara yönelik bu savunma bir yarar sağlayacaksa bile, ancak dünya hayatında sağlayabilir. Fakat dünya hayatının Allah katında bir değeri yoktur. Allah katında büyük bir değeri olan ahiret hayatında veya bu hayat çerçevesinde gerçekleşen asıl savunma günü olan kıyamet gününde ise, onları savunacak kimse bulunmaz. O gün hainlere taraf çıkıp savunan, onlar adına uğraşan olmaz. Daha doğrusu o gün işlerini düzenleyip ıslah etmeyi üstlenecek bir vekilleri dahi olmaz.

"Kim de bir kötülük yapar yahut nefesine zulmeder de..." Burada adı geçen hainler, bağışlanma dilemek suretiyle Rablerine dönmeye, tövbe etmeye teşvik ediliyorlar. Ayetin akışı içinde maksadın, *"Kim de bir kötülük yapar yahut nefesine zulmeder"* şeklinde iki şıklı açıklanması ve "kötülük"ten, "nefse zulmetme"ye geçiş yapılması; önce kötülük, sonra da zulme işaret edilmesi gösteriyor ki kötülükten maksat, başkasına haksızlık etmek; zulümden maksat da kendine haksızlık etmektir [ki birincisinden daha kötüdür]. Ya da kötülük zulümden daha basittir. Büyük günaha oranla küçük günahın daha basit ve önemsiz olması gibi. Yine de doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

Bu ve bundan sonraki iki ayetin akışı, tek bir amaca yani, insanın kendi ameliyle kazandığı günahın mahiyetini açıklamaya yöneliktir. Üç ayetin her biri bu olgunun bir yönüne işaret ediyor. Ayetlerin il-

kinde deniyor ki: İnsanın işlediği ve sonucundan nefsinin etkilendiği ve amel defterine yazılan gûnahtan dolayı, insanın Allah'a tövbe etmesi, O'ndan bağışlanma dilemesi gerekir. Eğer bunu yaparsa, Allah'ın bağışlayan ve merhamet eden olduğunu görür.

İkinci ayette de insana şu husus hatırlatılıyor: Kazandığı günahı, ancak kendi nefsinin aleyhine kazanmıştır. Bu günahının ondan sıyrılması, iftira ve suçlama gibi bir yöntemle bir başkasının yakasına yapışması mümkün değildir.

Üçüncü ayette, insanın işlediği hata veya günahı suçsuz birinin üzerine atmasının, hata veya günahın asıl vebalinin ötesinde ek bir vebal ve günah olduğu açıklanıyor.

"Kim bir günah kazanırsa, onu ancak kendi aleyhine kazanmış olur. Allah bilendir, hikmet sahibidir." Daha önce, bu ayetin içerik olarak, hata ve günahı bir başkasının üzerine atma durumunu ele alan sonraki ayetle irtibatlı olduğunu belirtmiştik. Dolayısıyla bu ayet, bir bakıma kendisinden sonraki ayetin mukaddimesiymiş gibi bir konumdadır. Buna göre, *"onu ancak kendi aleyhine kazanmış olur."* ifadesi, günahın vebalını sırf işleyenle sınırlandırmaya yöneliktir. Bu bakımdan ayette, bir günahı işleyip de onu suçsuz birinin üzerine atan kimseye öğüt vermek isteniyor.

Dolayısıyla şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza -gerçi doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir-: Günah işleyen insan şunu hatırlamalıdır ki, bu günahı ancak kendi aleyhine işlemiştir; başkasının değil. Onu başkasının üzerine atsa da yahut başkası günahını üstleneceğini vaat etse de, bu günahı işleyen başkası değil kendisidir. Ve Allah bilendir; bu günahı onun işlediğini, işleyenin o olduğunu; üzerine yıktığı kimse olmadığını bilir. Hikmet sahibidir Allah; bir gûnahtan ancak o günahı işleyeni sorumlu tutar ve günah yükünü ancak yüklenenden sorar.

Nitekim şöyle buyuruyor: *"Herkesin kazandığı (iyilik) kendi yararına, işlediği (kötülük) de kendi zararınadır."* (Bakara, 286) *"Kendi günah yükünü taşıyan hiç kimse, bir başkasının günah yükünü taşımaz."* (En'âm, 164) *"İnananlara, 'Siz bizim yolumuza uyun. Sizin hatalarınızı biz taşıyoruz' dediler. Oysa kendileri, onların hatalarından hiçbir şey taşıyacak değillerdir, onlar tamamen yalancılardır."* (Ankebût, 12)

"Kim bir hata veya günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, muhakkak ki, büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur." Râgıp el-İsfahani, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "Bir şeyi kastettiği hâlde başka bir şeyi elde eden kimse için 'hata etti' denir. Eğer elde ettiği şey kastettiği şeyse, bu sefer 'isabet etti' denir. Hoş olmayan bir fiili işleyen veya yakışık olmayan bir şeyi isteyen kimse için de 'hata etti' denir. Bu yüzden, 'hataya isabet etti' ve 'doğruyu bulmada yanıldı', 'doğruya isabet etti' ve 'yanlışlıkta hata etti, yanıldı' denir. Görüldüğü gibi bu, ortak bir kelimedir; değişik anlamlar arasında gidip gelmektedir. Gerçekleri araştıran bir kimsenin, üzerinde durup bunları incelemesi gerekir."

Ragıp devamla şunları söyler: "Hata ve kötülük anlamlarına gelen 'hatîe' ve 'seyyie' kelimeleri birbirlerine yakındırlar. Ancak 'hata' genellikle yapılması bizzat kastedilmeyen şeyle ilgili olarak kullanılır ve gerçekte insanın bu kastı, böyle bir fiilin ondan sâdır olmasına sebep olur. Av hayvanını vurayım derken bir insanı vuran ya da sarhoş edici bir içki içip sarhoşken bir cinayet işleyen kimsenin durumu gibi. Burada iki sebepten söz edebiliriz: Birini işlemek sakıncalıdır. Sarhoş edici şarabı içmek yani. Dolayısıyla insan, bundan kaynaklanan hatadan sorumludur ve bu hatanın doğurduğu sonuç ondan asla ayrılmaz. Diğeri ise, sakıncalı değildir. Av hayvanını vurmak yani."

"Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *'Yanılarak yaptığınızda size bir günah yoktur; fakat kalplerinizin bile bile yöneldiğinde günah vardır.'* (Ahzâb, 5) Nitekim bir başka ayette de şöyle buyuruyor: *'Kim bir hata veya günah işler de...'* (Nisâ, 112) Şu hâlde burada geçen 'hata' ile, istemeden işlenen fiil kastediliyor." (el-Müfredat'tan aldığımız alıntı burada son buldu.)

Bana öyle geliyor ki, "hatîe" kelimesi, kullanım çokluğu dolayısıyla mevsufa gerek duymayan sıfatlar türündendir. "Musibet", "reziyye=musibet, belâ" ve "selika=tabiat, yaratılış" gibi. "Feîl" kalıbı (sıfat-ı müşebbehe), olayın birikmesine ve kalıcılık kazanmasına delâlet eder. Şu hâlde "hatîe", hatanın birikip kalıcılık kazandığı fiil demektir. Hata, insanın kastetmeden işlediği fiil demektir. Yanlışlıkla adam öldürmek gibi. Bu kavramla ilgili asıl anlam budur. Ancak git-

gide anlam daha geniş tutuldu ve salim bir fıtrata sahip bir insanın kastetmemesi gereken fiiller anlamında da kullanılır oldu.

Dolayısıyla anlamın bu genişletilmiş hâliyle, her günah ve günahın her türlü etkisi, "hata" kavramının nesnel karşılığının kapsamına girer. "Hatîe=hata", insanın kastetmediği amel veya amelin etkisidir (bu durumda günah olarak değer kazanmaz) ya da kastedilmemesi gereken bir şeydir (bu durumda da günah veya günahın vebalı olarak değerlendirilir).

Fakat yüce Allah, "*Kim bir hata... işler*" ifadesinde, hatayı insanın kazanmasına nispet etmiştir. Dolayısıyla burada kastedilen, günah nitelikli hatadır. Bu bakımdan ayette geçen "hatîe" kelimesi ile, kastedilmemesi gereken bir fiili bilerek işlemek durumuna işaret edilmiştir.

Daha önce, "*De ki: Onlarda büyük günah vardır.*" (Bakara, 219) ayetini tefsir ederken, "Günah, insanın birçok hayırdan yoksun kalmasına neden olan amele denir. İçki içmek, kumar oynamak ve hırsızlık yapmak gibi. Bu gibi ameller, insanın hayati hayırları özünde barındırmasına engel olurlar; toplumsal çöküşe yol açarlar ve insanın toplumsal statüsünü kaybetmesine, itimadını ve genel güvenini yitirmesine neden olurlar, demiştik.

Dolayısıyla "hata" ve "günah"ın, "*Kim bir hata veya günah işler...*" ayetinde iki şık şeklinde zikredilmesi ve her ikisinin birlikte insanın kazancına nispet edilmesi gösteriyor ki, her birini kendine özgü anlamıyla ele almak, öylece algılamak gerekir. Bu bakımdan, -gerçi Allah herkesten daha iyi bilir- şöyle bir anlam elde ediyoruz: Oruç gibi bazı görevleri terk etmek veya kan içmek gibi haram bir fiili işlemek suretiyle sadece bu çerçeveye sınırlı kalan bir günahı işleyen yahut haksız yere adam öldürmek ve hırsızlık yapmak gibi vebali sürüp giden bir günahı işleyen, sonra bunu masum bir kimsenin üzerine atan insan, apaçık bir iftira ve günah yüklenmiş olur.

Kötü ameli başkasına nispet etmenin, "ok atma" anlamında kullanılan "remy" kelimesiyle ifade edilmesinde, aynı şekilde iftira atmanın vebalini kabullenmeyle ilgili olarak "ihtimal=yüklenmek kelimesinin kullanılmasında, latif bir istiare sanatı örneği vardır. Sanki iftiracı kişi, suçsuz insana bir ok fırlatarak onu öldürüyor ve bu öldürmesi ona ha-

yatı boyunca her türlü hayırdan alıkoyucu, kendisinden ayrılmayan bir yük bindiriyor.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan, ayetlerde "günah" olgusunun bazen "ism", bazen "hatfe, sû", zulüm, hiyanet ve dalâl" olarak nitelendirilmesinin hikmetini kavırıyoruz. Çünkü bu lafızların her biri, anlamı itibarıyla kullanıldığı yere uygun düşmektedir.

"Allah'ın sana lütuf ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir grup seni şaşırtıp saptırmağa yeltenmişti..." Ayetin akışından anladığımız kadarıyla onların Hz. Peygamberi (s.a.a) saptırmaya yeltenmelerinden maksat, onu yüce Allah'ın ayetlerin başında "hainler" olarak nitelediği kimseleri savunmaya, onlara taraf çıkmaya razı etmektir. Buna göre söz konusu grup da, yüce Allah'ın ayetlerin akışı içinde doğrudan hitap ederek, *"Haydi siz dünya hayatında onlara taraf çıkıp savundunuz..."* şeklinde buyurduğu kimselerdir. İleride değineceğimiz gibi bu niteleme Ebu Tu'ma'nın akrabalarına uyuyor.

"Fakat onlar sadece kendilerini şaşırtıp saptırırlar." ifadesine gelince, *"sana hiçbir zarar veremezler."* ifadesinin içerdiği ip ucundan hareketle maksadın şu olduğunu anlıyoruz: Bu grubun saptırma girişimi kendilerinden öteye geçmez, sana ulaşmaz. Onlar yeltendikleri şey dolayısıyla sapmışlardır. Çünkü yeltendikleri şey günahtır. Her günah da sapıklıktır.

Bu ifadenin değişik bir anlamı daha var. Buna tefsirimizin üçüncü cildinde, *"Fakat onlar sadece kendilerini şaşırtıp saptırırlar da farkına varmazlar."* (Âl-i İmrân, 69) ayetini tefsir ederken değinmiştik. Fakat o açıklama, bu ayetin içeriğiyle bağdaşmadığı için burada ona değinmedik.

"Sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana... indirdi." Burada onların Hz. Peygambere (s.a.a) zarar vermeleri mutlak bir şekilde olumsuzlaşıyor. Fakat ayetin akışı bunun, *"Allah sana kitabı indirdi."* ifadesiyle kayıtlı olduğunu gösteriyor. Kuşkusuz, "la yudirruke=sana zarar veremezler" ifadesindeki zamirle ilintili "hâl" olması koşuluyla. Gerçi nahiv bilginlerinin belirttiğine göre, mazi fiille başlayan fiil cümleleri genellikle "kad" edatıyla başladığı takdirde ancak "hâl" olabilir [ve bu ayette öyle değil; ama biz bunu göz ardı etmeliyiz. Çünkü be genelde böyledir, her zaman değil]. Dolayısıyla burada kastedilen

husus, insanların ilim ve amel açısından Peygamberimize (s.a.a) zarar vermelerinin mutlak olarak olumsuzlaşmasıdır.

"Allah sana kitabı (vahyi) ve hikmeti indirdi, sana bilemeyeceğin şeyleri öğretti." Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, ayetin akışı bunun, *"Sana hiçbir zarar veremezler."* ifadesinin ya da *"Fakat onlar sadece kendilerini şaşırtıp saptırırlar; sana hiçbir zarar veremezler."* cümlelerinin gerekçesi konumunda olduğunu gösteriyor. Her hâlükârda kitabın inişi ve öğretim, onların Hz. Peygamberi (s.a.a) etkileyip saptırmalarını engellemektedir. Şu hâlde Peygamber efendimizin (s.a.a) masum oluşunun kriteri de budur.

MASUMİYETİN ANLAMI ÜZERİNE

Ayetten anladığımız kadarıyla, masumiyetin gerçekleşmesini sağlayan olgu bir tür ilimdir ki, bu ilim kişiyi günaha ve hataya bulaştırmaktan alıkoyuyor. Diğer bir ifadeyle, masumiyet sapmayı önleyen bir bilgiden ibarettir. Nitekim cesaret, iffet ve cömertlik gibi huylar da sonuçlarının gerçekleşmesine yol açan ve korkaklık, panik, pısrıklık, oburluk, cimrilik ve müsriflik gibi karşıt olguların gerçekleşmesine engel olan insan fitratında kökleşmiş ilmî şekillerdir.

Gerçi yararlı ilim ve yetkin hikmet, kişinin kötü sıfatların ölüm-cül, helâk edici çukurlarına düşmesine, günah pisliklerine bulaşmasına engel olur ve biz bunu ilim ve hikmet sahiplerinin, takva ve din ehlinin şahsında gözlemleyebiliyoruz; ancak bu sebep, şu maddî-doğal âlemde mevcut olan diğer sebepler gibi genelde etkinlik göstermemektedir. Dolayısıyla kemâl sıfatına sahip kimseler arasında, onun bu kemâlinin her zaman kendisinin noksanlıklara duçar olmasına engel olacak, sürekli ve değişmez bir şekilde onu hatalardan koruyacak biri bulunmaz. Bu, aynı zamanda görüp gözlemlediğimiz tüm sebepler açısından da yürürlükte olan bir yasadır.

Bunun izahı şöyledir: İnsanın öz yaratılışında mevcut bulunan değişik idrakî ve kavramsal güçlerin bazısı, insanın bu güçlerden diğer bazısının etkisinden habersiz olmasına ya da onlara yönelik ilgisinin azalmasına neden olur. Söz gelimi, takva duygusuna sahip kimse, takva duygusunun üstünlüğünün bilincinde olduğu sürece, hoşnut olun-

mayan şekilde şehvevi duygulara tâbi olmaz, takvanın gereği neyse ona göre hareket eder. Fakat şehvet ateşi parladığında, nefis büyük bir ıstıyakla kendini bu duygunun kucığına attığında, insan takva duygusunun üstünlüğünü hatırlamayabilir veya takva duygusu zaafa uğrar. Çok geçmeden insan, takvanın onaylamadığı davranışlar sergilemeye başlar ve oburluğun, iffetsizliğin girdabına düşer.

İnsanın öz yaratılışında mevcut bulunan diğer düşünsel ve kavramsal güçler için de aynı durum geçerlidir. Dolayısıyla bu sebepler mevcut oldukları sürece, insanın bu sebeplerden birinin etkisinden kurtulması mümkün değildir. Hiçbir güç, onu bunun etkisinden kurtaramaz. Şu hâlde tanık olduğumuz farklılıkların kaynağı, takva ile sebepler arasındaki birbirini alt etme mücadelesi, bazısının bazısını devre dışı bırakmasıdır.

Bundan da anlaşılıyor ki masumiyet dediğimiz güç, kesinlikle alt edilemeyen ilmî-kavramsal bir güçtür. Eğer bizim bildiğimiz türden bir duygu ve kavrayış olsaydı, farklılık olgusu ona da yol bulurdu, etkisinde zaman zaman sürçmeler olurdu. Şu hâlde masumiyete yol açan ilim, kazanma ve eğitim yoluyla elde edilen diğer bilgi ve kavrayışlar türünden değildir.

Nitekim yüce Allah, özel olarak Peygamberine (s.a.a) hitap ettiği şu ifadede, bu duruma işaret etmiştir: *"Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi, sana bilemeyeceğin şeyleri öğretti."* Burada özel bir hitap söz konusudur ve bizim bunu gereği gibi kavramamız mümkün değildir. Çünkü bu tarz bir bilgi ve bilinç alanında yetkinlik gerektirici düşünce yapısına ve ilmî zevke sahip değiliz. Şu kadarı var ki, diğer bazı ayetlerde buna ilişkin bazı ip uçları da algılamıyor değiliz. Meselâ: *"De ki... Cebrail'e kim düşman olursa, (bilsin ki) Kur'ân'ı senin kalbine... o indirmiştir."* (Bakara, 97) *"Onu Ruh-ul Emin (Cebrail) uyarıcılardan olasin diye apaçık Arapça diliyle senin kalbine indirmiştir."* (Şuarâ, 193-195) Bu ayetlere göre Peygambere indirilen şey, bir tür ilimdir.

Öte yandan, bunun bir vahiy ve konuşma türünden olduğu da anlaşılıyor: *"O... dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi sizin için de (din olarak) yasallaştırdı..."* (Şûrâ, 13) *"Biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik."* (Nisâ, 163) *"Ben,*

sadece bana vahyolunana uyuyorum." (En'âm, 50) *"Ben, ancak Rab-bimden bana vahyolunana uyuyorum."* (A'râf, 203)

Bu birbirinden farklı ayetlerden çıkan sonuca göre, "indirme"den maksat vahyetmedir. Kitap ve hikmetin vahyedilmesi yani. Ve bu, yü-ce Allah'ın Peygamberini (s.a.a) eğitmesinin bir şeklidir. Fakat *"sana bilemeyeceğin şeyleri öğretti."* ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla bu, yüce Allah'ın kitap ve hikmeti vahyetmek suretiyle ona öğretmesinden ayrı bir şeydir. Çünkü ayetin konusu, Peygamberimizin (s.a.a) kendi-sine iletilen olaylar ve dava konusu edilen meseleler hakkında özel görüşüyle hükmetmesidir. Bu ise, kitap ve hikmetten ayrı bir şeydir. Kitap ve hikmete uygun ve dayalı olmakla beraber, onun özel görüşü ve düşüncesidir.

Bundan da anlaşılıyor ki, *"Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi, sana bilemeyeceğin şeyleri öğretti."* ayetinde geçen "indirme" ve "öğ-retme"den maksat, iki tür bilgidir. Biri, vahiyle ve Ruh-ul Emin'in Peygambere (s.a.a) inmesiyle gerçekleşen öğretim; diğeri ise, melek indirmeksizin kalbe telkin etmek, gizlice ilâhî ilhamı ulaştırmaktır. Peygamber efendimizin (s.a.a) ilmiyle ilgili olarak rivayet edilen ha-dislerin de vurguladığı budur.

Buna göre, *"sana bilemeyeceğin şeyleri öğretti."* ifadesinden maksat şudur: Allah sana bir tür ilim vermiştir ki, eğer bu ilmi katın-dan sana bahşetmeseydi, böyle bir ilmi elde etmek için, insanların ilim kazanmak amacıyla baş vurdukları normal sebepler yeterli olmazdı.

Yukarıdan beri yaptığımız açıklamalardan çıkan sonuca göre, bi-zim masumiyet gücü dediğimiz bu ilâhî bağış bir tür bilgi, duygu ve kavrayıştır. Onu diğer bilgi ve duygulardan ayıran, hiçbir kavramsal güç tarafından kesinlikle alt edilememesidir. Bilâkis o diğer duygulara baskın çıkar, onları kendi amacı doğrultusunda kullanır. Böylece sahi-bini mutlak sapıklık, yanılğı ve hatadan korur.

Rivayete göre, Peygamberin ve İmamın "Ruh-ul Kudüs" adı veri-len bir ruhu vardır ki, bu ruh onları doğrultur, günahlardan ve hatalar-dan korur. Şu ayet-i kerime buna işaret etmektedir: *"İşte böylece sana da emrimizden bir ruh vahyettik. Sen, kitap nedir, iman nedir bil-mezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru*

yola ilettiğimiz bir nur kıldık." (Şûrâ, 52) Ayeti, zahirini esas alarak incelediğimizde öğretici, yol gösterici ruh kelimesinin Peygambere (s.a.a) ilka edildiğinin, ulaştırıldığıının kastedildiğini anlıyoruz.

Şu ayet de bu anlamı destekler mahiyettedir: *"Onları, emrimizle doğru yolu gösteren önderler (imamlar) yaptık ve onlara hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı ve zekât vermeyi vahyettik. Onlar, daima bize kulluk eden kimselerdi."* (Enbiyâ, 73) İleride inşaallah bu ayeti incelerken açıklayacağımız gibi, bununla kastedilen anlam şudur: Ruh-ul Kudüs hayırlı işler yaptırmak ve Allah'a ibadet etmesini sağlamak suretiyle İmamı doğrultur, yönünü tayin eder ve yanlış yapmasını engeller.

Bu açıklamalardan çıkan bir diğer sonuç da şudur: *"Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi, sana bilemeyeceğin şeyleri öğretti."* ifadesinde geçen "kitap"tan maksat, insanlar arasında baş gösteren ihtilafları çözüme kavuşturmak üzere inen vahiydir. Nitekim şu ayette bu noktaya işaret edilmiştir: *"İnsanlar bir tek ümmetti, sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arsında anlaşmazlığa düştükleri konularda hüküm vermeleri için onlarla beraber hak içerikli kitapları da indirdi..."* (Bakara, 213) Tefsirimizin ikinci cildinde bu ayet geniş bir şekilde ele alınmıştır.

"Hikmet" kavramı da vahiy yoluyla inen, dünya ve ahiret için yararlı olan sair bilgiler anlamında kullanılmıştır. *"sana bilemeyeceğin şeyleri öğretti."* ifadesi ile, kitap ve hikmetten oluşan bütünsel bilgilerden başkası kastedilmiştir.

Bu açıklamalardan sonra, bazı müfessirlerin söz konusu ayeti tefsir ederken getirdikleri yorumların zayıflığını rahatlıkla gözlemleyebiliyoruz. Bazı müfessirler "kitap"ı Kur'ân, "hikmet"i de hüküm içeren ayetler, "bilemeyeceğin şeyleri" ise hüküm ve gaybî bilgiler şeklinde açıklamışlardır.

Bazıları, kitap ve hikmeti Kur'ân ve sünnet, bilemeyeceğin şeyleri de şer'î hükümler ve önceki elçilere ilişkin haberler ve diğer çeşitli bilgiler olarak açıklamışlardır. Müfessirlerin bunların dışında işaret ettikleri daha nice yorumları vardır; ancak yukarıdaki açıklamalar, bu tür yorumların zayıflığını ortaya koyuyor. Bir kez daha yineleme gereğini duymuyoruz.

"Allah'ın lütfu sana gerçekten büyüktür." Burada Peygamber efendimize (s.a.a) yapılan minnete işaret ediliyor, ilâhî lütfе dikkat çekiliyor.

"Onların fısıldaşmalarının çoğunda hayır yoktur. Yalnız sadaka yahut iyilik ya da insanların arasını düzeltmeyi emreden hariç." Ragıp el-İsfahani der ki: "Naceytuhu; ona bir sır verdim, sırrımı verdim, fısıldadım, demektir. Bunun aslı, biriyle bir yerde yalnız kalmaktır." (Ragıp'tan aldığımız alıntı burada son buldu.) Buna göre ayette geçen "necva" fısıldaşarak konuşmak demektir. Bazen fısıldaşan kimseler anlamında da kullanılmıştır. Nitekim yüce Allah, bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Kendi aralarında fısıldaşırlarken..."* (İsrâ, 47)

"Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur." ifadesinde, daha önce yer alan, *"Hâlbuki geceleyin, O'nun razı olmadığı sözü düşünüp kurarlarken..."* ifadesine dönüş yapılıyor. Bunun gerekçesi de ayetlerin akış bütünlüğüne sahip olmalarıdır. Açıklama, bütün sözlü fısıldaşmaları kapsayacak şekilde genel tutulmuştur. Bunun geceleyin gizlice bir araya gelip plân kurmak veya başka bir şekilde olması fark etmez. Çünkü, kendisinde hayır olmadığına ilişkin olarak sözü edilen hüküm, gizlice fısıldaşmanın mutlakı, geneli içindir. Bunun geceleyin gizlice buluşup plân kurmak şeklinde olması şart değildir. Şu ifade de tıpkı bunun gibidir: *"Kim de... Peygambere karşı gelir..."* Dikkat edilirse, kim karşı gelmek için fısıldaşırsa, denmemiştir. Çünkü sözü edilen hüküm, karşı gelmenin geneli için geçerlidir. Bunun fısıldaşma suretinde olmasından veya olmamasından çok daha kapsamlıdır.

Ayetten anlaşıldığı kadarıyla istisna, münkatı=kopuk istisnadır. Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Fakat şu şeyleri emreden kimsede ve emrettiği şeyde bir ölçüde hayır vardır." Hayır amaçlı gizli buluşma çağrısı emir olarak nitelendirilmiştir. Bu bir tür istiareddir. Yüce Allah, fısıldaşma yoluyla emredilen hayırları üç gruba ayırmıştır: Sadaka, iyilik, insanların arasını düzeltme. Maruf=iyilik kavramının genel kapsamı içinde olmasına rağmen sadakanın ayrı bir bölüm olarak zikredilmesi, özel olarak fısıldaşmayı gerektirecek düzeyde ihtiyaç duyulan eksiksiz ve kâmil bir fert olmasından dolayı olsa gerektir. Genelde öyledir de.

"Kim Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla bunu yaparsa..." Diğer bir açıklamayla gizlice fısıldaşma durumuna, olumlu veya olumsuz akıbeti açısından açıklık getiriliyor. Amaç, hayır nitelikli fısıldaşmaların hayırlı yönlerinin ve hayır içermeyenlerin de hayırdan yoksun oluşunun nedenini açıklamaktır.

Buna göre, fısıldaşmanın failleri iki kategoride incelenebilir: Biri- si, bunu Allah'ın rızasını elde etmek için yapıyor. Dolayısıyla Allah'a yaklaşmak için insanların arasını düzeltmek veya marufa çağırarak amacıyla yapılmış olması kaçınılmazdır. Allah, buna ileride büyük bir ödül verecektir. İkincisi, bunu elçiye karşı gelmek, müminlerin yolun- dan ayrı bir yol edinmek için yapıyor. Bunun cezası da onlara mühlet verme ve aşamalı olarak [istidraç şeklinde] azaba doğru sürüklemek- tir; sonra da cehenneme atılmaktır. Orası ne kötü varış yeridir!

"Kim de kendisine doğru yol belli olduktan sonra Pey- gambere karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola uyarsa..." Ayetin orijinalinde geçen "yuşâkik" kelimesi, "şakk" kö- künden gelir ve bir şeyden ayrılan parça demektir. Buna göre, "yuşa- kik" kelimesinin mastarları olan "muşâkka" ve "şikâk" kelimeleri, ki- şinin arkadaşınınkinden ayrı bir parçada, bir şıkta olması demektir. Bu ise karşı çıkmaktan, muhalefet etmekten kinayedir. Dolayısıyla, doğru yol belli olduktan sonra Resule karşı çıkmak, ona muhalefet etmek ve ona itaat etmemek demektir.

Buna göre, *"müminlerin yolundan başka bir yola uyarsa"* ifadesi, Resule karşı çıkmanın diğer bir açıklaması konumundadır. Müminle- rin yolundan maksat, Peygambere itaattir. Çünkü ona itaat, Allah'a ita- at demektir. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Kim Pey- gambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur."* (Nisâ, 80)

Şu hâlde müminlerin yolu, iman üzere birleştikleri hasebiyle Al- lah'a ve Resulü'ne ya da (sadece) Allah Resulüne itaat üzere birleşme- lerinden ibarettir. Çünkü, yollarının birliğini sadece bu durum koruya- bilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın ayetleri size okunuyorken ve O'nun elçisi içinizdeyken, nasıl oluyor da inkâr edi- yorsunuz? Kim Allah'a sımsıkı tutunursa, artık elbette o, dosdoğru yola iletilmiştir. Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkup sakınmak gerekiyorsa, öyle korkup sakının ve ancak Müslümanlar olarak ölün."*

Ve topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılmayın." (Âl-i İmrân, 101-103) Tefsirimizin üçüncü cildinde bu ayetlere ilişkin ayrıntılı açıklamalara yer verdik.

Yüce Allah bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"İşte bu, benim dosdoğru yolumdur. Ona uyun, başka yollara uymayın ki, sizi O'nun yolundan ayırmasın. Korunmanız için Allah size işte böyle tavsiye etti."* (En'âm, 153) Allah'ın yolu takva yolu olduğuna göre, müminler de takvaya çağrıldıklarına göre, onların bir bütün olarak izledikleri yol, takva üzere yardımlaşma yoludur. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve haddi aşma üzerinde yardımlaşmayın."* (Mâide, 2) Görüldüğü gibi bu son ayet, Allah'a isyan etmeyi ve İslâmî toplumun birliğini parçalamayı yasaklıyor. İşte yukarıda sözünü ettiğimiz müminlerin yolunun ifade ettiği anlam da budur.

Şu hâlde, *"Kim de kendisine doğru yol belli olduktan sonra Peygambere karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola uyarsa"* ifadesi, anlamı itibariyle, *"Ey iman edenler! Aranızda gizli konuştuğunuz zaman günahı, düşmanlığı ve Peygambere karşı gelmeyi fısıldamayın. İyilik ve takvayı konuşun."* (Mücâdele, 9) ayetini çağrıştır-maktadır.

"Onu gittiği yönde yürütürüz." Yani, onu gittiği yönde yürüterek, müminlerin yolundan başkasını izleme hususundaki tavrını gerçekleştirmesine imkân veririz. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Hepsine, onlara da, bunlara da (dünyayı isteyenlere de, ahireti isteyenlere de) Rabbinin rahmetinden ulaştırırız. Rabbinin nimeti (kimseye) yasak kılınmış değildir."* (İsrâ, 20)

"ve cehennemde yakarız. Orası ne kötü bir varış yeridir!" Bu ifadenin "vav" harfiyle önceki cümleye atfedilmiş olması gösteriyor ki bunların tümü, yani "gittiği yönde yürütülmesi, döndüğü yola yöneltilmesi" ve "cehennemde yakılması", tek bir ilâhî emirdir. Bunun bir kısmı dünyevîdir. Gittiği yönde yürütülmesi yani. Bir kısmı da uhrevîdir. Kötü bir varış yeri olan cehennemde yakılması yani.

"Çünkü Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz." Ayetin akışından anladığımız kadarıyla bu ifade, *"Onu gittiği yönde*

yürütürüz ve cehennemde yakarız." ifadesinin gerekçesi konumundadır. Özellikle ayetlerin oluşturduğu akış bütünlüğünü göz önünde bulundurduğumuzda bu nokta son derece belirgin olarak ön plâna çıkar. Buradan hareketle anlıyoruz ki ayet, elçiye karşı çıkmayı ulu Allah'a ortak koşma olarak değerlendiriyor. Yüce Allah ise, kendisine ortak koşulmasını kesinlikle bağışlamaz.

Bu anlamı şu ayetten de algılayabiliriz: *"İnkâr edenler, Allah yolundan yüz çevirenler ve kendilerine doğru yol belli olduktan sonra Peygambere karşı çıkanlar Allah'a hiçbir zarar veremezler. Allah onların yaptıklarını boşa çıkaracaktır. Ey inananlar! Allah'a itaat edin, Resule itaat edin, işlerinizi boşa çıkarmayın. İnkâr edip Allah yolundan yüz çevirenleri ve sonra da kâfir olarak ölenleri Allah asla bağışlamaz."* (Muhammed, 32-34) Yukarıda sunduğumuz bu üç ayetin zahiri, bunların ikinci ayette yer alan, "Allah'a ve Resule itaat" etmeye ilişkin emrin gerekçelendirilmesi amacına yönelik olduklarını ortaya koymaktadır. Buna göre, Allah'a ve Resulü'ne itaat etmemek bağışlanmaz bir küfürdür. Bununla da şirk kastedildiği açıktır.

Konunun akışından anlıyoruz ki, *"Çünkü Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz"* ifadesinden hemen sonra ve ona bağlı olarak, *"bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar."* ifadesinin yer alması, açıklamayı tamamlama ve bu uğursuz günahın, yani elçiye karşı çıkma suçunun büyüklüğünü vurgulama amacına yöneliktir. Tefsirimizin dördüncü cildinin sonlarında bu ayetle ilgili bazı açıklamalarda bulunduk.¹

"Onlar Allah'ın dışında etkileri olmayan edilgen tanrılardan başkasına tapmazlar." Ayetin orijinalinde geçen "inas" kelimesi, "unsa"nın çoğuludur. Araplar, "Enus-el hadîdu enesen=demir büküldü, yumuşak oldu" ve "Enus-el mekanu=yer çabuk ve çok bitki verdi." derler. Dolayısıyla kelimede etkilenme ve edilgenlik anlamı esastır. Bu yüzden dişi canlılara "unsa" adı verilmiştir. Allah'tan başka kulluk sunulan tüm mabutlar ve putlar da "inas" diye nitelendirilmişlerdir. Bunun nedeni, onların edilgen, etkilenen şeyler ol-

1- [c.4, s.535, Nisâ Suresi, 48. ayetin tefsirinde.]

maları, onlara tapanların beklediği türden bir etkinlik yapma gücünden yoksun olmalarıdır.

Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: "...Sizlerin Allah'ı bırakıp yalvardıklarınız (taptıklarınız) bir araya toplansalar, bir sinek dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar. İsteyen de aciz, kendinden istenen de! Allah'ı gereği gibi değerlendiremediler. Doğrusu Allah kuvvetlidir, üstündür." (Hac, 73-74) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: "O'nu bırakıp hiçbir şey yaratamayan, bilâkis kendileri yaratılmış olan, kendilerine bile ne zarar ve ne de fayda verebilen; öldürmeye, hayat vermeye, ölüleri yeniden diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmeyen tanrılar edindiler." (Furkan, 3)

Dolayısıyla anlaşılıyor ki, buradaki "unuset"ten maksat, yaratıcıya oranla yaratılmışın özelliği olan salt edilgenliktir. Bu yorum şu tür yorumdan daha yerindedir: "Burada kastedilenler Lat, Uzza ve üçüncü put olan Menat gibilerdir. Nitekim her kabilenin bir putu vardı ve 'Falancağın dişi' derlerdi. Böyle demelerinin sebebi, ya putlara verilen isimlerin müennes (dişi cinsten kelimeler) olması ya da cansız varlıklar olmasıydı. Nitekim cansızlar lafız itibarıyla dişil olarak işlev görür.

Bizim yorumumuzun daha isabetli olmasının gerekçesine gelince; karşı görüş, ayetteki kesin sınırlandırmayla tamamen örtüşmüyor. Ayette "Onlar, O'nu bırakıp birtakım dişileri (tanrıları) çağırıyorlar." buyruluyor. Oysa, müşriklerin Allah'ı bir yana bırakarak taptıkları arasında İsa, Brahman ve Buda gibi dişi olmayan kimseler de vardır.

"ve hiçbir hayırla ilişkisi olmayan Şeytandan başkasına tapmazlar." Ayette geçen "el-merîd" kelimesi, her türlü hayırdan arı ya da mutlak olarak çıplak demektir. Beydavî kendi tefsirinde der ki: "el-Merîd" ve "el-mârid" hiçbir hayırla ilgisi olmayan demektir. Terkinin aslı, düz ve yumuşak olma anlamına gelir. Yani, yumuşaklık ifade eder. "Sarh-un mumerred" (yumuşak, düzgün taht) "Gulam-un emred" (bıyığı henüz terlemiş, tüysüz delikanlı), "Şeceret-un merdâ" (Yaprakları az ve seyrek ağaç)..." (Beydavî'den aldığımız alıntı burada son buldu.)

Anlaşıldığı kadarıyla, bu cümle önceki cümlelerin açıklaması ko-

numundadır. Çünkü "çağırma" ibadetten, tapmaktan kinaye olarak kullanılmıştır. İbadetin insanlar arasında yaygın bir davranış olarak ortaya çıkması, ihtiyacı gidermeye yönelik çağrıdan kaynaklanmıştır. Öte yandan yüce Allah, itaat etmeyi de ibadet olarak isimlendirerek şöyle buyurmuştur: *"Ey Âdemoğulları! Ben size, şeytana tapmayın, o sizin apaçık düşmanınızdır. Bana tapın... diye bildirmedi mi?"* (Yâsin, 60-61)

Dolayısıyla, tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı gelip şu noktaya dayanıyor: Müşriklerin Allah dışında kulluk sundukları tüm putlara yönelik ibadetleri, aslında hayırsız şeytana yönelik bir ibadet ve çağrı konumundadır. Çünkü bu tarz bir ibadet, şeytana itaattir.

"Allah onu lânetlemiştir," Ayetin orijinalinde geçen "lânet" kelimesi, rahmetten uzaklaştırma demektir. Bu ifade, Şeytana ilişkin ikinci bir vasıftır, ayrıca birinci vasfın [her türlü hayırdan yoksun] da gerekçesi niteliğindedir.

"o da demişti ki: Elbette sizin kullarından belirli bir pay alacağım." Burada yüce Allah'ın daha önce Şeytanın ağzından aktardığı şu ifadelere işaret ediliyor gibi: *"İblis dedi ki: Senin mutlak kudretine andolsun ki, onların tümünü azdıracağım. Yalnız onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların hariç."* (Sâd, 82-83) Şeytan, "Senin kullarından" ifadesiyle, saptırmasına rağmen onların Allah'ın kulları olduklarını itiraf ediyor, bu niteliklerinin dışına çıkamadıklarını ve Allah'ın onların Rabbi olduğunu, onlar hakkında dilediği gibi hükmedeceğini dile getiriyor.

"Onları mutlaka saptıracağım, muhakkak onları boş kurntulara boğacağım..." Ayetin orijinalinde geçen "yubettikunne" kelimesinin mastarı olan "tebtîk" kelimesi, yarmak anlamına gelir. Burada anlatılmak istenen husus, Arap cahiliyesindeki şu uygulamayla örtüşmektedir: Araplar cahiliye döneminde, etlerini haram kılmak amacıyla Bahira ve Saibe adını verdikleri hayvanların kulaklarını, bunun bir nişanesi olarak yararları.¹

1- [Evcil olan bu hayvanlar, Arapların batıl inanç ve âdetlerine göre kesilmez ve etleri de yenmezdi. Konuyla ilgili ayrıntılı açıklama, Mâide suresinin 103. ayetinin tefsirinde gelecektir.]

Ayette sayılan hususların tümü, sapmanın bazı örnekleridir. Dolayısıyla bunlarla birlikte saptırmadan da söz edilmesi, önce genel bir anlatım, ardından özel önem verildiğinin bir göstergesi olarak bunların bazılarından birer birer bahsedilmesi içindir. İblis diyor ki: "Mutlaka onları, Allah'tan başkasına kulluk sunmak ve günah işlemekle uğraştırarak saptıracağım. Konumlarının gereği, kendilerini ilgilendiren işlerden alıkoyacak şekilde onları asılsız kuruntu ve emellerle oyalayacağım. Hayvanların kulaklarını yarıp Allah'ın helâl kıldığını haram kılmalarını emredeceğim. Onlara Allah'ın yaratmasını değiştirmelerini emredeceğim." Şu hâlde şeytanın bu sözleri, iğdiş yapmak, cinsiyet değiştirmek, çeşitli organları kesmek, livata (homoseksüellik) ve sevicilik (lezbiyenlik) gibi sapıklıklarla örtüşmektedir.

Allah'ın yaratmasını değiştirmek ifadesiyle, fitratın dışına çıkma ve dosdoğru hanîf dinini terk etme durumunun kastedilmiş olması da uzak bir ihtimal değildir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Sen yüzünü, hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değiştirme yoktur. İşte dosdoğru din budur."* (Rûm, 30)

Ardından yüce Allah, şeytanı çağırmayı yani emrettiklerine uymayı, onu dost-veli edinmek olarak nitelendiriyor: *"Kim Allah'ı bırakır da şeytanı dost edinirse, elbette apaçık bir ziyana uğramıştır."* Dikkat edilirse, burada "şeytan kime dost-veli olursa" şeklinde bir ifade kullanılmamıştır. Bununla verilmek istenen mesaj, önceki ayetlerde de belirtildiği gibi, velinin yüce Allah olduğunu vurgulamaktır. Onan başkaları, birileri tarafından dost-veli edinseler de hiçbir şey üzerinde velayetleri söz konusu değildir.

"(Şeytan) onlara söz verir ve ümitlendirir; hâlbuki Şeytanın onlara söz vermesi, aldatmacadan başka bir şey değildir." Ayetten algıladığımız kadarıyla önceki ayette yer alan, *"elbette apaçık bir ziyana uğramıştır."* ifadesi gerekçelendiriliyor. Gerçek mutluluğu ve mükemmel yaratılışı boş vaatlerle ve mevhum umutlarla değiştiren insanın hüsrانından daha büyük zarar olabilir mi? Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"İnkâr edenlere gelince; onların işleri, ıssız çöldeki serap gibidir. Susayan kimse onu su zanneder, fakat yanına gelince hiçbir şey bulamaz. Orada Allah'ı bulur ve*

Allah da onun hesabını tastamam görür. O hesabı çabuk görendir." (Nûr, 39)

"Vaatler" ise, şeytanın bir aracı kullanmaksızın telkin ettiği vesveseler anlamında kullanılmıştır. "Umutlar"a gelince, onlar insanın ve him yoluyla kuruntulardan zevk aldığı şeytanî vesveselerin birer ayrıntısı konumundadırlar. Bu yüzden, *"hâlbuki şeytanın onlara söz vermesi, aldatmacadan başka bir şey değildir."* buyrularak, va'din aldatma olduğu belirtilmiş, buna karşın "umut" için böyle bir niteleme bulunulmamıştır. Bunun nedeni ise aşıktır.

Sonra yüce Allah, onların bu durumlarının akıbetini açıklıyor: *"İşte onların varacağı yer cehennemdir; ondan kaçıp kurtulacak bir yer de bulamayacaklardır."* Ayette geçen "mahîs" kelimesinin mazi fiili "hâse"dir ve bir yerden dönmek, kaçınmak anlamına gelir. Dolayısıyla "mahîs" kaçış ve dönüş yeri anlamını ifade eder.

Ardından, açıklamayı tamamlamak amacıyla karşı tabloda müminlerin durumu tasvir ediliyor: *"İnanıp iyi işler yapanları da, altından ırmaklar akan cennetlere yerleştireceğiz. Orada sürekli kalacaklardır..."* Ayetlerin akışı içinde [*"onu gittiği yönde yürütürüz."* ve *"cehennemde yakarız."* ifadelerindeki] üçüncü çoğul şahıstan, [*"Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz."* ifadesiyle] gayip sıygısına geçiş yapılıyor.

Bu uygulama, geneli itibarıyla, konunun önemine ve büyüklüğüne vurgu yapma amacına yöneliktir. Şöyle ki, böyle bir vurgunun gerekli olduğundan dolayı, önce Allah lafzı birinci çoğul şahıs zamiri yerine kullanılıyor, ardından amaç gerçekleştirilince, asıl olan önceki ifade tarzına [yani, birinci çoğul şahıs zamiri kullanmaya] geri dönülüyor. Bu da, *"cennetlere yerleştireceğiz."* ifadesinde gerçekleştiriliyor.

Burada bir diğer incelik de vardır. O da şu ki: Yüce Allah burada çok yakın olduğunu, mümin kullarıyla aralarında bir perde olmadığını, onların velisinin kendisi olduğunu ima ediyor.

"Bu, Allah'ın gerçek vaadidir ve Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?" Burada şeytanın vaadine karşılık veriliyor. Onun vaadi bir aldatmacadır, buna karşılık Allah'ın vaadi hakır, sözü doğrudur.

"(İş) ne sizin kuruntularınızla, ne de Ehlikıtab'ın kuruntularıyla olmaz." Yeniden ayetlerin akışının başlangıcına dönülür.

yor; ama açıklamanın ayrıntısından çıkan öz bir sonuç olarak. Şöyle ki: Bazı müminlerin anlatılan davranışlarından, sözlerinden ve Peygamberden (s.a.a) ısrarla kendilerini gözetmesini, başkalarına karşı kendilerine destek verip yardım etmesini, başkalarıyla aralarında çıkan anlaşmazlıklarda taraflarını tutmasını istemelerinden anlaşılıyor ki onlar, iman etmiş olmakla Allah katında bir üstünlük ve Peygamberin (s.a.a) üzerinde bir hak elde ettiklerini düşünüyorlardı.

Bu yüzden [bunların nazarında] Allah'ın ve Resulünün onları gözetmeleri, onları başkalarına galip getirmeleri, haklı veya haksız olmalarına bakmaksızın üstün tutmaları bir zorunluluktur. Hükmün adilce veya zalimce olması önemli değildi. Önemli olan onların lehine olmasıydı. Tıpkı sapıklık önderlerinin yönetimlerinde olduğu gibi. Bunlar zorba liderlerin maiyetlerinin, sırdaşlarının ve suç ortaklarının talep edebilecekleri şeylerdi. Zorba önderlerin yordakçıları, boyun eğdiği ve tâbi olduğu liderlerine itaat etmenin, teslimiyet göstermenin yanında minnet de ederler, bağlılıklarını başına kakarlar; katında bir saygınlık ve ayrıcalık hak ettiklerini düşünerek önderlerinin zorbalıkla da olsa kendilerini desteklemelerinin, gözetmelerinin ve başkalarına tercih etmelerinin gerekli olduğunu sanırlar.

Yine, yüce Allah'ın belirttiği gibi, Ehlikitap da kendisi için böyle bir ayrıcalık öngörüyordu. *"Yahudiler ve Hristiyanlar; 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz' dediler."* (Mâide, 18) *"Yahudi veya Hristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız, dediler."* (Bakara, 135) *"Bu, onların; 'Ümmîler konusunda bize bir vebal yoktur.' demelerindendir."* (Âl-i İmrân, 75)

Böylece yüce Allah, müminlerin içindeki bu grubun bu tarz mesnetsiz iddialarını geri çeviriyor. Onları Ehlikitap'la aynı çizgide değerlendiriyor ve bu tür iddiaları istiareli bir ifade tarzıyla kuruntu diye niteliyor. Çünkü bu iddialar, tıpkı kuruntular gibi zevk veren hayali tasavvurlardan başka bir anlam ifade etmezler; realiteler dünyasında bir etkinlikleri, gerçeklikleri olmaz. Diyor ki ulu Allah: "Ey Müslümanlar topluluğu veya ey Müslümanların içindeki belli grup, bu iş sizin kuruntunuzla olmaz. Ehlikitap'ın kuruntularıyla da olacak değildir. Aksine, işin ekseninde amel yatar; hayırsa amel karşılığı da hayırdır, eğer şerse karşılığı da şerdir."

Ayette iyilikten önce kötülükten söz edilmesinin sebebi, yanlışlığının çoğunluğunun kötülük nitelikli olmasıdır.

"Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır ve kendisi için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulur." Sözün akışına ayrıntı getiriliyor, detay kazandırılıyor; ama arada bir bağlaç kullanılmıyor ve yeni bir cümlemiş gibi ifade ediliyor [cümleyi bir öncesine bağlayan vav-ı atıfa kullanılmıyor]. Çünkü bu ifade, zihinlerde uyanabilecek takdirî bir sorunun cevabı niteliğindedir. Takdiri şöyledir: Madem ki İslâm'ın alanına ve imanın konusuna girmek, insan için her türlü hayrı celp etmeye, hayat için gerekli olan her türlü menfaati korumaya yetmiyor ve madem ki Yahudilik ve Hıristiyanlık için de aynı durum geçerlidir, peki bunun [hayrı elde etmenin] yolu nedir? İnsanın hâli nice olacak? İşte bu takdirî soruya şu cevap veriliyor: *"Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır ve kendisi için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulur... her kim de iyi işler yaparsa..."*

"Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır." ifadesi mutlak bir ifadedir. Hem adam öldürene kısas uygulanması, hırsızlık edenin elinin kesilmesi, zina edenin [evli olmaması hâlinde] kırbaçlanması veya [evli olması hâlinde] recmedilmesi gibi şeriatın koyduğu siyasal hükümler türünden dünyevî cezayı, hem de yüce Allah'ın kitabında ve Peygamberinin diliyle vaat ettiği uhrevî cezayı kapsamaktadır.

Bu genellik, ayetlerin konusuna uygundur, atmosferiyle örtüşmektedir. Ayetlerin iniş sebebi çerçevesinde aktarılan bir rivayette, bunların hırsızlık yapan, sonra bu suçu bir Yahudi'nin ve bir Müslüman'ın üzerine atan, ardından suçlanan kimseyi cezalandırması için Hz. Peygambere (s.a.a) baskı yapan kimseler hakkında indiği belirtilmektedir.

"ve kendisi için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulur." ifadesinde dost ve yardımcı ifadeleri geneldir; hem dünyadaki dost ve yardımcıları kapsamaktadır. Dolayısıyla kişinin dünyada karşılaşacağı kötü cezayı savacak olan Peygamberi (s.a.a) veya emir sahibini (masum imamı) yahut bu ikisine yakın olma durumunu ya da İslâm ve dinin saygınlığı gibi yardımcıları kapsamına almaktadır. Şu hâlde yüce Allah'ın öngördüğü olumsuz cezayı hiç kimse, hiçbir etken kötülük yapan kişiden savamaz. Hem de, bir sonraki ayette işaret edi-

len hususlar hariç, ahiretteki cezayı savma noktasındaki dost ve yardımcıyı kapsamaktadır.

"Erkek olsun, kadın olsun, her kim de mümin olarak (birtakım) iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve onlara çekirdek kırıntısı kadar bile zulmedilmez." Bu ayet, iyi işler yapan kimsenin alacağı karşılığı (cenneti) içeren ikinci şıktır. [Önceki ayette birinci şıkka yani, kötü iş yapanların durumuna değinildi, burada ise ikinci şıkkın yani, iyi iş yapanların durumuna değiniliyor.] Ancak yüce Allah burada bir şart koyuyor ki, mükâfatın realize edilmesini, gerçekleştirilmesinin çevresini daraltıyor; bir diğer açıdan da genişliği gerektirecek şekilde ifadeyi genelleştiriyor.

Buna göre, ödül olarak cenneti kazanmanın şartı, salih amel işleyen kimsenin mümin olmasıdır. Çünkü güzel karşılık ancak salih amelden dolayı söz konusu olabilir. Kâfirinse ameli yoktur. Yüce Allah bu hususta şöyle buyuruyor: *"Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı, yaptıkları ameller elbet boşa giderdi."* (En'âm, 88) *"İşte onlar, Rabblerinin ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa çıkan kimselerdir, ki biz onlar için kıyamet gününde hiçbir ölçü tutmayacağız."* (Kehf, 105)

"...her kim de birtakım iyi işler yaparsa," ifadesinin orijinalinde, bütünden bir parçayı ifade etmek için kullanılan "min" (baziyet bildiren) edatına yer verilmiştir. Bununla da cennet vaadine ilişkin bir genişletme söz konusu ediliyor. Eğer "min" edatı olmaksızın "kim iyi işler yaparsa" denilseydi -ceza vermede dikkati gerektiren böylesine hassas bir noktada- şu anlamı ifade edecekti: "Cennet, inanan ve bütün salih amelleri işleyen kimseler içindir." Ancak ilâhî lütuf, güzel ödülü inanıp bazı salih amelleri işleyen herkesi kapsayacak şekilde genelleştiriyor.

Dolayısıyla işleyemediği diğer sahil amelleri veya işlediği günahları tövbe ya da şefaitle telâfi ediyor. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Çünkü Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar."* (Nisâ, 116) Bu konuyla ilgili açıklamaya, *"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe, ancak bilgisizlikle kötülük yapanlar... içindir..."* (Nisâ, 17) ayetini incelerken ve yine orada "tövbe" kavramı hakkında yaptığımız değerlendirmede yer

verdik.¹ Nitekim tefsirimizin birinci cildinde de, *"Öyle bir günden korkun ki, o gün hiç kimse başkasının yerine bir şey ödeyemez."* (Bakara, 48) ayetini tefsir ederken "şefaât"le ilgili detaylı bilgiler sunduk.

"Erkek olsun, kadın olsun" ifadesinde de hükmün erkek-kadın herkesi kapsadığı, temelde hiçbir fark gözetilmediği vurgulanıyor. Bu tavır, kadınlar için herhangi bir amelin, dolayısıyla işledikleri güzelliklere ödül verilmesinin söz konusu olmadığını ileri süren Hint ve Mısır gibi eski putperest toplumların inançlarından tamamen farklıdır. Üstünlük ve onurun erkeklere ait olduğu, kadınların Allah katında zedeli, yaratılıştaki noksan, ecir ve ödülde hüsrana uğrayan olduğu anlaşılan Yahudilik ve Hıristiyanlık anlayışıyla da bağdaşmıyordu. Cahiliye Araplarının kadınlara ilişkin inançları da bunlarınkinden pek farklı değildi. Böylece yüce Allah, *"Erkek olsun, kadın olsun"* buyurarak iki cinsin eşitliğini vurgulamıştır.

"İşte onlar cennete girerler" ifadesinden hemen sonra, *"onlara çekirdek kırıntısı kadar bile zulmedilmez."* ifadesine yer verilmiş olması da bu yüzden olsa gerektir. Buna göre, birinci cümle, kadınların da tıpkı erkekler gibi sevapta pay sahibi olduklarına; ikinci cümle de fazlalık veya eksiklik bakımından aralarında herhangi bir farkın olmadığına delâlet etmektedir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Rableri onlara cevap verdi ki: Ben, erkek olsun, kadın olsun, içinizden çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmam. Bazınız bazınızdan meydana gelmez."* (Âl-İmrân, 195)

"İyilik yaparak kendini Allah'a teslim eden... kimseden din bakımından daha iyi kim vardır?..." Bu ifade, akla gelebilecek şu tür bir değerlendirmeyi bertaraf etmeye yönelik gibidir: Müslüman'ın İslâm'ının veya Ehlikıtab'ın imanının hayrı celp etmede ve genel olarak çıkarlarını korumada bir etkinliği bulunmuyorsa, Allah'a ve ayetlerine inanmak bir şey değiştirmiyorsa, bu bağlamda böyle bir imanın varlığı ile yokluğu arasında herhangi bir fark yoksa, o zaman İslâm'ın saygınlığı nerededir? İmanın ayrıcalığı nedir?

İşte bu ayette böyle bir değerlendirmeye şu cevap veriliyor: Dinin saygınlığı kuşku götürmeyen bir olgudur. Akıl sahibi hiç kimse bunun

1- [bkz. c.4, s.342 ve 350.]

güzelliğinden kuşku duymaz. *"din bakımından... daha iyi kim vardır?"* ifadesi, işte bunu vurgulamaya yöneliktir. Böylece kuşku götürmez bir gerçek olduğu kabul edilerek sunulan bir soruyla, insanın kesinlikle dinsiz olamayacağı, en güzel dininse göklerde ve yerde bulunan her şeyin sahibi olan Allah'a teslim olmak olduğu, O'na kulluk sunularak boyun eğmenin, fıtrat dini olan İbrahim'in hanîf dini doğrultusunda amel etmenin bir zorunluluk olduğu vurgulanıyor. Bu çerçevede [bu nedenle] yüce Allah'ın, iyilik yaparak kendini ilk kişi olarak Allah'a teslim eden, hanîf dinine tâbi olan İbrahim'i dost edindiği belirtiliyor.

Fakat ilâhî dostluğu, insanlar arasında geçerli olan dostluk gibi algılamamak gerekir. İnsanlar arasındaki dostluk hak ve batılın her tür-lüsünün üstünde tutulur. Bu da onlar için ölçüsüzlüğün ve zorbalığın, tahakkümün kapısını açar. Yoksa yüce Allah her şeyin sahibidir ve hiçbir şeyin O'nun üzerinde sahipliği söz konusu değildir. Her şeyi kuşatmıştır, kuşatılması söz konusu olmaz.

Bu bakımdan insanlar arasındaki efendilere, başkanlara ve krallara benzemez. Çünkü efendiler, başkanlar ve krallar kölelerine ve yurttaş-larına bir şey vermedikçe onlardan bir şey alamazlar. Bazılarını diğer bazılarının aracılığıyla ezerler. Bir gruba başka bir grubun desteğiyle egemen olurlar. Bu nedenledir ki, iradeleri herkesin iradesiyle çeliştiği zaman yerlerinde kalamazlar. Aksine makamlarından alaşağı olurlar ve zayıflıkları ortaya çıkar.

Buradan hareketle, *"din bakımından daha iyi kim vardır?"* ifadesinin ardından, *"Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır ve Allah her şeyi kuşatmıştır."* ifadesine yer verilmesinin nedeni açıklık kazanmış olur.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Kummî'de şöyle deniyor: *"Allah'ın sana gösterdiği şekilde... sana kitabı hak ile indirdik..."* ayetinin iniş sebebi hakkında şöyle deniyor: "Ubeyrikoğullarından Hristiyan bir topluluğa mensup üç kardeş vardı ve bunlar münafıktılar. İsimleri Beşir, Bişr ve Mübeşşir idi. Bunlar, Bedir Savaşına katılmış biri olan Numan oğlu Katade-

n'in amcasının evinin duvarını delerek içeri girmiş, onun ailesi için depoladığı bazı yiyecekleri, bir kılıcı ve bir zırhı çalmışlardı."

"Katade bu durumu Resulullah'a (s.a.a) şikayet etti ve dedi ki: 'Ya Resulullah, bir grup insan, amcamın evinin duvarını delerek içeri girdiler ve onun ailesi için depoladığı yiyecekleri, bir kılıç ve bir zırh çaldılar. Bunu yapanlar kötü bir aileye mensupturlar.' Bunların [genelde] görüş bakımından birlikte oldukları mümin birisi vardı, adı Lebid b. Sehl idi. Ubeyrikoğulları Katade'ye dediler ki: 'Bu, Lebid b. Sehl'in işidir.' Lebid bunu duyunca kılıcını aldı ve onlara karşı meydan okudu. Dedi ki: 'Ey Ubeyrikoğulları, beni hırsızlıkla mı suçluyorsunuz? Hâlbuki, siz benden daha çok hırsızlığa yakışırırsınız? Kaldı ki, sizler Resulullah'ı (s.a.a) hicveden ve bu hicivlerinizi Kureyşlilerin üzerine atan, onlara mal eden münafıklarsınız. Ya bunu açıklayacaksınız ya da kılıcımı vücutlarınıza daldıracağım.' Bunun üzerine ona karşı yumuşadılar ve 'Evine dön. Allah sana merhamet etsin. Sen bu suçtan berîsin.' dediler."

"Daha sonra Ubeyrikoğulları kabilelerine mensup Useyd b. Urve adlı birinin yanına gittiler. Adam mantıklı ve etkileyici konuşmalar yapan bir kimseydi. Kalkıp Resulullah'ın (s.a.a) yanına gitti ve dedi ki: 'Ya Resulullah (s.a.a), Katade b. Numan, bizim kabileye mensup onurlu, soylu, soplulu bir aileye musallat olmuş, onları hırsızlıkla suçluyor, işlemedikleri bir suçu üzerlerine yıkıyor.' Resulullah (s.a.a) bundan dolayı üzüldü. Sonra Katade yanına geldi. Resulullah (s.a.a) ona döndü ve şunları söyledi: 'Onurlu, soylu-soplulu bir ailenin yakasına yapışmış, onları hırsızlıkla suçlamışsın, öyle mi?' Sert bir dille onu azarladı. Katade bundan dolayı çok üzüldü, amcasının yanına vararak ona şöyle dedi: 'Keşke ölseydim de Resulullah'la konuşmasaydım. Bana hiç de hoşlanmadığım şeyler söyledi.' Amcası, 'Yardım Allah'tandır.' dedi."

"Bunun üzerine yüce Allah, bu olay üzerine şu ayetleri indirdi: *"Allah'ın sana gösterdiği şekilde... sana kitabı hak ile indirdik... O'nun razı olmadığı sözü düşünüp kurarlarken...* (Kummî der ki:) Ayette geçen 'söz', fiil anlamındadır. [Yani, Allah'ın razı olmadığı fiil, iş.] Böylece söz, fiil yerine geçmiştir. *Haydi siz dünya hayatında onlara taraf çıkıp savundunuz... Kim bir hata veya günah işler de sonra onu*

bir suçsuzun üzerine atarsa... Yani, Lebid b. Sehl'in üzerine atarsa, muhakkak ki, büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur."

Yine Tefsir-ul Kummî'de Ebu Carud'dan İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu nakledilir: "Bişr'in yakın akrabalarından bazıları şöyle dedi: 'En iyisi biz kalkıp Resulullah'ın (s.a.a) yanına gidelim, dostumuz hakkında aracılık yapalım, onun suçsuz, bu işten berî olduğunu söyleyelim.' Ancak yüce Allah, *'İnsanlardan gizleniyorlar (utanıyorlar) da Allah'tan gizlenmiyorlar (utanmıyorlar)...* yahut onlara kim vekil olacak?' ayetini indirdiğinde, bunlar Bişr'e dönerek; 'Ey Bişr! Allah'tan af dile ve günahlarından tövbe et.' dediler. Ama Bişr cevaplarında dedi ki: 'Her zaman kendisine yemin ettiğime andolsun ki, onları Lebid'den başkası çalmamıştır.' Bunun üzerine, *'Kim bir hata veya günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, muhakkak ki, büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur.'* ayeti indi."

"Daha sonra Bişr küfre saptı ve Mekke'ye yerleşti. Bunun üzerine yüce Allah, Bişr'i savunan ve Resulullah'a (s.a.a) gelerek onu temize çıkarmaya çalışan grup hakkında, *'Allah'ın sana lütuf ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir grup, seni şaşırtıp saptırmağa yeltenmişti... Allah'ın lütfü sana gerçekten büyüktür.'* ayetini indirdi."

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Tirmizi, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem, Ebu Şeyh, Hakim -sahih olduğunu belirterek- Katade b. Numan'dan şöyle rivayet ederler: "İçimizde Ubeyrikoğulları adı verilen bir aile vardı. Bunlar Bişr, Beşir ve Mubeşşir adlı üç kardeşti. Bişr bir münafıktı. Şiirler söyler, Resulullah'ın (s.a.a) ashabını hicvederdi. Bu, bunları bazı Araplara mal ederek, 'Falan falan adamlar söyledi.' derdi. Resulullah'ın ashabı bu şiirleri duyduklarında, 'Vallahi bunu o pis adamdan başkası söylememiştir.' derlerdi. Bu yüzden o da şöyle demişti: Her kim bir kaside söylese, onu / bana mal ederek, 'Ubeyrik'in oğlu söyledi' mi diyecekler?"

"Bunlar hem cahiliyede, hem de İslâm döneminde muhtaç ve yoksul bir aileydi. Halkın Medine'deki yiyeceği hurma ve arpadan ibaretti. Bir adamın imkânı olsa ve Şam'dan beyaz un yüklü bir deve gelseydi, ondan satın alırdı; ama sadece kendisi yerdi, ailenin diğer fertleri hurma ve arpa yemeye devam ederlerdi."

"Bir gün Şam tarafından bir kervan geldi. Amcam Rifaa b. Zeyd bir çuval beyaz un aldı ve onu evinin içme salonuna koydu. İçme salonunda silahları da vardı. İki zırh, iki kılıç ve diğer donanımlar. Gecenin bir vaktinde duvar delinir, yiyecek ve silah götürülür. Sabah olunca amcam Rifaa yanıma geldi ve şöyle dedi: Yeğenim biliyor musun, bu gece evimize saldırıldı. İçme salonumuzun duvarı delindi, yiyeceğimiz ve silahımız götürüldü!"

"Ev hakkında biraz araştırma yaptık ve etrafı soruşturduk. Bize denildi ki: 'Ubeyrikoğullarını bu gece ocak yaktıklarını ve ocakta ise size ait bazı yiyeceklerin pişmekte olduğunu gördük.' Biz etrafı soruştururken Ubeyrikoğulları, 'Allah'a andolsun ki, biz arkadaşınız Lebid b. Sehl'den başkasını o civarlarda görmedik.' dediler. Lebid ise bizim topluluktan, yapıcı ve İslâm'ı güzel yaşayan bir insandı. Lebid bunları duyunca kılıcını çekti ve Ubeyrikoğullarının bulunduğu yere geldi. Şöyle seslendi: 'Ben hırsız mıyım öyle mi? Allah'a andolsun ki, ya şu hırsızlık olayını açıklarsınız ya da şu kılıçla aranıza dalacağım.' Dediler ki: 'Bizden uzak dur adam. Allah'a andolsun ki, bu işi yapan sen değilsin.' Böylece biz evde araştırma yaptık, sonunda hırsızlığı yapanların onlar olduklarından kuşkumuz kalmadı. Bunun üzerine amcam bana, 'Ey kardeşimin oğlu, Resulullah'ın (s.a.a) yanına gitsen ve bu olayı ona anlatsan daha iyi olmaz mı?' dedi."

Katade diyor ki: "Resulullah'ın (s.a.a) yanına gittim ve şöyle dedim: 'Ya Resulullah, bizim kabileden insanlara eziyet eden bir aile var. Amcam Rifaa b. Zeyd'in evinin içme salonunun duvarını delerek içeri girmiş, silahını ve yiyeceklerini almışlardır. Silahlarımızı geri versinler. Yiyeceklere gelince, onlara ihtiyacımız yoktur.' Resulullah (s.a.a), 'Bu meseleye bakacağım.' dedi. Bunu duyan Ubeyrikoğulları Useyr b. Urve adlı bir adama gidip konuştular. O aileden başka kişiler de adamın başında toplandılar ve hep birlikte gidip Resulullah'a (s.a.a) şöyle dediler: Ya Resulullah, Katade b. Nu'man ve amcası, içimizde İslâm ve ıslah ehli bir aileyi töhmet altında bıraktılar, bir kanıt ve belge olmaksızın onları hırsızlıkla suçladılar."

Katade der ki: "Resulullah'ın (s.a.a) yanına gidip onunla konuştum. Bana dedi ki: İslâm'ı güzel yaşayışları ve ıslah ehli oluşlarıyla

anılan bir aileyi töhmet altında mı bıraktın? Bir kanıt ve belge olmadan onları hırsızlıkla mı suçladın?"

"Geri döndüm ve 'keşke bir kısım malım elimden çıksaydı da bu konuda Resulullah (s.a.a) ile konuşmamış olsaydım.' diye düşündüm. Sonra amcam Rifaa yanıma geldi ve 'Ey kardeşimin oğlu ne yaptın?' dedi. Resulullah'ın (s.a.a) bana söylediklerini haber verince, 'Allah'tan yardım dileriz.' dedi."

"Çok geçmeden şu ayetler indi: *'Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı hak ile indirdik; hainlerin -Ubeyrikoğullarının- savunucusu olma! -Ve Katade'ye söylediklerinden dolayı- Allah'tan mağfiret iste. Şüphesiz Allah, çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. Kendilerine hainlik edenlerden yana uğraşmaya kalkma (onları savunma)... sonra Allah'tan bağışlanma dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve esirgeyici bulur.* -Yani, onlar Allah'tan bağışlanma dileselerdi, Allah onları bağışlardı.- *Kim bir hata veya günah işler... -Lebid'e attıkları iftiradan dolayı- büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur. Allah'ın sana lütuf ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir grup -Useyr b. Urve ve arkadaşları- seni şaşırtıp saptırmağa yeltenmişti. ...biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz.'* Bu ayetler inince, Resulullah (s.a.a) silahı hırsızdan alarak getirdi ve Rifaa'ya geri verdi."

Katade der ki: "Silahı amcama getirdim. Yaşlı bir adamdı ve cahiliye eğilimi vardı. Ben onun Müslümanlığının karışık olduğunu düşündüm. Silahı verdiğimde, 'Ey kardeşimin oğlu, ben bu silahımı Allah'ın yolunda (sadaka olarak) verdim.' dedi. O zaman amcamın Müslümanlığının sahih olduğunu anladım."

"Bu ayetlerin inişi üzerine Bişr kaçıp müşriklere katıldı. Sa'd'ın kızı Selafe'nin evine konuk oldu. Bundan sonra şu ayet indi: *'Kim de kendisine doğru yol belli olduktan sonra Peygambere karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola uyarsa, onu gittiği yönde yürütürüz... gerçekten koyu bir sapıklığa düşmüştür.'* Bişr, Selafe'nin evine konuk olunca Hassan b. Sabit Salafe'nin aleyhine birkaç beyit söyledi. Bunun üzerine Selafe Bişr'in devesinin palanını ve diğer eşyalarını alarak dereye attı ve 'Hediye olarak bana Hassan'ın şiirini mi getirdin?' dedi."

Bu anlamı içeren rivayetler başka kanallardan da aktarılmıştır.

Aynı eserde, üzerinde durduğumuz ayetle ilgili olarak İbn-i Cerir, İbn-i Zeyd'den şöyle rivayet eder: "Adamın biri, Resulullah (s.a.a) zamanında bir demir zırh çaldı. Sonra suçu bir Yahudi'nin üzerine yıktı. Yahudi dedi ki: 'Allah'a andolsun ki ey Ebu'l Kasım (Muhammed), ben onu çalmadım. Fakat bana iftira atılıyor.' Zırhı çalan ise komşuları tarafından temize çıkarılıyor ve suçu Yahudi'nin üzerine yıkılıyordu. Diyorlardı ki: 'Ya Resulullah, bu Yahudi pis bir adamdır. Allah'ı ve senin getirdiğin dini inkâr eder.' Öyle ki Resulullah (s.a.a) da bu sözlerin bir parça etkisinde kaldı."

"Bunun üzerine yüce Allah, bu etkilenmeden dolayı onu şu sözlerle azarladı: *'Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı hak ile indirdik; hainlerin savunucusu olma! -Yahudi'ye söylediğin sözlerden dolayı- Allah'tan mağfiret iste. Şüphesiz Allah, çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.'* Sonra adamın komşularına hitaben, *'Haydi siz dünya hayatında onlara taraf çıkıp savundunuz... onlara kim vekil olacak?'* buyurdu. Sonra tövbe etmelerini önerdi: *'Kim bir kötülük yapar yahut nefesine zulmeder de sonra Allah'tan bağışlanma dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve esirgeyici bulur. Kim de bir günah kazanırsa, onu ancak kendi aleyhine kazanmış olur.'* Ey insanlar, siz ne diye bu adamın günahına müdahale ediyor, onun hakkında konuşuyorsunuz? *'Kim bir hata veya günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, -bu suçsuz kişi müşrik bile olsa- muhakkak ki, büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur... Kim de kendisine doğru yol belli olduktan sonra Peygambere karşı çıkar...'*

İbn-i Zeyd devamla şöyle der: "Ama adam yüce Allah'ın kendisine sunduğu tövbe yolunu seçmeyi kabul etmedi ve kaçıp Mekke müşriklerine katıldı. Orada soyma için bir evin duvarını delmeye çalışırken Allah duvarı üzerine yıktı, böyle ölüp gitti."

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetler de, az bir ihtilaf-la birlikte başka kanallarca da aktarılmıştır.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Bir günah işledikten sonra kalkıp abdest alan, bu günahından dolayı Allah'a tövbe eden hiçbir kul yoktur ki, Allah'ın onu bağışlama-

sı gerekli olmasın. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Kim bir kötülük yapar yahut nefesine zulmeder de sonra Allah'tan bağışlanma dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve esirgeyici bulur."*

Yine Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Allah, kulunu sevdiği hâlde sınavdan geçirir. Çünkü onun dua ile yakarışını duymak ister." Bir keresinde de şöyle buyurmuştur: "Allah dua kapısını açarken, kabul kapısını kapatacak değildir. Çünkü O, *'Bana dua edin, size icabet edeyim.'* [Mü'min, 60] buyurmuştur. Tövbe kapsını açarken, mağfîret kapsını kapatacak değildir. Çünkü O, *'Kim bir kötülük yapar yahut nefesine zulmeder de sonra Allah'tan bağışlanma dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve esirgeyici bulur.'* buyurmuştur."

Aynı eserde Abdullah b. Hammad Ensari, Abdullah b. Sinan'ın şöyle dediğini rivayet eder: İmam Cafer Sadık (a.s) buyurdu ki: "Gıybet, kardeşin hakkında onda mevcut olup da Allah'ın gizlediği şeyleri söylemendir. Onda olmayan şeyleri söylediğin zaman bu, yüce Allah'ın şu ayette işaret ettiği durumdur: *Muhakkak ki, büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur."*

Tefsir-ul Kummî'de, *"Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur."* ayetiyle ilgili olarak şu rivayete yer veriliyor: Bana babam anlattı, ona İbn-i Ebu Umeyr anlatmış, o da Hammad'dan duymuş, ona da Halebî İmam Cafer Sadık'tan (a.s) aktarmış ki: "Allah Kur'ân'da, tamahhül (müminlerin problemlerini çözmede aracı olmayı) farz kılmıştır." Dedim ki: "Kurban olduğum 'tamahhül' nedir?" Dedi ki: "Kardeşinden daha tanınan, daha saygın biri olur ve onun adına gizlice fısıldaşma ve konuşma yoluyla problemini çözmeye çalışsın. Yüce Allah şu ayette buna işaret etmiştir: *'Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur.'* [Fısıldaşmalarının birçoğunda hayır olmadığına göre, demek ki bazılarında hayır vardır.]"

el-Kâfî adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Sinan'dan, o da Ebu Carûd'dan şöyle rivayet eder: İmam Bâkır (a.s) buyurdu ki: "Size bir şey söylediğim zaman, bana Kur'ân'ın onunla ilgili açıklamasını sorun." Sonra şöyle dedi: "Resulullah (s.a.a) dedikoduyu, malı ifsat etmeyi ve çok soru sormayı yasakladı." Denildi ki: "Ey Resulullah'ın oğlu, buna ilişkin Allah'ın kitabının neresinde açıklama vardır?" Buyurdu ki: "Yüce Allah, *'Onların fısıldaşmalarının birço-*

ğunda hayır yoktur. Yalnız sadaka yahut iyilik ya da insanların arasını düzeltmeyi emreden hariç.' buyurmuştur. Bir başka ayette, 'Allah'ın sizin için geçim kaynağı ve yaşayış vesilesi kıldığı mallarınızı (yetimlerin mallarını) beyinsiz (yetim)lere vermeyin.' (Nisâ, 5) buyurmuştur. Başka bir yerde de, 'Ey iman edenler, açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın.' [Mâide, 101] buyurmuştur." [Usûl-ü Kâfi, c.1, s.60, h:5.]

Tefsir-ul Ayyâşî'de, İbrahim b. Abdulhamid'den o da güvenilir bazı kişilerden, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) *"Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Yalnız sadaka yahut iyilik ya da insanların arasını düzeltmeyi emreden hariç."* ayetinde geçen "maruf=iyilik" kelimesinden maksat borçtur, şeklinde bir açıklama rivayet eder. [c.1, s.275, h:271]

Ben derim ki: Bu hadisi, Kummî de aynı rivayet zinciriyle kendi tefsirinde aktarmıştır. Aynı anlamı içeren hadisler Ehlisünnet kaynaklarınınca da aktarılmıştır. Her hâlükârda, burada bir uyarılma ve soyut bir tanımın objektif karşılığının bir kısmının gündeme getirilişi söz konusudur.

ed-Dürr-ül Mensûr'da, Müslim, Tirmizi, Nesai, İbn-i Mace ve Beyhaki, Süfyan b. Abdullah es-Sakafi'den şöyle rivayet ederler: "Dedim ki: 'Ya Resulallah, bana öyle bir şey emret ki, İslâm'da onu sarılmakla korunmuş olayım.' Buyurdu ki: 'Allah'a iman ettim, de, sonra dosdoğru ol.' Dedim ki: 'Ya Resulallah, benim hakkımda en çok neden endişeleniyorsun?' Dilinin bir tarafını tutarak, 'Bundan' dedi."

Ben derim ki: Çok konuşmayı yeren; konuşmamayı, susmayı ve sessizliği öven, buna ilişkin öğütler içeren haberler oldukça kabardır. Bunlar Şîî ve Sünnî kaynaklarda bolca yer almaktadırlar.

Aynı eserde, Ebu Nasr Seczi'nin el-İbane adlı eserde, Enes'ten şöyle rivayet ettiği belirtilir: "Bir bedevi Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldi. Resulullah (s.a.a) ona dedi ki: 'Ey bedevi, Allah bana Kur'ân'dan şu ayeti indirdi: *'Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur... biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz.'* Ey bedevi, büyük ödül cennettir.' Bedevi de, 'Bizi İslâm dinine ileten Allah'a hamdolsun.' dedi."

Aynı eserde, *"Kim de kendisine doğru yol belli olduktan sonra Peygambere karşı çıkar..."* ayetiyle ilgili olarak Tirmizî ve Beyhaki -

el-Esmâ ves-Sıfat adlı eserde- İbn-i Ömer'den şöyle rivayet ederler: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Yüce Allah, şu ümmeti, ebediyen sapıklık üzerinde birleştirmez. Allah'ın eli cemaatin üzerindedir. Cemaatten ayrılıp kıyıda kalan kimse, ateşte de yalnız olur."

Yine aynı eserde, Tirmizi ve Beyhaki İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Yüce Allah, ümmetimi -veya şu ümmeti- ebediyen sapıklık üzerinde birleştirmez. Allah'ın eli cemaatin üzerindedir."

Ben derim ki: Meşhur bir rivayettir bu. Bunu İmam Hadi (a.s) de Bihar-ul Envar kitabının üçüncü cildinde yer alan ve Ahvaz halkına gönderdiği mektubunda Resulullah'tan (s.a.a) rivayet etmiştir. Önceki açıklamalarımızda, hadisin ifade ettiği anlam hakkında bazı açıklamalarda bulunmuştuk.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Heriz'den, o da Şia ulemasından bazılarından, İmam Bâkır ve İmam Sadık'tan (a.s) birinin şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Emir-ül Müminin Ali'nin (a.s) Kufe'de bulunduğu günlerdi. Bir grup insan yanına gelip şöyle dediler: 'Bize, ramazan ayında imamlık edecek birini tayin et.' Hz. Ali, olmaz, dedi ve bu konuda bir araya gelmelerini yasakladı. Akşam olunca aralarında şöyle söylendiler: 'Ramazan için ağlayın. Yazık oldu mübarek ramazana!' Bunu gören Haris el-A'var bir grupla birlikte İmamın yanına geldi ve şöyle dedi: 'Ey Emir-ül Müminin, insanlar matem ediyorlar. Sözlerinden hoşnut olmamışlardır.' Bunun üzerine buyurdu ki: 'Bırakın onları, diledikleri kişinin arkasında namaz kılsınlar.' Sonra şu ayeti okudu: *"Kim de... müminlerin yolundan başka bir yola uyarsa, onu gittiği yönde yürütürüz ve cehennemde yakarız. Orası ne kötü bir varış yeridir!"* (c.1, s.275, h:272)

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde nakledildiğine göre, *"Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?"* ifadesiyle ilgili olarak Beyhaki ed-Delail adlı eserde Akabe b. Amir'in Resulullah'ın (s.a.a) Tebuk seferini anlatırken şöyle dediğini rivayet eder: Resulullah, sabahın erken saatlerinde Tebuk'e vardığımızda, [konuşma yapmak için ayağa kalktı ve] Allah'a hamd etti, O'nu zatına yaraşır biçimde övdü. Sonra şöyle buyurdu:

"Allah'a hamdüsenadan sonra şöyle derim: Sözlerin en doğrusu Allah'ın kitabıdır. En sağlam kulp, takva sözüdür. En hayırlı millet,

İbrahim'in milletidir. En hayırlı yol Muhammed'in sünnetidir. En onurlu söz Allah'ın zikridir. Kıssaların en güzeli şu Kur'ân'dır. İşlerin en hayırlısı Kur'ân ve sünnetle sabit olan gerçeklerdir. İşlerin en kötüsü bidatler ve beşer uydurması olanlardır. En güzel hidayet peygamberlerin yol göstericiliğidir. En şerefli ölüm şehitlerin ölümüdür. Kör-lüğün en körü hidayetden sonra sapmadır. İlmin hayırlısı faydalı olanıdır. Yol göstericiliğin hayırlısı izlenenidir. En kötü körlük kalbin kör-lüğüdür. Yukarıdaki (veren) el aşağıdaki (alan) elden daha hayırlıdır. Az ama yeterli olan mal, çok ama oyalayıcı olan maldan daha hayırlıdır. En kötü mazeret, ölüm anındaki mazerettir. En kötü pişmanlık, kıyamet günü yaşanan pişmanlıktır."

"Kimi insanlar namazı ancak ucu ucuna, yani vaktinin son demlerinde kırlarlar. Kimi insanların Allah'ı zikredişleri, dil laklakasından öteye geçmez. Hataların en büyüğü, yalan söylemeyi alışkanlık hâline getirmiş dildir. En hayırlı zenginlik, nefsin zenginliğidir. En hayırlı azık takvadır. Hikmetin başı Allah korkusudur. Kalpte yer eden en hayırlı duygu yakındır. Şek ve şüphe küfürdendir. Ölülerin arkasında sesli ağlayıp dövünmek cahiliye geleneğidir. Savaşta ganimet alınan malı çalarak zimmete geçirmek, cehennem ateşinden bir parçadır. Mal biriktirmek ateşten bir dağlayıcıdır. Şiir, İblisin çalgılarından biridir. İçki bütün günahların kaynağıdır. Kadınlar şeytanın kemendidir. Gençlik bir çeşit deliliktir."

"Kazancın en kötüsü faiz kazancıdır. Yiyeceğin en kötüsü yetim malıdır. Mutlu insan, başkasından öğüt alandır. Bedbaht insan, anasının karnında bedbahttır. Her birinizin varacağı yer, dört ziralık bir yer (kabir)dir. Her iş, sonu ile ölçülür. İşlerin özü sonlarında belli olur. Rivayetlerin en kötüsü yalan rivayetlerdir. Her gelecek olan yakındır. Mümine sövmek fasıklık, müminle savaşmak kâfirliktir. Onun etini yemek (gıybetini yapmak) Allah'a isyandır. Müminin malı da tıpkı canı gibi saygındır."

"Kim Allah'a karşı yemin ederse, Allah onu yalancı çıkarır. Bağışlayan bağışlanır. Affedeni, Allah affeder. Öfkesini yutana Allah ecir verir. Musibete karşı sabredene Allah karşılığını verir. Sırf başkasının duyması için bir iş yapanı Allah, bu sıfatıyla teşhir eder. Sabredene Allah kat kat verir. Allah'a isyan edene Allah azap eder. Allah'ım!

Beni ve ümmetimi bağışla. -Bu sözü üç kere tekrarladı.- Allah'tan kendim ve sizin için bağışlanma diliyorum."

Tefsir-ul Ayyâşî'de Muhammed b. Yûnus'tan, o da bazı arkadaşlarından İmam Sadık'tan (a.s) ve Cabir kanalıyla İmam Bâkır'dan (a.s), "*Şüphesiz onlara emredeceğim de Allah'ın yarattıklarını değiştirecekler.*" ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Allah'ın emrettiği her şeyi değiştirmelerini telkin eder." [c.1, s.276, h:275]

Aynı eserde, Cabir kanalıyla İmam Bâkır'ın (a.s), "*Şüphesiz onlara emredeceğim de Allah'ın yarattıklarını değiştirecekler.*" ayetiyle ilgili olarak "Yani Allah'ın dinini" dediği rivayet edilir. [c.1, s.276, h:276]

Ben derim ki: Her iki rivayetin vurguladığı husus aynıdır. O da daha önceki açıklamalarda da işaret ettiğimiz gibi fitrat dinidir.

Mecma-ul Beyan tefsirinde, "*hayvanların kulaklarını yaracaklar*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Kulaklarını dipten kesecekler. Bu açıklama, İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir."

Tefsir-ul Ayyâşî'de, "*(İş) ne sizin kuruntularınızla, ne de Ehlikitab'ın kuruntularıyla olmaz...*" ayetiyle ilgili olarak, Muhammed b. Müslim'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "*Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır.*" ayeti inince, Resulullah'ın (s.a.a) ashabından bazıları, "Bu ayet, ne kadar şiddetli bir tehdit içermektedir!" dedi. Resulullah (s.a.a) onlara dedi ki: "Mallarınız, canlarınız ve çocuklarınız hususunda hiç sınavdan geçirilmiyor musunuz?" Onlar "Evet" dediler. Resulullah (s.a.a) devamla şöyle buyurdu: "İşte bunlarla yüce Allah size iyilik yazar ve kötülüklerinizi siler. [Ancak Ehlikitap hakkında böyle bir şey yapmaz.]" [c.1, s.277, h:278]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren rivayetler, Ehlisünnet kaynaklarında birçok kanaldan sahabelerden rivayet edilmiştir.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde belirtildiğine göre, Ahmed, Buharî, Müslim ve Tirmizi Ebu Said el-Hudri'den şöyle rivayet ederler: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Mümine isabet eden bir hastalık, bir dert, bir keder, bir hüznün, bir eziyet, bir gam hatta eline batan bir diken yoktur ki, yüce Allah onunla günahını örtmesin, silmesin."

Ben derim ki: Bu anlamı içeren rivayetler gerek Resulullah'tan (s.a.a) ve gerekse Ehlibeyt İmamlarından (Allah'ın selâmı hepsinin

üzerine olsun) bolca rivayet edilmiştir. Bunlar müstafız [çok kanallı] rivayetlerdir.

Uyûn-u Ahbar-ır Rıza adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Hüseyin b. Halid'den, o da İmam Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet eder: Babamın, babasından şu sözleri aktardığını duydum: "Allah'ın İbrahim'i dost edinmesi şundan dolayıdır: O hiç kimseyi geri çevirmedi, reddetmedi. Allah'tan başka hiç kimseden bir şey istemedi." (c.2, s.76, h:4)

Ben derim ki: Bu, Hz. İbrahim'in (a.s) "halil" diye isimlendirilmesine ilişkin rivayetlerin en sahihidir. Çünkü lafzın anlamıyla da örtüşmektedir. O da ihtiyaçtır. Dolayısıyla insanın halili, ihtiyaçlarını ona getiren ve bildiren kimsedir. Konuya başka açıdan yaklaşan rivayetler de vardır.

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ ۚ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فِي
الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ
تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ ۚ وَ
مَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا ﴿١٢٧﴾ وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ
مِنْ بَعْضِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا ۚ
وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنفُسُ الشُّحَّ ۚ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ
كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٢٨﴾ وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ
وَلَوْ حَرَصْتُمْ ۚ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ ۚ وَإِنْ تُصْلِحُوا
وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٢٩﴾ وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا
مِنْ سَعَتِهِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ وَاسِعًا حَكِيمًا ﴿١٣٠﴾ وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَ
مَا فِي الْأَرْضِ ۖ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنْ
اتَّقُوا اللَّهَ ۚ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ وَ
كَانَ اللَّهُ غَنِيًّا حَمِيدًا ﴿١٣١﴾ وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ وَ
كَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٣٢﴾ إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِآخَرِينَ ۚ
وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ قَدِيرًا ﴿١٣٣﴾ مَنْ كَانَ يَرْيِدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ
اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿١٣٤﴾

127- Senden, kadınlar hakkında fetva istiyorlar. De ki: Onlara ilişkin olarak; kendilerine yazılanı vermediğiniz ve kendileriyle evlenmekten yüz çevirdiğiniz yetim kadınlar ve çocuklarla ilgili olarak kitapta size okunanlar hakkında ve yetimlere karşı adil davranmanız yönünde Allah size fetva veriyor. Yapacağınız her hayrı, şüphesiz Allah bilir.

128- Eğer bir kadın, kocasının serkeşliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir anlaşma yapmalarında onlara günah yoktur. Anlaşmak (her hâlükârda) daha hayırlıdır. Zaten nefisler cimriliğe hazır duruma getirilmiştir. Eğer iyi davranır ve (haksızlıktan) sakınırsanız, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

129- Kadınlar arasında adaleti sağlamağa ne kadar uğraşsanız da güç yetiremezsiniz; bari birisine tamamen meyledip de diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir, sakınırsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

130- Eğer (eşler) birbirinden ayrılırlarsa, Allah bol nimetiyle her birini zenginleştirir. Allah (lütuf ve ihsanıyla) geniştir, hikmet sahibidir.

131- Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Sizden önce kitap verilenlere ve size, "Allah'tan korkun" diye tavsiye ettik. Eğer inkâr ederseniz, (biliniz ki) göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Allah zengindir, övgüye layıktır.

132- Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter.

133- Ey insanlar! Allah dilerse sizi (geriye) götürür ve başkalarını getirir. Allah buna kadirdir.

134- Kim dünya mükâfatını (mutluluğunu) isterse, (bilsin ki) dünyanın da, ahiretin de mükâfatı Allah katındadır. Allah işiten ve görendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerin akışı, surenin başında evlilik, evliliği haram olan kadınlar ve bunların miras alması gibi onlarla ilintili ayetlerin içeriğiyle bağlantılıdır. Surenin akışından anladığımız kadarıyla bu ayetler, surenin girişindeki ayetlerden sonra inmişlerdir. Surenin giriş kısmındaki ayetlerin indiği zaman insanlar, Resulullah'la (s.a.a) kadınlar hakkında konuşuyorlardı. Çünkü yüce Allah, surenin giriş kısmındaki ayetleri indirmiş, mal ve beşerî ilişkiler bazında kadınların yok edilen haklarını yeniden diriltmiştir. [Bu açıdan, cahiliye devrini geride bırakmış insanların bu konuda sorular sormaları ve açıklama istemeleri doğaldı.]

İşte bu çerçevede yüce Allah [tefsirine başladığımız bu ayetleri indirmekle] Peygamberine (s.a.a) kadınlar hakkında kendisine soru soranlara şu cevabı vermesini emrediyor: Allah'ın kadınlar için erkekler üzerinde birtakım haklar öngörmesi, ilâhî bir fetvadır ve bu hususta, Peygamberin kişisel bir etkinliği söz konusu değildir. Sadece bu değil, Kur'ân'da yetim kadınlarla ilgili olarak okunan ayetler de ilâhî hükümlerden ibarettir ve Peygamberin (s.a.a) bunda da kişisel bir müdahalesi yoktur. Hatta bu da yetmez. Yüce Allah, yetimler hakkında adil olmayı ölçülü davranmayı da onlara emretmektedir.

Sonra karı-kocanın arasında çıkan ihtilaflara ilişkin bazı hükümlere değiniliyor ki, bu ihtilaflar genelde bütün karı-kocalarda gözükmektedir.

"Senden, kadınlar hakkında fetva istiyorlar. De ki: Onlara ilişkin olarak... Allah size fetva veriyor." Ragıp el-İsfahanî şöyle der: "el-Futya" ve "el-fetva", anlaşılması, içinden çıkılması zor, problemli hükümlere verilen cevaptır. Denilir ki, ondan fetva istedim. [İçinden çıkılması zor bir hükümle ilgili çıkış yolu göstermesini istedim.] O da şu fetvayı verdi. [Şu çıkış yolunu gösterdi, hükmün bu olduğunu söyledi.]" Ragıp'tan alınan alıntı burada sona erdi.

Kavramın kullanıldığı alanları incelediğimizde şu sonucu elde ediyoruz: Fetva, insanın karşılaştığı problemli bir mesele hakkında kendi bilgi ve düşüncesini işe salarak içtihat etmesi sonucu ortaya koyduğu cevap ya da basit yalın bir gözlemle anlaşılması zor sandığı bir konuda ilk sahip olduğu görüşün kendisi demektir; konuyla ilgili cevap değil.

Ayet, tefsir bilginlerinin *"kendilerine yazılanı vermediğiniz ve kendileriyle evlenmekten yüz çevirdiğiniz yetim kadınlar ve zavallı çocuklarla ilgili olarak kitapta size okunanlar hakkında... Allah size fetva veriyor."* cümlesinin terkinin değişik açılardan ele alınması ile elde ettikleri farklı bakışları esas aldığımızda, birbirinden ayrı anlamlar ifade etmektedir; ancak bu ayetin, surenin giriş kısmında kadınlara ilişkin sorunları ele alan ayetlere eklenmiş olması gösteriyor ki, bu ayet söz konusu o ayetlerden sonra inmiştir.

Bunun [bu ayetlerin o ayetlerden sonra inişinin] doğal bir sonucu, kadınlar hakkında istedikleri fetvanın, İslâm'ın ortaya çıkardığı, yasalastırdığı ve cahiliye döneminde kadınlara ilişkin bilinmeyen tüm haklarla ilgili olmasıdır. Bunlarsa, yalnızca kadınların miras ve evlilikle ilgili haklarıyla ilintilidir. Yetim kadınların hakları gibi hususlarla ilgisi yoktur. Çünkü yetimlik durumu bütün kadınları değil, sadece belli bir grubu ilgilendirir. Öte yandan yetim kadınların durumu şu ayette ele alınmıştır: *"kendilerine yazılanı vermediğiniz ve kendileriyle evlenmekten yüz çevirdiğiniz yetim kadınlar ve zavallı çocuklarla ilgili olarak kitapta size okunanlar hakkında... Allah size fetva veriyor."* Şu hâlde, istenen fetva, kadın olmaları hasebiyle tüm kadınları ilgilendiren miras hükümleriyle ilgilidir.

Buna göre, *"Onlara ilişkin olarak... Allah size fetva veriyor."* ifadesinde geçen "Allah'ın fetva verdiği hüküm"den maksat, surenin giriş kısmında dikkat çekilen hususlardır. Bu hâliyle ayet, fetva verme meselesini yüce Allah'la ilintilendirerek Hz. Peygamberle (s.a.a) ilgisinin olmadığını vurgulamış oluyor. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Kadınlarla ilgili olarak senden fetva istiyorlar. De ki: Onlar hakkında fetva vermek Allah'ın yetkisindedir. O da surenin girişinde indirdiği ayetler kapsamında onlara ilişkin hükmünü bildirmiştir.

"Kendilerine yazılanı vermediğiniz ve kendileriyle evlenmekten yüz çevirdiğiniz yetim kadınlar ve zavallı çocuklarla ilgili olarak kitapta size okunanlar hakkında... Allah size fetva veriyor." Daha önce, ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, öksüz kadınlar ve zavallı, çaresiz çocuklarla ilgili hüküm, kadınlara ilişkin hükümle ilintili olduğu için burada söz konusu edilmiştir, demiştik. Nitekim surenin giriş kısmındaki ayetlerde de öksüz

kadınlara ilişkin hükme de değinilmişti. Yoksa bu husus, istedikleri fetvanın kapsamına girmez. Çünkü onlar yalnızca kadınlar hakkında fetva istemişlerdi.

Bundan dolayı, "ma yutlâ aleykum=size okunanlar" ifadesinin "fihinne=onlara ilişkin" ifadesindeki mecrur zamire atfedilmiş olması gerekir. Nahivcilerin çoğunluğu bu tür atfin doğru olmadığını söyleseler de [nahiv ulemasından] Ferrâ, bunun Arapça kurallarına uygun olduğunu ileri sürmüştür. Bu bakımdan, *"yetim kadınlar ve zavallı çocuklarla ilgili olarak kitapta size okunanlar hakkında..."* ifadesiyle, sürenin giriş kısmında yer alan ve öksüz kadınlarla zavallı çocuklar hakkında inen ayetlerin içerdiği hükümler ve anlamlar kastedilmiştir. Ayetin orijinalinde geçen "yutlâ" kelimesinin mastarı olan "tilavet" kelimesi, lafzın okunması anlamını ifade ettiği gibi, lafzın ifade ettiği anlamın telkin edilmesi anlamını da içerir. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde ediyoruz: De ki: Allah, kitapta öksüz kadınlarla ilgili olarak size okunan hükümler hakkında size fetva veriyor.

Bazı müfessirlerin açıklamasından anlaşıldığı kadarıyla onlar, "ve ma yutlâ aleykum=size okunanlar" ifadesini, "fihinne=onlara ilişkin" ifadesinin cümledeki konumuna ve gizli harekesine atfetmişlerdir. [Zahiri itibariyle car ve mecrur olsa da gerçekte "yüftükum" fiilinin mefulüdür.] Bunu yaparken "fetva verme" olarak anlamlandırdığımız "yüftükum" kelimesini "açıklama" anlamında ele almışlardır. Dolayısıyla, "De ki: Allah, kitapta size okunan ayetleri açıklıyor." şeklinde bir anlam elde etmişlerdir.

Diğer bazıları, zorlama eseri olduğu hemen fark edilen ve yüce Allah'ın kelâmına yakışmayan başka terkipler de geliştirmişlerdir. Bu çerçevede bazıları şöyle demişlerdir: "Ma yutlâ aleykum=size okunanlar" ifadesi, "kulillah=de ki, Allah" sözünün mahalli konumuna veyahut "yüftükum=size fetva veriyor" ifadesindeki gizli zamire ["hüve=o"] atfedilmiştir.

Diğer bazıları, ifadenin "fin-nisâ=kadınlar hakkında" ifadesindeki "nisâ=kadınlar" kelimesine atfedildiğini derken, başkaları da şöyle demişlerdir: "Ve ma yutlâ aleykum fi'l kitab=kitapta size okunanlar" ifadesinin başındaki "vav" harfi, yeni bir cümlenin başlangıcını belirtir. Dolayısıyla cümle yeni bir başlangıçtır. "Ve ma yutlâ aleykum=size okunanlar"

bölümü mübteda, haberi de "fî'l kitab=kitapta" ifadesidir. Dolayısıyla bu cümle tazim amacına yöneliktir, demişlerdir.

Diğer bazısı ise, "ve ma yutlâ aleykum=size okunanlar" ifadesinin başındaki "vav" harfi, yemin edatıdır. Dolayısıyla, "fî yetamenni-sâ=yetim kadınlar hakkında" ifadesi, "fihinne=onlara ilişkin" ifadesinden bedeldir. Bu durumda cümlenin anlamı şudur: "Kitapta size okunan ayetlere yemin ederim ki Allah, öksüz kadınlar hakkında size fetva veriyor." Bu değerlendirmelerin tümünün zorlama eseri oldukları açıkça görülmektedir.

"Kendilerine yazılanı vermediğiniz ve kendileriyle evlenmekten yüz çevirdiğiniz..." cümlesi, öksüz kadınların nitelemesi konumundadır. Burada öksüz kadınların nasıl haklarından yoksun bırakıldıklarına işaret edilmektedir. Nitekim bu yoksun bırakılış biçimleri, yüce Allah'ın onlar hakkında bazı hükümler indirmesine neden olmuştur. Böylece onların aleyhine haksız olarak yürürlükte olan cahiliye devri geleneği geçersiz kılınmış, onların omuzlarına binen bu zorluk kaldırılmıştır. Şöyle ki: Cahiliye döneminde Araplar, öksüz kadınlara ve mallarına el koyuyorlardı. Eğer kadınlar güzel olsalardı, onlarla evlenerek hem onlardan, hem de mallarından yararlanırlardı. Eğer çirkin olsalardı, başkalarıyla evlenmelerine engel olarak, kendileri de onlarla evlenmiyor ve yine de mallarından yararlanmak için yanlarında tutuyorlardı.

Bundan sırasıyla şu hususlar ortaya çıkıyor:

Birincisi: *"Kendilerine yazılanı"* ifadesiyle, tekvinî=varoluşsal yazım, yani ilâhî takdir ve plânlama kastedilmiştir. Çünkü insan için yaşama yolunu açan, var ediliş ve meydana getiriliş olgusudur. Bu varoluşsal olguların etkisiyle insan, günü gelince evlenme gereğini duyar. Yine bu yaratılış yasası, insanın malı ve serveti üzerinde özgür tasarrufta bulunma hakkını öngörmüştür. Dolayısıyla bir insanın evlenmesine ve kendisine ait malı üzerinde tasarrufta bulunmasına engel olmak, aslında yüce Allah'ın yaratılış sistemi içinde ona bahşettiği niteliklere, yazdığı haklara engel olmak demektir.

İkincisi: "En tenkihûhunne=evlenmekten" ifadesinin başındaki mahzûf cer edatı "an"dır. Dolayısıyla, kastedilen onlarla evlenmek istememektir, onlardan yüz çevirmektir, onlarla evlenmek istemek değil. [Şöyle ki, "terğabûne" kelimesi, "rağbet" kökünden iki cer edatıyla

geçişli kılınır. Biri "fî" edatıyla, diğeri de "an" edatıyla. Birinci durumda kelimenin anlamı "istemek, işi yapmaya yönelmek" olur, ikinci durumda ise "istememek, yüz çevirmek" anlamında kullanılır. Bu ayette de mahzûf cer edatı "an" olduğuna göre, bu kelime "kendileriyle evlenmek istemediğiniz, evlenmemekle onlardan yüz çevirdiğiniz" anlamına gelir.] Çünkü, haklarından mahrum bırakıldıklarını ifade eden "*Kendilerine yazılanı vermediğiniz*" önceki ifadeyle, "*zavallı çocuklar*" diye başlayan sonraki ifadenin arasında, öksüz kadınlarla [evlenmek isteme değil,] evlenmek istememe durumunun zikredilmesi daha uygun düşmektedir.

"*zavallı çocuklar*" ifadesi ise, "*yetim kadınlar*" ifadesine atfedilmiştir. Cahiliye Arapları öksüz çocukları zayıf bırakıyor, onları ezip zillate düşürerek zavallılaştırıyorlardı. Ata binemediklerini ve ailelerini savunamadıklarını bahane ederek mirastan yoksun bırakıyorlardı.

"ve yetimlere karşı adil davranmanız yönünde" Bu ifade "fihinne=onlara ilişkin" ifadesinin mahalline atfedilmiştir. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde ediyoruz: "De ki: Allah, öksüzler hakkında adaleti yerine getirmeniz yönünde fetva veriyor." Bu açıdan ifade, özel bir hükümden daha genel bir hükme geçişe örnek oluşturur; yani, bazı kadın öksüzlere ve çocuklara ilişkin hükümden, mutlak olarak tüm yetimlerin malları ve diğer haklarıyla ilgili hükümlere geçiş yapıyor.

"Yapacağınız her hayrı, şüphesiz Allah bilir." Burada muhataplara, yüce Allah'ın kadınlar ve yetimlerle ilgili olarak koyduğu hükümlerin kendi hayırlarına olduğu ve yüce Allah'ın muhakkak ki bunu bildiği hatırlatılıyor. Bu, bu yönde amel yapmalarına dönük bir teşviktir. Ki hayırları, iyilikleri bundadır. Öbür yandan karşı çıkmamaları, muhalefet etmemeleri için de bir uyarıdır. Ki Allah yapıp ettiklerini bilmektedir.

"Eğer bir kadın, kocasının serkeşliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse..." Bu husus, hakkında fetva istedikleri meselenin dışında bir hüküm olmasına rağmen bir münasebetle de konuyla irtibatlıdır. Bu tıpkı hemen sonraki ayette zikredilen hükme benziyor: "*Adaleti sağlamağa ne kadar uğraşsanız da güç yetiremezsiniz.*"

Bu ayette serkeşlik, huysuzluk etme ve yüz çevirme endişesinden söz edilip de bizzat bunların gerçekleşmelerinden söz edilmemesinin nedeni; anlaşma zamanının, endişe sonrası işaret ve belirtilerin ilk ortaya çıkışı ile birlikte gündeme gelmesidir. Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, anlaşmadan maksat, kadının evlilikten doğan haklarının bir kısmından veya tümünden, arada bir yakınlık, sıcaklık ve uyum meydana getirmek ve ayrılık tehlikesini önlemek için, sarfinazar etmesidir. Kuşkusuz anlaşma, bu tür olumsuz sonuçlardan daha hayırlıdır.

"Zaten nefisler cimriliğe hazır duruma getirilmiştir." Ayette geçen "eş-suhhu" kelimesi, cimrilik anlamına gelir. Bu demektir ki cimrilik, insan nefsinin bir karakteri, bir içgüdüsüdür. Yüce Allah, çıkarlarını korusun ve zayi olmasını önlesin diye insana bu duyguyu vermiştir. Dolayısıyla her nefsin cimriliği, hemen yanı başında hazır hâledir. Örneğin kadın, evlilik çerçevesinde giyim, nafaka, yatak ilişkileri ve cinsel birleşme gibi hakları konusunda cimrilik eder [yani, onların korunmasını ve zayi olmamasını ister]. Erkek de, ayrılmak istediğinde, muâşeretten hoşlanmadığında uzlaşma ve eşine eğilim gösterme hususunda cimrilik eder. Böyle bir durumda, anlaşma sağlanabilmesi için taraflardan birinin veya her ikisinin kimi haklarından ödün vermesinin herhangi bir sakıncası yoktur.

Ardından yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Eğer iyi davranır ve (haksızlıktan) sakınırsanız, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır."* Burada, iyilik yolundan çıkmasınlar ve takva ilkesini göz ardı etmesinler ve Allah'ın yapıp ettiklerini haber aldığını hatırlasınlar diye erkeklere öğüt verilmektedir. Ki karı-koca muâşereti bağlamında kadınlara zulüm etmesinler, kadınların gönüllü olarak bazı haklarından feragat etmeleri mümkün olsa bile, erkekler onları bazı temel haklarından vazgeçmeye zorlamasınlar.

"Kadınlar arasında adaleti sağlamağa ne kadar uğraşsanız da güç yetiremezsiniz..." Bu ifade, yüce Allah'ın surenin giriş kısmında yer alan, *"Aralarında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, yalnız biriyle evlenin."* (Nisâ, 3) ayetiyle; aynı şekilde, *"Eğer iyi davranır ve (haksızlıktan) sakınırsanız..."* ifadesiyle işaret ettiği kadınlar arasında adalet ilkesine göre hareket etmeye ilişkin hükmün açıklaması niteliğindedir. Aslında bu son cümle, belli bir o-

randa tehdit de içermektedir. Bu ise kadınlar arasında adaletli davranmanın gerçek anlamını teşhis etme açısından insanı şaşkınlığa iten bir ifade tarzıdır. Adalet, ifrat ve tefritin ortası, denge çizgisi demektir. Bu açıdan adaleti teşhis etmek zordan öte zor bir gerçektir. Özellikle kalplerin kadınlara sevgiyle eğilim gösterdiği durumlarda bu zorluk daha da belirginleşir. Çünkü kalpte oluşan sevgi duygusu, her zaman insan iradesinin etkili olduğu bir olgu değildir.

Böylece yüce Allah, kadınlar arasında gerçek adaleti sağlamanın, yani bir erkeğin eşleri arasında gerçek anlamda orta çizgiyi izlemesinin, ne kadar uğraşsa da güç yetirilemeyecek bir şey olduğunu açıklıyor. Şu hâlde erkeklere düşen, ifrat ve tefrit sayılan taraflardan birine, özellikle tefrit tarafına büsbütün eğilim göstermemeleri, tamamen kapılmamalarıdır. Buna göre, kadınlardan birinin arada bırakılması, yani evli denilmeyecek ve kocasından yararlanamayacak şekilde askıda tutulması, buna karşın evlenemeyecek veya başının çaresine bakamayacak şekilde dul olmaması ve nikâh altında tutulması, tefrit tarafın en somut örneğidir.

Kadınlar arasında adalete uymak bağlamında erkeğin görevi, pratikte onlara eşit davranmasıdır; hiçbir aşırılığa kaçmadan evlilikten doğan haklarını vermesidir. Onlara karşı iyilikle davranması, onlarla muaşeretten tiksindiğini belli etmemesi, onlara karşı kötü bir huy sergilememesi ise mendup, olumlu bir davranıştır. Bu, aynı zamanda Peygamberimizin (s.a.a) eşlerine karşı sergilediği bir tavidir da.

"Bari birisine tamamen meyledip de diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın." cümlesi gösteriyor ki, *"Kadınlar arasında adaleti sağlamağa ne kadar uğraşsanız da güç yetiremezsiniz."* cümlesinde mutlak olarak adalet olgusu olumsuzlanmıyor. Dolayısıyla bunu, *"Aralarında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, yalnız biriyle evlenin..."* ifadesine ekleyerek, iddia edildiği gibi, İslâm'da birden fazla kadınla evliliğin ortadan kaldırıldığı şeklinde bir sonuca varmak yanlıştır, dayanaksız bir girişimdir.

Çünkü, söz konusu cümle [yani, *"bâri birisine meyledip de..."* ifadesi] gerçek, realist, aşırılığa, taraf tutmaya hiçbir şekilde kaçmayan, gerçek anlamda denge çizgisinde hareket etmek demek olan adaletin yerine getirilemeyeceğine işaret etmektedir. Hükme bağlanan ise,

hiçbir sıkıntıya düşmeksizin amelî olarak uygulanabilen takribî=yaklaşık adalettir.

Öte yandan Peygamberimizin (s.a.a) fiilî sünneti, herkesin görüp duyacağı şekilde bu uygulamayı gerçekleştirmiş olması ve Müslümanlar arasında kesintisiz olarak süregelen birden fazla kadınla evlenme geleneği, yukarıda işaret ettiğimiz vehim menşeli çıkarsamayı geçersiz kılmaktadır.

Kaldı ki, birden fazla kadınla evliliği öngören "*O hâlde gönlünüzün rahat ettiği kadınlardan ikişer, üçer ve dörder evlenebilirsiniz.*" (Nisâ, 3) ayetini objeler dünyasında karşılığı olmayan salt bir zihinsel olgu gibi algılamak, insanları körlüğe sürüklemekten başka bir şey değil ve yüce Allah'ın kelâmına yakışmayan bir ciddiyetsizliktir.

"*Eğer arayı düzeltir, sakınırsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.*" ifadesi, nefret ve anlaşmazlık belirtilerinin baş göstermesi durumunda, erkekleri yapıcılığa teşvik etme amacına yöneliktir. Bunun takvanın gereği olduğunu hatırlatarak, bu olumlu tavrın gereğini vurgulamaktadır. Çünkü takva, peşice bağışlanma ve esirgenmeyi getiriyor. "*Anlaşmak (her hâlükârda) daha hayırlıdır.*" ve "*Eğer iyi davranır ve (haksızlıktan) sakınırsanız.*" ifadelerinden sonra buna yer verilmiş olması da, tekit üstüne tekit, vurgu üstüne vurgu konumundadır ve böylece mesele daha da pekiştirilmektedir.

"Eğer (eşler) birbirinden ayrılırsa, Allah bol nimetiyle her birini zenginleştirir." Eğer kadın ve erkek boşanmak suretiyle birbirlerinden ayrılırlarsa, Allah, geniş nimetiyle her birini zengin eder. Konunun mahiyetini esas alarak baktığımızda "zenginleştirme" ifadesiyle, evlilikle ilgili olarak gündeme gelen birbirine ısınma, kaynaşma, cinsel birleşme, kadının giyim ve nafakası gibi bütün olguların kastedildiğini anlıyoruz. Çünkü yüce Allah söz konusu eşlerin birini yalnızca diğeri için yaratmamıştır ki, ayrılmaları durumunda, biri ömrü boyunca başka bir eş bulamasın. Aksine evlilik geleneği, fitrat menşeli bir sünnettir. İnsan türünün bireyleri arasında geçerlidir. Her birey öz doğası gereği buna eğilim gösterir.

"*Allah (lütuf ve ihsanıyla) geniştir, hikmet sahibidir. Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır.*" ifadesi, "*Allah bol nimetiyle her birini zenginleştirir.*" ifadesinin içerdiği hükmün gerekçesi konumundadır.

"Sizden önce kitap verilenlere ve size Allah'tan korkun diye tavsiye ettik." Evlilik ilişkilerinin her aşamasında ve her durumda takva niteliğini esas almaları gerektiğine ilişkin çağrıya bir kez daha vurgu yapılıyor ve takvayı terk etmenin Allah'ın nimetini inkâr etmek, nankörlükte bulunmak anlamına geldiği vurgulanıyor. Gerekçesi de şudur: Allah'a itaat etmek suretiyle sahip olunan takva duygusu, nimetlere karşılık teşekkür etmekten başka bir şey değildir. Ya da Allah korkusunu terk etmenin menşei ancak küfür olabilir. Bu da ya kâfirlerde ve müşriklerde olduğu gibi açık küfür ya da müminlerin fasık olanlarında olduğu gibi gizli ve örtülü küfür olur.

Bu açıklama ile, *"Eğer inkâr ederseniz, (biliniz ki) göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır."* ifadesi ile neyin kastedildiği açığa çıkıyor. Yani, eğer size ve sizden öncekilere yaptığımız tavsiyenin gereğini yerine getirmezseniz, bu tavsiyeyi kulak ardı ederseniz, dolayısıyla küfür [Allah'ı inkâr etmek] demek olan veya küfürden kaynaklanan takvasızlık yapar ve Allah'tan korkmazsanız bu, Allah'a hiçbir zarar vermez. O'nun size ve takvanıza ihtiyacı yoktur. Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur. O, zengindir, övgüye layıktır.

Desen ki: *"Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır."* sözünün [131 ve 132. ayetlerde] üç kere tekrarlanmış olmasının hikmeti nedir?

Derim ki: Bunlardan ilki, *"Allah (lütuf ve ihsanıyla) genişdir, hikmet sahibidir."* ifadesinin gerekçeli açıklamasıdır; ikincisi de, *"Eğer inkâr ederseniz..."* ifadesindeki şart cümlesinin cevabı konumundadır. Dolayısıyla açılımı şöyledir: *"Eğer inkâr ederseniz, biliniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur."* Bu, aynı zamanda *"Allah zengindir, övgüye layıktır."* sözünde belirginleşen cevabın da gerekçesidir.

Üçüncüsü ise, yeni bir başlangıçtır; bir açıdan da *"dilerse"* sözünün gerekçesi konumundadır.

"Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter." Yüce Allah'ın malik olmasının ne anlama geldiğini şimdiye kadar defalarca anlattık. Allah vekildir; kullarının işlerini yönetir, gidişatlarını düzenler. Yönetici-vekil olarak Allah yeter. Kullarının yönetsel işlerini görürken desteğe ve yardıma ihtiyacı yoktur. Bir top-

lumun davranışlarından hoşnut olmazsa veya yapıp ettikleri O'nu öfkelendirecek türden davranışlarsa, onları yok edip yerine başkalarını getirmesi ya da onları gerileterek başka bir toplumu ileri çıkarması mümkündür. Ayetlerin akışının desteklediği, daha doğrusu bizzat tanıklık ettiği bu anlam itibariyle, bu ayetin içeriği, bir sonraki ayette yer alan, *"Ey insanlar! Allah dilerse sizi götürür."* ifadesiyle irtibatlanmış oluyor.

"Ey insanlar! Allah dilerse sizi (geriye) götürür ve başkalarını getirir." Allah'ın bu ümmete ve önceki Ehlikıtap toplumlara yönelik tavsiyesi olan takvayı ilke edinmeye ilişkin bir çağrı niteliğindeki akış gösteriyor ki, "dilerse" ifadesinde işaret edilen Allah'ın zenginlik ve ihtiyaçsızlığı, takva olgusuyla ilintilidir.

Bu açıdan şöyle bir anlam elde ediyoruz: Allah tümünüze takva ile donanmanızı tavsiye etti. Şu hâlde ondan korkup sakının. Eğer inkâr ederseniz, onun size ihtiyacı yoktur. O her şeyin sahibidir. Mülkü üzerinde dilediği gibi, dilediği doğrultuda tasarruf eder. Eğer kendisine kulluk sunulmasını ve kendisinden korkulmasını diler de, siz bu görevi gereği gibi yerine getirmezeniz, O, sizi geriletip sevdiği ve hoşnut olduğu davranışları sergileyen başkalarını öne geçirecek güçtedir. Allah buna kadirdir.

Buna göre, ayet-i kerime muttaki olmayan insanların Allah'tan korkan insanlarla değiştirilebileceklerine işaret etmektedir. Bir rivayette göre,¹ bu ayet indiği zaman, Resulullah efendimiz (s.a.a) elini Selman-ı Farisî'nin (r.a) sırtına vurdu ve "Onlar bu adamın soydaşlarıdır." buyurdu. Rivayet, ayetin anlamını destekler niteliktedir. Bunun üzerinde düşünmeye değer.

Diğer bazı müfessirlerin ihtimal dâhilinde gördükleri bir anlam da şudur: Eğer dilerse sizi yok eder, yerinize başka bir kavim var eder veya insanların yerine başka bir canlı türünü var eder.

Ne var ki, ayetin akışı böyle bir anlamı ihtimal dışı bırakmaktadır. Evet böyle bir anlam, *"Allah'ın gökleri ve yeri hak ile yarattığını görmedin mi? Dilerse sizi ortadan kaldırır ve yepyeni bir halk getirir. Bu, Allah'a güç değildir."* (İbrâhim, 19-20) ayeti çerçevesinde ihti-

1- Bu rivayet, Tefsir-ul Beydavî'de aktarılmıştır.

mal dâhilinde olabilir ve bu ayete böyle bir anlam vermenin sakıncası yoktur.

"Kim dünya mükâfatını isterse, (bilsin ki) dünyanın da, ahiretin de mükâfatı Allah katındadır. Allah işiten ve görendir." Bu, Allah'tan korkma duygusuyla donanmayı terk eden ve onun tavsiyesini tutmayan kimselerin yanılığlarına dikkat çeken bir diğer açıklamadır. Bazıları bu ayeti açıklarken şöyle bir yoruma başvurmuşlar: Bunu yapan kişi [takvayı ilke edinmeyi terk eden ve Allah'ın tavsiyesine uymayan kimse], eğer dünya ödülü ve ganimeti için yapmışsa büyük bir yanlışlık yapmıştır. Çünkü dünyanın ve ahiretin ödülü birlikte Allah katında, O'nun eli altındadır. Öyleyse, bu insana ne oluyor ki, ödüllerin en değersizine talip oluyor, en onur vericisini veya ikisini birden istemiyor?

Ancak ayetten maksadın -gerçi Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu olması ihtimali daha belirgindir: Dünya ve ahiret ödülü, dünya ve ahiret mutluluğu birlikte Allah katındadırlar. Dolayısıyla dünya ödülü ve mutluluğunu isteyen bile O'na kulluk sunarak yaklaşması gerekir. Çünkü insan, mutluluğu ancak Allah'ın yasalaştırdığı dinine uymakla elde edilen takva duygusuyla donanması durumunda yakalayabilir. Din, gerçek mutluluk yolundan başka bir şey değildir. Allah'ın kendi katından vermediği ödül ve sevabı, bir insanın elde etmesi mümkün müdür? Değil mi ki, Allah işitendir, görendir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Cerir ve İbn-i Münzir, Said b. Cübeyr'in şöyle dediğini rivayet ederler: "Cahiliye döneminde, sadece malı idare edebilecek ve çalışabilecek adamlar mirasçı olabiliyorlardı. Küçük çocuklara ve kadınlara mirastan bir pay verilmezdi. Nisâ sure-sinde miras paylaşımı ile ilgili hükümleri içeren ayetler nazil olunca, bu durum insanların gücüne gitti. Dediler ki: 'Malı yönetmesini beceremeyen küçük çocuklarla, onlarla aynı durumda olan kadınlar mirasçı mı olacaklar? Erkekler gibi onlar da mı mirastan pay alacaklar?' Bu konuda gökten bir açıklamanın gelmesini beklediler. Baktılar ki, bu konuda gökten bir haber gelmiyor, dediler ki: 'Eğer bu hüküm bu şe-

kilde kesinlik kazanırsa, ona uymak kaçınılmaz olur.' Sonra 'Gidip Peygambere sorun.' dediler."

"Bunun üzerine şu ayet indi: *Senden, kadınlar hakkında fetva istiyorlar. De ki: Onlara ilişkin olarak; kendilerine yazılanı vermediğiniz ve kendileriyle evlenmekten yüz çevirdiğiniz yetim kadınlar ve zavallı çocuklarla ilgili olarak kitapta -yani, surenin giriş kısmında-size okunanlar hakkında ve yetimlere karşı adil davranmanız yönünde Allah size fetva veriyor.*"

Aynı eserde, Abd b. Hamid ve İbn-i Cerir, tefsirini sunduğumuz ayet hakkında İbrahim'den şöyle rivayet ederler: "Cahiliye dönemindeki Araplar, bir cariye öksüz ve çirkin olsaydı, mirasını vermezlerdi. Onu evlenmekten alıkoyarak bir yere hapsederlerdi. Böylece onun mirasına kendileri konmuş olurlardı. İşte yüce Allah bu ayeti, böyleleri hakkında indirdi."

Ben derim ki: Bu anlamı destekler mahiyette birçok rivayet, çeşitli kanallardan gerek Şîîler ve gerekse Sünnîler tarafından aktarılmıştır. Bunların bir kısmına surenin başlarında yer verdik.

Mecma-ul Beyan adlı tefsirde, "*kendilerine yazılanı vermediğiniz*" ifadesiyle ilgili olarak deniliyor ki: "Onlara yazılan şeyden maksat, mirasta kendileri için öngörülen paydır. Ve bu değerlendirme İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir."

Tefsir-ul Kummî'de, "*Eğer bir kadın, kocasının serkeşliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse...*" ayetiyle ilgili olarak deniliyor ki: "Bu ayet, Muhammed b. Mesleme'nin kızı hakkında inmiştir. Râfî b. Hadîc'in karısıydı. Kadın biraz yaşlıcaydı. Râfî onun üzerine kuma alarak genç bir kadın getirdi. Dolayısıyla bu genç kadın, Muhammed b. Mesleme'nin kızından daha çok hoşuna gidiyordu, bunu ondan daha güzel buluyordu. Muhammed b. Mesleme'nin kızı ona dedi ki: 'Gördüğüm kadarıyla sen benden yüz çeviriyor, diğer eşini bana tercih ediyorsun.' Râfî, 'O gençtir, hoşuma gidiyor ve bana göre o daha güzel görünüşlüdür. Eğer istersen, onun yanında iki veya üç gün kalayım, senin yanında da bir gün kalayım.' dedi."

"Fakat Muhammed b. Mesleme'nin kızı bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Râfî onu boşadı. [Ardından onunla anlaştı ve tekrar evine getirdi; ama geçimsizlik nedeniyle] ikinci defa yine boşadı. [Üçüncü kez

o kadını evine getirmeye gitti. Ancak önceki olaylar gündeme geldi ve] kadın dedi ki: 'Allah'a andolsun ki, benimle onu eşit tutmanın dışında hiçbir öneriye razı olmam. Allah, *'Zaten nefisler cimriliğe hazır duruma getirilmiştir.'* buyuruyor.' Dolayısıyla Muhammed b. Mesleme'nin kızı payına razı olmadı ve kocasını paylaşmakta cimrilik gösterdi. Râfi, razı olmaması durumunda onu üçüncü kez boşayacağını bildirdi. Bu sefer kadın kocasını bırakmama yönünde cimrilik gösterdi ve paylaşma razı oldu."

"Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu: *'Aralarında anlaşma yapmalarında onlara günah yoktur. Anlaşmak (her hâlükârda)daha hayırlıdır.'* Kadın razı olup ortalık durulunca, adam ikisi arasında adaleti tutmakta güçlük çekti, adaleti sağlamağa güç yetiremedi. Bunun üzerine şu ayet indi: *'Kadınlar arasında adaleti sağlamağa ne kadar uğraşsanız da güç yetiremezsiniz; bari birine tamamen meyledip diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın.'* Yani, sürekli birinin yanına gidip ötekisini boşlukta bırakmayın. Ne dul, ne de evli biri olarak ortada kalmış gibi yapmayın. Dolayısıyla bu gibi durumlarda ayetin geçerli kıldığı yöntem şundan ibarettir: Eğer kadın kocasının yanında kalmaya ve kocasıyla anlaştığı hususlara uymaya razı olursa, kocası için de, kadın için de, bir sakınca yoktur. Ama eğer kadın anlaşma yanlısı olmaz ve kocasının koştugu şartları kabul etmezse, bu durumda kocasının onu boşamaktan veya ikisini eşit tutmaktan başka seçeneği kalmaz."

Ben derim ki: Bu hadis ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Malik, Abdurrezzak, Abd b. Hamid, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve Hakim -sahih olduğunu belirterek- tarafından özet olarak rivayet edilmiştir.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Tayalisî, İbn-i Ebi Şeybe, İbn-i Raheveyh, Abd b. Hamid, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve Beyhaki, Hz. Ali b. Ebu Talip'ten (a.s) şöyle rivayet ederler: Ona bu ayetle ilgili bir soru soruldu. Cevap olarak buyurdu ki: "Burada kastedilen, iki eşli bir adamdır. Eşlerden biri artık iyice çökmüş (yaşlı) veya çirkindir. Adam bunu boşamak ister. Fakat boşanmamak karşılığı olarak bir gece onun yanında, birkaç gece de öbür eşinin yanında kalmak üzere anlaşılır. Kadının kendi isteği ile verdiği bu ödünün herhangi bir sakıncası yoktur. Fakat kadın kararından dönerse, erkeğin eşlerini eşit tutması bir zorunluluktur."

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Halebi kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Ona, *'Eğer bir kadın, kocasının serkeşliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse...'* ayetinin anlamını sordum. Bana şu karşılığı verdi: 'Bir kadın bir adamla evli olur. Fakat adam ondan hoşlanmaz. Ona, seni boşamak istiyorum, der. O da der ki: 'Yapma. Senin benden dolayı dile düşmeni, şamata konusu olmanı istemem. Fakat ben geceleyin beraber olma hususunda her şeyi sana bırakıyorum. Bunun dışındaki diğer haklarımdan da vazgeçiyorum; beni kendi hâlime bırak.' İşte, *'Aralarında anlaşma yapmalarında onlara günah yoktur.'* ayetindeki anlaşmadan maksat budur." [Furu-u Kâfi, c.6, s.145]

Ben derim ki: Bu anlamı destekleyen başka rivayetler, el-Kâfi'de ve Tefsir-ul Ayyâşî'de¹ yer almaktadır.

Tefsir-ul Kummî'de, *"Zaten nefisler cimriliğe hazır duruma getirilmiştir."* ifadesiyle ilgili olarak deniliyor ki: "Cimrilik çeşitli kısımlara ayrılır. Bir kısmı insanın tercih ettiği, bir kısmı da insanın tercih etmediği şeylerle ilgilidir."

Tefsir-ul Ayyâşî'de Hişam b. Salim'in İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Kadınlar arasında adaleti sağlamağa ne kadar uğraşsanız da güç yetiremezsiniz."* ifadesiyle ilgili olarak şöyle rivayet ettiği belirtilir: "Yani, sevgi hususunda [onlar arasında tam adaleti sağlayamazsınız]." [c.1, s.279, h:285]

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Nuh b. Şuayb ve Muhammed b. Hasan'dan şöyle rivayet eder: "İbn-i Ebi'l Avca, Hişam b. Hakem'e sordu ki: 'Allah hikmet sahibi değil midir?' O, 'Evet, Allah hüküm verenlerin en hikmetlisidir.' diye cevap verdi. 'Öyleyse bana, *'O hâlde gönlünüzün rahat ettiği kadınlardan ikişer, üçer ve dörder evlenebilirsiniz. Aralarında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, yalnız biriyle evlenin.'* ayetinden haber ver. Bu ayetin hükmü farz değil midir?' diye sordu. O, 'Evet' dedi. Sonra dedi ki: 'O hâlde, *'Kadınlar arasında adaleti sağlamağa ne kadar uğraşsanız da güç yetiremezsiniz; bari birisine tamamen meyledip de diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın.'* ayetinden haber ver. Hangi hikmetli kişi

1- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.278, h:284.]

böyle bir söz söyler?' Hişam b. Hakem buna verecek cevap bulamadı."

"Sonra kalkıp Medine'ye İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanına gitti. İmam ona, 'Ne hac, ne de umre vakti olmayan bu zamanda niye geldin?' diye sordu. Dedi ki: 'Evet böyle bir zamanda geldim. Sana feda olayım. Çünkü önemli işim var. İbn-i Ebi'l Avca bana bir soru sordu ki, buna verecek cevap bulamadım.' İmam, 'Nedir bu soru?' diye sordu. Hişam olayı anlattı."

"İmam Cafer Sadık (a.s) ona şöyle dedi: '*O hâlde gönlünüzün rahat ettiği kadınlardan ikişer, üçer ve dörder evlenebilirsiniz. Aralarında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, yalnız biriyle evlenin.*' ayetinde nafaka kastedilmiştir. '*Kadınlar arasında adaleti sağlamağa ne kadar uğraşsanız da güç yetiremezsiniz; bari birisine tamamen meyledip, diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın.*' ayetinde ise, sevgi kastedilmiştir."

Râvi der ki: "Hişam, İbn-i Ebi'l Avca'ya bu cevabı ulaştırınca, 'Allah'a andolsun ki bu cevap, senin fikrin değildir.' dedi." [Füru-u Kâfi, c.5, s.362]

Ben derim ki: Benzeri bir hadis Tefsir-ul Kummî'de de rivayet edilmiştir. Buna göre, zındıklardan biri Ebu Cafer el-Ahvel'e aynı meseleyle ilgili olarak bir soru yöneltir. Bunun üzerine Ebu Cafer Medine'ye gider. İmam Sadık'a (a.s) bunun cevabını sorar. O da yukarıdaki gibi aynı olan cevabı verir. Ebu Cafer adamın yanına döner ve cevabı ona iletir. Adam ise, "Sen bu cevabı Hicaz'dan getirdin" der.

Mecma-ul Beyan adlı tefsirde, "*askıya alınmış gibi bırakmayın.*" ifadesi, şu şekilde açıklanıyor: "Kendisine meyledip yöneldiğiniz kadını, ne evli, ne de boşanmış gibi bir hâlde tutmayın. Bu değerlendirmeye İmam Bâkır ve İmam Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir."

Aynı eserde, Peygamber efendimizle (s.a.a) ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "O, eşleriyle yatma hususunda eşitliği gözetir, sonra da şöyle derdi: Allah'ım! Bu, benim elimden gelen kendi paylaşımımdır. Senin elinde olan, fakat benim elimde olmayan diğer hususlardan dolayı beni kınama!"

Ben derim ki: Ulemanın çoğunluğu, bu hadisi çeşitli kanallardan aktarmıştır. "Senin elinde olan, fakat benim elimde olmayan"dan mak-

sat, kalben duyulan sevgidir. Ancak bu rivayette belli bir zaaf vardır. Çünkü yüce Allah, kulunu elinde olmayan bir şeyden dolayı kınamayacak kadar yücedir. Çünkü O, *"Allah, hiç kimseyi verdiği imkândan fazlasıyla yükümlü kılmaz."* (Talâk, 7) buyurmuştur. Peygamberimiz (s.a.a) de, olanı var etsin diye istekte bulunmayacak kadar Rabbinin yüceliğini takdir edecek konumdadır.

el-Kâfi'de İbn-i Ebu Leyla'ya isnaden deniliyor ki: "Bana Asım b. Hamid şöyle anlattı: Bir ara İmam Cafer Sadık'ın (a.s) yanında bulunuyordum. Adamın biri yanına geldi ve muhtaç durumunda olduğundan şikayet etti. İmam (a.s) evlenmesini emretti. Fakat yoksulluğu gittikçe şiddetlendi. Bir kez daha İmamın yanına geldi ve durumunun ne olacağını sordu ve 'İhtiyaçlarım gittikçe şiddetlenip arttı.' dedi. İmam buyurdu ki: 'Eşinden ayrıl.' Sonra bir kez daha İmamın yanına geldiğinde ona durumunu sordu ve 'Servet edindim ve durumum iyileşti.' dedi."

"Bunun üzerine İmam Sadık (a.s) buyurdu ki: Sana Allah'ın emrettiği iki hususu emrettim. Biri şudur: *'İçinizdeki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir. Allah (lütuf ve ihsanıyla) geniştir ve her şeyi bilendir.'* (Nûr, 32) Diğeri de, *'Eğer (eşler) ayrılırsa, Allah bol nimetiyle her birini zenginleştirir.'* (Nisâ, 130) ayettidir." [Füru-u Kâfi, c.5, s.331, h:6]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ
 أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ ۚ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ
 بِهِمَا ۖ فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا ۚ وَإِنْ تَلَوُّوا أَوْ تَعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ
 كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٣٥﴾

135- Ey inananlar! Kendinizin, ana-babanızın ve yakınla-
 rınızın aleyhinde olsa bile, adaleti tam yerine getirerek Allah
 için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikle-
 riniz) zengin veya fakir olsalar da Allah onlara daha yakındır.
 Öyleyse doğruluktan sapmayasınız diye heveslerinize uyma-
 yın. Eğer (şahitlik ederken) eğriltirseniz yahut (şahitlik et-
 mekten) kaçırırsanız, (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan şüp-
 hesiz haberdardır.

AYETİN AÇIKLAMASI

"Ey inananlar!... adaleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik eden kimseler olun." Ayetin orijinalinde geçen "kıst" ke-
 limesi adalet demektir. Adaleti ayakta tutmak, gereğini yapmak ve ada-
 leti korumak anlamına gelir. Şu hâlde adaleti ayakta tutanlardan maksat,
 onu en tam ve en mükemmel şekilde uygulayanlar; kişisel arzu, tutku
 ve heves, duygusallık, korku, herhangi bir çıkar beklentisi gibi bir şey
 yüzünden adalet ilkesinden sapmayanlardır.

Bu nitelik, hakka tâbi olmanın, onu zayi olmaktan korumanın en
 yakın etkeni ve kusursuz nedenidir. Bunun bir gereği de şahitliği eda
 ederken ve şahitlikte bulunurken doğruyu söylemektir.

Bundan da anlaşılıyor ki, şahitliğe ilişkin hükmün açıklanma-
 sı amacına yönelik olan bu ayete, yukarıda değindiğimiz bu nitelikle
 başlanması, ardından şahitlik niteliğinden söz edilmesi, genel bir nite-

likten bu genel niteliğin kapsamındaki ayrıntı konumundaki bir başka niteliğe aşamalı olarak geçişe ilişkin bir örnektir. Sanki demek isteniyor ki: Allah için şahitlik edenlerden olun. Ama bu, sizin için, adaleti eksiksiz ve tam yerine getirenler olmadığınız sürece kolay olmayacaktır. Şu hâlde, Allah için şahitlik edenler olabilmeniz için adaleti tam yerine getirenler olun.

"Şuhedâe lıllah=Allah için şahitlik eden kimseler" ifadesindeki "lâm" harfi, amaç bildirmeye yöneliktir. Yani, şahitlik edenler olun ki, şahitliğiniz Allah için olsun. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Şahitliği Allah için yapın."* (Talâk, 2) Şahitliğin Allah için olmasının anlamı, onun hakka tâbi olması, hakkın açığa çıkması ve hakkın ihya edilmesi amacına yönelik olmasıdır. Nitekim bunu şu ifade de açıklamaktadır: *"Öyleyse doğruluktan sapmayasınız diye heveslerinize uymayın."*

"Kendinizin, ana-babanızın ve akrabalarınızın aleyhinde olsa bile" Kendinizin, ana-babanızın ve akrabalarınızın çıkarının aksine olsa bile, adaletin gereğini yapın. Kendi çıkarlarınıza, anne-babanıza ve akrabalarınıza yönelik sevginiz sizi adaletten saptmaya veya adaleti terk etmeye sürüklemesin. Buna göre şahitliğin insanın kendisinin, anne-babasının veya akrabalarının aleyhinde olması, üstlendiği şahitliğin sonuçta kendisinin veya anne-babasının ya da akrabalarının durumuna zararlı olması demektir.

Zarara uğrayan kişi aracısız ve doğrudan aleyhinde şahitlikte bulunulan biri olabilir. Bir insanın babası ile bir başkası anlaşmazlığa düşmeleri ve insanın babasının aleyhine şahitlikte bulunması gibi. Zarar dolaylı ve aracılı da olabilir. İki insanın anlaşmazlığa düşmeleri, şahitlikte bulunan kişinin yaptığı şahitlikten dolayı onlar tarafından zarara uğratılması yani, anlaşmazlığa taraf olanlardan birinin şahide zarar vermesi gibi.

"(Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir ol-salar da Allah onlara daha yakındır." Arada iki şıklığı bildiren "ev" edatı olmasına rağmen tesniye zamirinin ["bihima"] zengin ve fakire dönük olması, zengin ve fakir nitelemesi ile meçhul bir varsayımın kastedilmiş olmasından dolayıdır. Dolayısıyla bu nitelemeler, olayların meydana gelişleri ve yinelenişleri oranında yinelenirler. Me-

sela bir olayda zenginken insan, bir başkasında fakir olabilir. Şu hâlde konuya iki şıklılık hâlinde açıklama getirmek, açıklama amacına yönelik açıklamadaki varsayım hasebiyledir. Oysa bu iki şık, realitede ancak iki olayda tahakkuk bulabilir, bir olayda değil. Bazı bilginler de bu yönde görüş belirtmişlerdir.

Bu bakımdan ifadenin anlamı şudur: "Allah zengine, zenginliği hâlinde daha yakındır. Fakire de fakirliği hâlinde daha yakındır." Buna göre, verilmek istenen mesaj -gerçi Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şu olsa gerektir: Zenginin zenginliği sizin haktan sapıp ona eğilim göstermenize, fakirin fakirliği de sizin haktan ayrılarak onun hâlini gözetmenize neden olmasın. Aksine, şahitliği yüce Allah için yapın. Sonra O'nu zenginle ve fakirle baş başa bırakın. O her ikisine de daha yakındır ve onların durumuna karşı herkesten daha çok merhametlidir. O'nun rahmetinin bir gereği de hakkı, tâbi olunması zorunlu olan ve adaleti de gözetilmesi, yerine getirilmesi istenen, teşvik edilen bir olgu kılmasıdır. Adaletle uymak ve hakkı üstün tutmak, insan türünün mutluluğunun temel koşullarından biridir. Bu sayede hem zenginin konumu güçlenir. Hem de yoksulun durumu düzelmiş olur.

Zengin veya fakirden biri, bir olayın veya birkaç olayın şahsında sapkın veya terkedilmiş bir şahitlikten dolayı bir menfaat elde etmiş olsa bile, bu ancak hakkın zaafa uğraması ve adaletin öldürülmesi ile mümkün olabilir. Bunun adı, batılın güçlenmesi, buna karşın zorbalığın ve zulmün hayat bulmasıdır. Bu, ölümcül bir hastalıktır; insanlığın tükenişidir.

"Öyleyse doğruluktan sapmayasınız diye heveslerinize uymayın." Yani, nefsin heveslerine, kişisel arzularına uymak ve Allah için şahitlikte bulunmayı terk etmek suretiyle haktan ve adaletten saptan korkun. Bu durumda, ifadenin orijinalinde geçen "en ta'dilu" kelimesi, "meful-ü leh"tir. Bir "lâm" takdir edilerek "uyma" ile ilintilendirilmesi de mümkündür. Yani, heveslerinize uymayın ki doğruluktan saparsınız.

"Eğer eğriltirseniz yahut kaçınırsanız, (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan şüphesiz haberdardır." Ayetin orijinalinde geçen "telvû" kelimesi, "leyy" kökünden, eğmek anlamındadır. Nitekim "leyy-el lisân" yani, dili eğip büktü. Dolayısıyla şahitlikte dili

eğip bükme, eğiltme ve şahitliğin konusunu çarpıtmaktan kinayedir. Yine ayetteki "tu'rizû=kaçınırsanız" kelimesi, ta baştan şahitliği terk etmek ve şahitlik etmekten kaçınıp yüz çevirmektir.

Bazıları "telvû" kelimesini "vela, yeli, velayeten=üstlenmek" kökünden geldiğini varsayarak "ve in telû" şeklinde okumuşlardır. Buna göre ifadenin anlamı şudur: Eğer şahadet işini üstlenir ve şahitlikte bulunursanız yahut şahitlikten kaçınırsanız, biliniz ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır, sizi yapıp ettiklerinizden dolayı cezalandırır.

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Kummî'de İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Bir müminin bir başka mümin üzerinde yedi hakkı vardır. Bunların içinde uyulması en gerekli olanı, kişinin kendisinin ve anne-babasının aleyhine bile olsa hakkı söylemesidir, onları gözeterek adına haktan sapmamasıdır." İmam bunu söyledikten sonra şu ayeti okudu: *"Öyleyse doğruluktan sapmayasınız diye heveslerinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken) eğirtirseniz yahut kaçınırsanız..."* ve "yani, haktan yüz çevirirseniz." buyurdu.

Ben derim ki: Burada *"Adaleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik eden kimseler olun."* ifadesinin genel olduğundan hareketle şahitlik anlamının mutlak olarak hakkı kapsayacak şekilde genelleştirilmesi söz konusudur.

Mecma-ul Beyan adlı tefsirde belirtildiğine göre, bazı müfessirler tarafından ifadeye şöyle bir açıklama da getirilmiştir: "Ayetin orijinalinde geçen 'in telvû' kelimesi, şahadeti değiştirir ve saptırırsanız; 'ev tu'rizû' kelimesi, şahitliği gizlerseniz anlamındadır." Müellif, bu değerlendirmenin İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edildiğini belirtmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ
وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ ۚ وَ مَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَ مَلَائِكَتِهِ وَ كُتُبِهِ وَ
رُسُلِهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٣٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ
كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ أزدَادُوا كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَ لَا
لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا ﴿١٣٧﴾ بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٣٨﴾
الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۚ أَيْبَتُغُونَ عَنْهُمْ
الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾ وَ قَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا
سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَ يُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا
فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ ۚ إِنَّكُمْ إِذَا مِثْلُهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَ الْكَافِرِينَ فِي
جَهَنَّمَ جَمِيعًا ﴿١٤٠﴾ الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللَّهِ
قَالُوا لَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَ إِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا لَمْ نَسْتَحِذْ عَلَيْكُمْ
وَ نَمْنَعُكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ۚ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ ۚ وَ لَنْ يَجْعَلَ
اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا ﴿١٤١﴾ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ
وَ هُوَ خَادِعُهُمْ وَ إِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى يُرَآؤْنَ النَّاسَ وَ لَا
يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٤٢﴾ مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَ لَا إِلَى
هَؤُلَاءِ ۚ وَ مَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿١٤٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا

لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۚ أَتُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٤٤﴾ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ۖ وَسَوْفَ يُؤْتِي اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٤٦﴾ مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ ۚ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا ﴿١٤٧﴾

136- Ey inananlar! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba inanın. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse, şüphesiz koyu bir sapıklığa düşmüştür.

137- İman edip sonra inkâr eden, sonra yine iman edip tekrar inkâr eden, sonra da inkârları artmış olan kimseleri Allah, ne bağışlayacak, ne de doğru yola iletecektir.

138- Münafıklara, kendileri için acı bir azap olduğunu müjdele!

139- Onlar, inananları bırakıp da kâfirleri dost edinirler. Onların yanında mı izzet (güç ve şeref) arıyorlar? Doğrusu izzet bütün olarak Allah'ındır.

140- O, kitapta size şöyle indirmiştir ki: Allah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini yahut alaya alındığını işittiğinizde, bundan başka bir söze geçinceye kadar kâfirlerle bir arada oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz. Doğrusu Allah, münafıkların ve kâfirlerin tümünü cehennemde toplayacaktır.

141- Onlar sizi gözetleyip dururlar. Eğer size Allah'tan bir zafer (nasip) olursa, "Sizinle beraber değil miydik?" derler. Şayet kâfirlere bir pay çıkarsa, "Size üstünlük sağlayarak sizi müminlerden korumadık mı?" derler. Artık Allah, kıyamet

günü aranızda hükmedecek ve müminlere karşı kâfirlere asla yol (kanıt ve delil) vermeyecektir.

142- Münafıklar Allah'ı aldatmağa çalışırlar. Oysa O, onları aldatmaktadır. Onlar namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az anarlar.

143- Arada (imanla küfrün arasında) yalpalayıp dururlar. Ne bunlara (müminlere bağlanırlar), ne de onlara (kâfirlere). Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir (çıkart) yol bulamazsın.

144- Ey inananlar! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin. Allah'a, aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?

145- Şüphe yok ki münafıklar ateşin en alt tabakasında dırlar. Artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın.

146- Ancak tövbe edenler, durumlarını düzeltenler, Allah'a sınımsız sarılanlar ve dinlerini sırf Allah için yapanlar başka. İşte onlar (gerçek) müminlerle beraberdirler. Allah da yakında müminlere büyük bir mükâfat verecektir.

147- Eğer şükreder ve inanırsanız, Allah size niçin azap etsin? Allah şükürün karşılığını veren ve (her şeyi) bilendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"Ey inananlar! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba... inanın." Burada müminlere [iman ettikleri hâlde] ikinci kez iman etmeleri emrediliyor. Bunun [ikinci kez iman etmelerine emredilmesinin] karinesi de, ikinci imanın konusu olan *"Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba..."* ifadesindeki ayrındır. Yine teker teker sayılan bu hususların her birine iman etmeyi terk etme üzerine dile getirilen tehdit ve azap vaatleri de aslında müminlerin icmalî imanlarını söz konusu gerçekleri kapsayacak şekilde yaygınlaştırmalarına yönelik bir emir olduğuna ilişkin karinelere. Çünkü bunlar birbirleriyle bağlantılı, birbirini gerektirici bilgilerdir.

Söz gelimi; Allah'tan başka ilâh yoktur. En güzel isimler ve en yüce sıfatlar O'nundur. Bunlar da O'nun varlıkları yaratmasını, onları doğruluğa ve mutluluğa yöneltmesini, sonra onları hesaplama günü için diriltmesini gerektirmektedir. Bu ise ancak müjdeleyici ve uyarıcı peygamberlerin gönderilmesi ve kitapların indirilmesi ile mümkündür. Peygamberlerin insanlar arasında bu kitaplar doğrultusunda hükmetmeleri ve onlara dünya ve ahirete ilişkin bilgiler, şeriat ve hüküm kurallarını öğretmeleriyle gerçekleşebilir.

Şu hâlde, bu bilgiler ve gerçeklerden sadece birine inanmak yetmez, tümüne istisnasız inanmak gerekir. Bunların bir kısmını benimseyip bir kısmını inkâr etmek açıktan yapıyorsa küfür, gizlice yapıyorsa münafıklıktır. Bir müminin yukarıdaki gerçeklerin bir kısmını reddetmekle sonuçlanacak bir yolu tutması da bir tür nifaktır. Müminlerin toplumundan ayrılıp kâfirlerin toplumuna katılarak onların yönetimi altına girmek ve onları dost edinmek, onların iman ve iman ehlinin aleyhine gerçekleştirdikleri bazı girişimleri, hakkı ve hak ehlini alaya almalarını onaylamak gibi. Bu nedenle yüce Allah, bu ayetin hemen ardından münafıkların durumunu açıklayan, onlara yönelik elem verici azap tehdidini içeren bir ifadeye yer vermiştir.

Bizim bu değerlendirmemizi, ayetin zahiri desteklemektedir ve bu değerlendirme bazı tefsir bilginlerinin şu yorumlarından daha isabetlidir. "Ey zahiren Allah'a ve Elçisine inananlar ve bunu dilleriyle söyleyenler! Batınen de inanın ki, zahirinizle batınıız uyuşsun." Yine bazı tefsir bilginleri demişlerdir ki: "*inanın*" ifadesi, "inanmakta sebat gösterin, imanınız üzere sabit olun." demektir. Bazılarına göre de hitap, Ehlikitap müminlerine yöneliktir. Yani, ey Ehlikitap olup da iman edenler! Allah'a, Peygamberine ve Peygamberine indirdiği kitaba, yani Kur'ân'a inanın.

Gerçi bu yorumlar, özü itibarıyla doğrudurlar; ancak ifadenin akışından algıladığımız karineler farklı bir noktayı göstermektedir. Ayrıca yukarıdaki yorumların en isabetsizi de sonuncusudur.

"Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse, şüphesiz koyu bir sapıklığa düşmüştür." Ayetin, "*Ey inananlar! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba inanın.*"

şeklindeki birinci kısmı, bunların tümünün bir tutulmasına yönelik bir çağrı niteliğindedir. Çünkü bu bütünün parçaları bir bütündürler ve birbirlerinden ayrılmazlar. Dolayısıyla ayrıntı nitelikli ikinci ifadeye yer verilmesi, tümüne inanmadan öte her birine teker teker inanmanın ve herhangi birinin inkâr edilmesiyle, koyu sapıklığa düşmenin kaçınılmazlığını açıklama amacına yönelik olması nedeniyledir. Buna göre ifadenin anlamı şöyledir: Kim Allah'ı veya meleklerini ya da kitaplarını yahut elçilerini yahut da ahiret gününü inkâr ederse... Yani, kim iman bu cüzlerinden birini inkâr ederse, şüphesiz koyu ve uzak bir sapıklığa düşmüş olur.

Şu hâlde, ayette işaret edilen olguların cem edatı olan "vav" harfiyle birbirlerine atfedilmiş olması, onların aynı hüküm altında toplandıkları yani, tümünün aynı konu ve tek hüküm etrafında birleşmeleri anlamına gelmez. Bunu derken, ancak tümünü inkâr etmenin uzak bir sapıklığa düşmek olduğu, teker teker inkârın böyle olmadığı şeklinde bir sonucun çıkarsanmaması gerektiğini kastediyoruz. Kaldı ki, Kur'ân ayetleri, bu ayette ayrıntı şeklinde sayılan hususların her birini inkâr etmenin küfür olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir.

"İman edip sonra inkâr eden, sonra yine iman edip tekrar inkâr eden, sonra da inkârları artmış olan kimseleri Allah, ne bağışlayacak, ne de doğru yola iletecektir." Eğer bu ayeti, öncesinden ve sonrasından kopararak ele alırsak, yüce Allah'ın onu iman edip ardından inkâr etmek, sonra tekrar inanıp ardından tekrar inkâr etmek, sonra küfrünü gittikçe arttırmak suretiyle tekrar tekrar irtidat eden mürtetlere öngördüğü cezayı ifade etmiş olur. Yüce Allah da durumları bundan ibaret olan bu adamları bağışlamamakla, bir yola hidayet etmemekle tehdit ediyor. Böyleleri için Allah'ın rahmetinden yana bir beklenti söz konusu olmaz. Çünkü iman üzere süreklilik ve sebat göstermemişlerdir, istikrarsızlık örneği sergilemişlerdir. Allah'ın emrini bir oyuncak hâline getirmişlerdir.

Durumu bundan ibaret olan bir kimse, doğal olarak kabul görecektir ciddi bir iman üzere kalıcılık göstermez. Eğer onlar ciddi bir inanca sahip olsalardı, kuşkusuz ilâhî bağışlamanın ve hidayetin kapsamına girerlerdi. Çünkü Allah'a iman etmek suretiyle tövbe etmek bir gerçektir ve yüce Allah kullarına verdiği söz gereğince, bunu geri çevir-

mez. Bu hususta, *"Allah'ın kabulünü üzerine aldığı tövbe..."* (Nisâ, 17) ayetini tefsirimizin dördüncü cildinin kapsamı içinde yorumlarken gerekli açıklamalarda bulunduk.

Dolayısıyla ayet, durumu bundan ibaret olan insanların doğa yasasının ve geleneğin öngördüğü [ilâhî rahmet ve bağışlanma gibi] haklardan yoksun olmalarına hükmetmektedir. Ama bu, istisnaya kapalı olmayan bir genel hükümdür. Ender rastlanan bir durum bile olsa, bunlardan birinin iman etmesi ve iman üzere kalıcı olması, sebat göstermesi mümkündür.

Nitekim böyle bir sonucu, Kur'ân-ı Kerim'in şu ayetinden de algılayabiliriz: *"İmanlarından, Resulün hak olduğuna şahit olduktan ve kendilerine apaçık belgeler geldikten sonra küfre sapan bir kavmi Allah nasıl hidayete erdirir? Allah, zulmeden bir kavmi hidayete erdirmez... Ancak bundan sonra tövbe edenler ve salih olarak davrananlar başka. Çünkü Allah, gerçekten bağışlayandır, merhametlidir. Doğrusu, imanlarından sonra inkâr edip, sonra inkârlarını arttıranların tövbeleri kesinlikle kabul edilmez. İşte onlar, sapıkların ta kendileridir."* (Âl-i İmrân, 86-90)

Görüldüğü gibi ayetler, inandıktan sonra inkâr edenlerin bir kısmına ilişkin bir istisnaya yer veriyor, bağışlama ve yol göstermenin olumsuzlaşmasına karşılık olumlanabileceğine dair bir kapı açık bırakıyor. Buna karşılık imandan sonra küfrünü arttıran kimselerin tövbelerinin kabul edilmeyeceğini vurguluyor. Ayetlerin girişi, iman ettikten, Peygamberin hak olduğuna tanıklık edip apaçık ayetleri gözleriyle gördükten sonra inkâr edenlerle ilgilidir. Böyle bir inkâr da bilinç ve inat üzere düşmanlıktan kaynaklanan irtidattır. Bu durumu arttırmak, ancak inat ve serkeşliğin kalplerinde yerleşiklik kazanması, tuğyan [azgınlık, haddi aşmak] ve büyüklenme duygusunun nefislerinde kökleşmesi ile söz konusu olabilir. Ki durumu bundan ibaret olan bir kişinin dönüp tövbe etmesi olacak iş değildir.

Ayeti, daha önce de söylediğimiz gibi tek başına ele alırsak, akışından çıkaracağımız sonuç budur. Ancak ayetler grubu, aynı akış bütünlüğüne sahip olup birbirleriyle bağlantılı olduklarına ilişkin bir işaret veya kanıttan da yoksun değildirler. Bu değerlendirmeye göre, *"İman edip sonra inkâr eden..."* ayeti, *"Kim Allah'ı... inkâr ederse,*

şüphesiz koyu bir sapıklığa düşmüştür." ayetinin gerekçeli açıklaması konumundadır. Bu bakımdan iki ayetin objektif karşılığı aynı olur. Yani; Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, elçilerini ve ahiret gününü inkâr eden kimse, inanan, sonra inkâr eden, sonra inanan, ardından tekrar inkâr eden, sonra küfrünü arttıran kimsedir. O aynı zamanda, bir sonrakı ayetten başlayıp ayetler grubunun sonuna kadar durumları gözler önüne serilen münafıklardandır da: "*Münafıklara, kendileri için acı bir azap olduğunu müjdele!...*"

Bu durumda, "*İman edip sonra inkâr eden...*" diye başlayan ifadenin anlamı, "*Ey inananlar! Allah'a, Peygamberine... inanın.*" ayetine ilişkin olarak sunduğumuz yorumlar açısından farklılık arz eder.

"*Ey inananlar! Allah'a, Peygamberine... inanın.*" ayeti, "Allah'a ve Elçisine zahiren inandığınız gibi batınen de inanın." şeklinde yorumlanırsa, bu durumda iman etme, ardından inkâr etme, sonra iman etme ve ardından tekrar inkâr etmeden maksat, münafıkların bazen müminlerle ve bazen de kâfirlerle karşılaştıklarında sürekli sergilemek durumunda kaldıkları farklı tutumlardır.

Eğer ayeti "Benimsediğiniz iman niteliği üzere kalıcılık gösterin." şeklinde açıklasak, bu durumda iman, ardından küfür... vs. durumundan maksat, bildiğimiz irtidattan sonra bir kez daha irtidat etmek olur.

Eğer maksadın Ehlikıtab'ın Allah'a ve Resulü'ne inanmaya çağırılması olduğunu kabul edersek, bu durumda da, iman sonrası küfür vs. ile önce Musa'ya iman etme, sonra buzağıya tapınarak onu inkâr etme, sonra Uzeyir'e veya İsa'ya inanma, ardından inkâr etme ve Hz. Muhammed'i (s.a.a) ve Rabbinin katından getirdiği dini inkâr etmekle küfrü artırma durumu kastedilmiş olur ki, bazıları bu yönde bir açıklama getirmişlerdir.

Şayet, bizim de tercihimiz olan, icmalî imanınızı ayrıntılarda işaret edilen gerçekleri de kapsayacak şekilde genelleştirin, yorumunu esas alırsak, bu durumda, "*İman edip sonra inkâr eden...*" ayeti, daha sonra işaret edilen münafıkların durumuyla örtüşen bir gerekçeli açıklama niteliğinde olur. Ki münafıkların nitelikleri şu şekilde açıklanmıştır: "*Onlar, inananları bırakıp da kâfirleri dost edinirler.*" Çünkü müminlerin topluluğundan ayrılarak kâfirlerle ilişki kuran ve onlarla

bütünleşen kimse onların toplantılarına katılmaktan, onlarla kaynaşmaktan, konuşmalarına katılıp fikir beyan etmekten, yüce Allah'ın razı olmadığı bazı sözlerini onaylamaktan, dini ve dindarları rencide edici, alay edici, küçümseyici değerlendirmelerinin bir kısmını tasdik etmekten kendini alamaz.

Dolayısıyla böyle bir insan, müminlerle karşılaşp dinin herhangi bir şiarının yerine getirilmesi hususunda onlara iştirak ettiğinde, buna inanır. Kâfirlerle karşılaştığında ve onların herzelerinin bir kısmını onayladığında inkâr etmiş olur. Böylece bazen inanır, bazen de inkâr eder. Nihayet bu durum onda kalıcı bir karaktere dönüşür. Ki bu da küfürde artış demektir. Yine de Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

Durumunda sürekli değişiklik olan, bir türlü istikrara kavuşmayan insan için tövbenin söz konusu olmamasının nedeni, yaptığına pişman olsa bile, bu pişmanlık hâli üzere sabit kalamayacak olmasıdır. Ancak tövbe eder ve tövbesinde sabit kalacak olursa, durumların değişmesiyle bu hâli sarsılmazsa, hâva ve heves kasırgaları şehvî duygularını harekete geçirmese, elbette ki tövbesi kabul olur. Bu nedenledir ki yüce Allah, bu tür münafıkların kabul gören tövbelerini çeşitli koşullara bağlamıştır ki, değişim ve dönüşüme uğramasın. Örneğin, aşağıdaki istisna cümlesinde şöyle buyurmuştur: *"Ancak tövbe edenler, (hâllerini) ıslah edenler, Allah'a sımsıkı sarılanlar ve dinlerini sırf Allah için yapanlar başka."*

"Münafıklara, kendileri için acı bir azap olduğunu müjdele! Onlar, inananları bırakıp da kâfirleri dost edinirler..." Bu ifade, münafıklara yönelik bir tehdittir. Burada onlar, müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinenler olarak nitelendiriliyorlar. Bu niteleme, kalpleri inanmayan; ancak mümin gibi görünen münafıkları kapsadığı, onlarla en fazla örtüştüğü gibi, aynı zamanda, ta Resulullah (s.a.a) döneminden beri mümin olup da kâfirleri dost tutan, müminler topluluğundan kopan, gizlice kâfirlerle iletişim kuran ve onlardan sırdaşlar edinen bir grubu da kapsamaktadır.

Bu değerlendirme, söz konusu münafıklarla, müminleri bırakıp kâfirleri dost edinen bir grup müminin kastedilmiş olması ihtimalini az da olsa güçlendirmektedir. Hemen devamındaki ayetin zahiri de bunu destekler niteliktedir: *"O, kitapta size şöyle indirmiştir ki: Al-*

lah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini... işittiğinizde... kâfirlerle bir arada oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz." Çünkü bu açıklama, münafıklara yönelik bir tehdittir, ancak hitap müminleredir. Bunu, yüce Allah'ın onların nifak içindeki durumlarını tasvir ederken kullandığı şu ifade de desteklemektedir: *"Allah'ı da pek az anarlar."* Böylece az da olsa Allah'ı andıkları vurgulanıyor. Bu ise, kalpleri kesinlikle inanmamış münafıkların durumuyla örtüşmekten uzak bir nitelemedir.

"Onların yanında mı izzet arıyorlar? Doğrusu izzet bütün olarak Allah'ındır." Mevcut veriyi inkâra dönük bir sorudur bu. Ardından inkârın içerdiği cevap ifade ediliyor. Çünkü şeref ve üstünlük egemenliğin, mülk sahibi oluşun bir ayrıntısıdır. Mülk ve egemenlikse, sadece Allah'ındır: *"De ki: Allah'ım, (ey) mülkün (egemenliğin) sahibi, dilediğine mülkü (egemenliği) verirsin, dilediğinden mülkü (egemenliği) çekip-alırsın; dilediğini aziz kılar, dilediğini alçaltırsın."* (Âl-i İmrân, 26)

"Kitapta size şöyle indirmiştir ki: Allah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini yahut alaya alındığını işittiğinizde... kâfirlerle bir arada oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz..." Bununla En'âm suresindeki şu ifadeler kastediliyor: *"Ayetlerimiz hakkında alaylı konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan yüz çevir. Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zalimler topluluğu ile oturma."* (En'âm, 68) Bilindiği gibi En'âm suresi Mekke döneminde, Nisâ suresi de Medine döneminde inmiştir.

Tefsirini sunduğumuz ayetin, En'âm suresindeki ayete işaret ediyor olmasından şu sonucu algılıyoruz: Kur'ân'da bazen hitap özel olarak Peygamber efendimize (s.a.a) yöneltilir; ama onunla ümmetin geneli kastedilir.

"yoksa siz de onlar gibi olursunuz." ifadesi, öncesindeki yasağın, yani onlarla oturmayı yasaklayan ifadenin gerekçesi konumundadır. Şöyle ki biz size bunu yasakladığımız için onlarla oturmamalısınız. Çünkü siz -buna rağmen- onlarla otursanız, onlar gibi olursunuz.

"Doğrusu Allah, münafıkların ve kâfirlerin tümünü cehennemde toplayacaktır." ifadesi ise, işin sonucu yani, cehennemde toplanma açısından bir benzerliğin olduğunu vurgulamaya yöneliktir.

"Onlar sizi gözetleyip dururlar. Eğer size Allah'tan bir zafer (nasip) olursa..." Ayette geçen "yeterebbesûne" kelimesinin mastarı olan, "tarabbus" kelimesi "beklemek, gözetlemek" demektir. "Nestehviz" kelimesinin mastarı olan "istihvaz" ise, üstünlük sağlayıp musallat olma anlamını ifade eder.

Bu da münafıklara ait bir diğer niteliktir. Çünkü onlar hem müminlerle, hem de kâfirlerle bağlarını korumaya, ilişkilerini sürdürmeye özen gösteriyorlardı. İki grubu kolluyorlardı, hangisinin durumu iyiyse ondan yararlanıyorlardı. Eğer müminlere fetih nasip olmuşsa, "Biz sizinle beraberdik. Elde ettiğiniz ganimet gibi şeylerde bizim de payımız vardır." derlerdi. Şayet kâfirlere bir pay çıkarsa, "Size üstünlük sağlamadık mı, sizi müminlere karşı savunmadık mı?" derlerdi. Yani sizi, onların inandıkları şeylere inanmaktan alıkoyduk; onlarla birleşmenize engel olduk. Şu hâlde, sizin elde ettiğiniz kazançta bizim de payımız vardır. Ya da bizim sizin üzerinizde minnet hakkımız var. Çünkü bu şeylerin elde edilmesini biz sağladık.

Müfessirlerden bazıları şöyle demişlerdir: Yüce Allah bu ayette müminlere vaat edilenin zafer olduğunu vurgulamak amacıyla, onların başarılarını "zafer" kavramıyla tanımlamıştır; kâfirlerin elde ettikleri sonuçların önemsizliğini bildirmek için de, onların mevzîî başarılarını "pay" olarak nitelemiştir. Çünkü yüce Allah, müminlere fetih bahşedeceğini ve onların velisi olduğunu vaat ettikten sonra, kâfirlerin elde ettikleri mallar bir değer taşımamaktadır. "Pay"ın değil de "zafer"in Allah'a nispet edilişi de bu yüzden olsa gerektir.

"Artık Allah, kıyamet günü aranızda hükmedecek ve müminlere karşı kâfirlere asla yol (kanıt ve delil) vermeyecektir." Bütün münafıkları ve kâfirleri de kapsamakla beraber, hitap bütün müminlere yöneliktir. *"Müminlere karşı kâfirlere asla yol (kanıt ve delil) vermeyecektir."* ifadesi ise, ahirette hükmün kâfirlerin aleyhine ve müminlerin lehine olacağını belirtmektedir. Bunun aksi hiçbir zaman olmayacaktır. Aslında bu açıklama münafıklar açısından ümit kırıcı bir karamsarlıktır. Öyleyse münafıklar karamsar olsunlar, üzulsünler. Çünkü sonunda müminler kâfirlerden üstün olacaklardır, onlara galip geleceklerdir.

Yol vermeme şeklindeki olumsuzlamanın, hem dünyayı, hem de ahireti kapsıyor olması da mümkündür. Buna göre müminler, imanlarının gereklerini yerine getirdikleri sürece, Allah'ın izniyle daima galip gelirler. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Sakin gevşemeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer mümin iseniz, üstün olan sizsiniz."* (Âl-i İmrân, 139)

"Münafıklar Allah'ı aldatmağa çalışırlar. Oysa O, onları aldatmaktadır." Ayetin orijinalinde geçen "yuhadiûne" fiilinin mastarı "muħadaa" kelimesi, "Hûd'a" kökünden aldatma eyleminde çokluğu veya şiddeti ifade eder. [Yani "yuhadiûne" fiili ile "yehdeûne" fiilinin sadece çokluk ve şiddet hususunda birbiriyle farkı vardır.] Çünkü kelime yapısında harf artışı, anlam artışına delâlet eder [aynı anlamı ifade eden ancak birinin harfi diğerinden fazla olan kelimelerde bu kural geçerlidir].

"Oysa O, onları aldatmaktadır..." ifadesi, cümle içinde gramer açısından "hâl" fonksiyonunu görür. Yani, Allah onları aldattığı hâlde, onlar Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Dolayısıyla ifadenin anlamını şu şekilde yorumlamak gerekir: Bunlar görünürde iman olarak beliren nifak menşeli amelleriyle, müminlerin toplantılarına katılmaları, onlarla birlikte görünmeleri gibi davranışlarıyla Allah'ı, diğer bir ifadeyle Peygamberi (s.a.a) ve müminleri aldatmak istiyorlar. İman görünümlü ve gerçeklikten yoksun amelleriyle onlardan çıkar sağlamaya çalışıyorlar. Oysa, onları bu tür amellerle baş başa bırakanın, onları bu gibi davranışlardan alıkoymayanın yüce Allah olduğunu kavrayamıyorlar. Bu, Allah'ın onları aldatması, kötü niyetlerinden ve çirkin amellerinden dolayı onları cezalandırmasıdır. Dolayısıyla onların Allah'ı aldatmaya çalışmaları, bizzat Allah'ın onları aldatmasıdır.

"Onlar namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az anarlar." Münafıklara ilişkin niteliklerden bir başkası da, namaza kalktıkları zaman üşenerek ve insanlara gösteriş yapmak için kalkmalarıdır. Namaz, içinde Allah'ın anıldığı en üstün ibadetlerden biridir. Eğer onların kalpleri Rablerine bağlı olsaydı, O'na inansaydı, Allah'a ve O'nu zikretmeye yönelirken tembellikleri, üşengeçlikleri, ağırdan almaları tutmazdı. Amellerini insanlara gösteriş yapmak için yerine getirmezlerdi. So-

nuçta da kalp bağlılığının ve gönül meşguliyetinin, ilgililiğinin bir göstergesi olarak Allah'ı çokça anarlardı.

"Arada (imanla küfrün arasında) yalpalatılıp dururlar. Ne bunlara (müminlere bağlanırlar), ne de onlara (kâfirlerle)..." Mecma-ul Beyan adlı tefsirde deniliyor ki: "Araplar derler ki: 'Zebzebtuhu fe-zebzebe' Yani, sallayıp hareket ettirdim, o da salınıp hareket etti. Şu hâlde, fiil, havada asılı duran bir şeyi sallamak anlamını ifade eder." Mecma-ul Beyan'dan aldığımız alıntı burada son buldu.

Buna göre, "muzebzeb", bir şeyin iki taraftan birine bağlanmaksızın aralarında gidip gelmesi, yalpalayıp sallanması demektir. İşte bu, münafıkların özelliğidir. Bunların arasında, yani iman ve küfür arasında yalpalayıp dururlar. Ne gerçek bir mümin gibi sadece müminlere bağlanırlar, ne de gerçek bir kâfir gibi sadece kâfirlere."

"Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir (çıkar) yol bulamazsın." Bu ifade, bundan önce, arada yalpalayıp duran münafıklara ilişkin değerlendirmenin açıklaması ve gerekçesi niteliğindedir. Buna göre, onların taraflardan birine tam olarak bağlanmaksızın arada bocalayıp durmalarının sebebi, yüce Allah'ın onları şaşırtması, yoldan uzaklaştırmasıdır. Onların dönüp izleyecekleri bir yol yoktur.

Aynı gerekçeyle ki, onlar hakkında "mütezebzebîn=yalpalayıp duranlar" ifadesi yerine "müzebzebîn=yalpalayıp durmaya maruz bırakılanlar" ifadesi kullanılmıştır. Demek isteniyor ki: Onlar bu tür bir sallanmaya, ilâhî kahr sonucu maruz kalmışlardır. Bu hareketleri tatmin edici değişmez bir hedefe yönelik değildir.

"Ey inananlar! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin... Artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın." Ayette geçen "sultan" kelimesi, kanıt ve belge demektir. "ed-Derek" -bazen de "ed-derk" olarak okunur- kelimesi ile ilgili olarak Ragıp el-İsfahanî şunları söyler: "Derek" kelimesi, "derek" kelimesiyle aynı anlamı ifade eder. Fakat, "derek"de yukarı doğru yükseliş esas alınırken, "derek"de aşağıya doğru alçalış esas alınır. "Cennet dereceleri" ve "Cehennem derekeleri" ifadelerinde, kelimelerin bu özellikleri esas alınmıştır. Aynı şekilde cehenneme yuvarlanışın tasviri açısından "haviye" niteliği kullanılmıştır. [Haviye de "hüviyy" kökünden düşüşü ifade eder.] Ragıp'tan aldığımız alıntı burada son erdi.

Görüldüğü gibi ayet, müminlerin kâfirleri dost tutup müminlerin dostluğunu terk etmelerini yasaklıyor. İkinci ayet ise, münafıklara yönelik sert bir tehdit içermek suretiyle bu yasağı gerekçelendiriyor. Bunun nedeni, yüce Allah'ın bu davranışı nifak olarak değerlendirmesidir. Müminleri bu yüzden böyle bit tutumdan sakındırıyor.

Ayetlerin akışı bize gösteriyor ki, *"Ey inananlar! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin."* ifadesi, önceki açıklamalardan çıkan bir sonuç ya da onlara ilişkin bir ayrıntı konumundadır. Ayetin bu kanıtsallığı, bir bakıma açık bir dille şunun söylenmiş olması hükmüne geçer: Önceki ayetlerde, müminler içinde hasta kalpli ve zayıf imanlı kimselerin durumu gözler önüne serildi. Ve onlarla ilgili olarak münafıklar nitelemesi kullanıldı. En azından münafıklar nitelemesinin kapsamına onların da girdiği vurgulandı. Ardından, bu yasak alana yaklaşmamaları ve Allah'ın öfkesine maruz kalmamaları hususunda müminlere öğüt verildi. Ta ki onlar, kendi aleyhlerine olmak üzere Allah'a açık bir kanıt vermiş olmasınlar. Aksi takdirde O, onları dünya hayatında şaşırtır, aldatır ve iki taraf arasında sallandırır. Sonra durumu bundan ibaret olanların tümü ile kâfirleri cehennemde bir araya getirir. Ardından onları ateşin en alt tabakasına yerleştirir. Onlarla, yardım edecek ve şefaât edecek herkesin arasını ayırır.

Yukarıda üzerinde durduğumuz bu iki ayetten sırasıyla şu hususlar anlaşılıyor:

Birincisi: Saptırma, aldatma ve bunlar gibi ilâhî gazapların tümü, her şeyden önce kulların amellerinden kaynaklanan apaçık bir kanıttan dolayı belirginleşir. Bu, mukabelede bulunma ve amelin karşılığını verme ilkesine dayalı olarak gerçekleşen bir yüz üstü, yardımsız bırakma durumundan başka bir şey değildir. Haşa, yüce Allah, onlar tarafından gerektirici bir amel olmaksızın insanlara kötülükle muamele etmekten, onları bedbaht kılmaktan münezzehtir, yücedir. Bu bakımdan, *"Allah'a, aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?"* ifadesi, *"Onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26) ifadesiyle aynı anlamı vurgulamaya yöneliktir.

İkincisi: Cehennemde cehennemlikler için mertebeler vardır. Bunlar alçaklık düzeyleri itibariyle farklılık arz ederler. Doğal olarak

mertebe alçaldıkça azabın şiddeti de artar. Yüce Allah bunlara "dereke" adını verir.

"Ancak tövbe edenler, (hâllerini) ıslah edenler, Allah'a sımsıkı sarılanlar ve dinlerini sırf Allah için yapanlar başka." Bu ifade, *"Şüphe yok ki münafıklar ateşin en alt tabakasında dırlar..."* cümlesinde, münafıklara yönelik olarak yer verilen azap tehdidinden bir istisnadır. Bunun kaçınılmaz sonucu da onların münafıklar topluluğundan ayrılıp müminler safına katılmalarıdır. Bu yüzden istisnanın devamında onların müminlerle beraber olduğundan söz edilmiş, bütün müminlerin sevaba nail olacakları belirtilmiştir: *"İşte onlar (gerçek) müminlerle beraberdirler. Allah da yakında müminlere büyük bir mükâfat verecektir."*

Bu arada yüce Allah, münafıklardan istisna ettiği bu kimseler hakkında birkaç ağır nitelik zikretmektedir. Nifakın kökleri ancak bu niteliklerle kazanabilir çünkü. Başta tövbeden söz ediliyor, Allah'a dönmekten yani. Ama uslanmadıkça, nefiste ve amelde bozulan unsurlar ıslah olmadıkça, kişilik ve davranışları düzelmedikçe, tek başına dönmek ve tövbe etmek yetmez. Allah'a sımsıkı sarılıp yapışmadıkça, yani Kitabına ve Peygamberinin (s.a.a) sünnetine tâbi olmadıkça, ıslah olmak da kâr etmez. Çünkü Allah'a gitmek için O'nun belirlediğinden başka yol yoktur. O'nun belirlediğinin dışındaki yollar şeytana aittir.

Ancak, dini sırf Allah'a özgü kılmadıkça, Allah'a sarılmak da -ki Allah'a sarılmak dinin kapsamı içindedir- fayda vermez. Çünkü şirk, zulümdür; affedilmez, bağışlanmaz. Bunlar tövbe edip Allah'a dönerlerse, bütün bozukluklarını ıslah ederlerse, Allah'a sarılırlarsa ve dinlerini sırf Allah'a özgü kılarlarsa, bu durumda mümin olurlar; imanları şirk lekesinden arınır, nifaktan yana güvencede olup doğru yolu bulurlar. Yüce Allah, bir ayette şöyle buyurmuştur: *"İşte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."* (En'âm, 82)

Ayetin akışından anladığımız kadarıyla, müminlerden maksat, imanlarında samimi salt müminlerdir. Yüce Allah onları tövbe edenler, hâllerini ıslah edip düzelterler, sımsıkı Allah'a sarılanlar ve dinlerini Allah'a özgü kılanlar olarak tanımlamıştır. Bu nitelikler, yüce Allah'ın kitabında, onlarla ilgili olarak sıraladığı tüm ayrıntıları da kapsayacak mahiyettedir. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz:

"Gerçekten müminler kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler. Onlar ki, boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler..." (Mü'minûn, 1-3) *"Rahmanın kulları öyle kimselerdir ki, yeryüzünde mütevazî olarak yürürler ve cahiller kendilerine laf attığında 'Selâm' derler. Gecelerini Rablerine secde ederek ve kıyama durarak geçirirler..."* (Furkan, 63-64) *"Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp, sonra da verdiği hükmü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam anlamıyla kabullenmedikçe inanmış olmazlar."* (Nisâ, 65)

Kur'ân'da mümin niteliği, aksini gösteren bir karineyle kayıtlı olmaksızın mutlak olarak kullanıldığında yukarıdaki tabloda tasvir edilen anlamı ifade eder.

Yüce Allah, *"İşte onlar, (gerçek) müminlerle beraberdirler."* buyurmuş; buna karşın, *"Onlar müminlerdendir."* buyurmamıştır. Bunun nedeni şudur: Onlar ilk başta bu nitelikleri gerçekleştirmek suretiyle müminlere katılmayı hakkediyorlar, ama bu nitelikler onlar üzerinde kalıcı birer vasfa dönüşmedikçe onlardan olamazlar. Ne demek istediğini artık varın siz anlayın!

"Eğer şükreder ve inanırsanız, Allah size niçin azap etsin?" Ayetin zahiri gösteriyor ki, hitap müminlere yöneliktir. Çünkü ayetlerin akışı, onlara yönelik hitap üzere sürüyor. Onlara bu şekilde hitap ediliyor ve büsbütün imandan soyutlanmışlar gibi iman nitelikleri görmezlikten geliniyor. Çünkü, bu tarz hitapların özelliği budur.

Bu, yüce Allah'ın onlara azap etmeye ihtiyacının olmadığından kinayedir. Demek isteniyor ki: Onlar, şükretmeyi ve inanmayı terk etmek suretiyle azabı hakketmezlerse, yüce Allah onlara azabı gerekli kılacak değildir. Çünkü onlar azabı gerektirici davranışları tercih etsele bile, Allah'ın bu azaptan bir yararı söz konusu olmaz. Onların varlığı Allah'a zarar vermez ki, azap yoluyla onları bertaraf etme, kendisinden defetme yönüne gitsin. Buna göre şöyle bir anlam çıkıyor karşımıza: "Siz, gereken hakkını vermek suretiyle Allah'ın bahsettiği nimetlere karşı şükrettiğiniz ve ona iman ettiğiniz sürece, size azabı gerektiren bir durum olmaz. Allah, şükcrün karşılığını verendir; kendisine şükredenler ve inananlara karşılığını verir ve (her şeyi) bilendir; onları başkalarıyla karıştırıp yanlışlık yapmaz."

Bu ayet gösteriyor ki, azaba duçar olanların çarpıldıkları azap onların kendilerinden kaynaklanıyor, Allah'tan değil. Yine azabı gerektirici sapıklık, şirk ve günah gibi olgular için de aynı durum geçerlidir. Eğer bunlar, Allah'tan olsalardı, bunların gereği olarak gündeme gelen azap da O'ndan olurdu. Çünkü müsebbep, sebebin dayandığı kaynağa dayanır.

AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Ayyâşî'de, Zürrare, Hamran ve Muhammed b. Müslim İmam Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"İman edip sonra inkâr eden, sonra yine iman edip tekrar inkâr eden, sonra da inkârları artmış olan kimseleri..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle buyurdıklarını rivayet ederler: "Bu ayet, Osman'ın Mısır'a gönderdiği Abdullah b. Ebi Sarh hakkında inmiştir. Sonra bu adamın orada küfrü artmış, sonunda iman namına bir şeyi kalmamıştı." [c.1, s.280, h:287]

Yine aynı eserde, Ebu Basir'den şöyle rivayet edilir: İmam Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini işittim: *"İman edip sonra inkâr eden..."* ayeti, şarap içmenin haram olduğunu söyleyip sonra şarap içen, zinanın haram olduğunu söyleyip ardından zina eden, zekât vermenin farz olduğunu söyleyip de vermeyen kimseler hakkında inmiştir." [c.1, s.280, h:289]

Ben derim ki: Bu rivayette, ayetin küfrün tüm mertebelerine genelleştirilmesi esas alınmıştır. Küfrün bir mertebesi de farzları terk etmek ve haramları işlemektir. Bu, aynı zamanda önceki açıklamaları da destekler mahiyettedir.

Aynı eserde, Muhammed b. Fudayl aracılığıyla İmam Rıza'dan (a.s), *"O, kitapta size şöyle indirmişti ki: Allah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini... işittiğinizde... kâfirlerle bir arada oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Bir adamın hakkı inkâr ettiğini, hakkı yalanladığını, hak ehline dil uzattığını duyduğun zaman, hemen yanından kalk, onunla birlikte oturma." [c.1, s.280, h:290]

Bu anlamı destekleyen birçok rivayet vardır.

Uyûn-u Ahbar-ir Rıza (a.s) adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Salt Harevi aracılığıyla İmam Rıza'dan (a.s), *"Allah..."*

müminlere karşı kâfirlere asla yol vermeyecektir." ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Yani, yüce Allah müminlere karşı kâfirlere bir kanıt, bir hüccet vermeyecektir. [Dolayısıyla ayetteki "yol"dan maksat, kanıt ve delildir.] Yüce Allah, kâfirlerin kendilerine gönderilen elçileri haksız yere öldürdüklerini haber vermiştir. Onların peygamberlerini haksız yere öldürmelerine rağmen, yüce Allah, onlara peygamberlere karşı kullanabilecekleri bir hüccet vermemiştir." [c.2, s.204]

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Cerir Hz. Ali'den (a.s), *"ve müminlere karşı kâfirlere asla yol vermeyecektir."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Yani, [müminlere karşı kâfirlere] ahirette [yol vermeyecektir]."

Ben derim ki: Daha önce, ifadenin zahirinin ahirete işaret ettiğini belirtmiştik. Fakat cümleyi öncesinden ve sonrasından bağımsız olarak ele alırsak, dünya hayatındaki kanıtı da kapsayacak şekilde genellik kazanır.

Uyûn-u Ahbar-ir Rıza adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Hasan b. Faddal'dan şöyle rivayet eder: İmam Ali b. Musa Rıza'dan (a.s) *"Münafıklar Allah'ı aldatmağa çalışırlar. Oysa O, onları aldatmaktadır."* ayetini sordum. İmam şöyle buyurdu: "Yüce Allah aldatma eylemine baş vuracak değil. Ancak kendisini aldatmak isteyen bu münafıkları, aldatma yönündeki girişimlerine karşılık cezalandıracaktır."

Tefsir-ul Ayyâşî'de Mes'ade b. Ziyad'dan, o da Cafer b. Muhammed'den, o da babasından şöyle rivayet eder: Resulullah'a (s.a.a), "Yarınki (ahiretteki) azaptan kurtulmak için ne yapmak gerekir?" diye soruldu. Buyurdu ki: "Kurtuluş, Allah'ı aldatmamanızdır. Aksi takdirde O, sizi aldatır. Çünkü bir kimse Allah'ı aldatırsa, Allah onu aldatır; iman niteliğini üzerinden çekip çıkarır. Böyle biri gerçekte, eğer farkına varırsa, kendisini aldatmış olduğunu görür."

Birisi dedi ki: "Allah nasıl aldatılır?" Buyurdu ki: "Adam Allah'ın emrettiklerini yapar, fakat onunla başka birini amaçlar. Allah'tan korkun, riyadan da kaçının. Çünkü riya, Allah'a ortak koşmaktır. Riyakâr insan, kıyamet günü dört isimle çağrılır: Ey kâfir! Ey günahkâr! Ey hain! Ey hüsrana uğramış! Boşa gitti amellerin, yok oldu ecrin. Bugün sana bir pay yok. Git ecrini, kimin için amel ettiysen ondan iste." [c.1, s.283, h.295]

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu'l Muaza Hassaf'tan merfu olarak şöyle rivayet eder: Emir-ül Müminin Ali (a.s) buyurdu ki: "Kim Allah'ı gizlice anarsa, O'nu çok anmış olur. Münafıklarsa, Allah'ı açıktan anarlar ve gizlice anmazlardı. Bu yüzden yüce Allah onlar hakkında şöyle buyurmuştur: *İnsanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az anarlar.*" [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.501, h.2]

Bu rivayette Allah'ı az zikretmeye, anmaya ilişkin son derece latif, incelikli bir diğer anlam sunuluyor.

ed-Dürr-ül Mensûr'da, İbn-i Münzir Hz. Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: "Takva ile beraber işlenen bir amel az olmaz. Kabul gören bir amel az olur mu hiç?"

Ben derim ki: Bu da incelikli ve latif bir anlamdır. Özü itibariyle, önceki rivayetin içeriğine dönüktür.

Aynı eserde Müslim, Ebu Davut ve Beyhaki -kendi Süneninde- Enes'ten [*"Onlar namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar..."* ayeti hakkında] şöyle rivayet ederler: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "İşte bu, münafıkların namazıdır. Münafık yerinde oturur ve güneşi gözetler. Güneş şeytanın boynuzları arasına gelince, yerinden kalkar ve dört kere yeri gagalar gibi başını yere değdirir. O sırada da Allah'ı çok az zikreder."

Ben derim ki: Bu hadiste, Allah'ı az zikretmenin ifade ettiği bir diğer anlama işaret ediliyor. Çünkü namaz kılan bu gibi kişilerin zikri sadece namaza kalkarak Allah'a yönelmekten ibarettir. Oysa huzur-i kalp, gönül rahatlığı, tam bir sükûnet ve güvenceyle namaz kılarak Allah'ı anmaya dalmaları mümkündür.

Hadiste geçen, güneşin şeytanın boynuzları arasına gelmesi ifadesi ile, batı ufkuna doğru batmaya yüz tutuşu kastedilmiştir. Bu ifadede gece ve gündüz, Âdem oğlunu dürtükleyen ya da gece gündüzde kendini ona gösteren şeytanın iki boynuzuymuş gibi tasvir ediliyor.

Aynı eserde, Abd b. Hamid, Buharî kendi Tarihinde, Müslim, İbn-i Cerir ve İbn-i Münzir, İbn-i Ömer'den şöyle rivayet ederler: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Münafık iki sürü arasında şaşırıp kalan (tek gözü kör) bir koyuna benzer. Bazen ona, bazen buna uyar; hangisini izleyeceğini bilmez."

Aynı eserde, Abdurrezzak, İbn-i Münzir, İbn-i Ebu Hatem ve İbn-i Mürdeveyh, İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Kur'ân'ın her neresinde 'sultan' kelimesi geçiyorsa, hüccet, kanıt anlamını ifade eder."

Yine aynı eserde, İbn-i Ebi Şeybe, Mervezi -Zevaid-uz Zuhd adlı eserde- ve Ebu Şeyh b. Hibban, Mekhul'dan şöyle rivayet ederler: Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu haber aldım: "Allah'ın kulu kırk gün dini Allah'a özgü kılmış ihlâslı biri olarak uyanırsa, kalbinden diline doğru hikmet pınarları fışkırır."

Ben derim ki: Bu hadis meşhurdur. Aynı lafızlarla veya aynı anlamı ifade eden başka lâfızlarla birçok rivayet kanalından aktarılmıştır.

Aynı eserde belirtildiğine göre Hakim, Tirmizi -Nevadir-ul Usul adlı eserde- Zeyd. b. Erkam kanalıyla Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Kim içtenlikle, ihlâslı olarak 'la ilâhe illallah' (Allah'tan başka ilâh yoktur) derse, cennete girer." Orada bulunanlar dediler ki: "Ya Resulullah, bunda ihlâsın belirtisi nedir?" Buyurdu ki: "Bu sözün, söyleyen kişiyi haramlardan kaçındırmasıdır."

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren (müstefiz haddinde) birçok rivayet vardır. Gerek Ehlişünnet, gerekse Şîî kaynaklarda Resulullah'tan (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamlarından (a.s) rivayet edilmiştir. İnşallah yeri gelince, naklolan bu rivayetlerin geneli üzerinde duracağız.

Bu ayetlerin iniş sebepleri bağlamında, birbirinden farklı değişik rivayetler aktarılmıştır. Daha çok uyarılma ve somut bir olguyla örtüştürme türünden rivayetler oldukları için, -gerçi doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir- burada yer vermeyi uygun görmedik.

لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسَّوِّ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ۚ وَكَانَ اللَّهُ
 سَمِيعًا عَلِيمًا ﴿١٤٨﴾ إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ
 اللَّهَ كَانَ عَفْوًا قَدِيرًا ﴿١٤٩﴾

148- Allah kötü sözün söylenmesini sevmez; ancak haksızlığa uğrayan başka. Allah işitendir, bilendir.

149- Bir iyiliği açığa vurur veya gizlerseniz yahut bir kötülüğü (açığa vurmuyarak) affederseniz, (bilin ki) Allah da affedicidir, (her şeye) güç yetirendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"Allah kötü sözün söylenmesini sevmez; ancak haksızlığa uğrayan başka." Ragıp el-İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde "el-cehr" maddesi ile ilgili olarak şunları söyler: "Bir şeyin görme veya işitme organı açısından aşırı bir şekilde zahir oluşu, açığa çıkışı 'cehere' fiiliyle ifade edilir. Görme duyusunu baz alırsak; Araplar, 'reeytuhu ciharen=onu açık bir şekilde gördüm.' derler. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: '*Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayız.*' [Bakara, 55] '*Bize Allah'ı apaçık göster.*' [Nisâ, 153]" Ragıp devamla şöyle der: "İşitme duyusu açısından kelimenin kullanımına da şu ayeti örnek gösterebiliriz: '*Aranızdan sözü gizleyen de, onu açık söyleyen de... birdir.*' [Ra'd, 10]" Müfredat'tan alınan alıntı burada son buldu.

Kötü söz, beddua, birine onda olan ve olmayan ayıplar ve kötülüklerle sövmek gibi insanı inciten, rahatsız eden sözler demektir. İşte bunların hiçbirinin açıktan söylenmesini, açığa vurulmasını yüce Allah sevmez. Bilindiği gibi yüce Allah, biz insanların veya bizimle aynı duyguları paylaşan diğer canlıların sahip oldukları türden bir sevgiden ve buğzdan (nefretten) münezzehtir. Ancak emir ve yasak olguları, bizim açımızdan, doğamız gereği sevgi ve buğzdan kaynaklandıkları i-

çin, isteme ve istememe yani emretme ve yasaklamadan kinaye olarak sevgi ve buğz ifadeleri kullanılmıştır.

Dolayısıyla, *"Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez."* ifadesi, haramlığı ve keraheti kapsayacak şekilde teşriî sevmemeden kinayedir.

"Ancak haksızlığa uğrayan başka." ifadesi, munkatı (kopuk) istisnadır. Yani, haksızlığa uğrayan kimsenin, kendisine haksızlık eden kimse hakkında, haksızlığıyla ilgili olarak kötü sözü açıkça söylemesinin bir sakıncası yoktur. Bu, haksızlığa uğrayan kişinin ancak haksızlık edenin zulmünü açıklayıcı, haksızlıkla ilgili kötülüğünü ortaya çıkarıcı nitelikte kötü söz söyleyebileceğine ilişkin bir karine konumundadır. Fakat, bunun ötesine geçerek haksızlık eden kimsede olmayan kötülükleri saymak ya da yaptığı haksızlıkla ilgisi olmayan başka şeylerden söz etmekle ilgili olarak ayette bunun caiz olduğuna ilişkin bir kanıt yoktur.

Tefsir bilginleri, "kötü söz" ifadesi ile, neyin kastedildiği hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazısına göre, bundan maksat, bedduadır. Bazısı, haksızlık yapanın zulmünü ve tecavüzünü zikretmektir, demişlerdir vs. Fakat bunların tümü de ayetin mutlak ifadesinin kapsamı içindedir. Dolayısıyla genel ifadeyi, bunlardan birine özgü kılmayı gerektirici bir durum söz konusu değildir.

"Allah işitendir, bilendir." ifadesi, *"Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez."* cümlesinden algılanan yasağı pekiştirir mahiyettedir. Yani, zulme uğramış bir kimsenin dışındakilerin açıkça kötü söz söylemeleri uygun düşmez. Çünkü Allah işitendir, sözleri işitir; bilendir, söylenen sözleri bilir.

"Bir iyiliği açığa vurur veya gizlerseniz yahut bir kötülüğü (açığa vurmaya) affederseniz, (bilin ki) Allah da affedicidir, (her şeye) güç yetirendir." Bu ayet, önceki ayetle bir şekilde bağlantılıdır. Çünkü, nimetleri bahşeden birinin insana yaptığı nimet başına karşılık teşekkürün bir ifadesi olarak hayır sözünün ağızdan söylenmesini, kötü sözün ve zulmün affederek zalime karşı kötü sözü ağızdan söylenmemesini kapsamaktadır.

İyiye açığa vurmak, onu görünür şekilde yapmaktır. Hakkeden bi-

rine açıktan infak etmek gibi. Her maruf davranışı da bu kapsama alabiliriz. Çünkü, bu tür davranışlarda din sözünün yüceltilmesi ve insanların maruf davranışlara teşviki söz konusudur. Ya da sözlü olarak açığa vurmaktır. Bir nimeti verene açıktan teşekkür etmek ve sözlü olarak ondan iyilikle söz etmek gibi. Bu da kadirbilirliğin ve nimet ehlini teşvik etmenin ifadesidir.

İyiliği gizlemek ise, maruf fiilleri gizlice yapmak demektir. Ki ri-yadan iyice uzak ve ihlâsa iyice yakın olsun. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Sadakaları açıktan verirsiniz ne güzel! Eğer gizleyerek fakirlere verirsiniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve sizin günahlarınızdan bir kısmını kapatar." (Bakara, 271)*

Kötülüğü affetmek, sözlü olarak onun üzerini örtmektir. Bir insanın kendisine haksızlık edenin haksızlığından söz etmemesi, onu insanlar arasında rencide etmemesi, açıktan açığa ona kötü bir söz söylememesi gibi; fiilî olarak da ona, kötü bir karşılıkta bulunmaması, caiz olmasına karşın ondan öç almamasıdır. Yüce Allah zalimlerden öç almanın caiz olduğu hususunda şöyle buyurmuştur: *"Size zulmedene siz de zulmettiği kadarıyla karşılık verin. Allah'tan korkun." (Bakara, 194)*

"Allah affedicidir, (her şeye) güç yetirendir." ifadesi, müsebbep yerine konulmuş sebep konumundadır. Bu açıdan ifadenin takdiri açılımı şöyle olur: Eğer kötülüğü affederseniz, Allah'ın kemal sıfatlarından biriyle sıfatlanmış olursunuz. -Kötülüğe karşılık verme gücüne sahip olmakla beraber onu affetmek yani.- Çünkü yüce Allah, her şeye gücü yeten olduğu hâlde affedicidir. Şu hâlde bir ceza, ancak bazı koşulları itibarıyla ceza olma niteliğini kazanır. İyiliği açıktan yapmak veya gizliden yapmak, yani her hâlükârda iyilik etmek de ulu Allah'ın bir vasfıdır. Ayetin bu hususa ilişkin bir işaret barındırıyor olması ihtimal dışı değildir.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan tefsirinde şöyle bir değerlendirmeye yer veriliyor: "Yüce Allah, intikam amacıyla açıkça sövmeyi, kötü söz söylemeyi sevmez. Ancak haksızlığa uğrayan hariç. Böyle bir kimsenin dinde öç almanın caiz olduğu bir hususta, kendisine haksızlık edenden

öç almasında bir sakınca yoktur. Bu görüş, İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir."

Tefsir-ul Ayyâşî'de Ebu'l Carud kanalıyla İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Kötü sözü açıkça söylemek, bir insanda olan kötülükleri anlatmaktır." [c.1, s.283, h:297]

Tefsir-ul Kummî'de deniyor ki: "Bu ayetin tefsirine ilişkin bir diğer hadis şöyledir: Bir adam yanına gelse, sende olmayan birtakım iyiliklerden söz etse, seni övse, yapmadığın salih amelleri sıralasa, sakın bunu kabul etme ve onu yalanla. Çünkü o sana zulüm etmiştir."

Tefsir-ul Ayyâşî'de müellif kendi rivayet zinciriyle Fadl b. Ebu Kurra'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), "*Allah, kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez; ancak haksızlığa uğrayan başka.*" ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Bir kimse bir topluluğu konuk etse, ancak onları konuk ederken kötü davranırsa, o kimse haksızlık etmiş olur. Dolayısıyla konukların onun aleyhinde konuşmalarının bir sakıncası yoktur." [c.1, s.283, h:296]

Ben derim ki: Aynı hadis, Mecma-ul Beyan adlı tefsirde İmam Sadık'tan (a.s) mürsel olarak [râviler zincirine yer vermeksizin] rivayet edilmiştir. Ehlişünnet kaynaklarında da Mücahid'den rivayet edilir. Bu rivayetler, ayetten de algıladığımız gibi, hükmün genelliğine delâlet ederler.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ
 وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ
 سَبِيلًا ﴿١٥٠﴾ أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَاعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا
 مُّهِينًا ﴿١٥١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ
 أُولَٰئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أَجْرَهُمُ ط وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٥٢﴾

150- Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve (inanma hususunda) Allah ile peygamberleri arasında ayırım yapmak isteyip "Bir kısmına inanırız, bir kısmını da inkâr ederiz" diyenler ve bu ikisinin (iman ile küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler,

151- İşte onlar gerçekten kâfir olanlardır. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.

152- Allah'a ve peygamberlerine inananlar ve onlardan hiç-biri arasında ayırım yapmayanlar, işte Allah yakında onlara mükâfatlarını verecektir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Surenin akışının bu yerinde, bir parantez açılıyor ve Ehlikıtab'ın durumuna göz atılıyor, küfürlerinin gerçek kaynaklarına açıklayıcı işaretler yöneltiliyor, kimi haksızlıklarına, günahlarına ve bozguncu sözlerine ilişkin açıklamalara yer veriliyor.

"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler" Bu ifadeyle, Yahudi ve Hristiyanlardan oluşan Ehlikıtab topluluklar kastediliyor. Çünkü Yahudiler Hz. Musa'ya (a.s) inanırlar, ama Hz. İsa'nın (a.s) ve Hz. Muhammed'in (s.a.a) peygamberliğini inkâr ederler. Hristiyanlar da Hz. Musa'ya (a.s) ve Hz. İsa'ya (a.s) inanırken, Hz. Muhammed'i

(s.a.a) inkâr ederler. Gerçi onlar, Allah'ı ve elçilerin bazısını inkâr etmediklerini, sadece bazısını inkâr ettiklerini iddia ediyorlar; ancak yüce Allah, onların Allah'ı ve bütün elçilerini inkâr ettiklerini belirtiyor. Bu nedenle, *"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler"* şeklindeki mutlak ifadenin maksadının açıklanışına gerek duyulmuştur.

İşte bu nedenle, *"ve Allah ile peygamberleri arasında ayırım yapmak isteyip, 'Bir kısmına inanınız, bir kısmını da inkâr ederiz' diyenler"* ifadesi, *"...inkâr edenler"* cümlesine açıklama nitelikli atıfla atfedilmiştir. Aynı şekilde atfedilen ifadenin bir kısmı da diğer bir kısmını açıklamaktadır. Onlar Allah'ı ve elçilerini inkâr ediyorlar; çünkü, *"Bir kısmına inanınız, bir kısmını da inkâr ederiz."* diyorlar. Böylece Allah ve elçileri arasında bir ayırım yapmak istiyorlar, Allah'a ve elçilerinin bir kısmına inanıyor ve bir kısmını da inkâr ediyorlar. Oysa inkâr ettikleri de Allah'ın elçisidir. Onu reddetmek, Allah'ı reddetmek demektir.

Ardından yüce Allah, başka bir açıdan da bu hususa açıklık getiriyor ve *"bu ikisinin arasında bir yol tutmak isteyenler"* ifadesine yer vererek açıklama amaçlı bir atıfla meseleye boyut kazandırıyor. Şöyle ki, onlar Allah'a ve bütün elçilerine inanmakla, Allah'ı ve bütün elçilerini inkâr etmek arasında, bazısına inanıp bazısını inkâr ederek bir orta yol tutmak istiyorlar. Oysa Allah'ın yolu, ancak O'na ve bütün peygamberlerine inanmaktan geçer. Çünkü elçinin elçiliği hususunda bir etkinliği, bir yetkisi söz konusu değil. Dolayısıyla ona inanmak Allah'a inanmaktır, onu inkâr etmekse sırf Allah'ı inkâr etmek demektir.

Şu hâlde elçilerin bir kısmını inkâr edip bir kısmına ve Allah'a inanmak, Allah ile elçileri arasında ayırım yapmaktan başka bir şey değildir. Bunun bir diğer anlamı da elçiye Allah'tan bağımsız bir etkinlik ve yetki tanımaktır. Dolayısıyla bu şekilde bağımsızlık tanınan elçiye inanmanın, Allah'a inanmayla bir bağlantısı, onu inkâr etmenin de Allah'ı inkâr etmeyle bir ilintisi yoktur. Böylece bu tutumları ara yol değil, bunun dışında bir yoldur. Ona inanmakla onu inkâr etmenin, Allah'a inanmakla O'nu inkâr etme ile bir bağlantısı olmadığı varsayılan bir kimse için peygamberlik vasfı nasıl tasavvur edilebilir?

Dolayısıyla şurası kuşku götürmez bir gerçektir ki: Bu özellikte olduğu varsayılan birine inanmak ve ona itaat etmek, ulu Allah'a ortak koşmak demektir. Bu nedenle, yüce Allah'ın onları "elçilerin bir kıs-

mına inanmak, bir kısmını da inkâr etmek, böylece Allah ile elçileri arasında bir ayırımı giderek ikisinin arasında bir yol tutmak istiyorlar." şeklinde tanımladıktan sonra, onların gerçek kâfirler olduklarını belirttiğini görüyoruz: *"İşte onlar gerçekten kâfir olanlardır."* Ardından onlara sert ifadelerle bir tehdit yöneltiyor: *"Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır."*

"Allah'a ve peygamberlerine inananlar ve onlardan hiçbirisi arasında ayırım yapmayanlar" Önceki ayette Allah ile elçileri arasında ayırım yapanlar tekfir edildikleri, Allah'ı ve elçilerini inkâr ettikleri belirtildiği için, bu ayette bir karşıt manzara olarak Allah'a ve aralarında ayırımı gitmeden tüm elçilerine iman etme durumu gündeme getiriliyor ve tablo tamamlanıyor.

"Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır." ifadesinde önceki ayette geçen üçüncü şahıs şeklindeki ifade tarzından birinci çoğul şahsa geçiş yapılıyor. Sonra ifade tarzı ikinci şahsa geçilerek şu şekilde değiştiriliyor: *"İşte (ey Peygamber,) Allah yakında onlara mükâfatlarını verecektir."* [Arapça'da "ulâike" kelimesi iki şeyi ifade eder: Hem muhatabı bildirir, hem de işaret edilmek istenen kimseleri.] Bu tarz bir ifade değişikliğinin hikmeti şu olsa gerektir: İfadenin vurgulu olması ve gerçekleşmenin kesin olduğunu ifade etmesi açısından cezayı birinci çoğul şahsa nispet etmek, üçüncü tekil şahsa nispet etmekten daha etkileyicidir.

İkinci ayetteki [yani, peygambere hitaben *"İşte Allah yakında onların..."* ifadesindeki] hitap tarzı değişikliğinden de benzeri bir çıkarılabilir. Çünkü Allah'ın vaadinin gerçekleşeceğini en iyi bilen biri olarak vaat içeren hitabın Peygamber efendimize (s.a.a) yöneltilmesi, gerçekleşme zamanının yakın olduğuna ilişkin bir gösterge konumundadır.

يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ ۚ فَقَدْ سَأَلُوا
مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ۚ
ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذَلِكَ ۚ وَآتَيْنَا
مُوسَىٰ سُلْطَانًا مُّبِينًا ﴿١٥٣﴾ وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا
لَهُمْ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ
مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿١٥٤﴾ فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمْ
الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ ۚ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا
يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥٥﴾ وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَىٰ مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا
﴿١٥٦﴾ وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا
صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ ۚ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ ۚ مَا لَهُمْ بِهِ
مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ ۚ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا ﴿١٥٧﴾ بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ ۚ وَكَانَ
اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٥٨﴾ وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ ۚ
وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا ﴿١٥٩﴾ فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا
عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا ﴿١٦٠﴾ وَأَخَذَهُمُ
الرَّبُّوا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ ۚ وَاعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ
عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦١﴾ لَكِنَّ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ
بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ ۚ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ ۚ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ

وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٦٢﴾ إِنَّا
 أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ ۚ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَ
 إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ ۚ وَعِيسَى ۚ وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ
 وَسُلَيْمَانَ ۚ وَاتَّبَعْنَا دَاوُدَ زَبُورًا ﴿١٦٣﴾ وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ
 قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ تَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ ۚ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا ﴿١٦٤﴾ رُسُلًا
 مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ لِّئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ ۚ وَكَانَ
 اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٦٥﴾ لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ
 وَالْمَلَكُتُ يَشْهَدُونَ ۚ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا ﴿١٦٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا
 عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٦٧﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ
 يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرْ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا ﴿١٦٨﴾ إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ
 فِيهَا أَبَدًا ۚ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٦٩﴾

153- Ehlikitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Onlar Musa'dan, bundan daha büyüğünü istemişlerdi ve "Bize Allah'ı apaçık göster" demişlerdi. Zulümlerinden dolayı derhâl onları yıldırım çarptı. Kendilerine açık deliller geldikten sonra da buzağıyı tanrı edindiler. Fakat biz bunu da affettik ve Musa'ya apaçık bir burhan ve delil verdik.

154- Söz vermeleri için Tûr dağını üzerlerine kaldırdık ve onlara "Secde ederek kapıdan girin" dedik, "Cumartesi günü haddi aşmayın (o günün yasağını çiğnemeyin)" dedik ve onlardan sağlam bir söz aldık.

155- Sözlerini bozmalarından, Allah'ın ayetlerini inkâr

etmelerinden, haksız yere peygamberleri öldürmelerinden, "Kalplerimiz perdelidir" demelerinden ötürü (kendilerine önceden helâl kılınan temiz şeyleri yasakladık.) Hayır, (onların kalpleri perdeli değildir;) Allah inkârlarından ötürü o kalpler üzerine mühür vurmuştur. Artık pek az bir kısmı hariç, inanmazlar.

156- Bir de inkâr edip Meryem'e büyük bir iftira atmalarından,

157- Ve "Allah elçisi Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük" demelerinden ötürü (kendilerine önceden helâl kılınan temiz şeyleri yasakladık.) Oysa onu öldürmediler de, asmadılar da; fakat bu iş kendilerine, benzer gösterildi. Onun hakkında ihtilafa düşenler, ondan yana tam bir kuşku içindedirler; bu hususta zanna uymak dışında, hiçbir bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler.

158- Bilâkis Allah onu kendisine yükseltti. Allah güçlü ve üstündür, hikmet sahibidir.

159- Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur. Kıyamet günü de o, onlara şahit olacaktır.

160- Yahudilerin yaptıkları zulümden, Allah yolundan yüz çevirmelerinden dolayı kendilerine (önceden) helâl kılınan temiz şeyleri yasakladık.

161- Bir de menedildikleri hâlde faiz almalarından ve haksızlıkla insanların mallarını yemelerinden ötürü (böyle yaptık). İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık.

162- Fakat içlerinden ilimde derinleşenler ve müminler, namazı kılanlar ve zekâtı verenler sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar. Allah'a ve ahiret gününe inananlar, işte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz.

163- (Çünkü) biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. Ve (nitekim) İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlara, İsa'ya, Eyyub'a,

Yûnus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettik. Davud'a da Zebur'u verdik.

164- Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık ve Allah Musa'yla konuştu.

165- (Onları) elçiler, müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir hüccetleri olmasın! Allah üstün ve güçlüdür, hikmet sahibidir.

166- Fakat Allah, sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi bilgisiyle indirmiştir. Melekler de (buna) şahitlik ederler. Şahit olarak Allah eter.

167- İnkâr eden ve Allah'ın yolundan alıkoyanlar, şüphesiz uzak (koyu) bir sapıklığa düşmüşlerdir.

168- İnkâr edip zulmedenleri Allah asla bağışlayacak değildir. Onları bir yola iletecek de değildir.

169- Ancak (onları) cehennem yoluna iletir; onlar orada ebedi kalırlar. Bu da Allah'a kolaydır.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler, Ehlikıtab'ın Peygamberimizden (s.a.a), gökten kendilerine bir kitap indirilmesini istedikleri bir hususu zikrederek başlıyor. Çünkü Kur'ân'ın Ruh-ul Emin aracılığıyla bölüm bölüm indiğine kesin olarak ikna olmuş değillerdi. Şimdi onların bu isteklerine cevap veriliyor.

"Ehlikıtab senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar." Ehlikıtab, Kur'ân'da geçen benzeri konularda işaret edildiği gibi Yahudiler ve Hristiyanlardır. Buna göre, bu istekte bulunanlar her iki topluluk birdendir, sadece Yahudiler değil.

Ama bu, ayetlerin akışı içinde Allah'ı açıkça görmek, buzağıyı ilâh edinip tapınmak; Tûr dağı üzerlerine kaldırılıp başlarına dikildiğinde, secde etmeye emredildiklerinde ve cumartesi günü konulan yasayı çiğnemekten nehyedildiklerinde verdikleri sözü tutmamak gibi sıralanan zulümlerin ve suçların sırf Yahudiler tarafından sergilenmiş olmasıyla çelişmez.

Çünkü, her iki grup da aynı kökene dayanır. Yani, her ikisi de İsrail halkıdır, o ırka mensupturlar. Hz. Musa (a.s) ve Hz. İsa (a.s) bu halka gönderilmişlerdir. Gerçi Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesinden sonra, çağrısı Romalılar, Araplar, Habeşliler ve Mısırlılar gibi İsraili olmayan halklar arasında da yayılmıştır. Ancak İsa'nın kavminin ona yaptığı zulüm, Musa'nın kavminin ona yaptığı zulümden geri kalmaz.

İşte her iki grup da aynı kökenden sayıldıkları için, Yahudileri ilgilendiren ceza kapsamında sadece Yahudiler zikrediliyor: *"Yahudilerin yaptıkları zulümden... dolayı kendilerine helâl kılınan temiz şeyleri yasakladık."* Yine bu nedenle, Hz. İsa (a.s) da daha sonra zikredilen resuller arasında sayılıyor, tıpkı Hz. Musa'nın (a.s) da aralarında sayılması gibi. Şayet hitabın hedefi sırf Yahudiler olsaydı, bu, sahih olmazdı. Hatta ayetlerden sonra, *"Ey Ehlikitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında ancak gerçeği söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih..."* (Nisâ, 171) ifadesine yer verilmesi de yine bu yüzdendir.

Özetleyecek olursak: İstekte bulunanlar, bütün Ehlikitap'tır. Hitabın hedefi onlardır. Bunun nedeni, aralarındaki soy birliğinden kaynaklanan karakter aynılığıdır. Haksız yargıda bulunmak, yalan söylemek, ölçsüzlük, ahitlere ve sözlere riayet etmemek onların ortak karakterleridir. Dolayısıyla sergiledikleri ortak tavırlarda hitap tümüne yöneliktir. İçlerinde bir grup farklı bir tutum sergilemişse, hitap da özel olarak o gruba yönelik olmuştur.

Resulullah'tan (s.a.a) istedikleriyse, gökten üzerlerine bir kitap indirmesidir. Bu isteği, Kur'ân'ın inişinden ve kendilerine okunuşundan önce dile getirmiyorlar. Çünkü bu olay Medine'de geçmektedir. O güne kadar Kur'ân'ın Mekke'de inen kısmı ve Medine'de inen kısmının bir bölümü kendilerine ulaşmıştı. Buna rağmen böyle bir istekte bulunmalarının nedeni, onun peygamberliğin bir kanıtı olduğuna ikna olmamalarıdır. Çünkü Kur'ân'ı semavî bir kitap saymıyorlardı. Oysa Kur'ân, o güne kadar indiği kısmı itibariyle meydan okuyordu ve bir mucize olduğunu haykırıyordu. Nisâ suresinden önce inen İsrâ, Yûnus, Hûd ve Bakara suresinin bu hususla ilgili olarak içerdikleri ifadeleri buna örnek gösterebiliriz.

Şu hâlde, Kur'ân'la ilgili gelişmeler gözleri önünde cereyan etmesine karşın gökten bir kitabın indirilmesini istemeleri, kelimenin tam

anlamıyla saçmalıktı. Böylesine boş ve anlamsız bir istek ancak hakka uymayan, hakikate boyun eğmeyen, ciddiyetten yoksun, arzusunun istekleri doğrultusunda aklına eseni yapan, hiçbir bağ, hiçbir kayıt tanımayan, temelsiz, berduş insanlardan sâdır olabilir. Nitekim Kureyşliler de üzerlerine inen Kur'ân ve aralarında yayılan hak çağrısı ile ilgili olarak böyle bir sorumsuz tavır içine girmişlerdi. Kur'ân onların bu aymazlıklarını şöyle dile getirir: *"Ona Rabbinden bir mucize indirilse ya! diyorlar."* (Yûnus, 20) *"Ya da göğ'e çıkmalısın. Ama oradan bize, okuyacağımız bir kitap indirmedikçe senin sadece göğ'e çıkmaya da inanamayız."* (İsrâ, 93)

Yukarıda işaret ettiğimiz bu hususlardan dolayı, yüce Allah onların bu isteklerine iki madde hâlinde karşılık veriyor. **Birincisi:** Onlar, mütemadiyen cehalet ve sapıklık içinde debelenen bir topluluktur; en korkunç zulümleri işlemekten, apaçık belgelerle destekli hakkı inkâr etmekten, hak içerikli mesaja karşı çıkmaktan, en sağlam ve en kesin karara bağlanmış sözleşmeleri çiğnemekten kaçınmazlar; her türlü yalandan, iftiradan ve zulümden geri durmazlar. Böyle olanlara cevap vermek, önerilerine karşılık vermek doğru olmaz.

İkincisi: Allah'ın indirdiği kitap, yani Kur'ân Allah'ın ve meleklerin şahitlikleriyle desteklidir. Kur'ân da, içerdiği ayetleri aracılığıyla muhaliflerine sık sık meydan okur.

Yüce Allah, bu çerçevede önce şu cevabı veriyor: **"Onlar Musa'dan, bundan daha büyüğünü istemişlerdi."** Yani, senden kendilerine gökten bir kitap indir, şeklindeki isteklerinden daha büyüğünü Musa'dan istemişlerdi **"ve 'Bize Allah'ı apaçık göster' demişlerdi."** Yani, O'nu ayan beyan, çıplak gözlerimizle görelim. Bu, insanın cahillikte, gevezelikte ve azgınlıkta ulaşabileceği son noktadır. **"Zulümlerinden dolayı derhâl onları yıldırım çarptı."** Bu kıssa, Bakara suresinin 55-56. ayetlerinde ve A'râf suresinin 155. ayetinde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

Ardından yüce Allah şöyle buyuruyor: **"Kendilerine açık deliller geldikten sonra da buzağ'ıyı tanrı edindiler."** Puta tapıcılığın batıl olduğu ortaya çıktıktan veya yüce Allah'ın her türlü cisimden ve sonradan olmalıktan münezzeh olduğu apaçık olarak ortaya konduktan sonra bir put edinerek ona kulluk sunmuşlardı. Beşerî cehaletin

en çirkin, en yüz kızartıcı, en utanç verici örneğidir puta tapıcılık. **"Fakat biz bunu da affettik ve Musa'ya apaçık bir burhan ve delil verdik."** Bu hususta Hz. Musa (a.s) onlara yaratıcılarına tövbe etmelerini ve birbirlerini öldürmelerini emretmişti. Onun bu emrini tutmuşlardı, bu yüzden yüce Allah onları affetmişti; böylece bu öldürme işinin devam etmesinden vazgeçmişti ve tümünün öldürülmesine razı olmayarak öldürme eyleminin yarıda bırakılmasını emretmişti. İşte affetmekten maksat buydu. Ardından İsrailoğullarına, Samiri'ye ve buzağısına musallat kılınmasıyla Hz. Musa'ya apaçık bir burhan ve delil verildi. Bu kıssa da Bakara suresinin 54. ayetinde ayrıntılı olarak anlatılır.

Devamla şöyle buyuruyor ulu Allah: **"Söz vermeleri için Tûr dağını üzerlerine kaldırdık."** Burada yüce Allah'ın onlardan aldığı bir söz kastediliyor. Ki bu sırada Tûr dağını üzerlerine kaldırmış, başlarına dikmişti. Bu kıssa da Bakara suresinin 63. ve 93. ayetlerinde iki kez zikredilir.

Sonra şöyle buyuruyor: **"ve onlara, 'Secde ederek kapıdan girin' dedik, 'Cumartesi günü haddi aşmayın' dedik ve onlardan sağlam bir söz aldık."** Bu iki kıssa da hem Bakara suresinin 58-65. ayetlerinde, hem de A'râf suresinin 161-163. ayetlerinde anlatılır. Ayette sözü edilen "misak=sağlam bir söz alma"nın, bu iki kıssaya ve diğer kıssalarda işaret edilen hususlara dönük olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü Kur'ân, İsrailoğullarından misak alınışını defalarca zikreder: *"Biz İsrailoğullarından şöyle söz almıştık: Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz..."* (Bakara, 83) *"Birbirinizin kanununu dökmeyeceğinize, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacağınıza dair sizden kesin söz almıştık. Sonra bunu böylece kabul etmiştiniz, buna siz şahitsiniz."* (Bakara, 84)

"Sözlerini bozmalarından" İfadenin orijinalinin başındaki "fa" harfi ayrıntılandırma amaçlıdır. "Fe-bima" kelimesindeki "ba" harf-i cerri ise, -suçları sıralanan- birkaç ayet sonraki, *"onlara yasakladık."* diye başlayan ifadeyle ilintilidir. Ayetler, yüce Allah'ın onlara verdiği korkunç dünyevî ve uhrevî cezaı açıklama amacına yöneliktir. Bu çerçevede, daha önce sözü edilmeyen bazı kötü uygulamaları da zikrediliyor.

"Sözlerini bozmalarından" ifadesi, yukarıda işaret edilen misakları çiğnemeleri ve verdikleri başka misakları da -ki burada onlardan söz edilmiyor- çiğnemeleri hususuna ilişkin bir özet niteliğindedir.

"Allah'ın ayetlerini inkâr etmelerinden" Bu ifade, Hz. Musa (a.s) zamanında ve ondan sonra işledikleri küfür çeşitlerinin bir özeti hükmündedir. Ki Kur'ân bu tür küfre sapışlarının çoğunu bize aktarmaktadır. Bunlar arasında, ayetler grubunun başında değinilen iki konu vardır. Bununla şu ifadeleri kastediyorum: *"Musa'dan, bundan daha büyüğünü istemişlerdi ve 'Bize Allah'ı apaçık göster' demişlerdi."*, *"Kendilerine açık deliller geldikten sonra da buzağıyı tanrı edindiler."*

Ayetlerin girişinde [yüz elli üçüncü ayette], bu iki olayın [Allah'ı apaçık olarak görmeyi istemeleri ve buzağıyı tanrı edinmeleri] öne alınmış olmasına karşın, bu ayette [yüz elli beşinci ayette] "Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri" şeklindeki bir cümle ile "sözlerini bozmaları"ndan sonra zikredilmesinin nedeni, iki ayetin konumlarının farklılığıdır. Dolayısıyla gerekleri de farklılık arz etmiştir. Çünkü ayetler grubunun giriş kısmında, gökten üzerlerine bir kitap indirilmesi şeklindeki istekleri, bundan daha da büyüğünü istemiş olmaları ve buzağıyı tanrı edinip tapınışları zikrediliyor ki, bu konunun akışına daha uygun ve daha doğrudan ilintili bir seçimdir. Bu ve sonraki ayetlerse, hak davetine icabet etmelerinden ve bunun nedenlerinin anlatımından sonra işledikleri amellere karşılık olarak aldıkları cezayı gündeme getiriyor. Böyle bir çerçevede, sözlerin bozulmasından söz etmek daha uygun ve anlatımın ruhuna da daha yakındır.

"haksız yere peygamberleri öldürmelerinden" Burada Hz. Zekeriya, Hz. Yahya ve diğerleri kastediliyor. Ki Kur'ân bunların adlarını vermeden genel olarak öldürüldüklerinden söz eder.

"ve 'Kalplerimiz perdelidir' demelerinden ötürü (kendilerine önceden helâl kılınan temiz şeyleri yasakladık.)" İfadenin orijinalinde geçen "ğulf" kelimesi, "eğlef" in çoğuludur. Yani kalplerinin üzerinde bir örtü, bir kılıf ve bir perde vardır. Bu, nebevî çağrışı duymalarına, çağrıldıkları hakkı onaylamalarına engel oluşturuyor. Bunu söylerken, daveti reddettiklerini anlatmak istiyorlar. Bu arada kabul etmeyişlerinin suçunu da yüce Allah'a yıkmak istiyorlar.

Kalpleri kılıflı olarak yaratıldıklarını söylemek istiyor gibidirler. Ya da kendi ellerinden olmayarak, bir tercihleri söz konusu olmaksızın Musa'nın çağrısının dışındaki çağrılar karşısında bu şekilde olmalarının öngörüldüğünü söylemek istiyorlar.

Yüce Allah onların bu mesnetsiz savlarını şu ifadelerle reddediyor: **"Hayır, Allah inkârlarından ötürü o kalplerin üzerine mühür vurmuştur. Artık pek az bir kısmı hariç, inanmazlar."** Burada yüce Allah, kalplerinin hak içerikli mesajı dinlemeyişinin algılamayışının, Allah'ın fiiline isnat ettiğini açıklıyor; ama iddia ettikleri gibi, onların bunda hiçbir etkinlikleri yok değildir. Tam tersine, başlarına bu durumun gelmesi, hakkı inkâr etmelerinin, kâfir olup hakka karşı çıkmalarının karşılığıdır. [Dolayısıyla yüce Allah, onların inkârlarına karşılık kalplerin mühürlemiştir.] İşte bunun bir sonucu olarak bu kavim, içindeki az sayıdaki bir grup hariç, iman etmez.

Bu istisna üzerinde daha önce konuştuk ve ilâhî intikamın ulus olarak, toplum olarak üzerlerine indiğini belirttik. Onlar top yekûn bir ulus olarak ilâhî intikamın muhataplarıdır. Kalplerinin üzerine mühür basılmıştır. Topluca iman etmeleri imkânsızdır. Ama bu, içlerindeki az sayıdaki insanın iman etmesine engel değildir.¹

"Bir de inkâr edip Meryem'e büyük bir iftira atmalarından" Yahudiler, Hz. Meryem'i, Hz. İsa'yı doğurduğu zaman zina ile suçlamışlardı. Bu, hem küfür [inkâr etme], hem de iftiraydı. Oysa İsa, doğumunun ilk günlerinde, *"Ben Allah'ın kuluyum. O, bana kitabı verdi, beni peygamber yaptı."* (Meryem, 30) demişti.

"Ve 'Allah elçisi Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük' demelerinden ötürü (kendilerine önceden helâl kılınan temiz şeyleri yasakladık.) Oysa onu öldürmediler de, asmadılar da; fakat bu iş kendilerine, benzer gösterildi." Âl-i İmrân suresi kapsamında, Hz. İsa'nın (a.s) kıssası anlatılırken, İsrailoğullarının İsa'nın asılarak mı, yoksa başka şekilde mi öldürüldüğü hususunda ihtilafa düştüklerini belirtmiştik. Yüce Allah'ın önce onların İsa'yı öldürdüklerine ilişkin iddialarını anlatmasının, ardından öldürme ve asmayı birlikte olumsuzlaştırarak zikretmesinin nedeni, tam bir red ve

1- [Daha geniş bilgi için bkz. c.4, s.529, Nisâ, 46]

olumsuzlaşma amacına yönelik olsa gerektir. Ki zihinlerde herhangi bir kuşku kalmasın. Çünkü suçlulara uygulanan bir işkence türü olarak çarmıha germe, her zaman ölümle sonuçlanmayabilir. Ayrıca "öldürme" eylemi belirsiz ve mutlak olarak kullanıldığında, zihinde çarmıha germe olgusu uyanmaz.

Öte yandan İsa'nın (a.s) öldürülme şekli hususunda da ihtilaf vardı. Dolayısıyla yalnızca onun öldürülmesinin olumsuzlanması da, onu normal bir öldürmeyle öldürmedikleri şeklinde yorumlanabilir. Birinin öldürülmesinin olumsuzlanması, onun çarmıha gerilerek öldürüldüğü ihtimalini ortadan kaldırmaz. Bu yüzden yüce Allah, "*Oysa onu öldürmediler de,*" sözünden sonra, "*ve asmadılar da*" ifadesine yer veriyor ki, anlatılmak istenen husus, verilmek istenen mesaj açık ve eksiksiz olarak anlaşılsın; onun onlar tarafından ne öldürme, ne de asma, çarmıha germe şeklinde öldürülmediği kesin olarak ifade edilsin.

Tam tersine onun işini karıştırdılar, bir başkasının ona benzettiler ve Hz. Mesih'ten (a.s) başkasını onun yerine yakalayarak öldürdüler veya astılar. Böyle bir karışıklığın olması mümkündür. Çünkü bu tür galeyana gelmiş, kontrolden çıkmış, taşkın, etrafını yakıp yıkan kalabalık ayaklanmalarda yanlışlıkla öldürmeler, gerçek suçlu yerine bir başkasını cezalandırma örnekleri çoktur. Onu Romalı askerlerin öldürdüğü söyleniyor. Romalı askerlerinse onu çok iyi tanımaları beklenemez. Dolayısıyla onun yerine bir başkasını yakalayıp öldürmüş olmaları pekâlâ mümkündür. Kaldı ki, rivayetlerde yüce Allah'ın başka birini ona benzer kıldığından ve askerlerin bu benzer olanı yakalayıp öldürdüklerinden söz ediliyor.

Araştırmacı bazı tarihçilerin dediğine göre, Hz. İsa (a.s) ile ilgili olarak aktarılan tarihsel kıssalar, onun daveti çerçevesinde yaşanan olaylar, onunla aynı çağda yaşayan kral ve davetçiler hakkında anlatılan-gelen hikayeler, Mesih adıyla bilinen iki kişiye uygun düşüyor. -Ki aralarında beş yüz yıldan fazla bir zaman vardır- Bunlardan daha önce yaşayanı hak üzeredir ve öldürülmemiştir. Sonra geleni ise, batıl bir davanın savunucusudur ve çarmıha gerilerek öldürülmüştür.¹ Buna göre, Kur'ân'ın sözünü ettiği benzetmeden maksat, sonraki kuşakların

1- Bu araştırmacıya göre, şimdiki Miladî tarihin doğruluğu kuşkuludur.

Allah'ın resulü Meryem oğlu İsa Mesih'i, çarmıha gerilen Mesih'e benzetmeleridir. Gerçi doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.

"Onun hakkında ihtilafa düşenler," Yani, İsa hakkında veya onun öldürülüşü konusunda görüş ayrılığına düşenler, **"ondan yana tam bir kuşku içindedirler"** Onun durumu hakkında bilgi sahibi değildirler; **"bu hususta zanna uymak dışında hiçbir bilgileri yoktur."** Birbirlerinin ağzından kaptıkları sözlere dayanarak tahmin yürütüyorlar, tercih ortaya koyuyorlar.

"ve kesin olarak onu öldürmediler." Onu yakinen ve kesin olarak öldürmediler. Veya sana kesin olarak haber veriyorum ki, onu öldürmediler. Bir görüşe göre, *"onu öldürmediler"* ifadesindeki zamir, "bilgi" kelimesine dönüktür. Bu durumda şöyle bir anlam ifade etmiş olur: "Bilgiyi kesin olarak öldürmediler." Lugatta, bilginin öldürülmesi deyimi, kuşkulardan arındırılması anlamına gelir. Bazılarına göre de, zamir "zann"a dönüktür. Yani zanlarını ayıklamadılar, kesinliğe kavuşturmadılar. Ne var ki, böyle bir anlamın ileri sürüldüğü sabit olsa bile, Kur'ân lafzının kapsamadığı garip bir anlamdır.

"Bilâkis Allah onu kendisine yükseltti. Allah güçlü ve üstündür, hikmet sahibidir." Yüce Allah, bu kıssayı Âl-i İmrân suresinde şu ifadelerle anlatır: *"Hani Allah demişti ki: 'Ey İsa, doğrusu ben seni tam olarak alacağım, kendime yükselteceğim.'"* (Âl-i İmrân, 55) Bu ayette yüce Allah, başta tam olarak almaktan, sonra da yükseltmekten söz ediyor.

Bu ayet, akışı itibariyle Yahudilerin iddia ettikleri öldürme ve çarmıha germe olayını olumsuzluyor. Buna göre, Hz. İsa, onların öldürme ve çarmıha germe girişimlerinden kurtulmuştur. Yine ayetin zahirinden algıladığımız kadarıyla, hakkında öldürülme ve çarmıha gerilme iddiası ileri sürülen Hz. İsa (a.s) bedenen Allah katına yükseltilmiş, onların suikastından yana koruma altına alınmıştır.

Buna göre Hz. İsa, hem bedenen, hem de ruhen yükseltilmiştir. Yoksa önce canı alınmış, ardından ruhu Allah katına yükselmiş değildir. Ayetin zahiri, surenin akışının da desteği ile böyle bir ihtimale açık değildir. Çünkü, *"Bilâkis Allah onu kendisine yükseltti."* ifadesindeki bir şeyi reddederek diğer bir şeyi ispatlamaya yönelik yapılan

vurgu sırf ölümden sonra ruhun yükselişi ile amacına ulaşmış olmaz. Böyle bir ölümün, hem öldürülme, hem de normal bir ölüm şeklinde gerçekleşmesi pek ala mümkündür.

Şu hâlde, ayette sözü edilen yükseltilme, bir tür kurtarmadır. Allah, onu bu şekilde kurtarıyor, Yahudilerin elinden alıyor. Bu sırada, normal bir şekilde canının alınması ile, canının ne normal, ne öldürülme ve ne de çarmıha gerilmesi ile alınmaması, bizim bilmediğimiz başka bir yöntemle de gerçekleşmiş olması ya da bilmediğimiz bir şekilde yüce Allah'ın onu diri tutması arasında bir fark yoktur ve hepsi ihtimal dâhilindedir. Bütün bunlar birer ihtimaldir, herhangi birinin olması mümkündür.

Yüce Allah'ın Mesih'in canını alıp onu katına yükselterek koruması ya da yüce Allah'ın onun hayatını bizim hayatımızın üzerinde etkin olan doğal yasadan farklı bir yöntemle koruması imkânsız bir durum değildir. Bu durum, Kur'ân'ı Kerim'in Hz. İsa'nın doğumu ve soydaşları arasında yaşaması ile ilgili olarak anlattığı mucizelerden ve Hz. İbrahim'in, Musa'nın, Salih'in ve diğer peygamberlerin mucizelerinden daha şaşırtıcı bir durum değildir. Bütün bunlar aynı kapıya çıkarlar. Kur'ân açık bir dille bunların gerçekleştiklerine delâlet eder ve hiç kimse onları reddedemez. Ne yazık ki, bazı müfessirler genel nedensellik yasasını iptal etmekten, olağanüstü olguları kaçınılmaz gibi görmekten kaçınmak adına birtakım zorlama eseri yorumlara yeltenmişlerdir. Tefsirimizin birinci cildinde mucize ve olağan dışı olgular hakkında yeterli açıklamalar sunduk.

Bütün bunlardan sonra, hemen ardından gelen ayetten, Hz. İsa'nın (a.s) yaşadığına ve henüz ölmediğine ilişkin bir işaret algılamak mümkündür.

"Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur. Kıyamet günü de o, onlara şahit olacaktır." Ayetin orijinal metninin ["ve in min ehl-il kitab"] başındaki "in" edatı olumsuzluk bildirir. Müpteda ise hazfedilmiştir ve olumsuzluk akışı içindeki ifade bu müptedaya delâlet etmektedir. [Dolayısıyla ayetin takdirî açılımı şöyle olur: "ve in ehedun min..."] Bu takdirde, "Ehlikitap'tan... inanmayacak hiç kimse yoktur." şeklinde bir anlam elde etmiş oluyoruz. "Bihi=ona" ve "yekûnu=olacaktır" ifadelerindeki

zamir, Hz. İsa'ya dönüktür. Fakat "kable mevtihi=ölümünden önce" ifadesindeki zamir hakkında ihtilaf vardır.

Bazıları demişlerdir ki: Zamir, takdir edilen müptedaya, yani "ehed=kimse"ye dönüktür. Bu takdirde ifadenin anlamı şöyle olur: Ehlikitap'tan herkes, ölümünden önce, İsa'ya iman eder. Yani ölümün arifesinde, can vermek üzereyken İsa'nın Allah'ın gerçek bir elçisi ve kulu olduğunu anlar. Fakat bu inancı ona bir yarar sağlamaz. Hz. İsa da kıyamet günü tümünün aleyhinde şahitlikte bulunur. Ona iman eden kimselerin bu inançlarının yararlı veya ölmek üzereyken inanan birininki gibi yararsız olması fark etmez.

Bu yukarıdaki görüşü destekleyen bir husus, "kable mevtihi=ölümünden önce" ifadesindeki zaminin Hz. İsa'ya dönükmüş gibi algılanmasının, bazı rivayetlerde, Hz. İsa'nın yaşadığı ve henüz ölmediği şeklinde yer alan haberlerden kaynaklanıyor olmasıdır. Bu rivayetlerde belirtildiğine göre, Hz İsa (a.s) ahir zamanda dünyaya inecek, Yahudi ve Hristiyanlardan oluşan Ehlikitap ona inanacaktır.

Fakat bu, *"Ehlikitap'tan... ona inanmayacak hiç kimse yoktur."* şeklindeki genel ifadenin özelleştirici bir etken olmaksızın özelleştirilmesi anlamına gelir. Çünkü bu takdirde Ehlikitab'ın, tümünden çok, söz konusu inişi sırasında yaşayanların, onun inişine tanık olanların inanması kastedilmiş olur. Böylece, İsa'nın yükseltilişi ile inişi arasındaki zaman diliminde yaşayan ve inişini görmeden ölen kimseler bunun dışında tutulmuş olur. Bu ise, gerektirici bir etken olmadan genel içerikli ayeti özelleştirmektir.

Bir diğer grup da, "Zamir, İsa'ya (a.s) dönüktür. Maksat, onun ahir zamanda gökten inişi esnasında ona inanmalarıdır." demişlerdir. Bu değerlendirmeyi yapanlar da az önce işaret ettiğimiz gibi rivayeti dayanak almışlardır.

Söylenenler bunlar. Ancak üzerinde durulması, iyice incelenmesi gereken husus şudur: *"Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur. Kıyamet günü de o, onlara şahit olacaktır."* ifadesinin akışı içinde, *"Kıyamet günü de o, onlara şahit olacaktır."* cümlesi, Hz. İsa'nın kıyamet günü tümünün aleyhinde şahitlik edeceğini ifade etmektedir. Yine buna göre, tümü de ölümden önce

ona inanacaklardır. Yüce Allah, Hz. İsa'nın bu şahitliğe ilişkin sözünü bize aktarmıştır: *"Ben onların içinde olduğum sürece onlara şahit idim, fakat sen beni vefat ettirince onları gözetleyen yalnız sen oldun. Sen her şeyi görensindir."* (Mâide, 117)

Bu ayet, İsa'nın şahitliğini, vefat ettirilmesinden önceki hayatta olduğu günlere hasrediyor. *"Ehlikitap'tan... ona inanmayacak hiç kimse yoktur..."* diye başlayan ayet ise, onun kendisine inanan herkese yönelik şahitlikte bulunduğunu ifade ediyor. Eğer ona inananlar bir bütün olarak görülmüşse, bu durumda onun, bunların tümünden sonra ölmüş olması gerekir. Bu ise ikinci bir anlamı belirginleştiriyor. Onun hâlâ hayatta olduğu ve ona inansınlar diye ikinci kez döneceği anlamını yani. Bu ayetin anlamıyla ilgili, sonuç olarak şunu söylemek gerekir: Onun kendilerine geri dönüşünü göremeyenler, ölümünden önce ona inanırlar. Bu geri dönüşü görenlerse, ister istemez ona inanmak durumunda kalırlar; ya isteyerek inanırlar ya da zorunlu olarak.

Fakat *"Ehlikitap'tan... ona inanmayacak hiç kimse yoktur."* ifadesinin, *"Oysa onu öldürmediler de, asmadılar da; fakat bu iş kendilerine, benzer gösterildi... Bilâkis Allah onu kendisine yükseltti. Allah güçlü ve üstündür, hikmet sahibidir."* ifadesinden sonra yer alması gösteriyor ki, ayet onun ölmediğini ve hâlâ yaşadığını anlatma amacına yöneliktir. Çünkü onların zorunlu imanlarının ve onun da aleyhlerine tanıklık edecek olmasının açıklandığı böyle bir anlatımın, bunun dışında belirgin bir amacı olamaz.

Bu açıklamamız, onların Hz. İsa'nın ölümünden önce ona inanmalarından maksat, tümünün Hz. İsa'nın (a.s) ölümünden önce ona inanmalarındır, şeklindeki değerlendirmeyi pekiştirir.

Fakat, başka ayetlerden bu çıkarsamanın aksini gösteren işaretler de algılamıyor değiliz. Örneğin yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Hani Allah demişti ki: 'Ey İsa, doğrusu ben seni tam olarak alacağım, seni kendime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden temizleyeceğim ve sana uyanları kıyamet gününe kadar inkâr edenlerin üstüne geçireceğim.'" (Âl-i İmrân, 55)* Bu ayet, İsa'yı inkâr eden kimselerin kıyamet gününe kadar olacaklarını gösteriyor.

Bir diğer ayette de şöyle buyruluyor: *"Kalplerimiz perdelidir, demelerinden ötürü (kendilerine -önceden- helâl kılınan temiz şeyle-*

ri anlara yasakladık.) Hayır, (onların kalpleri perdeli değildir,) Allah inkârlarından ötürü o kalpler üzerine mühür vurmuştur. Artık pek az bir kısmı hariç, inanmazlar." (Nisâ, 155) Bu ayet gösteriyor ki, mühürleme eylemi onlar için kesinleşmiş bir cezadır. Bu yüzden kıyamet gününe kadar Yahudiler veya Ehlikıtap topluca iman etmeyeceklerdir.

Hatta Mâide suresinin ilgili ayetinin son cümlesi de buna ilişkin bir işaret barındırmaktadır: *"Ben onların içinde olduğum sürece onlara şahit idim, fakat sen beni vefat ettirince, onları gözetleyen yalnız sen oldun."* (Mâide, 117) Bu ifade gösteriyor ki, onlar Hz. İsa'nın vefatından sonra da yaşayacaklardır.

Ancak insaflı ve tarafsız davrandığımız zaman yukarıdaki ayetlerin, önceki açıklamamızı olumsuzlamadığını görürüz. Çünkü, *"ve sana uyanları kıyamete kadar inkâr edenlerin üstüne geçireceğim."* (Âl-i İmrân, 55) ifadesi, onların "Ehlikıtap" niteliğine sahip olarak kıyamet gününe kadar yaşayacaklarını göstermez.

"Hayır, Allah inkârlarından ötürü o kalplerin üzerine mühür vurmuştur..." ifadesi gösteriyor ki iman olgusu, onların tümünü kapsamayacaktır, topluca iman etmeyeceklerdir. Şayet bir dönem inananlar olsa da, bu sadece çoğunluk içindeki bir azınlığın iman etmesi şeklinde olacaktır. Öte yandan, *"Ehlikıtap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur."* ifadesi, eğer onların İsa'ya ölümünden önce iman edeceklerine delâlet ediyor olsa da, sadece imanın aslına delâlet ediyor. Fakat bunun makbul, zorlamasız bir iman olduğuna ilişkin kanıt yoktur.

Aynı şekilde, *"fakat sen beni vefat ettirince, onları gözetleyen yalnız sen oldun."* (Mâide, 117) ayetindeki zamir (hum=onlar), insanlara dönüktür, Ehlikıtab'a veya Hristiyanlara değil. Bunun kanıtı da ilgili bölümün girişindeki şu ifadedir: *"Hani Allah demişti ki: Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara; 'Beni ve annemi, Allah'tan başka iki tanrı edinin' dedin?..."* (Mâide, 116) Bunun bir diğer kanıtı da, Hz. İsa'nın (a.s) bütün insanlara gönderilen ululazm (çığır açan) peygamberlerden olmasıdır. Onun insanların amellerinin üzerinde tanıklıkta bulunması ve onlara şahit olması durumu, İsrailoğullarından öte, kendisine inanan-inanmayan tüm insanları kapsayıcı niteliktedir.

Kısacası, tefsirini sunduğumuz ayetlerin ve bunlarla bağlantılı diğer ayetlerin üzerinde düşündüğümüz zaman şu sonucu elde ediyoruz: Hz. İsa (a.s) öldürülme, haça gerilme veya örneklerini gördüğümüz tabîi eceliyle ölme şeklinde vefat ettirilmemiştir. -Buna daha önce işaret ettik.- Tefsirimizin üçüncü cildinde, *"Ey İsa, doğrusu ben seni tam olarak alacağım, seni kendime yükselteceğim."* (Âl-i İmrân, 55) ayetini incelerken, imkânlarımız ölçüsünde açıklamalarda bulunduk.

Bu konuda ileri sürülmüş ilginç görüşlerden biri de hiç kuşkusuz Zemahşeri'nin el-Keşşaf adlı tefsirinde yaptığı şu değerlendirmedir: "Bununla şu anlamın kastedilmiş olması mümkündür: Ehlikitap'tan ona inanmayan hiç kimse kalmaz. Yüce Allah o zaman onları kabirlerinden diriltir ve İsa'nın inişini ve niçin indiğini onlara bildirir. Onlar da ona inanırlar. Fakat bu imanları onlara fayda vermez." Zemahşeri'nin bu sözleri rec'at inancının ta kendisidir. [Yani, bir grup iyi ve kötü insanların kıyametten önce diriltilerek yeryüzüne getirilmeleri inancı.]

Ayetin ifade ettiği anlamla ilgili olarak, başka tutarsız görüşler de ileri sürülmüştür. Bunlardan biri Zeccac'ın açıklamalarından çıkan şu görüştür: "Kable mevtihi=ölümünden önce" ifadesindeki zamir, Ehlikitab'a dönüktür. *"Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur."* ifadesi de şu anlama gelmektedir: Ehlikitab'ın tümü şöyle diyorlar: "Biz ahir zamanda ortaya çıkacak olan İsa'ya inanıyoruz."

Ancak bu yorum, makul değildir. Çünkü ayetlerin hedefi Ehlikitab'ın İsa'yı (a.s) öldürdükleri, çarmıha gerdikleri şeklindeki iddialarını gündeme getirerek çürütmektir, onu inkâr etmelerinden söz etmek değil. Bunun, onların ahir zamanda ortaya çıkıp İsrailoğullarının eski görkemlerini yeniden canlandırmasını itiraf etmeleriyle bir ilgisi yoktur ki, ayetlerin akışı bununla ilişkili olarak devam etsin ve ayetlerin sonuna bu ifade de eklenmiş olsun.

Kaldı ki, ayette kastedilen anlam bu olsa bile, bu durumda *"ölümünden önce"* ifadesine artık ihtiyaç kalmazdı. Çünkü, onsuz da amaçlanan anlam vurgulanabiliyordu. Ayrıca, *"Kıyamet günü de o, onlara şahit olacaktır."* ifadesi için de aynı durum geçerlidir. Çünkü bu takdirde, ayetin akışı içinde gereksiz bir fazlalık konumuna düşer.

Bu akıl dışı yorumlardan biri de bazılarının yaptıkları şu değer-

lendirmedir: Ayette kastedilen anlam şudur: "Ehlikitap'tan hiç kimse yoktur ki, kendisinin ölümünden önce Hz. Muhammed'e (s.a.a) inanmasın."

Bu da önceki yorum gibi akıl dışıdır. Çünkü ifadenin öncesinde Hz. Muhammed'ten (s.a.a) söz edilmiyor ki, zamir de ona dönük olsun. Ayrıca ifadenin oluşturduğu atmosfer de bu yönde bir işaret içermektedir. Dolayısıyla bu yorum mesnetsizdir, kanıttan yoksundur. Kuşkusuz, bu anlamı destekleyen rivayetler vardır ve bunlara rivayetler bölümünde değineceğiz; ancak bunların tümü işaret edeceğimiz gibi birer uyarılama örneğidir. Nitekim rivayetler üzerinde araştırma yapıp onları inceleyenler bunu bilirler. Çünkü bunun örnekleri rivayetlerde çoktur.

"Yahudilerin yaptıkları zulümden... dolayı kendilerine (önceden) helâl kılınan temiz şeyleri onlara yasakladık." İfadenin orijinalinin başındaki "fa" harfi, cümlemin önceki ifadeye bağlı bir ayrıntı olduğunu gösterir. Cümle içinde "zulüm" lafzı nekre (belirsiz) olarak yer alıyor. Bununla güdülen amaç, işledikleri zulmün büyüklüğünü göstermek ya da müphem bırakarak dikkatleri çekmektir. Çünkü zulmün somut olarak ifade edilmesi, önemli bir amaç icra edecek değildir.

Aslında bu lafız, daha önce sözü edilen utanç verici suçlarından bedeldir; ama bazılarının söylediği gibi, bütünün bütüne bedel olması değil, parçanın bütüne bedel olmasıdır. Çünkü yüce Allah bu zulmü, temiz şeylerin onlara haram kılınmasının sebebi olarak ön plâna çıkarıyor. Bunlar da Tevrat'ın içeriği olarak Hz. Musa'ya indirilen şeriâtın kapsamında haram kılınmışlardı. Tevrat ile de Hz. Musa'nın şeriâtı son bulmuştur. Öte yandan, Tevrat'ın inişinden sonra işledikleri utanç verici suçlardan ve zulümlerden de söz edilmiştir. Hz. Meryem'e iftira etmek gibi bazı iğrenç tutumlarını buna örnek gösterebiliriz.

Şu hâlde ayette geçen "zulüm"den maksat, zikredilen utanç verici suçların sadece bir kısmıdır. Kendilerine daha önce helâl kılınan bazı temiz şeylerin haram kılınmasının sebebi, işte bu bazı kabahatlerdir.

Sonra buna şu ifade ekleniyor: *"ve Allah yolundan çok yüz çevirmelerinden dolayı..."* Burada onların, değişmez ve yinelenen bir

tutum olarak Allah yolundan yüz çevirmeleri kastediliyor: *"Bir de menedildikleri hâlde faiz almalarından ve haksızlıkla insanların mallarını yemelerinden ötürü (böyle yaptık)."*

"İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık." Bu ifade, *"temiz şeyleri onlara yasakladık."* ifadesine atfedilmiştir. Buna göre, Yahudiler işledikleri zulümlerden dolayı, yüce Allah'tan iki cezayı birden hakketmişlerdir: Biri daha genel olan dünyevî ceza, yani temiz şeylerin haram kılınması; diğeri de daha özel ve sadece kâfirlere yönelik olan elem verici uhrevî azaptır.

"Fakat içlerinden ilimde derinleşenler ve müminler... sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar." Ehlikitab'ın genelinden bir istisnadır bu. Önceki olumsuz nitelikli grubun yerine, olumlu grubun varlığına dikkat çekme amaçlı bir ifadedir. "er-Rasihûn=derinleşenler" ve ona atfedilen ifade [el-mu'minûn=müminler] müpteda, "yu'minûn=inanırlar" da haberdır. "Minhum=içlerinden" ifadesi "ilimde derinleşenler"le ilintilidir. İfadenin orijinalindeki "min" edatı ise tab'iz yani kısım, parça ve bazılık ifade eder.

Şurası açıktır ki, "müminler" kelimesi "içlerinden" kelimesiyle ilintili olmak bakımından "ilimde derinleşenler" kelimesiyle ortak bir anlam ifade etmektedir. Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: "Fakat Ehlikitap'tan ilimde derinleşmiş olanlar ve [yine Ehlikitap'tan] gerçek müminler, sana ve senden önce indirilen kitaplara inanırlar." Aşağıdaki gerekçelendirme cümlesi de bu anlamı destekler mahiyettedir:

"Çünkü biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik." Çünkü biraz sonra açıklayacağımız gibi, ayetin zahiri şunu ifade ediyor: Onlar sana inanıyorlar. Çünkü senin peygamberliğini ve sana lütfettiğimiz vahyin, önceki zamanlarda gelip geçen Allah'ın peygamberlerine yani, Hz. Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere, İbrahim soyundan gelen peygamberlere, Yakup soyundan gelen peygamberlere ve sana, arada bir fark gözetmeksizin isimlerini zikretmediğimiz diğer peygamberlere gelen vahye benzediğini görüyorlar.

Görüldüğü gibi bu anlam, *"Babaları uyarılmadığından gafil kalmış bir toplumu uyarmak için..."* (Yâsin, 6) şeklinde nitelediği Arap

kökenli müminlerden çok Ehlikitap kökenli müminlere daha uygun bir nitelemedir.

"*namazı kılanlar*" ifadesi, "*ilimde derinleşenler*" kelimesine atfedilmiştir ve orijinali, övgü nitelikli olması bakımından mansuptur. "*ve zekâtı verenler*" ifadesi de aynı yere atfedilmiştir. "*Allah'a ve ahiret gününe inananlar...*" ifadesi müpteda, "*İşte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz.*" ifadesi de haberidir. Eğer "*namazı kılanlar*" ifadesinin orijinali, İbn-i Mesud'un mushafından nakledildiği gibi "merfu" olsaydı, bu ifade ve buna atfedilen ifade ["*zekâtı verenler*"] müpteda, "ulâike=işte onlar" ifadesi de haberi olurdu.

Mecma-ul Beyan adlı tefsirde şöyle deniyor: "Mukîmîn'es-salâh =namazı kılanlar" kelimesinin nasb okunması ile ilgili olarak farklı görüşler ileri sürülmüştür. Sibeveyh ve Basra nahivcileri, kelimenin övme amaçlı mansup olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre de ifadenin takdiri; 'Namaz kılanları kastediyorum.' şeklindedir. Demişlerdir ki: 'Merertu bi-Zeyd'ini-l kerîm=cömert olan Zeyd'e uğradım.' dediğin zaman, maksadın cömert bir Zeyd'i, cömert olmayan bir Zeyd'den ayırmaksa, kelimeyi mecrur [yani, 'merertu bi-Zeyd'ini-l kerîm-i' şeklinde] okuman gerekir. Ama övmeyi kastediyorsan, o zaman dilersen kelimeyi mansup okuyabilirsin ve 'merertu bi-Zeyd'ini-l kerîm-e=cömert olan Zeyd'e uğradım' dersin. Bunu derken de sanki "Cömert olanı anıyorum" demiş gibi olursun. Dilersen merfu okursun ve 'merertu bi Zeyd'ini-l kerim-u=cömerttir.' dersin. Bu durumda 'hüve=o' zamiri takdirde tutularak şöyle bir anlam elde edilir: O cömerttir."

"Kesâî ise, 'mukîmîne' kelimesinin mecrur olduğunu söylemiştir. Ona göre ifade, 'bi-ma unzile ileyke=sana indirilene' ifadesinin başındaki 'ma' edatına atfedilmiştir. Yani, ve namazı kılanlara..."

"Bazıları da demişlerdir ki: İfade, 'minhum=içlerinden' kelimesinin orijinalinin sonundaki 'ha' ve 'mim' harflerine atfedilmiştir. Bu takdirde şöyle bir anlam elde ediyoruz: 'Fakat içlerinden ve namaz kılanlardan ilimde derinleşmiş olanlar.' Bazıları da kelimenin 'kablike=senden önce' ifadesinin sonundaki 'kaf' harfine atfedildiğini ileri sürmüştür. Buna göre, 'senden ve namaz kılanlardan önce indirilene' şeklinde bir anlam elde edilir."

"Bazılarına göre de, 'sana' ifadesinin orijinali olan 'ileyke' kelimesinin sonundaki 'kaf' harfine veya 'senden önce' kelimesinin orijinali olan 'kablike' kelimesinin sonundaki 'kaf' harfine atfedilmiştir. Sunduğumuz bu son görüşler, sadece Basra nahiv bilginleri tarafından doğru kabul edilen görüşlerdir. Çünkü onlara göre, cer harfi tekrar edilmedikçe zahir isim mecrur zamire atfedilemez."

"Ürve'nin Ayşe'den aktardığı rivayete gelince, Ürve şöyle diyor: Ayşe'ye, 've'l mukîmîn-es salâh' [Nisâ,162], 'ves-sabiûn' [Mâide, 69] ve "in hâzâni" [Tâhâ, 63] kelimelerini sordum. [Çünkü Arap edebiyatına göre, durumları açısından bu kelimelerin 'mukimûn-es salah, ves-sabiûne ve in hâzeyni' şeklinde okunmaları gerekirdi.] Bana dedi ki: 'Ey kız kardeşimin oğlu! Bu, kitabı yazarken yanlışlık yapan katiplerin işidir.' Bazılarından da şöyle rivayet edilmiştir: 'Allah'ın kitabında bazı yazım hataları vardır. Araplar dilleriyle bunları düzeltereklerdir.' Bazıları da demişlerdir ki: 'İbn-i Mesud'un Mushafında 'vel-mukîmûn-es salâh' şeklinde yazılmıştır.' Ancak bunlar dikkate değer rivayetler değildir. Eğer öyle olsaydı, sahabelerin bu kelimeyi yanlış bir şekilde insanlara öğretmeleri düşünülemezdi. Çünkü onlar, Kur'ân'ı doğrudan Resulullah'tan (s.a.a) öğrenen öncülerdi. (Mecma-ul Beyan tefsirinden aldığımız alıntı burada son buldu.)

Özetleyecek olursak; *"Fakat içlerinde ilimde derinleşenler..."* Ehlikıtap bölümünden bir istisnadır ve bu, Peygamberimizden (s.a.a) gökten bir kitap indirmesini istemiş olmalarının gerektirdiği bir açıklamadır. Daha önce de vurguladığımız gibi, böyle bir istekte bulunmuş olmaları, Peygamberimize (s.a.a) inen ve daha önce Allah tarafından nebîlere ve resûllere gönderilmiş olan kitapları tasdik eden Kitap (Kur'ân) ve hikmetin gelişini, hak çağrısını kabul etmeleri için yeterli görmediklerinin ifadesidir. Oysa Hz. Peygamber (s.a.a) kendisinden önceki peygamberlerin onlara getirdiğinin benzeri bir kitap getirmiştir. Önceki peygamberlerden farklı bir tarzda aralarında yaşayıp ilişki kurmuş değildir.

Yüce Allah bu konuyla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim."* (Ahkaf, 9) *"Biz, senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz adamlardan başkasını elçi olarak göndermedik. Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun. Biz onları yemek yemez birer*

(cansız) yapmadık. Onlar, ölümsüz de değildir... Andolsun size, içinde şanınız (şerefınız) bulunan bir kitap indirdik. Hâlâ akletmiyor musunuz?" (Enbiyâ, 7- 10)

Yüce Allah, ayetlerin bir bölümünde kısaca şu mesajı veriyor: Şu Ehlikitap'tan olup da böyle bir istekte bulunanların [Peygamberin, kendilerine gökten bir kitap indirmesini isteyenlerin] hakka tâbi olmak, hak üzere sebat göstermek, kararlı olmak ve hak esaslı bir görüşe sahip olmak gibi bir karakterleri yoktur. Onlar nice apaçık ayete karşı haksızca davrandılar, zulme saptılar. Nice hak davadan yüz çevirdiler, önünde set oluşturdular. Ancak içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar, bilgilerine bağlı kaldıkları ve benimsedikleri haktan uzaklaşmadıkları için, aynı şekilde içlerindeki gerçek müminler de, nereden ve kimden gelirse gelsin hakka tâbi olma karakterine sahip oldukları için, sana ve senden önce indirilenlere inanırlar. Çünkü sana inen vahyin, senden önce Nuh ve ondan sonraki diğer peygamberlere inen vahyin aynısı olduğunu görüyorlar.

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan sırasıyla şu hususlar ortaya çıkıyor:

1- Ehlikitap'tan Peygamberimize (s.a.a) tâbi olanların, ilimde derinleşenler olarak vasfedilişlerinin mahiyeti... Çünkü önceki ayetlerde, onların bildikleri şeylerde derinleşmediklerinden, en kesin antlaşmalarla ahitleri alınmış olsa bile, hak üzere istikrarlı bir tutum sergilemediklerinden, Allah'ın ayetlerine inanmadıklarından, kendilerine apaçık ayetler gelmiş olmasına rağmen Allah'ın ayetlerinden yüz çevirmelelerinden ve bunlara karşı engel oluşturdıklarından söz ediliyor. Dolayısıyla, yüce Allah'ın bu ayette istisna ettikleri, ilimde derinleşmiş olanlar veya gerçek müminlerdir.

2- *"Sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar."* ayetinde daha önce indirilen kitapların Kur'ân'la birlikte zikrediliş sebebi. Çünkü ayetlerin akışı, vahiy alan peygamberlerle kitaplar arasında fark olmadığını vurgulama amacına yöneliktir.

3- Bu ayetten sonra gelen, *"(Çünkü) biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik."* ayetinin,

Ehlikitab'ın tümünden istisna tutulanların imanlarını gerekçelendirir mahiyette olması.

"(Çünkü) biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik." Bu ifade, az önce de vurguladığımız gibi, *"sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar."* ifadesinin gerekçeli açıklaması niteliğindedir. -Gerçi Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir; ama- anlamın özü şudur: Onlar sana indirilene inanıyorlar; çünkü biz, sana önceki peygamberlerin hiçbirinde eşine rastlanmayan, türedi, kendine özgü, değişik bir şey vermedik. Bilâkis, vahiy olayı aynı yöntemle aynı tarzda sürüyor ve arada hiçbir ihtilaf, hiçbir farklılık yoktur.

Biz sana, Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi vahyettik. Nuh, bir kitap ve bir şariat getiren ilk peygamberdir. Biz, İbrahim'e ve ondan sonra soyundan gelen başka peygamberlere de vahyettik. Onlar [Ehlikitap'tan ilimde derinleşenler] bu peygamberleri, gönderilişlerinin niteliğini ve davetlerinin mahiyetini biliyorlar. Bu peygamberlerden kimisine kitap verilmiştir. Davut gibi... Ona nebevî bir vahiy olan Zebur verilmiştir. Yine Musa'ya nebevî bir vahiy olarak ilâhî konuşmaya muhatap oluş bahşedilmiştir. Bunların arasında, İsmail, İshak ve Yakup gibileri de bir kitapla birlikte gönderilmemişler ise de ilâhî vahye muhatap olmuşlardır ve nebevî bir vahiy üzere [yani, kitap sahibi olan peygamberlerin haber vermesiyle] gönderilmişlerdir.

Tümünün ortak özelliği, Allah'ın sevabını müjdeleyen ve O'nun azabıyla korkutan elçiler olmalarıdır. Yüce Allah, onları insanlara hüccet (kanıt ve delil) tamamlansın diye göndermiştir. Ki onlara dünya ve ahiret açısından yararlarına olan şeylerle zararlarına olan şeyleri açıklasınlar. Ta ki peygamberlerden sonra, insanların Allah'a karşı ileri sürebilecekleri bir bahaneleri olmasın ve kendilerini savunacak bir delilleri kalmassın.

"torunlara" Daha önce, *"Yakup ve torunlara"* (Âl-i İmrân, 84) ayetini incelerken, ayetin orijinalindeki "esbat" kelimesinin Yakup (a.s) soyundan gelen peygamberler veya İsrailoğulları boyları olduklarını belirtmiştik.

"Davud'a da Zebur'u verdik." Bir görüşe göre "Zebur", mektup=yazılmış demektir. Çünkü Araplar "yazdı" anlamında "zebere" fi-

lini kullanırlar. Dolayısıyla "Zebur" kelimesi, "mezbur=yazılmış" demektir.

"(Onları) elçiler, müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak gönderdik." Bu üç kelime, cümle içinde hâl pozisyonundadırlar. Ya da birinci (rusulen) hâl, diğer ikisi de onun sıfatlarıdır. [Yani, onları müjdeleyici ve uyarıcı elçiler olarak gönderdik.] Daha önce elçilerin gönderilişlerinin ve Allah'ın insanlara karşı hüccetin ve kanıtın tamamlanmasının ifade ettiği anlamı irdelemiştik. Tefsirimizin ikinci cildinde, *"İnsanlar bir tek ümmetti."* (Bakara, 213) ayetini tefsir ederken de aklın, peygamberler aracılığıyla gönderilen ilâhî şeriatlar olmadan tek başına yeterli olamayacağını vurgulamıştık.

"Allah üstün ve güçlüdür, hikmet sahibidir." Mutlak üstünlük ve mutlak hikmet sahibi olma niteliği O'na ait olduğuna göre, herhangi bir kimsenin bir kanıt ileri sürerek O'nu alt etmesi imkânsızdır. Bilâkis sonuca ulaştırıcı ve karşı konulamaz üstün delil ve kanıt O'nundur. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"De ki, üstün delil Allah'ındır."* (En'âm, 149)

"Fakat Allah, sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi bilgisiyle indirmiştir. Melekler de (buna) şahitlik ederler." Peygamber efendimizden (s.a.a) gökten üzerlerine bir kitap indirmesini istemeleriyle ilgili ret cevabından yapılan munkatı yani bütünden kopuk istisnanın anlamı çerçevesindeki yanlış bir algılamayı reddetmeye yönelik bir diğer açıklamadır bu. Çünkü yüce Allah, onların isteklerine ret cevabı verirken, *"Musa'dan bundan daha büyüğünü istemişlerdi."* buyuruyor. Bunun kaçınılmaz bir gereği de isteklerinin geri çevrildiğidir. Çünkü Hz. Peygamberin (s.a.a) Rabbinden getirdiği vahiy, tür olarak diğer peygamberlerin getirdikleri vahiyden farklı değildir. Dolayısıyla önceki peygamberlerin getirdiklerine inandığını söyleyen bir kimsenin, onun tarafından sunulan vahye de inanması gerekir.

Sonra bunun yanında, bir kez daha konuya açıklık getiriliyor ve yüce Allah'ın Peygamberine indirdiğine şahitlik ettiği, meleklerin de şahitlik ettikleri belirtiliyor. Ve şahit olarak Allah yeter.

Yüce Allah'ın şahitliğinin içeriği, *"kendi bilgisiyle indirmiş"* ifadesinden ibarettir. Çünkü söz konusu iddiada sırf indirilmiş olması (nüzul) yeterli olmaz. Çünkü şeytanların vahiyleriyle inenler de bir tür

nüzuldür. Şeytanın ilâhî hidayeti ifsat etmesi, Allah'ın hak yolunun yerine batıl bir yol koyması ya da hak vahye batıl bir şeyler sokuşturması, böylece zihinleri bulandırması da bir tür indiriliştir.

Nitekim yüce Allah konuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"O gaybı bilendir. Kendi gaybına (görülmez bilgisine) kimseyi muttali kılmaz. Ancak peygamberlerinden razı olduğu bunun dışındadır. Çünkü O, bunun önünden ve ardından gözcüler salar. Ki böylece onların (peygamberlerin), Rablerinin gönderdiklerini hakkıyla tebliğ ettiklerini bilsin. Allah, onlarda bulunan her şeyi (bilgisiyle) kuşatmıştır ve her şeyi bir bir saymıştır."* (Cin, 26-28) *"Doğrusu şeytanlar... dostlarına vahyederler (fisildarlar)."* (En'âm, 121)

Kısacası, nüzule (indirilişe) veya inzale (indirmeye) yönelik bir şahitlik, iddiayı kapalılıktan, müphemlikten kurtaramaz. Ancak ifadenin *"kendi bilgisiyle"* kelimesiyle kayıtlı kılınması, maksadı bütünüyle ortaya koymaktadır. Bundan şunu anlıyoruz: Yüce Allah, elçisine vahyi indirirken, ona ne indirdiğini biliyor, onu kuşatıyor ve onu şeytanların tuzaklarına karşı koruyor.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, şahitlik vahyin indirilmesiyle ilgilidir. Vahiye, ancak melekler aracılığıyla indirilmektedir. Nitekim Allah buna şu ifadelerle işaret etmiştir: *"De ki: Cebrail'e kim düşman olursa, (bilsin ki) Kur'ân'ı senin kalbine... o indirmiştir."* (Bakara, 97) Ayrıca yüce Allah, bu ilâhî ikrama mazhar olmuş meleği tanımlarken şöyle buyuruyor: *"O Kur'ân) değerli bir elçinin (Cebrail'in) getirdiği sözdür. O (elçi) güçlüdür. Arşın sahibi (Allah) katında yücedir. Orada kendisine itaat edilen, güvenilendir."* (Tekvîr, 19-21) Bu da gösteriyor ki, Cebrail'in emri altında başka melekler de vardır. Bunlara da şu ayette işaret ediliyor: *"Hayır, o bir öğüttür. Dileyen onu düşünüp öğüt alır. O (öğüt) değerli, yüceltilmiş, tertemiz sayfalar içindedir. Değerli, iyi yazıcıların ellerindedir."* (Abese, 11-16)

Kısacası, melekler de vahyin indirilişinde aracı oldukları için, yüce Allah şahitlikte bulunduğu gibi, onlar da şahitlikte bulunuyorlar. Aslında şahit olarak Allah yeterlidir.

Yüce Allah'ın şahitliğinin kanıtı, çeşitli surelerde indirmiş olduğu şu meydan okuma ayetleridir: *"De ki: Andolsun eğer insanlar ve cinler şu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirle-*

rine arka olup yardım etseler, yine onun benzerini getiremezler." (İsrâ, 88) *"Hâlâ Kur'ân (ayetleri) üzerinde durup düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz birçok şeyler bulurlardı."* (Nisâ, 82) *"Haydi onun benzeri bir sure getirin ve Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de çağırın."* (Yûnus, 38)

"İnkâr eden ve Allah'ın yolundan alıkoyanlar, şüphesiz uzak (koyu) bir sapıklığa düşmüşlerdir." Yüce Allah, peygamberlerin peygamberliğinin ve katından inen kitabın şahsında somutlaşan kesin kanıttan söz edip onun önceki peygamberlere inen vahiyle aynı türden olduğunu, buna Allah'ın ve meleklerin şahitliğinin eşlik ettiğini belirterek Allah'ın şahitliğinin yeterli olduğunu vurguladıktan sonra, Ehlikitap'tan bunu inkâr eden ve yüz çeviren kimsenin kim olursa olsun, sapıklığı kazanmış olduğunu doğruluyor.

Bu ayette, Allah tarafından indirilişinden söz edilen kitabın yerine "Allah yolunda" ifadesi getiriliyor ve *"Allah yolundan yüz çevirenler"* ifadesi kullanılıyor. Burada dakik bir icâz (kısaltma) sanatına başvuruluyor. Sanki denilmek istenen şudur: İnkâr edenler ve bu kitapla onu kapsayan vahiyden yüz çevirenler, şüphesiz kâfir ve Allah'ın yolundan yüz çevirmiş olurlar. İnkâr edenler ve Allah'ın yolundan yüz çevirenler de...

"İnkâr edip zulmedenleri Allah asla bağışlayacak değildir..." Bu ayet, önceki ayetin içeriğini pekiştirmeye ve vurgulamaya dönük bir diğer ifade. Buna göre, ayetin zahirinden de anlaşıldığı gibi, ifadede geçen "zulüm"den maksat, Allah'ın yolundan alıkoymaktır.

Bu ayetin, önceki ayette varılan yargının gerekçesi olması da mümkündür. Onların koyu bir sapıklık içinde oluşlarının mahiyeti, niteliği açıklanıyor yani. Ayetin de anlamı açıktır.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Burhan'da, *"Meryem'e büyük bir iftira atmalarından..."* ayetiyle ilgili olarak deniliyor ki: İbn-i Babaveyh kendi rivayet zinciriyle Alkame'den, o da İmam Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "İmrân

kızı Meryem'e, Yûsuf isimli bir marangozdan hamile kaldı diye iftira atmadılar mı?"

Tefsir-ul Kummi'de, *"Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur..."* ayetiyle ilgili olarak müellif der ki: Bana babam anlattı. O, Kasım b. Muhammet'ten duymuş. Ona da Süleyman b. Davud Minkârî rivayet etmiş. Ona da Ebu Hamza, Şehr b. Havşeb'in şöyle dediğini aktarmış: 'Haccac bana dedi ki: 'Ey Şehr, Allah'ın kitabında bir ayet vardır ki, onu anlamakta güçlük çekiyorum.' Dedim ki: 'Hangi ayettir bu ey emir?' Dedi ki: *'Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur...'* ayeti. Allah'a andolsun ki, bir Yahudi ve Hristiyan'ın getirilmesini ve boyunlarının vurulmasını emredip bu esnada dikkatle izlediğim hâlde, tamamen can verinceye kadar dudaklarının kıpırdamadığını bizzat gözlemledim.'

Dedim ki: 'Allah işlerini yoluna koysun! Bu ayet, senin tevil ettiğin anlamı ifade etmez.' Dedi ki: 'Ya nasıl tevil edilir?' Dedim ki: 'Ayetin tevili şöyledir: İsa kıyamet gününden önce dünyaya iner. O sırada Yahudilerden ve başka milletlerden, onun ölümünden önce ona inanmayan kimse kalmaz. Ve İsa, Mehdi'nin arkasında namaz kılar.' Bunun üzerine, 'Vay be! Bunu nereden öğrendin? Nereden getirdin?' dedi. Ben, 'Bana Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebu Talip (a.s) anlattı.' dediğim-de, 'Andolsun, bu bilgiyi berrak bir pınardan almışsın.' dedi."

ed-Dürr-ül Mensûr adlı terfsirde belirtildiğine göre, İbn-i Münzir Şehr b. Havşeb'den şöyle rivayet etmiştir: "Bir gün Haccac bana dedi ki: 'Ey Şehr, Allah'ın kitabında bir ayet vardır ki, onu her okuduğumda, mutlaka onunla ilgili bir kuşku doğuyor içimde. Yüce Allah buyuruyor ki: *'Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur...'* Bana Ehlikitap'tan tutsaklar getirilir, ben de boyunlarını vururum. Fakat bu konuda bir şey söylediklerini hiç duymadım.'

Ona dedim ki: 'Bu ayet sana asıl anlamından başka türlü yorumlanmış. Bir Hristiyan'ın ruhu bedeninden çıkarken melekler önünden ve arkasından vurarak şöyle derler: 'Ey pis adam, senin Allah veya Allah'ın oğlu ya da üçün üçüncüsü sandığın Mesih, Allah'ın kulu, ruhu ve kelimesidir.' O zaman inanır; ama imanı fayda vermez. Bir Yahudi'nin ruhu bedeninden çıkarken de, melekler önünden ve arkasından vurarak şöyle derler: 'Ey pis adam, senin öldürdüğünü iddia ettiğin

Mesih, Allah'ın kulu ve ruhudur.' Bunun üzerine o da inanır; fakat imanı fayda vermez. İsa indiği zaman da Ehlikıtab'ın ölüleri gibi yaşayanları da ona inanırlar.' Bunun üzerine Haccac şöyle dedi: 'Sen bunu kimden öğrendin?' Ben, 'Muhammed b. Ali'den' dedim. Dedi ki: 'Andolsun, bu bilgiyi madeninden öğrenmişsin.' Şehr der ki: "Allah'a yemin ederim ki, bunu bana Ümmü Seleme'den başkası anlatmadı. Fakat ben Haccac'ı kızdırmak istedim."

Ben derim ki: Müellif bu hadisi daha öz bir ifadeyle Abd b. Hamid ve İbn-i Münzir'den, onlar da Şehr b. Havşeb'den, o da Muhammed b. Ali b. Ebu Talib'den rivayet eder. Muhammed b. Ali, İbn-i Hanefiye [Hz Ali'nin Muhammed Hanefiye adındaki oğlu] olarak bilinir. Rivayetten anlaşıldığı kadar rivayetin kaynağı Muhammed b. Ali'dir. Daha sonra, raviler İbn-i Hanefiye veya İmam Bâkır'dan (a.s) hangisinin kastedildiği hususunda ihtilafa düştüler. Ancak görüldüğü gibi rivayet, ayete ilişkin yorumumuzu destekler mahiyettedir.

Aynı eserde, Ahmed, Buharî, Müslim ve Beyhaki kitaplarının el-Esma ves-Sıfat adlı bölümünde şöyle rivayet ederler: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Sizden olan bir imamınız olduğu hâlde Meryem oğlu İsa'nın aranıza indiği gün hâliniz nasıl olur acaba?"

Aynı eserde, İbn-i Mürdeveyh Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet eder: Resulullah buyurdu ki: "Meryem oğlu İsa'nın, adil bir hakim olarak Deccal'ı öldürmek, domuzu öldürmek [etini haram kılmak], haçı parçalamak, [zimmî kâfirlere] cizyeyi koymak ve malî hakları almak üzere inmesi yakındır. O gün sırf âlemlerin Rabbi olan Allah'a secde edilir." Ebu Hüreyre daha sonra dedi ki: "Dilerseniz şu ayeti okuyun: '*Ehlikıtab'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur.*' Burada kastedilen ölüm, Meryem oğlu İsa'nın ölümüdür." Ebu Hüreyre bu son ifadeyi üç kere tekrarladı.

Ben derim ki: Hz. Mehdi'nin (a.s) ortaya çıktığı sırada Hz. İsa'nın (a.s) ineceğine ilişkin hadisler, Ehlisünnet kaynaklarında müstefizdir [çok kanallı rivayet edilir]. Şîî kanallardan da gerek Hz. Peygamberden, gerekse onun Ehlibeyti'nden olan imamlardan (Allah'ın selâm ve salâtı hepsinin üzerine olsun) rivayet edilmiştir.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Haris b. Muğire, İmam Cafer Sadık'tan (a.s),

"Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur. Kıyamet günü de o, onlara şahit olacaktır." ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Burada kastedilen Resulullah (s.a.a) efendimizdir." [Dolayısıyla ayetin anlamı şöyle olur: Ehlikitap'tan, ölmeden önce Resulullah'a (s.a.a) inanmayacak kimse yoktur.] [c.1, s.283, h:299]

Ben derim ki: Bu rivayetin zahiri, her ne kadar Hz. İsa'nın (a.s) durumunu açıklamaya ilişkin olan ayetlerin akışının zahirine uymuyorsa da, bununla Kur'ân'ın bir olaya uyarlanabilir açıklaması kastedilmiş olabilir. Şöyle ki: Resulullah (s.a.a) gönderildikten, bir kitap ve İsa'nın şeriatını nesh eden bir şeriat getirdikten sonra, Ehlikitab'a mensup herkesin, hem Hz. Muhammed'e (s.a.a) inanması ve hem de bu imanın bir gereği olarak Hz. İsa'ya ve ondan önceki peygamberlere inanması gerekmektedir. Meselâ Ehlikitab'a mensup bir kimse, Resul-ü Ekrem'in (s.a.a) gönderilişinden sonra, ölüm anında İsa'nın hak elçi olduğunu anlasa, bunu ancak Hz. Muhammed'in (s.a.a) hak peygamber olduğunu anlamasının zımnında anlamış olur.

Şu hâlde, Ehlikitab'a mensup kimselerin İsa'ya yönelik imanları aslında Hz. Muhammed'e (s.a.a), buna bağlı olarak da İsa'ya (a.s) yönelik iman sayılır. Bütün Ehlikitap mensupların gerçekte inandıkları ve kıyamet günü aleyhlerinde şahitlikte bulunacak kimse, peygamberliğe seçildikten sonra Hz. Muhammed'tir (s.a.a). İsa'nın da böyle bir misyonu varsa, bu bir çelişki oluşturmaz. Biraz sonra sunacağımız haber, bu anlamı bir ölçüde destekler mahiyettedir.

Yine aynı eserde, İbn-i Sinan İmam Cafer Sadık'tan (a.s) yüce Allah'ın İsa ile ilgili, *"Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur."* sözleri hakkında şöyle rivayet eder: "Ehlikitab'ın iman etmesi sözüyle, Hz. Muhammed'e (s.a.a) inanmaları kastedilmiştir." [c.1, s.284, h:301]

Aynı eserde Cabir, İmam Bâkır'ın (a.s), *"Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur. Kıyamet günü de o, onlara şahit olacaktır."* ayetiyle ilgili olarak şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Diğer dinin mensuplarından önceki ve sonraki kuşaklardan hiç kimse yoktur ki, öldüğünde Resulullah'ın (s.a.a) ve Emir-ül Müminin'in (a.s) hak olduğunu görmesin." [c.1, s.284, h:303]

Ben derim ki: Rivayetin bir uyarlama olduğu açıktır. Kaldı ki, ri-

vayet, İmamın söylediklerinin ayetin tefsirine veya uyarlanışına dönük olması noktasında net bir kanıtsallığa da sahip değildir. İmamın, bu sözleri, ayete ilişkin açıklamasının devamında söylemiş olması muhtemeldir. Rivayetler içinde bunun örnekleri çoktur.

Aynı eserde, Mufaddal b. Ömer'den şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Ehlikitap'tan, İsa'nın ölümünden önce ona inanmayacak hiç kimse yoktur."* ayetinin anlamını sordum, buyurdu ki: "Bu ayet, özel olarak biz Ehlibeyt İmamları hakkında inmiştir. Fatima'nın (a.s) çocuklarından ölen ve dünyadan ayrılan hiç kimse yoktur ki, imamın imamlığını onaylamış olmasın. Tıpkı Yakub'un (a.s) oğullarının Yûsuf'un ayrıcalığını ikrar etmiş olmaları gibi: *'Allah'a andolsun ki, Allah seni bizden üstün kıldı.'* (Yûsuf, 91)" [c.1, s.283, h:300]

Ben derim ki: Bu rivayet tek kanallı (ahad)dır ve mürseldir. Bu anlamı içeren başka hadisler, *"Sonra kitabı kullarımız arasında seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi nefesine zulmedendir, kimi orta gidendir, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçendir. İşte büyük lütuf budur."* (Fâtır, 32) ayetiyle ilgili olarak rivayet edilmiştir. İnşallah bu konuda ayrıntılı açıklamalarda bulunacağız.

Aynı eserde, *"(Çünkü) biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik."* ayetiyle ilgili olarak Zûrâre ve Hamran, İmam Bâkır'dan (a.s) ve İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet ederler: "Yüce Allah, Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğim gibi sana da vahyettim, buyurarak, (beşer için gönderilen) bütün vahiyleri Peygamberin zatında toplamıştır." [c.1, s.285, h:305]

Ben derim ki: Anlaşıldığı kadarıyla burada kastedilen, Peygamberimizin (s.a.a) yol farklılığını ve davet ayrılığını gerektirecek şekilde genel vahiy olgusuna ters düşen bir şey sunmadığıdır. Yoksa, önceki peygamberlere indirilenlerin aynısının Peygamberimize de indirildiği kastedilmiyor. Bunun bir anlamı da olmaz zaten. Aynı şekilde, Peygambere vahyedilen, önceki tüm şeriatları kapsıyor, anlamı da kastedilmemiştir. Ayetin akışı, bundan farklı bir anlamı vurgulamaya dönüktür. Aşağıda sunacağımız rivayet, bizim sözünü ettiğimiz bu anlamı destekler mahiyettedir.

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Salim'-

den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Yüce Allah Hz. Muhammed'e (s.a.a) dedi ki: '*(Çünkü) biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik.*' Her peygambere, yolunu ve sünnetini izlemesini emretti." [Usûl-ü Kâfî, c.2, s.29, h:1]

Tefsir-ul Ayyâşî'de Sümalı, İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Hz. Âdem ile Hz. Nuh arasında gönderilen peygamberlerin bir kısmı gizli, bir kısmı da açıktı. Bu yüzden Kur'ân'da onlardan söz edilmiyor, açık olan peygamberler gibi isimleri zikredilmiyor. İşte yüce Allah'ın şu sözünde buna işaret ediliyor: '*bir kısmını ise sana anlatmadık. Ve Allah Musa'ya konuştu.*' Yani, açık peygamberler gibi gizli olanların ismine yer vermedim." [c.1, s.285, h:306]

Ben derim ki: Bu hadisi, el-Kâfî'de Ali b. İbrahim'den, o da babasından, o Hasan b. Mahbub'dan, o Muhammed b. Fudayl'dan, o da Ebu Hamza'dan ve o da İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet eder. Bu eserdeki rivayet şöyledir: "Bazı peygamberler gizlidir. Bu yüzden Kur'ân'da onlardan söz edilmez; açık olan peygamberler gibi adları verilmez. İşte şu ayette buna işaret ediliyor: '*Bir kısım peygamberleri daha önce sana anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık.*' Yani, peygamberliği açık olanlar gibi, gizli olanların adını vermedim..."

Her hâlükârda bu rivayette kastedilen husus şudur: Yüce Allah, gizli peygamberlerin kıssalarını anlatmadığı gibi isimlerini de vermemiştir. Yalnızca bazı açık peygamberlerin kıssalarını anlatarak onların isimlerini zikretmiştir. "Yani... adını vermedim." ifadesinin raviye ait olması da mümkündür.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Ebu Hamza Sümalı'nin ["*Fakat Allah, sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi bilgisiyle indirmiştir...*" ayetiyle ilgili olarak] şöyle dediği rivayet edilir: İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Fakat Allah, Ali hakkında sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi bilgisiyle indirmiştir. Melekler de buna şahitlik ederler. Şahit olarak Allah yeter." [c.1, s.285, h:307]

Ben derim ki: Bu anlamda bir rivayet, Tefsir-ul Kummî'de, Ebu Basir'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet zinciriyle birlikte aktarılır. Bu bir tür uyarılma ve tatbiktir. Çünkü Kur'ân'da Hz. Ali'nin (a.s) velayetine işaret eden ayetler vardır. Fakat yukarıdaki ifade,

Kur'ân'ın tahrif edildiği ve İmamın (a.s) bir kıraat olarak böyle okuduğu anlamına gelmez.

Bunun bir benzerinin el-Kâfi'de¹ ve Tefsir-ul Ayyâşî'de² İmam Bâkır'dan (a.s) ve Tefsir-ul Kummî'de³ İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edildiğini görüyoruz: *"İnkâr edip -Âl-i Muhammed'e- zulmedenleri Allah asla bağışlayacak değildir."*

Bunun bir benzeri de yine Mecma-ul Beyan tefsirinde İmam Bâkır'dan (a.s) nakledilmiştir. Bu tefsirde İmam Bâkır'ın (a.s), *"Resul size, Rabbinizden hak üzere geldi."* [Nisâ, 170] ifadesini; *"Yani, Allah'ın velayetini emrettiği kimsenin (Ali'nin) velayetini getirdi."* şeklinde yorumladığı belirtilir.

1- [Usûl-ü Kâfi, c.1, s.425.]

2- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.285, h:307.]

3- [Tefsir-ul Kummî, c.1, s.159.]

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ
وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا
حَكِيمًا ﴿١٧٠﴾ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى
اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ ۚ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقِيَهَا
إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ۚ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ ۚ انْتَهُوا خَيْرًا
لَكُمْ ۚ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ ۚ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ
وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٧١﴾ لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ
أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ ۚ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ
وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَهِ جَمِيعًا ﴿١٧٢﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ ۚ وَأَمَّا الَّذِينَ اسْتَنْكَفُوا
وَأَسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا
نَصِيرًا ﴿١٧٣﴾ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ
نُورًا مُبِينًا ﴿١٧٤﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي
رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿١٧٥﴾

170- Ey insanlar! Resul size, Rabbinizden hak üzere geldi. Öyleyse inanın, bu sizin için daha hayırlıdır. Eğer inkâr ederseniz, şüphesiz göklerde ve yerde olanların tümü Allah'ındır. Allah (her şeyi) bilendir, hikmet sahibidir.

171- Ey Ehlikitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında ancak gerçeği söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, sadece Allah'ın elçisidir, O'nun Meryem'e attığı kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur. Şu hâlde Allah'a ve peygamberlerine inanın, (Allah) üçtür demeyin; (bundan) vazgeçin, bu sizin için daha hayırlıdır. Allah, ancak bir tek Tanrı'dır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde olanların tümü O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.

172- Ne Mesih, Allah'a kul olmaktan çekinir, ne de Allah'a yakınlaştırılmış melekler. Kim O'na kulluktan çekinir ve büyüklük taslarsa, (bilsin ki) O, onların hepsini kendi huzuruna toplayacaktır.

173- İnanıp iyi işler yapanlara ecirlerini eksiksiz ödeyecek ve onlara lütfunu daha da artıracaktır. Kulluk etmekten çekenleri ve büyüklük taslayanları ise, acı bir azapla azaplandıracaktır. Onlar kendileri için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulacaklardır.

174- Ey insanlar! Rabbinizden size kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur (Kur'ân) indirdik.

175- İşte Allah'a inanıp O'na sımsıkı tutunanları, kendi katından bir rahmetin ve lütfun içine alacak ve onları kendisine (varan) doğru bir yola iletecektir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ehlikitap'ın, Peygamberden (s.a.a) kendilerine gökten bir kitap indirmesini istemelerine, Allah'ın elçisinin ancak Rabbinin katından hak esaslı bir mesaj getirdiği, onun Rabbinin katından getirdiği kitabın kuşku içermeyen kesin bir kanıt olduğu belirtilerek cevap verilmesinden dolayı, yüce Allah'ın bu noktada bütün insanları, peygamberlerine ve kitabına inanmaya davet etmesi, yerinde ve ayetlerin akışının ruhuna uygun bir ifade tarzıdır.

Bu açıklamalar çerçevesinde, bütün peygamberlerin -bu meyanda

İsa'nın da adı zikrediliyor- aynı yasaya tâbî oldukları, bu yasanın parça ve çerçevesinin birbirinin benzeri olduğu vurgulanıyor. Buna kısaca, Allah'tan vahiy alma yasası demek mümkündür. İşte bu açıklamanın doğal bir sonucu olarak, özelde kitap ve vahiy ehli olan Hıristiyanların şöyle bir inanca davet edilmeleri uygun görülmüştür: Dininizde aşırılığa kaçmayın ve diğer muvahhid -Allah'ın birliğine inanan- müminlere katılın. Kendinizin de onlar gibi diğer peygamberler hakkında Allah'ın kulları ve elçileri olduğu yönündeki inancınızın aynısıyla, İsa'nın da hakkında inanın.

Ardından yüce Allah, bunun bir adım ötesinde, bütün insanları Resulü'ne (s.a.a) inanmaya davet ediyor. Çünkü, *"Biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik..."* ayetinde ilkönce o hazretin elçiliğinin doğruluğunu açıklığa kavuşturmuştu. [Peygamberin elçiliği doğrulandıktan sonra da bütün insanları ona inanmaya davet etmeye başladı.]

Ardından İsa (a.s) hakkında aşırıya gitmemeleri çağrısında bulunuyor. Çünkü önceki bölümde işaret edilen ayetler kapsamında açıklanan ikinci husus da budur.

Bunun da ardından kitabına, yani Kur'ân'a uymaya davet ediyor. Ki şu ayetin kapsamında açıklanan son husus da budur: *"Fakat Allah, sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi bilgisiyle indirmiştir..."*

"Ey insanlar! Resul size, Rabbinizden hak üzere geldi. Öyleyse inanın, bu sizin için daha hayırlıdır." Bu hitap, Ehlikıtap'la birlikte tüm insanlara yönelik genel bir hitaptır ve Ehlikıtab'a yönelik önceki açıklamanın bir devamı niteliğindedir. Hitabın bu şekilde genel tutulması, mesajın evrensel niteliğinden kaynaklanmaktadır. Mesaj ise, Resule inanmaktır. Ayrıca Resulün üstlendiği risalet misyonu da bir kavimle sınırlı olmayıp geneldir.

"bu sizin için daha hayırlıdır." ifadesi, cümle içinde "âminû=inanın" kelimesiyle ilintili lazım hâldir [sahibinden asla ayrılmayan bir nitelik]. Yani, öyle bir iman ki, onun ayrılmaz bir özelliği de sizin için yararlı olmasıdır.

"Eğer inkâr ederseniz, şüphesiz göklerde ve yerde olanların tümü Allah'ındır." Yani, eğer inkâr ederseniz, küfrünüzün size olumlu bir katkısı, artıracığı bir şey olmayacaktır ve Allah'tan da

herhangi bir şey eksiltmeyecektir. Çünkü göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ındır. Dolayısıyla bir kimsenin O'nun mülkünden bir şey eksilmesi mümkün değildir. Göklerde ve yerde olan her şey öz doğası gereği ortağı olmayan Allah'a ait olduğunu göstermektedir. [Her varlık varlığını O'ndan aldığını, O'nun mülkü olduğunu, sadece O'na ait olduğunu kendince bilir.] Dolayısıyla her şeyin varolmasıyla Allah'ın mülkü olması arasında hiçbir fark yoktur; her varlık aynı zamanda Allah'ın mülküdür de. Şu hâlde, kendisi de o mülkün bir parçası olan bir şey, Allah'ın mülkünden bir şey alıp eksiltebilir mi?

Bu ayet, meseleyle ilgili oldukça kapsamlı ve kuşatıcı bir ifadeye sahiptir. Üzerinde düşünüldükçe, derinliğine etüt edildikçe anlamının incelikleri daha bir belirginleşir, açıklamasının genişliği akıllara durgunluk veren bir boyuta ulaşır. Buna göre, Allah'ın eşya üzerindeki kuşatıcı egemenliği ve bu egemenliğin sonuçları, etkileri bağlamında küfür, iman, itaat ve isyan kavramları olanca incelikleriyle netliğe kavuşurlar. Daha fazla anlamsal boyutları kavramak için, bu ayet üzerinde daha fazla düşünmek gerekiyor.

"Ey Ehlikitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkını da ancak gerçeği söyleyin." Ayetin Hz. İsa (a.s) ile ilgili bir hususa değinmesini bir ipucu olarak ele alırsak, hitabın Hristiyanlara yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Ortak bir nitelik olarak "Ehlikitap" şeklinde bir ifadenin yalnızca Hristiyanlar hakkında kullanılmış olması ise, şu mesajı vermeye yöneliktir: Ehlikitap adını almış olmaları, Allah'ın çizdiği ve kitabında açıkladığı sınırları aşmamalarını gerektirmektedir. Açıkladığı konulardan biri de, gerçeğe ilgisi olmayan şeyleri Allah hakkında söylememelerinin, ancak gerçeği O'nun hakkında söylememelerinin gerektiğidir.

Hitabın hem Yahudilere, hem de Hristiyanlara yönelik olduğu da söylenebilir. Çünkü Yahudiler de tıpkı Hristiyanlar gibi dinlerinde taşkınlık yapıyorlardı, aşırı gidiyorlardı ve Allah hakkında gerçeğe ilgisi olmayan şeyler söylüyorlardı. Nitekim yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır:

"Yahudiler, Üzeyr Allah'ın oğludur, dediler." (Tevbe, 30) "(Yahudiler) Allah'ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını); (Hristiyanlar da) rahiplerini... Rabler edindiler." (Tevbe, 31) "De ki: Ey Ehlikitap, bi-

zimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin... Allah'ı bırakıp da bazılarımız bazılarını Rabler edinmesin." (Âl-i İmrân, 64)

Buna göre, *"Meryem oğlu İsa Mesih, sadece Allah'ın elçisidir..."* sözü, ayetin akışı içinde genel anlatımın ardından öze indirgenmiş bir anlatımdır. Burada, muhataplar içindeki belli bir gruba özgü özel bir yükümlülüğe dikkat çekilmiştir.

Fakat ayetin akışının zahiri bu yorumu ihtimal dışı bırakıyor. Çünkü ayetin zahiri, *"Meryem oğlu İsa Mesih, sadece Allah'ın elçisidir."* sözünün, *"Dininizde aşırı gitmeyin."* ifadesinin gerekçesi olmasını gerektirmektedir. Bu da özel olarak hitabın Hristiyanlara yönelik olduğunu gösterir. Sonra "Mesih" yani kutsal nitelemesinin ardından, "Meryem oğlu İsa" sözüne yer verilerek niteleme isim ve ana ismiyle açıklığa kavuşturuluyor. Ki niteleme farklı bir anlama yorumlanmasın ve bu, onun bir anadan doğan herhangi bir insan gibi yaratıldığının kanıtı olsun.

"O'nun Meryem'e attığı kelimesidir." ifadesi, "kelime"nin anlamının açıklaması konumundadır. Çünkü o kelime, bakire Meryem'e ilka edilen [ve yaratma kelimesi olan] "Ol" kelimesidir. Onun varoluşunda, evlilik ve baba gibi normal sebepler rol oynamamışlardır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Bir işin olmasına karar verdi mi yalnızca ona "ol" der, o da hemen oluverir."* (Âl-i İmrân, 47) Şu hâlde, her şey yüce Allah'ın kelimesinden ibarettir; ancak diğer varlıklar normal sebeplerle iç içedirler. İsa'nın "kelime" olarak isimlendirilmek suretiyle belirginleşen ayrıcalığı, doğumunda bazı normal ve doğal sebeplerin rol oynamamış olmasından kaynaklanmaktadır. *"ve O'ndan bir ruhtur."* Ruh, emirdendir [emir âlemindendir]. Allah şöyle buyuruyor: *"De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir."* (İsrâ, 85) İsa, tekvinî=varoluşsal "Ol" kelimesi olduğuna ve bu kelime de emir âleminden olduğuna göre, İsa ruhtur.

Tefsirimizin üçüncü cildinde, İsa'nın yaratılışını incelerken bu ayetle ilgili açıklamalara da yer verdik.¹

"Şu hâlde Allah'a ve peygamberlerine inanın, (Allah) 'üçtür' demeyin; (bundan) vazgeçin, bu sizin için daha ha-

1- [c.3, s.292, Âl-i İmrân, 45]

yırlıdır. Allah, ancak bir tek Tanrı'dır." Bu ifade, "*Mesih sadece...*" diye başlayan ifadeyle gerekçelendirilen ayetin giriş cümlesindeki konunun ayrıntısı niteliğindedir. Demek isteniyor ki: Gerçek durum bundan ibaret olduğuna göre, sizin bu şekilde inanmanız gerekir; Rab olarak Allah'a ve aralarında İsa'nın da bulunduğu elçilerin sundukları risalete inanmanız lâzım gelir. Allah üçtür demekten vaz geçin. Çünkü böyle demekten vazgeçmeniz yahut Allah'a ve elçilerine inanmanız ve "teslis" iddiasını olumsuzlamanız sizin yararınızdır.

"Üç"ten maksat, baba, oğul ve kutsal ruhtan (Ruh-ul Kudüs) oluşan üç uknumdur. Âl-i İmrân suresinde Hz. İsa'yla ilgili olarak nazil olan ayetleri tefsir ederken bu meseleyle ilgili ayrıntılı açıklamalar sunduk.¹

"O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde olanların tümü O'nundur." Bu ifadenin orijinalinde geçen "subhan" kelimesi, takdirde bulunan bir fiilin mutlak mefuludur ve ifadenin orijinalinde geçen "en yekûne" kelimesi de onunla ilintilidir. Bu da, cer verenin ortadan kaldırılması sonucu mansup olmuştur. Dolayısıyla ifadenin açılımı şöyledir: "O'nu çocuk sahibi olmaktan ulularım, O'nu tenzih ederim." Bu hâliyle cümle, Allah'ın ululuğunu vurgulama amacıyla baş vurulmuş bir ara ifade niteliğine sahiptir.

"*Göklerde ve yerde olanların tümü O'nundur.*" cümlesi, ayet içinde gramer açıdan hâl fonksiyonunu icra ediyor ya da yeni bir anlatımın başlangıcıdır. Her hâlükârda yüce Allah'ın çocuğunun olmasını olumsuzlama amaçlı bir rettir. Çünkü çocuk, her ne şekilde tasavvur edilirse edilsin, özü itibarıyla bir parçası olduğu babanın bir benzeridir. Göklerde ve yerde olan her şey özü ve etkinliği itibarıyla Allah'ın mülküdür. Allah, her şeyin yönetimini elinde bulundurmakta ve egemenlik sadece O'na aittir. Şu hâlde bu varlıklardan hiçbir şey O'nun benzeri değildir. Dolayısıyla O'nun çocuğu da yoktur.

İfade, varlıklar âleminde, yüce Allah'tan başka her şeyi kapsayıcı genelliğe sahiptir. Bu da, "*Göklerde ve yerde olanlar...*" ifadesinin, Allah'tan başka her şeyi ifade etmeye yönelik bir kinaye olmasını gerek-

1- [c.3, s.420, Âl-i İmrân, 79-80]

tirmektedir. Çünkü göklerle yerin kendisi de bu kapsama girer. Oysa gökler ve yer, göklerde ve yerde olanlardan değil, onların kendileridir.

Öte yandan, ayetin içerdiği emir ve yasak, onlar açısından dünya ve ahiret iyiliğini gösteren genel bir yol göstericilik işlevini görmektedir. Bu yüzden ifadenin sonunda şu cümleye yer verilmiştir: *"Vekil olarak Allah yeter."* Yani Allah, işleriniz üzerindeki yönetici-velinizdir. Hayatınızı O düzenleyip, yönlendirmektedir. Sizi, sizin için daha iyi olana iletir; dosdoğru yola davet eder sizi.

"Ne Mesih, Allah'a kul olmaktan çekinir, ne de Allah'a yakınlaştırılmış melekler." Bu ifade Mesih'in (a.s) tanrılığını olumsuzlayan bir diğer kanıt. İster oğul, isterse üçün üçüncüsü şeklinde tasavvur edilsin, onun tanrısal bir özelliği yoktur. Çünkü Mesih, Allah'ın kuludur, hiçbir zaman O'na kul olmaktan ve O'na kulluk etmekten çekinmez. Hristiyanlar da bu gerçeği inkâr etmiyorlar. Bu gün onların elinde bulunan İncillerde, Mesih'in Allah'a ibadet ettiği açıkça ifade edilmektedir. Oysa tanrıyla aynı nitelikte olan oğlun ibadetinin ne anlamı vardır? Bir kimsenin kendisine ya da üçten biri olanın varlık olarak hepsine denk düştüğü üçlüye ibadet etmesi anlamsızdır. Hz. İsa (a.s) ile ilgili konularda bu kesin kanıt hakkında geniş bilgiler sunduk.

"ne de Allah'a yakınlaştırılmış melekler..." Bu, hükmün meleklerle de kapsayacak şekilde genelleştirilmesine dönük bir ifadedir. Çünkü bu kanıt İsa gibi onlar hakkında da geçerlidir. Bazı müşrik toplulukları -Arap müşrikleri gibi- onların Allah'ın kızları olduklarını ileri sürüyorlardı. Buna göre bu cümle, söz gelişi yani söz sözü getirir sanatına örnek oluşturmaktadır.

"Ne Mesih, Allah'a kul olmaktan çekinir, ne de Allah'a yakınlaştırılmış melekler." ifadesinde, Hz. İsa'nın (a.s) "Mesih=kutsal", meleklerin de "mukarrebîn=yakınlaştırılmış" olarak nitelendirilmiş olması, sıfat anlamını içeriyor olmaları hasebiyle konunun nedenine ve gerekçesine işaret etmektedir. Demek isteniyor ki: İsa, Allah'a ibadet etmekten çekinmez. Nasıl çekinsin ki, o kutsal Mesih'tir. Yakınlaştırılmış melekler de öyle! Eğer kul olmaktan çekinmeleri ihtimali olsaydı, Allah onu (İsa'yı) kutsamaz, onları (melekleri) da yakınlaştırmazdı. Yüce Allah, bir yerde Mesih'i de "yakınlaştırılmış" olarak nitelendirir: *"Dün-*

yada da, ahirette de onurlu, saygın ve Allah'a yakınlaştırılanlardır." (Âl-i İmrân, 45)

"Kim O'na kulluktan çekinir ve büyüklük taslarsa, (bil-sin ki) O, onların hepsini kendi huzuruna toplayacaktır." Bu ifade, Mesih ve meleklerle ilintili hâl cümlesi konumundadır. Öbür yandan, önceki yargıyı da gerekçelendirmektedir. Demek isteniyor ki: Mesih ve yakınlaştırılmış melekler, nasıl kul olmaktan çekinirler? Oysa O'na kul olmaktan çekinenler, O'na ibadet etmekten kaçınan insanlar, cinler ve melekler, topluca O'nun huzuruna geleceklerdir. Yapıp ettiklerinin karşılığını eksiksiz alacaklardır. Gerek Mesih, gerekse melekler bunu bilirler, buna inanırlar ve bu tür olumsuz bir akıbete düşmemek için korunurlar.

"Kim O'na kulluktan çekinir ve büyüklük taslarsa..." ifadesinin, "İsa ve yakınlaştırılmış meleklerin O'na ibadet etmekten çekinenlerin O'nun huzurunda toplanacaklarını bilirler." anlamında olduğunun kanıtı, *"büyüklük taslarsa..."* sözüdür. Bu sözle, *"Kim... çekinirse"* ifadesi kayıtlandırılmıştır. Çünkü kulluk sunmaktan çekinme, büyüklük taslamaktan kaynaklanmıyorsa -cahillerin ve mustazafların durumunda olduğu gibi- tek başına ilâhî gazabı gerektirici olmaz. Mesih ve meleklerse, şayet kulluktan çekinirlerse, bu tavırları ancak büyüklük taslamaktan ileri gelebilir. Çünkü onlar Rablerinin yüce konumunu bilirler. Bu yüzden, ifadenin onlarla ilgili kısmında, sadece "kulluktan çekinme"den söz edilmiş [ve şöyle buyrulmuştur: *"Ne Mesih, Allah'a kul olmaktan çekinir, ne de Allah'a yakınlaştırılmış melekler."*] Dolayısıyla bu ifadenin, *"Kim O'na kulluktan çekinir ve büyüklük taslarsa..."* cümlesiyle gerekçelendirilmesi, onların O'na ibadetten çekinenlerin, O'nun huzurunda toplanacaklarını bildikleri anlamını ifade ettiğini gösterir.

"hepsini" yani iyi, kötü herkesi. Bu ifade, *"İnanıp iyi işler yapanlara gelince..."* diye başlayan hemen sonraki ayetin içerdiği ayrıntılandırma durumuna ortam hazırlamaktadır.

"Onlar kendileri için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulurlar." Bu ifade, Mesih'in ve meleklerin ilâhlıklarına ilişkin olarak ileri sürülen iddialara bir karşılık olarak dost ve yardımcı ihtimalini olumsuzlama amacına yöneliktir.

"Ey insanlar! Rabbinizden size kesin delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik." Ayetin orijinalinde geçen ve "kesin delil" olarak anlamlandırdığımız "burhan kelimesiyle ilgili olarak Ragıp el-İsfahanî der ki: "Burhan, kanıtlama amaçlı açıklama demektir. 'Ruchan' ve 'sunnan' gibi, 'fu'lan' kipinden gelir. Bazılarına göre bu kelime, 'berehe-yebrehu=beyaz oldu' fiilinin mastarıdır." (Rağıptan aldığımız alıntı burada son buldu.) Dolayısıyla bu kelime, hangi kökten ve hangi kalıptan olursa olsun mastardır. Kimi durumlarda, özellikle delil ve kanıt anlamında kullanıldığında fail anlamını ifade eder.

Nurdan maksat, Kur'ân'dır kuşkusuz. Bunun kanıtı da, *"size... indirdik."* ifadesidir. Burhan kelimesi ile de bunun kastedilmiş olması mümkündür. Bu durumda, her iki cümle birbirini desteklemekte, her biri diğerini pekiştirmektedir.

Bununla (nurla) Peygamber efendimizin (s.a.a) kastedilmiş olması da mümkündür. Tefsirini sunduğumuz ayetin, Peygamberin sunduğu risaletin doğruluğunu ve Kur'ân'ın Allah katından inen bir kitap olduğunu açıklamaya dönük ayetler grubunun sonrasında yer almış olması bu ihtimali güçlendirmektedir. Çünkü ayet, bu akışın bir ayrıntısı görüntüsü vermektedir. Bu ihtimali, bir sonraki ayette yer alan, *"tutunanlar"* ifadesi de güçlendirmektedir. Daha önce, *"Kim Allah'a sınıksız tutunursa, artık elbette o, dosdoğru yola iletilmiştir."* (Âl-i İmrân, 101) ayetini tefsir ederken "tutunmak"tan maksadın, Allah'ın kitabını izlemek ve Resulullah'a (s.a.a) uymak olduğunu belirtmiştik.

"İşte Allah'a inanıp O'na sınıksız tutunanları" Bu ifade, Rabbinin sunduğu kanıt nitelikli açıklamaya ve katından indirdiği nura tâbi olanların alacakları ödülü açıklama amacına yöneliktir.

Bu ayet, inanıp salih ameller işleyenlerin sevabını açıklamaya yönelik önceki ayete yani, *"İnanıp iyi işler yapanlara ecirlerini eksiksiz ödeyecek ve onlara lütfunu daha da artıracaktır."* ayetine işaret ediyor gibidir. Belki de bu yüzden, incelediğimiz ayette kanıt ve nura tâbi olma buyruğuna aykırı hareket edenlerin cezasına işaret edilmemiştir. Çünkü önceki ayette buna aynen değinilmiştir. Dolayısıyla bu ayette tâbi olanlara verilecek karşılığın, öteki ayette tâbi olanlar için öngörülen ödülün aynısı olduğu belirtildikten sonra,

ikinci bir tekrara gerek görülmemiştir. Çünkü ortada iki grup vardır: Tâbi olanlar ve karşı çıkanlar.

Buna göre, incelediğimiz ayetteki "*kendi katından bir rahmetin ve lütfun içine alacak...*" ifadesi, öteki ayetteki "*ecirlerini eksiksiz ödeyecek...*" -yani, onları cennete götürecektir- ifadesine tekabül etmektedir. Bu ayetteki "lütuf"un karşılığı, öteki ayetteki "*onlara lütfunun daha da fazlasını artıracaktır.*" ifadesidir. "*Onları kendisine (varan) doğru bir yola iletecektir.*" cümlesine gelince, bu, ayette sözü edilen Allah'a sarılmanın bir sonucudur. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: "*Kim Allah'a sınıksız tutunursa, şüphesiz o, dosdoğru olan yola iletilmiştir.*" (Âl-i İmrân, 101)

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ ۚ إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ
 أُخْتُ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ ۚ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنِ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ ۚ فَإِن كَانَتَا اثْنَتَيْنِ
 فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ ۚ وَإِن كَانُوا إِخْوَةً رِّجَالًا وَنِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ مِثْلُ حِظِّ
 الْأُنثَيَيْنِ ۚ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَن تَضِلُّوا ۚ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٧٦﴾

176- Senden fetva istiyorlar. De ki: Ana-babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkında Allah size şöyle fetva veriyor: Eğer çocuğu olmayıp bir kız kardeşi bulunan kimse (erkek kardeş) ölürse, bıraktığının yarısı o kız kardeşindir. Fakat (ölen) kız kardeşinin çocuğu yoksa, erkek kardeş ona tamamen vâris olur. Eğer ölenin iki kız kardeşi varsa, (erkek kardeşlerinin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Ve eğer vârisler erkek-kadın birçok kardeşler olursa, erkeğin payı iki kızın payı kadardır. Şaşırsınız diye Allah size açıklıyor. Allah her şeyi bilendir.

AYETİN AÇIKLAMASI

Bu ayette, sünnetin açıklamasından da anlaşıldığı kadarıyla anne-baba bir ya da yalnız baba bir olan "kelâle"nin yani, anne-babası ve çocuğu olmayan kimselerin miras alma hükmü açıklanıyor. Yine Peygamberimizin (s.a.a) açıklamasından anlaşıldığı kadarıyla, surenin gi-rişinde işaret edilen miras paylaşımı ise, anne tarafından bir olan kelâ-le'nin miras alması ile ilgilidir. Bunun kanıtı, burada zikredilen feraizin (payların) orada zikredilenden daha fazla olmasıdır. Yine ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla mirasta erkeklerin payı kadınların payından daha fazladır.

"Senden fetva istiyorlar. De ki: Ana-babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkında Allah size şöyle fetva

veriyor." Nisâ suresinin akışı içinde fetva istemenin, fetvanın¹ ve kelale² kavramının anlamı üzerinde çeşitli bilgiler sunduk.

"*Çocuğu olmayıp...*" Yalnızca çocuk sözcüğünün mutlak olarak ifade edilmesinden anlaşıldığı kadarıyla burada genel olarak hem erkeği, hem de kadını kapsayan bir hüküm söz konusudur. Mecma-ul Beyan tefsirinde deniliyor ki: "Bunun anlamı şöyledir: Çocuğu ve babası yoksa... Babayı da bu kapsama aldık. Çünkü bu hususta görüş birliği vardır." [Mecma-ul Beyan'dan alınan alıntı burada son buldu.] Eğer anne-babadan birinin varlığı varsayımı esas alınsaydı, ayette mutlaka onun payına işaret edilirdi. Böyle bir işaret olmadığına göre, her ikisinin yokluğu esas alınarak hüküm açıklama yönüne gidilmiştir.

"*kız kardeşi bulunan kimse ölürse, bıraktığının yarısı o kız kardeşindir. Fakat (erkek kardeş, ölen) kız kardeşinin çocuğu yoksa, kendisi ona tamamen vâris olur.*" Burada kız kardeşin erkek kardeşin mirasından, erkek kardeşin de kız kardeşin mirasından alacağı paya işaret ediliyor. Buradan hareketle kız kardeşin kız kardeşten, erkek kardeşin erkek kardeşten kalan mirastan alacağı pay da belirlenmiş oluyor. Çünkü eğer bu sonuncular için başka bir paylaşım şekli söz konusu olsaydı, mutlaka ondan söz edilirdi.

Ayrıca, "*Fakat... erkek kardeş ona tamamen vâris olur.*" ifade-siyle demek isteniyor ki: Eğer tersi olursa, yani erkek kardeş kız kardeşin yerinde olursa, mirasın tümünü alır. Üstelik, iki kız kardeşin ve erkek kardeşlerin payını açıklayan "*Eğer ölenin iki kız kardeşi varsa, (erkek kardeşlerinin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Ve eğer vârisler erkek-kadın birçok kardeşler olursa, erkeğin payı iki kızın payı kadardır.*" ayetinde, ölenin erkek veya kadın olması kaydına yer verilmemiştir. Dolayısıyla ölenin erkek veya kadın olmasının, miras payları üzerinde bir etkinliği yoktur.

Ayetin açıkladığı, bir kız kardeşin, bir erkek kardeşin, iki kız kardeşin ve erkek-kadın karışık kardeşlerin payıdır. Geri kalan yakınların payı da bundan hareketle belirlenebilir. Buna göre, iki kardeş mirasın

1- [bkz. c.5, Nisâ suresi, ayet: 127.]

2- [bkz. c.4, Nisâ suresi, ayet: 12, s.305]

tamamını alırlar ve aralarında eşit bir şekilde paylaşırlar. Bunu, bir kardeşin mirasın tümünü almasından çıkarıyoruz. Bu ihtimallerden biri, bir erkek ve bir kız kardeşin bulunması durumudur. "Kardeşler" ifadesi bu ihtimali de kapsar. Nitekim bu surenin giriş kısmında buna işaret edilmiştir. Buna göre, *"Ve eğer vârisler erkek-kadın birçok kardeşler olursa..."* ifadesi bu ihtimali de içermektedir. Kaldı ki, sünnet [Peygamberimizden (s.a.a) nakledilen hadisler] bu ihtimallerin tümünü açıklamaktadır.

Burada sözü edilen paylar, ölenin sadece babasız ya da sadece anesiz ve babasız olması durumunda geçerlidir. Fakat bu şekilde ölen kişinin ana-baba bir kız kardeşi ve baba bir kız kardeşi varsa, baba bir kız kardeşi mirastan pay almaz. Surenin giriş kısmındaki ilgili ayeti tefsir ederken bu hususta açıklamalarda bulunduk.

"Şaşırsınız diye Allah size açıklıyor." Yani, şaşırmamız korkulur veya şaşırmayasınız diye Allah size açıklıyor demek isteniyor. Bu tarz bir kullanımın Arapçadaki örnekleri çoktur. Amr b. Gûl-süm şöyle der:

"Bizi küçük düşürüp alay etmenizden korkuyoruz (veya alay etmeyesiniz) diye, size ziyafet vermek için acele ettik."

AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan adlı tefsirde, Cabir b. Abdullah el-Ensari'den şöyle rivayet edilir: "Bir ara hastalandım. Dokuz -ya da yedi- tane kız kardeşim vardı. Peygamberimiz (s.a.a) beni ziyarete geldi, yüzüme üflledi. Kendime geldim, dedim ki: 'Ya Resulallah, kız kardeşlerime malımın bütününden üçte iki pay ayırayım mı?' Buyurdu ki: 'Bundan daha iyisini yap.' Dedim ki: 'Malımın bir bölümünü mü ayırayım?' Buyurdu ki: 'Bundan daha iyisini yap.' Sonra yanımdan ayrılp gitti. Giderken geri dönerek bana şöyle dedi: Ey Cabir, senin bu hastalıktan öleceğini sanıyorum. Fakat Allah, senin kız kardeşlerinin alacağı payla ilgili bir ayet indirerek onlara iki kere üçte birlik bir pay ayırdı."

Raviler demişlerdir ki: "Cabir, bu ayet benim hakkımda indi, derdi."

Buna yakın bir rivayet de ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde yer alır.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Ebi Şeybe, Buharî, Müslim,

Tirmizi, Nesai, İbn-i Dureys, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir ve Beyhaki - ed-Delail adlı eserde- Bera'dan şöyle rivayet ederler: "Bir bütün olarak inen en son sure, Tevbe suresidir. En son inen ayet de, Nisâ suresinin sonunda yer alan, '*Senden fetva istiyorlar. De ki: Ana-babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkında Allah size şöyle fetva veriyor...*' ayetidir."

Ben derim ki: Aynı eserde yer alan birçok rivayette belirtildiğine göre, Resulullah (s.a.a) ve ashap bu ayeti "Sayf Ayeti=Yaz Ayeti" diye adlandırırlardı. Mecma-ul Beyan tefsirinde deniliyor ki: "Bunun nedeni şudur: Ana-babasız ve çocuksuz ölen kişinin mirası hakkında iki ayet nazil olmuştur. Biri kış mevsiminde inmiş ve Nisâ suresinin giriş kısmında yer alır, diğeri de yazın nazil olan şu ayettir."

Aynı eserde, Ebu Şeyh'in Feraiz adlı eserde Bera'dan şöyle rivayet ettiği belirtilir: "Resulullah'a (s.a.a) kelâle'nin kim olduğu soruldu. 'Çocuktan ve babadan başkasıdır.' buyurdu."

Tefsir-ul Kummi'de müellif şöyle diyor: Bana babam anlattı. O da İbn-i Ebu Umeyr'den duymuş. Ona İbn-i Üzeyne Bukeyr'den aktarmış ki, İmam Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: "Adamın biri ölse ve geride mirasçı olarak bir kız kardeşi kalsa, ayetin hükmünce ona mirasın yarısı verilir. Tıpkı adamın kız çocuğu olması durumunda mirasın yarısını alacağı gibi. Eğer adamın ondan daha yakın bir akrabası yoksa, mirasın diğer yarısını da yine kız kardeş, akrabalık hükmünce alır. Kız kardeş yerine, erkek kardeş mirasçı olsa, mirasın tümünü alır. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Fakat (ölen) kız kardeşinin çocuğu yoksa, erkek kardeş ona tamamen vâris olur.*" Şayet mirasçılar iki kız kardeş olurlarsa, üçte ikilik bir payı ayetin hükmünce alırlar; geriye kalan üçte birlik payı da akrabalık payı hükmünce alırlar. Şayet mirasçılar kadın-erkek karışık kimseler olsalar, erkeğe iki kadının payı kadar bir pay verilir. Bütün bunlar, ölen kişinin çocuğunun, anne-babasının veya eşinin olmaması durumunda geçerlidir."

Ayyâşî kendi tefsirinde, bu rivayetin devamını çeşitli kanallardan İmam Bâkır (a.s) ve İmam Sadık'tan (a.s) rivayet eder.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Bukeyr'den şöyle rivayet edilir: Bir adam İmam Bâkır'ın (a.s) yanına geldi ve ona, geride mirasçı olarak kocasını, ana bir kız kardeşlerini ve baba bir kız kardeşini bırakan bir kadının

mirasının nasıl paylaşılacağını sordu. İmam buyurdu ki: "Kocaya mirasın yarısı verilir. Bu, altı paydan üç paya denk düşer. Ana bir kız kardeşlere üçte bir verilir. Bu da altı paydan iki paya denk düşer. Baba bir kız kardeşlere de bir pay verilir."

Adam şöyle dedi: "Zeyd'in, İbn-i Mesud'un, Ehlisünnet'in ve kadınların paylaşımı bundan farklıdır, ey Ebu Cafer! Diyorlar ki: Ana bir ve baba bir kız kardeşe üç pay verilir. Bu da altıda bir paya denk düşer. Böylece payı altıdan sekize kadar yükseltirler." İmam Bâkır (a.s) buyurdu ki: "Bunu neye dayanarak söylüyorlar?" Adam şu karşılığı verdi: "Çünkü yüce Allah, *'bir kız kardeşi bulunan kimse (erkek kardeş) ölürse, bıraktığının yarısı o kız kardeşindir.'* buyuruyor."

Bunun üzerine İmam Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: "Madem ki Allah'ın emrini kanıt gösteriyorsunuz, neden erkek kardeşin payını eksiltiyorsunuz? Çünkü yüce Allah, kız kardeş için mirasın yarısını, erkek kardeş için de tümünü öngörmüştür. Bir şeyin tümü yarısından daha fazladır. Nitekim Allah kız kardeş için, *'bıraktığının yarısı o kız kardeşindir.'* ve erkek kardeş için de, *'kız kardeşinin çocuğu yoksa, ona - yani geride bıraktığı bütün mala- tamamen vâris olur.'* buyurmuştur. Siz ise, miras paylaşımınızda Allah'ın bütün malı verdiği erkek kardeşe bir şey vermezken, Allah'ın malın yarısını vermeği emrettiği kimseye tümünü veriyorsunuz!" [c.1, s.287]

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde şöyle deniyor: Abdurrezzak, İbn-i Münzir, Hakim ve Beyhaki İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: Adamın biri İbn-i Abbas'a şöyle sordu: "Bir kimse ölür ve geride mirasçı olarak bir kız çocuğu ve ana-baba bir kız kardeş bırakırsa, bunun mirası nasıl paylaşılır?" İbn-i Abbas dedi ki: "Kız çocuğu mirasın yarısını alır. Kız kardeşe de bir şey verilmez. Mirasın geri kalanı da baba yönünden akrabalara verilir." Buna karşılık ona denildi ki: "Ama Ömer kız kardeş için de mirasın yarısını öngörmektedir." İbn-i Abbas şu karşılığı verdi: "Siz mi daha iyi biliyorsunuz, Allah mı? Allah diyor ki: *'Eğer çocuğu olmayıp bir kız kardeşi bulunan kimse (erkek kardeş) ölürse, bıraktığının yarısı o kız kardeşindir.'* Siz ise diyorsunuz ki: Adamın çocuğu olsa da, mirasının yarısı kız kardeşinindir!"

Yukarıda sunduğumuz rivayetlerin içerdiği anlamı destekler mahiyette başka rivayetler de vardır.

MÂİDE SÛRESİ

Medine Döneminde İnen
Bu Sûre 120 Ayettir

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوفُوا بِالْعُقُودِ ۚ أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ ۗ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ ﴿١﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا أَمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَنْتَعُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا ۚ وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا ۚ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا ۚ وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ ۚ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢﴾ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أَهَلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبْعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ ۚ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ۚ ذَلِكَمْ فِسْقٌ ۖ الْيَوْمَ يَبْسُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ ۚ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا ۚ فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرِ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ ۚ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣﴾

1- Ey inananlar! (Yaptığınız) akitleri yerine getirin. İhramlı iken avı helâl saymamak üzere, size (haram oldukları) okunacaklar dışında kalan dört ayaklı hayvanlar size helâl kılındı. Allah şüphesiz, dilediği hükmü verir.

2- Ey inananlar! Ne Allah'ın işaretlerine (hac ibadetleri-ne), ne haram aya, ne (işaretsiz) kurbana, ne gerdanlıklılı kur-banlara ve ne de Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i Haram'a yönelenlere saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydukla-rından dolayı bir topluluğa olan kininiz, sizi haddi aşmaya sü-rüklemesin. İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın; günah ve haddi aşma üzerinde yardımlaşmayın. Allah'tan korkun. Çün-kü Allah'ın azabı çetindir.

3- Size (şunlar) haram kılındı: Leş, kan, domuz eti, Allah'-tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, vurulmuş, yukarı-dan düşmüş, boynuzlanmış ve yırtıcı hayvan tarafından par-çalanarak ölmüş olan hayvanlar -henüz canları çıkmadan kes-tikleriniz hariç-, dikili taşlar üzerine boğazlanan hayvanlar ve (hayvanın etini) fal oklarıyla bölmeniz. Bunlar yoldan çık-maktır. Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmiş-lerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün si-zin dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'a razı oldum. O hâlde kim, (istekle) günaha yönelmeden açlık hâlinde dara düşerse, (bunlardan yiyebilir; çünkü) Allah hiç şüphesiz bağışlayan ve esirgeyendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Surenin girişi ve son bölümü, ayetlerinin geneli, bu ayetlerin kap-sadığı hükümler, öğütler ve kıssalar üzerinde durup düşündüğümüz zaman, surenin kapsamlı hedefinin verilen sözlerin tutulmasına, ne şe-kilde olursa olsun hakkın gözetildiği antlaşmalara bağlı kalınmasına, bunları çiğnemekten, gereklerine aldırış etmemekten azami ölçüde ka-çınılmasına ilişkin bir çağrı olduğunu görürüz. Bu çağrı bağlamında, ilâhî sünnetin sakınıp iman edenlerin, daha sonra Allah'tan korkup da ihsanda bulunanların rahmete kavuşmaları, işlerinin kolaylaştırılması ve yüklerinin hafifletilmesi, buna karşılık azgınlaşanların, antlaşmaları çiğneyenlerin, sözlerinin gereklerini yerine getirmeyip akitlerinin dı-

şına çıkanların, dinde sorumluluk gerektiren misakların sınırlarını çiğneyenlerin işlerinin zorlaştırılması ve yüklerinin ağırlaştırılması şeklinde cereyan ettiği ifade edilmektedir.

Bu yüzden surenin cezaî müeyyideler ve kısasla ilgili birçok hükmü, Mâide (Sofra) kıssası, Mesih'in dileği ve Âdem'in iki oğlunun kıssası gibi bölümler içerdiğini, İsrailoğullarınca işlenen birçok zulme, kendilerinden alınan sözlere ve pekiştirilmiş akitlere aykırı hareket edişlerine işaret edildiğini görüyoruz. Yine surenin, yüce Allah'ın birtakım lütuflarla insanları minnet altında bıraktığını dile getiren ayetler içerdiğini görürüz. Örneğin: Dini kemale erdirmek, nimeti tamamlamak, iyi ve temiz şeyleri helâl kılmak, onlara güçlük ve zorluk çıkarmayı dilemeksizin insanları arındıracak yasalar koymak gibi.

İşte bu tür uyarılar, surenin iniş zamanının atmosferiyle uygun ve onunla örtüşmektedir. Çünkü nakil ehli, yani tarihçiler ve muhaddisler arasında, bu surenin Resulullah'a (s.a.a), hayatının sonlarında inen en son uzun sure olduğu hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Gerek Sünnî ve gerekse Şîî rivayetlerde bu surenin mensuh olmayıp nasih olduğu belirtilir. Dolayısıyla Allah'ın kullarından almış olduğu sözlere bağlılığın tavsiye edilmesi ve akitlerinin sağlam tutulmasının istenmesi, surenin bu özelliğine uygun düşmektedir.

"Ey inananlar! (Yaptığınızı) akitleri yerine getirin." Ayetin orijinalinde geçen "ukûd" kelimesi, "akd" kelimesinin çoğuludur. İki şeyden birini diğerine ayrılması zor olacak şekilde bağlama, düğümleme demektir. Bir ipi ya da bir halatı başka bir ipe veya halata bağlama gibi. Bu, iki şeyden birinin diğerinden ayrılmamasını, ondan kopmamasını gerektirir.

Bu ifade, Araplar arasında, önceleri somut olgularla ilgili olarak kullanılırdı. Daha sonra istiare yöntemiyle, soyut olguları da kapsayacak şekilde genelleştirildi. Söz gelimi alış veriş, kiralama vb. gibi günlük işlemlerle ilgili antlaşmalar ve yine her türlü antlaşma ve sözleşmeler de bu kavramla ifade edilir oldu. Bu kavramın söz konusu soyut olgular için kullanılması, "düğümlemek ve bağlamak" anlamının gereği olan "ayrılmazlık ve kopmazlık" niteliğinin bu tür olgularda mevcut olmasından kaynaklanmıştır.

Akit (sözleşme, ahitleşme), Allah'ın kullarından aldığı tüm dinsel

misakları karşılayan bir ifadedir. Tevhit ve diğer temel öğretileri, kul-luk kastıyla yapılması gereken amelleri, ilk defa konulan yasaları ya da sürdürülmesi öngörülen kuralları ve bu kapsamda insanlar arasında yapılan muamele ve diğer akitleri, kısacası dinde temel (rükün) olan ve temel olmayan bütün prensip ve parçaları bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Diğer taraftan ayette, "el-ukûd" kelimesi, yani başında "el" takısı bulunan çoğul bir kelime kullanılmıştır. Bundan dolayı, ayette geçen akitler ifadesinin akit denebilecek her şeyi kapsayacak genellikte algılanması daha uygundur.

Dolayısıyla bazı tefsir bilginlerinin konuya ilişkin birtakım yorumları da dayanaksızdır. Bunlardan bazıları diyorlar ki: Ayette geçen "akitler"den maksat, insanların aralarında gerçekleştirdikleri alış veriş, nikâh ve ahitleşme gibi karşılıklı antlaşmalar ya da insanın kendi üzerinde taahhüt ettiği yemin gibi akitlerdir.

Diğer bazıları da şu değerlendirmede bulunmuşlardır: Bundan maksat, cahiliye halkının kendilerine kötülük yapmak isteyenlere ya da saldırıda bulunanlara karşı birbirlerine yardım etmek, destek olmak üzere karşılıklı olarak verdikleri sözler ve ahitleşmelerdir. Bu, işte cahiliye döneminde yaygın bir ittifak türü olan kabileler arasında yapılan "hilf" antlaşmasıdır.

Diğer bazı müfessirlerin değerlendirmeleri ise şöyledir: Burada, Ehlikitap'tan Tevrat ve İncil'in içeriğine göre amel etmeleri hususunda alınan misaklar kastedilmiştir.

Bu yorumların hiçbirini destekleyecek bir kanıtı, ifadenin lafzından algılamak mümkün değildir. Ayrıca başında "el" takısı bulunan çoğul kipinin ifade ettiği anlam [genellik] ve örf açısından "akit" kavramının her türlü akdi ve hükmü kapsaması, bu değerlendirmelerle uyuşmaz. Bu yüzden akdin anlamını yukarıdaki değerlendirmelerle sınırlı tutmak yanlıştır. En doğru olanı, kavramın genel tutulmasıdır.

AKDİN ANLAMI ÜZERİNE

"Akitleri yerine getirin." ifadesinin zahirinden de anlaşılacağı gibi, Kur'ân akitlere uymayı emretmektedir. İfade, zahiri itibariyle geneldir ve geleneksel olarak akit denilebilecek ve yerine getirilmesi söz

konusu olabilecek her muameleyi kapsar. Akit, bu kavramın sözlük anlamını temsil eden her türlü eylem ve söze denir. Sözlükte, bir şeyin diğer bir şeye yapışıp ayrılmayacak şekilde bir çeşit bağlanması anlamına gelir.

Satış muamelesini buna örnek gösterebiliriz. Çünkü bu akit satılan şeyi satın alana mülk olmak suretiyle bağlar. Artık satın alan satın alınan şey üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Satış işleminden sonra satıcının satılan şey üzerinde ne sahipliği, ne de tasarruf yetkisi söz konusudur. Kadını erkeğe bağlayan nikâh akdini de buna örnek gösterebiliriz. Bu akdin gerçekleşmesinden sonra erkek nikâh bağı uyarınca kadından yararlanır. Kadın bundan sonra, akit yaptığı kişiden başkasını kendinden yararlandıramaz. Ahd=söz verme de bunun gibidir. Söz veren kişi, üzerine aldığı sözle ilgili olarak söz verilen şahıs için kendi üzerinde bir hak doğurur ve üzerine aldığı sözü çiğneme hakkına sahip değildir.

Kur'ân bütün anlamlarıyla bütün akitlerin ve sözlerin tutulmasını, her anlamıyla, her türüyle ve her objesiyle yerine getirilmesini vurgulamıştır; büyük önem vermiştir. Antlaşmalarını çiğneyenleri sert bir dille yermiş, onları sert bir şekilde tehdit etmiştir. Buna karşılık, burada sıralama gereğini duymadığımız birçok ayette, söz verdiklerinde ahitlerini yerine getirenleri ve ahitlerini tutanları övmüştür.

Konuyla ilgili ayetlerin ifade tarzları ve konunun doğal bir akıcılıkla sunulması, insanların fitrî akıllarıyla bunu kavrayabileceklerini göstermektedir. Ki öyledir de.

Bunun nedeni şudur: Söz verme ve sözünü tutma, insanın yaşamı boyunca onsuz edemeyeceği bir realitedir. Bu hususta birey ve toplum arasında herhangi bir fark yoktur. İnsanın toplumsal hayatı üzerinde düşündüğümüz zaman, istifade ettiğimiz bütün meziyetlerin ve güvenip dayandığımız bütün toplumsal hakların genel toplumsal sözleşme, akitleşme esasına ve bu genel sözleşmeden kaynaklanan ayrıntı nitelikli sözleşmeler esasına dayandığını görürüz. Bizler topluma kendi üzerimizde bir hak verirsek veya kendimiz toplum üzerinde bir hakka sahip olursak, bu, ancak sözlü olmasa bile pratik bir akdin gereği olabilir. Sözlü ifade, açıklamaya gerek duyulan yerde devreye girer. Bir insanın güç veya otorite sahibi olması ya da zorbalık yapması yahut

bir mazeretinin bulunması durumunda, kendi serbest iradesiyle gerçekleştirdiği bu akdi bozabilmesi ve çiğnemesi doğru olursa, onun akdini çiğnemesiyle birlikte ilk önce zarar gören şey, sosyal adalet olacaktır. Fakat sömürü ve emeğin çalınması karşısında insanın tek sığınağı da sosyal adalet ilkesidir.

Bundan dolayıdır ki, yüce Allah verilen sözlerin tutulmasını, yapılan akitlerin yerine getirilmesini ısrarla vurgulamıştır. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Ahdi yerine getirin, çünkü ahitten sorulacaktır."* (İsrâ, 34) Bu ayet, ahde vefayı öven ve verilen sözden dönmeyi (ahde vefasızlık etmeyi) yeren ayetlerin genelinde olduğu gibi, bir bireyin diğer bir bireye verdiği sözü kapsadığı gibi, uluslar ve ümmetler arası sözleşmeleri de kapsar. Hatta dinsel açıdan toplumsal sözleşmelere uymak, bireysel sözleşmelere göre daha önemlidir. Çünkü toplumsal sözleşmenin yerine getirilmesi ile gerçekleşen adalet daha kuşatıcı ve eksiksiz, böyle bir sözleşmenin çiğnenmesinin doğurduğu felâket daha genel ve yıkıcı olur.

Bu yüzden Kur'ân-ı Kerim, göze gelmeyen en ufak ve çiğnenmesi en kolay bir düzeyde olan ahitlerde bile son derece açık ve kesin bir ifadeyle ahitlerin çiğnenmemesini emretmiş, bu tarz tutumları yasaklamıştır:

"(Bu,) Allah ve Elçisinden, antlaşma yaptığınız müşriklere uzaklaşma (ihtarı)dır. Dört ay daha yeryüzünde dolaşın, bilin ki siz, Allah'ı aciz bırakamazsınız ve Allah, kâfirleri rezil edecektir! En büyük hac günü, Allah ve Elçisinden insanlara bir duyurudur: Allah ve Elçisi puta tapanlardan uzaktır. Eğer tövbe ederseniz bu sizin için daha iyidir. Ve eğer dönerseniz bilin ki siz Allah'ı aciz bırakacak değilsiniz! Kâfirleri acı bir azap ile müjdele. Ancak antlaşma yaptığınız müşriklerden, antlaşma şartlarından hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanlar bu hükmün dışındadırlar. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayın. Çünkü Allah sakınanları sever. Haram aylar çıkınca, Allah'a ortak koşanları nerede bulursanız öldürün, onları yakalayın, hapsedin ve her gözetleme yerinde oturup onları bekleyin..." (Tevbe, 1-5)

Bu ayetler, akışlarından da anlaşılacağı gibi Mekke'nin fethinden sonra inmişlerdir. Allah müşrikleri alçaltmış, güçlerini yok etmiş, oto-

ritelerini ortadan kaldırmıştı. Bu arada Müslümanları egemen oldukları ve ele geçirdikleri toprakları şirk pisliğinden temizlemeye teşvik ediyor. İman etmeleri durumu dışında, hiçbir kayda ve şarta bağlı olmaksızın müşriklerin kanlarını dökebileceklerini dile getiriyor. Buna rağmen müşriklerden bir grubu bunun dışında tutuyor. Bunlar, Müslümanlarla aralarında antlaşma ve saldırmazlık sözleşmesi bulunan kimselerdir. Zayıf ve zelil düştüler diye Müslümanların bunlara kötülük etmelerine izin vermiyor. Onların caydırıcı ve savunucu bir güçleri yoktur diye Müslümanlar onlara zarar verici davranışlar içine giremezler. Bütün bunlar, ahitlerin dokunulmazlığını koruma ve takvayı güçlendirme amaçlı önlemlerdir.

Kuşkusuz, karşı taraf yaptığı akdi bozarsa, Müslümanlar da bu akitlerini bozar ve uğradıkları saldırıya misliyle karşılık verirler. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Ortak koşanların, Allah'ın yanında ve elçisinin yanında nasıl antlaşması olabilir? Ancak Mescid-i Haram'da antlaştıklarınız hariç. Onlar size dürüst davrandıkça siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah (ahdi bozmaktan) sakınanları sever... Bir mümine karşı ne and, ne de antlaşma gözetmezler. İşte saldırganlar onlardır. Eğer tövbe ederler, namazı kılarlar ve zekâtı verirlerse, dinde sizin kardeşlerinizdirler. Biz bilen bir kavme ayetleri böyle açıklıyoruz. Eğer antlaşma yaptıktan sonra antlarını bozarlar ve dininize dil uzatırlarsa, o küfür önderleriyle savaşın. Çünkü onların antları yoktur, belki vazgeçerler." (Tevbe, 7-12)

"Kim size saldırırsa, onun size saldırdığı kadar siz de ona saldırın ve Allah'tan korkun..." (Bakara, 194) *"Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoyduklarından dolayı bir topluma olan kininiz sizi haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın; günah ve haddi aşma üzerinde yardımlaşmayın. Allah'tan korkun."* (Mâide, 2)

İşin özü şudur: İslâm'a göre ahdi gözetmek, gereğini yapmak her zaman için bir zorunluluktur. Karşılıklı sözler verildikten sonra bu ahdin taraflardan birine zarar veya yarar sağlıyor olması bir şey değiştirmez. Çünkü ilişkilerde sosyal adaleti gözetmek, özel ya da kişisel çıkarları gözetmekten daha geçerli ve daha zorunludur. Fakat ahitleşen taraflardan birinin tek taraflı olarak antlaşmayı bozması başka. Bu du-

rumda diğer tarafın da antlaşmayı bozması, uğradığı saldırıya misliyle karşılık vermesi kaçınılmazdır. Böyle yapması zillete, tutsaklaştırılmaya ve yersiz büyüklenmeye karşı bir başkaldırıdır. Ki dinî hareketin hedefi, özgürlük hareketini destekleyip zorbalığı bertaraf etmektir.

Andolsun ki bu husus, İslâm dininin insanları öz yaratılışlarının gerektirdiği hükme uygun davranmaya yöneltme bağlamında ve yine toplumsal hayatın ancak onun uygulanışıyla düzene girdiği zulmün, sömürünün ve emek istismarının ortadan kaldırılmasının bağlı olduğu sosyal adaletin korunması bağlamında getirmiş olduğu yüce öğretilerden ve temel ilkelerden biridir. Kur'ân-ı Kerim, bu gereği açık bir dille vurgulamış ve Hz. Peygamber (s.a.a) de bunun kusursuz uygulayıcısı olmuştur. Konu Kur'ân eksenli olmasaydı, Peygamberimizin (ona en üstün salat ve selam olsun) hayatında yaşanan olayların bir kısmını örnek olarak sunacaktık. Okuyucuların siyer kitaplarına ve Peygamberimizin (s.a.a) hayatına ilişkin eserlere müracaat etmesini salık veririz.

Antlaşmalara bağlılık hususunda İslâm'ın fiilî uygulaması ile uygar ya da geri kalmış ulusların uygulamalarını karşılaştırır, özellikle her gün tanık olduğumuz ve duyduğumuz güçlü uluslarla zayıf uluslar arasında gerçekleştirilen antlaşmaları, kurulan ilişkileri, güçlü ulusların kendi lehlerine, devletlerinin çıkarına uygun olanları korumada gösterdikleri duyarlılığı, buna karşın çıkarlarına uygun olmayan antlaşmaları da sudan bahanelerle tek taraflı olarak feshettiklerini göz önünde bulundurursak, bu iki uygulamanın hakkı gözetme, hakkın hizmetinde olma açısından taşıdıkları farkı iyice anlarız.

İslâm'a bu, sözde uygar uluslara da o tavır yakışır. Çünkü ortada iki mantık vardır. Mantıklardan biri diyor ki: "Her ne şekilde olursa olsun, hakkı gözetmek gerekir. Hakkın gözetilmesi toplumun yararına dır." Diğer mantık ise diyor ki: "Hangi yöntemle olursa olsun, hakkın zedelenmesi pahasına bile olsa, ulusun çıkarlarını gözetmek gerekir." Bunların ilki dinin [İslâm'ın] mantığıdır. İkincisi ise, diktatörlük, demokrasi, sosyalizm, komünizm gibi ilkel veya uygar toplumsal ideolojilerin mantığıdır.

Şunu da biliyoruz ki, İslâm bu kararlılığı salt kavramsal olarak ahit sayılan muameleler için göstermez. Bilâkis bu hükmünü herhangi bir şeye dayanak oluşturan her olguyu kapsayacak şekilde genelleştirir

ve gözetilmesini tavsiye eder. Bu konunun devamı sayılabilecek bazı açıklamaları, inşallah konunun akışı içinde sunacağız.

* * *

"İhramlı iken avı helâl saymamak üzere, size (haram oldukları) okunacaklar dışında kalan dört ayaklı hayvanlar size helâl kılındı..." Ayetin orijinalinde geçen "uhillet" fiilinin mastarı olan "el-ihlâl", bir şeyi helâl kılma, mubah ve serbest bırakma demektir. Ayetin orijinalinde geçen "behîme" kelimesi de, Mecma-ul Beyan tefsirinde belirtildiği gibi, karada ve denizde yaşayan bütün dört ayaklı hayvanlar için kullanılan bir isimdir. Buna göre "behîme" kelimesinin "en'âm" kelimesine izafe edilişi, bir türün kendi cinsinden gruplara izafe edilişine benzer. [Yani izafe, "min" edatı anlamına gelir.] "Nev'ul insan=insan türü" ve "cins-ul hayvan=hayvan cinsi" deyişimiz gibi. Bir görüşe göre, "behîme" dört ayaklı hayvanın cenini için kullanılan bir kelimedir. Bu durumda [özü olmayı ifade eden] "lam" anlamında bir izafe söz konusudur [yani, sadece dört ayaklı hayvanların cenini helâl kılınmıştır].

Her hâlükârda, "...hayvanlar size helâl kılındı." ifadesiyle sekiz çift hayvan türünün, yani etlerinin yenmesinin helâl kılındığı kastediliyor. "Size haram oldukları okunacaklar dışında" ifadesiyle de üçüncü ayetin, yani "Size şunlar haram kılındı: Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan..." ifadesinin içeriğine işaret ediliyor.

"İhramlı iken avı helâl saymamak üzere..." ifadesi, "size helâl kılındı." cümlesindeki ikinci çoğul şahıs zamirinden hâl konumundadır. Bundan çıkan sonuç; helâl olduğu belirtilen bu hayvanların, ihramlıyken avlanmalarının haram olduğudur. Geyik, yabanî sığır ve yaban eşiği gibi. Bazılarına göre, bu ifade "*bağlı kalın...*" sözünden, diğer bazılarına göre de, "*size okunacak...*" ifadesindeki ikinci çoğul şahıstan hâldir. Ayetin orijinalinde geçen "sayd" kelimesi meful anlamında ["avlanmış" anlamında] mastardır. "Hurum" kelimesi "haram"ın çoğuludur ve ism-i fail, yani "ihramlı" anlamına gelir.

"Ey inananlar! Ne Allah'ın işaretlerine [hac ibadetlerine], ne haram aya, ne kurbanı, ne gerdanlıkları kurbanlara ve ne de Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i Haram'a yönelenlere saygısızlık etmeyin." Hitap yeniden müminlere

yöneltiliyor ve yüce Allah'ın dokunulmazlığını belirttiği şiarlara ve hususlara azami özenin gösterilmesi, en üst düzeyde saygının sunulması isteniyor.

İfadede geçen "la tuhillû=saygısızlık etmeyin" fiilinin mastarı olan "ihlâl" sözcüğü, "mubah sayma" anlamına gelir. Bu ise, olduğu makamı ve saygın konumu dikkate almamayı gerektirir. Bu anlam, ifadenin izafe edildiği cümle ile birlikte değerlendirilmesi hâlinde belirginlik kazanır. Şu hâlde Allah'ın şiarlarını mubah saymak; onlara saygı göstermemek, onları terk etmek demektir. Haram ayı mubah saymaksa, dokunulmazlığına riayet etmemek ve onda savaşımak... anlamına gelir.

"Şeâir" sözcüğü "şeîre"nin çoğuludur ve işaret, alamet anlamına gelir. Bununla Hacca özgü sembol ve ibadetlerin kastedildiği söylenebilir. Haram aydan maksat ise, yüce Allah'ın, Kamerî yılından saygın kıldığı belirli aylardır. Onlar şu aylardır: Muharrem, recep, zilkade ve zilhicce. "el-Hedyu" hacda kurban edilmek üzere götürülen koyun, sığır ve deve demektir. "el-Kalâid" sözcüğü "kalade"nin çoğuludur. Bununla kurbanlık hayvanın boynuna takılan nal vb. gerdanlıklar kastedilmiştir ki, bu hayvanın hac için gönderilen bir kurban olduğu bilin sin ve ona zarar verilmesin.

Ayette geçen "âmmîne" kelimesi, "âmm" kelimesinin çoğuludur. Bu da "emme / yeummu=yöneldi, kastetti" fiilinin ism-i failidir. Bununla, Beyt-i Haram'ı ziyaret etmeye yönelenler kastediliyor. "*lütuf ve rızasını arayarak...*" ifadesi, "*yönelenler*"den hâldir. Lütuftan maksat ise, mal veya malî kazançtır. Nitekim şu ayette, kelime bu anlamda kullanılmıştır: "*Bunun üzerine, kendilerine hiçbir kötülük dokunmadan Allah'ın nimet ve keremiyle geri döndüler.*" (Âl-i İmrân, 174) [Bu ayette mealini "kerem" olarak aldığımız "fazl"dan maksat, mal veya malî kazançtır.] Buna benzer başka ayetler de vardır. Veya ahiret sevabı kastedilmiştir. Hem dünyevî malı, hem de uhrevî ecir kapsaması da mümkündür.

Ayette geçen "şeâir" ve "kalâid" gibi kelimeler hakkında değişik yorumlar ileri sürülmüştür. Ancak bizim yaptığımız açıklama, ayetin akışına daha uygundur. Dolayısıyla değişik yorumların ayrıntılarına dalmanın bir faydası yoktur.

"İhramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz." Bu, yasak-

tan sonra gündeme gelen bir emirdir. Dolayısıyla, yasak sonrası serbestlikten öte bir anlam ifade etmez. [Ayette geçen "haleltum", "hall" kökündendir.] Gerek "hall" ve gerekse [if'âl kalıbına uyarlanmış türevi olan] "ihlâl" (yani, mücerred ve mezid) aynı anlamı ifade ederler; ihramdan çıkışı yani.

"Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoyduklarından dolayı bir topluluğa olan kininiz, sizi haddi aşmaya sürüklemesin." Araplar, "Ceremehu / yecrimuhu" derler ve bununla "ona yükledi." anlamını kastederler. Günah işleyen insanın yüklendiği vebale de "cerîme" denilmesi bu yüzdendir. Malî ve benzeri cezalar da, suçluya yüklenmesi açısından "cerîme" olarak isimlendirilir. Ragıp el-İsfahanî, kelimenin asıl anlamının "kesmek" olduğunu söylemiştir.

Ayetin orijinalinde geçen "şeneân" ise, düşmanlık ve kin anlamına gelir. "Sizi engelledikleri için" anlamına gelen "en seddükum" cümlesi, ayette geçen "şeneân=kin, düşmanlık" sözcüğünden bedel veya atfı beyandır. Ayetin anlamının özü şudur: Sizi Mescid-i Haram'ı ziyaret etmekten alıkoyan bir topluluğa karşı beslediğiniz kin, Allah'ın sizi onlara karşı üstün hâle getirmesinden sonra, sizi saldırganlığa sürüklemesin.

"İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın; günah ve haddi aşma üzerinde yardımlaşmayın." Bu ifadenin anlamı açıktır. Bu anlam, İslâm'ın insanlar arası ilişkiler için öngördüğü yasanın esasını oluşturur. Yüce Allah Kur'ân'da "birr=iyilik" kavramını ibadetlerde ve muamelelerde "iman ve ihsan" şeklinde açıklamıştır: *"Asıl iyilik (birr) o kimsedir ki, Allah'a ve ahiret gününe... inandı."* (Bakara, 177) Buna ilişkin değerlendirmelerimizi sunmuştuk. Takva ise, Allah'ın emir ve yasaklarını gözetmek demektir.

Dolayısıyla, iyilik ve takvada yardımlaşmak, Allah'tan korkma (takva) esasına dayalı olarak iman ve salih ameller üzerinde birleşmek demek olur. Sosyal ıslah ve takva yani. Bunun karşıt tablosu ise, günah ve haddi aşma üzere yardımlaşmaktır. Günahtan kasıt, mutlu bir hayat açısından geriletici bir etken olan kötü ameldir. Haddi aşmaktan, gerçek insan haklarına saldırı kastediliyor. İnsanların can, ırz ve mal güvenliklerini ortadan kaldırmak yani. Daha önce, *"Ey inananlar! Sabredin; (düşman karşısında) topluca sebat gösterin; sürekli (ilişki*

içinde ve) hazırlıklı olun." (Âl-i İmrân, 200) ayetini kitabımızın 4. cildinde tefsir ederken konuya bir parça açıklık getirdik.

Ardından yüce Allah günah ve haddi aşmakta yardımlaşmaya ilişkin yasağı şu ifadelerle pekiştiriyor: **"Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir."** Bu, gerçekte tekit üzerine tekit ve vurgu üzerine vurgudur.

"Size (şunlar) haram kılındı: Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan..." Bu dört madde, bu sureden önce inen En'âm ve Nahl gibi Mekke inişli surelerde ve Bakara suresi gibi Medine'de inen ilk uzun surede zikredilmiştir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"De ki: Bana vahy olunanda, yiyen kimse için haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Ancak leş yahut akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pistir- ya da Allah'tan başkası adına boğazlanmış bir fisk olursa başka. Ama başkasına zarar vermeden ve sınırı aşmadan kim bunlardan yemek zorunda kalırsa, bilsin ki Rabbin bağışlayandır ve esirgeyendir."* (En'âm, 145)

"Allah size leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni kesin olarak haram kıldı. Ama kim zulmetmeden ve sınırı aşmadan mecbur kalırsa, ona bir günah yoktur. Çünkü Allah bağışlayandır, esirgeyendir." (Bakara, 173) [Aynı içerik az bir farkla Nahl suresinin 115. ayetinde de vurgulanmıştır.]

Görüldüğü gibi ayetler, tefsirini sunduğumuz ayetin baş tarafında haram olduğu zikredilen dört maddenin haramlığını ortaya koymaktadır ve ayetin sonunda yer alan istisna cümlesi açısından da bu ayetle benzerlik oluşturmaktadır: *"O hâlde kim, (istekle) günaha yönelmeden açlık hâlinde dara düşerse, (bunlardan yiyebilir; çünkü) hiç şüphesiz Allah bağışlayan ve esirgeyendir."* Dolayısıyla Mâide suresinin bu ayeti, diğer ayetlerle ortak anlamları açısından söz konusu ayetleri destekleyici bir nitelik arz etmektedir.

Daha doğrusu bunlara, özellikle leş, kan ve domuz etine ilişkin yasak, Mekke inişli En'âm ve Nahl surelerinin inişinden daha önce hükme bağlanmıştır, yasalaştırılmıştır. Çünkü En'âm suresindeki ilgili ayet, üç maddenin veya sadece domuz etinin yasaklanışını "rics" (pis-necis) oluşlarıyla gerekçelendiriyor. Bu da pis-necis (rics) şeyleri yemenin haram olduğuna delâlet eder. Oysa yüce Allah bisetin ilk dö-

nemlerinde nazil olan "Müddessir" suresinde şöyle buyuruyor: "*Pislikten kaçın.*" (Müddessir, 5)

Aynı şekilde ayette: "*boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan düşmüş, boynuzlanmış ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanarak ölmüş olan hayvanlar.*" şeklinde sıralanan durumların tümü leş hükmündedir. Bunun kanıtı da, "*kestikleriniz hariç*" ifadesidir. Ayette bu şekilde özel olarak zikredilmeleri, leş kavramının kapsamına girmeyi gerektiren durumları açıklama amacına yöneliktir. Dolayısıyla, ayet yeni bir yasamaya gitmeden yenilmesi yasak olan şeylere daha fazla bir açılım getirmiştir.

Yine ayette, "*dikili taşlar üzerine boğazlanan hayvanlar ve fal oklarıyla bölmeniz. Bunlar yoldan çıkmaktır.*" şeklinde sıralanan hususlar, ilk kez bu surede zikredilmelerine karşın, yüce Allah bunların veya ikincisinin -en zayıf ihtimal olmasına rağmen- haram kılınışını, fışk (yoldan çıkma) olmalarıyla gerekçelendiriyor. Fışk ise En'âm suresindeki ilgili ayette haram kılınmıştır. Ayrıca, "*(istekle) günaha yönelmeden*" ifadesi ayette zikredilen hususların haram kılınışlarının dayanağının onların günah olmaları olduğuna delâlet etmektedir. Bakara suresinde ise günahın haram kılındığı belirtilmiştir. Ayrıca yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Günahın açığını da gizlisini de bırakın!*" (En'âm, 120) "*De ki: Rabbim, ancak fuhuşları, gerek açığını, gerek kapalıısını ve [ismi yani] günahı... haram etmiştir.*" (A'râf, 33)

Dolayısıyla açıkça anlaşıyor ki, tefsirini sunduğumuz ayetin haram kılınan maddeler bağlamında saydığı şeyler, yeni bir eklemede bulunmuyor, sadece Mekke ve Medine inişli ayetlerde haram oldukları belirtilen etler ve yiyecekler sıralanıyor.

"Boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan düşmüş, boynuzlanmış ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanarak ölmüş olan hayvanlar -henüz canları çıkmadan kestikleriniz hariç-." Ayetin Arapça metninde geçen "munhanika" kelimesi, boğularak ölen hayvan demektir. Hayvanın, kendiliğinden veya bir dış etken tarafından bilinçli olarak boğulması arasında fark yoktur. Aynı şekilde bunun hangi aletle yapılmış olması da durumu değiştirmez. Örneğin, nefes almasını önleyecek şekilde bir iple boynunun sıkılması ya da başının iki tahta arasında sıkıştırılması gibi. Nitekim bu ve benzeri uygulamalar

cahiliye Arapları arasında oldukça yaygındı.

"Mevkûze" kelimesi, 'ölünceye kadar dövülen hayvan' demektir. "Muterreddiyye" ise, 'bir dağ uçurumu veya bir kuyu gibi yukarıdan düşerek ölen hayvan' anlamına gelir.

"Natîha" da, 'bir başka hayvan tarafından boynuzlanarak öldürülen hayvan' için kullanılan bir ifadedir. "Mâ ekele's-sebûu=yırtıcı hayvanın yediği"nden maksat, yırtıcı bir hayvan tarafından eti yenen hayvandır. Çünkü "yeme" fiili tamamı yenilen şeyle ilintili olarak kullanıldığı gibi, bir kısmı yenilen şeyle ilintili olarak da kullanılır. Yırtıcı hayvan ifadeyle de arslan, kurt ve kaplan gibi yırtıcı hayvanlar kastedilmiştir.

"*Henüz canları çıkmadan kestikleriniz hariç*" ifadesi, yukarıda sayılanlar içinde boğazlanacak durumda olanların istisna tutulması amacına yöneliktir. Bununla da boyundaki dört damarın kesilmesi kastedilmiştir. Ancak bunun için, söz konusu hayvanda kuyruğun hareket etmesi veya nefes alış veriş gibi canlılık belirtilerinin olması gerekir. Söylediğimiz gibi istisna, sayılan hayvanların içinde kesilmeye elverişli olanların tümüyle ilintilidir. İstisnayı sadece sonuncusuyla ilintilendirmenin kanıtı yoktur.

Ayette "boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan düşmüş, boynuzlanmış, yırtıcı hayvan tarafından parçalanarak ölmüş" şeklinde sıralanan durumların tümü, "leş" kavramına giren hususlardır; onun nesnel karşılıklarıdır. Söz gelimi, yukarıdan düşmüş veya boynuzlanmış hayvanlar, düşmenin ve boynuzlanmanın sonucu ölmeleri durumunda haram olurlar. Bunun kanıtı da "*kestikleriniz hariç*." ifadesidir. Şurası bir gerçektir ki, adı geçen hayvanlar canlı oldukları sürece yenmezler. Ancak can verdikten sonra yenilirler. Bu da ya boğazlanma sonucu gerçekleşmiş bir ölümdür ya da değildir. Yüce Allah boğazlanma durumunu istisna ettiğine göre, haram olma durumu için, söz konusu hayvanların boğazlanmaksızın yukarıdan düşme veya boynuzlanma sonucu ölmeleri kalıyor.

Örneğin bir koyun bir kuyuya düşse, sonra oradan sağ salim olarak çıkarılsa, koyun kısa bir süre yaşadıktan sonra kendiliğinden veya boğazlanma sonucu ölse, ona "yukarıdan düşmüş" denmez. Bunun kanıtı da ayetin akışıdır. Çünkü ayette sayılan hayvanların tümünün söz konusu durumlarda ölmüş olmaları esas alınmıştır.

Ölümleri de boğulma, vurulma, yukarıdan düşme ve boynuzlanma gibi niteliklere isnat edilmiştir.

Leş kavramının somut karşılıkları kapsamında özellikle bu hususların zikredilmesinin nedeni, bazı zihinlerde belirebilecek bir vehmi ortadan kaldırmaktır. Böyle bir vehim de bunların nadiren karşılaşılan durumlar olmalarından ötürü leş olmadıkları sanısına dayandırılır. Çünkü zihin, bir kavramın yaygın karşılığını esas almaya yatkındır. O da bir hastalıktan veya sürpriz olmayan bir başka nedenden hayvanın ölmesidir. Bu yüzden yüce Allah, karışıklığı ortadan kaldırmak ve haramlığa açıklık getirmek amacıyla leş kavramının bu az rastlanan karşılıklarını birer birer saymıştır.

"Dikili taşlar üzerine boğazlanan" Ragıp el-İsfahanî, el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: Nasb, dik duracak şekilde koymak demektir. Mızrak, bina veya taş dikmek gibi. en-Nasib, bir şeyin üzerine konulan taş demektir. Çoğulu, "nasaib" ve "nusub"dur. Arapların, taptıkları ve üzerlerinde kurbanlarını kestikleri bu tür dikili taşları vardı. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onlar dikilenlere doğru koşar gibidirler."* [Meâric, 43] Ve yine şöyle buyurmuştur: *"Dikili taşlar üzerine boğazlanan..."* [Mâide, 3] Bu kelimenin çoğulu olarak "el-ensab" kelimesi de kullanılır. Nitekim şu ayette bu anlam şu kelimeyle ifade edilmiştir: *"...dikili taşlar, şans okları..."* [Mâide, 90] "en-Nusub" ve "en-nasab" kelimeleri, yorgunluktan bitkin düşmek demektir... [el-Müfredat'tan alınan alıntı burada sona erdi.]

Şu hâlde dikili taşlar üzerinde kesilen hayvanların etlerinin haram kılınmasından maksat, bu hususla ilgili cahiliye geleneğinin sürdürülmesinin önlenmesidir. Çünkü cahiliye döneminde Araplar, Kâbe'nin etrafında birtakım taşlar dikmiş, bunları kutsuyor ve üzerlerinde hayvanlarını kesiyorlardı. Bu, bir putperestlik geleneği idi.

"Fal oklarıyla bölmeniz" Ayette geçen "el-ezlam" kelimesi, 'fal okları' demektir. Fal oklarıyla bölmek, devenin -veya başka bir hayvanın- ok çekimi sonucu paylaşılması, kimin pay alacağını ve kimin almayacağını ve aynı zamanda değişik payların oklarla belirlenmesi demektir ki bu, kumardır. Tefsirimizin ikinci cildinde, *"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar."* (Bakara, 219) ayetini tefsir ederken konuya açıklık getirdik.

Ragıp el-İsfahanî der ki: el-Kasm, pay belirleme, taksim etme demektir. "Kasemtu keza kasmen ve kismeten=falan şeyi taksim ettim" derler. Miras ve ganimet taksimi, hak sahiplerine paylarının verilmesidir. Yüce Allah şöyle buyurur: "*Her kapıya onlardan bir bölüm ayrılmıştır.*" [Hicr, 44] "*Onlara suyun aralarında paylaştırılacağını haber ver.*" [Kamer, 28] "İstaksamtuhu" yani taksim etmesini istedim. Ancak bu kalıp zamanla "kaseme=taksim etme" anlamında kullanılmıştır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Fal oklarıyla bölmeniz...*" [el-Müfredat'tan alınan alıntı burada sonra erdi.]

"İstakseme" kalıbının "kaseme" anlamında olması, nesnel karşılığın uyuşması açısından söz konusudur. Yoksa gerçekte bu kalıbın ifade ettiği anlam, bu tür bir fiilin aletleri olarak kabul edilen oklarla paylamak istemektir. Çünkü bu aleti kullanmak, o alete terettüp eden fiilin gerçekleşmesini istemek demektir. Böylece "istifal" kalıbının anlamsal kapsamına girmiş olur. Şu hâlde, ayetin akışı içinde yasaklanan fal oklarıyla bölmekten maksat, deve ve benzeri bir hayvan üzerine ok çekerek etinden pay almaktır.

Bazı tefsir bilginleri ise, "*fal oklarıyla bölmeniz*" ifadesinin, yapılmak istenen bir fiilin hayır mı, şer mi; yararlı mı, zararlı mı olduğunun fal oklarını çekmek suretiyle belirlemeye işaret ettiğini söylemişlerdir. Yolculuğa çıkmak isteyen, evlenmek isteyen veya bir iş yapmak isteyen bir kimsenin bu tür bir yönteme baş vurması gibi... Bunlar söz konusu fiillere başlamadan ok çekerek hayırlı olanı hayırlı olmayandan ayırmak isterlerdi. Derler ki: Bu gelenek, cahiliye Arapları arasında yaygındı. Bu, bir tür fal bakmaydı. İleride ayetleri hadislerle açıklama bölümünde konuyu daha etraflıca ele alacağız.

Ne var ki ayetin akışı, "istiksam" kalıbının bu anlama alınmasına elverişli değildir. Çünkü ayet, "*size okunacak olanlar*" ifadesiyle işaret edilen haram yiyeceklerin belirtildiği bu akışın içinde, yenmesi haram olan on kısımdan söz ediyor. Bunlar; leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan düşmüş, boynuzlanmış, yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış, dikili taşlar üzerine boğazlanmış hayvanlardır. Sonra fal oklarıyla bölmeden söz ediliyor. Ki bunun bir anlamı kumar şeklinde etlerin taksim edilmesidir. Bir diğer anlamı da kimi işlerle ilgili hayır ve şer tarafların belir-

lenmesidir. Ayetin bu apaçık akışından ve peş peşe sıralanan karinelere sonra, kumar yöntemiyle etlerin taksim edilmesinin kastedildiğinden kuşku duyulabilir mi? Konuşma sanatının inceliklerini bilen biri bundan kuşku duyar mı?

Bunu bir örnekle şöyle izah edebiliriz: "Umre" kelimesi "imaret" (yapı) anlamında bir mastardır. Ama bu kelimenin diğer bir anlamı daha vardır: Beyt-i Haram'ı ziyaret etmek. Bu kelime, "ev"e izafe edildiğinde her iki anlamı da ifade etmiş olabilir. Fakat, *"Haccı ve Umreyi Allah için tamamlayın."* (Bakara, 119) ayeti söz konusu olduğunda ancak "ziyaret etme" anlamı esas alınabilir. Bu tür örnekler çoktur.

"Bunlar yoldan çıkmaktır." Bu ifadeyle yukarıda sayılmış olanların tümüne işaret edilmiş olabilir. Aynı şekilde, araya istisna girdiği için *"kestikleriniz hariç"* ifadesinden sonra zikredilen iki duruma da işaret edilmiş olabilir. Yine, en sonuncusuna da işaret edilmiş olması ihtimal dâhilindedir. Fakat üç ihtimal içinde ortadaki daha güçlüdür.

"Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun." Bu ayet, bulunduğu yer ve içerdiği anlama açıklık getirme açısından ilginçtir. Çünkü ayetin baş tarafını yani, *"Size (şunlar) haram kılındı: Leş, kan, domuz eti... Bunlar yoldan çıkmaktır."* kısmını incelediğin ve buna son kısmını, yani *"O hâlde kim (istekle) günaha yönelmeden açlık hâlinde dara düşerse, (bunlardan yiyebilir; çünkü) hiç şüphesiz Allah, bağışlayan ve esirgeyendir."* ifadesini eklediğin zaman, bunun eksiksiz bir ifade olduğunu görürsün; anlamının tamamlığının ve maksudının anlaşılabilirliğinin, *"Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir..."* ifadesine bağlı olmadığını gözlemlersin ve bu ifadenin tam bir ayet olduğunu, daha önce nazil olan En'âm, Nahl ve Bakara surelerinde haram yiyecekleri açıklayan ayetlere benzediğini görürsün. Örneğin, Bakara suresindeki ilgili ayette şöyle buyruluyor:

"Allah size leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilene kesin olarak haram kıldı. Ama kim zulmetmeden ve sınırı aşmadan mecbur kalırsa, ona bir günah yoktur. Çünkü, Allah bağışlayan-dır, esirgeyendir." (Bakara, 173) En'âm ve Nahl surelerindeki ilgili ayetler de bunun benzeridir.

Buradan şu sonuç çıkıyor: *"Bugün inkâr edenler... umudu kes-*

mişlerdir..." ifadesi, bir ara söz niteliğindedir ve ayetin ortasına yerleştirilmiştir. Ayetin kanıtsallık ve açıklık bakımından bu ara söze bağlılığı yoktur. Artık bundan sonra dilersek şunu söyleyebiliriz: Bu ara söz, ilk baştan bu ayetin ortasında nazil olmuştur ve indiği andan itibaren bu ayetle birlikte inmiştir. Ya da şöyle diyebiliriz: Bunlar iki ayrı ayettiler ve farklı zamanlarda nazil olmuşlardı. Birini diğerinin ortasına yerleştirmeyi Hz. Peygamber (s.a.a) vahiy katiplerine emretti. Ya da şöyle deriz: Bu ifade, ayetin geneliyle aynı zamanda inmediği hâlde, Mushaf'ın cemi esnasında ayetin bir parçası olarak yazıldı. Bu ihtimallerin hangisi doğru olursa olsun, "ayetin başı ile son kısmını birlikte mütalâa ettiğimiz zaman, ifade bir ara söz gibi belirginleşiyor" şeklindeki değerlendirmemiz üzerinde bir etkisi söz konusu olmaz.

Bu çıkarsamamızı destekleyen bir diğer husus da, -büyük bir ye-kûn tutan rivayetlerin tamamı olmasa bile- nüzul sebebine ilişkin rivayetlerin büyük bir kısmının özel olarak, "*Bugün inkâr edenler...*" ifadesini esas almaları ve ayetin aslını yani, "*Size (şunlar) haram kılındı...*" diye başlayan kısmını esas almamalarıdır. Buradan şu sonuç çıkıyor: "*Bugün... umudu kesmişlerdir...*" kısmı, ayetin başından ve sonundan ayrı ve bağımsız olarak nazil olmuştur. Bu ifadenin, ayetin ortasında yer alması ya Peygamberimizin (s.a.a) direktifleriyle ya da Mushaf'ın cemi esnasında gerçekleşmiştir.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Abd b. Hamid kanalıyla Şa'bi'den aktarılan rivayet de bu yaklaşımı destekler mahiyettedir: "Peygamberimiz (s.a.a) Arefe'de bulunduğu sırada ona şu ayet indi: '*Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım.*' Bazı ayetler Peygamberin (s.a.a) ilgisini çektiğinde onu surenin baş tarafında koyardı." Daha sonra Şa'bî şöyle ekledi: "Ona hac ibadetlerini nasıl yapacağını Cebrail öğretiyordu."

Öte yandan, "*Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir.*" cümlesi ile, "*Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım.*" cümlesi, içerik bakımından birbirine yakındır ve anlam itibarıyla birbiriyle irtibatlı oldukları da kuşku götürmez. Çünkü kâfirlerin Müslümanların dinlerinden umudu kesmiş olmaları ile Müslümanların dinlerinin olgunlaştırılmış, kemale erdirilmiş olması arasındaki bağıntı açıktır. Ayrıca her iki cümlenin içerikleri iç içe geçebilir ve parçaları birbiriyle ilintili, birbiriyle bütünleşmiş tek bir içerik hâline gelebilir. Kaldı ki,

iki cümle arasında belirgin bir akış birliği de göze çarpmaktadır.

Bunu destekleyen bir diğer unsur da sahabe ve tâbiîn kuşaklarının ilk ve son dönem müfessirleri ile sonradan gelen tefsir bilginlerinden günümüze kadar ortaya çıkan tefsir âlimlerinin bu iki cümleyi birbirini bütünleyen bitişik iki cümle olarak ele almalarıdır. Bunun tek nedeni, söz konusu iki cümleden bizim anladığımız şeyi anlamış olmaları, iki cümlelerin birlikte indiğini ve aynı anlama delâlet etme noktasında birleşmelerini esas almış olmalarıdır.

Bundan da şu sonuç çıkar: Ayetin akışı içinde bir ara söz olarak yer alan, *"Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir... din olarak İslâm'a razı oldum."* ifadesi, parçaları birbiriyle bütünlük arz eden tek bir sözdür ve tek bir hedefi vurgulamaya yöneliktir. Arada bir farklılık olmaksızın iki cümle bütünlük içinde bu hedefe işaret etmektedir. Bu açıdan, bu iki cümleyi de içeren ayetle irtibatlı olduğunu söyleyip söylememiz arasında herhangi bir fark yoktur. Çünkü bu, söz konusu ifadenin bir söz oluşunu olumsuz yönde etkilemez. Bu bir ara sözdür. İki ayrı hedefe yönelik iki ayrı söz değil. Yine, *"Bugün inkâr edenler..."* ve *"Bugün sizin dininizi..."* ifadelerinde tekrarlanan "gün"le, kâfirlerin umut kestikleri ve dinin olgunlaştığı bir tek gün kastediliyor.

Acaba, *"Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın."* ifadesinde geçen "gün"le ne kastediliyor? Peygamberin (s.a.a) gönderilişi ve davete başlaması ile birlikte İslâm'ın ortaya çıkış zamanı mı? Bu durumda şöyle bir anlam elde etmiş oluruz: "Allah size İslâm'ı gönderdi. Böylece dininizi olgunlaştırdı, üzerinizdeki nimeti tamamladı ve kâfirleri sizin dininizden umutsuz kıldı."

Fakat böyle bir sonuç elde etmenin imkânı yoktur. Çünkü ayetin zahiri akışı gösteriyor ki, onların bir dinleri vardı ve kâfirler bu dini yok etmeyi veya değiştirmeyi umuyorlardı. Müslümanlar da dinlerinden dolayı onlardan korkuyorlardı. Ancak şimdi yüce Allah, kâfirleri beklentileri noktasında umutsuzluğa düşürdü ve Müslümanlara bu açıdan güvence verdi. Yine anlaşıyor ki, bu güne kadar din eksikti, Allah onu kemale erdirdi ve üzerinizdeki nimetini tamamladı. Oysa, onların İslâm'dan önce bir dinleri yoktu ki, kâfirler onu yok etmeyi kur-

sunlar ya da yüce Allah onu kemale erdirdin, böylece üzerlerindeki nimetini tamamlasın.

Kaldı ki, yukarı da ileri sürülen bir anlam elde etmek için, ifade-nin akışında bir değişikliğin yapılması ve *"Bugün sizin dininizi olgun-laştırdım."* ifadesinin, *"Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir."* ifadesinden önce yer alması gerekir ki, söz dizimi böy-le bir anlama uygun hâle gelsin.

Acaba "gün"den maksat, Mekke fethinden sonraki dönem midir? Ki yüce Allah o gün Kureyş müşriklerinin plânlarını boşa çıkarmış, tuzaklarını başlarına geçirmiştir; müşriklerin etkinliklerini yok etmiş-tir. O gün dinlerinin temeli yıkılmış, putları parçalanmış, artık dizleri-nin üstüne dikilmekten umutlarını kesmişlerdir. İslâm'a karşı koyacak, egemenliğini ve yayılmasını önleyecek güçleri kalmamıştır. Acaba bu mudur kastedilen?

Ayetten hareketle böyle bir sonuca varmak da mümkün değildir. Çünkü ayette dinin kemale erdirilmesinden ve nimetin tamamlanma-sından söz ediliyor. Oysa, hicretin sekizinci yılında gerçekleşen Mek-ke fethiyle din kemale erdirilmiş değildir. Bundan sonra nice farzlar nazil olmuştur. Bugünden Peygamberin (s.a.a) vefatına kadar geçen süre içinde nice helâller ve haramlar hükme bağlanmıştır.

Kaldı ki, *"İnkâr edenler..."* (kâfirler) ifadesi geneldir; bütün Arap müşriklerini kapsar, ki müşriklerin tümü Müslümanların dinini yok etmekten ümitlerini kesmiş değillerdi. Bunun bir kanıtı da müşriklerin İslâm'a karşı saldırgan tutumlarını sürdürmeleri ve kimi taraflar arası saldırmazlık anlaşmalarının yürürlükte kalmalarıdır. Müşrikler, müş-rik geleneklere uygun olarak hac ziyaretinde bulunuyor, müşrik kadın-lar çıplak hâlde tavaf yapabiliyorlardı. Bu durum, Resulullah efendi-mizin (s.a.a) Hz. Ali'yi (a.s) Tevbe suresindeki ilgili ayetleri okumak üzere gönderip cahiliye geleneklerinin kalıntılarını geçersiz kılıncaya kadar sürdü.

Acaba, ayette geçen "gün"den maksat, Tevbe suresinin inişinden sonraki bir dönem midir? Çünkü Tevbe suresinin inişinin ardından İs-lâm, yaklaşık olarak bütün Arap yarımadasına yayılmıştı. Şirkin izleri silinmiş, cahiliye gelenekleri ölmüştü. Müslümanlar dinî ayinlerde ve hac ibadetinde bir tek müşrike rastlamaz olmuşlardı. İş Müslümanlar

için netlik kazanmıştı. Allah, korkularını güvene dönüştürmüştü. O'na kulluk ediyor ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmuyorlardı. Acaba bu dönem midir kastedilen?

Ayetten böyle bir sonuç çıkarmanın imkânı yoktur. Çünkü Arap müşrikleri, Tevbe suresindeki ilgili ayetlerin inişi, şirkin yarımadaadan silinişi ve cahilî geleneklerin ortadan kalkışı karşısında Müslümanların dinlerini yok etmekten umut kesmişlerdi; ancak din henüz kemale erdirilmemişti. Çünkü bundan sonra da çeşitli farzlar ve hükümler içeren ayetler inmişti. Bunlardan biri de Mâide suresinde yer alan kimi ayetlerdir. Mâide suresinin Peygamberimizin (s.a.a) son dönemlerinde indiği hususunda âlimler arasında görüş birliği vardır. Bu surede helâl, haram, hadler ve kısas gibi meselelere ilişkin birçok hüküm vardır.

Bundan şu sonuç çıkıyor: Ayette geçen "gün" kelimesiyle ilk bakışta ayetin anlamıyla uyum sağlayacak örneğin, İslâm davetinin ortaya çıktığı zaman veya Mekke fethinden sonraki zaman ya da Tevbe suresindeki ilgili ayetlerin indiği dönemden sonraki günler gibi günün geniş anlamının [dönem] kastedilmiş olmasına imkân yoktur. Dolayısıyla şunu söylemekten başka seçeneğimiz yoktur: Ayette geçen "gün"den maksat, ayetin indiği gündür. Bu da bizzat surenin indiği gündür de. Bunun için de, *"Bugün inkâr edenler... umudu kesmişlerdir."* ifadesinin anlam itibarıyla kendisini kuşatan ayetle irtibatlı bir ara cümle olarak algılanması gerekir. Ya da Peygamber efendimizin (s.a.a) son zamanlarında ve Mâide suresinden sonra inmiş olması lazım gelir. *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım."* ifadesi bunu gerektirmektedir.

Acaba belirli günlerle, bizzat Mekke'nin fethedildiği gün mü kastedilmiştir? Yoksa Tevbe suresinin ilgili ayetlerinin indiği gün mü? Bu yaklaşımın yanlışlığını göstermek bakımından, önceki ikinci ve üçüncü ihtimale ilişkin olarak gündeme getirdiğimiz müşküller yeterlidir.

Bazı müfessirlerin savunduğu ve çeşitli rivayetlerde işaret edildiği gibi, kastedilen gün, veda haccındaki Arefe günü müdür? Şu hâlde, o gün Müslümanların dinlerini yok etmekten umudu kesenlerden kimler ve ne kastedilmiştir? Şayet umutsuzluktan maksat, Kureyş müşriklerinin, Müslümanların dinlerine üstünlük sağlamaktan ümit kesmeleriye, bu, hicretin sekizinci yılında gerçekleşen Mekke'nin fethedildiği gün ortaya çıkan bir durumdur, onuncu yılın Arafe günü değil. Eğer kastedilen

tüm Arap müşriklerinin bu konuda ümitsizliğe düşmeleriye, bu da Tevbe suresinin inşinden sonraki dönemde, yani hicretin dokuzuncu yılında ortaya çıkan bir durumdur. Eğer maksat, Yahudi'si, Hristiyan'ı ve Mecusi'siyle bütün kâfirlerse -ki "*İnkâr edenler...*" şeklindeki mutlak ifade bunu gerektirir- bunlar henüz İslâm'ı yenilgiye uğratmaktan umutlarını kesmemişlerdi ve henüz İslâm, Arap yarımadasının dışında üstünlük, egemenlik, güç ve caydırıcılık kazanmamıştı.

Öte yandan -Hicretin onuncu yılının zilhicce ayının dokuzuna denk düşen- bu günün, "*Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım.*" ifadesine uygun düşecek özelliğini, ayrıcalığını düşünüp üzerinde durmamız gerekir.

Denebilir ki: Bununla, Peygamber efendimizin (s.a.a) bizzat katılarak hac merasimini kemale erdirmesi sözlü öğreticiliğinin yanı sıra, fiilî olarak da insanlara hac ibadetinin nasıl yerine getirileceğini öğretmesi kastedilmiştir.

Ne var ki: Sırf Peygamberimizin (s.a.a) hac merasimini öğretmesinin -insanlara temettü hakkını öğrettiği hâlde, kulak ardı edilişi somut bir örnek olarak ortadayken ve ondan önce de namaz, oruç, hac, zekât ve cihat gibi dinî farzlar hükme bağlanmışken- dinin kemale erdirilmesi olarak isimlendirilmesi doğru olmaz. Dinin gereklerinden bir vacibin öğretilmesi, o vacibin tamamlanması ve kemale erdirilmesi olarak isimlendirilebilir mi? Bu bile olmazken, dinin bir vacibinin öğretilmesi dinin tümünün kemale erdirilmesi olarak nasıl kabul edilebilir?

Kaldı ki bu ihtimal, "*Bugün inkâr edenler... umudu kesmişlerdir.*" cümlesi ile, "*Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım.*" cümlesi arasındaki bağıntının kesilmesini gerektirir. Resulullah'ın (s.a.a) insanlara temettü hakkını öğretmesi ile kâfirlerin dinden ümitlerini kesmeleri arasında ne gibi bir bağlantı vardır?

Bazılarının şöyle demeleri de mümkündür: Bundan maksat, söz konusu günde, Mâide suresinde yer alan diğer helâl ve haramlara ilişkin hükümlerin indirilerek dinin kemale erdirilmesidir. Çünkü bundan öte helâl ve haram yoktur. Dinin bu şekilde kemale erdirilmesiyle kâfirlerin kalplerini ümitsizlik kaplamıştır. Bu ümitsizliğin ve karamsarlığın belirtileri yüzlerine yansımıştır.

Fakat, bu takdirde ayette "*inkâr edenler*" şeklinde ifade edilen bu

kâfirleri belirlemede titiz davranmamız gerekir. Kim bunlar? Eğer Arap kâfirler kastediliyorsa, o gün İslâm onları kaplamıştır, hiç kimse İslâm'dan başka bir görünümle ortaya çıkamıyordu, ki bu da gerçek İslâm'ın aynısıydı. [Çünkü gerçek İslâm, zahirî teslimden başka bir şey değildir.] Şu hâlde ümitleri kırılan kâfirler kimlerdir?

Eğer bunların dışında, Arap olmayan diğer kâfir topluluklar ve kuşaklar kastedilmişse, az önce işaret ettiğimiz gibi, onlar henüz Müslümanlara üstünlük kurmaktan ümitlerini kesmemişlerdi.

Sonra, Mâide suresinin inişi ve Arefe gününün sona erişiyi birlikte hüküm koyma işleminin sona erdiği meselesini irdeliyoruz ve görüyoruz ki, elde birçok rivayet vardır ve azımsanmayacak bir yekûn tutan bu rivayetlerde, bu günden sonra da birçok hüküm ve farzın indirildiğine işaret ediliyor. "Sayf Ayeti" [=Yaz Ayeti] diye adlandırılan ayeti¹ ve faiz ayetlerini buna örnek gösterebiliriz. Nitekim Ömer'in yaptığı bir konuşmada şöyle dediği rivayet edilir: "Kur'ân'ın en son inen ayeti faiz ayetidir. Resulullah (s.a.a) bu ayeti bize açıklamadan vefat etti. Dolayısıyla bu hususta kuşku duyduğunuz şeylerden kaçının ve kuşku duymadıklarınızı uygulayın..." Buharî, Sahih'inde İbn-i Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: "Resulullah'a (s.a.a) inen en son ayet faiz ayetidir." Bunun gibi daha birçok rivayet örnek gösterilebilir.

O hâlde hiç bir araştırmacı, bu rivayetleri zayıf kabul ederek, ayele öncelik tanıyamaz. Çünkü ayet söz konusu günle, falan günün kastedildiği hususunda kesin ve açık bir ifadeye sahip değildir. Bilâkis bu, verilen ihtimallerden sadece biridir. Bunun kesinlik kazanması için bununla bağdaşmayan ihtimallerin olumsuzlanması gerekir. Bu rivayetlerinse, hiçbir dayanağı olmayan diğer ihtimallerden eksik bir yanı yoktur.

Ayetle ilgili olarak şöyle de denebilir: Dinin kemale erdirilmesinden maksat, Kâbe'nin kâfirlerden temizlenmesi, müşriklerin oradan uzaklaştırılmasıdır. Böylece Müslümanlar, aralarına müşrikler karışmadan haccettiler.

Bu ihtimale karşı şunu diyebiliriz: Söz konusu iş bundan bir yıl

1- Nisâ suresinin sonunda yer alan kelâle yani, geride mirasçı olarak ana-baba ve çocuk bırakmadan ölen kimsenin durumuna ilişkin ayet.

önce Müslümanlar için netlik kazanmıştı ve sadece Müslümanlar haccediyorlardı. Dolayısıyla bunu, "*Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım.*" ifadesinde geçen "bugün" sözcüğüyle sınırlandırmanın anlamı nedir acaba?

Kaldı ki, Beytullah'ın sadece Müslümanlara has kılınışı ve müşriklerden arınması, nimetin tamamlanması olarak değerlendirilse bile, dinin kemale erdirilmesi olarak değerlendirilmesi kabul edilmez. Kâbe'nin şirk kalıntılarından ayıklanmasının, dinin kemale erdirilmesi olarak nitelendirilmesi ne anlam ifade ediyor? Değil mi ki din, inançlar ve hükümler toplamıdır. Dolayısıyla dinin kemale erdirilmesi, parçalarının ve kısımlarının sayısına başka sayıların eklenmesi anlamını ifade eder. Ortamın dinin uygulanmasına uygun hâle getirilmesi, dinî pratiğin önündeki engellerin ve barikatların kaldırılması ise, kesinlikle dinin kemale erdirilmesi olarak isimlendirilmez. Kaldı ki, kâfirlerin dini yok etmekten yana umutsuzluğa düşmeleri problemi de olduğu gibi duruyor.

Ayetle ilgili olarak şöyle bir değerlendirmenin söylenmesi de mümkündür: Dinin kemale erdirilmesinden maksat, söz konusu haramların ayrıntılı bir şekilde açıklanmasıdır. Bundan maksat da Müslümanların açıklamaları dikkate alıp haramlardan kaçınmaları ve bu konuda kâfirlerden korkmamalarıdır. Çünkü kâfirler, Müslümanların dinlerini yok etmekten ümit kesmiş bulunuyorlardı. Bu, Allah'ın Müslümanları desteklemesi, dinlerini üstün kılması ve onları kâfirler karşısında galip getirmesi sayesinde gerçekleşmiştir.

Konuyu biraz daha açacak olursak: İlâhî hikmet, İslâm'ın ilk dönemlerinde dört temel haramdan, yani leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkasının adına kesilenlerden bazı Mekke inişli surelerde genel olarak söz edilmesini yeterli görmüştür. Bu surelerde ayrıntıya baş vurulmamıştır. İslâm'ın Müslümanlar açısından uygun görmediği daha başka detaylar bu ayrıntıların kapsamında peyderpey açıklanmak üzere terk edilmiştir. Mekke'nin fethinden sonra, tefsiri sunulan ayetin kapsamında ayrıntıya baş vurulmuştur. Bu, söz konusu pisliklerin haramlılığına yönelik aşamalı bir yasaklama ve zorlaştırmadır.

Nitekim aynı yöntem, şarabın haram kılınışında da uygulanmıştır. Bununla güdülen amaç, Arapların İslâm'dan kaçmamalarıdır. İslâm'da

zorluk görüp de inanan yoksulların geri döneceği ümidine kapılmamalarıdır. Ki ilk Müslümanların büyük çoğunluğunu yoksullar oluşturuyordu.

Fakat İslâm güçlendikten sonra, bu haramların ayrıntılı açıklamasına baş vuruldu. Artık Allah Müslümanlara bolluk bahşetmişti, onları güçlendirmişti. Müşrikler de Müslümanların dinlerinden kaçıp uzaklaşmalarından ümitlerini kesmişlerdi. Müslümanları yenilgiye uğratacaklarına ve caydırıcı, ezici bir güç toplayıp İslâm'ı ortadan kaldırmalarına dair bir duygu taşıyamaz olmuşlardı. Dolayısıyla artık müminlere onları dikkate almaları, dinlerinden ve canlarından yana onlardan korku duymaları yakışırdı.

Şu hâlde ayette geçen "gün"den maksat, Veda Haccı yılının Arefe günüdür. Geri kalan hükümleri açıklayan bu ayet o günde inmiştir. Bu hükümlerle yüce Allah cahiliyenin basit anlayışlarının, pisliklerinin ve asılsız kuruntularının kalıntılarını da geçersiz kılıp ortadan kaldırdı. Bu ayet, Müslümanların müşriklerle tam anlamıyla üstünlük sağlamalarının müjdesiydi. Artık müşrikler İslâm'ın yok olacağını umacak durumda değildiler. Bundan sonra onlarla hoş geçinmeye bakmanın, onlardan korkmanın, sonuçtan endişe etmenin gereği yoktu.

Dolayısıyla yüce Allah, bu ayette Müslümanlara, kâfirlerin onların dinlerini yok etmekten umut kestiklerini haber vermektedir. Şu hâlde -zayıflıkları güce, korkuları güvene ve yoksullukları zenginliğe dönüştüğü bu süreçte- Allah'tan başkasından korkmamaları gerekmektedir. Ayette ayrıntılı biçimde açıklanan haramlardan uzak durmaları lazım gelir. Bu, dinlerinin kemale ermesi anlamını ifade eder. İşte bazıları özet olarak sunulan bu alıntı şeklinde, ayet hakkında bir görüş ileri sürmüşlerdir.

Yukarıdaki yoruma ilişkin açıklamamız şudur: Bu değerlendirmeyi yapan kişi, sözü edilen ihtimallerden birkaçını birleştirmek, böylece her ihtimal ile bir başka ihtimalin karşılaştığı problemi savmak amacındadır. Bunu yaparken bütünüyle bir çıkmaza girmekte ve hem ayetin anlamını, hem de lafzını bozmaktadır.

Şunun farkında değildir: Eğer umutsuzluğa düşmekten maksat, Mekke'nin fethiyle veya Tevbe suresindeki ilgili ayetlerin inmesiyle birlikte İslâm'ın üstünlük sağlaması ve güçlenmesi, dolayısıyla kâfirle-

rin içine düştükleri karamsarlıksa, bunun hicretin onuncu yılının Arefe gününde gerçekleştiğini söylemek doğru olmaz. *"Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir."* Oysa kâfirler, bu bağlamda bundan bir veya iki yıl önce ümitlerini kesmişlerdi zaten. Bu konuda adı geçen zatın da ayetle ilgili değerlendirme yaparken belirttiği gibi, zamanını belirten "ümitsizliğe düşmüşlerdi" veyahut [zamanı belirtmeyecek örneğin] "onlar şüphesiz ümitsiz olanlardırlar" şeklinde tabirler kullanılması gerekirdi.

Yine, bazı yiyeceklerin haram kılınışının aşamalı olduğunu söyleyip içkinin haram kılınışıyla mukayese ederken de yanılmaktadır. Eğer aşamalılıktan kastı, bazı maddelerin bazı maddelerden sonra haram kılınmış olması ise, bilindiği gibi ayet, kendinden önce inen Bakara, En'âm ve Nahl surelerindeki ilgili ayetlerin içerdikleri maddelerden fazlasını içermiyor ve bu ayette söz konusu edilen boğulmuş, vurulmuş... gibi maddeler, bu surelerde zikredilen kavramlara giren hususlardır.

Şayet aşamalılıktan kastı, insanların kabul etmekten kaçınacakları korkusuyla baş vurulan icmalî, sonra ayrıntılı açıklama ise, bu, yersiz bir değerlendirmedir. Çünkü Mâide suresinin inişinden önce, haram oldukları açıkça belirtilen leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkasının adına kesilen hayvanlar nesnel karşılıkları itibariyle daha belirgin, daha ağır gelen ve boğulmuş ya da vurulmuş hayvanlara göre daha etkileyicidir. Bunlarsa az rastlanan ve nadiren yaşanan olgulardır. Şu hâlde, nasıl oluyor da daha önemli ve daha etkileyici olan bu dört maddenin haram olduğu, en ufak bir korku duyulmadan açıklanıyor da, bunlara göre pek önemli olmayan bu maddelerin gündeme getirilişinden korku duyuluyor, haram oluşları aşamalı olarak açıklanıyor, açıkça belirtme hususunda insanlardan korku duyuluyor?

Kaldı ki, böyle bir şey olmuş olsa bile bu, dinin kemale erdirilmesi anlamına gelmez. Hükümlerin yasalaştırılması din olarak adlandırılabilir mi ki, bunların tebliğ edilişi ve açıklanışı dinin kemale erdirilmesi olarak adlandırılsın? Bu, doğru kabul edilse bile, ancak dinin bir kısmının kemale erdirilmesi ve nimetin bazısının tamamlanması anlamına gelir; tamamının ve bütünün değil. Oysa yüce Allah, *"Bugün si-*

zin dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım." buyurmuştur. Yani hiçbir kayıt belirtmeksizin, sözü mutlak tutmuştur.

Kaldı ki, yüce Allah, daha birçok günde birçok hüküm açıklamıştır. Öyleyse bu günde açıklanan hükmün ayrıcalığı nedir ki, yüce Allah onu veya ayrıntılı açıklamasını dinin kemale erdirilmesi ve nimenin tamamlanması olarak isimlendirmiştir?

Yoksa, dinin kemale erdirilmesinden maksat, haram yiyecekleri ayrıntılı bir şekilde açıklayan bu ayetin inişinden sonra yasama kapısının kapanması şeklindeki tamamlanışı mıdır? Bu durumda Mâide suresinin inişi ile Peygamberin (s.a.a) bu dünyadan göç edişi arasında inen hükümlerin durumu ne olacaktır? Hatta bizzat Mâide suresinin içinde bulunup da bu ayetten sonra inen öteki hükümler için ne diyeceğiz? Varın siz düşünün!

Bütün bunlardan sonra, eğer maksat hicrî onuncu yılın Arefe gününde inen ayetin kapsadığı haramların zikredilişinden dolayı yapılan iyiliği anmaksa, *"size din olarak İslâm'a razı oldum."* (ki cümlelerin takdiri, "Bugün razı oldum"dur) ne anlam ifade ediyor? Bu günün ayrıcalığı nedir ki, yüce Allah özellikle o günde din olarak İslâm'dan razı olsun? Ki bu razı oluşa uygun düşecek nitelikte bu güne özgü bir durum da söz konusu değildir?!

Bundan önceki yaklaşımlar için ileri sürülen problemlerin birçoğu ya da çoğunluğa yakın miktarı bunun için de söylenebilir. Fakat biz onları tekrarlayarak sözü uzatmak istemiyoruz.

Acaba, ayette geçen "gün"den maksat, Arefe günü ile Peygamberimizin (s.a.a) Medine'ye vardığı gün arasındaki herhangi bir gün müdür, demek isteniyor? Nitekim kâfirlerin ümitsizliğe düşmeleri ve dinin kemale erdirilişi bazılarınca bu şekilde yorumlanmıştır!

Bundan önceki yaklaşımlara ilişkin problemler, aynı detayla bunun için de geçerlidir.

Şimdiye kadar ayetin anlamını belirleme yolunda sunduğumuz araştırma, ayetin anlamı ile ilgili olarak söylenenler veya söylenebilecek şeyler üzerine yapılan değerlendirmelerdir, ki bu bizim ayetle ilgili araştırmamızın bir kısmıdır sadece. Şimdi tefsirimizin kendine özgü araştırma yöntemine uygun olarak diğer kısmına bakalım.

"Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın." Ayette geçen "ye's=umutsuzluk" kelimesi, "recâ=umut" kelimesinin karşıtıdır. Din ise, Allah katından peyderpey inmiştir. Buna göre bu ifade gösteriyor ki, kâfirler, Müslümanların dini olan İslâm'dan yana olumsuz bir beklenti içindeydiler. Uzun süreden beri onun bir şekilde ortadan kalkmasını umuyorlardı. Onların bu tavırları, zaman zaman İslâm için de bir tehdit oluştuyordu. Din onlardan yana gün be gün tehditle karşı karşıya kalıyordu. Bu da müminleri sakınmaya ve korku duymaya iten bir durum olmalıydı zaten.

Buna göre, *"Artık onlardan korkmayın."* ifadesi, yüce Allah'tan müminlere, karşı karşıya bulundukları tehlikeye ve içlerinde biriken korkuya karşı bir güvence niteliğindedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ehlikitap'tan bir grup sizi şaşırtıp saptırmayı arzuladı."* (Âl-i İmrân, 69) *"Ehlikitap'tan çoğu, gerçek kendilerine besbelli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Allah emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, her şeye gücü yetendir."* (Bakara, 109)

Kâfirlerin, Müslümanların başlarına çorap örmek için fırsat kollamaları, Müslümanların dinlerine duydukları hınçtan kaynaklanıyordu. İslâm dini karşısında göğüslerinin daralması, kalplerinin sıkışmasının tek nedeni İslâm'ın onların zorba egemenliklerine son vermesi, haksızlıklarla elde ettikleri onurlu görüntünün sahteliğini ortaya çıkarmasıdır. Canlarının istediğini yapmalarına engel olmasıdır. Nefislerinin alışkanlıklarına son noktayı koymasıştır. Her istediklerini hiçbir koşula ve kayda bağlı kalmaksızın yapmalarına izin vermemesidir.

Onların öfkeleri dinin kendisine yönelikti, dinin inananlarına yönelik öfkeleri hak dinlerinden dolayıcıydı. Onların amacı bütün Müslümanları öldürmek, yeryüzünde bir tek Müslüman bırakmamak değildi. Aksine onların amacı, Allah'ın nurunu söndürmek ve sarsılan ve yılmaya yüz tutan şirkin temellerini sağlamlaştırmak, müminleri yeniden küfre döndürmekti. Nitekim yukarıda yer verdiğimiz ayette de buna işaret edilmiştir: *"Sizi küfre döndürmek isterler."* Bir diğer ayette şöyle buyruluyor: *"Ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler hoşlanmasa da Allah, nurunu tamamlayacaktır. O, Elçisini, hidayet ve*

hak din ile gönderdi ki müşrikler hoşlanmasa da onu, bütün dinlere üstün getirsin." (Saff, 8-9) *"Kâfirlerin hoşuna gitmese de siz, dini yalnız Allah'a hâlis kılarak O'na yalvarın."* (Mü'min, 14)

Bu yüzden kâfirlerin tek derdi, bu güzel ağacı kökünden kesmekti. Müminlere dinden döndürme amaçlı baskılar uygulayarak, topluluklarına nifak tohumlarını saçarak, dini bozmaya dönük kuşku ve hurafeler yayarak bu görkemli yapıyı temelinden yıkmaktı.

İlk etapta Hz. Peygamberin (s.a.a) moralini bozup kararlılığını kırmaya, mal ile, mevki ile o zatın dinî davetine ilişkin azmini boş ve sonuçsuz göstermeye dönük faaliyetlere giriştiler. Nitekim yüce Allah buna şu şekilde işaret etmiştir: *"Onlardan bir grup fırladı; yürüyün, tanrılarınıza bağlı kalın. Çünkü bu, arzu edilen bir şeydir."* (Sâd, 6) Aralarına sızıp yağcılık yaparak bu işi yapmayı düşündüler. Şu ayetlerde de buna işaret edilmiştir: *"istediler ki, sen yağcılık yapasın da onlar da yağcılık yapsınlar."* (Kalem, 9) *"Eğer biz seni sağlamlaştırmamış olsaydık, onlara bir parça yanaşacaktın."* (İsrâ, 74) *"De ki: Ey kâfirler! Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Siz de benim taptığıma tapmazsınız."* (Kâfirûn, 1-3) Bu ayetlerde, nüzul sebebiyle ilgili rivayetlerde açıklanan iniş sebeplerine göre bu hususlara işaret edilmektedir.

Bu dinin son bulmasıyla ilgili son beklentileri şuydu: "Bu misyonu yerine getiren şahsın erkek çocuğu yoktur. Dolayısıyla onun ölümüyle birlikte bu hak çağrısı da son bulacaktır." Onlara göre Hz. Muhammed (s.a.a) peygamber kılığında bir kraldı, çağrısı da risalet kalıbı içinde sunulan bir saltanat davasıydı. Eğer o ölür veya öldürülürse, arkasından onun da, dininin de adı sanı unutulur gider. Sultanların ve Tiranların yaşamında gözlemlenen bir durumdur bu. İktidarları ne kadar görkemli, zorbalıkları ne denli kapsayıcı olursa olsun, insanları hangi düzeyde boyun eğdirmiş olurlarsa olsunlar, ölümleriyle birlikte adları, sanları da unutulur. İnsanların hayatlarına egemen kıldıkları yasaları ve kuralları da kendileriyle birlikte mezara gömülür. İşte kâfirlerin bu beklentilerine şu şekilde işaret edilmiştir: *"Asıl sonu kesik olan, sana kin duyandır."* (Kevser, 3) Nüzul sebebine ilişkin rivayetlerde, ayetin kâfirlerin bu tür beklentilerine cevap olarak indiği ifade edilir.

Bu ve benzeri duygular, kâfirlerin ruhlarına sinmiş beklentilerdi. Böylece Allah'ın dininin nurunu söndürmeyi umuyorlardı. Bir kuruntu

olarak, bu tertemiz davetin bir türedi hareket olduğunu ve gelişmelerin onu yalancı çıkaracağını, işini bitireceğini, günlerin ve gecelerin geçmesiyle birlikte etkisinin geçeceğini düşünüyorlardı. Ancak İslâm'ın peyderpey ulaştığı bölgelerde halkına ve halkının dinine üstünlük kurması, sesinin gitgide yayılması, mesajının güç ve etkinlik kazanması kâfirlerin bu tür beklentilerini boşa çıkardı. Bu yüzden kâfirler Peygamberin (s.a.a) kararlılığını kırmaktan yana umutsuzluğa düştüler. Mal ve mevki vaadiyle hedeflerinden alıkoyacaklarına ilişkin ümitlerini suya düştü.

İslâm'ın ulaştığı güç ve caydırıcı egemenlik, biri hariç diğer tüm beklentilerden yana onları karamsarlığa itti. Ümit bağladıkları diğer neden ise, Peygamberin (s.a.a) erkek çocuğunun olmaması, ondan sonra misyonunu yürütecek, onun yerine geçip dinsel daveti yürütecek birinin bulunmamasıydı. Şu hâlde, onun ölümüyle birlikte dini de ölecekti. Hiç kuşkusuz, hükümler ve bilgiler bağlamında dinsel kemale eriş ne düzeyde olursa olsun, dinin kendini koruması açısından tek başına yeterli bir unsur değildir. İcat edilen yasalar ve insanlarca tâbi olunan dinler, ne kendi kendilerini ve ne de yayılmalarıyla, bağlılarının çokluğuyla varlıklarını ve orijinalliklerini koruyamazlar. Aynı şekilde, dinler ve yasa sistemleri baskıyla, zorbalıkla, diktacı uygulamalarla, tehditle, dinden döndürme amaçlı baskı ve işkenceyle silinip gitmezler. Ancak taşıyıcılarının, koruyucularının yok olmalarıyla, yöneticilerinin bulunmamasıyla tarih sahnesinden silinirler.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan şu sonuç ortaya çıkıyor: Kâfirlerin dini yok etmekten ümitlerini kesmeleri şu realiteden ileri geliyordu: Yüce Allah, dini koruyacak, hareketini yönlendirecek ve dine inanan ümmete yol gösterecek birini Peygamberin (s.a.a) yerine tayin etmiştir. Bunun üzerine kâfirler, Müslümanların dinlerini ortadan kaldırmaktan yana ümitsizliğe düşmüşlerdir. Onlar dinin kişisel taşıyıcı aşamasından, tüzel taşıyıcı aşamasına adım attığını gözlemliyorlardı. İşte dinin kemale ermesi buydu. Oluşum aşamasından, kalıcılık aşamasına geçiş yani. Bunun anlamı, nimetin tamamlanmasıydı.

Dolayısıyla, *"Ehlikitap'tan çoğu, gerçek kendilerine besbelli oluktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Allah emrini getirinceye kadar affe-*

din, hoş görün. Şüphesiz Allah, her şeye gücü yetendir." (Bakara, 109) ayetinde geçen, *"Allah emrini getirinceye kadar..."* ifadesiyle buna işaret edilmiş olması uzak bir ihtimal değildir.

Bu değerlendirme, ayetin Gadir-i Hum günü, yani hicretin onuncu yılının zilhicce ayının on sekizinde Hz. Ali'nin (a.s) velayeti ile ilgili olarak indiğine ilişkin rivayetleri destekleyen bir açıklamadır. Bunu esas almamız durumunda, ayetin iki bölümü arasında net bir irtibat kurulmuş ve yukarıda işaret ettiğimiz problemler bertaraf edilmiş olur.

Ayette geçen "umutsuzluk" ifadesinin anlamını öğrendiğine göre, *"Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir."* ifade-sinde geçen "bugün" kelimesinin "umudu kesmişlerdir" ifadesiyle ilin-tili zarf olduğunu ve cümlelinin akışı içindeki takdimin [yani "el-yevm=bugün" ifadesinin ilintili olduğu "yeise=umudu kesmişlerdir" i-fadesinden öne geçirilmesi] günün önemini ve büyüklüğünü vurgula-maya yönelik olduğunu bilirsin. Çünkü o günde din, kişisel denetçiyle ayakta durma aşamasından tüzel denetçi kontrolünde ayakta durma aşamasına, ortaya çıkış ve doğuş aşamasından kalıcılık ve süreklilik aşamasına adım atmıştır.

Bu ayeti, bundan sonra yer alan *"Bugün size temiz şeyler helâl kı-lındı"* ayetiyle karşılaştırmak doğru değildir. Çünkü her iki ayet farklı akışlara sahiptirler. *"Bugün... umudu kesmişlerdir."* ifadesi, bir ara söz, *"Bugün... helâl kılındı."* ifadesi ise, konuya yeni bir başlangıç konu-mundadır. Ayrıca, her iki ifadenin hükmü de farklıdır. Birinci ifadenin hükmü, tekvinî=varoluşsaldır; bir yandan müjde, bir yandan da uyarı ifade etmektedir. [Kâfirlerin umutsuzluğa kapılması, tekvinî bir olgu olup Müslümanlar için müjde ve kâfirler için tehdittir.] İkinci ifadenin hükmü ise, teşriî=yasamasaldır; kurallara yönelik ilâhî lütfu vurgulama-ya yöneliktir. Buna göre, *"Bugün... umudu kesmişlerdir."* ifadesi, o gü-nün büyük önemini göstermektedir. O gün, büyük ve önemli bir hayrın gerçekleştiği gündür. Kâfirlerin müminlerin dinlerini yok etmekten umudu kesmeleri yani... Daha önce de söylediğimiz gibi, ayette geçen "kâfirler"den maksat, Putperesti, Yahudisi ve Hristiyanıyla bütün kâfir-lerdir. Bu sonucu, ifadenin mutlaklığından çıkarıyoruz.

"Artık onlardan korkmayın, benden korkun." ifadesi, yol gösteri-ci bir tavsiyedir, yaptırım gerektirici bir buyruk değildir. Bunun anla-

mı şudur: Daha önce sizin için tehlike oluşturan kâfirlerin umutsuzluğa düşmelerinden sonra korkmanızı gerektirecek bir şey yoktur. Bilindiği gibi insan, bütünüyle ümitsizliğe düşmüş olduğu işe yönelmez; tüm çabasının boşa gideceğinden emin olduğu işte çaba sarf etmez. Dolayısıyla siz kâfirlerden yana güvendesiniz. Bundan sonra dininiz için onlardan korkmanız gerekmez. Artık onlardan korkmayın; benden korkun.

Bundan da anlaşılıyor ki, ayetin akışının oluşturduğu atmosferin de desteğiyle, "*benden korkun.*" ifadesiyle şu anlam kastediliyor: Kâfirlerin umudu kesmemeleri durumunda onlardan yana korkuya kapılacağınız hususta, yani dininiz ve onun elinizden alınması hususunda şimdi benden korkmalısınız. Görüldüğü gibi bu, Müslümanlara yönelik bir tür tehdittir. Bu yüzden ayeti, lütfün vurgulanışı esasına göre yorumlamadık.

Söylediklerimizi destekleyen bir husus da şudur: Allah'tan korkmak her hâlükârda bir zorunluluktur. Bir durumdan diğerine, bir koşuldan diğerine göre değişmez. Dolayısıyla, eğer burada söz edilen korkudan özel bir alanda korkma anlamı kastedilmezse, "*Artık onlardan korkmayın*" ifadesinden "*benden korkun.*" ifadesine vurgulu geçiş yapmanın anlamı olmazdı.

Bu ayeti, "*Eğer inanmış kimseler iseniz, onlardan korkmayın, benden korkun.*" (Âl-i İmrân, 175) ayetiyle karşılaştırmak yanlıştır. Çünkü Âl-i İmrân suresinin ilgili ayetinde işaret edilen "havf=korku" iman koşuluna bağlı olduğu gibi, ayetteki hitap da mevlevî buyruksaldır. Dolayısıyla şu anlamı ifade eder: Müminlerin, kendileri için kâfirlerden korkmaları caiz değildir. Bilâkis yalnızca yüce Allah'tan korkmaları gerekir.

Bundan da anlaşılıyor ki, ayet kâfirlerden duydukları, kendi nefisleri açısından hissettikleri gereksiz bir korkuyu yasaklıyor. Bu açıdan Allah'tan korkmalarının emredilip emredilmemesi arasında fark yoktur. Bu yüzden Allah'tan korkmaya ilişkin emir ikinci kez, illeti çağrıştıran bir kayıtla gerekçelendiriliyor. Bununla, "*eğer inanıyorsanız.*" sözünü kastediyoruz. Ama "*Artık onlardan korkmayın, benden korkun.*" ifadesi açısından farklı bir durum geçerlidir. Çünkü müminlerin duydukları bu korku, dinleri açısından hissettikleri bir endişeden kaynaklanıyordu. Böyle bir korku da Allah'ın gazabını gerektirmez. Çünkü bu korku ger-

çekte Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya dönüktür. Bu yasak, korkuyu gerektiren sebebin -kâfirlerin umudu kesmemiş olmaları- ortadan kalkmış olmasından, etkisinin giderilmesinden kaynaklanıyor.

Şu hâlde yasak, irşadî yani, yol gösterme ve öğüt niteliklidir. Yüce Allah'ın kendisinden korkmalarını emretmesi de yol gösterme amaçlıdır. Bundan şu sonuç çıkıyor: "Din konusunda endişeye kapılıp korkmanız gereklidir. Fakat, korkunun sebebi bu güne kadar kâfirlerden kaynaklanıyordu. Siz, onların sizin dininizle ilgili kötü emeller beslemelerinden dolayı onlardan korkuyordunuz. Ama bu gün onların umudu kesilmiştir. Sebep artık Allah'ın katındaki gerekçelere bağlanmıştır. Şu hâlde yalnızca O'ndan korkun." Okuyucu bu hususta iyice düşünmelidir.

Dolayısıyla, *"Artık onlardan korkmayın, benden korkun."* ifadesini içermesinden dolayı, ayetin tehdit ve sakındırma, uyarma niteliği de vardır. Çünkü müminler için her takdirde ve her durumda zorunlu olan genel korku yerine, özel bir korku duymaları emrediliyor. Öyleyse, bu korkunun özelliği üzerinde durmamız, onu gerektiren ve emredilmesini sağlayan sebebi irdelememiz gerekir.

Şunda kuşku yoktur ki, *"Bugün... umudu kesmişlerdir."* cümlesi ve *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım."* cümlesi, ayet içinde birbiriyle bağlantılı ve bir hedefe yöneliktir. Daha önce bu hususu açıkladık. Dolayısıyla Allah'ın bugün kemale erdirdiği ve bugün tamamlamış olduğu nimet -ki gerçekte bu ikisi aynı şeydir- kâfirlerin daha önce beklentiye düştükleri ve müminlerin onlardan korktukları husustur. Fakat yüce Allah, kâfirleri bu hususta umutsuzluğa düşürdü. Dinini kemale erdirdi, nimetini tamamladı. Müminlerin bu konuda kâfirlerden korkmalarını yasakladı. Dolayısıyla kendisinden korkmalarını istediği şey de, kâfirlerden korkmalarına neden olan şeyin kendisidir. O da yüce Allah'ın dini ellerinden çekip çıkarması ve bu bahşedilmiş nimeti gidermesidir.

Yüce Allah, nimeti gidermenin tek sebebinin nankörlük olduğunu belirtmiş ve nankörleri son derece sert ifadelerle tehdit etmiştir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *"Bu böyledir, çünkü bir millet kendilerinde bulunan nimeti değiştirmedikçe Allah onlara verdiği nimeti değiştirmez. Allah işitendir, bilendir."* (Enfâl, 53) *"Kim, Allah'ın kendisine*

gelen nimetini değiştirirse, şüphesiz, Allah'ın cezası çetindir." (Bakara, 211) Ayrıca yüce Allah, bahsettiği nimetlere ve bu nimetleri inkâr edenlerin akıbetlerine ilişkin bütünsel bir örnek vermektedir: *"Allah şöyle bir kenti örnek olarak anlattı: Güven, huzur içinde idi, her yerden rızık bol bol kendisine geliyordu. Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük etti, bunun üzerine yaptıklarından ötürü Allah ona açlık ve korku elbisesi tattırdı."* (Nahl, 112)

Buna göre, *"Bugün... umudu kesmişlerdir... din olarak İslâm'a razı oldum."* ifadesi, Müslümanların dinlerinin kâfirlerden yana güvende olduğunu, kâfirler tarafından gelecek bir tehlike karşısında koruma altında olduğunu duyurmaktadır. Bu demektir ki, kâfirler bu dini bozmaya ve yok etmeye yönelik bir yol bulamayacaklardır. Olsa olsa bu, bizzat Müslümanların elinden olacaktır. Yani, bu eksiksiz nimeti inkâr etmeleri, bu razı olunmuş dini reddetmeleri ile dinin yok olması söz konusu olabilir. Bunu yaptıkları gün, yüce Allah nimeti ellerinden alacak ve onu ceza ile değiştirecektir. Onlara açlık ve korku elbisesini tattıracaktır. Nitekim Müslüman halklar İslâm dinini kulak ardı ettiler, Allah da onlara açlık ve korku elbisesini giydirdi.

Bu ayetin, *"Artık onlardan korkmayın, benden korkun."* cümlesinin içerdiği geleceğe dair gaybî haberin ne ölçüde doğru olduğunu somut örnekleriyle kavramak isteyenler, bugün İslâm âleminin içinde bulunduğu pratik durumu gözlemlesinler, sonra tarihsel olayları analiz ederek geriye doğru gitsinler ve problemlerin temellerine ve tarihsel arka plânlarına ulaşsınlar.

Kur'ân'da "velayet"le ilgili olarak yer alan ayetlerin, tefsirini sunduğumuz ayetin içerdiği uyarı ve azap tehdidi ile tam bir bağlantısı vardır. Yüce Allah, kitabında sadece "velayet" konusunda kullarını kendisinden sakındırmıştır. Bu konuda defalarca, *"Allah sizi kendisinden sakındırır."* (Âl-i İmrân, 28, 30) buyurmuştur. Bu konuyu etraflıca ele alırsak, kitabımızın tefsir yönteminin dışına çıkmış oluruz.

"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'a razı oldum." "İkmal=olgunlaştırma" ve "itmam=tamamlama" kelimeleri, anlam itibarıyla birbirlerine yakın kavramlardır. Ragıp el-İsfahanî der ki: "Bir şeyin kemale ermesi (olgunlaşması), o şeyle güdülen amacın gerçekleşmesi

demektir." Ve yine şöyle der: "Bir şeyin tamamlanması da, kendisi dışındaki bir şeye ihtiyaç duymayacağı bir sınıra gelmesidir. Eksik, kendisi dışındaki bir şeye ihtiyacı olan demektir."

Bu iki kavramın anlamını başka bir yöntemle de belirginleştirebiliriz. Şöyle ki: Etkinlik gösteren şeylerin etkileri iki kısımda incelenebilir. Bunların bir kısmı, -şayet cüzleri varsa- bütün cüzlerinin var olması durumunda o şeye terettüp ederler. Şöyle ki, bu cüzlerden veya koşullardan biri ortadan kalkarsa, bu olgular ona terettüp etmeyeceklerdir. Oruç ibadetini buna örnek gösterebiliriz. Çünkü oruç, gündüzün bir vaktinde, bir şeyler yemekle bozulur. Bu şeyin bu nitelikte olması-na tamamlama denir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Ta gece oluncaya dek orucu tamamlayın.*" (Bakara, 187) "*Rabbinin sözü hem doğruluk, hem de adalet bakımından tamamlanmıştır.*" (En'âm, 115)

Diğer kısmı ise, bir şeyin bütün cüzlerinin oluşmasına bağlı olmaksızın ona terettüp eden etkiler, sonuçlardır. Dolayısıyla bütünün etkisi, cüzlerin etkilerinin toplamı hükmündedir. Bir cüz var oldukça, ona özgü olan sonuçlar ve etkiler de ona terettüp ederler. Bütün cüzler var olursa, onlara da istenen bütün etkiler terettüp eder. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Kurbanı bulamayan kimseye üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüzde oruç vardır. İşte bu, kamil=tam on gündür.*" (Bakara, 196) "*Bu, sayıyı kamil etmeniz=tamamlamanız içindir.*" (Bakara, 185) Çünkü bu sayının bütününe terettüp ettiği gibi, bir kısmına da sonuç terettüp eder. Araplar derler ki: "Temme li-fulanın emruhu ve kemule akluhu=falanın işi tamamlandı, akli olgunlaştı." Ama, "İşi olgunlaştı, akli tamamlandı." demezler.

Kemale erdirmе, olgunlaştırma anlamına gelen "ikmal" ile "tek-mil" ve tamamlama anlamına gelen "itmam" ile "tetmim" kelimeleri arasındaki fark, if'al ve tef'il kalıplarının ifade ettikleri anlamlar arasındaki farktan kaynaklanır. Çünkü if'al kalıbı, köken itibariyle eylemin bir defada oluşuna, tef'il kalıbı da peyderpey oluşuna delâlet eder. Ancak konuşma sanatındaki gelişmeler ve dilin kapasitesinin genişlemesi bu iki kalıbın kökeni üzerinde etkinlikte bulunmuş, kalıpları bir ölçüde kökünün mecrasından ya da asıl anlamından uzaklaştırmıştır. İhsan [iyilikte bulunmak] ve tahsin [diğerini övmek], isdak [mehir vermek] ve tasdik [onaylamak], imdad [yardıma koşmak] ve temdid

(süreyi uzatmak], ifrat ve tefrit kelimelerini buna örnek gösterebiliriz. Bunlar, kullanıldıkları konuların özelliği doğrultusunda ortaya çıkan sonra da kullanım dolayısıyla lafızda yerleşen anlamlardır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan şu sonuç çıkıyor: *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım."* ifadesi gösteriyor ki, "din" kelimesiyle bütün bilgiler ve yasalaştırılan tüm hükümler kastediliyor. Bu gün de bunların sayısına başka bir şey eklenmiştir. Ve nimet ne kastedilirse kastedilsin, tek bir manevî olguydu. Eksik ve etkisi yoktu. Bu gün söz konusu nimet tamamlandı ve ondan beklenen etki terettüp etti.

"Nimet" kavramı türe işaret eden bir kalıp ve köktür. Bununla, şeyin öz doğasıyla uyum içerisinde olup doğasının onu kendisinden itmediği şey kastedilir. Varlıklar, düzen içinde olmaları açısından bitişik ve bağlantılıdır, birbirleriyle uyum içerisindedirler; bunların büyük kısmı veya tüm varsayılan başka bir şeye izafe edildiğinde nimet niteliğini kazanırlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Eğer Allah'ın nimetini saymak isteseniz sayamazsınız."* (İbrâhim, 34) *"Size zahir ve batın nimetlerini bol bol verdi."* (Lokmân, 20)

Fakat yüce Allah varlıkların bir kısmını kötülük, basitlik, oyun, eğlence vb. övgü ifade etmeyen olumsuz vasıflarla nitelendirmiştir: *"İnkâr edenler sanmasınlar ki, kendilerine mühlet ve fırsat veremiz, onlar için daha hayırlıdır. Onlara sırf suçlarını arttırmaları için fırsat veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır."* (Âl-i İmrân, 178) *"Bu dünya hayatı, eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu, işte asıl hayat odur."* (Ankebût, 64) *"İnkâr edenlerin, (zevk içinde) diyar diyar gezip dolaşmaları sakın seni aldatmasın! Azıcık bir faydalanmadır bu. Sonra varacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir yurttur, yataktır!"* (Âl-i İmrân, 196-197) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Bu ayetler gösteriyor ki, nimet olarak sayılan şeyler insan için yaratılışlarının gerisindeki ilâhî amaçla örtüştüklerinde nimet kategorisine girerler. Çünkü bunlar, insanlara yönelik ilâhî bir yardım olarak yaratılmışlardır. Ki insanlar kendi gerçek mutlulukları yolunda onlar üzerinde tasarrufta bulunsun. İnsanın gerçek mutluluğu da kulluk sunmak ve Rabbani otoritesine boyun eğmek suretiyle her türlü eksiklik-

ten münezzeh olan Allah'a yaklaşmasıdır. Konuya ilişkin olarak yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattın."* (Zâriyât, 56)

Şu hâlde insanın Allah'ın huzuruna yaklaşmak ve hoşnutluğunu elde etmek amacıyla üzerinde tasarrufta bulunduğu her şey nimettir. Aksi takdirde bu nimet onun hakkında azaba dönüşür. Buna göre, varlıklar kendi başlarına nötrdürler. Ama kulluk ruhunu kapsadıkları zaman, bu tasarruf açısından Allah'ın velayeti altında oldukları zaman nimet niteliğini kazanırlar. Allah'ın velayeti ise, yüce Allah'ın kulların işlerini rubûbiyetiyle düzenlemesi demektir. Bu da gösteriyor ki gerçek nimet Allah'ın velayetidir. Bir şey, Allah'ın velayetinden etkilendiği takdirde nimet sayılır.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah, inananların dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır."* (Bakara, 257) *"Bu böyledir, çünkü Allah inananların velisidir. Kâfirlerin ise velileri yoktur."* (Muhammed, 11) Yüce Allah Elçisi hakkında da şöyle buyuruyor: *"Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklar hususunda seni hakem kılıp, sonra da verdiği hükmü, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam anlamıyla kabullenmedikçe inanmış olmazlar."* (Nisâ, 65) Bunun gibi birçok ayet örnek gösterilebilir.

Şu hâlde İslâm, kulları O'nun kuralları doğrultusunda ibadet etsinler diye Allah katından indirilen hükümlerin toplamı olması açısından dindir. Amelde esas alınması koşuluyla, Allah'ın, Elçisinin ve ondan sonra ululemrin velayetini kapsaması açısından da nimettir.

Allah'ın velayeti, yani din aracılığıyla kullarının hayatını yönetmesi, ancak Elçisinin velayeti aracılığıyla gerçekleşir. Elçinin velayeti de, ondan sonra ululemr aracılığıyla gerçekleşir. Elçinin ve ondan sonra ululemrin velayeti, Allah'ın izniyle ümmetin dinsel işlerini yönetmeleri anlamını ifade eder. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Ey inananlar! Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden olan ululemre de itaat edin."* (Nisâ, 59) Bu ayetin ifade ettiği anlam üzerinde daha önce durduk. Bir diğer ayette de şöyle buyruluyor: *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun elçisi ve namaz kılan ve rükû hâlinde zekât veren müminlerdir."* (Mâide, 55) İnşallah bu ayetin ifade ettiği anlam üzerinde etraflıca duracağız.

Dolayısıyla tefsirini sunduğumuz ayetin anlamı gelip şu noktaya

dayanıyor: Bu gün -yani kâfirlerin sizin dininizi yok etmekten umutlarını kestikleri gün- velayeti farz kılmak suretiyle, size indirmiş bulunduğum dinî bilgileri kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Bu nimet, dinsel işlerin ilâhî bir tarzda yönetilip yönlendirilmesi anlamına gelen velayettir. Bu güne kadar Allah ve Resulünün velayeti şeklindeydi ve vahiy indiği sürece bu yetiyordu. Fakat bundan sonra, vahyin iniş zamanının sona erişiyile ve Allah'ın dininin hamisi ve koruyucusu konumundaki Resulün insanların arasından ayrılışıyla birlikte bu velayet yetmez. Bu yüzden bu misyonu yürütecek kimsenin tayin edilmesi bir zorunluluktur. O, Resulullah'tan (s.a.a) sonra dini ve ümmetin yönetimini üstlenecek veliyy-i emr (emir sahibi-yönetici)dir.

Buna göre, velayet bir tek meşru (yasalaştırılmış olgu) idi, Resulullah'tan sonra veliyy-i emrin tayinine kadar eksikti, tam değildi.

Dinin yasaması kemale erip velayet nimeti tamamlanınca, din olarak sizin için İslâm'dan razı oldum. Ki İslâm, tevhid dinidir; bu dine göre sırf Allah'a kulluk edilir, itaat (itaat ibadet demektir) O'na ve itaatini emrettiği Resule veya veliyye edilir ancak.

Bu açıdan ayet, müminlerin bu gün korkudan kurtuluş ve güvene kavuştuklarını, yüce Allah'ın, tevhit dini olan İslâm'a göre hayatlarını düzenlemelerinden razı olduğunu haber vermektedir. Öyleyse onların Allah'a ibadet etmeleri, Allah'tan başkasına ve Allah'ın itaat edilmesi gerektiğini açıkladığı kimseden başkasına itaat etmek suretiyle O'na herhangi bir şeyi ortak etmemeleri gerekir.

"Allah sizden, inanıp iyi işler yapanlara vaat etmiştir. Onlardan öncekileri nasıl hükümran kıldıysa, onları da yeryüzünde hükümran kılacak ve kendileri için seçip beğendiği dinlerini kendilerine sağlamlaştıracak ve korkularının ardından kendilerini tam bir güvene erdirecektir. Bana kulluk edecekler ve bana hiçbir şeyi ortak koşmayacaklar. Ama kim bundan sonra da inkâr ederse, işte onlar yoldan çıkanlardır." (Nûr, 55) ayetini düşünüp cümleleri, *"Bugün inkâr edenler, sizin dininizden umudu kesmişlerdir..."* ayetiyle karşılaştırdığın zaman, Mâide suresindeki ayetin, Nûr suresinin ilgili ayetinin içerdiği vaadin gerçekleştiğinin somut ifadesi olduğunu göreceksin. Çünkü bize göre, *"Bana kulluk edecekler ve bana hiçbir şeyi ortak koşmayacaklar."* ifadesi, amaç bildirir niteliktedir. Nitekim, *"Kim bundan son-*

ra da inkâr ederse, işte onlar yoldan çıkanlardır." ifadesi de bunu ima ediyor.

Nûr suresi, İfk Kıssası'nı, zina cezasını, örtü vb. hükümleri içermesinin de gösterdiği gibi Mâide suresinden önce nazil olmuştur.

"Kim (istekle) günaha yönelmeden açlık hâlinde dara düşerse (bunlardan yiyebilir; çünkü) hiç şüphesiz Allah bağışlayan ve esirgeyendir." Ayette geçen "mahmase" kelimesi, "açlık" demektir. "Mutecanif" kelimesinin mastarı olan "tecânu" ise, "eğilim" anlamına gelir. Kelimenin kökü olan "cenef" kelimesi, ayakların dışa eğilimli olması demektir. Ayakların içe eğilimli olması da "henef" kelimesiyle ifade edilir.

Ayetin akışı şuna delâlet eder: Öncelikle hüküm mecbur kalma ve dara düşme durumuna ait sanevî=ikinci derecede gelen hükümdür. İkincisi: Caizlik ve mubahlık zorunluluğu kaldırma ve açlığı dindirme miktarına bağlıdır [yani, insanı ölümden kurtaracak miktarda sadece bunlardan yenilebilir]. Üçüncüsü: Bağışlama ve rahmet sıfatları cezayı gerektiren günahlarla ilintili olabildiği gibi, bunların kaynağıyla da ilintili olabilir. Yani muhalefet edilmesi, beraberinde cezayı taşıyan günah niteliğini gerektiren hükümle ilintili olabilir [ve böylece bu iki sıfat, haram kılınan şeyin helâl olmasını gerektirir].

ÜÇ BÖLÜMDE BİLİMSEL ARAŞTIRMA

1- Et Yemeye İlişkin İnanışlar

Hiç kuşkusuz insan, diğer canlılar ve bitkiler gibi beslenme ve sindirim sistemiyle donatılmıştır; bu yeteneği ve donanımıyla işleyebileceği, bedenine katılımlarını sağlayabileceği, böylece varlığını sürdürebileceği maddî unsurları alır. Dış geçireceği ve midesine indirebileceği hiçbir şeyi yemesini engelleyen doğal hiçbir mani söz konusu değildir. Yeter ki bunlar zararlı olmasın veya onlardan tiksinsen.

Zararlı olması bir yiyeceğin, insanın yediği şeyin bedenine zehir veya benzeri bir şeyle zarar verdiğini fark etmesidir. Bu durumda insan böyle bir yiyeceği yemekten kaçınır. Ya da bir yiyeceğin manevî açıdan zararlı olduğunu fark eder. Değişik dinlerde ve şeriatlarda ha-

ram kılınan maddeleri buna örnek verebiliriz. İnsanın bu tür şeyleri yemekten kaçınmasına düşünsel nitelikli kaçınma diyoruz.

Tiksinme ise, karşılaşılan maddenin insan doğasının yaklaşmaktan kaçınacağı oranda pis bilinmesinden doğan bir tepkimedir. Nitekim insan pis ve iğrenç kabul ettiği için kendi pisliğini yemez. Ancak bu, bazı çocuklar ve delillerde görülmüştür. Buna bir de değişik insan topluluklarında etkin olan dinlerin ve yasaların öngördükleri inançsal etmenlere dayanan yaklaşımları ekleyebiliriz. Örneğin Müslümanlar domuz etini iğrenç kabul ederken Hristiyanlar temiz kabul ederler. Batılı toplumlar, doğulu toplumların pis kabul ettiği yengeç, kurbağa ve fare gibi hayvanların etlerini yiyebiliyorlar. Bu tür kaçınmayı ikincil doğa ve kazanılmış doğa kategorisinde değerlendirmek gerekir.

Görüldüğü gibi etle beslenme konusunda insanlar mutlak serbestlikten mutlak yasaklığa kadar uzanan geniş bir düzlemde farklı eğilimlere sahiptirler ve yenmesi mubah görülenler öz doğaya tâbi olunarak mubah görülmüştür. Yine yemekten kaçınılanlara yönelik davranışın arka plânında da ya düşünsel yaklaşım ya da ikincil doğa dediğimiz müktesep huy vardır.

Buda yasası, bütün hayvanların etlerinin yenmesini yasaklar. Bu negatif tefritin karşısında da olumsuz bir ifrat duruyor, Afrika'da ve başka bölgelerde yaşayan kimi barbar kavimler de her türlü eti, hatta insanın etini bile yiyorlar.

Araplar dört ayaklı hayvanların ve diğer hayvanların, bu arada fare ve kurbağa gibi hayvanların etlerini yedikleri gibi boğazlanarak veya başka bir şekilde öldürülen hayvanların etlerini de yerlerdi. Bunların dışında boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yüksek bir yerden düşmüş, boynuzlanmış ve yırtıcı havanlar tarafından parçalanmış gibi her türlü murdar eti yerlerdi. Derlerdi ki: Siz kendi öldürdüğünüz hayvanın etini yiyorsunuz da Allah'ın öldürdüğü hayvanın etini yemiyor musunuz?! Nitekim günümüzde de benzeri sözleri söyleyenlere rastlamak mümkündür: İki de et değil mi, aralarında ne fark vardır? Önemli olan insan bedenine zarar vermemesidir. Bunu tıbbi ve kimyasal bir ilaçla da sağlamak mümkündür. Çünkü sindirim sistemi açısından bunlar arasında fark yoktur, diyorlar.

Araplar kan da içiyorlardı. Hayvanların bağırsaklarını kanla dol-

durarak kızartıyor, sonra da konuklarına ikram ediyorlardı. Kuraklık zamanında develerini sivri bir demirle yaralayarak akan kanını içerlerdi. Bugün Müslüman olmayan birçok toplumlarda kan içmek yaygın bir gelenektir.

Putperest Çinliler bu konuda mezhebi en geniş toplumdur. Söylendiğine göre her türlü hayvanın, köpeklerin, kedilerin, hatta solucanların, sedeflerin ve diğer haşerelerin etlerini bile yiyorlar.

İslâm bu konuda orta bir yol izlemiştir. Normal insanın öz doğasının benimsediği, temiz gördüğü etleri mubah saymıştır. Sonra bunu dört ayaklı hayvanlar içinde koyun, keçi, sığır ve deve gibi açıklamış, at ve eşek gibi bazı dört ayaklıların etlerinin mekruh olduğunu belirtmiştir. Kuşlarda ise yırtıcı olmayan, yani kursağı bulunan ve kanat çırparak uçan ve pençeleri olmayan kuşlar olarak açıklamıştır. Denizde yaşayan canlılarda da birçok balık türü olarak açıklamıştır. Buna ilişkin ayrıntılı bilgiler fıkıh kitaplarında yer almaktadır.

Bunun yanı sıra adı geçen hayvanların kanlarını, her türlü leşi ve üzerinde yüce Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanları haram kılmıştır. Bu yaklaşımın gerisindeki amaç, fitrat yasasını, yani insanın et yemeye olan eğilimini diriltmek ve sahih düşünceye, istikamet üzere olan sağlam öz doğaya saygı göstermektir. Bu ikisi [sahih düşünce ve istikamet üzere olan öz doğa], tür olarak zararlı olanların, pis ve tiksindirici kabul edilenlerin mubah sayılmasının önündeki doğal engellerdir.

2- Rahmet Sıfatıyla Bağdaşmadığı Hâlde, Hayvanların Öldürülmesi Nasıl Emredilmiştir?

Biri çıkıp şöyle bir soru yöneltebilir: Hayvanlar da tıpkı insanlar gibi canlıdır; insanlar gibi işkencenin, yok oluşun ve ölümün acısını hissederler. Bizi istenmeyen şeylerden sakınmaya, işkencenin ve ölümün acısından kaçınmaya sevk eden kendini sevme iç güdüsü, bu konuda bizim duyduğumuz acıyı duyuyorlar, bize ağır gelen onlara da ağır geliyor ve bütün nefisler aynı konumdadır diye, kendi türümüzün bireyelerine acımaya yöneltir.

Bu durum, aynen diğer canlı türleri için de geçerlidir. Öyleyse, bize acı veren bir yöntemle onlara acı vermemiz, onlar açısından yaşa-

mın tadını ölümün acısıyla değiştirmemiz, onları en üstün, en onurlu nimetlerden biri olan var olma, varlığını sürdürme nimetinden yoksun bırakmamız doğru olabilir mi? Yüce Allah, acıyanların en merhametlisidir. Her ikisi de O'nun tarafından yaratıldıkları hâlde, O'nun rahmeti, insan zevk alsın diye hayvanın öldürülüşünü emretmekle nasıl bağdaştırıyor?

Buna verilecek cevap şudur: Bu sözler, duyguları gerçeklere ve realiteye hakim kılma türündendir. Oysa yasalarda gerçek maslahatlar esas alınır, vehim menşeli duygular değil.

Konuyu açacak olursak: Sahip olduğun yeteneklerle gözlemleme imkânını bulduğun varlık âlemini inceleyecek olursan, varlık bütünü'nün oluşumu ve varlığını sürdürme açısından evrensel dönüşüm yasasına tâbi olduğunu görürsün. Her şey aracılı veya aracısız başka bir şeye, başkası da ona dönüşme imkânına sahiptir. Biri var oluyorsa, mutlaka başkası yok oluyordur. Şu yok olmadıkça bu var olmaz. Maddî âlem, dönüşümler ve değişimler âlemidir. Dilersen, "yiyenler ve yenilenler âlemi" de diyebilirsin.

Söz gelimi yer bileşikleri, toprağı yemektedirler, onu kendilerine eklemekle, kendilerine uygun veya kendilerine özgü şekillere sokmakta ve onlara biçimler vermektedirler. Sonra toprak onları yemekte, yok etmektedir.

Bitkiler topraktan beslenirler, hava teneffüs ederler. Ardından toprak tarafından yenilir, asli unsurlarına ve ilk elementlerine dönüştürülür. Her zaman birinin diğerine dönüştüğüne tanık olabiliriz.

Hayvanlar bitkilerden beslenirler, su içerler ve hava teneffüs ederler. Kimi hayvanlar da hemcinslerini yerler. Yırtıcı hayvanlar avlanarak et yerler. Yırtıcı kuşlar güvercin ve serçe gibi kuşları yerler. Sahip olduğu beslenme donanımı yüzünden başka türlü davranamaz. Güvercin ve serçeler gibi kuşlar da hububat taneleri, sinek, tahta kurusu ve sivri sinek yerler. Onlar da insanların ve başka canlıların kanlarından beslenirler. Sonra toprak hepsini yer.

Şu hâlde, varlıklar âlemi üzerinde mutlak egemenliğe sahip, istisnasız hükmüne tâbi olunan varoluş kanunu, yaratılış yasası, et ve benzeri şeylerle beslenme hükmünü koymuştur. Sonra varlık bütünü'nün bireylerini buna yöneltmiş, onlara yol göstericilik yapmıştır. İnsanı hem

hayvanlardan, hem de bitkilerden beslenecek şekilde donatan, bu evrensel yasadır. İnsanın beslenme donanımının en önünde dişleri gelmektedir. Dişler kesmeye, kırmaya, ısırma ve öğütmeye uygun bir şekilde dizilmişlerdir. Önde kesici dişler, arkasında köpek dişleri, onların da arkasında azı dişleri amacına uygun bir şekilde yer alırlar. İnsan koyunlar ve sığırlar gibi kesme ve ısırma yeteneğinden, yırtıcı hayvanlar gibi de öğütme ve çiğneme yeteneğinden yoksun değildir.

Sonra ağız bölgesine yerleştirilen ve bununla yediği etin tadına vardığı tat alma duygusu ve sindirim sistemini oluşturan bütün organlarda yerleştirilen istek ve arzular, eti arzularlar ve iştahları çeker. Bütün bunlar evrensel hidayet, yöneltilişin göstergeleridir. Yaratılış kongresinin serbestlik kararıdır. Evrensel hidayetle, bu hidayetin etkisiyle oluşan eylemi birbirinden ayırmak, birini kabul edip diğerini inkâr etmek mümkün müdür?

İslâm fitrat dinidir. Tek hedefi, insan bilgisizliğinin yok ettiği fitratın eserlerini yeniden diriltmektir. Dolayısıyla yaratılışın işaret ettiği ve fitratın öngördüğü bir şeyi mubah saymak bir zorunluluktur.

İslâm, yasama sistemiyle bu fitrî hükmü dirilttiği gibi, varoluş çerçevesinde konulan başka hükümleri de diriltmiştir. Beslenme hususunda sınır tanımazlığı önleyici unsurlar çerçevesinde buna değindik. Buna göre, akıl bedensel ya da manevî açıdan zararlı olan etlerden uzak durulmasını öngörür. Yine insan bünyesinin derinliklerinde yer alan duygular ve duygular, bozulmamış öz doğanın pis gördüğü ve tiksindiği şeylerden uzak durmayı gerekli görür. Bu iki hükmün asılları sonuçta gelip varoluş sisteminin tasarrufuna dayanır. İslâm bunları dikkate almış, beden gelişimine zararlı olan etleri haram kıldığı gibi, insan toplumunun maslahatı açısından zararlı olan etleri de haram kılmıştır. Üzerinde Allah'tan başkasının adı anılarak kesilen hayvanların etlerini, kumar ve fal okları vb. şeylerle kazanılan etleri buna örnek gösterebiliriz. İslâm, öz doğanın tiksindiği pislikleri de haram saymıştır.

İşkence etmeye ve öldürmeye engel olması gereken acıma ve merhamet duygusuna gelince, merhametin latif bir varoluşsal bağış olduğu kuşku götürmeyen bir gerçektir. Varoluş yasası uyarınca insanın ve gözlemlediğimiz kadarıyla birçok hayvanın ruhsal yapısına yerleşti-

rilmiştir. Fakat varoluş yasası, her konuda mutlak egemenliği olsun ve mutlaka sadece ona uyulsun diye bu hükmü koymamıştır. Bir kere varoluş yasasının kendisi, merhameti mutlak olarak uygulamaz. Öyle olsaydı, varlık âleminde acıların, afetlerin, musibetlerin ve türlü azapların izine rastlanmazdı.

Kaldı ki, insanın sahip olduğu merhamet duygusu, söz gelimi adalet gibi mutlak olarak üstün, faziletli bir karakter değildir. Öyle olsa, zulmünden dolayı bir zalimi, bir suçluyu cezalandırmamız, saldırıya misliyle karşılık vermemiz uygun olmazdı. Neticede bunda yerin ve üzerindeki varlıkların helâki söz konusu olurdu.

Bununla beraber İslâm, evrensel varoluş yasasının bir bağıışı olarak merhamet duygusunu ihmal etmemiştir. Genel olarak merhameti yaygınlaştırmayı emretmiş, hayvanları öldürürken onlara eziyet etmeyi yasaklamıştır. Kesilen hayvanın canı çıkmadıkça organlarının kesilmesini, derisinin yüzülmesini yasaklamıştır. -Boğulmuş ve vurulmuş hayvanın etinin haram kılınması da bu yüzdendir.- Diğer bir hayvanın gözünün önünde başka bir hayvanın boğazlanmasını da nehyetmiştir. Kesilen hayvanın kesimine ilişkin olarak son derece şefkatli hükümler koymuştur. Suyun sunulmasını emretmiştir. Daha bunun gibi fıkıh kitaplarında ayrıntılı biçimde açıklanan birçok hükmü örnek gösterebiliriz.

Bütün bunların yanında, İslâm akıl dinidir; duygu dini değil. Duygusal hükümleri, toplumun maslahatına uygun olan hükümlerin üzerine çıkarmaz. Bunlar arasından yalnızca aklın benimsediklerini esas alır. Akla uygun oldukça duygusal hükümlere itibar eder. Bu da aslında aklın hükümlerine uymak sayılır.

İlâhî rahmet ve yüce Allah'ın acıyanların en merhametlisi oluşu meselesine gelince, şunu bilmek gerekir ki: Yüce Allah, acıyanı acı nana lütfetmeye iten kalp inceliği, yufka yüreklilik ve duygusallık anlamında bir rahmet sıfatıyla muttasıf değildir. Bu söylediğimiz maddî ve cismanî bir niteliktir. Ulu Allah bundan münezzehtir. Bilâkis ilâhî rahmetin anlamı, yüce Allah'ın hakkedene hak ettiği kadar hayır indirmesidir. Bu nedenle, bizim azap saydığımız bir şey yüce Allah açısından rahmet, bizim rahmet saydığımız bir şey de O'nun açısından azap olabilir. Dolayısıyla sahip olduğumuz sanal merhamet duygusuna

kapılarak şeriatın öngördüğü yasama çerçevesinde esas maslahatları göz ardı etmemiz veya yasaların realiteye uygun olması gerçeğinden ödün vermemiz, ilâhî hikmet açısından caiz değildir.

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan şu ortaya çıkıyor: İslâm hayvanların etlerinin yenmesini serbest bırakırken ve bu serbestliği birtakım kayıtlarla ve koşullarla sınırlandırırken, fitratın direktiflerini esas almakta ve onları yansıtmaktadır bize. Allah'ın insanların yaratılışına esas kıldığı fitratı yani. Allah'ın yaratma yasasında değişme, başkalaşma olmaz. İşte dimdik ayakta duran dosdoğru din budur.

3- İslâm Neden Hayvanın Boğazlanmasını Öngörür?

Yukarıdaki sorunun bir devamı olarak sorulan bir diğer soru da budur: Et yemenin, fitratın ve yaratılış yasasının serbest kıldığı bir husus olduğunu kabul ettik. Acaba bu konuda tesadüf ve benzeri ölümlemlerle yetinilemez mi? Söz gelimi et yemek için hayvanın kendiliğinden ölmesi ya da bizim dışımızda başka bir etkenle can vermesi beklenebilir mi? Böylece evrensel caizlikle, hayvana eziyet etmeyi ve öldürerek işkence etmeyi hoş karşılamayan merhamet duygusunun hükmü bir noktada buluşturulur; boğazlamaya ve kesmeye gerek kalmaz.

İkinci bölümdeki açıklamalar, bu soruya da cevap teşkil edecek niteliktedir. Çünkü bu anlamda merhamet duygusunun gereğini yapmak zorunlu değildir. Aksine bu tarz bir merhametin gereğini yapmak gerçeklere ilişkin hükümlerin geçersiz kılınmasına yol açabilir. Öte yandan İslâm, mümkün olduğu kadarıyla tür arasındaki bu latif duygusallığın korunmasına yönelik tedbirleri almaktan geri kalmamış ve bunları tavsiye etmiştir.

Kaldı ki, mizaçların bozulması ve bedenlerin zarara uğramasıyla sonuçlanan leş ve benzeri şeylerin yenilmesiyle yetinmek ve sadece onları yemeği mubah kılmak, merhamet duygusuyla çalışmaktadır. Bütün bunların yanı sıra bertaraf edilmesi gereken genel bir zorluk ve sıkıntıyı beraberinde getirir. [Sadece leş ve benzerini mubah kılmak, genel bir sıkıntıya sebep olur.]

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Ayyâşî'de İkrime kanalıyla İbn-i Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: "*Ey iman edenler...*" diye başlayan hiçbir ayet inmemiştir ki, Ali (a.s) onun başı ve emiri olmasın. Allah Hz. Muhammed'in (s.a.a) ashabını birçok kere azarladığı hâlde, Ali'den sadece hayırla söz etmiştir." [c.1, s.289, h:7]

Ben derim ki: el-Burhan tefsirinde Muvaffak b. Ahmed kanalıyla İkrime'den, o da İbn-i Abbas'tan aynı sözler, "...emiri olmasın..." ifadesine kadar rivayet edilir.¹ Bunu Ayyâşî de İkrime'den rivayet etmiştir.² Bu hadisi daha önce ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinden de alıntılanmış-tık. Bazı rivayetlerde İmam Rıza'nın (a.s) şöyle dediği belirtilir: "Kur'ân'da '*Ey iman edenler...*' diye başlayan bir ayet yoktur ki, biz Ehlibeyt (a.s) hakkında olmasın." Bu rivayet genelin özele uyarlanmasının ya da vahyin batınî anlamının bir örneğidir.

Aynı kaynakta Abdullah b. Sinan'dan şöyle rivayet edilir. İmam Cafer Sadık'tan (a.s) "*Ey inananlar! Yaptığınız akitleri yerine getirin.*" ayetini sordum, buyurdu ki: "Burada ahitler, [yani sözleşmeler] kastediliyor." [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.289.]

Aynı hadisi Kummî de kendi tefsirinde aynı ravi kanalıyla aktarmıştır. [c.1, s.160]

et-Tehzib adlı eserde, rivayet zinciriyle birlikte Muhammed b. Müslim'in şöyle dediği belirtilir: İmam Bâkır (a.s) veya İmam Sadık'tan (a.s) birine, "*dört ayaklı hayvanlar size helâl kılındı...*" ayetini sordum. Buyurdu ki: "Hayvanların rahmindeki yavrular, tüylenmiş ve kılınmışsalar, annelerinin boğazlanması, onların da boğazlanması anlamına gelir. İşte yüce Allah bunu kastetmiştir." [c.9, s.58]

Ben derim ki: Aynı hadis el-Kâfî ve el-Fakih adlı eserlerde aynı ravi aracılığıyla iki imamdan birinden aktarılmıştır. Aynı anlamda bir hadis de Tefsir-ul Ayyâşî'de Muhammed b. Müslim aracılığıyla iki imamdan birinden ve Zûrâre kanalıyla da İmam Sadık'tan (a.s) aktarı-

1- [el-Burhan tefsiri, c.1, s.431.]

2- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.289.]

lır.¹ Bunu Kummî de tefsirinde rivayet eder.² Mecma-ul Beyan tefsirinde İmam Bâkır (a.s) ve İmam Sadık'tan (a.s) rivayet ediliyor.

Tefsir-ul Kummî'de, *"Ey inananlar! Ne Allah'ın işaretlerine... saygısızlık etmeyin."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Allah'ın şiarları; ihram, tavaf, İbrahim makamında kılınan namaz, Safa ve Merve Tepeleri arasında sa'y'dır. Ayrıca hac mevsimine özgü tüm ibadetler bu kategoriye girer. Kişinin deve kurbanlığını Mekke'ye sevk ederken, kurbanlık olduğu bilinsin dolayısıyla kimse dokunmasın diye onun hörgücünü yaralayıp kan akıtması veya hörgücün derisini soyamak yahut gerdanlık takması da Allah'ın şiarlarından. Bunlara şiar denmesi, insanların onları fark edip tanımaları içindir."

"ne haram aya" bundan maksat, haram aylardan biri olan zilhicce ayıdır. *"ne kurban"* hac ziyaretinde bulunan kişinin ihramı giydikten sonra kurban edilecekleri yere sürdüğü hayvan kastediliyor. *"ne gerdanlıklara..."* bundan maksat, hac ziyaretinde bulunan kişinin namaz kılarken giydiği nalınları kurbanlık hayvanın boynuna asmasıdır. *"ve ne de... Beyt-i Haram'a yönelenlere"* yani Kâbe'ye hac ziyaretinde bulunanlara." [c.1, s.160]

Mecma-ul Beyan tefsirinde şöyle deniyor: İmam Bâkır (a.s) şöyle buyurdu: "Bu ayet, Rebiaoğullarından Hutam adında biri hakkında inmiştir."

Mezkur tefsirde devamla şöyle ekleniyor: Süddî'nin anlattığına göre, Hutam b. Hind el-Bekri, yalnız başına Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldi, atını Medine'nin dışında bırakmıştı. Peygamberimize (s.a.a) dedi ki: "Neye davet ediyorsun?" Bundan önce de Peygamberimiz (s.a.a) ashabına demişti ki: "Bugün Rebiaoğullarından bir adam yanınıza gelecek ve bu adam şeytanın diliyle konuşacaktır." Resulullah (s.a.a) adama cevap verdikten sonra adam, "Bana mühlet ver, belki de Müslüman olurum. İstişare edeceğim kişiler var." dedi. Sonra oradan ayrıldı."

Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: "Kâfir bir yüzle içeri girdi, çıkarken arkasında hainlik bıraktı." Giderken Medine'ye ait

1- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.289.]

2- [Tefsir-ul Kummî, c.1, s.160.]

sürülerden biriyle karşılaştı. Sürüyü önüne katıp götürdü. Bir yandan da şu beyitleri mırıldanıyordu:

"Hutam, bir çoban eliyle sürülerden birini ele geçirdi.
Oysa ne deve, ne de koyun çobanlığı yapmıştı.
Ne de satırla eti parçalayan bir kasaptı.
Sürü sahipleri geceleyin uyudular; ama Hind'in oğlu uyumadı.
Ok gibi hızlı hareket eden bir hizmetçi gibi geçirdi geceyi.
Otlatma zahmetini üzerine aldı.
Cılız bacağı ve düztaban ayağıyla."

Sonra ertesi yıl hac için tekrar geldi. Bu arada sunacağı kurbanı da işaretlemişti. Resulullah (s.a.a) onun huzuruna getirilmesini istedi. Bunun üzerine, "*ve ne de... Beyt-i Haram'a yönelenlere...*" ayeti indi.

Müellif devamla şöyle der: İbn-i Zeyd dedi ki: "Bu ayet, Mekke'nin fethedildiği gün, Beyt-i Haram'ı ziyaret etmek için gelen ve umre yaparak ihramdan çıkmak isteyen bazı müşrikler hakkında inmiştir. Onları gören Müslümanlar, "Bunlar da şunlar [Mekkeliler] gibi müşriktir. İzin ver, onlara saldıralım." dediler. Bunun üzerine yüce Allah söz konusu ayeti indirdi."

Ben derim ki: Taberî bu kıssayı Süddi ve İkrime'den, ikinci kıssayı da İbn-i Zeyd'den rivayet etmiştir.¹ İkinci kıssa ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Ebi Hatem kanalıyla Zeyd b. Eslem'den rivayet edilir. Bu rivayette, olayın Hudeybiye günü yaşandığından söz edilir. Her iki kıssa da tefsircilerin ve nakilcilerin hemen hemen üzerinde ittifak ettikleri, Mâide suresinin Veda Haccı esnasında nazil olduğu hususıyla örtüşmemektedir. Eğer öyle olsaydı, "*Allah'a ortak koşanlar pisliktir, artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar.*" (Tevbe, 28) "*Allah'a ortak koşanları nerede bulursanız öldürün.*" (Tevbe, 5) ayetinin, "*ve ne de... Beyt-i Haram'a yönelenlere*" ayetinden önce inmiş olmaları gerekirdi. Bu durumda da Beyt-i Haram'a yönelen müşriklere herhangi bir taarruzda bulunmayı nehyetmeye ilişkin direktifin bir anlamı olmazdı.

Büyük bir ihtimalle bu iki kıssa ve bunların içeriklerine benzer

1- [Tefsir-ut Taberî, c.6, s.38-39.]

diğer kıssalar, bir bölümü İbn-i Abbas, Mücahit, Katade ve Dahhak'tan aktarılan şu görüşün nedenini oluşturmıştır: Onlara göre: *"ve ne de... Beyt-i Haram'a yönelenler"* ifadesi, *"Allah'a ortak koşanları nerede bulursanız öldürün..."* ve *"Allah'a ortak koşanlar pisliktir... artık... Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar."* ayetlerinin inişiyile neshedilmiştir. Nesh hadisi Tefsir-ul Kummî'de yer alır. Ki sözden anlaşıldığı kadarıyla, bu bir rivayettir, Kummî'nin kendi sözleri değil.

Bütün bunların ötesinde, Mâide suresinin en son inen sure olması, bu rivayetleri geçersiz kılmaktadır. Ehlibeyt İmamlarından (a.s) gelen rivayetlerde, Mâide suresinin neshedilen değil neshedici olduğu belirtilir. Kaldı ki, *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım..."* ayeti, Mâide suresinin bazı ayetlerinin neshedilmiş olması ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

Buna göre, *"ne de... Beyt-i Haram'a yönelenler..."* ifadesiyle güdülen amaç, daha sonra yer alan, *"bir topluluğa olan kininiz, sizi haddi aşmaya sürüklemesin."* ayeti vasıtasıyla açıklanmış gibi bir niteliğe sahip olur. Yani, daha önce size taarruzda bulundukları için Mescid-i Haram'a yönelenlere taarruzda bulunarak Kâbe'nin saygınlığını, dokunulmazlığını yok etmeyin. Bunların dışında da daha önce sizi ondan alıkoyanlara böyle davrandılar diye, onları öldürmek gibi günah işlemeye veya ölüm dışında birtakım haksızlıklara yeltenerek tecavüz etmeye kalkışmayın; bilâkis iyilik ve takva hususunda yardımlaşın.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde de, *"İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın."* ayetiyle ilgili olarak Ahmet ve Abd b. Hamid, ayrıca Vabisa kanalıyla da Buharî kendi Sahihinin "Tarih" adlı bölümünde şöyle rivayet ederler: "Bir gün Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldim. Amacım iyilik ve günah namına sormadık bir şeyi bırakmamaktı. Bana dedi ki: Ey Vabisa, niçin geldiğini ve neyi sormak istediğini haber vereyim mi? Yoksa kendin mi söyleyeceksin? Dedim ki: Siz bana haber verin ya Resulullah! Buyurdu ki: İyilikten ve gûnahtan sormak için geldin. Sonra üç parmağını birleştirerek göğsümü dürtüyor, birtakım yandan da şöyle diyordu: Fetvayı kalbinden ve nefsinden iste. İyilik, kalbinin mutmain olduğu ve nefsinin yatıştığı şeydir. Günah ise, onun hakkında insanlar sürekli sana fetva verseler bile kalpte sıkıntıya yol açan, göğsünde huzursuzluk meydana getiren şeydir."

Aynı eserde, Ahmet, Abd. b. Hamid, İbn-i Hibban, Taberânî, Hakim -sahih olduğunu vurgulayarak- ve Beyhaki Ebu Emame'den şöyle rivayet ederler: "Bir adam Resulullah'a (s.a.a) günahın ne olduğunu sordu. Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: 'İçinde huzursuzluk meydana getiren şeyden uzaklaş.' Bunun üzerine adam, 'Peki, iman nedir?' diye sordu: 'Bir kimseyi işlediği kötülük üzüyor ve yaptığı iyilik sevindiriyorsa, o mümindir.' cevabını verdi."

Yine aynı eserde, İbn-i Ebi Şeybe, Ahmed, Buharî kendi Sahihinin "Edeb" adlı bölümünde, Müslim, Tirmizi, Hakim ve Beyhaki "eş-Şuab" kitabından Nuvas b. Sem'an'dan şöyle rivayet ederler: "Resulullah'a iyilik ve günah olguları hakkında soru soruldu. Buyurdu ki: İyilik, güzel ahlâktır. Günah ise, nefsinde huzursuzluk meydana getiren ve insanların haberdar olmasından hoşlanmadığın şeydir." [c.2, s.255]

Ben derim ki: Görüldüğü gibi rivayetlerin içeriği, "*Nefse ve onu biçimlendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını ilham edene...*" (Şems, 7-8) ayetlerinin anlamını esas alan bir mahiyette gelişmektedir. Bu rivayetler günahın anlamı ile ilgili olarak yaptığımız açıklamayı da desteklemektedir.

Mecma-ul Beyan tefsirinde, müellif şöyle der: "Bu ayet (maksadı '*Beyt-i Haram'a yönelenler*' ifadesidir) ile ilgili olarak âlimler arasında ihtilaf vardır. Bu ifadenin içerdiği hükmün, '*Allah'a ortak koşanları nerede bulursanız öldürün.*' ayetiyle yürürlükten kaldırıldığı söylenmiştir. Müfessirlerin büyük kısmının görüşü bu yöndedir. Diğer bazı âlimler; 'Ne bu surenin, ne de bu ayetin içerdiği hiçbir hüküm neshedilmemiştir; çünkü, müşrikler başlatan taraf olmadıkları sürece, haram aylarda onlara savaş ilân etmek caiz değildir.' demişlerdir." Ardından müellif, "Bu görüş İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet edilmiştir." demiştir.

Men la Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Eban b. Tağlib'den, o da İmam Ebu Cafer Muhammed b. Ali el-Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Leş, kan ve domuz eti, herkesçe bilinen şeylerdir. '*Allah'tan başkası adına boğazlanan*' ifadesiyle, putların sunaklarında boğazlanan hayvanlar kastediliyor.

"*boğulmuş*" ifadesine gelince, Mecusîler kesilmiş hayvanı yemezlerdi, murdar hayvanı yerlerdi. Bu nedenle sığırı ve koyunu boğarak öldürürlerdi, hayvan bu şekilde ölünce etini yerlerdi.

"Vurularak öldürülmüş"ten maksat da şudur: Mecusîler hayvanın ayaklarını bağladıktan sonra ölünceye kadar döverlerdi, hayvan ölünce de etini yerlerdi.

"*yukarıdan düşmüş*"ten maksat da şudur: Yine Mecusîler hayvanın gözlerini bağlayarak yüksekçe bir yerden aşağıya atarlardı, bu şekilde ölen hayvanın etini yerlerdi.

"*boynuzlanmış*"tan maksat da şudur: İki koçu dövüştürürlerdi. Bu dövüşte ölenin etini yerlerdi.

"*yırtıcı hayvan tarafından parçalanarak ölmüş olan hayvanlar - henüz canları çıkmadan kestikleriniz hariç-*" ifadesiyle de şu husus kastedilmiştir: Mecusîler kurt, arslan ve ayı gibi yırtıcı bir hayvan tarafından parçalanarak öldürülmüş bulunan hayvanları yerlerdi. Yüce Allah bunu haram kıldı.

"*Dikili taşlar üzerine boğazlanan*" ifadesine gelince, Mecusîler ateş tapınakları için kurbanlar sunarlardı. Kureyşliler de ağaçlara, taşlara tapar ve onlar için hayvan keserlerdi.

"*(hayvan etini) fal oklarıyla bölmeniz. Bunlar yoldan çıkmaktır.*" Cahiliye döneminde Araplar, bir deveyi tutup on parçaya bölerlerdi. Sonra üzerinde toplanıp on tane ok arasında taksim ederlerdi. On oku bir adama verirlerdi. Bunlardan yedi tanesinin payı vardı, üç tanesinin yoktu."

"Payı bulunan okların adları şöyleydi: 1) Fezz, 2) Tev'em, 3) Musbil, 4) Nafis, 5) Hils, 6) Rakib, 7) Mualla. Fezz okunun bir payı, Tev'em okunun iki payı, Müsbil okunun üç payı, Nafis okunun dört payı, Hils okunun beş payı, Rakib okunun altı payı ve Mualla okunun da yedi payı vardı."

"Payı olmayan oklar da şunlardı: 1) Sefih, 2) Menih, 3) Vağd. Devenin bedelini kendisine hiç pay çıkmayan adamlar öderdi. Dolayısıyla bir kumardı bu ve Allah tarafından haram kılındı."

Ben derim ki: Rivayette, boğulmuş, vurulmuş, yüksekten düşmüş hayvanla ilgili açıklama, bir sonraki rivayetten de anlaşılacağı gibi, örneklendirme şeklinde açıklama niteliğindedir. "*Henüz canları çıkmadan kestikleriniz hariç*" ifadesinin "*Yırtıcı hayvan tarafından parçalanarak ölmüş olan*" ifadesinin yanında ve aynı şekilde "*bunlar*"

yoldan çıkmaktır" ifadesinin *"fal oklarıyla bölmeniz"* ifadesinin yanında yer alması, herhangi bir sınırlandırmanın söz konusu olduğuna kanıt oluşturmaz. [Yani, buna dayanarak sadece yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanıp ancak canları çıkmadan kestiğiniz helâldir ve aynı şekilde sadece fal oklarıyla bölmenin fîsk olduğuna delil olmaz.]

Tefsir-ul Ayyâşî'de, Ayyuk b. Kasut'tan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Boğulmuş" ifadesiyle bağlı olduğu yerde sıkışıp boğulan, "mevkûze" [mealde vurulmuş olarak anlam verdiğimiz madde] hastalığın şiddetinden dolayı boğazlanmanın acısını hissetmeyen, tepinmeyen ve vücudundan kan akmayan, "yukarıdan düşmüş" (mütereddiye) ise, evin damından veya benzeri şeyden aşağı düşen, "boynuzlanmış" (natiha) ise, hemcinsiyle vuruşarak boynuzlanan hayvan demektir." [c.1, s.292]

Aynı eserde, Hasan b. Ali el-Veşş'a'dan, o da İmam Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: Veşş'a şöyle der: İmamın şöyle dediğini duydum: "Yukarıdan düşmüş, boynuzlanmış ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış bir hayvanı henüz can vermeden yetişip boğazlarsan, etini yiyebilirsin." [c.1, s.292]

Aynı eserde, Muhammed b. Abdullah'tan, o da bazı arkadaşlarından şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'a (a.s) dedim ki: "Kurban olduğum, söyler misin Allah niçin leşi, kanı ve domuz etini haram kılmıştır?" Buyurdu ki: "Yüce Allah, bunları kullarına haram kılmış, başkalarını da helâl kılmışsa bu, O'nun haram kıldığı şeylerden hoşlanmadığı, helâl kıldığı şeylerden de hoşlandığı için değildir. Tam tersine, ulu Allah muhlukatı yaratmış, bedenlerinin nasıl ayakta kalacağını, hangi şeylerin onlara yarayacağını bilmektedir. Dolayısıyla bunları onlara helâl kılmış yararlanmalarını serbest bırakmıştır. Varlıkların çıkarı bunu gerektirdiği için katından bir lütuf olarak mubah saymıştır. Yine onlara zararlı olan şeyleri de bilmektedir. Bu yüzden zararlı olan şeyleri yasaklamış, istifade etmelerini haram kılmıştır. Ardından zor durumda kalan kimselere bunları mubah kılmıştır. Bedenlerinin ancak bunlarla ayakta kalabilecekleri durumlarda helâl etmiştir. Böyle durumlarda bedenin ayakta durmasını sağlayacak miktarın yenmesini emretmiştir, fazla değil.

"Leşin haram kılınışının hikmetine gelince; leşe yaklaşan, ondan

yiyen insanın muhakkak bedeni zayıf düşer, cismi küçülür, gücü azalır, soyu kesilir. Leş yiyen insan ancak ansızın ölür."

"Kan yemenin haram kılınışının hikmeti şudur: Kan yemek, insanların dünyaya çok düşkün, katı kalpli, şefkat ve merhametinin az olmasına sebep olur. Böylelerinin evlâtlarını, anne ve babalarını öldürmeyeceklerinden emin olunmaz. Yakın akraba ve birlikte olduğu arkadaşları onun tehlikesinden emanda olmaz."

"Domuz etinin haram kılınışının hikmeti şudur: Ulu Allah bir kavmi domuz, maymun, ayı ve benzeri çeşitli hayvanlara dönüştürmüştür. Sonra bu hayvanların yenmesini yasaklamıştır ki, ondan yararlanılmasın ve bu cezalandırma türü hafif alınmasın."

"İçkiye gelince; Allah, onu yıkıcı etkisinden ve çıkardığı fesattan dolayı haram kılmıştır. Sürekli içki içen alkolik bir insan putperest gibidir. İçkinin etkisiyle takatsiz düşer, beden sürekli titrer. İçki kişinin aydınlığını yok eder, kişiliğini, onurunu ayaklar altına alır. Onu kan dökmek ve zina etmek gibi haram olan davranışları işlemeye sürükler. Sarhoş olup aklını yitirdikten sonra mahremine musallat olmayacağını kimse garanti edemez. İçki, içeni her türlü kötülükten başka bir şeye yöneltmez." [c.1, s.291]

GADİR-İ HUM AYETİNİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Gayet-ul Meram adlı eserde şöyle bir rivayet yer alır: Ebu-l Mueyyed Muvaffak b. Ahmed "Fazail-u Ali" kitabında der ki: Bana Seyyid-ul Huffaz Şehrdar b. Şireveyh b. Şehrdar ed-Deylemi Hemedan'dan tarafıma yazdığı bir mektupta anlattı. Ona da Ebul Feth Abdus b. Abdullah b. Abdus el-Hemedani bir mektupta aktarmış. O da Abdullah b. İshak el-Bağavi'den duymuş, ona Hüseyin b. Uleyl el-Ganavî anlatmış, o Muhammed b. Abdurrahman ez-Zarra'dan duymuş, ona Kays b. Hafs bildirmiş, o da Ali b. Hüseyin'den haber almış, ona da Ebu Said el-Hudrî'den naklen Ebu Hüreyre aktarmış:

Resulullah (s.a.a) halkı Gadir-i Hum'a çağırdığı gün, orda bulunan bir ağacın altındaki dikenleri ve çerçöpü toplayıp atmalarını emretti; bunun üzerine ağacın altı temizlendi. O gün Perşembe günüydü; Pey-

gamberin insanları Ali'ye çağırdığı gündü. Ali'nin kolundan tutup kaldırdı. Öyle ki, insanlar koltuk altının beyazlığını görebiliyorlardı. Daha birbirlerinden ayrılmamıştı ki, *"Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'a razı oldum."* ayeti indi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a), dinin kemale erişinden, nimetin tamamlanmasından, Rabbinin risaletinden ve Ali'nin velayetinden razı oluşundan dolayı "Allah-u Ekber." dedi. Sonra şöyle buyurdu: "Allah'ım! Onu veli edinenin velisi ol. Ona düşman olanın düşmanı ol. Ona yardım edene yardımcı ol. Onu terk edeni sen de yüz üstü bırak."

Hassan b. Sabit, "Ya Resulullah, birkaç beyit söylememe izin veriyor musun?" dedi. Resulullah, "Söyle, onu Allah kalbine ilham eder." buyurdu. Hassan şu beyitleri okudu:

"Gadir günü Peygamberleri haykırıyordu onlara
Hum mıntıkasında ve nebi ne değerli haykırıcı idi!
'Ben sizin mevlanız ve velinizim öyle mi?' derken.
Onlar hiç çekinmeden şöyle dediler:
'Senin ilâhın mevlamız, sen de velimizsin
İnsanlar içinde buna isyan eden kimse bulamazsın.'
Dedi ki ona: Kalk ey Ali, çünkü ben,
benden sonra imam ve yol gösterici olarak sana razı oldum."

Gayet-ul Meram'da Hafız Ebu Nuaym'ın "Ma Nezele Min-el Kur'-ân Fî Aliyyin Emir-il Mü'minin=Ali b. Ebu Talib hakkında inen Kur'ân ayetleri" adlı eserinden merfu olarak [rivayet zincirine yer vermeksizin] Kays b. Rebi'den, o da Ebu Harun el-Abdi'den, o da Ebu Said el-Hudri'den aynı rivayeti naklede; ancak beyitlerin sonunda şu ifadelerin de yer aldığını belirtir:

"Ben kimin mevlasıysam, bu da onun velisidir.
Veli edinerek onun sadık yardımcıları olun.
İşte burada dua etti ki: Allah'ım, ona dost olanın dostu ol.
Ali'ye düşman olanın da düşmanı ol."

Yine Gayet-ul Meram'da, "Ma Nezele Minel Kur'ân..." adlı eserde şöyle nakledilir: Müellif merfu olarak Ali b. Amir'den, o da Ebul

Haccaftan, o da A'maş'tan, o da Udda'dan şöyle rivayet eder: Şu ayet Ali b. Ebu Talip'le ilgili olarak Resulullah'a (s.a.a) inmiştir: *"Ey Resul! Rabbinden sana indirileni duyur."* [Mâide, 67] Yüce Allah şöyle de buyurmuştur: *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'a razı oldum."*

Gayet-ul Meram'da İbrahim b. Muhammed el-Hameveynî'den şöyle rivayet edilir: Bize Şeyh Taceddin Ebu Talib Ali b. Hüseyin b. Osman b. Abdullah el-Hazin anlattı. Ona İmam Burhaneddin Nasır b. Ebul Mekarim el-Mutarrizi anlatmış ve ona nakil izni de verilmiş. Ona da İmam Ahtab Harezmi Ebul Müeyyed Muvaaffak b. Ahmed el-Mekki el-Harezmi anlatmış. Ona da Seyyid-ul Huffaz Hamedan'dan yazdığı bir mektupla bildirmiş, ona da bir yazıyla er-Reis Ebul Feth haber vermiş, ona Abdullah b. İshak el-Bağavi haber vermiş. Ona da Hasan b. Akil el-Ganavi bildirmiş, o da Muhammed b. Abdullah ez-Zarra'dan duymuş, ona Kays b. Hafs anlatmış, ona Ali b. Hasan el-Abdi, Ebu Harun el-Abdi'den, Ebu Said el-Hudri'den naklen ilk hadisin benzerini rivayet etmiştir.

Yine Hameveynî'den, o da Seyyid-il Huffaz ve Ebu Mansur Şehrdar b. Şireveyhi b. Şehrdar ed-Deylemi'den rivayet etmiştir ki: Bize Hasan b. Ahmed b. Hasan el-Haddad el-Mukri el-Hafız, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed'den, o da Muhammed b. Ahmed b. Ali'den rivayet etti. Onlara Muhammed b. Osman b. Ebu Şeybe aktarmış. O da Yahya el-Himmanî'den duymuş, ona Kays b. Rebi, Ebu Harun el-Abdi'den, o da Ebu Said el-Hudri'den ilk hadisin benzerini aktarmıştır.

Gayet-ul Meram'da daha sonra Hameveynî'nin bu hadisin peşinden şunları eklediği yer alır: "Bu hadis, değişik birçok kanaldan Ebu Said Sa'd b. Malik el-Hudri el-Ensari'ye dayanır."

Gayet-ul Meram'da Seyyid Razî'nin (r.a) "el-Menakib-ul Fahire" adlı eserinde Muhammed b. İshak'tan, o da İmam Bâkır'dan (a.s), o babasından, o da dedesinden şöyle rivayet ettiği nakledilir: Resulullah (s.a.a) Veda Haccından dönünce Davcan adı verilen bir yerde konakladı. Bu sırada, *"Ey elçi! Rabbinden sana indirileni duyur, eğer bunu yapmazsan, O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur."* [Mâide, 67] ayeti indi. İnsanlardan korunacağına ilişkin hüküm inince insanlara, "Namaz için toplanın" diye seslendi. Bunun

üzerine oradakilerin tümü etrafında toplandı. Dedi ki: "Kendi canlarınıza kendinizden daha fazla tasarruf hakkına sahip olan kimdir?" Hep birlikte "Allah ve Resulü" diye haykırdılar.

Bunun üzerine Resulullah, Ali b. Ebu Talib'in elinden tuttu ve "Ben kimin mevlasıysam Ali de onun mevlasıdır. Allah'ım ona dost olanın dostu ol, ona düşman olanın düşmanı ol. Ona yardım edene yardımcı ol. Onu terk edeni yüz üstü bırak. Çünkü o bendendir, ben de ondanım. O benim için Harun'un Musa nezdindeki mesabesindedir. Ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir." buyurdu. Bu [Ali'nin velayeti], yüce Allah'ın Hz. Muhammed'in (s.a.a) ümmetine emrettiği son farzdı. Sonra Peygamberine şu ayeti indirdi: *"Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'a razı oldum."*

İmam Bâkır (a.s) der ki: "Orada bulunanlar namaz, oruç, zekât ve hacla ilgili Allah'ın emrettiği bütün farzları kabul ettiler ve Peygamberi bu hususta da tasdik ettiler."

İbn-i İshak der ki: İmam Bâkır'a sordum: "Bu olay ne zaman meydana geldi?" Dedi ki: Hicretin onuncu yılının zilhicce ayının on dokuzuncu¹ gecesinde, Peygamberimizin Veda Haccından döndüğü sırada meydana geldi. Bu olay ile Peygamberimizin (s.a.a) vefatı arasında yüz gün fark vardır. Gadir Hum'da Resulullah'ı on iki kişi dinlemiştir."²

Gayet-ul Meram'da İbn-i Mağazilî'nin "el-Menakıb" adlı eserinde merfu olarak Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet ettiği aktarılır: "Zilhicce ayının on sekizinci gününde oruç tutan kimseye Allah, altmış ayın sevabını yazar. O, Gadir-i Hum günüdür. O gün Allah Resulü Ali b. Ebi Talib için insanlardan biat almış ve şöyle buyurmuştur: 'Ben kimin mevlasıysam Ali de onun mevlasıdır. Allah'ım ona dost olana dost ol, onun düşmanına düşman ol. Ona yardım edene yardımcı ol.' Bu sözleri duyan Ömer b. Hattab şöyle dedi: 'Kutlu olsun, kutlu olsun sana ey Ebu Talib'in oğlu, artık benim mevlam ve bütün mümin erkeklerin ve kadınların da mevlası oldun.' Ardından yüce Allah, *'Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım.'* ayetini indirdi."

1- el-Burhan tefsirinde, "on yedinci gece..." şeklinde geçer.

2- el-Burhan tefsirinde, "Resulullah on iki kişinin adını zikretti." şeklinde geçer.

Gayet-ul Meram'da İbn-i Mürdeveyh'in "el-Menakıb" adlı eserinde ve Merzübanî'nin "Serikatuş-Şiir"¹ adlı eserinde Ebu Said el-Hudri'den, Hatip'ten nakledilen hadisin benzerini rivayet ettikleri yer alır.

Ben derim ki: Bu iki hadisi Suyutî ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Ebu Said'den ve Ebu Hüreyre'den rivayet etmiştir. Bu arada hadislerin rivayet zincirlerinin zayıf olduğunu belirtmiştir. Birçok kanaldan sahabeler içerisinden -dikkatle incelenirse- Ömer b. Hattab, Ali b. Ebu Talib, Muaviye ve Semure'ye dayandırılarak ayetin Veda Haccının Arefe gününde nazil olduğu ve bu günün Cuma'ya rastladığı rivayet edilmiştir. Bunlar içinde güvenileni Ömer'den nakledilen rivayettir. Müellif bunu Humaydi, Abd b. Hamid, Ahmed, Buharî, Müslim, Tirmizi, Nesai, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Hibban ve Beyhaki "Sünen"inde Tarık b. Şihab'dan, o da Ömer'den, yine İbn-i Raheveyh'in "Müsned"inde, Abd b. Hamid Ebu Aliye kanalıyla Ömer'den, İbn-i Cerir, Kubaysa b. Ebu Zueyb kanalıyla Ömer'den, Bezzaz kanalıyla İbn-i Abbas'tan rivayet eder. Anlaşıldığı kadarıyla İbn-i Abbas da Ömer'den rivayet ediyor.

Ben derim ki: Suyuti'nin söz konusu iki hadisin rivayet zincirlerinin zayıf olduğunu belirtmesi, metnin de zayıf olmasını gerektirmez. Önceki açıklamalarda, ayetin içeriğinin, kendisiyle ilgili olarak dile getirilen ihtimaller ve anlamlar içinde ancak bununla örtüştüğünü kanıtlarıyla ortaya koyduk. Dolayısıyla söz konusu iki rivayet ve onlara benzer içerikli rivayetler, ilgili rivayetlerin içinde Kur'ân'la uyuşan rivayetlerdir. Öyleyse onların esas alınması lazım gelir.

Kaldı ki ayetin, "velayet meselesi" ile ilgili olarak indiğine ilişkin açıklamalar içeren -ve Şiî ve Sünnî kaynaklardaki toplam sayısı yirmiye aşkın bulunan- bu hadisler, "*Ey Elçi, Rabbinden sana indirileni duyur...*" (Mâide, 67) ayetinin iniş sebebi olarak belirtilen gelişmelerle de ilintilidir. Bu konuyla ilgili hadisler de, Şiî ve Sünnî kaynaklarda on beşten fazladır. Bunların tümü de Gadir hadisiyle yani, "Ben kimin mevlasıysam Ali de onun mevlasıdır." hadisiyle ilintilidir. Çok sayıda sahabe tarafından rivayet edilen ve tevatür düzeyine ulaşan bir hadistir

1- [el-Gadir kitabında, "Mirkat-üş Şiir" diye geçer.]

bu. Gerek Sünnî ve gerekse Şîî âlimlerin büyük bir kısmı söz konusu hadisin mütevatir olduğunu belirtmişlerdir.

Üzerinde görüş birliği sağlanan diğer bir husus da, olayın Peygamberimizin (s.a.a) Mekke'den Medine'ye döndüğü sırada meydana geldiğidir. Dolayısıyla velayet de (şayet önemi kavranır şaka ve boş söz olarak yorumlanmazsa) tıpkı Kur'ân'ın birçok ayetinde net olarak üzerinde durulan tevelli (müminleri dost edinmek) ve teberri (müşriklerden uzaklaşma) gibi bir farzdır. Böyle olduğuna göre, bu farzı içeren ayetin, *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım."* ayetinden sonra inmiş olması mantıki değildir. Bu ayet, velayetin farz kılınmasından sonra inmiştir. Eğer bu çıkarsamamızla çelişen rivayetler varsa, onlara dayanıp güvenmek yersizdir.

Konuyla ilgili olarak aktarılan rivayetle ilgili yaklaşımımız biliniyor. Ancak burada bilinmesi gereken bir hususa dikkat çekmek istiyoruz: *"Ey Elçi! Rabbinden sana indirileni duyur, eğer bunu yapmazsan, O'nun risaletini yerine getirmemiş olursun..."* ayeti -ki ileride ifade ettiğimiz anlam üzerinde duracağız- ile, *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım."* ayeti, bu iki ayetle ilgili olarak Sünnî ve Şîî kanallarla aktarılan hadisleri ve tevatür düzeyine ulaşan Gadir-i Hum rivayetleri üzerinde düşünülüp, Peygamberimizin (s.a.a) döneminin sonlarına doğru İslâm toplumunun iç durumu incelendiğinde, çok yönlü araştırmalara tâbi tutulduğunda, kesin olarak görülecektir ki, velayet hükmünü içeren ayet, Gadir-i Hum gününden birkaç gün önce inmiştir.

Yine bu tür bir irdelemede anlaşılabilecektir ki, Resulullah (s.a.a) bunu açıklamaktan sakınıyordu, kabul görmemesinden veya kendisine yönelik bir suikast düzenlenmesinden, dolayısıyla İslâm devletinin yara almasından korkuyordu. Bu yüzden, bu emrin tebliğini günden güne erteliyordu. Nihayet, *"Ey elçi!... duyur."* ayeti indi de artık bu farzın tebliğini ertelemeye izin vermedi.

Buna göre, yüce Allah'ın surenin büyük kısmını, bu arada *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım."* ayetini, beraberinde velayet hükmünü adı geçen Arefe gününde indirmiş olması, Peygamberimizin (s.a.a) ilgili ayeti Arefe günü okuduğu, ancak velayet konusunu açıklamayı Gadir-i Hum gününe kadar ertelemiş olması mümkündür. Bu ayetin Gadir-i Hum günü nazil olduğunu ifade eden bazı rivayetlere gelince,

Peygamberimizin (s.a.a) tebliğ ettiği meseleyle ilgili ayeti bu esnada yeniden okumuş olmasından dolayı, ilk kez nazil olmuş gibi açıklanmış olması, uzak bir ihtimal değildir.

Bu durumda, bu ayetin "velayet" meselesi ile ilgili olarak indiğini ifade eden rivayetlerle, Ömer, Ali, Muaviye ve Semure'den aktarılan görüşlerde olduğu gibi aynı ayetin Arefe günü indiğini ifade eden rivayetler arasında çelişki yoktur. Çelişki, ancak rivayet gruplarından birinin ayetin Gadir-i Hum gününde, diğlerinin de Arefe gününde indiğine delâlet etmesi durumunda söz konusu olabilir.

Rivayet gruplarından ikincisinde, ayetin dinin hac ve benzeri ibadetlerle kemale erdirilmesine işaret ettiğine ilişkin olarak yer alan değerlendirmeler, ravinin kişisel görüşüdür. Ne Kur'ân'ın ifadesi ve ne de Peygamber (s.a.a) tarafından yapılan güvenilir bir açıklama, bu kişisel görüşle örtüşüyor.

Bu açıklamayı, Ayyâşî'nin kendi tefsirinde Cafer b. Muhammed b. Muhammed el-Huzai'den, onun da babasından aktardığı şu rivayetten de algılamak mümkündür: Ravi der ki, İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle buyurduğunu duydum: "Resulullah (s.a.a) cuma günü Arefe'de konaklayınca Cebail geldi ve ona şöyle dedi: Allah sana selam ediyor ve diyor ki: Ümmetine söyle: Bugün dininizi sizin için Ali b. Ebu Talib'in velayetiyle kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslâm'a razı oldum. Bundan sonra size bir şey indirmeyeceğim, daha önce size namazı, zekâtı, orucu ve hacı öngören hükümleri indirmiştım. Bu da (velayet) beşincisidir. Bu adı geçen dört ibadetten sonra ancak, bu beşincisiyle size yönelirim."

Kaldı ki, ayetin Arefe gününde indiğine ilişkin olarak Ömer'den nakledilen rivayette bir diğer problem var. Bu rivayetlere göre, Ehlikitap'tan birisi -bazısında bu birisinin Ka'b olduğu belirtilir- Ömer'e der ki: Kur'ân'da bir ayet vardır ki, eğer onun bir benzeri biz Yahudi topluluğuna inseydi, onun indiği günü bayram ilân ederdik. O şu ayettir: "*Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım...*" Ömer ona şu cevabı verir: "Vallahi, ben o günü biliyorum. Veda Haccının Arefe günüdür."

İbn-i Raheveyh ve Abd b. Hamid'in Ebul Aliye'den aktardıkları rivayetin metni ise şöyledir: Bir grup Ömer'in yanında bulunuyordu ve ona bu ayeti söz konusu ettiler. Bu sırada Ehlikitap'tan bir adam dedi

ki: "Eğer bu ayetin indiği günü bilseydik, o günü bayram ilân ederdik." Ömer ona şu karşılığı verdi: "Ayetin indiği günü ve ertesi günü bize bayram kılan Allah'a hamd olsun. Ayet Arefe günü indi. Ertesi günse Kurban Bayramı'dır. Böylece Allah bizim için işi kemale erdirdi. Anladık ki, bundan sonra iş eksilme sürecine girecektir."

Rivayetin son bölümü farklı bir şekilde de aklarılmıştır. ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Ebi Şeybe ve İbn-i Cerir'in Antere'den şöyle rivayet ettikleri yer alır: "*Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım.*" ayeti Hacc-ı Ekber günü inince, Ömer ağlamaya başladı. Resulullah (s.a.a), "Niye ağlıyorsun?" dedi. Ömer dedi ki: "Şunun için ağlıyorum: Bugüne kadar dinimiz bir artış sürecindeydi. Ama bugün kemale ermiş bulunuyor. Kemale eren hiçbir şey yoktur ki, eksilmesin." Resulullah (s.a.a), "Doğru söylüyorsun." dedi.

Bu rivayete bir açıdan benzeyen diğer bir rivayet de yer alır ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde: Ahmed, Alkame b. Abdullah el- Muzeni'den şöyle rivayet eder: O demiş ki: Bana bir adam şunları söyledi: Ömer b. Hattab'ın meclisinde bulunduğum bir sırada, Ömer meclistekilerden birine sordu: "Resulullah'ın İslâm'ı ne şekilde nitelendirdiğini duydun mu?" Adam dedi ki: "Resulullah'ın (s.a.a) şöyle dediğini duydum: İslâm yeni doğmuş bir deve yavrusu gibi hayata başladı, sonra iki yaşına, dört yaşına, altı yaşına girdi, derken en güçlü dönemine girdi." Ömer dedi ki: "Güçlü ve olgunluk döneminden sonra, sıra eksilmeye gelir."

Görüldüğü gibi, bu rivayetlerin ortak özellikleri, ayetin Arefe günü inişinin anlamının, insanların dikkatini dinin egemen oluşuna, hac mevsiminde Mekke'de tek başına etkin bir güç hâline gelişine çekmek olduğunu açıklamaya yöneliktir. Bu rivayetlerde dinin kemale erdirilişi ve nimetin tamamlanışı, Mekke atmosferinin arındırılması, o gün için sırf Müslümanların yaşadıkları bir ortama dönüşmüş olması, ondan başka ibadete esas alınacak bir dinin bulunmayışı, artık düşmanlardan korkup sakinmalarını gerektirecek bir durumun olmayışı şeklinde yorumlanmıştır.

Diğer bir ifadeyle; dinin kemale erdirilişinden ve nimetin tamamlanışından maksat, onlara göre, düşmanların müdahalesinin veya onlardan çekinmelerinin söz konusu olmadığı bir ortamda ellerinde bu-

lunan şeylere tamamen amel etmeleridir. Maksat, Allah katından gelen bilgi ve hükümleri içeren şeriat değil. Yine rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla, onlara göre İslâm, amel bazında iş gördükleri İslâm'ın zahiridir. Dilersen şöyle de diyebilirsin: Dinden maksat, amellerine yansıyan, gözlemlenebilir dinin şeklidir, İslâm da öyle... Çünkü artıştan sonra eksiliş ancak bu anlamda söz konusu olabilir.

Oysa Allah tarafından konulan hüküm ve O'nun tarafından inzal edilen bilgiler, Ömer'in; "Kemale eren hiçbir şey yoktur ki eksilmesin." sözüyle anlatmak istediği türden bir artıştan sonra eksilişi kabul etmez. Kuşkusuz "artışın ardından eksiliş" evrensel bir yasadır, evrenin yapısı gereği tarihin ve toplumsal hayatın akışına egemendir. Din ise, bu tür yasalara tâbi değildir. Sadece, dini diğer toplumsal düzenler gibi gelişen ve değişen bir sosyal düzen olarak görenler böyle bir yaklaşım içinde olabilirler.

Bu gerçeği kavradığına göre, bu tür değerlendirmelerde öncelikle şu şekilde bir tutarsızlığın olduğunu bilirsin: Daha önce anlamını sunduğumuz *"Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım."* ayeti dinin kemale erdirilişi olgusuna getirilen açıklamayla örtüşmüyor.

İkincisi: İslâm toplumunda müşriklerden çok daha zararlı ve yıkıcı unsurların bulunmasıyla birlikte, sadece yeryüzünün zahiren müşriklerden temizlenmesine, toplumun zahiren İslâm üzere olup müşrik düşmanlar tarafından tehdit edilmemesine dayanarak, Yüce Allah'ın dini salt şekli olarak kemale ermiş sayıp bu durumu kendine nispet ederek insanlara yönelik bir lütfü olarak nitelendirmesi mümkün müdür? Müslümanların arasında gizlice toplantılar düzenleyen, aralarına sızan, bozgunculuk çıkaran, işleri tersine çevirmeye çalışan, dini ifsat edici çalışmalar yapan, kuşkular yaratan münafık gruplar vardı. Bilindiği gibi münafıklar sorunu büyük ve önemliydi. Kur'ân'ın birçok ayetleri bu hususa değinmiştir. Örneğin, Münafıkun suresinin neredeyse tüm ayetleri, Bakara, Nisâ, Mâide, Enfâl, Tevbe ve Ahzâb surelerinin bir kısmı onlara ayrılmıştır.

Anlayamıyorum, o gün münafık gruplar nereye kayboldular? Sesleri, solukları nasıl kesildi? Hileli düzenleri nasıl bir anda boşa çıktı, batıl zihniyetleri yok olup gitti? Münafıkların varlıklarına rağmen sırf müşriklerin Mekke'den uzaklaştırılmasına dayanarak yüce Allah'ın o

gün Müslümanlara, dinin zahirini kemale erdirmesini, nimeti zahiren tamamlamasını, İslâm'ın zahirine razı oluşunu lütuf sayması ve bunu bir minnet olarak zikretmiş olması nasıl mantıklı olabilir? Oysa münafıklar, müşriklerden daha şiddetli ve yıkıcı düşmandırlar. Nitekim *"Onlar düşmandır, onlardan sakın."* (Münafikun, 4) ayeti bu sözümüzü doğruluyor.

Yüce Allah'ın iç yapısı bu şekilde karmaşık olan bir dinin zahirini kemal olarak nitelendirmesi yahut iç yapısı bedbaht unsurlar barındırmasına rağmen nimetini tamamladığını vurgulaması veya bu anlamıyla İslâm'ın zahirinden razı olduğundan haber verip bunun bir lütuf olduğunu belirtmiş olması mümkün müdür? Oysa Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Yoldan saptıracıları yardımcı tutmuş değilim."* (Kehf, 51) Yüce Allah, münafıklarla ilgili olarak -onların dinini kastederek- şöyle buyuruyor: *"Siz onlardan razı olsanız bile, Allah yoldan çıkan topluluktan razı olmaz."* (Tevbe, 96) Bütün bunların ötesinde ayetin ifade tarzı mutlak; kemale erme, tamamlama, razı olma, din, İslâm ve nimet gibi olguları herhangi bir açıdan kayıtlamıyor.

Diyebilirsiniz ki: Bu ayet -daha önce de işaret edildiği gibi- aşağıdaki ayetin kapsadığı vadin yerine getirilişinin ifadesidir: *"Allah sizden, inanıp iyi işler yapanlara vaat etmiştir: Onlardan öncekileri nasıl hükümran kıldıysa, onları da yeryüzünde hükümran kılacak ve kendileri için seçip beğendiği dinlerini kendilerine sağlamlaştıracak ve korkularının ardından kendilerini tam bir güvene erdirecektir. Bana kulluk edecekler ve bana hiçbir şeyi ortak koşmayacaklar."* (Nûr, 55)

Görüldüğü gibi, ayette Müslümanlara kendileri için razı olunmuş dinlerinin kemale erdirileceği vadediliyor. Tefsirini sunduğumuz ayette ise, bu vaade şu ifadeler tekabül ediyor: *"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım (kemale erdirdim) ve size din olarak İslâm'a razı oldum."* Şu hâlde, razı olunmuş dinlerinin kemale erdirilişinden maksat, dinin onlar için egemen kılınışı, onun müşriklerin sıkıştırmalarından kurtarılışıdır. Münafıklara gelince, onların durumu farklıdır, dini baskı altında tutup sıkıştırmayla bir ilintileri yoktur. Ayetin Arefe günü nazil olduğuna ilişkin rivayetlerin işaret ettikleri anlam da budur. Nitekim bir diğer grup da, burada dinî amellerin ve bu amelleri yerine ge-

tiren Müslümanların müşriklerin sıkıştırmalarından kurtuluşları kastedilmiştir, şeklinde görüş belirtmişlerdir.

Size verecek cevabım şudur: "*Bugün... olgunlaştırdım.*" ayetinin, "*Allah inananlara vadetmiştir...*" ayetinin içerdiği vaadin somut ifadesi oluşu, keza tefsirini sunduğumuz ayette geçen, "*sizin dininizi olgunlaştırdım.*" ifadesinin öteki ayetteki, "*kendileri için seçip beğendiği dinlerini kendilerine sağlamlaştıracak...*" ifadesine tekabül edişi, onun anlamını ifade ediyor oluşu bir gerçektir ve bunda en ufak bir kuşkuya mahal yoktur.

Ne var ki Nûr suresindeki ayet, "*Allah inananlara ve iyi işler yapanlara vaat etmiştir*" ifadesiyle başlıyor. Burada Müslümanlar arasında amellerinin içi-dışı bir olan özel bir grup kastediliyor. Dinin öngördüğü biçimde sergiledikleri amelleri, Allah katında hükme bağlanan dinî kurallarla örtüşüyor. Dolayısıyla Allah'ın onlar için razı olduğu dinlerinin sağlamlaştırılması hoşnut olunan dinin Allah'ın ilmi ve iradesi kapsamındaki kısmının yasa kalıplarına dökülerek, vahiy yoluyla cüzlerini onların nezdinde toplayarak kemale erdirmesi anlamını ifade eder. Ki kâfirlerin onların dinlerini yok etmekten yana umutsuzluğa düşmelerinden sonra, kendileri kemale erdirilmiş bu dinin buyrukları doğrultusunda Allah'a yönelik kulluk yükümlülüklerini yerine getirsinler.

Bizim söylediğimiz şudur: Yüce Allah'ın dini kemale erdirmesinin anlamı, farzların yasa niteliğinde hükme bağlanması açısından kemale erdirilmesidir. Dolayısıyla adı geçen ayetin inişinden sonra herhangi bir farz konulmamıştır. Yoksa kastedilen, müminlerin amellerinin, özellikle haclarının müşriklerin amellerinden ve haclarından kurtarılması, iki tarafın amellerinin birbirine karışmayacak şekilde ayrılması değildir. Diğer bir ifadeyle, dinin kemale erdirilişinin anlamı, onun artıktan sonra eksilişi kabul etmeyecek şekilde en yüksek mertebeye çıkarılışıdır.

Tefsir-ul Kummi'de müellif der ki: Bana babam anlattı, o da Safvan b. Yahya'dan duymuş, ona A'lâ haber vermiş. O, Muhammed b. Müslim kanalıyla İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini duymuş: "Allah'ın indirdiği son farz, velayettir. Ondan sonra herhangi bir farz indirilmemiştir. Ardından, 'Kura-ul Gamim' denilen yerde, '*Bugün sizin dininizi*

olgunlaştırdım.' ayeti indi. Resulullah (s.a.a) bu hükmü 'Cuhfe' denilen yerde tebliğ etti. Ondan sonra da herhangi bir farz inmedi."

Aynı anlamı içeren bir hadisi Tabersi Mecma-ul Beyan tefsirinde İmam Bâkır ve İmam Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir. Ayyâşî de kendi tefsirinde Zûrare kanalıyla İmam Bâkır'dan aktarmıştır. [c.1, s.292, h:20]

Şeyh Tusî el-Emalî adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Cafer b. Muhammed'den, o babasından, o İmam Cafer Sadık'tan (a.s), o da Emir-ül Müminin Ali'den (a.s) şöyle rivayet eder: Resulullah'ın (s.a.a) şöyle buyurduğunu duydum: "İslâm beş temel üzerine bina edilmiştir: İki şahadet ve iki arkadaş..." Orada hazır bulunanlar, "İki şahadeti biliyoruz, iki arkadaş nedir?" diye sordular. Buyurdu ki: "Namaz ve zekât. Çünkü biri olmadan diğeri kabul edilmez. Ayrıca oruç ve yol bulabilenlerin Beytullah'ı hacetmeleri. Bunlar velayetle son bulmuştur." Ardından yüce Allah, "*Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'a razı oldum.*" ayetini indirdi. [c.2, s.132]

Fettal b. el-Farisi "Ravzat-ul Vaizin" adlı eserinde İmam Bâkır'dan (a.s) Peygamberimizin (s.a.a) hac için gidişini, Medine'ye dönüş yolunda Ali'yi velayet makamına atayışını, konuyla ilgili ayetin inişini anlatır. Burada Resulullah'ın (s.a.a) Gadir-i Hum günü yaptığı uzun bir konuşmaya da yer verir. [Ravzat-ul Vaizin, s.89]

Ben derim ki: Benzeri bir hadisi, Tabersi el-İhticac adlı eserinde kendisi bitişik rivayet zinciriyle el-Hadremi'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) aktarır.¹ Ayetin velayet hakkında indiğini Kuleynî el-Kâfi'de,² Şeyh Saduk da el-Uyûn'da³ rivayet eder. Tümü rivayet zinciriyle Abdulaziz b. Müslim'e, ondan İmam Rıza'ya (a.s) isnat edilir. Yine ayetin "velayet"le ilgili olarak indiğini Şeyh Tusi el-Emalî adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle İbn-i Ebi Umeyr'den, o Mufaddal b. Ömer'den, o İmam Sadık'tan (a.s), o da atası Emir-ül Müminin'den (a.s) rivayet eder. [c.1, s.124]

Bunu Tabersî de Mecma-ul Beyan tefsirinde kendi rivayet zinciri-

1- [el-İhticac, c.1, s.68.]

2- [Usûl-ü Kâfi, c.1, s.282.]

3- [el-Uyûn, c.1, s.216, h:1]

riyle Ebu Harun el-Abdi'den, o Ebu Said el-Hudri'den rivayet eder. Şeyh Tusî el-Emalî adlı eserinde konuyla ilgili olarak İshak b. İsmail en-Nişaburî'den, o İmam Sadık'tan (a.s), o atalarından (a.s), onlar Hasan b. Ali'den (a.s) bir hadis rivayet ederler.¹ Konuyu kısa tutmak istediğimizden epey uzun olan bu rivayetlerin metinlerini sunmadık. Dileyen kaynaklara başvurabilir. Hidayeti bahşeden Allah'tır.

1- [el-Emalî, c.2, s.132]

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ^ن قُلْ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ^{لا} وَ مَا عَلَّمْتُمْ مِنَ
 الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ^ن فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ
 وَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ^ن وَاتَّقُوا اللَّهَ^ج إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٤﴾ الْيَوْمَ
 أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ^ن وَ طَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَ طَعَامُكُمْ حِلٌّ
 لَهُمْ^ن وَ الْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَ الْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
 مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَ لَا مُتَّخِذِي
 أَخْدَانٍ^ط وَ مَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَ هُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنْ
 الْخَاسِرِينَ ﴿٥﴾

4- Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: Size temiz şeyler helâl kılındı. Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz av köpeklerinin, sizin için tuttuklarını yiyin ve [hayvanı av peşine salarken] üzerine Allah'ın adını anın, Allah'tan korkun [eğlence için hayvanları avlama-yın]. Çünkü Allah hesabı çabuk görür.

5- Bugün size temiz şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yemeği [buğday vb. hububat] size helâl, sizin yemeğiniz de onlara helâldir. İnanan kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar-iffetli olup zina etmemeniz ve gizli dostlar tutmamanız üzere mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helâldir. Kim imanını [iyi amellerin kaynağı olan hak itikatları] inkâr ederse, onun ameli boşa çıkmıştır ve o, ahirette kaybedenlerdendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

"Sana kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: Size temiz şeyler helâl kılındı." Bu ifadede genel ve mutlak bir soruya genel ve mutlak bir cevap verilmiştir. Cevabın içeriğinde helâl haramdan ayıran bütünsel bir ölçüt sunulmuştur. Buna göre, üzerinde normal-kabul edilebilir bir tasarrufta bulunulmak istenen şeyin iyi ve temiz olması gerekir. Aynı şekilde "iyi ve temiz şey" kavramının da herhangi bir kayıtlama getirilmeksizin mutlak olarak ifade edilmesi, iyi ve temiz şeyin belirlenmesinde geleneksel-kabul edilebilir anlayışın iyi ve temiz görüldüğü şeyin esas alınmasını gerektirmektedir. Buna göre, geleneksel-normal insanların anlayışlarının iyi ve temiz gördüğü şey, iyi ve temizdir. İyi ve temiz olan her şey de helâldir.

Bir şeyin helâl ve iyi oluşunun kriteri olarak geleneksel anlayışı göstermemizin nedeni, fıkıh metodolojisi çerçevesinde vurgulandığı üzere mutlak bir ifadenin ancak bu şekilde yorumlana bileceğidir.

"Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz av köpeklerinin, sizin için tuttuklarını yiye ve üzerine Allah'ın adını anın." Bir görüşe göre, bu ifade "teyyibat=iyi ve temiz şeyler" konusuna matuftur. Yani eğittiğiniz hayvanların tuttukları av hayvanları da size helâl kılındı; yani ifadenin açılımı aslında şöyledir: "U-hille lekum saydu ma allemtum minel cevarih." Buna göre, ifade mahzuz bir muzaf takdir edilmek suretiyle özetlenmiştir. Çünkü ayetin akışı buna delâlet etmektedir.

Ancak anlaşıldığı kadarıyla cümle, ilk cümlelerin yerine matuftur. "mâ allemtum=öğreterek yetiştirdiğiniz" ifadesindeki "mâ" edatı, şart edatıdır. Şart cümlesinin cezası da, "fekulû mim mâ emsekne aleykum=sizin için tuttuklarını yiye." ifadesidir. Dolayısıyla takdir etmeye gerek yoktur.

Ayetin orijinalinde geçen "cevarih" kelimesi, "carihe" kelimesinin çoğuludur ve avlanarak beslenen kartal, şahin gibi kuşlar; köpek ve pars anlamına gelir. Ayette geçen "mukellibin" kelimesi, cümlede hâl fonksiyonunu icra ediyor. "Teklîb" kipinin aslı, köpeklerin av için eğitilmesi ya da av köpeklerinin edinilip av peşine salınması anlamını ifade eder. Cümlelerin bu kelimeyle kayıtlandırılması, hükmün sırf av köpeğine öz-

gü olduğuna, ötesini kapsamadığına delâlet etmiyor değildir.

"*Sizin için tuttukları*" ifadesi, gramatik açıdan cümlelerin "zarf" ile kayıtlandırılmasına örnektir. Bununla, helâlliğin, köpeğin sahibi için avlandıklarıyla sınırlı olduğuna, kendisi için avladıklarının bu kapsama girmediğine işaret ediliyor.

"*Üzerine Allah'ın adını anın.*" Bu, avlanan hayvanın etinin helâl olmasının şartlarının tamamlanışına yönelik bir ifadedir. Buna göre, avlanan şey, eğitilmiş av hayvanı, yani av köpeği aracılığıyla avlanılmış olmasının, avcı için avlanmış olmasının yanında üzerine Allah'ın adı da anılmalıdır.

Şu sonuç çıkıyor ortaya: Eğitilmiş av hayvanları -yani av köpekleri- eğitilmişlerse ve boğazlandığında yenmesi helâl olan yabani bir hayvanı sizin için tutmuşlarsa ve siz de üzerine Allah'ın adını anmışsanız, siz ulaşmadan hayvan can vermişse yiyin; çünkü bu, onun için boğazlanma hükmüne geçer. Şayet ölmemişse, bu durumda boğazlanması ve üzerine Allah'ın adının anılması bir gereklilik olur.

Ayetin sonunda, "*Allah'tan korkun. Çünkü Allah hesabı çabuk görendir.*" ifadesinin yer almış olması, bu hususta Allah'tan korkup sakınmanın gerekliliğine yönelik bir işarettir. Bu uyarıyla güdülen amaç, avın bir hayvan katliamına, sadist bir gösteriye, bir zorbalık gösterisine, [çağdaş] av partilerinde olduğu gibi zavallı hayvanların gereksiz yere öldürüldüğü bir can pazarına dönüştürülmesinin önlenmesidir. Kuşkusuz Allah, hesabı çabuk görür. Zulmün, haksızlığın cezasını ahiretten önce bu dünyada verir. Çoğu zaman gözlemlediğimiz gibi zavallı hayvanları eğlence olsun diye tuzağa düşürüp habersiz öldürenlerin akıbeti korkunç olmuştur.

"Bugün size temiz şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yemeği size helâl, sizin yemeğiniz de onlara helâldir." Önceki ayette zikredildiği hâlde burada temiz şeylerin helâl kılındığı bir kez daha tekrarlanıyor ve ifadeye, "*Bugün*" kelimesiyle başlanıyor. Bunun nedeni, Ehlikitab'ın yiyeceklerinin ve iffetli kadınlarının müminlere helâl kılınmış olması suretiyle Allah'ın onlara yönelik lütfüne dikkat çekmektir.

"*Size temiz şeyler helâl kılındı.*" ifadesinin, "*Kendilerine kitap verilenlerin yemeği...*" ifadesine eklenmesi, kesin olanın kuşkulu ola-

na eklenmesine bir örnektir. Bununla güdülen amaç; muhatabın tatmin olmasını sağlamak, kalbindeki rahatsızlığı ve huzursuzluğu gidermektir. Bu tıpkı bir efendinin kölesine şöyle demesine benzer: "Sana verdiklerimin hepsi senindir. Fazladan da şunu şunu veriyorum." Eğer köle efendisinin vade verdiği şeylerin gerçekleşmesinden kuşku duyarsa, imdada kendisine kesin olarak verdiği şeyler yetişir ve konuya ilişkin kesin bilgisi sayesinde içindeki kuşklar ortadan kalkar. Aşağıdaki ayetler de bir açıdan bu tarz bir anlatıma örnek oluşturmaktadır: *"Güzel davrananlara daha güzel karşılık ve fazlası var."* (Yûnus, 26) *"Orada onlara istedikleri her şey vardır. Katımızda daha fazlası da vardır."* (Kâf, 35)

Müminler daha önce Ehlikitap'la iç içe yaşamama, onlara karışmama, onlarla temas hâlinde olmama ve onları dost edinmeme hususunda kesin bir dille uyarıldıkları için, onların yiyeceklerinin helâllığı hususunda kalpleri bir türlü tatmin olmuyordu. Bu yüzden Ehlikitab'ın yiyeceğinin helâl kılınışı meselesi, temiz şeylerin helâl kılınışı meselesiyle bağlantılı olarak zikredilince, Ehlikitab'ın yiyeceklerinin de helâl kılınan diğer temiz şeylerin kapsamına girdiğini anladılar. Böylece nefislerindeki huzursuzluk dindi, kalpleri mutmain oldu. Aşağıdaki ifade için de aynı durum geçerlidir: *"İnanan kadınlardan iffetli olan kadınlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar... size helâldir."*

"Kendilerine kitap verilenlerin yemeği size helâl, sizin yemeğiniz de onlara helâldir." Şurası açıktır ki bu, tek bir hususu ifade eden bir tek sözdür. Çünkü, *"sizin yemeğiniz de onlara helâldir."* ifadesi, Ehlikitap için helâl olmayı ifade eden bir teşriî hüküm konumunda değildir. Onlara bir yükümlülük yöneltilmiyor. Her ne kadar, kâfirlerin dinin temel prensipleri gibi ayrıntı nitelikli hükümleriyle de yükümlü olduklarını da düşünüyorsak da... Çünkü onlar Allah'a, Resulüne, Resulünün getirdiği dine inanmıyorlar; ne dinliyorlar, ne de kabul ediyorlar. Bir yerde hitap gereksiz olacaksa, konuşma boşa gidecekse, o tür konularla ilgili hitaplar yöneltmek, Kur'ân'ın ifade tarzıyla bağdaşmaz. Ama edebi sanatlar açısından etkili ve elverişli olması başka. İnsanlara yönelik genel hitaptan Hz. Peygambere (s.a.a) yönelik özel hitaba geçiş yapılması (iltifat sanatı) vb. gibi. Aşağıdaki ayetleri buna

örnek gösterebiliriz: *"De ki: Ey Ehlikitap, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin."* (Âl-i İmrân, 64), *"De ki: Rabbimin şanı yücedir. Ben sadece elçi olarak gönderilen bir insan değil miyim?"* (İsrâ, 93) Bunun gibi birçok ayet sunulabilir.

Kısacası, *"Kendilerine kitap verilenlerin yemeği..."* ifadesiyle, Ehlikitab'ın yemeğinin Müslümanlara helâl kılınışının ayrı, Müslümanların yemeğinin de Ehlikitab'a helâl kılınışının ayrı bir hüküm oluşu kastedilmiyor. Bilâkis, bir tek hüküm açıklanıyor. O da yemeğin üzerindeki haram oluş durumunun kaldırılıp, helâl oluş durumunun vurgulanmasıdır. Demek isteniyor ki, ortada herhangi bir yasak yoktur ki taraflardan biriyle ilintilendirilsin. Şu ayet-i kerime bu tarz anlatıma bir örnektir: *"Eğer onların gerçekten inanmış olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri döndürmeyin. Ne bu kadınlar onlara helâldir, ne de onlar bunlara helâl olurlar."* (Mümtehine, 10) Yani arada helâllik durumu yoktur ki taraflardan biriyle ilintilendirilsin.

Kaldı ki, ayetin orijinalinde geçen "taâm=yemek" kelimesi, sözlükte onunla beslenen ve açlık giderilen tüm yiyeceklerle şamil bir kavramdır. Ancak bir görüşe göre, bununla buğday ve diğer hububat kastedilmiştir. "Lisan-ul Arab" adlı sözlükte deniliyor ki: "Hicazlılar 'et-taam' kelimesini mutlak olarak kullandıklarında, onunla özellikle buğday kastederlerdi... el-Halil der ki: Araplar konuşmalarında 'et-taam' kelimesini daha çok buğday anlamında kullanırlar." [Lisan-ul Arab'tan alınan alıntı burada sona erdi.]

İbn-i Esir de "en-Nihaye" adlı eserinde bu yönde görüş belirtmektedir. Bu nedenledir ki, Ehlibeyt İmamlarından gelen rivayetlerin çoğusunda, "Ayette geçen 'et-taam'dan maksat, buğday ve diğer hububattır" diye açıklama yer almıştır. Fakat bazı rivayetlerde, başka bir anlam ön plâna çıkmaktadır. İnşallah önümüzdeki rivayetler bölümünde konuyla ilgili açıklamalara yer vereceğiz.

Her hâlükârda, bu helâl kılma, Ehlikitab'ın domuz eti gibi boğazlansa bile helâl olmayan etleri veya boğazlanması durumunda helâl olabilecek, ancak boğazlamadıkları, mesela üzerinde Allah'ın adını anmadıkları ve İslâmî usullere uygun kesmedikleri hayvanların etlerini içeren yemeklerini kapsamaz. Çünkü yüce Allah, tahrîm (haram kılma) ayetleri dediğimiz Bakara, Mâide, En'âm ve Nahl surelerinde yer

alan konuya ilişkin dört ayette, daha önce açıkladığımız gibi bu saydıklarımızı "(rics=)pislik", "(fisk=)yoldan çıkma" ve "(ism=)günah" olarak nitelendiriyor. Allah, "pislik", "yoldan çıkma" veya "günah" olarak nitelendirdiği bir şeyi helâl kılıp sonra da bunu, "*Bugün size temiz şeyler helâl kılındı.*" şeklindeki bir ifadeyle kullarına yönelik bir minnet olarak sunmaktan münezzektir.

Kaldı ki, haram olan bu şeyler, tefsirini sunduğumuz ayetin hemen öncesinde de bu niteliklerine vurgu yapılarak zikredilmişlerdir. Hiç kimse böyle bir konuda nesihatten söz edemez. Özellikle mensuh olmayıp nasih olduğu belirtilen Mâide suresiyle ilgili olarak böyle bir husus düşünülemez.

"İnanan kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar..." Hükmün ilgili olduğu şahıslar hakkında "Yahudi ve Hıristiyanlardan" veya "Ehlikitap'tan" gibi bir ifade kullanılmayıp, "*kendilerine kitap verilenler...*" şeklinde bir vasfın kullanılmış olması, ilâhî minnetin dile getirildiği, hafifletme ve kolaylaştırma niteliklerinin ön plâna çıkarıldığı bir bağlamda hükmün nedenine vurgu yapıyor değildir.

Buna göre şöyle bir anlam elde ediyoruz: Erkeklerinizle, Ehlikitap'tan iffetli kadınların evlenmelerine ilişkin yasağı kaldırmakla size minnet ediyoruz. Çünkü gayrimüslim gruplar içinde bunlar size daha yakındırlar. Onlara kitap verilmiştir. Peygamberlik kurumunu inkâr eden müşrik ve putperestlerin aksine tevhide ve risalet misyonuna inanırlar. Bu çıkarsamamızı, "*kendilerine kitap verilenler*" ifadesinin, "*sizden önce*" sözüyle kayıtlandırılmış olmasından da algılıyoruz. Ki bu ifade, gayet açık bir şekilde adımların aynı hedefe yönelik oluşuna, kaynaşmışlığa ve ortaklığa vurgu yapmaktadır.

Dolayısıyla ayet, minnet ve hafifletme bağlamında söz konusu olduğu için, "*Müşrik kadınlarla, onlar iman edinceye kadar evlenmeyin.*" (Bakara, 221) ve "*Kâfir kadınların nikâh bağlarını tutmayın.*" (Mümtehine, 10) ayetleriyle neshedilmiş olmayacağı açıktır.

Kaldı ki, örnek olarak sunduğumuz ayetlerin ilki Bakara suresinde yer almaktadır. Bakara suresi ise, Mâide suresinden önce Medine'de inmiş ilk uzun suredir. İkinci ayet ise, Mümtehine suresinde yer alır. Bu sure de Medine'de, Mekke fethinden önce inmiştir. Dolayısıyla ini-

şî Mâide suresinden öncedir. Mâide suresinin Resulullah'a (s.a.a) inen son sure olması, öncesindeki bazı hükümleri neshedip kendisinden bir şeyin neshedilmemiş olmasının yanı sıra, önce gelenin sonra geleni neshetmiş olması da mantıki değildir.

Öte yandan "*Müşrik kadınlarla, onlar iman edinceye kadar evlenmeyin.*" (Bakara, 221) ayetini, tefsirimizin ikinci cildinde incelerken Bakara ve Mümtehine surelerindeki ayetlerin, Ehlikitap kadınlarıyla evlenmenin haram olduğuna delâlet etmekten uzak olduklarını belirtmiştik.

Bir açıdan Mümtehine suresindeki ilgili ayetin haramlığa delâlet ettiği düşünülse dahi, nitekim minnet ve hafifletme bağlamında Mâide suresindeki ilgili ayet o ana kadar yürürlükte olan yasal bir engele işaret ediyor; -ki yürürlükte olan bir yasak yoksa, minnet ve hafifletmenin bir anlamı olmaz- bu durumda Mâide ayeti, Mümtehine ayetini neshetmiş olur. Bunun tersi doğru olmaz. Çünkü neshetme, sonradan gelenin özelliğidir. Rivayetler bölümünde bu ikinci ayet üzerinde duracağız.

Ayrıca ayetin orijinalinde geçen "muhsanat" kelimesi, "iffetliler" anlamına gelir. İffetlilik "ihسان" kavramının anlamlarından biridir. Şöyle ki, "*İnanan kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar...*" ifadesi gösteriyor ki, "muhsanat"tan maksat evli olmayan kadınlardır. Bu husus açıktır. Sonra, daha önce açıklamasını yaptığımız gibi Ehlikitab'ın namuslu kadınlarıyla müminlerin namuslu kadınlarının bir arada zikredilmesi, her iki bağlamda da "muhsanat" kavramının aynı anlamda kullanıldığını gösterir. Ancak bununla "Müslüman olmak" şeklinde bir anlam kastedilmiş olamaz. Çünkü, "*sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar...*" ifadesi kullanılmıştır. Bununla sadece özgür kadınların kastedilmiş olması da söz konusu değildir. Çünkü ayetten algıladığımız minnet havası, cariyeleri dışarıda bırakan ve sırf özgür kadınlarla sınırlı kalan bir helâl kılmayla bağdaşmıyor ve "muhsan"ın iffetli olma anlamı geride kalıyor. Dolayısıyla "muhsanat" ifadesinden kastedilen, iffetli kadınlardır.

Bütün bunların ötesinde ayet-i kerime, Ehlikitab'ın namuslu kadınlarının müminlere helâl olduğunu vurguluyor. Ücretin verilmesinin ve onlardan yararlanmanın iffeti korumaya yönelik olmasının gizli

dost edinme ve metres tutma şeklinde bir ilişki kurulmamasının şart koşulması dışında, nikâhın sürekli veya geçici olması gibi herhangi bir kayda yer verilmiyor. Tefsirimizin 4. cildinde, "*O hâlde ne zaman onlarla müt'a nikâhı yaptınızsa...*" (Nisâ, 24) ayetini tefsir ederken müt'ânın da tıpkı daimi nikâh gibi meşru bir evlilik şekli olduğunu açıklamıştık. Daha fazla bilgi için fıkıh bilimine baş vurulabilir.

"İffetli olup zina etmemeniz ve gizli dostlar tutmamanız üzere mehirlerini verdiğiniz takdirde" Bu ayet, nikâhlanması haram olan kadınları ele alan ayetlerin ifade tarzını andırmaktadır: "*Bunun dışında kalanı iffetli olmak, zina etmemek üzere mallarınızla aramanız size helâl kılındı.*" (Nisâ, 24) Bu cümle, ayetin maksadının Ehlikitap'tan iffetli kadınlarla evlenmenin helâllüğünü açıklamak olduğuna ve cariyeleri kapsamadığına ilişkin bir karinedir.

"Kim imanı inkâr ederse, onun ameli boşa çıkmıştır ve o, ahirette kaybedenlerdendir." "Küfr" kelimesi, aslında "örtmek" demektir. Dolayısıyla anlamının gerçekleşmesi, üzeri örtülebilen sabit bir şeyle mümkün olabilir. Nitekim ortada örtülen bir şey olmadıkça hicab=örtü de bir anlam ifade etmez. Dolayısıyla küfrün (örtmenin) varlığı da "küfredilen" (örtülen) bir sabit şeyin varlığını gerektirir. Allah'ın nimetini, Allah'ın ayetlerini, Allah'ı ve Resulünü ve ahiret gününü inkâr etmek, üzerini örtmek gibi.

Şu hâlde imanı inkâr etmek (küfretmek), öncelikle sabit bir imanın varlığını gerektirir. Bununla kastedilen, imanın mastarı, yani inanmak manası değil elbette. Bilâkis, ism-i mastar anlamıdır. Ki bu da, müminin kalbinde oluşan etki ve kalıcı niteliktir. Yani, salih amellerin kaynağı olan hak itikatlardır. Dolayısıyla imanı inkâr etme ifadesi, hak olduğu bilinen amelleri terk etmek anlamına dönüktür. İslâm'ın hak olduğu bilinmekle beraber müşriklerin dost edinilmesi, onlarla içice bir hayat sürdürülmesi ve onların eylemlerine katılınması gibi. Ve dinin temel prensipleri oldukları kesin olarak bilinmekle beraber namaz, zekât, oruç ve hac gibi dinin temel prensiplerinin terk edilmesi gibi.

İşte imanı inkâr etmenin anlamı budur. Ancak burada bir incelik söz konusudur. Şöyle ki: Küfür bir şeyin üzerini örtmek demektir. Varlığı sabit olan olguların örtülmesi, zihinde canlandığı anlamı itibariyle, ancak sürekli ve kesintisiz olması durumunda bu nitelemeyi

hakkedebilir. Dolayısıyla imanın inkârı, ancak bir insanın imanın gerektirdiği ve bilgisinin de ilintili olduğu bir ameli terk etmesi ve bunu sürekli yinelemesi durumunda söz konusu olabilir. Bir kimse imanın gereklerini bir veya iki kere örtse, bunu sürekli bir alışkanlık hâline getirmese, buna küfür niteliği taşır denilmez; bu, gerçekte yapmış olduğu fiskiştir.

Buradan hareketle anlıyoruz ki: *"Kim imanı inkâr ederse..."* ifadesinden maksat, sıfat yerine fiil kullanılmış olsa bile, süreklilik ve alışkanlık hâline getirmedir. Şu hâlde hak olduğunu bildiği, dinin temel prensiplerinden olduğuna kesin olarak kani olduğu şeyleri yerine getirmeyen insan imanın kâfiridir. *"Onun ameli boşa çıkmıştır"* ifadesinde de vurgulandığı gibi, eylemleri sonuçsuz kalmıştır.

Bu açıdan ayet, aşağıdaki ayetle aynı hedefe yönelik olduğunu göstermektedir: *"Doğru yolu görseler onu yol edinmezler, ama azgınlık yolunu görseler, onu yol edinirler. Çünkü onlar, ayetlerimizi yalanladılar ve onları umursamaz oldular, ayetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanların eylemleri boşa çıkmıştır. Onlar, yalnız yaptıklarıyla cezalanmıyorlar mı?"* (A'râf, 147) Bu ayette muhataplar gördükleri yani bildikleri hâlde azgınlık yolunu tutup doğru yoldan sapmakla nitelendiriliyorlar. Ardından bunun yerine ayetleri yalanlama niteliği kullanılıyor. Bir ayetin, yani işaretin ayet ve işaretliği ancak onun kanıtsallığının bilinmesi durumunda söz konusu olabilir. Bunu da ahireti yalanlama olarak açıklıyor. Çünkü ahiret inkâr edilmiş olsaydı, ona ilişkin bilgi hakkın terk edilmesini engellerdi. Daha sonra böyle kimselerin amellerinin boşa gittiği belirtiliyor.

Bunun bir benzeri de şu ayet-i kerimelerdir: *"De ki: Size amelleri bakımından en çok ziyana uğrayacak olanları söyleyeyim mi? Dünya hayatında bütün çabaları boşa gitmiş olan ve kendileri de iyi iş yaptıklarını sanan kimseleri? İşte onlar, Rablerinin ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa çıkan kimselerdir. Kıyamet günü onlar için bir terazi kurmayız."* (Kehf, 103-105) Bu ayetlerin, önceki açıklamada vurgulandığı anlam itibarıyla imanı inkâr konusuyla örtüşükleri açıktır.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalar üzerinde düşünülünce, *"Kim imanı inkâr ederse, onun ameli boşa çıkmıştır."* ifadesinin öncesiyle

ilişkisinin niteliği belirginleşir. Buna göre bu cümle, önceki açıklamanın bütünleyicisi konumundadır. Bu, Allah'ın emirlerini ciddiye almama, kâfirlerle içli dışlı olma yoluyla müminlere yönelebilecek bir tehlikeye karşı uyarı işlevini görmektedir. Çünkü yüce Allah Ehlikitab'ın yemeğini ve iffetli kadınlarını müminlere helâl kılmışsa, bu, tamamen müminlere yönelik bir kolaylaştırma ve hafifletmedir. Takvanın yayılması için bir vesiledir. Burada amaç, İslâm'ın tertemiz ahlâkının bunlara sahip Müslümanlar aracılığıyla başka topluluklara sirayet etmesidir. Dolayısıyla yararlı bilgiye teşvik eden, salih amel işlemeye yöneltten bir işlevi vardır.

Söz konusu hükmün yasalaştırılmasının hikmeti budur. Yoksa zevk ve eğlencenin girdabına düşülsün, Ehlikitap dilberleriyle gönül eğlendirilsin, heva-heves vadilerine dalınsın, sevgilerinin, aşklarının meftunu olunsun, güzelliklerin baştan çıkarıcı cazibesine kapılınsın diye değil... Ehlikitap dilberlerinin baştan çıkarıcı cazibeleri, bu ilişkide belirleyici olunca, onların ve soydaşlarının ahlâkı Müslümanların ahlâkına baskın çıkar, onların yıkıcılıkları, bozgunculukları, Müslümanların yapıcılığını, salahlarını alt eder. Sonra Müslümanları gerisin geri cahiliye bataklığına yuvarlayan bir musibete dönüşür. Bunun sonunda bir lütuf olarak sunulan bu ilâhî minnet ölümcül bir fitne, bir mihnet olup çıkar. Aslında bir nimet olarak bahşedilen hafifletme, yaman bir felâketin kendisi olur.

Bu yüzden yüce Allah, Ehlikitab'ın yemeğinin ve iffetli kadınlarının helâl olduğunu açıkladıktan hemen sonra, müminleri uyarıyor: Bu nimetten yararlanırken, sonuçta imanı örtecek, salih amelleri örtbas edecek, inkâr edecek şekilde zevkusefa içinde başlarını alıp gitmesinler. Dinin temel prensiplerini terk etmelerini ve haktan yüz çevirmelerini gerektirecek şekilde cazibelerinin sarhoşu olmasınlar. Böyle olursa, önceden yapmış oldukları ameller boşa gider ve ahirette çabalarının başarısız olmasına ve ziyana uğramalarına sebep olur.

Biliniz ki müfessirler, *"Bugün size temiz şeyler helâl kılındı..."* ayeti üzerinde etraflıca durmuş, derinliklerine inmişler. Bu yüzden oldukça farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ki neticede lafzın kaldırmadığı, ayetin akışının onaylamadığı garip tefsirler ortaya çıkmıştır. Örneğin bazılarına göre, *"Size temiz şeyler helâl kılındı."* ifadesiyle, Bahi-

ra, sâibe, vasîle ve hamî gibi, yiyecekler helâl kılındı, demek isteniyor. [Bu evcil hayvanlar, Arapların bâtil inanç ve âdetlerine göre, kesilmez ve etleri yenmezdi. Konuyla ilgili ayrıntılı açıklama bu surenin 103. ayetinde gelecektir.]

Diğer bazısına göre, "*Kendilerine kitap verilenlerin yemeği size helâldir.*" ifadesinin anlamı şudur: Bu yemekleri ilk yasa itibariyle Allah size haram kılmamıştır. Etleri de, İslâmî usûllere göre değil de kendilerince boğazlamış olsalar size helâldir.

Diğer bazısı ise şöyle demiştir: "...yemekleri..." yani, onlarla birlikte yemek yemek." Başkalarına göre, "*İnanan kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar.*" ifadesiyle, onların bu haram kılınmadan önce temelde helâl oluşları kastediliyor. Hatta, '*Bunun dışında kalanı... size helâl kılındı.*' ifadesi, bunların helâl kılındığını göstermek bakımından yeterli bir kanıttır." Bir diğer grup da şu görüşü savunmuştur: "*Kim imanı inkâr ederse, onun ameli boşa çıkmıştır.*" ifadesi uyarı amaçlıdır. Ayetin giriş kısmında belirtildiği şekliyle Ehlikitab'ın yemeğinin ve iffetli kadınlarının helâl olduğu hususunun inkâr edilmemesi isteniyor."

Bu ve benzeri yorumlar, tefsir bilginlerinin ihtimal verdikleri açıklamalardır. Ancak bunların bazısı boşboğazlıktan ve ipe sapa gelmez zorlamalardan öte gitmediği ortadadır. Söz gelişi "*Bugün... helâl kılındı*" ifadesinin, hiçbir kanıta dayanmaksızın önceki ifadeyle kayıtlandırılması bunun tipik bir örneğidir.

Bazısı da ayetin akışının içerdiği gün, minnet, hafifletme vb. sınırlandırıcı olguların çürüttüğü yaklaşımlardır. Ki biz bu olgular üzerinde ayrıntılı bir şekilde durduk.

Ayetlerden anlaşılan anlamdan hareketle serdettiğimiz önceki açıklamalar, bu tür değerlendirmelerin yanlışlığını ve yanlışlığının kaynağını, nedenini gözler önüne sermek bakımından yeterli bir kanıttır.

"*Bunun dışında kalanı, size helâl kılındı.*" ayetinin Ehlikitap kadınlarıyla evlenmenin helâl olduğuna delâlet ettiği iddiasına gelince, bu iddia bütünüyle yanlıştır. Çünkü ayet, soy ve sebep açısından evlenmesi haram ve helâl olan kadınları açıklama amacına yöneliktir, dinler ve mezhepler açısından değil.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, "*Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar...*" ayetiyle ilgili olarak İbn-i Cerir, İkrime'den şöyle rivayet eder: "Resulullah Ebu Rafi'yi köpekleri öldürmekle görevlendirdi. O da Avali [Medine'nin büyük bağları] denilen bölgeye varıncaya kadar gördüğü köpeği öldürdü. Bunun üzerine Asım b. Adiy, Sa'd b. Hayseme ve Uveym b. Saide Peygamberin huzuruna girip, 'Bize ne helâl kılındı ya Resulullah?' diye sordular. Bunun üzerine, '*Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar...*' ayeti indi."

Aynı eserde, İbn-i Cerir, Muhammed b. Ka'b el-Kurazi'den şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) köpeklerin öldürülmesini emredince, halktan bazıları Resulullah'ın (s.a.a) huzuruna girip, 'Ya Resulullah, bu cinsten bize ne helâl kılındı?' diye sordular. Bunun üzerine, '*Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar...*' ayeti indi."

Ben derim ki: Bu iki rivayet birbirini açıklıyor. Buna göre, köpek cinsinden, av ve benzeri şeylerde kullanılmaları hususunda nelerin helâl olduğu sorulmuştur. "*Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: Size temiz şeyler helâl kılındı.*" ayeti ise, rivayetlerin içeriğiyle örtüşmüyor. Çünkü rivayetlerin içeriği özel bir durumla kayıtlı, ayetin ifadesi ise mutlak, geneldir.

Kaldı ki, bu iki rivayetten ve bir sonraki rivayetten anlaşıldığı kadarıyla, "vemâ allemtum min-el cevârih=öğreterek yetiştirdiğiniz av köpekleri" ifadesi, "teyyibat=temiz şeyler" ifadesine matuftur. Buna göre şöyle bir anlam çıkar karşımıza: "Uhille lekum mâ allemtum=öğreterek yetiştirdiğiniz av köpekleri size helâl kılındı." Bu yüzden birçok tefsir bilgini, önceden de açıkladığımız gibi anlamı düzeltecek bir ifadenin takdirini gerekli görmüşlerdir. Oysa daha önce, "ma allemtum =öğreterek yetiştirdiğiniz" ifadesinin "şart" olduğunu, dolaısıyla cezasının da, "fe kulû mimmâ emsekne aleykum=sizin için tuttuklarını yiyin." ifadesi olduğunu belirtmiştik.

Rivayette, hakkında soru sorulduğu belirtilen "cins"ten maksat, bir sonraki rivayetin açıldığı kadarıyla, köpek cinsidir. [Rivayetin orijinalinde "mâzâ uhille lenâ min hâzih-il ümme" ifadesi geçmiştir ki, ümmetten kasıt köpek cinsidir]

Yine aynı eserde Faryabi, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, İbn-i Ebi Hatem, Taberani, Hakim -sahih olduğunu belirterek- ve Beyhaki "Sünen"inde Ebu Rafi'den şöyle rivayet ederler: "Cebrail Hz. Peygamberin (s.a.a) yanına geldi. Evin içine girmek için izin istedi. Hz. Peygamber (s.a.a) ona izin verdi. İçeri girmekte ağır davranınca, Peygamberimiz (s.a.a) hırkasını üzerine alıp dışarı çıktı ve 'Sana girmen için izin verdik' dedi. Cebrail, 'Evet, ama biz melekler, içinde köpek ve resim bulunan evlere girmeyiz' dedi. Bunun üzerine yapılan araştırma sonucu evlerin bazısında köpek yavrularının bulunduğu anlaşıldı."

Ebu Rafi devamla der ki: "Resulullah (s.a.a) Medine'deki bütün köpekleri öldürmemi bana emretti, ben de emri yerine getirdim. Bunun üzerine insanlar geldiler ve 'Ya Resulullah, öldürülmesini emrettiğin bu cinsin bizim için nesi helâldir?' diye sordular. Resulullah bu soruya cevap vermedi. Bunun üzerine yüce Allah, *'Sana kendilerinden neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: Size temiz şeyler helâl kılındı. Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz av köpeklerinin...'* ayetini indirdi. Ardından Resulullah (s.a.a) şöyle buyurdu: Bir kimse avcı köpeğini salarken üzerinde Allah'ın adını ansa ve bu köpek onun için bir hayvan yakalasa, kişi onun yakalayıp da yemediği hayvanın etinden yesin."

Ben derim ki: Rivayette, Cebrail'in inişinin şekliyle ilgili olarak anlatılanlar, bu konuya ilişkin bilinen gerçeklerle bağdaşmıyor ve şaşırtıcıdır cidden. Öte yandan rivayette bazı karışıklar da yok değildir. Çünkü Cebrail'in, bazı evlerde köpek yavrusu vardır, diye Resulullah'ın (s.a.a) yanına girmekten kaçındığından söz ediliyor. Ayrıca bu, ayetin içerdiği mutlak soru ve cevapla ve *"yetiştirdiğiniz av köpekleri..."* ifadesinin matuf olduğunu ifade ettiği için ayetin zahiriyle bağdaşmıyor. Bu bakımdan rivayet daha çok uydurma rivayete benziyor.

Aynı eserde Abd b. Hamid ve İbn-i Cerir, Amir'den şöyle rivayet etmişlerdir: "Adiy b. Hatem et-Tai Resulullah'ın (s.a.a) yanına geleerek, ona köpeklerin avladıkları hayvanlarla ilgili bir soru sordu. Resulullah (s.a.a) bu soruya nasıl cevap vereceğini bilemedi. Nihayet yüce Allah, Mâide suresindeki *'Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek'* ifadesini içeren ayeti indirdi."

Ben derim ki: Aynı anlamı içeren başka haberler de aktarılmıştır.

Fakat önceki problemler bu rivayetler için de geçerlidir. Öyle anlaşıyor ki, bu rivayetler ve aynı anlamı içeren diğer haberler, olayların ayete uyarlanışına örnek oluşturmaktadır. Ancak eksik bir uyarlama. Buna göre, Müslümanlar Hz. Peygambere (s.a.a) köpeklerinin avladıklarını sormuşlar, sonra helâl ve haramı ayırt etme bağlamında bütünsel bir ölçüt sormuşlar. Dolayısıyla ayette, onların soruları gündeme getirilerek, cevabi ifadede şu bütünsel ölçüt ortaya konmuştur: *"Sana kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: Size temiz şeyler helâl kılındı."* Ardından onlara, üzerinde konuştukları özel meseleye cevap veriliyor. Ayetin ifade tarzından bunu algılıyoruz.

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Hammad'dan, o Halebi'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Ali'nin (a.s) kitabında, *'öğreterek yetiştirdiğiniz av köpeklerinin...'* ayetiyle ilgili olarak şu açıklama yer almıştır: "Onlar, köpeklerdir." [Füru-u Kâfi, c.6, s.202, h:1.]

Aynı hadis, Tefsir-ul Ayyâşî'de Semaa b. Mihran kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilir. [c.1, s.294, h:28]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İbn-i Muskan'dan, o da Halebi'den şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık (a.s) dedi ki: "Babam fetva verirdi ve fetva verirken takiiye ederdi. Biz de şahin ve doğan gibi avcı hayvanlar hususunda fetva vermekten korkardık. Ama şimdi korkmuyoruz ve bunların avını da ancak henüz can vermeden yetişip boğazlanması durumunda helâl biliyoruz. Çünkü Ali'nin (a.s) kitabında şöyle yer almıştır: Yüce Allah av köpekleri hakkında, *"yetiştirdiğiniz av köpeklerinin..."* ifadesini buyurmuştur. [Füru-u Kâfi, c.6, s.207, h:1]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Bekir el-Hadremi'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "İmam şahin, doğan, pars ve köpek gibi avcı hayvanların yakaladıkları avları sordum. Buyurdu ki: 'Av köpeklerinin dışındaki avcı hayvanların yakaladıklarını kendiniz boğazlamadan yemeyin.' Dedim ki: 'Köpek yakaladığını öldürse de mi yiyelim?' Cevapta buyurdu ki: 'Ye. Çünkü yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz av köpeklerinin, sizin için tuttuklarını yiyin.'* Sonra şöyle dedi: 'Yetiştirilmiş av köpekleri hariç bütün avcı hayvanlar kendileri için avlanır-

lar. Çünkü av köpeği sahibi için avlanır.' Ardından şöyle buyurdu: Av köpeğini saldıgın zaman üzerine Allah'ın adını an, bu, hayvanın boğazlanması yerine geçer." [Füru-u Kâfi, c.6, s.204.]

Tefsir-ul Ayyâşî'de Ebu Ubeyde'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), eğitilmiş av köpeğini salarken üzerinde Allah'ın adını anan biriyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: "Av köpeği yakaladığı sırada hayvanı öldürse de, kişinin o hayvanı yemesi helâldir. Eğer yanında eğitilmemiş bir köpek bulunursa ondan yemez." Dedim ki: "Avcı kuşlardan doğan, kartal ve şahin için de mi aynı hüküm geçerlidir?" Buyurdu ki: "Eğer yakaladıkları hayvan canlıyken yetişir de boğazlarsan ye. Ama sen yetişmeden ölürse yeme." Dedim ki: "Pars, köpek konumunda değil midir?" Dedi ki: "Hayır. Ancak köpek, bu hususta eğitilmiş (mukellib) kabul edilir." [c.1, s.294, h:26.]

Aynı eserde, Ebu Basir'in İmam Cafer Sadık'tan (a.s), *"Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz av köpeklerinin, sizin için tuttuklarını yiyin ve üzerine Allah'ın adını anın."* ayetiyle ilgili olarak şu sözleri rivayet ettiği belirtilir: "Av köpeği, yakaladığından yemediği sürece onun yakaladığı hayvanı yemenin bir sakıncası yoktur. Şayet sen yetişmeden köpek yakaladığı hayvandan yemişse, ondan yeme." [Bu, köpeğin eğitilmiş olmadığını ve avı sahibi için değil, kendisi için yakaladığını gösterir.] [c.1, s.295, h:33]

Ben derim ki: Ayette geçen "mukellibîn" (köpek olarak eğitilmiş) ve *"sizin için tuttukları"* gibi ifadelerle dayanarak avın öldüğü takdirde sadece köpeğin yakaladığının helâl olacağına ilişkin, aynı şekilde av köpeğinin yanında eğitilmemiş bir köpeğin bulunmamasının şart koşulması gibi rivayetlerde söz konusu edilen bütün bu özellikler, ayetten çıkarsanan ayrıntılardır. Daha önce bu konuda kısmen açıklamada bulunduk.

Aynı eserde Hariz'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet edilir: "İmama bir Mecusi'nin köpeğini bir Müslüman eğitir, sonra da üzerine Allah'ın adını anarak salarsa, yakaladığı yenir mi? diye soruldu. Evet, dedi. O artık eğitilmiştir. Üzerine Allah'ın adı da anıldıktan sonra herhangi bir sakıncası olmaz." [c.1, s.293, h:24]

Ben derim ki: Bu rivayette "mükellibîn" ifadesinin mutlak tutulduğunu görüyoruz. ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Ebu Hatem, İbn-i

Abbas'dan, Mecusî'nin eğitilmiş köpeğini ya da Mecusî'nin eğittiği şahini veya doğanı alıp av hayvanının peşine salan Müslüman'ın durumuyla ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Bu hayvanı salarken üzerine Allah'ın adını insan da yakaladığı hayvanın etini yenmez. Çünkü o, Mecusî tarafından eğitilmiştir. Oysa Allah *"Allah'ın size öğrettiğinden öğrettiğiniz..."* buyurmuştur.

Ancak bu rivayetin zayıflığı açıktır. Çünkü, *"Allah'ın size öğrettiğinden..."* ifadesindeki hitap zahiren müminlere yönelik olsa da, Allah'ın öğrettiği şeylerle köpekleri eğitmeleri, Mecusîlerin ve diğer toplumların köpeklere öğrettikleri davranışlardan farklı değildir. Bu anlamı, ayeti dinleyen herkes kavrayabilir. Çünkü müminin av köpeğini eğitmesini farklı kılacak ona özgü bir bilgisi söz konusu değildir. Dolayısıyla eğitilmiş köpeğin bir Müslüman tarafından eğitilmiş olması ile Müslüman olmayan biri tarafından eğitilmiş olması arasında herhangi bir fark yoktur. Nitekim bir Müslüman'ın malı olması ile başkasının malı olması arasında herhangi bir fark yoktur.

Tefsir-ul Ayyâşî'de belirtildiğine göre, Hişam b. Salim, İmam Cafer Sadık'ın (a.s), *"Onların yemeği size helâldir."* ifadesiyle ilgili olarak, "Mercimekleri, hububatları ve benzeri şeyler kastediliyor. Onlardan maksat da Ehlikıtab'tır" dediğini rivayet etmiştir. [c.1, s.296, h:37]

Ben derim ki: Şeyh Tusi bu hadisi et-Tehzib adlı eserinde aktarır. Oradaki metin şöyledir: "Mercimek, nohut ve benzeri yiyecekler." [c.9, s.88, h:73.]

el-Kâfî ve et-Tehzib adlı eserlerde, Ammar b. Mervan'ın ve Sema'a'nın İmam Cafer Sadık'tan (a.s), Ehlikıtab'ın yemeği ve onlardan helâl olanlarla ilgili olarak naklettikleri rivayetlerde İmam'ın, "Bununla kastedilen, hububattır" dediği belirtilir. [Füru-u Kâfî, c.6, s.263, h:1 ve 2. et-Teh-zib, c.9, s.88-89.]

el-Kâfî'de müellif kendi rivayet zinciriyle, İbn-i Müskan'dan, o da Kuteybe el-A'ş'a'dan şöyle rivayet eder: Adamın biri İmam Cafer Sadık'a (a.s) bir soru sordu, ben de yanındaydım. Adam dedi ki: "Bir koyun sürüsü bir Yahudi veya Hristiyan çobana teslim edilse, sürüye bir hâl olsa ve o da koyunları kesmek durumunda kalsa, kestiği yenir

1- [Hadiste ayet lafız itibariyle değil de anlam itibariyle nakledilmiştir.]

mi?" İmam şu cevabı verdi: "Ne kestiğinin bedelini malına kat, ne de ondan ye. Çünkü hayvan kesilirken önemli olan üzerine Allah'ın adının anılmasıdır. Bu hususta Müslüman'dan başkasına güvenilmez." Bunun üzerine adam dedi ki: "Ama Allah, *"Bugün size temiz şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yemeği size helâldir..."* buyuruyor. İmam Cafer Sadık (a.s) şu karşılığı verdi: "Babam derdi ki: Burada kastedilen, yemek, hububat ve benzeri şeylerdir." [Füru-u Kâfi, c.6, s.240, h:10]

Aynı hadisi Şeyh Tusî et-Tehzib adlı eserde¹, Ayyâşî tefsirinde² Kuteybe el-A'ş'a'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet etmiştir.

Görüldüğü gibi rivayetlerde, ayette helâl olduğu belirtilen Ehlikitab'ın yemeğinin, hububat ve benzeri şeylerden mamul olanlar şeklinde açıklanıyor. "et-Taam" kelimesi mutlak olarak kullanıldığında buna delâlet eder. İslâm'ın ilk dönemlerine ilişkin rivayet ve hikayelerden de bu anlaşılıyor. Bu yüzden bizim mezhebimize mensup ulemanın büyük bir kısmı, helâllığın sadece hububat ve benzeri şeylerden mamul besinlerle sınırlı olduğu görüşündedir.

Bazı müfessirler, bu sınırlandırmayı öngören görüşleri savunanlara sert biçimde karşı çıkmış ve bunun Kur'ân'ın "et-taâm" kelimesine ilişkin genel kullanımıyla bağdaşmadığını söylemişlerdir.³

Adı geçen müfessir diyor ki: Kur'ân terminolojisinde ağırlıklı kullanım bu değildir. Örneğin yüce Allah Mâide suresinde, *"Hem kendinize, hem de yolculara bir geçimlik olmak üzere deniz avı ve onun yemeği, size helâl kılındı."* (Mâide, 96) buyuruyor. Hiç kimse de çıkıp, deniz avının yemeğinden maksat, buğday veya hububattır, demiyor. Yine: *"İsrail'in kendine haram kıldığından başka, İsrailoğullarına bütün yiyecekler helâl idi."* (Âl-i İmrân, 93) buyruluyor. Yine de biri çıkıp buradaki yiyecekten maksat buğday veya mutlak olarak hububattır, demiyor. Çünkü ne Tevrat'ın inişinden önce, ne de sonra, bunlardan bir şey İsrailoğullarına haram kılınmış değildi. Şu hâlde "yemek" (et-taâm), tadılan veya yenilen her şey demektir. Yüce Allah, Talut'un

1- [c.9, s.74, h:269]

2- [c.1, s.295, h:36]

3- el-Menar tefsirinin müellifi.

dilinden nehir suyuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "*Kim ondan içerse, artık o benden değildir ve kim de ondan tatmazsa, benden-dir.*" [Bakara, 249] Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: "*Yemeği yi-yince dağılın.*" [Ahzâb, 53] Ayetin orijinalinde geçen "taamtum" fiili, yeme anlamında kullanılmıştır."¹

Keşke adı geçen müfessirin, "et-taâm" kelimesi mutlak olarak kul-lanıldığı zaman hububat ve benzeri şeyleri ifade eder" sözünden ne anladığını bir bilseydim. O, hiç duraklamadan buna "lem yet'amhu =tadmazsa" ve "taamtum=yediniz" fiil türevleriyle karşı çıkıyor? Oysa, yukarıdaki değerlendirme "et-taam" kelimesi için yapılmıştır, bu ke-limeden türeyen fiiller için değil. Bir de, "taâm-ul bahr" (deniz yiye-ceği) ifadesini örnek gösteriyor. Ki aslında tamlama konuya ilişkin en güzel karinedir. Çünkü denizde buğday ve arpa bitmez.

Aynı şekilde, "*Bütün yiyecekler İsrailoğullarına helâl idi.*" aye-tini örnek gösteriyor; sonra kendisi, dinlerinin onlara buğday ve hubu-bat türü bir yiyeceği haram kılmadığını belirtiyor. Oysa adı geçen mü-fessir, Kur'an'da bu kelimenin mutlak olarak kullanıldığı aşağıdaki ayetlere bakmalı, sonra diyeceğini demeliydi. "...*bir yoksula yedire-cek kadar fidye vardır.*" (Bakara, 184) "*Yahut yoksullara yedirme şek-linde keffaret.*" (Mâide, 95) "*Yemeği yedirirler.*" (İnsan, 8) "*İnsan şu yi-yeceğine baksın.*" (Abese, 24) vb. ayetler.

Sonra adı geçen müfessir diyor ki: "Hububat helâl veya harama konu olan bir madde değildir. Böyle bir değerlendirme ancak et için söz konusu olabilir. Bunun da gerisinde hayvanın eceliyle ölmesi gibi somut bir gerekçe ya da üzerinde Allah'tan başkasının adı anılarak ke-silmesi gibi manevî bir gerekçe vardır. Bu yüzden yüce Allah, '*De ki: Bana vahiy olunanda, yiyen kimse için haram kılınmış bir şey bula-mıyorum. Ancak leş yahut akıtılmış kan... olursa başka.*' (En'âm, 145) Bu ayette sayılan şıkların tümü hayvanla ilintilidir ve söylendiği gibi haram oluşun sınırlılığını ortaya koyan açık ve teveli kabul etmeyen bir ifade konumundadır. Dolayısıyla bunun dışındaki herhangi bir şe-yin haram olduğunun kanıtlanması için nassa ve açıklamaya ihtiyaç vardır."

1- [el-Menar tefsiri, c.6, s.177.]

Adı geçen müfessirin bu açıklaması, bir önceki paragraftaki açıklamasından daha ilginçtir. "Hububat helâl veya harama konu olan bir madde değildir. Böyle bir değerlendirme ancak et için söz konusu olabilir." sözüne gelince; ona sormak lazım, hangi zamanı kastediyorsun? Asırlardan beri zihinlerin İslâm'a ve genel hükümlerine adapte olduğu şu zamanları mı kastediyorsun, vahyin inmeye devam ettiği ve dinin henüz birkaç yıllık bir ömre sahip olduğu zamanları mı? Nitekim o dönemlerde hububat ve benzerlerine ilişkin hükümlerden daha açığını ve daha belirginini içeren sorular yöneltilmiş, net cevaplar alınmıştır. Yüce Allah, aşağıdaki ayette olduğu gibi bunların bir kısmına işaret etmiştir: *"Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar."* (Bakara, 215)

Abd b. Hamid Katade'den şöyle rivayet eder: "Bize anlatıldı ki: Bazı adamlar şöyle demişler: 'Bizim dinimiz ayrı, onların dini ayrı olduğu hâlde onların kadınlarıyla nasıl evleneceğiz?' Bunun üzerine yüce Allah, *'Kim imanı inkâr ederse, onun ameli boşa çıkmıştır.'* ayetini indirdi..." Daha önce geçtiği gibi ileriki sayfalarda ve rivayetlerin kapsamı içinde de bu sözlerin benzerlerine yer vereceğiz. Nitekim temettü haccı ve benzeri konularda bu tür rivayetlere yer verdik.

Ehlikitab'ın namuslu kadınlarıyla evlenmenin helâl olduğuna ilişkin hükmü içeren ayetin inişinden sonra bile bu tür sözleri söyleyenler, ayetin inişinden önce Ehlikitab'tan olan kimselerle bir sofrada oturup yemek yemenin, onlardan alınan hububat türü malzemeleri yemenin, bunlardan elde edilen ekmek ve helme gibi gıdaları almanın ve bu türden yapılan yemekleri yemenin helâl olup olmadığını sormazlar mı? "Bu yiyecekleri nasıl yeriz? Onların dini ayrı, bizim ki ayrı." demezler mi? Üstelik yüce Allah da müminlere onları sevmeyi, dost edinmeyi, onlara yaklaşmayı, onlara güvenip dayanmayı birçok ayette yasaklamışken?!

Aslında onun, "Böyle bir değerlendirme ancak et için söz konusu olabilir." şeklindeki sözleri, aleyhine kanıt olarak da kullanılabilir. Şöyle ki: Yüce Allah Mekke döneminde inen, *"De ki: Bana vahyolunanda, yiyen kimse için haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Ancak leş... olursa başka."* (En'âm, 145) ayetinde ve Nahl suresindeki ilgili ayetinde, Mâide suresinden önce inen Bakara suresinin ilgili ayetinde ve tefsirini sunduğumuz ayetten önce, *"Size şunlar haram kılındı:*

Leş..." ayetinde genel olarak yenilmesi haram olan etleri açıklamışken, nasıl böyle bir soru yöneltebiliyorlar?

Dolayısıyla bu görüşü savunan kimsenin perspektifinden baktığımız zaman, bu ayet Ehlikitab'ın kestiklerinin haram olmadığına ilişkin bir nass ya da nass hükmünde olduğuna göre, Mekke inşisiyle, Medine inşisiyle bunca ayet, ardarda ve defalarca helâllüğünü vurguladıkları hâlde, bu uygulama bu şekilde devam ettiği, korunduğu, öğretildiği ve pratize edildiği hâlde, bunların Ehlikitab'ın kestiğinin helâl olup olmadığını sormaları normal midir?

Adı geçen müfessirin, "En'âm suresindeki ilgili ayet haramlığın orada zikredilenlerle sınırlı olduğuna ilişkin bir nass hükmündedir. Bunun dışında, söz gelimi Ehlikitab'ın kestiğinin haramlığı için kanıt göstermek gerekir." sözüne gelince; hiç kuşkusuz, her hükmün dayanaacağı bir kanıtı ihtiyacı vardır. Adı geçen müfessirin bu sözü açıkça ortaya koyuyor ki bu ayette zikredilenlerin ötesinde, herhangi bir şeyin haramlığına ilişkin başka bir kanıtın olmaması durumunda bu sınırlandırma geçerliliğini korur.

Şayet bu müfessirin kanıt derken kastettiği, hadisleri de kapsayan türdense, Ehlikitab'ın kestiğinin haram olduğunu savunanlar, ayetin açıklaması bağlamında buna ilişkin rivayetler sunmaktadırlar. Biz de önceki açıklamalarımızda bunların bir kısmına yer verdik.

Eğer kanıt derken kastettiği sadece kitap (Kur'ân) ise, bu kanıtsız zorlama eseri bir yaklaşımdır. Çünkü sünnet, kitaptan ayrılmaz ve kanıtsallık açısından ona paralel bir çizgide gelişir. Ayrıca müfessire sormak gerekir: Ehlikitab'ın dışındaki putperest ve materyalist kâfirlerin kestiklerine ne dersin? Acaba, meşru kesilme yöntemi esas alınmadığı için, onların kestiklerini leş kabul edip haram sayacak mısın? Bir hayvanı kibleye doğru kesilmediğinden ve üzerine Allah'ın adı anılmadığından dolayı tezkiye edilmemiş saymakla onu gayr-i İslâmî bir yöntemle kesmek ve tezkiye etmek arasında ne fark vardır? Ki yüce Allah böyle bir uygulamadan hoşnut olmamış ve onun yerine İslâmî kesimi önermiştir?

Şu hâlde dinin nazarında bunların tümü pistir. Allah da, pis şeyleri haram kılmıştır: *"Onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar."* (A'râf, 157) Tefsirini sunduğumuz ayetin öncesindeki ayette de şöyle

buyurmuştur: *"Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: Size temiz şeyler helâl kılındı."* Gerek sorunun ve gerekse cevabın üslûbundan, helâllığın sırf temiz şeylerle sınırlı olduğuna ilişkin gayet açık bir kanıt algılıyoruz. Tefsirini sunduğumuz ayetin girişinde yer alan, *"Bugün size temiz şeyler helâl kılındı."* ifadesi de, ayetin ana teması kullara yönelik lütuf ve minnet olduğu için, sözünü ettiğimiz sınırlandırmaya delâlet ediyor.

Eğer kâfirlerin kestiklerinin haram oluşunun gerekçesi, onların Allah'tan başkasının adını, örneğin bir putunkini anarak kesmiş olmaları olsaydı, yeniden şu soru gündeme gelirdi: Bir hayvanı keserken üzerine Allah'tan başkasını anmakla, Allah'ın razı olmadığı için yürürlükten kaldırdığı bir yöntemle kesip üzerine Allah'ın adını anmak arasında ne fark vardır?

Adı geçen müfessir daha sonra şöyle diyor: "Yüce Allah, Arap müşriklerinin, yukarıda örnekleri sunulan leş türlerini yemelerini ve putlar için kurbanlar kesmelerini sert bir şekilde kınamıştır. Ki ilk Müslümanlar, gelenekleri üzere bu konuda yumuşak ve duyarsız davranmasınlar. Ehlikitap, leş yemek ve putlar adına hayvan kesmek geleneğine ilk Müslümanlardan daha uzaktılar. [Bu yüzden, Allah onların kestiklerine ilişkin hükmü açıklamamıştır.]"

Mezkur müfessir, Ehlikitap'ın bir kolu olan Hıristiyanların domuz etini yediklerini unutmuş bulunuyor. Oysa yüce Allah, onların bu tutumunu gündeme getirerek sert bir üslûpla eleştirmiştir. Kaldı ki Hıristiyanlar, Mesih'in kendini, feda etmesi suretiyle, haramlığın ortadan kalktığını ileri sürerek müşriklerin mubah gördüğü her şeyi yerlerdi. Kaldı ki bu çıkarsama, çürük bir istihсандır; bir yarar sağlamadığı gibi, Allah'ın sözünün, ayetlerinin anlamının ve dinî hükümlerinin kavranması bağlamında böylesine çürük bir mantık esas alınmaz.

Daha sonra şöyle diyor: "Kur'ân'ın bu yaklaşımı, dinsel siyasetin bir gereği idi. Arap müşriklerine karşı sert davranılması gerekiyordu ki, Arap yarımadasında İslâm'ı kabul etmeyen kimse kalmasın. Buna karşın, Ehlikitap'la yumuşak ilişkiler geliştirildi." Müfessir, buna ilişkin bir kanıt olarak bazı sahabelerin kilise ve benzeri mekânlar için kesilen hayvanların etlerinin helâl olduğuna dair fetvalarını gösteriyor.

Müfessirin bu değerlendirmesi, yüce Allah'ın Arapları diğer ulus-

lar arasında seçtiğine, diğer uluslara karşı bir üstünlüğe sahip olduklarına ilişkin rivayetlere dayanan bir tezdten kaynaklanmaktadır. Nitekim bu tezin resmi ideoloji olarak benimsendiği dönemlerde Arap olmayan Müslüman uluslar "mevâlî" (köleler, hizmetçiler) olarak isimlendirilirlerdi. Ancak bu tez, Kur'ân ayetleriyle hiçbir şekilde bağdaşmamaktadır: *"Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah yanında en üstün olanınız, günahlardan en çok korunanızdır."* (Hucurât, 13) Ehlibeyt İmamlarından gelen birçok hadis, bu tezin tersini içeren ifadeler kapsamaktadır.

İslâm dini, mesajını sunarken Arapları bir yana, diğer ulusları da bir yana koymamıştır. Aksine Arap olsun, olmasın Ehlikitap'tan olmayan tüm müşrikleri aynı kefeye koymuştur. Müşriklerin önüne, İslâm'a girip mümin olmaktan başka bir seçenek bırakmamıştır. Arap olsun, olmasın tüm Ehlikitab'ı da bir kefeye koymuştur. Onlardan da, Müslüman olmamaları durumunda zimmet kapsamına girip cizye ödemelerini kabul etmiştir.

Adı geçen müfessirin bu yaklaşımını bir an için doğru kabul etsek bile, bu cümlemin kapalılığından dolayı en fazla onlar için bir kolaylaştırma yönüne gidildiğine delâlet eder, başka değil. Fakat bu kolaylaştırmanın, kendi yöntemlerine ve geleneklerine göre kesseler bile kestikleri hayvanın etinin yenilebileceği şeklinde gerçekleşmesinin gerekliliğine ilişkin bir kanıtın bu ifadeden çıkamayacağı açıktır.

Söz konusu müfessirin, bazı sahabelerin uygulamaları ve sözleri ile ilgili olarak söylediklerine gelince, bu hususta söyleyeceğimiz şudur: Sahabenin uygulaması ve sözü kanıt değildir.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan, ne tefsirini sunduğumuz ayetin, ne de herhangi bir ayetin, Ehlikitab'ın gayr-i İslâmî bir yöntemle kestiği hayvanların etinin de yenebileceğine yönelik bir kanıt içermediği anlaşıyor. Bizim mezhebimize mensup bazı âlimlerin de belirttiği gibi, ayetin zahirinden hareketle, Ehlikitab'ın kestiklerinin helâl olduğunu kabul etsek bile, bunun İslâmî ve meşru bir boğazlamayla gerçekleştiğinin bilinmesini şart koşuyoruz.

Daha önce işaret ettiğimiz gibi el-Kâfi ve et-Tehzib adlı eserlerde yer alan İmam Sadık'ın (a.s) sözünden şu anlaşılmaktadır: "Hayvan

kesilirken önemli olan, üzerine Allah'ın adının anılmasıdır. Bu hususta da Müslüman'dan başkasına güvenilmez. [Önemli olan, Allah'ın adının anılması ise, bu durumda Ehlikıtab'ın hayvan keserken Allah'ın adını andığını kesin olarak biliyorsak, bizim için helâl olur.]" Daha ayrıntılı bilgi için fıkıh kaynaklarına başvurulabilir.

Tefsir-ul Ayyâşî'de İmam Sadık'ın (a.s), "*Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar...*" ifadesi hakkında, "Burada [muhsan kadınlardan,] iffetli kadınlar kastedilmiştir." dediği rivayet edilir. [c.1, s.296, h:39]

Aynı eserde İmam Sadık'ın (a.s), "*İnanan kadınlardan iffetli olanlar...*" ifadesinden Müslüman [Şîî-Sünnî] kadınlar kastedilmiştir." dediği de rivayet edilir.

Tefsir-ul Kummî'de Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu belirtilir: "Sadece cizye ödeyen kitabîlerin kadınlarıyla evlenmek helâldir. Bunun dışındakilerle evlenmek helâl değildir."

Ben derim ki: Çünkü cizye ödemeyen Ehlikıtab, bu sırada muharib kâfir olur, ki onlarla evlenmek câiz değildir.

el-Kâfî ve et-Tehzib adlı eserlerde, İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Ehlikıtab kadınları içinde sadece kıt akıllılarıyla evlenmek caizdir." [Füru-u Kâfî, c.5, s.357, h:2; Tehzib-ul Ahkâm, c.7, s.299, h:7]

Men la Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde, İmam Sadık'ın (a.s) Hristiyan ve Yahudi bir kadınla evlenen bir adamla ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: "Eğer Müslüman bir kadın bulabiliyorsa, Yahudi ve Hristiyan kadını ne yapacak?" Bunun üzerine denildi ki: "Ama adam bu kadına aşık olmuşsa ne yapsın?" buyurdu ki: "Eğer illa da bu işi yapmak zorundaysa, kadının içki içmesini, domuz eti yemesini yasaklasın. Şunu da bil ki, bu evlilik adamın dini açısından, bir kusur göstergesidir." [c.3, s.407, h:4422]

et-Tehzib adlı eserde İmam Sadık'ın şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Özgür, [köle olmayan] bir kadınla evli olan bir kimsenin, Yahudi veya Hristiyan bir kadınla müt'â evliliği yapmasının herhangi bir sakıncası yoktur." [c.7, s.300, h:1253.]

Men la Yahzuruh-ul Fakih adlı eserde İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Bir gün ona, Müslüman bir erkek Mecusî bir kadınla

evlenebilir mi?" diye soruldu: "Hayır, dedi. Fakat Mecusî bir cariyesi varsa, onunla birleşmesinin; ancak azil yapmasının (meniye dışarı akıtması) ve ondan çocuk edinmeyi düşünmemesinin bir sakıncası yoktur." [c.3, s.407, h:4423]

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Sinan'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) bir hadiste şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Müslüman bir erkeğin Yahudi ve Hristiyan bir kadınla evlenmesini istemem, çocuğunun Yahudileşmesinden veya Hristiyanlaşmasından korkarım." [Füru-u Kâfi, c.5, s.351, h:15]

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Zürrare'den, Tefsir-ul Ayyâşî'de müellif Mes'ade b. Sadaka'dan şöyle rivayet ederler: "İmam Bâkır'dan (a.s): *'Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar...'* ayetini sordum." Buyurdu ki: "Bu ayet, *'Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın.'* ayetiyle neshedilmiştir." [Füru-u Kâfi, c.5, s.358, h:8.]

Ben derim ki: Bu rivayette bir problem var. Çünkü *"...tutmayın..."* ayeti, *"iffetli kadınlar..."* ayetinden önce inmiştir. Oysa nesheden ayetin neshedilen ayetten önce inmiş olması caiz değildir. Kaldı ki, rivayetlerde, Mâide suresinin neshedilen değil, nesheden olduğu belirtilir. Daha önce bu hususa değindik. Ayrıca ayetin neshedilmediğinin kanıtı, yukarıda yer verdiğimiz ve Ehlikitap kadınlarıyla müt'a evliliği yapılabileceğini ifade eden rivayettir. Ashap, Ehlikitap kadınlarıyla müt'a evliliği yapmışlardır. Müt'a ayetini (Nisâ, 24) tefsir ederken, müt'anın meşru bir nikâh ve evlilik şekli olduğunu belirtmiştik.

Evet! Biri diyebilir ki: *"Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın..."* ifadesi, önceden inmiş olması ve tahsis edici özelliğiyle, *"Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar..."* ifadesini sınırlandırarak, daimi evliliği bu ifadenin mutlaklığının dışına çıkarmıştır. Çünkü bu ayet, nikâhi tutmanın yasaklığına delâlet eder. Bu ise, daimi nikâhla örtüştüğü gibi ayetin inişine konu olan, kocanın Müslüman olmasından sonra nikâhın tutulmasına da delâlet eder.

Buna şu şekilde itiraz edilebilir: "Söz konusu ayet, kocanın Müslüman olması, karısının küfür üzere kalması problemi bağlamında inmiştir." Ancak bu itiraza kulak asmamak gerekir. Çünkü hiçbir zaman ayetin iniş sebebi, onun lafzının açıkça işaret ettiği anlamı sınırlandırmaz. Tefsirimizin 1. cildinde Bakara suresinin nesh konusunu içe-

ren ayetini incelerken, Kur'ân geleneğinde ve aslı itibariyle nesh olgusunu tahsis kılma gibi terminolojide belirtilmeyen nesh eylemini de kapsadığını belirtmiştik.

Bazı rivayetlerde bu ayetin, "*Müşrik kadınlarla evlenmeyin...*" ayetiyle neshedildiği belirtilmiştir. Daha önce bu tür rivayetlerin problematiğine dikkat çekmiştik. Bu konuyla ilgili doyurucu bilgi için fıkıh kitaplarına baş vurulabilir.

Tefsir-ul Ayyâşî'de, "*Kim imanı inkâr ederse, onun ameli boşa çıkmıştır...*" ifadesiyle ilgili olarak Eban b. Abdurrahman'dan şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Kişinin İslâm'dan çıkması için yeterli olan en basit şey, hakka aykırı bildiği bir görüşü belirtmesi ve bu görüşte ayak diretmesidir. Nitekim yüce Allah, '*Kim imanı inkâr ederse, onun ameli boşa çıkmıştır.*' buyurmuştur." İmam devamla şöyle buyurmuştur: İmanı inkâr eden kimse, Allah'ın emrettiği şekilde amel etmeyen ve ona razı olmayan kimse-dir." [c.1, s.297, h:42]

Aynı eserde Muhammed b. Müslim, İmam Bâkır (a.s) ve İmam Sadık'tan (a.s) birisinden şöyle rivayet eder: "İmanı inkâr etmek, sonunda bütünü terk edecek şekilde peyderpey amelleri işlememektir." [c.1, s.297, h:43]

Ben derim ki: Önceki açıklamalarımıza bakılırsa, bu tür rivayetlerin içerdikleri tefsirle ilgili özelliklerin açıklığa kavuşturulduğu net bir şekilde anlaşılır.

Aynı eserde, Ubeyd b. Zürrare'den şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'tan (a.s), "*Kim imanı inkâr ederse, onun ameli boşa çıkmıştır.*" ayetinin ne anlama geldiğini sordum." Buyurdu ki: "Kişinin kendisinin de kabul edip inandığı ameli terk etmesi kastediliyor. Sözgelimi hastalık ve engelleyici bir mazeret olmaksızın namazı terk etmesi bunun bir örneğidir." [c.1, s.296, h:41]

Ben derim ki: Yüce Allah, "*Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir.*" (Bakara, 143) ayetinde, namazı iman olarak nitelendirmiştir. İmanın da özellikle namazı örnek göstermesi bu yüzden olabilir.

Tefsir-ul Kummi'de belirtildiğine göre, İmam Cafer Sadık (a.s) şöyle buyurmuştur: "İman ettikten sonra şirk ehline itaat eden kimse, imanı inkâr etmiş olur."

el-Besâir adlı eserde, Ebu Hamza'nın şöyle dediği rivayet edilir: İmam Bâkır'dan (a.s), "*Kim imanı inkâr ederse, onun ameli boşa çıkmıştır ve o, ahirette kaybedenlerdendir.*" ayetinin anlamını sordum. Buyurdu ki: "Bu ayetin, Kur'ân'ın batınî anlamı açısından açıklaması, 'Kim Ali'nin velayetini inkâr ederse...' şeklindedir. Çünkü Ali, somut imandır." [Besair-ud Derecat, s.77, h:5.]

Ben derim ki: Bu açıklama anlam itibariyle Kur'ân'ın zahirinin karşısında yer alan batınî yönünün yansımasıdır. Tefsirimizin 3. cildinde muhkem ve müteşabih kavramları üzerinde dururken, bu konuda ayrıntılı bilgiler sunduk.

İmamın bu değerlendirmesi bir uyarılama, soyut ve genel bir anlamın somut ve özel bir olguya tatbiki de olabilir. Nitekim Peygamber efendimiz (s.a.a), Hendek Savaşında Amr b. Abduved karşısında er meydanına çıkan Hz. Ali'yi (a.s), "İmanın tamamı küfrün tamamının karşısına çıktı." sözleriyle iman olarak nitelendirmiştir.¹

Bu anlamı destekleyen başka rivayetler de vardır.

1- [Bihar-ul Envar, c.20, s.215, h:2]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ
إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ۚ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا
فَاطَّهَّرُوا ۚ وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ
لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَ
أَيْدِيكُمْ مِنْهُ ۚ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ
وَلِيُبَيِّنَ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾ وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ
مِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ
بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

6- Ey inananlar! Namaza durmak istediğiniz zaman, yüz-
lerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başınızın bir kıs-
mını ve üzerindeki çıkıntıya kadar ayaklarınızın bir kısmını-
nı meshedin. Eğer cünüp iseniz, temizlenin. Hasta veya yolcu-
lukta iseniz yahut sizden birisi çukur yerden (tuvaletten) ge-
lirse yahut da kadınlara dokunursanız (onlarla cinsel ilişkide
bulunursanız), (bu hâlde) su bulamadığınız takdirde, doğası
üzere olan yeryüzüne yönelin. Ondan yüzleriniz ve ellerinizin
bir kısmına meshedin (teyemmüm edin). Allah, size herhangi
bir güçlük çıkarmak istemiyor; fakat sizi tertemiz kılmak ve size
olan nimetini tamamlamak istiyor. Umulur ki şükredersiniz.

7- Allah'ın size olan nimetini ve sizi kendisiyle bağladığı sö-
zünü hatırlayın. Hani bir zaman, "işittik ve itaat ettik" demişti-
niz. Allah'tan korkun. Çünkü Allah kalplerin içindekini bilir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerin ilki, üç temizliğin hükmünü kapsıyor. Abdest, gusül ve teyemmüm yani. İkinci ayetse, ilkinin bütünleyicisi ya da içerdiği hükmün pekiştiricisi konumundadır. Aslında üç temizlik konusuyla ilgili başka bir ayet daha var: *"Ey inananlar! Ne söylediğinizi bilmeniz için sarhoşken namaza yaklaşmayın; yoldan geçici olmanız dışında, cünüp iken de yıkanınca (gusledinceye) kadar, (mescide) yaklaşmayın. Eğer hasta veya yolculukta iseniz yahut sizden biriniz tuvaletten gelirse yahut da kadınlara dokunmuşsanız (onlarla cinsel ilişkide bulunmuşsanız), su bulamadığınız takdirde doğası üzere olan yeryüzüne yönelin ve onu yüzlerinize ve ellerinize sürün (teyemmüm edin). Allah şüphesiz, çok affedici ve bağışlayıcıdır."* (Nisâ, 43)

Tefsirini sunduğumuz ayet ise, Nisâ suresinin konuyla ilgili ayetine ne oranla daha açık ve daha anlaşılırdır; hükmün yönlerini daha fazla kuşatıcıdır. Bu yüzden Nisâ suresinin ilgili ayetinin açıklamasını şu ana kadar erteledik ki, iki ayet arasında karşılaştırma yapınca anlaşılması kolay olsun.

"Ey inananlar! Namaza durmak istediğiniz zaman" Ayetin orijinalinde geçen "kumtum" fiilinin mastarı olan "kıyâm" kelimesi, "ilâ" harf-i cerriyle geçişli kılındığı zaman, bazı zamanlar sözü edilen şeyin istendiğinden kinaye olur. Çünkü bu ikisi birbirinden ayrılmazlar, birbirlerini gerektirirler. Bir şeyi istemekle, ona yönelik hareket sergilemek birbirinden ayrı düşünülemez. Örneğin bir insanın oturduğu varsayalım. Bu normal olarak hareketsizliğinin hâli ve durgunluğunun gereğidir. Öte taraftan istenilen şeyin de normal olarak kendisine doğru hareket edilmeyi ve yinelenmeyi gerektiren bir eylem olduğu varsayılırsa, bu durumda onu gerçekleştirmek genel olarak ondan taraf bir kıyâmı, bir kalkışı gerektirir.

Dolayısıyla insanın hareketsizliği terk edip ameli algılamaya başlaması, fiili işlemeye kalkması demektir. Bu da istemenin ve iradenin ayrılmaz bir unsurudur. Şu ayet, bu ayetin bir örneği konumundadır: *"Sen de içlerinde bulunup onlara namazı kıldırдыңın zaman."* (Nisâ, 102) Yani, onlara namazı kıldırma istediğin zaman. Bunun aksi örnekliliğini de bir açıdan şu ayet oluşturmaktadır: *"Eğer bir eşinizi bı-*

rakıp yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklü miktarda mal (mehir) vermiş olsanız bile ondan hiçbir şeyi geri almayın." (Nisâ, 20) Yani, bir eşi boşayıp, bir başkasıyla evlendiğiniz zaman. Burada bir fiili işleme isteği ve talebi, onu işlemenin yerinde kullanılmıştır.

Kısacası, tefsirini sunduğumuz ayet, namaz kılmak için bazı organların yıkanmasının, bazılarının da meshedilmesinin, yani abdest alınmasının şart olduğunu vurguluyor. Şayet ayetin ifadesi her açıdan mutlak olsaydı, "*Eğer cünüp iseniz temizlenin (gusül edin).*" ifadesini bir an için görmezlikten gelseydik, her namaz için bir abdest almanın şart olduğunu söyleyebilirdik. Ne var ki, yasa nitelikli hükümler içeren ayetlerin her açıdan mutlak olmaları pek az rastlanan bir durumdur.

Kaldı ki, "*sizi tertemiz kılmak... istiyor*" ifadesinin, ileride değineceğimiz gibi, bu şartın açıklayıcısı olması mümkündür [yani, amaç manevî temizliktir. Öyleyse alınan abdest bozulmadıkça, onunla namaz kılınabilir ve her namaz için bir abdest gerekmez]. Ayetin tefsiri bağlamında söyleyebileceklerimiz bundan ibarettir. Bundan ötesi, ki tefsir bilginleri uzun uzun söz etmişlerdir, fıkıh biliminin alanına girer; tefsirle ilgisi yoktur.

"Yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın." Ayette geçen "igsilû" fiilinin mastarı olan "gasl=yıkamak", bir şeyin üzerine su dökmek, üstünden su akıtmak demektir. Genellikle temizleme, kir ve pasağı giderme amacına yönelik olur. Yüz, bir şeyin sana bakan tarafına denir. Daha çok, insan gibi bir canlının başının ön kısmı, yani üzerinde göz, burun ve ağız gibi organların bulunduğu taraf için kullanılır. Bunun sınırı ise, karşılıklı konuşmalarda taraflar için belirgin bir şekilde görünen miktarda belirlenir.

Ehlibeyt İmamlarından gelen rivayetlerde yüzün miktarı şu şekilde belirlenmiştir: Uzunluğu alnın üzerindeki saçlardan başlayıp çenenin alt kısmına kadar devam eder. Eni ise, baş parmak, orta parmak veya şehadet parmağının çevreleyebileceği kadardır. Tefsircilerin ve fıkıhçıların çizdikleri başka çerçeveler de vardır.

Ayetin orijinalinde geçen "el-eydî" "yed"in çoğuludur ve "el" demektir. Tutma, bırakma ve yakalama gibi fiiller bu organla gerçekleştirilir. Omuzla parmak uçları arasında kalan kısma denir. Organlar

bağlamında daha çok insanın onunla ilintilendirdiği amaç esas alınır. Söz gelimi el organı denilince, tutma ve bırakma olguları akla gelir. Elin ilintili olduğu amaç, büyük ölçüde dirseklerden parmak uçlarına kadar olan kısmıyla gerçekleşir. Bu yüzden bu kısma da ayrıca el denir. Yine aynı gerekçeyle bilekten başlayıp parmak uçlarına kadar olan kısma da ayrıca el denir. Böylece el lafzı, organın bütünü ve parçaları arasında ortak veya buna benzer bir isim işlevini görmüş oluyor.

Bu ortaklık, anlamlardan sadece biri kastedildiğinde, buna ilişkin somut ve belirleyici bir karinenin zikredilmesini kaçınılmaz kılar. Bu yüzden yüce Allah, "*ellerinizi*" ifadesini "*dirseklere kadar...*" ifade-siyle kayıtlandırmıştır. Ki maksadın, dirseklerde son bulan elin yıkanması olduğu anlaşılsın. Sonra bu somut karine, bununla organın avucu da içeren kısmının kastedildiğini ortaya koyuyor. Nitekim hadisler de maksadın bu olduğunu göstermektedir.

"İla" harf-i cerrinin kullanıldığı yerlerde ifade ettiği anlam, hareketin sürekliliğini ifade eden bir fiilin sona erişidir. Fakat başına "ila" edatı gelen nesnenin öncesindeki ifadeye ilişkin hükmün kapsamına girip girmediği hususu edatın anlamının dışındadır. Dolayısıyla yıkama hükmünün dirsekleri de kapsaması "ila" edatına değil, hadislerin açıklamasına dayanır.

Bazıları, "*Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin.*" (Nisâ, 2) ayetini örnek göstererek "ila" edatının "beraber" (mea) anlamında kullanıldığını ileri sürmüşlerdir. Bunu söylerken de, Peygamberimizin (s.a.a) abdest alırken dirseklerini de yıkamış olmasını dayanak olarak göstermişlerdir. Ama bu, Allah'ın sözünün tefsiri açısından oldukça cüretkâr bir değerlendirmedir. Çünkü bu hususta nakledilen hadisler ya Peygamberin fiilini aktarır, ki fiiller çok yönlü ve müphem olurlar, herhangi bir lafzın anlamı onlar aracılığıyla belirlenemez; neredede kaldı ki lafzın anlamlarından biri sayılsın. Ya da bu husustaki hadisler bir hükmün açıklamasına ilişkin sözdür, ayetin tefsiri değildir.

Fakat dirseklerin yıkanmasının insanın fiili tam olarak yerine getirdiğinden emin olmasından dolayı gerekmiş olabildiği gibi, Peygamberimizin (s.a.a) de bir eklemesi olabilir. Nitekim Peygamber efendimizin (s.a.a) böyle bir yetkisi vardı ve sahih rivayetlerde belirtildiği gibi, günlük beş vakit namazla ilgili olarak bu yetkisini kullanmıştır. [Sahih riva-

yetlerde yer aldığına göre, namazlar iki rekât olarak farz kılınmıştır; ancak Peygamber (s.a.a) bazı eklemelerde bulunmuştur.]

"Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin." (Nisâ, 2) ayetine gelince, ekl=yeme fiili "ila" edatıyla geçişli kılındığından, katma ve benzeri bir anlam içerir. Yoksa "ila" edatı "mea=beraber" anlamında kullanılmamıştır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşılıyor ki: "*dirseklere kadar*" ifadesi, "*ellerinizi...*" ifadesine ilişkin bir kayıttır. Dolayısıyla dirseklerle ilintili yıkama mutlak olur, bir sınırla kayıtlı olmaz. Bu bakımdan yıkamaya dirseklerden başlayıp parmak uçlarına doğru devam etmek mümkündür. Nitekim abdest dışındaki hâllerde insanlar ellerini doğal olarak bu şekilde yıkarlar. Ya da parmaklardan başlanıp dirseklere kadar devam edilir. Fakat Ehlibeyt İmamlarından (hepsine selam olsun) nakledilen hadislerden, yıkamanın birinci şekilde olması gerektiği anlaşılıyor; ikinci şekilde olması değil.

Böylece ileri sürülebilecek, cümlelerin "*dirseklere kadar...*" ifadeyle kayıtlı olması gösteriyor ki, yıkamaya parmak uçlarından başlayıp, dirseklere doğru devam edip tamamlamak gerekir, şeklindeki değerlendirmeler de kendiliğinden çürümüş oluyor. Şöyle ki bu problem, "ilel merafik=dirseklere kadar..." sözünün "feğsilû=yıkayın..." sözüne [yani hükme] yönelik bir kayıt olarak algılanmasından ileri gelmektedir. Oysa, bu ifadenin "eydîkum=elleriniz..." ifadesine [yani hükmün konusuna] ilişkin bir kayıt olduğunu belirtmiştik. Bunun böyle olması kaçınılmazdır. Çünkü "el", belirleyici somut bir karineyi gerektiren ortak bir isimdir. Hem "eller", hem de "yıkayın"a yönelik bir kayıt olmasının da bir anlamı yoktur.

Kaldı ki, Mecma-ul Beyan tefsirinde belirtildiği gibi, İslâm ümmeti, abdest alırken ellerini yıkamaya dirseklerden başlayıp parmak uçlarına doğru devam eden kimsenin abdestinin sahih olduğu noktasında görüş birliği içindedir. Bunun nedeni ise ancak ayetin lafzı bu ihtimali içeriyor olmasıdır ve yine "*dirseklere kadar*" sözünün "yıkamaya" değil, "ellere" ilişkin bir kayıt oluşundan kaynaklanıyor.

"Başlarınızın bir kısmını ve üzerindeki çıkıntıya kadar ayaklarınızı meshedin." Meshetme, elin ya da dokunan herhangi bir organın bir şeye doğrudan dokundurularak üzerinden geçirilmesi

demektir. Araplar bu anlamda, "Mesehtu's şey'e" ve "Mesehtu biş-şey'i" derler. Bu fiil, kendisiyle geçişli kılındığı zaman kapsama anlamını ifade eder [yani o şeyin hepsini meshettim]. "Ba" harf-i cerriyle geçişli kılındığında, kapsama ve kuşatma anlamını içermeyen nesnenin bir kısmının meshedildiğine delâlet eder.

Bu bakımdan, "vemsehû biruûsikum=başlarınızı meshedin" ifadesi, cümle içinde başın bir kısmının meshedilmesini ifade eder. Kastedilen kısmın başın hangi tarafı olduğu hususu ise, ayetin anlamsal maksadının dışındadır. Bunun açıklaması sünnetin alanına girer. Sahih rivayete göre de başın alın tarafının, perçemin kastedildiği anlaşıyor.

"ve... ayaklarınızı..." ifadesinin orijinali "ve erculikum" şeklinde okunmuştur. Dolayısıyla kaçınılmaz olarak "ruûsikum=başlarınız" ifadesine matuftur. Bazıları, mecrur oluşun, tıpkı "ve cealna minel mâi kulle şeyin hayyin=Her canlı şeyi sudan yarattık." (Enbiyâ, 30) ayetinde olduğu gibi tâbi oluştan kaynaklanan bir durum olduğunu söylemişlerdir. [Aslına bakılırsa "hayyen" denilmesi gerekirken, "hayyin" denilmesi, "şey'in" kelimesine tebaiyetten kaynaklanmıştır.] Bu yanlıştır. Çünkü tâbi kılma söz sanatı açısından itibar edilmeyen, seviyesiz bir uygulamadır. Allah'ın sözünün böyle bir kullanımla yorumlanması ihtimal dışıdır. "*Her canlı şey*" ifadesinin orijinalindeki "cealna" kelimesi, "kıldık" anlamında değildir, yaratma anlamına gelir. [Buna göre "hayyin" kelimesi, "şey'in" kelimesinin sıfatıdır.] Burada tâbi kılmaya ilişkin bir belirti söz konusu değildir.

Kaldı ki, söylendiği gibi "tâbi kılma" ancak tâbi olanla tâbi olunanın bitişik oldukları durumlarda söz konusu olabilir. Örneğin, Araplar "Kertenkelenin harap yuvası" anlamında "hucru dabbın haribin" derler. Burada "haribin" kelimesi, öncekine tâbi oluşu itibarıyla mecrur kılınmıştır [aşlında "hucrun" kelimesinin vasfı olduğu için merfu, yani "haribun" okunması gerekirdi]. Bu kural, üzerinde durduğumuz ayet hakkında geçerli değildir.

Ayetin orijinali "ve erculekum" şeklinde de okunmuştur. Şayet zihnini bütün ön yargılardan arındırıp cümleyi öyle okursan, hiç duraklamadan kesinlikle "erculekum=ayaklarınız" kelimesinin "ruûsikum=başınız" ifadesinin takdirî hareketine -ki nasbtır [çünkü gerçekte meshedin fiilinin mefulüdür]- matuf olup mansup olduğuna karar verirsin ve

ifadenin akışından yüzün ve ellerin yıkanmasının, başın ve ayakların da meshedilmesinin gerektiğini anlarsın. "Erculekum=ayaklarınız" ifadesini, ayetin başındaki "vucûhekum=yüzünüz" ifadesine atfetmek aklına bile gelmez. Çünkü, ayetin girişindeki, "*yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın*" hükmü başka bir hükmün, yani "*başlarınızın bir kısmını... meshedin*" hükmünün başlamasıyla bitmiş ve kesilmiştir. Sağlam fitrat, belâgatlı bir ifadeyi böyle bir kullanıma yorumlamayı kabul etmez; yüce Allah'ın kelâmı açısından hiçbir şekilde düşünülmez.

Beliğ bir konuşma yapan bir insan, ["Zeyd'in yüzünü, başını ve ellerini öptüm ve omuzlarına elimi çektim" ifadesini anlatmak isterken] nasıl "kabbeltu veche zeydin ve re'sehu ve mesahtu bi kitfihi ve yedehu" der yani "yedehu" ifadesini mensup okuyarak "veche" ifadesine atfedebilir [yani şöyle diyebilir: Zeyd'in yüzünü ve başını öptüm ve omuzlarına elimi çektim ve ellerini öptüm]. Oysa, bir hüküm sona ermiş, diğer bir hüküm araya girmiştir ve "yedehu=elini" ifadesinin onun bitişinde olan mecrur ismin mahalline atfedilip mecrur kılınması câizdir. Özellikle üstelik Arapların konuşmalarında da bunun örnekleri çoktur. Durum böyleyken beliğ bir konuşmacının böyle yapması, edebî sanatlara aykırı basit bir konuşma olur.

Ehlibeyt İmamlarından (a.s) gelen rivayetler bu yöndedir. Ehli-sünnet kanallarından gelen rivayetlerse, ayetin lafzını tefsir etme özelliğine sahip olmayıp, Peygamberimizin (s.a.a) fiilini ve bazı sahabelelerin fetvasını anlatma esasına dayanmaktadırlar. Bu arada kendi aralarında da ihtilaf vardır. Bu rivayetlerin bir kısmı ayakların meshedilmesini zorunlu görürken, bir kısmı da yıkanmasını zorunlu görmektedir.

Ehli-sünnet âlimlerinin çoğunluğu, ayakların yıkanmasına ilişkin rivayetleri, onların meshedilmesine ilişkin rivayetlere tercih etmişlerdir. Bu konuda onlarla tartışacak değiliz. Çünkü konu fıkıh bilimini ilgilendirir, tefsir biliminin ilgi alanının dışındadır.

Bununla beraber, Ehli-sünnet âlimleri ayeti fikhî görüşlerine uyarlayan bir yaklaşım içindedirler ve bu konuda farklı yorumlar ileri sürmüşlerdir. Fakat bunların hiçbiri için ayetten kanıt edinmek mümkün değildir. Ancak ayetin ifadesinin belâgat sanatının doruklarından, sıradan zevksiz, karışık bir konuşmanın diplerine indirgeme başka.

Bazıları demişlerdir ki: Nasb kıraatine göre "erculekum=ayaklarınız..." kelimesi "vucûhekum=yüzleriniz" kelimesine matuftur. Cerr kıraatinde ise, tâbi oluşa yorumlanır. Ama biz daha önce, insan öz doğasıyla örtüşen bir belîğ konuşmanın böyle bir ihtimali içermediğini belirtmiştik.

Bazıları: Cerr kıraatini yorumlarken bunun anlamsal değil, lafzî bir atıf örneği olduğunu söylemişlerdir. "alleftuha tibnen ve mâen bârîden=deveyi samanla yemledim ve soğuk suyla" ifadesinde olduğu gibi. ["Mâen bâriden=soğuk suyla" ifadesi, anlam açısından "tibnen=saman" ifadesine matuf değildir. Bundan bir fiil takdir edilir. Örneğin "sakeytuha", yani suvardım soğuk suyla gibi. Ayet de bunun bir örneğidir. Yani "erculikum" şeklinde okunsa bile, bu meshin gerekliliğine kanıt oluşturmaz, lafzî açıdan "biruûsikum" yerine matuf olsa bile anlam açısından "erculekum" yerine matuftur ve yıkamanın zorunluluğunu ifade eder!!!]

Bu görüşle ilgili değerlendirmemiz şudur: Bu yaklaşımın dayanağı, atfın durumuna ilişkin iraba uygun bir amelde bulunan bir fiilin takdir edilmesidir. Buna örnek olarak sunulan şiir kanıt oluşturur. Ayetle ilgili olarak takdir edilen bu fiil ya "yıkayın" olacak ve o da harfi cerle değil, bizzat geçişli fiildir ya da başka bir fiil olacaktır. Bu ise ifadenin zahirine aykırıdır ve lafız açısından buna ilişkin hiçbir kanıt yoktur. Öte yandan örnek olarak sunulan şiir ise ya aklî mecaz dediğimiz türe girer ya da "alleftu" fiilinin "verdim", "doyurdum" vb. anlamları içermesi şeklinde gerçekleşen kullanımlardır. Kaldı ki, bu tür kullanımları içeren şiirler açısından normal bir fiilin takdiri şeklinde bir uygulamaya baş vurulmazsa, anlamı bozuk ve fasit kabul edilir. Şu hâlde, bu tür kullanımlar için düzeltici, normalleştirici ifadelerin takdir edilmesine ihtiyaç vardır. Fakat ayetin, lafzî açıdan zorunlu ve bilinen böyle bir takdire ihtiyacı yoktur.

Ayakları yıkamanın zorunluluğu anlayışından hareketle, "erculikum=ayaklar" ifadesinin mecrur oluşuyla ilgili olarak şu iddiayı ileri sürenler de olmuştur: Evet atıf önceki kelimeyle ilintilidir, ancak meshetme yıkamanın hafif şeklidir. Yani meshetme de bir bakıma yıkamadır. Dolayısıyla ayakların meshedilmesi ifadesiyle onların yıkanmalarının kastedilmiş olmasını önleyecek hiçbir engel söz konusu de-

ğildir. Bunu destekleyen bir unsur da ifadede yer alan sınırlandırma ve vakitlendirmedir. Bu ise, yıkanan organ, yani yüz için söz konusudur. Meshedilen organ açısından böyle bir duruma rastlanmıyor. *"Ve üzerendeki çıkıntıya kadar ayaklarınızı..."* ifadesiyle meshetmeyle ilgili sınırlandırma kalkınca, bunun da yıkama hükmüne tâbi olduğu anlaşılmış oluyor. Çünkü sınırlandırma açısından yıkama olgusuna daha uygundur.

Aslında bu, konuya ilişkin yorumların en seviyesizidir. Çünkü meshetme yıkamadan ayırdır ve bu iki eylem arasında birbirini gerektirme gibi bir zorunluluk yoktur. Kaldı ki, başın değil de ayakların meshedilmesini yıkama şeklinde yorumlamak, dayanaksız bir tercihtir. Bu iddiayı ileri sürenlere sormak lazım: Kitap ve sünnette mutlak olarak meshetme şeklinde geçen bütün ifadeleri yıkama şeklinde, yıkama olarak geçen ifadeleri de meshetme şeklinde yorumlamanızı engelleyen nedir? Neden yıkamadan söz eden rivayetler meshetme ve meshetmeden söz eden rivayetler yıkama şeklinde algılanmıyor? Böylece bütün kanıtlar, açıklayıcıları olmaksızın mücmel kanıtlar olurlar.

İddia sahibinin görüşünü desteklemek için ortaya attığı şey, [bir lafzı diğer bir lafızla] kıyas yoluyla lafzı, bir anlama delâlet etmeye zorlamadır. Bu ise kıyasların en fasididir.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Yüce Allah, abdest bağlamında ayakların tamamının su ile meshedilmesini emretmiştir. Teyemmümde yüzün tamamının toprakla meshedilmesini emrettiği gibi... Abdest alan kişi bu iki organı ile ilgili emredilenleri yapınca mesheden-yıkayan adını hakkeder. Çünkü bu iki organın yıkanması, üzerlerinden suyun geçirilmesi veya onların suya değdirilmesi demektir. Meshedilmeleri ise, elin veya el işlevini görebilecek başka bir organın üzerlerinden geçirilmesi demektir. Bir kimse söz konusu organlar açısından bu fiili gerçekleştirenince, o kimse yıkayan-meshedendir. Dolayısıyla, 'erculekum' şeklinde okunduğu zaman, bu iki organın yıkanmasının zorunluluğu esas alınmış olur. 'Erculikum' şeklinde okunduğu zaman da, kişinin su ile organlarını yıkamak suretiyle meshettiği anlamı esas alınmış olur." (Bu görüş özet olarak bundan ibaretti.)¹

1- [el-Menar Tefsiri, c.6, s.229]

Anlamıyorum: Ayette başın meshedilmesi ile yıkanmadan meshedilmelerinin, buna karşın ayakların meshedilmesiyle, onların yıkılarak meshedilmelerinin kastedildiği sonucuna nasıl varılıyor? Bu da önceki iddia gibidir, hatta bozukluğu ondan daha fazladır! Dolayısıyla buna karşı söyleyeceklerimiz öncekinin aynısıdır.

Bu görüşle ilgili olarak söylenebilecek önceki tutarsızlıklara, "Yüce Allah abdest bağlamında iki ayakların tamamının su ile meshedilmesini emretmiştir." diye tutarsız sözünü de eklemek gerekir. Bu söz onun aleyhine olmak üzere problemi daha da derinleştiriyor. Çünkü burada abdesti teyemmümle kıyaslamıştır. Eğer bununla bir hükmün başka bir hükme, yani kendince sabit olan rivayetlere kıyaslamayı amaçlıyorsa, ayetin bu hususa delâlet ettiğine kanıt oluşturacak hangi rivayet vardır acaba? Rivayetler nasıl bu hususa delâlet ediyorlar? Bilindiği gibi, rivayetlerin hedefi ayetin lafzını açıklamak değildir. Eğer abdestle ilgili, *"Başınızı ve üzerindeki çıkıntıya kadar ayaklarınızı meshedin."* ifadesinin, teyemmümle ilgili, *"Onunla yüzünüzü ve ellerinizi meshedin."* ifadesiyle kıyaslamayı amaçlıyorsa, bu hem kıyaslanan, hem de kıyaslanılan şey açısından olumsuzdur. Yüce Allah, her iki konuyu da, "ba" harf-i cerriyle geçişli kılan meshetme fiiliyle ifade etmiştir. Daha önce "ba" harfiyle geçişli yapılan meshin, dil açısından meshedilen şeyin kapsanmasını ifade etmediğini belirtmiştik. Buna ancak kendiliğinden geçişli meshin delâlet ettiğini vurgulamıştık.

Bu ve benzeri yorumlar, rivayetlerin korunması için ayeti zahirinin aksine yorumlama temelinden hareketle, kaçınılmaz olan kitaba muhalefet durumundan sıyırmak için baş vurulan zorlamalardan başka bir anlam ifade etmezler. Eğer ayetin zahirinin aksine yorumlamak suretiyle bir rivayetin anlamını ayete dayatmamız caiz olsaydı, Kur'ân'a muhalefetten hiçbir örnekten söz edilemezdi.

Abdest bağlamında ayakların yıkanmasının zorunlu olduğuna inanların Enes ve Şa'bi gibi bazı selef kuşağı âlimleri gibi görüşler ileri sürmeleri daha uygun olurdu. Onlardan nakledilen görüş şudur: "Ceb-rail, ayakların meshedilmesine ilişkin hüküm indirdi. Ancak sünnet yıkanmasını öngördü." Bunun anlamı kitabın (Kur'ân'ın) sünnet tarafından neshedilmesidir. Bu durumda mesele, tefsir biliminin sınırlarını aşır, metodoloji biliminin kapsamına taşınmış olur: Sünnetin Kitabı

neshetmesi caiz midir, değil midir? Bu konuda araştırma yapmak usul-cünün görevidir, müfessirin değil. Müfessirin, "Falan rivayet kitaba muhaliftir" sözü müfessir olması açısından, ancak şunu açıklamak içindir ki bu haber, maksadın ortaya çıkarılmasında esas alınan kitabın zahirinin delâlet ettiği anlamla örtüşmüyor. Yoksa fıkıh bilgininin görevi olan şer'î bir hükme fetva vermek değildir.

"*üzerindeki çıkıntıya kadar*" ifadesinin orijinalinde geçen "kaab", ayağın arkasında bir çıkıntı biçiminde beliren kemiğe verilen addır. Bazılarına göre topuk, ayakla bacağı birbirinden ayıran eklem bölgesinde belirgin olarak fark edilen kemiğin adıdır ki her bir ayağın eklem bölgesinde iki çıkıntı olur.

"Eğer cünüp iseniz, temizlenin." Ayetin orijinalinde geçen "cünüb" kelimesi aslında mastardır, ancak daha çok ism-i fail anlamında kullanılır. Bu yüzden [mastar oluşundan dolayı] müzekker, müennes, müfret vs. açısından fark etmez. Araplar, "reculun cunub=cünüp erkek, imreetun cunub=cünüp kadın, reculani ev imreetani cunub=cünüp iki erkek veya kadın, ricalun ev nisaun cunub=cünüp erkekler ve kadınlar" der ve hepsinde hep "cünüp" sözcüğünü kullanırlar. Mastar anlamını ifade etmek içinse, özel olarak "cenabet" kelimesi kullanılır.

"Ve in kuntum cunuben fettehherû=Eğer cünüp iseniz, temizlenin." cümlesi, "feğsilû vucûhekum=yüzünüzü yıkayın" ifadesine matuftur. Çünkü ayet, namaz kılmak için temizlenmenin şart olduğunu açıklama amacına yöneliktir. Bu açıdan ayetin açılımı şöyledir: "Ve tetahharû in kuntum cunuben=temizlenin eğer cünüpseniz." Böylece, abdest açısından karşıt şartın takdirine dönük olur. Yani: Şayet cünüp değilseniz, yüzünüzü ve ellerinizi yıkayın. Başınızı ve ayaklarınızı meshedin. Eğer cünüpseniz, tam olarak temizlenin. Buradan şu sonucu çıkarıyoruz: Abdest alma, ancak cünüp olmama durumunda yasalaştırılmıştır. Cünüpken sadece gusül abdesti alınmalıdır. Nitekim rivayetler de buna delâlet etmektedir.

Bu hüküm aynen Nisâ suresinin ilgili ayetinde de açıklanmıştır: "*Yoldan geçici olmanız dışında, cünüp iken de yıkanıncaaya kadar...*" (Nisâ, 43) Ancak tefsirini sunduğumuz ayet, Nisâ suresinin ilgili ayetinden farklı olarak "yıkanmayı" temizlenme olarak nitelendiriyor. Bununla, yıkama ile sağlanan temizlikten farklı bir temizlik kastedili-

yor. Çünkü bu, yani temizlik sonuçtur. Bu ise, fiilin yani yıkamanın kendisidir; "tatahhur=temizlenme" olarak isimlendirilmiştir. Bedenin kirlerinin su ile yıkanmasının "nezafet" olarak isimlendirildiği gibi.

Buradan hareketle, bazı rivayetlerde işaret edilen bir hususu algı-lıyoruz: "Üzerinden su akan şey temizdir."

"Hasta veya yolculukta iseniz yahut sizden birisi çukur yerden gelirse yahut da kadınlara dokunursanız, su bula-madığınız takdirde... yönelin." Bu ifadeyle, organlarını yıkamak veya yıkanmak için su bulamayan kimseyle ilgili hükmün açıklaması-na geçiliyor.

Ayetin akışı içinde sayılan ve alternatif durumlar olarak işaret edi-len hususlar, gerçek anlamda birbirlerinin alternatifi değildirler. Söz gelimi hastalık ve yolculuk bizzat gusül ve abdest yoluyla temizlen-meyi gerektiren bir kirliliğe, pislenmeye yol açmazlar. Tam tersine, bu gibi durumlarda kişi açısından küçük veya büyük hades hasıl olmuşsa, abdest ya da gusül yoluyla temizlenmeyi gerektirirler. Şu hâlde ayette sayılan şıkların son ikisi [tuvaletten gelmek ve kadınlarla cinsel ilişki-de bulunmak], ilk ikisinin alternatifi değildir. Aksine ilk iki şıkkın her biri, son ikisine de bölünebilir gibidirler. Bu nedenle bazıları, "*yahut sizden birisi çukur yerden gelirse*" ifadesinin orijinalin başındaki "ev" edatını "vav" şeklinde algılamışlardır, ki biz buna ileride değine-ceğiz. Kaldı ki, mazeret sırf hastalık ve yolculukla sınırlı olmaz; başka durumlarda da söz konusu olabilir.

Fakat yüce Allah, genellikle su bulmama durumuyla sıkça karşıla-şılabilen hastalık ve yolculuktan söz etmiştir. Sonra tuvaletten gel-mekten ve kadınlara dokunmaktan bahsetmiştir. Bu ikisi açısından su-yun bulunmayışı tesadüfidir. İlkinin aksi olabilecek diğer bir açıdan bakacak olursak, hastalık ve yolculuğa maruz kalmak, insanın doğal bünyesi açısından, tesadüfidir. Tuvaletten gelme ve kadınlara dokun-ma ise öyle değildirler. Bu ikisi de doğal ihtiyaçlardır. Biri abdest al-makla giderilebilen küçük hadesi, diğeri de gusül almakla giderilebi-len büyük hadesi gerektirir.

Dolayısıyla ayette işaret edilen bu dört durumun bir kısmı tesadü-fen, bir kısmı da doğası gereği insanın karşısına çıkarlar. Bunlarla ilgi-li olarak bazen genellikle su bulunmayabilir. Hastalık ve yolculukta

örneğin. Bazen de tesadüfen su olmaz. Helâya gitme ya da cinsel birleşme durumlarında örneğin. Eğer böyle durumlarda su da bulunmuyorsa, teyemmüm hükmü devreye girer.

Buna göre su bulamamak, suyu kullanma imkânından yoksun olmaktan kinayedir. Bu şekilde kinayeli bir ifadeye baş vurulmuştur. Çünkü kullanma imkânından yoksun bulunma, genellikle suyun bulunmamasına dayanır. Buna göre bulamamak, hastalık da dâhil olmak üzere sözü edilen bu dört hususun tümü için bir kayıt konumundadır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan sırayla şu hususlar belirginleşiyor:

Birincisi: "*Hasta... iseniz*" ifadesinde işaret edilen hastalıktan maksat, insanın su kullanmakta zorlandığı ve suyun zarar verdiği hastalıktır. Bunu, "*su bulamadığınız takdirde*" kaydından anlıyoruz. Ayetin akışından da bunu algılamak mümkündür.

İkincisi: "*veya yolculukta iseniz*" ifadesi, başlı başına bir olgudur ve insan tesadüfen böyle bir durumla karşılaşır. Genellikle de su bulunmaz böyle durumlarda. "*yahut sizden birisi... gelirse*" ifadesiyle de kayıtlı değildir; "feğsilû=yıkayın..." ifadesine matuftur. Bu durumda ifadeyle ilgili olarak şöyle bir açılım elde ediyoruz: "Yolcu iseniz, namaza kalkmak istediğinizde, su bulamadıysanız teyemmüm edin." Şu hâlde bu varsayımın mutlaklığı ve iki hadesten birini gerektirmek gibi bir kayda bağlı olmayışı, atfedildiği ifadeyi yani, "*Namaza durmak istediğiniz zaman... yıkayın...*" ayetini çağrıştırmaktadır. Başta kayda gerek görülmediği gibi, atıf esnasında da kayda gerek görülmemiştir.

Üçüncüsü: "*Yahut sizden birisi çukur yerden gelirse*" ifadesi de bağımsız ayrı bir durum içermektedir. Ama bazılarının iddia ettiği gibi başındaki "ev" edatı "*Onu yüz bin insana ya da daha fazla olanlara elçi gönderdik.*" (Sâffât, 147) ayetinde olduğu gibi "vav" anlamında değildir. Çünkü buna gerek olmadığını açıklamıştık.

Kaldı ki, örnek olarak gösterilen ayette geçen "ev" edatı, ancak gerçek anlamında kullanılmıştır. İfadedeki ihtimallilik, doğal olarak karşılaşılan bir durumdur. Konuşmacının bilmeyişinden kaynaklanan bir tereddüt söz konusu değildir. Nitekim bu yorum, Kur'ân-ı Kerim'de geçen dilek ve temenni gibi hususlarla ilgili olarak da söz konusudur.

"Umulur ki, korunasınız..." (Bakara, 21) "Keşke bunu bilselerdi." (Bakara, 102) ayetlerinde olduğu gibi.

Dolayısıyla bu cümlelerin durumu, atıf açısından önceki cümleye benzer. Bu bakımdan cümlelerin açılımı şöyledir: Namaza kalkmak istediğinizde, sizden biriniz tuvaletten gelir ve su da bulamamışsanız, teyemmüm edin.

Buradan şöyle bir sonuç çıkarmak pek de uzak bir ihtimal değildir: Kişi temiz olur ve küçük abdestsizliği gerektirici bir durum söz konusu değilse, teyemmüm veya abdesti yenilemesi bir zorunluluk değildir. Mefhum-i şartın bu anlamı ifade ettiğini kabullenirsek tabi.¹ Temiz olan kimsenin temizlenmesinin bir zorunluluk olmadığına ilişkin rivayetler de bu çıkarsamayı destekler niteliktedir.

"Yahut sizden birisi çukur yerden gelirse" ifadesinin orijinali, göz kamaştırıcı bir edep örneğini oluşturmaktadır. Ayet üzerinde düşünen herkes bunu belirgin bir şekilde fark eder. Çünkü maksat, "ğait"ten gelme şeklinde kinayeli olarak ifade edilmiştir. Ğait ise, basık ve çukur yer demektir. Araplar, ihtiyaçlarını gidermek için çukur yerlere giderlerdi. Böylece bir edep tavrı olarak ihtiyaçlarını giderirken başka insanların bu hâlde kendilerini de görmelerini engellemiş olurlardı. Günümüzde "ğait" kelimesinin bilinen anlamında kullanılması ayağa düşmüş, yaygınlık kazanmış kinayeli ifadelerin bir örneğini oluşturmaktadır. Aynı durum "azere" kelimesi için de geçerlidir. Bu kelimenin asıl anlamı, kapı eşiğidir. Cevherî'nin "es-Sihah" adlı eserinde belirttiğine göre, Araplar evin içinde biriken şeyleri buradan boşalttıkları için bu ismi vermişlerdir.

Dikkat edilirse ayette "çukur yerden geldiyseniz" denilmiyor. Çünkü burada asıl olan nispet edilen şeyin belirginleştirilmesidir. Yine "Sizin biriniz tuvaletten gelirse" şeklinde bir ifade de kullanılmamıştır. Çünkü böyle bir izafede az da olsa belirginleştirme söz konusudur. Ak-

1- [Fıkıh usûlü bilgisine göre, hükmü şart edatlarından biri ile belirli bir şarta bağlanmış nassin, bu şartın bulunmadığı durumlarda o hükmün geçerli olmadığına delâlet etmesine "mefhum-uş şart" denir. Mesela, "Sana karşı saygılı davranılırsa, sen de saygılı davran." cümlesinde saygılı davranma hükmü, şart kalkınca kalkar ve geçerli sayılmaz.]

sine iyice müphemleştiren bir ifade söz konusudur. "*yahut sizden birisi çukur yerden gelirse*" denilerek ifadenin edep yönü gözetilmiştir.

Dördüncüsü: "*yahut da kadınlara dokunursanız*" ifadesi, önceki ifade gibi varsayılan şıklardan bağımsız birini içermektedir. Atıf ve anlam açısından önceki ifadenin içeriğinin hükmüne tâbidir. Bu, cinsel birleşmeden kinayedir. Edebi gözetmek ve insan doğasının sarıh bir dille ifade etmekten çekindiği olguları açık, müstehcen bir şekilde ifade etmekten kaçınma amaçlı kullanılmıştır.

Eğer desen ki: Şayet söylediğiniz gibiyse, önceki ifadede olduğu gibi, "*Eğer cünüp iseniz...*" şeklinde bir ifade kullanılsaydı, daha fazla titizlik gösterilmiş ve edep yönü gözetilmiş olurdu.

Buna vereceğimiz cevap şudur: Evet ama, ifadede gözetilen bir nokta yok olurdu o zaman. O da ifadenin, söz konusu eylemin insan doğasının bir gereği olduğuna delâlet ediyor olmasıdır. Ki biz daha önce bu nokta üzerinde durduk. "Cenabet" kelimesi, bu inceliği ifade etmekten yoksundur.

Böylece bazılarına nispet edilen, "Burada kastedilen, doğrudan doğruya kadınlara gerçekten dokunmadır. Yani cinsel birleşmeden kinaye değil de açık bir anlatım söz konusudur." şeklindeki yorumun yanlışlığı da ortaya çıkıyor. Bu yorumun yanlışlığı öncelikle şundan anlaşıyor ki, ayetin akışıyla bağdaşmıyor. Ancak kinayeli bir anlatım olarak ele alındığında ayetle bağdaşması mümkün olabiliyor. Çünkü yüce Allah söze, normal hâllerde yani, suyun bulunduğu durumlarda küçük hadesin abdestle, büyük hadesin yani, cenabetin de gusülle giderilmesine ilişkin hükümle başlıyor.

Sonra sözün akışı, normal olmayan duruma doğru yöneliyor. Suyun bulunmadığı durum yani. Bununla ilgili olarak da abdeste alternatif olan başka bir duruma, yani teyemmüme işaret ediliyor. Dolayısıyla gusle alternatif olan bir başka duruma da işaret edilmesi doğaldı, uygundu. Çünkü gusül abdestle bağlantılı bir eylemdir. Nitekim bu eylemle örtüşebilecek bir duruma da işaret edilmiştir. O da "*yahut da kadınlara dokunursanız*" ifadesidir; ama kinayeli olarak. Şu hâlde bununla kastedilen, kaçınılmaz olarak cinsel birleşmedir. Yoksa iki ayrılmaz durumlardan biri olan abdesti özel olarak ele alıp hükmünü açıklayıp diğerini yani guslü görmezlikten gelmenin anlamı yoktur.

Beşinci: Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalardan, ayetin anlamı ile ilgili olarak üzerinde durulan aşağıdaki problemlerin yersizliği, dayanıksızlığı ortaya çıkıyor:

1- Ayette "hastalıktan" ve "yolculuktan" söz edilmesi söz gelişi ve gereksizdir. Çünkü bu ikisinin teyemmümü gerektirmeleri ancak son iki şıktan yani, tuvalete gitme ve cinsel ilişkide bulunma hâllerinden birinin meydana gelmiş olmasına bağlıdır. Kaldı ki tuvalete gitme ve cinsel ilişkide bulunma, hastalık veya yolculuk durumu söz konusu olmasa da teyemmümü gerektirirler. Dolayısıyla son iki şıkkın zikredilmesi, ilk ikisinin zikredilmesine ihtiyaç bırakmıyor.

Buna verilecek cevap şudur: Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, ayette son iki şık, ilk iki şıktan biriyle ilintilendirilmek amacıyla zikredilmiş değildirler. Aksine dört şıktan her biri kendi başına ve kendine özgü bir amaçla ilintili olarak zikredilmiştir. Ayetin akışı içinde bunların herhangi birini haffedecek olursak, söz konusu amaç da gerçekleşmemiş olur.

2- Bir diğer iddia da şudur: İkinci şık, yani; *"veya yolculukta iseniz"* ifadesi fazlalıktan zikredilmiştir. Önceki problemle ilgili kanıt, bunun için de geçerlidir. Bir farkla, şöyle ki: Hastalık bir mazeretle olması hasebiyle alternatif çözümü gerektirir. Mazeret, var olan suyu kullanamamaktır, suyun bulunmaması değil. Dolayısıyla ayetin akışı içinde bu durumun değerlendirilmesi gerekirdi. Son iki şıkkın su bulamama durumuyla birlikte zikredilmiş olması, buna ilişkin açıklamaya olan ihtiyacı ortadan kaldırmıyor. Sonuç olarak sadece yolculuktan söz edilmiş olması, bir fazlalıktır; bir tekrardır.

Bizim cevabımız şudur: Daha önce de belirttiğimiz gibi, ayette geçen su bulamama, suyu kullanamamaktan kinayedir ve bu durum, suyu bulmaktan veya bulamamaktan daha geneldir.

3- Bir iddiaya göre, *"su bulamadığınız takdirde"* ifadesi, sayılan şıkların tümüne gerek bırakmayacak açıklığa sahiptir. Eğer *"Hasta veya... iseniz..."* ifadesi yerine, sadece *"su bulamadığınız"* ifadesi kullanılsaydı, daha kısa ve daha vurgulayıcı olurdu.

Bunu şu şekilde cevaplandırırız: Bu durumda, daha önce işaret ettiğimiz tüm noktalar göz ardı edilmiş olurdu.

4- Bazılarına göre, "Eğer suya güç yetiremiyorsanız." denilseydi veya aynı anlama gelebilecek başka bir ifade kullanılsaydı daha iyi olurdu. Çünkü böyle bir ifade, başka insanların mazeretini kapsadığı gibi hastaların da mazeretini kapsayıcı olurdu.

Buna karşılık biz diyoruz ki: Bu söylediğiniz husus kinaye yoluyla ifade edilmiştir. Kinayeli ifadelerse daha etkili ve daha vurgulayıcı olur.

"Doğası üzere olan yeryüzüne yönelin, ondan yüzlerinizi ve ellerinizin bir kısmına meshedin." Ayetin orijinalinde geçen "teyemmüm" fiilinin mastarı olan "teyemmüm" kelimesi, yönelmek demektir. Ayetin asıl metninde geçen "saîd" ise, yerin yüzeyi anlamına gelir. Bu yerin "tayyib" olarak nitelendirilmesi -bir şeyin tayyib olması da, doğasının gerektirdiği hâl üzere olması demektir- normal toprak ve taş gibi aslî durumu üzere olmasının şart olduğuna işaret etme amacına yöneliktir. Pişirme, olgunlaştırma veya başka bir dönüştürme yöntemiyle topraktan elde edilen kireç, pudra, kiremit ve madenlere dönüşen topraklar bu kapsamın dışındadır. Yüce Allah, bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Güzel (tayyib) olan ülkenin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar; kötü olandan ise yararsız bitkiden başka bir şey çıkmaz."* (A'râf, 58) Teyemmümde kullanılan toprağın özellikleri olarak sünnetin öngördüğü hususların kaynağı işte budur.

Bazı müfessirler, "Ayette geçen 'tayyib' kelimesinden maksat temizliktir. Dolayısıyla burada toprağın temiz olması şart koşulmuştur." demişlerdir.

"Ondan yüzlerinizin ve ellerinizin bir kısmına meshedin." Burada görüyoruz ki, teyemmüm açısından meshedilmesi öngörülen organlarla, abdest açısından yıkanması istenen organlar aynıdır. Tam bir örtüşme var. Çünkü teyemmüm; gerçekte baş ve ayak meshi düşürülmüş, yüz ve dirseklere kadar ellerin yıkanması da meshetmeye dönüştürülmüş, hafifletici bir uygulama olarak su da toprakla değiştirilmiş abdestten başka bir şey değildir.

Bundan şunu anlıyoruz: Teyemmümde meshedilen iki organ abdestte yıkanan organlardır. Yüce Allah "ba" harf-i cerriyle geçişli kılınan meshetme fiilini [femsehu bi vucûhikum...] kullandığı için bu, teyemmüm ederken abdestte yıkanan iki organın bir kısmının meshedilmesi gerektiğini gösterir. Yüzün bir kısmı ve dirseklere kadar olan

elin bir kısmı yani... Bu da Ehlibeyt İmamlarından aktarılan rivayetlerde, yüzden mesh edilmesi gereken kısmın iki şakak arası, ellerin de bilekten aşağı kısmı olduğuna ilişkin açıklamalarla örtüşmektedir.

Böylece bazı müfessirlerin, kastedilen elin, koltuk altlarından başlayan kısım olduğuna ilişkin izahlarının yanlış olduğunu anlıyoruz. Yine diğer bazılarına göre de, teyemmümde mesh edilmesi gereken kısım, tıpkı abdestte olduğu gibi dirseklerden aşağısıdır, görüşünün yanlış olduğu ortaya çıkıyor. Bu ise, "ba" harf-i cerriyle geçişli kılınan "meshetme" fiilinin ifade ettiği anlamla örtüşmüyor. Çünkü "ba" ile geçişli kılınan fiil, meshedenin meshedilenin bir kısmını meshetmesini ifade eder.

Ayetin orijinalinde geçen "minhu=ondan" kelimesinin başındaki "min" edatı, başlangıç ifade eder gibidir. Bununla, yüzün ve ellerin meshedilmesine topraktan başlanması kastedilmiştir. Hadisler bunu, iki elin toprağa vurulup yüz ve ellerin bir kısmına sürülmesi şeklinde açıklamıştır.

Bazı müfessirler demişlerdir ki: "Buradaki 'min' edatı, kastedilen şeyin bir kısmını içermeyi ifade eder. Buna göre, toprağa vurulmasından sonra ellerde toz ve benzeri bir şey kalmalıdır, ki onunla yüz ve eller meshedilsin. Buradan şu sonuç çıkıyor: Teyemmüm için el vurulan toprak tozlu olmalıdır ve bu tozla yüz ve eller meshedilmelidir. Dolayısıyla yassı ve üzeri toz tutmayan taşlarla teyemmüm etmek doğru değildir."¹

Allah doğrusunu daha iyi bilir; ancak ayetten daha önce vurguladığımız anlam anlaşılmaktadır. Şunu da söyleyelim ki, kendi görüşünün sonucu olarak verdiği hüküm, adı geçen müfessirin ihtimal verdiği görüşle sınırlı değildir.

"Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemiyor; fakat sizi tertemiz kılmak... istiyor." Ayetteki "ma yurîdu=istemiyor" fiilinin mefulunun başına "min" edatının gelmiş olması, olumsuzluğu pekiştirmek içindir. Dolayısıyla dinî hükümler kapsamında olup da onunla güçlük çıkarılmak istenen herhangi bir hüküm yoktur. Bu yüzden cümle içinde olumsuzlama olgusu, güçlüğü kendisiyle

1- [el-Menar, c.5, s.126]

değil de güçlük çıkarma isteğiyle ilintilendirilmiştir.

İki türlü güçlük vardır. Bunlardan biri, hükmün gerekçesi ve, onunla hedeflenen maslahatla ilgilidir. Böyle bir durumda ortaya çıkan hüküm, gerekçesine tâbi olması hasebiyle bizzat güçlük çıkarıcı olur. Zühd karakterinin yerleşmesi amacıyla birine besin maddelerinden zevk almasının yasaklanmasını buna örnek gösterebiliriz. Böyle bir hüküm, ta baştan güçlük demektir. Bir diğer güçlük de rastlantısal dış nedenler aracılığıyla herhangi hükümle ilintili olur. Böyle bir durumda hükmün bazı fertleri güçlük oluşturur. O zaman güçlük çıkan unsurlar açısından hüküm geçersiz olur, güçlük çıkmayan unsurlar açısından ise, geçerliliği devam eder. Kendisine zarar veren bir hastalığından dolayı, namazı ayakta kılmakta güçlük çeken bir insanı buna örnek gösterebiliriz. Bu durumda bu kimse için namazda kıyam hükmü düşer; buna güç yetirebilen başkaları için değil elbette.

Yüce Allah'ın, *"Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemiyor."* ifadesinden sonra, *"fakat sizi tertemiz kılmak... istiyor."* ifadesine yer vermesi gösteriyor ki ayetin maksadı, gerçek ile ilintili güçlüğü olumsuzlamaktır. Yani Allah'ın sizin için koyduğu hükümler, güçlük çıkarmak amacıyla yasalaştırılan güçlük nitelikli hükümler değildir. Şöyle ki ayetten anlaşılan anlam şudur: Bu hükümleri koymada güttüğümüz amaç, sizi temizlemek ve nimeti tamamlamaktır. Bunlarsa gerçek ile ilintili olgulardır. Yoksa maksadımız sizi zorluğa koşmak, sizi sıkıntıya sokmak değildir. Bu nedenledir ki, suyun bulunamaması durumunda abdest ve guslün size ağır geleceğini gördüğümüz anda abdest ve gusül almanın zorunluluğu yerine, sizin yapabilirliğinizin kapsamında olan teyemmüm alma zorunluluğunu getirdik. Böylece belki şükredersiniz diye sizi temizlemek ve üzerinizdeki nimeti tamamlamak için temizliğe ilişkin hüküm tümünden kaldırılmadı.

"Fakat sizi tertemiz kılmak ve size olan nimetini tamamlamak istiyor. Umulur ki şükredesiniz." Daha önce açıklanan güçlük çıkarma isteğinin olumsuzlanmasının anlamının gereği, *"sizi tertemiz kılmak... istiyor."* ifadesinden maksat şu olmalıdır ki abdestin, guslün ve teyemmümün hükme bağlanması, sizin temizlenmeniz içindir. Çünkü bunlar temizleyici etkenlerdir. Hangisi olursa olsun, bu temizlik kirden pislikten arınma demek değildir. Bilâkis, bu üç

eylemden biriyle gerçekleşebilen manevî temizlik kastedilmiştir. Gerçekte namaz için şart olan da bu manevî arınmadır.

Buradan hareketle şöyle bir sonuca varmak mümkündür: Namaz kılan kişi, temizliğine hâlel getirecek bir davranışta bulunmamışsa, her namaz için ayrı olarak temizlenme ameliyesini gerçekleştirmekle [her namaz için ayrı bir abdest almakla] yükümlü değildir. Bu, ayetin giriş kısmındaki ifadenin mutlaklığıyla çelişmez. Çünkü yasa koyma, vacip olan bir uygulamadan çok daha geneldir [farzın yasalaştırılması gerektiği gibi müstehap bir amelin de yasalaştırılması gerekir].

"ve size olan nimetini tamamlamak istiyor." ifadesine gelince; daha önce "*Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım.*" (Mâide, 3) ayetini incelerken nimetin ve tamamlanmasının ne anlama geldiğini açıkladık. Yine tefsirimizin dördüncü cildinde, "*Şükredenleri ise Allah ödüllendirecektir.*" (Âl-i İmrân, 144) ayetini incelerken, "şükür" kavramının anlamını izah etmiştik.

Şu hâlde tefsirini sunduğumuz bu ayette geçen nimet kavramı, din anlamında kullanılmıştır, ama bilgi ve hüküm nitelikli cüzleri olarak değil. Bilâkis bütün işlerde insanın kendini Allah'a teslim edişi anlamında kullanılmıştır. Bu da Allah'ın koyduğu hükümler aracılığıyla kulları üzerinde hükümran ve velayeti olması demektir. Bunun tamamlanması, bütün dinî hükümlerin yasalaştırılması ile mümkündür. Üç temizlik eylemi (abdest, gusül ve teyemmüm) de bunlar arasına girer.

Dolayısıyla anlıyoruz ki: Amaç bildiren "*Sizi tertemiz kılmak... istiyor.*" ve "*size olan nimetini tamamlamak istiyor.*" ifadelerinin arasında fark vardır. Şöyle ki temizlik, üç temizlik eyleminin yasalaştırılmasının amacıdır. Ama nimetin tamamlanışı değil. O, bütün hükümlerin yasalaştırılmasının amacıdır. Üç temizlik eylemi sadece bu genel hedef içinde belli bir paya sahiptirler. Bu bakımdan amaçlardan biri özel, biri de geneldir.

Buna göre, ayetin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: "Fakat biz, üç temizlik eylemini yasalaştırmakla, onlar aracılığıyla özel olarak sizi temiz kılmak istiyoruz. Çünkü bunlar dinin bir parçasıdır. Dinin bu tür parçalarının toplamının yasalaştırılmasıyla Allah'ın sizin üzerinizdeki nimeti tamamlanır. Belki nimetinden dolayı Allah'a şükredersiniz. O

da sizi gözde kulları arasına katar." Okuyucunun bu hususa dikkatini çekmek isterim.

"Allah'ın size olan nimetini ve sizi kendisiyle bağladığı sözünü hatırlayın. Hani bir zaman, 'İşittik ve itaat ettik' demiştiniz." Burada, İslâm üzere onlardan alınan söze işaret ediliyor. Yüce Allah'ın, *"Hani bir zaman 'İşittik ve itaat ettik' demiştiniz."* hatırlatması da bunu gösteriyor. Çünkü siz mutlak olarak iştirme ve mutlak olarak itaat etmeyi söz vermişsiniz. Bu da Allah'a teslim olmak demektir. Buna göre, *"Allah'ın size olan nimetini... hatırlayın."* ifadesinde geçen "nimet"ten maksat, yüce Allah'ın İslâm'ın sayesinde onlara bahsettiği bütün güzel nimetlerdir. Bu da onların cahiliyedeki durumlarıyla İslâm'dan sonraki durumları arasındaki fark ve üstünlüktür. İslâm'dan sonra kavuştukları güvenliğe, esenliğe, zenginliğe, kalp temizliğine ve amellerin nezafetine dikkat çekiliyor. Nitekim yüce Allah, başka bir ayette de buna işaret etmiştir: *"Allah'ın sizin üzerinizdeki olan nimetini hatırlayın. Hani siz düşmanlar idiniz, O kalplerinizin arasını uzlaştırıp ısındırdı ve siz O'nun nimetiyle kardeşler oldunuz. Yine siz tam ateş çukurunun kıyısındaiken oradan sizi kurtardı."* (Âl-i İmrân, 103)

Ya da nimetten maksat, tüm gerçeğiyle İslâm'dır. Çünkü İslâm, bütün nimetlerin beslendiği ana nimettir. Biz daha önce, meselenin bu boyutuna dikkat çekmiştik. Şurası açıktır ki, nimetten maksadın İslâm realitesi veya velayet olgusu olması, bunun nesnel karşılığının belirlenmesine dönük bir ifadedir, lafızdan anlaşılan şeyin somutlaştırılması değil. Çünkü lafızdan anlaşılan şeyi somut olarak belirlemek sözlük alanına girer. Bizim bu hususta söyleyecek sözümüz yoktur.

Ardından yüce Allah, muhataplara kendini hatırlatıyor; kalplerin gözeneklerinde gizli bulunan duyguları bildiğini anımsatıyor. Ardından kendisinden korkup sakınmalarını emrediyor: *"Allah'tan korkun. Çünkü Allah kalplerin içindekini bilir."*

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

et-Tehzib adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle İmam Cafer Sadık'a (a.s) dayandırdığı bir hadiste, *"Namaza durmak istediğiniz zaman"* ifadesiyle ilgili olarak İmamın şöyle buyurduğunu nakleder:

"Yani, uykudan uyandığınız zaman." Ravi -İbn-i Bukeyr- der ki: "Uyku, abdesti bozar mı?" diye sordum. "Evet", dedi. "Uyku insanın iştihâ me duyusunu, bir şey duymayacak şekilde etkileyince abdest bozulur." [c.1, s.7, h:9]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetler de aktarılmıştır. Suyuti ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Zeyd b. Eslem'den ve Nuhhas'tan rivayet etmiştir. Fakat bu rivayetle, bizim daha önce, kalkmaktan maksat istemektir, şeklindeki açıklamamız arasında bir çelişki yoktur. Çünkü bizim söylediğimiz, "kıyam" fiilinin "ila" ile geçişli kılınması durumunda kazandığı anlamdır. Rivayetin vurguladığı ise, "min" edatı ile geçişli kılınması durumunda ifade ettiği anlamdır.

el-Kâfi adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Zürrare'den şöyle rivayet eder: İmam Bâkır'a (a.s) sordum: "Meshin başın bir kısmına ve ayakların bir kısmına olmasını nereden bildin (çıkardın) ve söyledin?" İmam (a.s) güldü ve buyurdu: "Ey Zürrare, bunu Resulullah (s.a.a) söyledi ve Allah katından gelen kitap da bu açıklamayı içermektedir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: 'Feğsilû vucûhekkum =yüzlerinizi yıkayın.' Bu ifadeden anlıyoruz ki, yüzün tamamı yıkanmalıdır. Ardından *'ve dirseklere kadar ellerinizi'* buyurmuştur. Dirseklere kadar elleri yüzlere atfedilmiş ve bitişik kılınmıştır. Dolayısıyla dirseklere kadar ellerin yıkanmasının gerektiğini öğrenmiş oluyoruz."

"Sonra ayetin akışını bölerek *'Meshedin, başlarınızı.'* buyurmuştur. Ayetin orijinalinde 'bi-ruûsikum' buyurduğu için 'ba' harf-i cerri-nin fonksiyonundan hareketle, başın bir kısmının meshedilmesi gerektiğini öğreniyoruz. Sonra elleri yüzle ilintilendirdiği gibi ayakları da başla ilintilendirerek, *'ve üzerindeki çıkıntıya kadar ayaklarınızı'* buyurmuştur. Ayakların başla ilintilendirildiğini görünce, ayakların bir kısmının yıkanması gerektiğini öğreniyoruz. Sonra Resulullah (s.a.a) bunu halka açıkladı; ama onlar bu açıklamaları yitirdiler."

"Ardından yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'su bulamadığınız takdirde, doğası üzere olan yeryüzüne yönelin. Ondan yüzleriniz ve ellerinizin bir kısmına meshedin.'* Suyun bulunamaması durumunda abdestin askıya alınması öngörülünce, yıkanması gereken organların bir kısmı için meshetme öngörüldü. Çünkü yüce Allah, 'bi-vucûhikum' buyurmuştur. Sonra buna, 'eydûkum=elleriniz' ifadesini eklemiştir.

Ardından '*ondan*', yani bu teyemmümden buyurmuştur. Çünkü Allah, elin bütün yüze çekilmeyeceğini biliyor; çünkü teyemmüm esnasında elin ayasının bir kısmına toz bulaşmakta, bir kısmına da bulaşmamaktadır. Ardından şöyle buyurmuştur: '*Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemiyor.*' Güçlükten maksat sıkıntıya sokmaktır." [Füru-u Kâfi, c.3, s.30, h:4]

Ben derim ki: "Fe in lem tecidû mâen=eğer su bulamazsanız." ifadesinde İmam (a.s) ayetin lafzını değil, anlamını nakletmiştir. [Çünkü ayetin lafzı, "felem tecidû mâen"dir.]

Aynı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Zürrare ve Bukeyr'den nakleder ki: Bu iki zat, İmam Bâkır'dan (a.s) Resulullah'ın (s.a.a) nasıl abdest aldığını sorarlar. Bunun üzerine İmam içi su dolu bir leğen -veya küçük bir kap- ister. Sağ elini suya daldırır ve ondan bir avuç alarak yüzüne döker, onunla yüzünü yıkar. Sonra sol elini suya sokar, avucunu doldurur, sağ kolunun üzerine döker, onunla kolunu dirsekten avuca doğru yıkar, avuçtan dirseğe doğru yıkamaz. Sonra sağ avucunu doldurur, dirsekten başlayarak sol kolunun üzerine boşaltır. Sağ koluna uyguladığını sol koluna da uygular. Sonra başını ve iki ayağını avucunun ıslaklığıyla mesheder. Bu esnada ellerini yeniden su ile ıslatmaz.

Ravi sonra şöyle diyor: İmam parmaklarını papucunun tasmaşının altına sokmazdı. Sonra şöyle derdi: "Allah buyurur ki: '*Namaza durmak istediğiniz zaman, yüzlerinizi ve... ellerinizi yıkayın*' Şu hâlde yüzde yıkanmamış bir yer bırakmamak gerekir. Ellerin de dirseklere kadar yıkanmasını emretmiştir. Dolayısıyla dirseklere kadar ellerin yıkanmamış bir yerinin bırakılmaması lazım gelir. Çünkü yüce Allah, '*yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın*' buyurmuştur. Sonra, '*başınızın bir kısmını ve üzerindeki çıkıntıya kadar ayaklarınızın bir kısmını meshedin*' buyurmuştur. Dolayısıyla bir insan başının bir kısmını ve ayağının kâabı ile parmakları arasında kalan kısmından bir yerini meshederse yükümlülüğünü yerine getirmiş olur."

Ravilerden biri der ki: Bunun üzerine ikimiz (Zürrare ve Bukeyr) sorduk: "İki kâb nerededir?" Buyurdu ki: "Burası, bacak kemiğinin bitiş noktasındaki eklem bölgesinin aşağısında yer alırlar." Dedik ki: "Bu gösterdiğin [eklemin üstündeki kemiği kastederek] nedir?" Bu-

yurdu ki: "Bu bacak kemiğidir. Kâab onun aşağısında olur." Dedik ki: "Allah işlerini düzeltsin, yüzün ve kolların yıkanması için birer avuç su yeter mi?" Buyurdu ki: Evet, ama suyun dikkatle tüm organa dökülmesi şarttır. İki avuç [biri yüz için, biri de bilek için] su bu hususta yeterli olabilir." [Fûru-u Kâfi, c.3, s.25-26, h:4]

Ben derim ki: Bu rivayet meşhurdur. Ayyâsî, Bukeyr ve Zürire kanalıyla İmam Bâkır'dan (a.s), aynı şekilde Abdullah b. Süleyman kanalıyla da İmam Bâkır'dan (a.s) aynısını rivayet etmiştir.¹ Bu ve bundan önceki rivayetin anlamını yansıtan başka rivayetler de vardır.

Tefsir-ul Burhan'da, Ayyâsî Zürire b. A'yen'den ve Ebu Hanife Ebu Bekir b. Hazm'dan şöyle rivayet eder: Adamın biri abdest aldı ve Mest üzerine meshetti. Sonra mescide girerek namaz kıldı. Bu sırada Hz. Ali (a.s) mescide girdi ve adamın boynuna ayağını bastırarak, "Yazıklar olsun sana, abdestsiz mi namaz kılıyorsun?" buyurdu. Adam, "Böyle yapmamı Ömer b. Hattab emretti" dedi. Bunun üzerine Hz. Ali adamın elinden tutarak Ömer'in yanına götürdü ve "Bak, bu adam senin adına neler söylüyor?" dedi ve sesini de yükseltti. Ömer: "Evet, ben emrettim, çünkü Resulullah (s.a.a) mest üzerine meshetti" dedi. Ali, "Mâide sure-sinden önce mi, sonra mı?" diye sordu. Ömer, "Bilmiyorum" dedi. Ali, "Peki, bilmediğin bir şey hakkında nasıl fetva veriyorsun? Mest üzerine meshetmeyi, Mâide suresi geçersiz kılmıştır."

Ben derim ki: rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Ömer zamanında mest üzerine meshetme hususunda görüş ayrılıkları yaygınlaşmıştı ve yine rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Ali (a.s) bu uygulamanın Mâide suresinin ilgili ayetiyle neshedildiği görüşündeydi. Bu nedenle bazıları Berâ Bilal ve Cerir b. Abdullah gibi bazı zatlardan, onların Resulullah'ın (s.a.a) Mâide suresinin inişinden sonra da mest üzerine meshettiği yönünde görüş belirttiklerini rivayet etmiştir.² Fakat bu tür rivayetler problemlidir. Çünkü bu görüşte olan, iddia edilen neshin ayete dayanmadığını sanmıştır. Oysa onların sandığı gibi değil; çünkü ayet, kâaba kadar ayakların meshedilmesini öngörüyor. Mest ise ayağın bir parçası değildir. Aşağıdaki rivayetin anlamı da budur.

1- [Tefsir-ul Ayyâsî, c.1, s.298-299, h:51 ve s.300, h:56]

2- el-Menar tefsiri, c.6, s.237.

Ayyâşî kendi tefsirinde Muhammed b. Ahmed el-Horasanî'den aradaki ravilere yer vermeksizin şöyle rivayet eder: "Emir-ül Müminin (a.s) yanına bir adam geldi ve ona mest üzerine meshetmenin hükmünü sordu. Hz. Ali (a.s) bir süre başını eğerek yere baktı, sonra başını kaldırarak dedi ki: Yüce Allah kullarına temizliği emretti. Bunu organlar arasında bölüştürdü; bundan yüze bir, başa bir, ayaklara bir ve ellere bir pay ayırdı. Eğer senin mestlerin, bu saydığın organlardan birinin bir parçası ise onlara meshedebilirsin." [c.1, s.301, h:59]

Aynı eserde şöyle rivayet edilir: Hasan b. Zeyd İmam Muhammed Bâkır'dan (a.s) şöyle aktardı: Hz. Ali (a.s) Ömer zamanında, mest üzerine meshetme hususunda başkalarıyla ihtilafa düştü. Karşıt görüşü savunanlar: "Biz Resulullah'ın (s.a.a) mest üzerine meshettiğini gördük." diyorlardı. Ali (a.s) ise onlara soruyordu: "Mâide suresinin inişinden önce mi, sonra mı?" Onlar, "Bilmiyoruz" karşılığını verince, Ali (a.s) "Ama ben biliyorum ki, Mâide suresi inince Resulullah (s.a.a) mest üzerine meshetmeyi terk etti. Eşeğin sırtına meshetmek bana göre meste meshetmekten daha sevimlidir." dedi. Daha sonra İmam şu ayeti okudu: "*Ey inananlar... dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızın bir kısmını ve üzerindeki çıkıntıya kadar ayaklarınızın bir kısmını meshedin.*" [c.1, s.301-302, h:62]

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde deniyor ki: İbn-i Cerir ve Nuhhas "en-Nasih" adlı eserinde şöyle rivayet ederler: Hz. Ali (a.s) her namazda abdest alırdı ve buna gerekçe olarak da şu ayeti gösterirdi: "*Ey inananlar namaza durmak istediğiniz zaman...*"

Buna ilişkin açıklamaya daha önce yer verdik.

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Halebi'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: İmama, "*yahut da kadınlara dokunursanız*" ifadesinin anlamını sordum. Buyurdu ki: "Bununla cinsel birleşme kastediliyor, fakat Allah [ayıpların üzerini] örtten olduğu için örtülü anlatımı sever; dolayısıyla bu fiili, sizin yaptığınız gibi açık ismiyle zikretmemiştir." [Füru-u Kâfi, c.5, s.555, h:5]

Tefsir-ul Ayyâşî'de Zürare'den şöyle rivayet edilir: İmam Bâkır'a (a.s) teyemmümle ilgili bir soru sordum. Buyurdu ki: "Bir gün Ammar b. Yasir Resulullah'ın (s.a.a) yanına gelip söyledi ki: 'Boy abdesti almam gerekti, fakat su bulamadım.' Resulullah, 'Peki ne yaptın ey Am-

mar?" dedi. Ammar, 'Elbiselerimi çıkardım ve toprağın üzerinde yuvarlandım' cevabını verince, Resulullah ona şu karşılığı verdi: 'Eşekler böyle yapar. Allah böyle bir durumda nasıl davranılacağını, '*Ondan yüzleriniz ve ellerinizin bir kısmına meshedin.*' ayetiyle açıklamıştır.' Ardından Resulullah (s.a.a) iki elini toprağın üzerine koydu, sonra ellerini birbirine sürdü ve daha sonra onunla kaşlarının altına kadar gözlerinin arasını meshetti. Ardından ellerinin her biriyle diğerinin arkasını meshetti. Önce sağdan başladı." [c.1, s.302, h:63]

Aynı eserde deniyor ki: Zürrare İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet etti: "Allah yüzün ve iki kolun yıkanmasını, başın ve iki ayağın meshedilmesini farz kıldı. Yolculuk, hastalık ve zaruret gibi durumlar içinse, Allah yıkama şartını kaldırıp yerine meshetme yükümlülüğünü getirdi ve şöyle buyurdu: *Hasta veya yolculukta iseniz yahut sizden birisi çukur yerden gelirse yahut da kadınlara dokunursanız... bir kısmına meshedin.*" [c.1, s.302, h:63 ve 64]

Aynı eserde, bu sefer Âl-i Sam'ın kölesi olan Abd-ül A'lâ'dan şöyle rivayet edilir: İmam Sadık'a (a.s) sordum: "Yere düştüm ve tırnağım düştü. Parmağımı yara bandıyla sardım. Şimdi abdesti nasıl almam gerekiyor?" Ravi der ki, İmam şöyle buyurdu: "Bu ve benzeri durumları Allah'ın kitabından öğrenmek mümkündür. Allah buyurmuştur ki: *Allah dinde size bir güçlük kılmamıştır.*" [c.1, s.302-303, h:66]

Ben derim ki: Burada, dinde güçlüğü olumsuzlayan Hacc suresinin ilgili ayetine işaret ediliyor. İmamın (a.s) abdest ayetinin sonunda ki benzeri bir ifade yerine, Hac suresinin ilgili ayetine geçen bu ifadeyi kullanması, bizim de işaret ettiğimiz güçlüğü olumsuzlama anlamına vurgu yapma amacına yöneliktir.

Buraya kadar aktardığımız rivayetlerde önemli noktalara dikkat çekiliyor ve bizim ayetlere ilişkin yorumlarımız bunları açıklıyor. Dolayısıyla bunların rivayetlere ilişkin açıklamalar olarak algılanmaları yerinde olur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ ۚ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ
شَنَاةُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا ۚ إِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ
خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ
مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٩﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ
الْجَحِيمِ ﴿١٠﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هُمْ قَوْمٌ
أَن يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ وَ عَلَىٰ اللَّهِ
فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾ وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ وَبَعَثْنَا
مِنْهُمْ اثْنَيْ عَشَرَ نَبِيًّا ۚ وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ
الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَرْتُمْهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَّا كُفْرَانَ
عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَا دَخَلْتُمْ جَنَّاتٍ تَجْرَىٰ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ۚ فَمَنْ كَفَرَ
بَعْدَ ذَٰلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٢﴾ فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ
وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ ۚ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا
ذُكِّرُوا بِهِ ۚ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَىٰ خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ ۚ فَاعْفُ عَنْهُمْ
وَاصْفَحْ ۚ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣﴾ وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَىٰ
أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ
إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ ۚ وَ سَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١٤﴾

8- Ey inananlar! Allah için kıyam eden ve adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adil davranmamaya sürüklemesin. Adil davranın ki bu, takvaya daha yakındır. Allah'tan korkun; Allah, kuşkusuz yaptıklarınızı bilmektedir.

9- Allah, inanıp iyi işler yapanlara vaat etmiştir: Bağışlanma ve büyük mükâfat onlarındır.

10- İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar cehennem ehlidirler.

11- Ey inananlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani bir topluluk size ellerini uzatmaya yeltenmişti de Allah onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun ve müminler yalnızca Allah'a dayansınlar.

12- Allah, İsrailoğullarından kesin söz almıştı ve içlerinden on iki gözetici başkan göndermiştik. Allah demişti ki: "Ben, şüphesiz sizinle beraberim; eğer namazı dosdoğru olarak kılar, zekâtı verir, elçilerime inanır, onlara saygı göstererek yardım ederseniz ve Allah'a güzel borç verirsiniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim (affederim) ve sizi altından ırmaqlar akan cennetlere sokarım. Bundan sonra kim inkâr ederse, düz yoldan sapmış olur."

13- Sözlerini bozdukları için, onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimeleri yerlerinden kaydıldılar. Kendisiyle uyarıldıkları şeyin bir bölümünü unuttular. İçlerinden pek azı hariç, daima onlardan hainlik görürsün. Yine de sen onları affet ve aldırış etme; çünkü Allah, iyilik edenleri sever.

14- "Biz Hristiyanız" diyenlerden de kesin söz almıştık; ama onlar da kendisiyle uyarıldıkları şeyin bir bölümünü unuttular. Bu yüzden kıyamet gününe kadar aralarına kin ve düşmanlık saldık. Allah yakında onlara yapmakta olduklarını haber verecektir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetlerin birbiriyle bağlantısı açıktır, bu noktada en ufak bir kapalılık söz konusu değildir. Çünkü müminlere yönelik bir hitaplar silsilesidir. Bu hitaplarda genel bir şekilde kendilerini ilgilendiren önemli dünyevî ve uhrevî, bireysel ve toplumsal sorunlar ele alınmıyor.

"Ey inananlar! Allah için kıyam eden ve adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adil davranmamaya sürüklemesin." Bu ayet, Nisâ suresinde yer alan şu ayete benziyor: *"Ey inananlar! Kendinizin, ana-babanızın ve yakınlarınızın aleyhinde olsa bile, adaleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik edenler olun, (haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir olsalar da Allah onlara daha yakındır. Öyleyse doğruluktan sapmayasınız diye heveslerinize uymayın. Eğer şahitlik ederken eğriltirseniz yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız, bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır."* (Nisâ, 135)

Sadece iki ayet arasındaki fark şudur: Nisâ suresinin ilgili ayeti; şahitlik edenin, hakkında şahitlikte bulunduğu kimsenin yakını olmasından dolayı ona eğilim göstererek, hakka, gerçeğe aykırı bir şekilde onun yararına olabilecek bir şahitlik etmek suretiyle şahitlik konusunda adaletten sapmasını yasaklama amacına yöneliktir. Tefsirini sunduğumuz Mâide suresinin ilgili ayeti ise, şahitlik edenin, hakkında şahitlikte bulunduğu kişiye karşı beslediği kin ve düşmanlıktan dolayı bir tür öç alma ve hıncını yatıştırma amacıyla kin ve düşmanlık beslediği kimse aleyhinde şahitlik etmek suretiyle şahitlik konusunda adaletten sapmasını önlemek ve yasaklamak amacına yöneliktir.

İki ayetin açıklamalarının yönelik olduğu hususların farklılığı, ifadelerinin akışı içindeki kayıt cümlelerinin farklılığını gerektirmiştir. Örneğin Nisâ suresinin ilgili ayetinde, *"Adaleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik edenler olun."* denilirken, Mâide suresinin ilgili ayetinde, *"Allah için kıyam eden ve adaletle şahitlik eden kimseler olun."* deniliyor.

Şöyle ki: Mâide suresinde yer alan ayetin hedefi, şahitlik edenin, hakkında şahitlikte bulunduğu kimseye karşı önceden beslediği kinin, şahitlik hususunda bir zulme neden oluşturmasını önlemek olduğu için

şahitlik "adalet"le kayıtlandırılmıştır. Şahitlikte adalete uyulması, düşman hakkında bile olsa, şahitliğin zulüm unsurunu içermemesi emredilmiştir. Bu, bir kimsenin önceden sevgi ve eğilim duyguları beslediği bir kimse için bu duyguları doğrultusunda şahitlik etmesinin tam aksidir.

Aslında sevgi ve eğilimin etkisiyle biri hakkında şahitlikte bulunmak, zulüm ve haksızlıktan büsbütün beri değilse de şahitlik açısından [sevgi beslediği kimseye karşı] zulüm ve adaletten sapma sayılmaz. Bu yüzden Mâide suresindeki ayette adaletle şahitlik etme emredilmiştir. Ve bu Allah için kıyam etmeye ilişkin bir emrin ayrıntısı olarak gündeme getiriliyor. Nisâ suresinde ise, Allah için şahitlik emrediliyor. Yani, şahitlik edilirken kişisel arzular doğrultusunda hareket edilmemesi isteniyor. Bu ise, adalete kıyam etmeye ilişkin emrin ayrıntısı olarak söz konusu ediliyor.

Aynı gerekçeyle, Mâide suresinin adaletle şehadet yapılmasını emreden ifadesine, bir ayrıntı açıklamaya yer veriliyor: *"Adil davranın ki bu, takvaya daha yakındır. Allah'tan korkun."* Burada muhataplar, adil olmaya çağırılıyorlar. Adil olmanın da takvanın gerçekleşmesini sağlayan bir etken olduğu belirtiliyor. Nisâ suresinde ise, sıralama ve fonksiyonlar değişmiştir. Allah için şahitlik etme emrini şu ifadeyle ayrıntılandırıyor: *"Öyleyse doğruluktan sapmayasınız diye heveslerinize uymayın."* Dolayısıyla burada kişisel tutkulara uyup takvanın terk edilmesi yasaklanıyor. Bunun, adaleti terk etmeye yol açan kötü bir araç olduğu belirtiliyor.

Sonra her iki ayette de, takvayı terk etme hususunda muhataplar uyarılıyor: Nisâ suresinde, *"Eğer şahitlik ederken eğriltirseniz yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız, bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır."* buyruluyor. Mâide suresinde ise, *"Allah'tan korkun, Allah kuşkusuz yaptıklarınızı bilmektedir."* buyruluyor. Şahitliği adaletle yaparak Allah için kıyam etmenin anlamını, önceki ayetlerin yorumu çerçevesinde açıkladık.

"Adil davranın ki bu, takvaya daha yakındır." Ayetinin orijinalinde geçen "huve" zamiri "i'dilû=adil davranın" ifadesiyle anlaşılan "adalet"e dönüktür. Ayetin anlamı ise açıktır.

"Allah, inanıp iyi işler yapanlara vaat etmiştir: Bağışlanma ve büyük mükâfat onlarındır." İkinci cümle yani, *"Bağış-*

lanma ... onlarındır." ifadesi, *"Allah vaat etmiştir."* ifadesiyle haber verilen vaadin açılımı niteliğindedir. Bu başka müfessirlerin de söylediği gibi, açıklama açısından; *"Allah anlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfîret ve büyük mükâfat vaat etmiştir."* (Fetih, 29) ayetinden daha vurgulayıcıdır, bazılarının iddia ettiği gibi haberden sonra haber olduğu için değil elbette. Bu iddia yanlıştır. Aksine, Fetih suresindeki ilgili ayette olduğu gibi, zımnen işaret etmek gibi bir durum olmaksızın vaadin açıklanması içindir.

"İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar cehennem ehlidirler." Ragıp el-İsfahanî şöyle der: "el-Cahmetu" ateşin şiddetle alevlenmesi demektir. "Cahîm" kelimesi de bu kökten gelir. Bu bakımdan ayet, tehdidin kendisini de içeriyor ve önceki ayette sözü edilen, *"Bağışlanma ve büyük mükâfat onlarındır."* ödül vaadine karşılık işlevini görüyor.

Küfrün, ayetleri yalanlama fiiliyle kayıtlandırılması, anlamı ve maksadı açık olan ayetlerin inkârı eylemine eşlik etmeyen hak olduğunu bilerek hakkı inkâr etmekten kaynaklanmayan mustazaflarınkine benzer pasif küfrü dışlama amacına yöneliktir. Pasif küfrün kapsamına giren insanların akıbeti, Allah'ın iradesine bağlıdır. Dilerse bağışlar, dilerse onlara azap eder. Dolayısıyla bu iki ayet, inanıp iyi işler yapan müminlere yönelik güzel vaat ve inkâr edip Allah'ın ayetlerini yalanlayanlara yönelik şiddetli bir tehdit içermektedir. Bu iki aşama arasında orta merhaleler, ara menziller vardır; yüce Allah bunların niteliklerini ve akıbetlerini kapalı geçmiştir.

"Ey inananlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani bir topluluk size ellerini uzatmaya yeltenmişti..." Bu ayetin içeriği, kâfirlerle Müslümanlar arasında yaşanan değişik olaylara ve gelişmelere uyarlanabilir. Bedir, Uhud, Hendek ve benzeri gibi. Ayetten anlaşıldığı kadarıyla, müşriklerin müminleri öldürme, İslâm'ın tevhit dininin izlerini yeryüzünden silme gibi yeltendikleri her türlü eylem kastediliyor. Bazı müfessirlerin, maksat (ileride değinileceği gibi) müşriklerin Peygamberi (s.a.a) öldürmeyi tasarlamaları veya Yahudilerin ona karşı bir suikast düzenlemeyi plânlamalarıdır, şeklindeki değerlendirmeleri ayetin lafzıyla ilgisi bulunmamaktadır. Ayete baktığımızda bunu açıkça görebiliriz.

"Allah'tan korkun ve müminler yalnızca Allah'a dayan-sınlar." Burada müminlerin Allah'tan korkup sakınmaları ve O'na güvenip dayanmaları emrediliyor. Gerçekte ise bu, takvayı ve Allah'a güvenip dayanmayı terk etmeye ilişkin sert bir uyarı ve yasaklamadır. Bunun kanıtı da yüce Allah'ın İsrailoğullarından ve "Biz Hıristiyanız" diyenlerden alınan sözle ilgili olarak anlattıkları, sonra her iki grubun da ahdi bozmaları, yüce Allah'ın onları lânete ve kalplerin katılaşma-sına, dinlerini unutmalarına, kıyamet gününe kadar kin ve düşmanlığın aralarında yaygınlaşmasına müptela etmesidir.

Bu kıssanın anlatılmasının tek nedeni, müminlere bu hususta örnek sunmak ve geçmişte yaşanan bu örneği sürekli olarak göz önünde bulundurup gerekli ibret derslerini çıkarmalarıdır. Şuna dikkat etmeleri istenmektedir ki: Yahudi ve Hıristiyanların başına ne gelmişse, Allah'a verdikleri sözü unutmalarından dolayı gelmiştir. Allah'a teslim olacaklarına dair bir söz vermişlerdi. Dinleyip itaat edeceklerine ahd-ü peyman etmişlerdi. Bu sözün, bu ahdin bir gereği Rablerine muhalefet etmekten sakınmaları, dinsel meselelerde O'na güvenip dayanmaları, yani O'nu din konusunda vekil edinmeleridir. Kendileri için tercih ettiğini tercih etmeleri, istemediğini de istememeleridir. Bunun yolu da, Allah'ın elçilerine inanıp itaat etmek, O'nun elçilerinin dışında Allah'ın kullarını kendi buyruklarına uymaya, itaat etmeye çağıran zorbalara, tağutlara ve hatta hahamlara ve papazlara itaat etmekten vazgeçmektir. Çünkü Allah'tan ve Allah'ın itaat edilmesini emrettiğinden başkasına itaat edilmez.

Ama İsrailoğulları ve Hıristiyanlar verdikleri sözü kulaklarının ardına attılar, böylece Allah'ın rahmetinden uzak düştüler. Kelimeleri konuldukları anlamların dışına çektiler, maksatlarının dışında ilgisiz anlamlarla açıklamaya kalkıştılar. Bunun kaçınılmaz bir gereği olarak dinlerinin bir bölümünü unuttular. Ama bu öyle bir bölümdü ki, unutulmasıyla birlikte, bütün hayırlar ve mutluluklar onları terk etti. Bu, dinlerinin geri kalanını da ifsad etti. Çünkü din, birbiriyle bağlantılı bilgiler ve hükümler bütününden ibaret bir disiplindir. Bir kısmının ifsad olmasıyla bu disiplinin geri kalan kısmı da ifsad olur. Özellikle temel ilkeler ve rükünler bazında.

Düşünün bir insanı ki, namaz kılıyor, ama Allah için değil; malını

harcıyor, fakat Allah'ın rızasını elde etmek için değil; savaşıyor, ne var ki, hak mesajının yücelmesi, egemen olması için değil. Dolayısıyla dinlerinin bir kısmını unutan Yahudi ve Hristiyanların elinde kalan öbür kısmı da kendilerine herhangi bir yarar sağlayamadı. Çünkü bu kısım da tahrif edilmiş, ifsada uğramıştı. Dinden unuttukları şeylerden müstağni olmaları da mümkün değildi. Dinden özellikle temel ilkelere müstağni olunmaz.

Buradan hareketle anlıyoruz ki: Bu kıssanın anlatılması ve kıssadaki gelişmelerden ibret almaya ilişkin çağrı yapılmasıyla müminlerin takvaya aykırı hareket etmekten, Allah'a güvenip dayanmanın tersine bir tutum içinde olmaktan şiddetle sakındırmayı gerektiren bir durum söz konusudur.

Yine şu husus da belirginleşiyor: Tevekkülden, Allah'a güvenip dayanmaktan maksat, teşriî ve tekvinî (yasal ve varoluşsal) nitelikli ilkelerin tümü veya salt teşriî=yasal konuları ifade eden hususlardır. Yani, yüce Allah müminlere dinî hükümler hakkında Allah'a ve Resulüne itaat etmelerini, Resulün getirip kendilerine açıkladığı ilkeleri benimsemelerini, dinle ilgili işleri, dinsel yasaları belirlemeyi Rablerine bırakmalarını, bu hususta başına buyruk davranmaktan vazgeçmelerini ve yanlarında emanet olarak koyduğu yasalar üzerinde tasarrufta bulunmamalarını emrediyor. Nitekim geçerli kıldığı evrensel nedensellik uyarınca hareket etmelerini, ama buna dayanıp güvenmeden, buna tanrısal bir yetki ve yetenek atfetmemeleri, Allah'ın onlar için dilediklerini gözetmelerini, ezeli plânlamasıyla ve iradesiyle öngördüğü sonuçları beklemelerini emretmiştir.

"Allah, İsrailoğullarından kesin söz almıştı ve içlerinden on iki başkan göndermişti..." Ragıp el-İsfahanî der ki: "en-Nakb", duvar veya deri hakkında kullanıldığında, tahta hakkında kullanılan "sakb" kelimesi gibi "delik" demektir. en-Nakîb, "bir kavimden ve onların çeşitli durumları hakkında araştırma yapan kimse" demektir. Çoğulu "nukabâ"dır.

Yüce Allah bu ümmetin müminlerine, İsrailoğullarının görüp geçirdiği, dinin sağlamlaştırılmasına dönük gelişmeleri, onlardan söz alınarak işlerinin tespit edilmesini, içlerinden temsilciler seçilip gönderilmesini, ilâhî mesajın eksiksiz olarak kendilerine sunulmasını, böy-

lece tüm kanıtların ortaya konup bahanelerin ardının kesilmesini, buna karşın onların sözlerini tutmamalarını ve Allah'ın da lânetle ve kalplerini katılaştırmakla vs. şeylerle karşılık vermesini kıssanın akışı içinde anlatıyor. Bu bağlamda buyuruyor ki:

"Allah, İsrailoğullarından kesin söz almıştı." Bu olay, Bakara suresinde ve başka surelerde sıkça gündeme getirilir. *"Ve içlerinden on iki başkan göndermiştik."* Öyle anlaşıyor ki, burada on iki aşiretin başkanları kastediliyor. Bunlar birer yönetici gibi aşiretin işlerini düzenliyorlardı. Dolayısıyla onların aşiretlerine nispet edilişleri bir açıdan bu ümmet bağlamında ululemrin ümmetin bireylerine nispeti gibidir. Bunlar din ve dünya işlerinde başvuru merciidirler; ama vahiy almazlar, şeriat ve hüküm koymazlar. Çünkü şeriat ve hüküm koyma yetkisi Allah'a ve Resulüne aittir.

"Allah demişti ki: Ben şüphesiz sizinle beraberim." Bu ifade, koruma ve denetimin ilânı konumundadır. Bunu biraz açacak olursak: Şayet O'na itaat ederlerse, Allah kendilerine yardım edecektir. O'na isyan ederlerse, Allah onları yüz üstü bırakacaktır.

Bu nedenledir ki, iki olguya birden dikkat çekmiş ve şöyle buyurmuştur: *"eğer namazı dosdoğru olarak kılar, zekâtı verir, elçilerine inanır, onlara saygı göstererek yardım ederseniz."* Ayetin orijinalinde geçen "azzertumuhum" kelimesi, saygı göstermekle beraber yardım etmek anlamına gelir. Burada sözü edilen resullerden maksat, bisetini ve devletini görecekları Hz. İsa (a.s), Hz. Muhammed (s.a.a) ve yüce Allah'ın Hz. Musa ile Hz. Muhammed arasında geçen dönemde onlara gönderdiği diğery peygamberlerdir (Allah'ın selâmı hepsine olsun).

"Ve Allah'a güzel borç verirsiniz," Bununla zorunlu olan zekâtın dışındaki gönüllü infak kastediliyor. *"elbette sizin günahlarınızı örterim ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere sokarım."* Bu ifade yukarıda işaret edilen güzel vaade yöneliktir. Ardından şöyle buyruluyor: *"Bundan sonra sizden kim inkâr ederse, düzyoldan sapmış olur."*

"Sözlerini bozdukları için, onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık." Yüce Allah, sözünü tutmanın, misakı inkâr etmenin cezasını düzyoldan sapmak şeklinde açıklıyor. Aslında bu, icmalî ve genel bir anlatımdır. Ayrıntıları ise, bu ayette sıralanan azap şekilleriyle açıklanmaktadır. Bunların bir kısmını yüce Allah kendisine

nispet ediyor. Lânete uğramaları ve kalplerinin katılaşması gibi. Ki bunların yüce Allah'a nispeti yerindedir. Bunların bir kısmını da bizzat kendilerine nispet ediyor, çünkü onların özgür tercihleri sonucu belirlenmişlerdir. Şu ifade bunlara yönelik bir işarettir: *"Daima onlardan hainlik görürsün."*

Bütün bunlar, başta kendilerinden alınan söz olmak üzere Allah'ın ayetlerini inkâr etmemelerinin cezasıdır. Ya da özellikle misakı inkâr etmelerinin karşılığıdır. Çünkü uzaklaştıkları düz yol, mutluluk yoluydu, hem dünyalarının, hem de ahiretlerinin imarı onunla mümkündü.

"Sözlerini bozdukları için" ifadesinden anlaşılıyor ki, bununla önceki ayette yüce Allah'ın azap tehdidini gerektiren küfür kastediliyor. Ayetin orijinalinde geçen "febima" kelimesindeki "ma" edatı pekiştirme içindir. Önemseme ya da küçümseme yahut değişik bir gerekçeye yönelik olarak kapalılık ifade eder. Dolayısıyla kastedilen anlam şudur: Verdikleri sözlerini herhangi bir şekilde bozmalarından dolayı onları lânetledik. Lânet, rahmetten uzaklaştırmayı ifade eder.

"Kalplerini katılaştırdık." Kalplerin katılaşması deyimi, taşların katılığından alınmıştır; taşın katılığı onun sert olması demektir. Kalplerin katılığı ise, hak karşısında eğilmemelerini, rahmetten etkilenmemelerini ifade eder. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Müminler için hâlâ vakit gelmedi mi kalpleri Allah'ın zikrine ve inen hakka yumuşasın ve bundan önce kendilerine kitap verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman geçmekle kalpleri katılaşmış, çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar."* (Hadîd, 16)

Kısacası kalpleri katılaştınca, *"Onlar kelimeleri yerlerinden kaydırırlar."* Allah'ın razı olmayacağı şekilde yorumladılar, bazı bölümlerini attılar, bazı anlamlar eklediler ya da bazı şeyleri değiştirdiler. Ki bütün bunlar kutsal kitabı tahrif etmek anlamına geliyordu. Onların bu tür davranışları, dinin kesin gerçeklerinin ellerinden çıkmasına sebep oldu. *"Kendisiyle uyarıldıkları şeyin bir bölümünü unuttular."* Unutukları, mutluluğun kaynağı olan temel ilkeleri oluşturan kısımdı. Bunun yerini ancak kaçınılmaz bir bedbahtlığı gerektiren şeyler aldı. Örneğin, Allah'ı insanlara benzeten bir anlayış benimsediler. Musa'nın son peygamber, Tevrat'ın da sürekli şariat olduğunu, neshin ve bedânın geçersiz olduğunu ve benzeri asılsız şeyleri iddia ettiler.

"Daima onlardan hainlik görürsün." Yani, onlardan hain bir grubu görürsün. Veya onlardan hainlik görürsün. *"İçlerinden pek azı hariç... Yine de sen onları affet ve aldırış etme; çünkü Allah iyilik edenleri sever."* Daha önce defalarca söyledik ki, azınlık bir grubun onlardan istisna edilmiş olması, halk ve ümmet demek olan topluma ilişkin lânet ve azap hükmüyle çelişmez.¹

"Biz Hristiyanız, diyenlerden de kesin söz almıştık; ama onlar da kendisiyle uyarıldıkları şeyin bir bölümünü unuttular. Bu yüzden... saldı." Ayetin orijinalinde geçen ve "saldı" diye anlamlandırdığımız "ağreynâ" kelimesi hakkında, Ragıp el-İsfahanî der ki: "Gara bi-keza" şeklinde bir ifade kullanıldı mı bu, ona düşkün olmak, ona yapışıp kalmak anlamını ifade eder. Kelimenin aslı "garâ"dır, bu ise (zamk, tutkal gibi) kendisiyle bir şey yapıştırılan anlamına gelir. "Ağraytu fulanen bi keza=falanı ona yapıştırdım" demektir.

Meryem Oğlu İsa Mesih rahmet peygamberiydi. İnsanları sulha, barışa çağırıyordu; onları ahiretle ilgilenmeye, dünyanın geçici zevklerinden, çekici süslerinden yüz çevirmeye teşvik ediyordu; bu tür basit amaçlar peşinde didişmemeye davet ediyordu.² Ama onlar kendilerine yapılan uyarıları dinlemeyip onlardan ibret dersleri çıkarmayı unuttukları için, Allah onların kalplerine sulh ve barış yerine savaş duygusunu yerleştirdi. Teşvik edildikleri kardeşlik ve sevgiye karşılık düşmanlık ve nefret duygularını empoze etti. Nitekim ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Ama onlar da kendisiyle uyarıldıkları şeyin bir bölümünü unuttular. Bu yüzden kıyamet gününe kadar aralarına kin ve düşmanlık saldı."*

Yüce Allah'ın sözünü ettiği bu düşmanlık ve kin, Hristiyan topluluklar arasında kökleşmiş derin bir karakteristik özellik hâline geldi. Ahiret ateşi gibi yakalarına yapışmış, ne yapsalar kurtulamıyorlar.

1- Bu ifadenin yorumu bağlamında ileri sürülen en ilginç tez, bazı tefsirlerde, *"İçlerinden pek azı hariç"* ifadesiyle Abdullah b. Selam ve arkadaşlarının kastedildiğine ilişkin olarak yer alan açıklamalardır. Hâlbuki Abdullah b. Selam bu surenin inişinden bir süre önce Müslüman olmuştu. Ayetten anladığımız kadarıyla, bu ayetin indiği ana kadar Müslüman olmayan bir grup Yahudi istisna tutuluyor.

2- Bu hususta, dört İncil'in değişik yerlerinde Hz. Mesih'ten (a.s) naklen farklı konularda yapılan açıklamalara bakınız.

Ondan, onun sıkıntısından kurtulmak istedikleri her seferinde tekrar alaşağı ediliyorlar. Çılgın alevli ateşin azabının tadını yüreklerinde hissediyorlar.

Hız. İsa'nın (a.s) yeryüzünden kaldırılışından itibaren Havarileri, gezgin davetçileri ve talebeleri arasında ihtilaflar baş gösterdiği andan ve günden beri, Hristiyanlar arasında da görüş ayrılıkları derinleşmiştir. Günbe gün artan ve gelişen ayrılıklar sonunda savaşımlara, vuruşmalara, saldırılara, baskınlara, katliamlara dönüştü. Sonunda yeryüzünü harabeye döndüren, insanlığı yok oluş tehdidiyle yüz yüze getiren büyük dünya savaşları da Hristiyanlar arasındaki kin ve düşmanlığın ulaştığı son noktayı teşkil eder.

Bütün bunlar nimetin azaba dönüşmesinin, çabaların sapıklıkla sonuçlanmasının örnekleridir: *"Allah yakında onlara yapmakta olduklarını haber verecektir."*

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ
 مِنَ الْكِتَابِ وَ يَغْفُو عَنْ كَثِيرٍ ۖ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَ كِتَابٌ مُبِينٌ
 ﴿١٥﴾ يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَ يُخْرِجُهُمْ مِنَ
 الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَ يَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٦﴾ لَقَدْ كَفَرَ
 الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ ۚ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا
 إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَ أُمُّهُ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ۖ وَ
 لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا ۚ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ
 شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾ وَ قَالَتِ الْيَهُودُ وَ النَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ ۚ
 قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ ۖ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ ۚ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَ
 يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ ۚ وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا ۚ وَ إِلَيْهِ
 الْمَصِيرُ ﴿١٨﴾ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ
 مِنَ الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَ لَا نَذِيرٍ ۚ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَ
 نَذِيرٌ ۖ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٩﴾

15- Ey Ehlikitap! Elçimiz size geldi. Kitaptan gizlediğiniz şeylerin çoğunu size açıklıyor, çoğundan da geçiyor. Gerçek-ten size Allah'tan bir nur ve açık bir kitap gelmiştir.

16- Allah onunla, rızasına uyanları esenlik yollarına iletir, onları kendi ilmiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır ve dos-doğru yola iletir.

17- "Allah, Meryem oğlu Mesih'tir" diyenler küfre girmişlerdir. De ki: "Öyle ise Allah, Meryem oğlu Mesih'i, annesini ve yeryüzünde olanların hepsini helâk etmek isterse, Allah'a karşı kimin elinde bir şey var? Göklerin, yerin ve ikisinin arasında bulunan her şeyin egemenliği, yalnızca Allah'ındır. O, dilediğini yaratır ve Allah'ın her şeye gücü yeter."

18- Yahudiler ve Hristiyanlar; "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler. De ki: "O hâlde niçin günahlarınızdan ötürü Allah sürekli size azap ediyor? Hayır, siz de O'nun yaratıklarından birer insansınız. O dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin egemenliği, yalnızca Allah'ındır. Dönüş de sadece O'nadır."

19- Ey Ehlikitap! Bize bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi, demeyesiniz diye elçilerin arasının kesildiği, bir boşluk meydana geldiği sırada elçimiz size geldi ki (kitaptan gizlediğiniz şeylerin çoğunu) size açıklıyor. İşte size müjdeleyici ve uyarıcı geldi. Allah'ın her şeye gücü yeter.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Yüce Allah, bundan önceki ayetler grubunda, Ehlikitab'ın Allah'ın elçilerine yardımcı olacaklarına, onlara saygı göstereceklerine, kendilerine gönderilen kitapları koruyacaklarına ilişkin olarak verdikleri sözü, sonra Allah'ın, kendisiyle bunları bağladığı bu sözü bozuşlarını hatırlatınca, bu ayetler grubunda da onları, gönderdiği elçisine ve indirdiği kitabına inanmaya davet ediyor. Bu bağlamda yüce Allah, elçiye ve kitabı onlara tanıtacak bir dil kullanıyor. Bunun yanı sıra risaletin doğruluğunu ve kitabın gerçekliğini kanıtlayacak belgeler ortaya koyarak, inanmamak için ileri sürebilecekleri her türlü bahanenin önünü tıkıp hücceti onlara tamamlıyor.

Kitap ve elçinin tanıtımına yönelik ifadeler şunlardır: "*Ey Ehlikitap! Elçimiz size geldi. Kitaptan gizlediğiniz şeylerin çoğunu size açıklıyor...*", "*Ey Ehlikitap! ...elçilerin arasının kesildiği, bir boşluk meydana geldiği sırada elçimiz size geldi...*"

Buna ilişkin kanıtsal belgeyi de şu ifadede gözlemliyoruz: *"Kitaptan gizlediğiniz şeylerin çoğunu size açıklıyor..."* Hiç kuşkusuz bu, risaletin doğruluğunun en güzel kanıtıdır. Okumasız-yazmasız bir adam, ancak ilâhiyatları alanında uzmanlaşmış birkaç bilginin bilebileceği olaylardan haber veriyor. İşte bu, doğruluğunun kanıtıdır. *"Allah onunla, rızasına uyanları esenlik yollarına iletir..."* ifadesi de öyledir. Çünkü gerçekliklerini perdeleyecek bir tek leke bulunmayan hakka yönelik ifadeler, risaletin doğruluğunun ve kitabın gerçekliğinin en güzel kanıtlarıdır.

Bahanelerin önünün tıkanmasına gelince, bunu şu ifade içermiştir: *"Bize bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi, demeyesiniz diye... İşte size müjdeleyici ve uyarıcı geldi. Allah'ın herşeye gücü yeter."* Bu arada yüce Allah, ayetlerin akışı içinde bir grubun, *"Allah, Meryem Oğlu Mesih'tir."* şeklindeki iddialarını ve Yahudilerle Hristiyanların, *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz."* şeklindeki sözlerini reddediyor.

"Ey Ehlikitap! Elçimiz size geldi. Kitaptan gizlediğiniz şeylerin çoğunu size açıklıyor, çoğundan da geçiyor." Elçinin kitaptan gizledikleri çok şeyi açıklamasından maksat, onun peygamberlik ayetlerini, buna ilişkin müjdeleri açıklamasıdır. Nitekim yüce Allah buna birçok ayette işaret etmiştir: *"Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar..."* (A'râf, 157), *"Onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırırlar..."* (Bakara, 146), *"Muhammed Allah'ın elçisidir. Onun yanında bulunanlar, kâfirlere karşı katı, birbirlerine karşı merhametlidirler... Onların Tevrat'taki vasıfları ve İncil'deki vasıfları da böyledir..."* (Fetih, 29)

Aynı şekilde Hz. Peygamberin (s.a.a), onlar tarafından gizlenen ve gerçeği söylememe hususunda büyüklendikleri recm [zina suçunu işleyenleri taşıyarak öldürme] cezasını açıklamasını da buna örnek gösterebiliriz. Nitekim ileride üzerinde duracağımız şu ayette buna işaret edilmiştir: *"Küfürde yarış edenler seni üzmesin..."* (Mâide, 41) Recm hükmü, bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ın Tesniye Kitabı, Bab 22'de yer almaktadır.

Birçoğundan vazgeçmesiyle de, kitaptan gizledikleri birçok şeyi de terk etmesi kastediliyor. Bunun göstergesi de Tevrat ve İncil arasında varolan ihtilaflardır. Örneğin Tevrat, tevhid ve peygamberlikle

ilgili öyle şeyler kapsıyor ki, bunları yüce Allah'a isnat etmek hiçbir şekilde doğru değildir. Yüce Allah için cisim var saymak, bir mekana hülul ettiğini ileri sürmek ve benzeri şeyler, çeşitli küfür, günah ve sürçmeler gibi peygamberlere nispet edilmesi aklen tasavvur edilmeyen şeyler de Tevrat'ta yer alır. Ayrıca Tevrat, hiçbir şekilde ahiretten söz etmez. Oysa bir din, ahiret inancı olmaksızın ayakta duramaz. Bir de ellerindeki İnciller, özellikle Yuhanna İncili'nin putperest inançlarını içermesini de buna örnek gösterebiliriz.

"Gerçekten size Allah'tan bir nur ve açık bir kitap gelmiştir." *"Size Allah'tan... gelmiştir."* ifadesi, gelen şeyin bir şekilde Allah ile kaim olduğunu vurgulamaya yöneliktir. Açıklama veya konuşmanın açıklayan ve konuşanla kaim olması gibi. Bu, nur ile Kur'ân'ın kastedildiği ihtimalini güçlendiriyor. Bu durumda, *"açık bir kitap"* ifadesi, açıklama nitelikli bir atıf olarak öncekine matuftur. Yani, hem nur ifadesiyle, hem de açık kitap nitelemesiyle Kur'ân kastedilmiştir. Yüce Allah, kitabının değişik yerlerinde Kur'ân'ı nur olarak adlandırmıştır: *"Onunla beraber indirilen nura uyanlar."* (A'râf, 157), *"Artık Allah'a, elçisine ve indirdiğimiz nura inanın."* (Teğabun, 8), *"Size apaçık bir nur indirdik."* (Nisâ, 174)

Ayetin giriş kısmındaki ifadeden hareketle nur kavramıyla Hz. Peygamberin (s.a.a) kastedilmiş olması da muhtemeldir. Yüce Allah, Peygamberi nur olarak tanımlamıştır: *"Ve aydınlatıcı bir ışık olarak... gönderdik."* (Ahzâb, 46)

"Allah onunla, rızasına uyanları esenlik yollarına iletir." "Bihi=onunla" ifadesindeki "ba" alet içindir. Zamir ise kitaba veya ister Peygamber (s.a.a) kastedilsin, ister Kur'ân kastedilsin nura dönüktür. Dolayısıyla her ikisi de aynı kapıya çıkıyor. Çünkü Peygamber hidayet aşamasının zahirî sebeplerinden biridir. Kur'ân da öyle. Gerçek hidayet O'nunla kaimdir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sen, sevdiğini doğru yola iletmezsin, fakat Allah dilediğini doğru yola iletir."* (Kasas, 56) *"İşte sana da böyle emrimizden bir ruh vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi doğru yola ilettiğimiz bir nur yaptık. Şüphesiz sen, doğru yola götürüyorsun. Göklerde ve yerde bulunan her şeyin sahibi Allah'ın yoluna. İyi bilin ki, bütün işler sonunda Allah'a varır."* (Şûrâ, 52-53)

Bu ayetler, görüldüğü gibi doğru yola iletme misyonunu, hem Kur'ân'a, hem de Peygambere (s.a.a) nispet ediyor. Ama aynı zamanda, onu menşe itibariyle Allah'a döndürüyor. Gerçek yol gösterici O'dur. Gerisi zahirî sebeptir, hidayeti canlandırmak için işe koşulmuştur.

Allah, "*Allah onunla iletir.*" ifadesini, "*rızasına uyanları*" ifadesiyle kayıtlandırmıştır. Bu demektir ki, ilâhî yol göstericiliğin aktif hâle gelmesi, O'nun rızasına tâbi olmaya bağlıdır. Hidayetten maksat, arzulanan şeye ulaştırmadır [sırf yol göstericilikten ibaret değildir]. Yüce Allah'ın insanı esenlik yollarından birine veya hepsine yahut da peş peşe sıralanan bu yolların çoğuna yöneltip sokması yani.

Ayetin akışı içinde yüce Allah "selam" (esenlik) kavramını mutlak tutmuştur. Bununla dünya veya ahiret hayatının mutluluğunu bozan her türlü bedbahtlıktan kurtuluş ve selamette oluş kastedilir. Bu açıdan Kur'ân'ın, Allah'a teslim oluşu, imanı ve takvayı kurtuluş, başarı, güvenlik vb. şeylerle nitelendirmesiyle örtüşen bir ifadedir.

Tefsirimizin birinci cildinde, "*Bizi dosdoğru yola ilet.*" (Fatiha, 6) ayetini incelerken şöyle demiştik: Yüce Allah'ın, kullarının farklı durumlarına cevap verebilecek birçok yolu vardır ve bunlar sonunda gelip bir ana yolda birleşirler. Yüce Allah bu ana yolu kendine nispet eder ve adına da, kendi kitabında "dosdoğru yol" (sırat-ı müstakîm) der. Nitekim O şöyle buyurmuştur: "*Bizim uğrumuzda cihat edenleri biz, elbette yollarımıza iletiriz. Muhakkak ki Allah, iyilik edenlerle beraberdir.*" (Ankebût, 69), "*İşte benim doğru yolum budur, ona uyun; başka yollara uymayın ki, sizi onun yolundan ayırmasın.*" (En'âm, 153)

Bu da gösteriyor ki, Allah'ın birçok (yan) yolu vardır; ama bunların tümü bir noktada birleşirler. Tümü, izleyicisini Allah'ın kerametine ulaştırır ve onu Allah'ın dosdoğru yolundan ayırmaz. Ve yine her yol, kendi yolcusunu başka yolların yolcusundan da ayırmaz. Ama Allah'ın dosdoğru yolu dışındaki diğer sapkın yolların durumu böyle değildir.

Buna göre ayetin anlamı -Allah daha iyi bilir- şudur: Yüce Allah kitabı ve peygamberi aracılığıyla, rızasına tâbi olanı bazı yollara iletir. Bu yolların temel özellikleri, yolcularının dünya ve ahiret hayatının mutsuzluğundan korunmaları, mutlu hayatı kederli bir yaşama dönüştürecek olumsuzluklardan muhafaza olmalarıdır.

Şu hâlde esenlik ve mutluluğa ulaşma, Allah'ın rızasına tâbi olma-

ya bağılıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Kulları için küfre razı olmaz."* (Zümer, 7), *"Allah, yoldan çıkan topluluktan razı olmaz."* (Tevbe, 96) Sonuç itibariyle esenlik ve mutluluk elde etmek, zulüm yolundan kaçınmaya, zalimlerle içli dışlı olmaktan uzak durmaya gelip dayanır. Allah, zalimler için hidayetinin söz konusu olmayacağını vurgulayarak, bu ilâhî saygınlığa erişmekten yana onların umutlarını boşa çıkarmıştır: *"Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez."* (Cum'a, 5)

O hâlde, *"Allah onunla, rızasına uyanları esenlik yollarına iletir."* ayeti, bir yönüyle *"İnananlar ve imanlarını bir zulümle bulamayanlar, işte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."* (En'âm, 82) ayetini çağrıştırmakta ve onun konumuna sahiptir.

"Onları kendi ilmiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır." İfadenin akışı içinde "karanlıklar"ın çoğul, buna karşılık "aydınlık"ın tekil tutulması, batıl yolun aksine konum ve duruşlar itibariyle çokluk arzetsede de, hak yolda farklılığın ve dağınıklığın olmayacağına yönelik bir işarettir.

Karanlıklardan aydınlığa çıkarma eylemi, peygamber veya kitap gibi Allah'tan başkasına nispet edilince, "O'nun izni" bu bağlamda, müsaadesini ve hoşnutluğunu ifade eder. Nitekim yüce Allah şöyle buyurur: *"Bu, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır."* (İbrâhim, 1) Burada Hz. Peygamberin (s.a.a) insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarması "Rablerinin izni" ile kayıtlandırılmıştır. Bununla güdülen amaç, hidayet olgusunun nedenselliğinin bağımsızlığı şeklindeki bir vehimden kurtarmaktır. Çünkü bunun gerçek sebebi yüce Allah'tır. Bir diğer ayette ise, şöyle buyruluyor: *"Andolsun biz Musa'yı da kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar, diye ayetlerimizle birlikte gönderdik."* (İbrâhim, 5) Burada "izin" kaydı düşülmemiş, çünkü ifadede geçen emir sıygası ("çıkart"), bu anlamı da içerir.

Bunun Allah'a nispet edildiği durumlarda, onları izniyle çıkarmasının anlamı, ilmiyle çıkarmasıdır. İzin bilgi anlamına da gelir. Araplar, "ezine bihi" yani onu bildi, derler. Şu ayetler de buna örnek oluşturmaktadır: *"Allah ve Elçisinden insanlara bildiridir."* (Tevbe, 3), *"De ki, ben sizin hepinize eşit biçimde bildirdim."* (Enbiyâ, 109), *"İnsanlar içinde hacı ilân et."* (Hac, 27) [Bu ayetlerin orijinalindeki

"ezân, âzentu ve ezzin" ifadeleri kullanılmıştır.] Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

"ve dosdoğru bir yola iletir." Burada bir kez daha "hidayet" sözcüğünün tekrarlanması "yuhricuhum=çıkarır" ifadesinin, "yehdî bihillahu=Allah onunla iletir" ifadesiyle bu cümlenin arasına girmesinden dolayıdır. Ve çünkü, Fatiha suresini tefsir ederken de vurguladığımız gibi "sırat-ı müstakîm" bütün yollara, ona yönelik hidayet de, diğer tali yollara yönelik diğer hidayet kısımlarına egemendir.

"dosdoğru bir yol" ifadesinin belirsiz (nekre) olması, maksadın yüce Allah'ın Kur'ân'da kendisine nispet ettiği tek sırat-ı mustakîm olmasıyla bir çelişki oluşturmaz. (Fatiha suresindeki kullanımı bu genellemenin dışında tutuyoruz.) Çünkü ifadenin kullanıldığı yerin özelliği böyle bir çıkarsamayı gerektirmektedir. Dolayısıyla burada ifadenin belirsiz bırakılmış olması, konumunu mühimsemek ve işlevini yüceltmek içindir.

"Allah, Meryem Oğlu Mesih'tir, diyenler küfre girmişlerdir." Bunlar, Âl-i İmrân suresinin akışı içinde görüşlerine yer verdiğimiz üç gruptan biridir. Onlara göre yüce Allah, Mesih'le bir olmuştur. Dolayısıyla Mesih insan-tandır. *"Allah, Meryem Oğlu Mesih'tir."* sözünü, o Allah'ın oğludur, iddiasına ve *"O, için üçüncüsüdür."* iddiasına da uyarlayabiliriz. Ancak ifadeden anlaşılan, bir olma şeklindeki ayniliğin kastedildiğini göstermektedir.

"De ki: Öyle ise Allah, Meryem Oğlu Mesih'i, annesini ve yeryüzünde olanların hepsini helâk etmek isterse, Allah'a karşı kimin elinde bir şey var?..." Bu ifade, yukarıda işaret ettiğimiz iddialarının geçersizliğinin, çürüklüğünün kanıtıdır. Çünkü iddiaları birbiriyle çelişmektedir. Bir yandan Mesih'in insan-tanrı olduğunu ileri sürüyorlar, bir yandan da onu Meryem Oğlu olarak nitelendiriyorlar. Böylece, yeryüzünün sakini herhangi bir insan açısından normal karşıladıkları bir şeyi, onun açısından da normal karşılıyorlar.

Bu demektir ki insanların tümü, göklerde, yerde ve ikisinin arasında yer alan her şey gibi Allah'ın mülküdürler, O'nun egemenliği ve saltanatı altındadırlar. Dolayısıyla yüce Allah, onlar üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. İsteddiği gibi lehlerinde ve aleyhlerinde hükmeder. Dolayısıyla Mesih'in annesini ve yeryüzünde bulunan herkesi

helâk etme yetkisine ve gücüne sahip olduğu gibi, Mesih'i de helâk edebilir. Mesih'in diğerlerine göre bir ayrıcalığı yoktur. Peki Allah'ın helâk olması düşünülebilir mi?! Şu hâlde, Hristiyanların "İsa insandır" demeleri, "O, Allah'tır" demelerini çürütmektedir. Çünkü bu iki önerme arasında çelişki vardır.

Buna göre, *"Allah'a karşı kimin elinde bir şey var?"* ifadesi, mutlak olarak her türlü engeli olumsuzlamaya yönelik bir kinayedir. Bir kimse- nin Allah'a karşı elinde bir şey olması, O'na dönük olan bazı şeyde Allah'a karşı bir egemenliğe sahip olması demektir. Bunun kaçınılmaz sonucu, Allah'ın egemenliğinin adı geçen şey üzerinde kesintiye uğramasıdır. Söz gelimi herhangi bir sebebin, bir şey üzerinde kendisinden kaynaklanan bağımsız bir etkinliğe sahip olması ve bununla Allah'ın o şey üzerindeki etkinliğine engel olması veya Allah'a üstün gelmesi yani. Oysa egemenlik sadece Allah'ındır. O, egemenliği itibarıyla de tektir. Ortağı yoktur. O'nun başkasının kullanımına sunduğu bazı şeyler, O'nun mutlak egemenliğini ve saltanatını geçersiz kılmaz.

"Meryem Oğlu Mesih'i, annesini ve yeryüzünde olanların hepsini helâk etmek isterse" ifadesinde Mesih (a.s), *"Meryem Oğlu"* nitelemesiyle birlikte zikredilmiştir. Bunun amacı onun tam bir insan olduğuna delâlet etmektir. Diğer insanlar gibi, o da ilâhî etkinin kontrolü altındadır. Yine aynı amaçla *"annesi"* ifadesi de ona atfedilmiştir. Çünkü annesinin de onun gibi bir insan olduğunda kuşku yoktur. Yine, *"yeryüzünde olanların hepsi"* ifadesi de ona atfedilmiştir. Çünkü, tümü eşit oranda aynı hükmü taşıyorlar.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, bu kayıt ve bu atıfta "imkân kanıtı"na yönelik bir işaret söz konusudur. Özetle demek isteniyor ki: İsa da annesi gibi diğer insanlara benzer. Yeryüzündeki diğer canlılar gibidir. Onlar için geçerli olan, onun için de geçerlidir. Çünkü birbirine benzeyen şeyler, bir şeyin caiz olup olmaması hususunda aynı hükme tâbidirler. İsa'dan başkasının helâk kapsamına girmesi normal olduğuna göre, o da bu kapsama girer. Buna engel olacak hiçbir güç yoktur. Eğer İsa, (hâşâ) Allah olsaydı, böyle bir durum onun hakkında geçerli olmazdı.

"Göklerin, yerin ve ikisinin arasında bulunan her şeyin egemenliği yalnızca Allah'ındır." ifadesi, önceki cümleyi gerekçelendirmeye

yöneliktir. Kur'ân'ın genellikle varlıklar âlemini "*gökler ve yer*" tabiriyle ifade etmesine karşın, burada bir de "*ikisinin arasında bulunan her şey*" ifadesine yer verilmiş olması, açıklamanın biraz daha net, biraz daha kuruntu ve kuşkulardan beri olması içindir. Ki bir kimse çıkıp da, konu göklerle yer arasındaki varlıkları ilgilendirdiği hâlde, sadece göklerle yerden söz edilmiş, ikisinin arasında yer alanlardan söz edilmemiştir; dolayısıyla onlar bu kapsama girmezler, şeklinde bir kuruntuya kapılmasını.

Cümlelerin orijinali içinde "haber" in yani "lillâhi=Allah" ındır." sözünün öne alınması, sınırlandırmaya, münhasır kılmaya delâlet etmesi içindir. Zaten ancak bu durumda açıklama tamamlanmış olabiliyor. Dolayısıyla kastedilen anlamı şudur: Hiç mümkün müdür ki bir engelleyici, Allah'ın İsa'yı ve başkasını helâk etmek istemesine ve bu husustaki isteğinin gerçekleşmesine engel olsun? Değil mi ki göklerin, yerin ve ikisinin arasında bulunan canlı, cansız tüm varlıkların üzerindeki mutlak egemenlik ve saltanat başkasının değil, sadece Allah'ındır? Kimse O'nun hükmünün geçerliliğini, emrinin yerine gelmesini engelleyemez.

"O, dilediğini yaratır ve Allah'ın herşeye gücü yeter." cümlesi, bundan önceki, "*Göklerin, yerin ve ikisinin arasında bulunan her şeyin egemenliği yalnızca Allah'ındır.*" cümlesinin gerekçesi konumundadır. Mülkiyet, bir tür iktidar anlamına gelir. İnsanlara ve onların sahip olduklarına egemen olma yetkisine sahip olma anlamına gelen Arapça kullanımıyla mülk, ancak kudretin kapsamlılığı ve iradenin geçerliliği ile mümkün olabilir. Yüce Allah, göklerde, yerde ve ikisinin arasındaki tüm varlıklar bazında bu yetkiye, bu egemenliğe sahiptir. Dolayısıyla o her şeye güç yetirendir ve dilediği her şeyi yaratır. Buna göre göklerde, yerde ve ikisinin arasındaki şeylerde sadece O'nun mutlak hükümranlığı söz konusudur. Dolayısıyla, O'nun dilediğini yaratması, her şeyi yapabilmesi, sahipliğinin, egemenliğinin, egemenliği de bunların tümünü helâk etmeyi dileyebileceğinin, dilemesi durumunda kimsenin buna engel olamayacağının, bunun da hiç kimsenin uluhiyette, egemenlikte O'na ortak olmadığının kanıtıdır.

İradesinin geçerliliğinin ve kudretinin kapsamlılığının kanıtı ise, O'nun Allah oluşudur. Ulu Allah, belki de bunu vurgulamak için "Al-

lah" lafzını ayette birkaç kez tekrarlamıştır. Sonuç itibariyle, Allah için ilâhlık makamı kabul edilince bu, beraberinde hiç kimsenin ilâhlıkta O'na ortak olmadığı anlamını da getirir.

"Yahudiler ve Hıristiyanlar; 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz' dediler." Hiç kuşkusuz, onlar Hıristiyanların önemli bir kısmının İsa (a.s) açısından iddia ettikleri gibi, gerçek anlamda Allah'ın oğulları olduklarını iddia etmiyorlardı. Ne Yahudiler, ne de Hıristiyanlar gerçek anlamda böyle bir iddiayı seslendiriyordu. Ama bir tür mecazi ifadeyle, bunu kendilerine yönelik bir onurlandırma niteliği olarak kullanıyorlardı. Nitekim bu tür bir niteleme kutsal kitaplarında çokça kullanılmaktadır. Örneğin Hz. Âdem¹, Hz. Yakup², Hz. Davud³, Hz. Akram⁴, Hz. İsa⁵ hakkında ve salih müminler hakkında⁶ böyle bir nitelemeye yer verilmiştir.

Her hâlükârda, onların "Allah'ın oğullarıyız" derken kastettikleri şudur: "Biz Allah'a, oğlun babasına yakın olduğu kadar yakınızdır." Demek istiyorlardı ki, bizler kralın çocukları gibiyiz, geri kalan tebedan farklıyız. Kralın yakını olmaktan dolayı bir ayrıcalığımız vardır. Bu ayrıcalığımız tebedanın tâbi olduğu muameleye tâbi olmamamızı gerektirir. Bir bakıma kendilerini, insanlara uygulanan yasaların üstünde görüyorlardı. Çünkü kralın tahtına yakın oluşları, başkalarının tâbi olduğu yasalarla yargılanmalarını önleyici bir ayrıcalıktır. Diğer tebayla aynı statüde olamazlar. Başkalarının aşağılandığı gibi onlar da aşağılanamazlar. Çünkü soylular, saltanata yakınlıkları oranında sevgi ve saygınlık görürler.

Dolayısıyla ayette sözü edilen "oğul"luktan maksat, has adamı ve yakını olmaktır. Bu açıdan "*sevgilileriyiz*" ifadesinin "*Allah'ın oğullarıyız*" ifadesine atfedilmiş olması, açıklama amaçlı bir atıftır. Yoksa bir gerçekliği söz konusu değildir. Onların bu soyluluk ve sevgililik

1- Luka İncili, Bap 3 : 38.

2- Tevrat, Çıkış Kitabı, Bap 4: 22.

3- Zebur, Mezmurlar, Bap : 7.

4- İrmiya'nın gaybten verdiği haberler, Bap 31: 9.

5- İncil ve eklerinin birçok yerinde bu nitelemeye rastlanır.

6- Diğer İncillerle beraber, Matta İncili, Bap: 5. 9.

iddialarının gerisinde şu kaçınılmaz niyet yatıyordu: Biz azaba uğratılmayacağız, cezalandırılmayacağız. Bizim akıbetimiz nimet ve saygınlıktan başka bir şey değildir. Güya Allah'ın onları azaplandırması, soyluluk ayrıcalıklarıyla bahşettiği sevgi ve saygınlıkla bağdaşmaz.

Bunun kanıtı ise, onların sözleri reddedilirken kullanılan şu ifadelerdir: *"O dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder."* Çünkü eğer onlar, *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz."* sözüyle, hak mesajına ilişkin çağrıyı kabul etmeseler bile, azaba uğratılmayacaklarını kastetmiş olmasalardı, *"bağışlar..."* ifadesinin onlara yönelik ret cevabı olarak sunulmasının bir anlamı olmadığı gibi, *"Hayır, siz de O'nun yaratıklarından birer insansınız."* cümlesini de gerektirecek iyi bir neden de olmazdı. Şu hâlde onların, *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz."* şeklindeki sözleri, *"Biz Allah'ın has adamlarıyız, O'nun sevilenleriyiz, istediğimizi yapsak, O'nun istemediğini yapmasak bile O, bize azap etmeyecektir."* anlamına gelir. Azaba uğramama ve her türlü kötülük ve yasak karşısında dokunulmaz olma, ancak yüksek otoritenin has adamı ve sevgilisi olmakla mümkün olabilen ayrıcalıklı bir statüdür.

"De ki: O hâlde niçin günahlarınızdan ötürü Allah sürekli size azap ediyor?" Burada yüce Allah Peygamberine, onlara karşı bir kanıt ileri sürmesini ve iddialarını kanıtla çürütmesini emrediyor. Bu bağlamda iki kanıt belirginlik kazanıyor: Birincisi, azaba uğratılmalarını öne sürerek iddialarını çürütmek. İkincisi, onların sunduğu kanıtın tersini sonuç verecek bir kanıtla iddialarını çürütmek.

"O hâlde niçin günahlarınızdan ötürü Allah sürekli size azap ediyor?" ifadesinin kapsadığı birinci kanıtın özeti şudur: Eğer sizin, Allah'ın oğulları ve sevgilileri olduğunuz, ilâhî azaptan yana güven içinde bulunduğunuz, dolayısıyla dünyevî veya uhrevî her türlü azaptan yana güvende olduğunuz şeklindeki iddianız doğruysa, şu günahlarınızdan dolayı sizi sürekli olarak çepeçevre saran bu pratik azap nedir?

Nitekim Yahudiler, sürekli olarak günah işlemektedirler; kendi halkları arasından çıkan peygamberleri ve salihleri öldürmekte, yüce Allah'a verdikleri sözü çiğnemek suretiyle günah işlemekte, kutsal kitaplarındaki ifadeleri çarpıtarak asıl maksatlarının dışına taşımakta, Allah'ın ayetlerini gizlemekte, inkâr etmekte, her türlü azgınlığı, taşkınlığı ve sınır tanımaz saldırganlığı işlemektedirler. Bu yaptıklarının

vebalini de tepelenerek görmektedirler. Bunların bir kısmı hayvanlara dönüştürülmüş, insan şeklinde kalan diğer kısmının üzerine de alçaklık ve pespayelik damgası vurulmuştur. Üzerlerine acımasız zalimler musallat edilmiştir. Bunlar onları soy kırımdan geçirmiş, namuslarına tecavüz etmiş, ülkelerini harap etmiştir. Tarih boyunca düşük bir hayat yaşamışlardır, ne ümit veren bir dirilik, ne de unutulup gitmelerini sağlayacak bir ölüm görebilmişlerdir.

Hristiyanlara gelince, onların çeşitli toplulukları arasında yaygın olan günahlar ve bozgunculukların Yahudilerinkinden geri kalır tarafı yoktur. Peygamberin (s.a.a) gönderildiği dönemde, ondan sonra ve günümüze kadar tepelerine inen azaplar ve felâketler, Yahudilerinkini aratmayacak yoğunluk ve sürekliliktedir. Tarih bunların tümünün ya da büyük bir kısmının tanığıdır. Kur'ân buna ilişkin birçok kıssayı anlatır. Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, A'râf ve diğer başka sureleri buna örnek gösterebiliriz.

Bunlar diyemezler ki: Üzerimize yağın musibetler, tepemize binen belâlar, yakamıza yapışan fitneler, "belâ sevgiden dolaydır" türünden şeylerdir. Bunların, ilâhî gazabın sonucu duçar olunan tepelenme ve cezalandırılma olduğuna ilişkin bir kanıt yoktur. Aynı şeyler İbrahim, Yakup, Yûsuf, Zekeriya ve Yahya gibi Allah'ın salih kulları olan nebi ve resullerin başına da gelmiştir. Siz Müslümanlar da Uhud ve Mute gibi savaşlarda benzeri musibetlerle yüz yüze geldiniz. Bu tür olumsuzluklarla biz karşılaşınca adı ilâhî azap, siz karşılaşınca da nimet ve onurlandırma mı oluyor?

Şöyle ki: Hiç kimse kuşku duymaz ki fizikî olumsuzluklar, dünyevî musibet ve belâlar, kâfirlerin başına geldiği gibi müminlerin de başına gelir, salih insanları yakaladığı gibi, yıkıcı-bozguncu insanları da yakalar. Bu, yüce Allah'ın öteden beri kulların hayatına egemen kıldığı bir yasadır. Ancak bunların nitelikleri ve etkileri insanın yapıcı veya bozguncu oluşuna, kulun Rabbinin nezdindeki konumuna göre farklılık arz eder.

Hiç kuşkusuz peygamberler ve erdem bakımından onlardan sonra sıra alan salih kullar gibi nefsinde yapıcılık kök salmış, erdem ve fazilet özünün, cevherinin ayrılmaz parçası hâline gelmiş insanlar, dünyevî musibetlerle, sıkıntılarla, mihnetlerle karşılaştıklarında, bunlar on-

ların nefislerinin derinliklerindeki gizli erdemlerin, gün yüzüne çıkmasına, pasif faziletlerin aktif hâle gelmesine neden olurlar. Dolayısıyla o erdemlerden ve güzel sonuçlarından hem kendileri, hem de başkaları yararlanırlar. Bundan da anlaşılıyor ki, insan doğasının ilk etapta tepki gösterdiği bu tür musibetler, ilâhî eğitimin araçlarından başka bir şey değildirler. Dilersen buna, "terfi ettirme" de diyebilirsin.

Hayatı mutluluk veya mutsuzluk üzere istikrar kazanmamış, izlenmesi gereken mutluluk yolunu henüz bulamamış kimselerin başına bir felâket geldiğinde, bir musibetle burun buruna kaldığında, hemen akabinde izleyeceği yol belirginlik kazanır, küfür veya iman, yapıcılık veya bozgunculuk karşısındaki konumu netleşir. Bu tür musibet veya felâketler ancak sınaama amaçlı belâlar olarak nitelendirilebilir. Allah'ın gönderdiği bu felâketler, kişinin cennetten ya da cehennemden yana bir çizgi tutturmasına ön ayak olur.

Bazı kimseler de hayatlarını nefsin azgın hevasına uydururlar. Yıkıcılıktan, bozgunculuktan, şehvet ve şiddetin girdabında debelenmekten başka bir şey bilmezler. Bunlar her zaman alçaklığı erdeme tercih ederler. Allah'a kafa tutarlar, hakka uyma önerilerine küstahça burun kıvrırırlar. Kur'ân-ı Kerim bu tür zalim toplumların akıbetlerinden çarpıcı tablolar sunar. Nuh, Âd ve Semud kavimlerini, Firavun Oğullarını, Medyen halkını ve Lut kavmini buna örnek gösterebiliriz. Bunlar, Allah'ın uyarılarını dikkate almamakta ayak diretıp azgınlık nitelikli yaşamlarında ısrar edince, ibreti âlem akıbetlere maruz kalmışlardır. Üzerlerine yağın felâketler ölüm kusmuştu, köklerini kurutup tarih sahnesinden silip atmıştı. İşte bunlara ilâhî azap, rabbani tepeleme ve vebal denir, başka değil.

Yüce Allah, bir ayette bu anlamların tümünü içeren bir ifade kullanmıştır: *"Biz günleri insanlar arasında dolaştırırız. Bu, Allah'ın kimlerin mümin olduğunu belirlemesi ve aranızda şahitlik edinmesi içindir. Allah, zalimleri sevmez. Bir de böylece Allah, müminleri arındırmak ve kâfirleri yok etmek ister."* (Âl-i İmrân, 140-141)

Hız. Musa'nın (a.s) gönderilişinden Hız. Muhammed'in (s.a.a) gönderilişine kadar -iki bin yıldan fazla- geçen Yahudi tarihi, yine Hız. İsa'nın (a.s) yeryüzünden kaldırılışından, İsa'nın doğuşuna kadar -denildiğine göre yaklaşık altı yüz yıl- geçen Hristiyanların tarihi, iş-

ledikleri günahlarla ve yaptıkları cürümlerle doludur. Bu alanda akla gelebilecek her türlü günahı işlemekle kalmayıp, ısrar da ettiler ve pişmanlık duymaya kesinlikle yanaşmadılar. Bu nedenle onların tepelerine binen musibetler, ilâhî azap ve tepelendirmeden başka bir ismi hak etmiyor.

Kuşkusuz, Müslümanlar da bu toplumların uğradıkları musibetlerin aynısına uğradılar. Söz konusu musibetlere doğanın sistemi perspektifinden baktığımız zaman, ilâhî plânlama elinin sevk ve idare ettiği olaylardan başka bir şey değildirler. Bu, öteden beri yürürlükte olan ilâhî bir yasa, evrensel bir sünnettir. Allah'ın yasasında değişiklik olmaz.

Buna karşılık, musibetlere duçar olan Müslümanların durumları perspektifinden baktığımız zaman, hak yol üzere bulundukları sürece bu musibetler, ilâhî sınamalar olarak belirginleşir; hak yoldan uzaklaştıklarında ise, ilâhî azap ve cezalandırma amaçlı tepeleme olarak ön plâna çıkar. Kimsenin Allah katında ayrıcalığı yoktur. Kendi isteği üzere hükmedenin Allah üzerinde hiçbir hakkı olmaz. Kur'ân'da Müslümanların Allah katında ayrıcalıklı olduklarına ilişkin bir ifadeye rastlanmaz. Müslümanlar Allah'ın oğulları veya sevgilileri olarak nitelendirilmezler. Kimsenin ismine veya lakabına itibar edilmez.

Yüce Allah, bir ayette Müslümanlara hitaben şöyle buyuruyor: *"Yoksa siz, Allah içinizdeki cihat edenleri ayırt etmeden ve sabırlılarını belirlemeden cennete girebileceğinizi mi sandınız?... Muhammed sadece bir peygamberdir. Ondan önce daha nice peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi eğer o ölür ya da öldürülürse, topuklarınız üzerinde geri mi döneceksiniz? Kim iki topuğu üzerinde geri dönerse, Allah'a hiçbir zarar vermeyecektir. Şükredenleri ise Allah ödüllendirecektir."* (Âl-i İmrân, 142-144) Diğer bir ayette de şöyle buyuruyor: *"İş ne sizin kuruntularınızla, ne de Ehlikitab'ın kuruntularıyla olmaz. Kim bir kötülük yaparsa, onunla cezalandırılır ve kendisi için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulur."* (Nisâ, 123)

"De ki: O hâlde niçin günahlarınızdan ötürü Allah sürekli size azap ediyor?" ifadesinde, başka bir ihtimal de söz konusu olabilir. Yani, kastedilen azabın uhrevî azap olması da muhtemeldir. Dolayısıyla "yuazzibukum=azap ediyor" şeklindeki şimdiki zaman kipi, önceki ihtimalin esası olan süreklilikten çok gelecek zamanı ifade etmiş olabilir. Çünkü Ehlikitap genel olarak işledikleri günahın karşılığı bir

azabın olduğunu kabul ediyorlar. Kur'ân'da Yahudilerin bu itirafı şu şekilde ifade edilir: *"Sayılı birkaç gün dışında bize ateş dokunmayacaktır."* (Bakara, 80)

Hıristiyanlara gelince; gerçi onlar, İsa'nın kendini kurban edışıyle günahlarının bağışlandığını ileri sürüyorlar; ancak bu bile bizzat günahı ve çarmıha gerilme suretiyle İsa'nın gördüğü eziyetlerin azap olduğunu kabul etme anlamına gelir. İncillerde zina gibi günahlardan söz edilir. Kilise, günahlardan bağışlanma belgeleri dağıtmakla fiilen azabın varlığını itiraf ediyor. Bu da bir ihtimaldir; ancak birinci ihtimal iyi ve uygundur.

"Hayır, siz de O'nun yaratıklarından birer insansınız. O dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin egemenliği yalnızca Allah'ındır. Dönüş de sadece O'nadır." Bu ifade onların iddialarına karşı itiraz mahiyetinde sunulan ikinci kanıttır. Kanıtın özeti şudur: Sizin gerçekliğinize yönelik bir gözlem, Allah'ın oğulları ve sevgilileri olduğunuza ilişkin iddianızı çürütmek için yeterlidir. Çünkü siz de Yüce Allah'ın yarattığı insanlar veya diğer canlı türleri gibi yaratılmışsınız. Allah'ın yarattığı diğer varlıklara karşı herhangi bir ayrıcalığınız yoktur. Göklerde, yerde ve bu ikisi arasında bulunan herhangi bir varlık, Allah tarafından yaratılmış olmaktan öte bir şey değildir. Allah, onun ve başka varlıkların sahibidir, tek egemendir; dilediği gibi, dilediği şekilde onlar üzerinde tasarrufta bulunur. O da herkes gibi, hem kendisinin, hem de başkalarının üzerinde tek egemen olan Rabbinin yanına dönecektir.

Durum böyle olduğuna göre, yüce Allah, içlerinde dilediğini bağışlama ve dilediğine azap etme yetkisine ve gücüne sahiptir ve hiçbir ayrıcalık ve saygınlık ya da başka bir şey, O'nun bir kimse hakkında bağışlama ya da azap şeklinde bir hüküm vermesine engel olamaz. Kimse yolunu kesemez, iradesini yürütmesini, hükmünü etkin kılması engelleyecek şekilde önüne perde geremez.

Bu açıdan, *"Hayır, siz de O'nun yaratıklarından birer insansınız."* ifadesi, kanıtın öncüllerinden biri konumundadır. *"Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin egemenliği, yalnızca Allah'ındır."* ifadesi de bir başka öncül olarak anlam kazanıyor. *"Dönüş de sadece O'nadır."* cümlesi, üçüncü öncül konumundadır. *"O, dilediğini*

bağışlar, dilediğine azap eder." ifadesi de mantıksal önermenin sonuç kısmını oluşturmaktadır ki bu mantıksal açıklama, hiçbir şekilde azaba uğratılmayacaklarına ilişkin iddialarıyla çelişmektedir.

"Ey Ehlikitap! ...elçilerin arasının kesildiği, bir boşluk meydana geldiği sırada elçimiz size geldi ki size açıklıyor." Ragıp el-İsfahanî der ki: "el-Futûr, öfke sonrası yatışma, sertlik sonrası yumuşama ve güç sonrası zayıflık anlamına gelir. Yüce Allah, '*Ey Ehlikitap! ...elçilerin arasının kesildiği, bir boşluk meydana geldiği sırada elçimiz size geldi ki size açıklıyor.*' buyurmuştur. Yani, Allah'ın elçisinin gelişinden yoksun, sessizlik, boşluk dönemi."

Ayet, Ehlikitab'a yönelik ikinci bir hitaptır. Önceki hitabın içeriğini de tamamlayıcı bir fonksiyon üstlenmektedir. Çünkü ilk ayette onlara açıklamıştı ki: Allah size bir elçi gönderdi, onu apaçık bir kitapla destekledi; elçi (veya kitap) Allah'ın izniyle insanları salt hayra ve mutluluğa iletir. Bu ayet ise, onlara şu mesajı veriyor: Bu ilâhî açıklama, "*Bize bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi.*" demek suretiyle bahaneler ileri sürmelerini önleme amacına ve onlara hücceti tamamlamaya yöneliktir.

Bu açıklama ile, tefsirini sunduğumuz ayette yer alan "*size açıklıyor.*" ifadesinin ilintili olduğu konunun, önceki ayetin içeriği olması ihtimali güçleniyor. Buna göre, ayetin açılımı şöyledir: Kitaptan olduğu hâlde sizin gizlediğiniz birçok şeyi size açıklıyor. Yani, sizin şu anda davet edildiğiniz din, sizin bizzat benimsediğiniz dindir, sizin elinizdeki dini doğrulamaktadır. İki din arasında farklılık gibi görünen unsurlar ise, ilâhî kitapların içerdiği ama sizlerin gizlediği bilgilerin açıklanmasından kaynaklanmaktadır.

Bu durumda, "*Ey Ehlikitap! ...elçimiz size geldi ki size açıklıyor.*" ifadesinin, önceki ifadenin aynen tekrarı olduğu söylenebilir. Amaç, önceki hitapla ilintili olduğu hâlde, ondan ayrı duran bazı sözleri ulamaktır. Bununla da, "*Bize... gelmedi, demeyesiniz.*" ifadesini kastediyoruz. İlintilenenle, ilintilendirilen arasına uzun bir fasıla girdiği için, böyle bir tekrara cevaz verilmiştir ve bunun örnekleri Arapça da yaygındır. Şair der ki:

"Deve kuşlarının bakım yerlerini bana verin / Ki Vail Harbi ateşi yeniden zihnimde alevlendi.

Deve kuşlarının bakım yerlerini bana verin / Çünkü soylu biri değerli bir şeyi bir ayakkabı bağına satarsa, yine de pahalıdır."

Ayetteki hitabın, yeni bir başlangıç olması da mümkündür. Bu durumda *"size açıklıyor"* fiilinin ilintili olduğu ifade, hazf edilmiş kabul edilir. Ki ifade genel niteliğini kazanabilsin. Yani, açıklanması gereken her şeyi size açıklıyor. Ya da böyle bir kullanımın önemini vurgulamaya yöneliktir. Yani, açıklanmasına gerek duyduğunuz önemli bir şeyi size açıklıyor. *"elçilerin arasının kesildiği"* ifadesi böyle bir ihtiyaca yönelik bir işaret ya da kanıt içermiyor da değil. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde ediyoruz: Açıklanmasına şiddetle ihtiyacınız olduğu bir şeyi elçilerin ardının kesildiği ve size bir şey açıklayamadıkları bir dönemde size açıklıyor.

"Bize bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi, demeyesiniz." ifadesi, *"size geldi"* ifadesiyle ilintilidir. Takdirî açılımı da şudur: Söylersiniz endişesiyle veya söylememeyesiniz diye.

"Allah'ın her şeye gücü yeter." Bu ifade, konuyla ilgili yanlış bir zihniyeti bertaraf etmeye yönelik gibidir. Çünkü Yahudiler, Tevrat'ın içerdiği şeriatın sonra başka bir şeriatın hükme bağlanmış olmasını kabul etmiyorlardı. Bunun nedeni, onların neshi ve bedâyı kabul etmeye ilişkin anlayışlarıydı. Yüce Allah, onların bu asılsız sanılarını, sınırsız kudretiyle çelişiyor diye reddetti. Daha önce, tefsirimizin 1. cildinde Bakara 106. ayeti tefsir ederken 'nesh' kavramı üzerinde durduk.

KUR'ÂN'IN GÖSTERDİĞİ DÜŞÜNCE YÖNTEMİ

Kur'ânî, Felsefî ve Rivayet Esaslı Araştırma

Şundan kuşku duymuyoruz: İnsan hayatı, düşünsel bir hayattır; düşünce ve fikir dediğimiz bu olgu olmadıkça, insan hayatı tamamlanmış olmaz. Düşünceye dayalı bir hayatın kaçınılmaz bir gereği de şudur ki: Hayatın dayandığı düşünce doğru ve eksiksiz olduğu oranda hayat da sağlam ve eksiksiz olarak seyrine devam eder. Sağlam hayat -hangi yasalar esas alınırса alınsın, önceden izlenilen veya izlenilmeyen hangi yol izlenirse izlensin- kesinlikle sağlam bir düşünceyle ilintili ve ona dayanıyordur. Hayat, düşünceye dayalı olduğu oranda, sağlam ve doğru olur.

Ulu Allah, kitabının değişik yerlerinde farklı ifade tarzlarıyla bu gerçeği açıklamıştır. *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayan kimse gibi olur mu?"* (En'âm, 122), *"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"* (Zümer, 9), *"Allah sizden inananları bir derece ve kendilerine ilim verilenleri ise derecelerle yükseltir."* (Mücâdele, 11), *"Müjdele kullarımı: Onlar ki, sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar. İşte onlar Allah'ın kendilerini doğru yola ilettiği kimselerdir ve onlar gerçek akıl sahipleridir."* (Zümer, 17-18) Bunun gibi, tek tek zikretme gereğini duymadığımız daha birçok ayet vardır. Dolayısıyla Kur'ân'ın insanları sahih bir düşünce sistemine davet ettiği, düşünce yönteminin esas alınmasını teşvik ettiği kuşku götürmez bir gerçektir.

Bunun yanı sıra, Kur'ân-ı Kerim, insanları kendisine yönelttiği yolun, fıkırsel yollardan biri olduğunu hatırlatıyor ve şöyle buyuruyor: *"Gerçekten bu Kur'ân en doğruya iletir."* (İsrâ, 9) Yani, Kur'ân en doğru hayat sistemine, en doğru yasal sisteme veya en doğru yönetime yöneltir. Her hâlükârda Kur'ân'ın öngördüğü yol, dinamik bir yoldur; bunun en doğru olması, izlenilen düşünce yönteminin en doğru olmasına bağlıdır.

Bir diğer ayette de şöyle buyruluyor: *"Gerçekten size Allah'tan bir nur ve açık bir kitap gelmiştir. Allah onunla, rızasına uyanları esenlik yollarına iletir, onları kendi ilmiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır ve dosdoğru yola iletir."* (Mâide, 15-16) Ayette geçen "dosdoğru yol"dan maksat, kendisinde ihtilaf olmayan, istenilen gerçekle çelişmeyen ve kendi içinde tutarlı olup bazı parçaları diğeriyle çelişki içinde olmayan açık, amaca ulaştırıcı yoldur.

Kur'ân-ı Kerim'de, insanların davet edildiği bu dosdoğru, bu sahih ve sağlam düşünce belirgin olarak zikredilmiyor; bunun tanınması insanların fitrî akıllarına, öz doğalarının odağını oluşturan kavrama yeteneklerine bırakılıyor. İlâhî kitabı bir bütün olarak ele alıp ayetlerini incelemeye tâbi tutacak olursak, üç yüzü aşkın ayette insanların düşünmeye, öğüt almaya, akletmeye davet edildiklerini görürüz. Hakkı kanıtlamak ya da batılı çürütmek için Hz. Peygambere (s.a.a) çeşitli delillerin empoze edildiğini gözlemleriz: *"De ki: Öyle ise Allah, Mer-*

yem Oğlu Mesih'i ve annesini... helâk etmek isterse, Allah'a karşı kimin elinde bir şey var?... "

Ya da yüce Allah Nuh, İbrahim, Musa ve diğer büyük peygamberlerin, Lokman, Firavun hanedanına mensup mümin kişi gibi velilerden (hepsine selam olsun) kanıt nitelikli kesitler sunar: *"Elçileri, 'Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe edilir mi?' dediler." (İbrâhim, 10), "Lokman oğluna öğüt vererek demişti ki: Yavrum, Allah'a ortak koşma; çünkü ortak koşmak, büyük bir zulümdür." (Lokmân, 13), Fira-vun ailesinden imanını gizleyen mümin bir adam şöyle dedi: Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı öldürüyor musunuz? Oysa o size Rabbinizden kanıtlar getirmiştir..." (Mü'min, 28) Firavunun büyücülerinden aktarılan şu ifadeler de buna örnek oluşturmaktadır: "Dediler ki: Biz, seni bize gelen açık delillere ve bizi yaratana tercih edemeyiz. Yapacağını yap, sen ancak bu dünya hayatında istediğini yapabilirsin..." (Tâhâ, 72)*

Yüce Allah, kitabında, indirdiği hiçbir ayette, insanların kendisine veya katındaki herhangi bir şeye körü körüne, bilinçsizce inanmalarını, düşünmeden herhangi bir yolu izlemelerini emretmiş değildir. Hatta yüce Allah, kulları için aklın ölçütlerini ayrıntılı olarak kavramaktan aciz kaldığı bazı yasalar ve farzlar koyarken bile, onların özünü kanıt yerine geçebilecek çeşitli olgularla ayrıntılı biçimde izah eder. Söz gelimi namaz ibadetiyle ilgili olarak şöyle der: *"Namaz, kötü ve iğrenç şeylerden alıkor. Elbette Allah'ı anmak daha büyüktür." (Ankebût, 45) Oruç ibadetine ilişkin olarak da şu açıklamaya yer verilir: "Sizden öncekilere yazıldığı gibi korunmanız için sizin üzerinize de oruç yazıldı." (Bakara, 183) Abdest ayetinde de şöyle buyruluyor: "Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemiyor, fakat sizi tertemiz kılmak ve size olan nimetini tamamlamak istiyor. Umulur ki şükredersiniz." (Mâide, 6) Bu konuda örnek verilebilecek birçok ayet vardır.*

Sözünü ettiğimiz bu aklî kavrayışı, yani Kur'ân'ın teşvik ettiği, hakka, hayra ve yarara ilişkin çağrısının doğruluğunun kanıtı olarak gösterdiği; batılı, kötülüğü ve zararı eleştirirken dayandığı sahih düşünme metodunu öz yaratılışın ve fitratımız aracılığı ile biliriz, tanırız. Bu fitrat ki insandan insana değişkenlik, farklılık, başkalık göstermez. İki insanın farklı fitratlara sahip olması düşünülemez. Bir ayrılık veya

çatışma varsayılsa bile bu, apaçık gerçekler üzerinde çekişme şeklinde olur. Ki taraflardan birinin veya her ikisinin sahih bir anlayıştan yoksun oldukları için hedeflenen gerçeği olduğu gibi tasavvur edememelerinden kaynaklanır.

Şimdi, beşerî öz doğamızın yol göstericiliğiyle bilip algıladığımız bu yolun ne olduğuna gelelim. Her şeyden şüphe edebiliriz ama dünya ve ahiret olguları gibi bizim eylemlerimizden ayrı, bağımsız, pratik, objeler dünyasında yer alan birtakım gerçeklerin olduğundan kuşku duymayız. Matematiksel veya doğal olguları da bu kapsama alabiliriz. Bunlara ilişkin kesin bir sonuca ulaşmak istediğimiz zaman, öncelikle kuşkuya yer bırakmayan apaçık öncelikli önermelere ve ikinci merhalede bu önermelerin aynı kesinlikle gerektirdiği başka önermelere yöneliriz. Bunları kendine özgü düşünsel bir tertibe tâbi tutarız ve buradan hareketle istediğimiz sonuca varırız: A, B'dir. Her B, C'dir. Şu hâlde A, C'dir, gibi. Ya da: A, B ise, C de D'dir. Şayet C, D ise, H de Z'dir. Bu durumda A, B ise, H de Z dir, gibi. Veya: Eğer A, B ise, C, D'dir. C, D olduğuna göre H, Z'dir. Fakat A, B değildir. Buna göre H de Z değildir.

Sözünü ettiğimiz bu şekiller ve işaret ettiğimiz bu tartışılmaz olgular hakkında fitratı bozulmamış normal bir insanın kuşku duyması mümkün değildir. Akıl açısından bir musibete uğramış olması ya da bu bedihî olguları düşünmesini engelleyecek bir zihinsel karışıklığın meydana gelmiş olması başka. Çünkü kafası karışık insanlar bedihî tartışılmaz tasavvurun ve tasdîkin yerine başka bir tasavvur ve tasdîki canlandırırılar zihinlerinde. Bedihî gerçeklerde kuşku duyan insanların büyük çoğunluğu için aynı durum geçerlidir.

Sözünü ettiğimiz bu mantıksal yönteme ilişkin olarak ileri sürülen kuşkuları gözden geçirdiğimizde, bu kuşkuları dile getirenlerin bu iddialarını ve amaçlarını kanıtlamak için heyet ve maddeye ilişkin mantıkta belirlenen kanunlara dayandıklarını görürüz. Öyle ki bu sözlerini, bu hususta benimsenen öncelikli önermeler ışığında analiz edersek, mantıksal biçimlere ve maddelere dönmüş olurlar. Şayet bu öncüllerin veya formların bazısını mantığın sonuçsuzluğunu öngördüğü önermelere değiştirirsek, artık bunların sözlerini sonuç vermez ve bunların bu işe razı olmadığını görürsün.

Bu durum, bizzat onların insanî fitratları aracılığı ile bu mantıksal ilkelerin doğruluğunu itiraf ettiklerinin, bu ilkeleri kullandıklarının en açık tanığıdır. Nefisleri doğruluğunu onaylıyor, ama kendileri karşı çıkıyorlar. Örneğin:

1- Bazı kelâmcılar diyorlar ki: "Mantık amaca ulaştırıcı bir yol olsaydı, mantıkçılar arasında ihtilaf olmazdı. Fakat mantıkçıların değişik görüşler ileri sürdüklerini görüyoruz."

Bunlar, farkında olmadan istisnâî kıyas yöntemine baş vuruyorlar. Bunlar şunu bilmiyorlar: Mantığın koruyucu bir alet olmasının anlamı, gereği gibi kullanılması durumunda insanı hataya düşmekten korur olmasıdır. Her mantığı kullananın onu doğru kullandığını kimse iddia edemez. Nitekim kılıç kesici bir alettir, fakat doğru kullanılmadıkça bir şeyi kesmez.

2- Diğer bazısının görüşü de şöyledir. "Bu kanunlar önce düzenlendi, sonra tedricî olarak olgunlaştırıldı. Sabit pratik gerçeklerin sabit olması bunlara dayandırılır mı? Realiteyi bilmeyen ya da onu kullanmayan kimsenin onu bulması beklenebilir mi?"

Bu değerlendirme de önceki gibi istisnâî bir kıyastır. Hem de çok seviyesiz bir mugalâta örneğidir. Her şeyden önce, bu iddianın sahibi kanunların belirlenmesine ilişkin yorumunda yanılmıştır. Çünkü bu tür kanunların belirlenmesi, fitrat tarafından icmalen bilinen temel prensiplerin ayrıntılı şekilde ortaya çıkarılmasıdır. Yoksa belirlemenin anlamı, ilk defa icat etmek değildir.

3- Bazısının da iddiası şöyledir: Bu tür mantıksal prensipler, Ehli-beyt'in yolunu kapatmak veya insanları kitap [Kur'ân-ı Kerim] ve sünnetten [hadislerden] alıkoymak için yaygınlaştırılmıştır. Dolayısıyla Müslümanların bunlardan kaçınması gerekir."

Bu tür sözler, birtakım kesin [koşulsuz] ve istisnâî [koşuklu] tasımlara analiz edilir. Bu mantıksal önermeden hareket eden şahıssa gerçeği göz ardı etmiştir ki, doğru düzgün bir yolun bozguncu bir amaç için kullanılması veya yerilmeyi hakkeden bir amaç için izlenmesi, yolun özü itibarıyla düz oluşuna zarar vermez. Örneğin kılıçla bazen mazlum insanlar da öldürülür. Din de Allah'ın rızası doğrultusunda olmayan amaçlar için kullanılır.

4- Bir diğer grubun görüşü de şöyledir: "Aklî bir yol izlemek, çoğu zaman insanı kitap ve sünnetin açık hükümleriyle çelişen sonuçlara götürür. Nitekim felsefeci görünenlerin çoğu görüşleri bu yönde teza-hür etmiştir."

Bu da düzenlemiş bir koşuklu tasımdır. Kendisinde yanılğı barındırmaktadır. Şöyle ki insanı kitap ve sünnetle çekişen sonuçlara götüren şey, kıyasın şekli ve bedihî-tartışılmaz bir madde değil, sahih maddelerin arasına sızmış yabancı ve bozguncu bir unsurdur.

5- Bir de şöyle diyenler vardır: "Mantık, burhanla ilgili olarak sonuç veren şeklin ve formun, bozguncu formdan ayırt edilmesini garanti eder; ancak maddelere gelince, bu konuda mantıkta insanı hatadan koruyacak kanunların varlığından söz edilemez. Dolayısıyla masum olmayan insanlara baş vurmamız durumunda, bizi yanılığa düşürmeyeceklerinden emin olamayız. Şu hâlde asıl olan, bu bağlamda masum insanlara baş vurmaktır."

Bu değerlendirme açısından da bir tür mugalâta söz konusudur. Çünkü bu iddia, tek kanallı haberlerin ya da tek kanallı rivayetlerin tümünün veya kitabın zahiri olduğu sanılan algılamaların kanıtsallığı amacıyla ileri sürülmüştür. Bilindiği gibi, masumların (onlara selâm olsun) masum oluşunu kanıt edinin delil göstermemiz, onlardan sâdır olduğuna kesin olarak kani olduğumuz ve anlamını pürüzsüz bir şekilde anladığımız, doğruluğundan kuşku duymadığımız açıklamaları için geçerlidir. Onlar tarafından söylendikleri ve delâletleri zannî olan tek kanallı (âhâd) haberler için bunu söyleyebilir miyiz? Aynı durum delâleti zannî olan her şey için geçerlidir. Masumların (onlara selâm olsun) masum oluşunu kanıt edinin delil göstermemiz bağlamında asıl olan yakınî madde olduğuna göre, masumların sözlerinden algılanan yakınî madde ile aklî önermelerle çıkarsanan yakınî madde arasında ne fark var? Bununla beraber formun doğru alması da geçerliliğini sürdürür.

"Bunca yanlışlıktan sonra, aklî maddelere yakın edemeyiz." sözlerine gelince; bu her şeyden önce, delilsiz bir iddiadır. İkincisi: Bu söz de aklî bir önermedir ve kesin bir realite olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu söz de bir sûret içermektedir.

6- Bir diğer grubun yaklaşımı şudur: "İnsan ruhunun ihtiyaç duyduğu her şey Kur'ân-ı Kerim'de gizlidir. Masumların (a.s) sözlerinin

derinliklerine serpiştirilmiştir. Dolayısıyla kâfirlerin ve dinsizlerin artıklarına ihtiyaç yoktur."

Buna cevabımız şudur: Buna yönelik ihtiyaç tıpkı bu değerlendirmede gözlemlenen ihtiyaç gibidir. Çünkü bu değerlendirme mantıksal bir koşulsuz tasımın ürünüdür. Burada kesin maddelere baş vurulmuştur, fakat mugalâta yapılarak. Her şeyden önce, bu mantıksal prensipler kitap ve sünnette gizli olan ve derinliklerine serpiştirilmiş olan ilimlerden biridir ki, bunları elde etmek için bağımsız bir araştırma kaçınılmaz olur.

İkincisi: Kitap ve sünnetin kendilerini tamamlayacak eklentilere muhtaç olmaması, onlardan müstağni olması, kitap ve sünnete bağlı kimselerin bu tür ek bilgilere muhtaç olmamasından, onlardan müstağni olmasından farklı bir şeydir. Dolayısıyla bu iddia da bir tür mugalâta olmaktan öte bir şey değildir. Bunlar, insan bedenini incelediği hâlde, insanla ilintili olan doğal, sosyal ve edebi bilimleri öğrenmeye gerek olmadığını iddia eden bir doktora benzerler. Ya da bütün bilimler insan fitratında mevcuttur, bahanesiyle ilim öğrenmekten kaçınan cahil bir insanın tavrını andırmaktadırlar.

Üçüncüsü: Kitap ve sünnet, sahih aklî yöntemin daha geniş boyutlarda kullanılmasına ilişkin çağrılarla doludur. (Bunlar da ya tartışılmaz-bedihî öncüller ya da onlara dayanmaktadır.) *"Müjdele kullarımı: Onlar ki, sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar. İşte onlar Allah'ın kendilerini doğru yola ilettiği kimselerdir ve onlar gerçek akıl sahipleridir."* (Zümer, 18) Bunun gibi daha birçok ayet ve rivayet vardır.

Kur'ân ve sünnetin, kendilerine kesin ve açık olarak muhalif olan şeylere uyulmasını yasakladıkları doğrudur. Çünkü kitap ve sünnet kesin, kat'i, aklın kesin olarak hak ve doğru olduğunu onayladığı şeylerdendirler. Aklın başta hak olduğunu kanıtladığı bir şeyi, ikinci kez dönüp çürütmesi imkânsızdır. Bu bakımdan tıpkı aklın doğru öncülleriyle batıl öncüllerini de birbirinden ayırıp daha sonra doğru öncülleri esas alma gerekliliği, muhkem ve müteşabih ayetleri birbirinden ayırıp değerlendirmelerde muhkem ayetleri esas alma gerekliliği gibidir ve yine doğru rivayetleri, epey bir yekûnu tutan uydurma ve yalan rivayetlerden ayırmaya ihtiyaç olmasına benzer.

Dördüncüsü: Nasıl olursa olsun, nerede karşılaşılırsa karşılaşılın ve nereden alınırsa alınsın, hak haktır. Taşıyıcısının imanına ve küfrüne bakılmaz. Muttakiliği veya fasıklığı göz önünde bulundurulmaz. Taşıyıcısına kızıp haktan yüz çevirmek, cahiliye bağnazlığından başka bir şey değildir. Ki yüce Allah kitabında ve elçilerinin dilinde cahiliye taassubunu ve fanatik taraftarlarını yermiştir.

7- Bazıları da şu şekilde görüşlerini dile getirmişlerdir: "Üzerinde kitap ve sünnette teşvik edilen dinde ihtiyatlı bir tavır takınmak, kitap ve sünnetin zahiriyle yetinmek, mantıksal ve aklî prensipleri esas alan bir tutumdan da kaçınmakla olur. Çünkü bu noktada daimi helâkle, ebedi mutsuzlukla burun buruna kalma tehlikesi söz konusudur."

Bir kere, bu değerlendirmenin kendisi de mantıksal ve rasyonel ilkeleri esas almaktadır. İstisnaî kıyas yöntemini içermektedir, ki kitap ve sünnet olmasa bile, akıl bağlamında açıklanan aklî önermeler kullanılmıştır. Kaldı ki, açıklamanın esasını oluşturan endişe, ince aklî sorunları algılayamayan kimseler için geçerlidir. Buna güç yetiren yetenekli kimseler açısından kitap ve sünnetten karşıt bir kanıt bulmak mümkün değildir. Akıl da böyle bir kimsenin gerçek bilgilere ulaşma şansından yoksun bırakılmasını onaylamaz. Çünkü insanlığın onur ve saygınlığı bu tür bilgilerin elde edilmesine bağlıdır. Buna hem kitap, hem sünnet, hem de akıl delâlet eder.

8- Bir başkası da görüşünü açıklarken şu sözleri de ileri sürmüştür: "Salih ilk kuşak Müslümanların yöntemi, felsefe ve irfan (misticizm) yöntemlerinden farklıydı. Onlar kitap ve sünnetle yetiniyorlardı ve filozofları gibi mantıksal ve aklî (rasyonel) ilkelere ihtiyaç duymuyorlardı. Ârifler (mistikler) gibi riyazet yöntemlerine başvurmazlardı."

"Sonra halifeler çağında Grek [Yunan] felsefesi Arapça'ya aktarıldı, Kur'ân'ın izleyicilerinden olan Müslüman kelâmcılar felsefî konuları Kur'ânî bilgilere uyarlamaya kalktılar. Bu yüzden Eş'arî ve Mu'tezilî gibi gruplara bölündüler. Sonra halifeler döneminde bir diğer grup ortaya çıkarak kendilerini sufiler ve irfan ehli olarak adlandırdılar. Sırları keşfettiklerini, Kur'ânî hakikatleri kendi yöntemleriyle ortaya çıkardıklarını iddia ettiler. Masumlara ve pak Ehlibeyt'e ihtiyaçlarının olmadığını sandılar. Bu şekilde fakihler ve Şîîler -onlar hiçbir zaman Ehlibeyt'i (a.s) izlemekten vazgeçmediler- diğer gruplardan ayrıldılar.

Bu durum yaklaşık olarak hicrî on üçüncü yüz yılın ortalarına kadar (yaklaşık olarak yüz yıl önce) devam etti. Bu süreçte filozoflar ve arifler hileye ve zihinleri bulandırmaya başladılar. Kur'ân ve hadisin öngördüğü hedefleri felsefî ve irfanî hedeflere uyarlanacak şekilde yorumladılar. Neticede birçok insanın zihni bulandı."

Bu görüşü savunan bu sözlerden şu sonucu çıkarıyor: "Söz konusu ilkeler, Kur'ân ve sünnetin gösterdiği hak metotla çalışmaktadır."

Sonra, daha önce işaret ettiğimiz, mantıkla ilgili bazı problemlere yer veriyor. Mantıkçıların görüş birliği içinde olmamaları, mantığın kullanılmasıyla birlikte yanılgıya düşülmesi, gerçek olgulara ilişkin yeterli oranda bedihî ve yakînî [açık ve tartışılmaz] önermelerin mevcut olmaması gibi. Peşi sıra felsefenin ele aldığı birçok konulara dikkat çekiyor ve bunların Kur'ân ve sünnetten algılanan apaçık gerçeklerle çeliştiğini ifade ediyor. Bu iddia sahibinin sözünün özü bundan ibaretti; biz bu görüşü bu şekilde özetledik.

Bu uzun değerlendirmenin neresini düzelteceğimi bilemiyorum. Hastalık tedavi kabul edecek gibi değil.

Kelâmcıların tarihi, Ehlibeyt İmamlarının çizgisinden sapmaları, Kur'ân'ı felsefeye uyarlamaya yeltenmeleri sonucu Eş'arîlik ve Mutezîlîlik şeklinde iki gruba ayrılmaları, bu esnada sufilerin ortaya çıkıp Kur'ân ve sünnete uymaya gerek duymadıklarını iddia etmeleri, bu durumun uzun süre devam edip sonra hicrî on üçüncü asırda irfanî felsefenin ortaya çıkması gibi sıralanan hususların hiçbirisi kesin tarihsel gerçeklerle uyuşmamaktadır. Bunların tümüne ileride kısaca değineceğiz.

Kaldı ki, kelâm ve felsefe birbirine karıştırılmak suretiyle fahiş bir hata işleniyor. Çünkü felsefe, gerçek bir araştırma yapar, kesin ve yakînî öncüller aracılığıyla tartışılmaz meselelere ilişkin kanıtlar ileri sürer. Kelâm ise, gerçek ve itibarî yani göreceliden daha genel bir araştırmayı konu edinir, kesin ve tartışılmaz öncüllerden daha genel öncüllerle tartışılmaz meselelere ilişkin kanıtlar bulmanın peşindedir. Dolayısıyla bu iki ilim dalı arasında gökle yer arası kadar fark vardır.

Hâl böyleyken kelâmcıların, kendi disiplinleri çerçevesinde zihinsel faaliyetlerde bulunurlarken felsefî konuları Kur'ânî hedeflere uyarladıkları nasıl söylenebilir? Kaldı ki, kelâmcılar ilk kez ortaya çıktıkları günden zamanımıza kadar felsefecilerle ve ariflerle mücadele et-

mişlerdir. Kitaplarında ve risalelerinde yazılanlar, aralarındaki tartışmalara ilişkin olarak nakledilen olaylar bunun en somut kanıtıdır.

Aslında bu değerlendirmenin dayanağı, bazı oryantalistlerin; "Felsefenin İslâm dünyasına tercüme edilmesi, Müslümanlar arasında kelâm biliminin doğmasına yol açtı." şeklindeki savlarıdır. Bunu söyleyen kişi kelâmın ve felsefenin anlamını, iki bilim dalının amacını, kelâm biliminin ortaya çıkışını gerektiren objektif koşulları bilmeden konuşmaktadır. Bu, karanlığa taş atmaktır.

Bütün bunlardan daha tuhaf olanı, bunları söyledikten sonra şunları söylemesidir: "Kelâm ve felsefe arasında temel fark şudur: Kelâmî araştırma, dinsel yönü de gözeterek Allah ve meutla ilgili meseleleri kanıtlamayı amaçlayan bir araştırma türüdür. Buna karşılık felsefî araştırmalar, dinsel boyuta önem vermeksizin bu tür bir hedefe yöneliktir." İddia sahibi, bunu bir kanıt gibi ele alarak mantıksal ve akılsal ilkelerin esas alındığı bir zihinsel eylemin dinsel eylemle, dinin onayladığı meşru yöntemle bağdaşmadığını söylemektedir.

Bu şahıs, böylece gittikçe bozuk anlayışlarına derinlik kazandırmıştır. Çünkü bu alanda bilgi sahibi olan herkes bilir ki, iki bilim dalı arasında bu tür farktan söz eden kimse, şu hakikata işaret etme amacındadır ki, kelâmî araştırmalarda esas alınan kıyaslar, cedel amaçlıdır. Kabul edilen öncüllerden (meşhur ve muhatap yanında varlığı kabul edilen öncüllerden) oluşur. Çünkü kelâm bilgisinde bu tür önermelerin amacı, tartışılmaz ve kesin gözüyle bakılan meselelere ilişkin kanıtlar sunmaktır. Ama felsefî araştırmalarda esas alınan kıyaslar, burhan amaçlıdır ve bunlarla güdülen amaç hak olanı kanıtlamaktır, varlığı kabul edilen bir tasımı ispatlamak değil. Bu ise, iki yöntemden biri (kelâm yöntemi) dinsel bir yöntemdir; diğeri ise (felsefe), dinsel yöntemle çelişki içindedir; hak bile olsa dine itibar etmez, demekten ayırdır.

Mantık, felsefe ve irfan bağlamında sözünü ettiği problemlere gelince; daha önce mantık bilimine yöneltilen eleştiriler üzerinde durduk. Felsefe ve irfanın konusu ile ilgili olarak söylenenler, eğer onlarda mevcut olan, yapılan açıklama ve bu şahsın anlayışı tarzında bir şeyse ve bunların hak dinle açıkça çeliştiğini ortaya koymuşsa, bunların batıl olduğundan kimse kuşku duymaz. Bunlar felsefî araştırma yapanların ve irfan mesleğini izleyenlerin hezeyanları ve yanılgıları-

dır. Ancak bir disiplinin izleyicilerinin hezeyanları, sürçmeleri ve doğru yoldan sapmaları, o disipline fatura edilmez. Bir kusur varsa, araştırmayı yapan kimselerindir.

Bunu söyleyenin kelâmcılar arasında yaşanan ihtilaflara bakması gerekir. Eş'arîsi, Mutezilîsi ve İmamiyesiyle her biri farklı bir görüşü savunmaktadır. Bu ihtilaflar tek kelime olan İslâm dininin çeşitli bölümlere bölünmesine yol açmıştır. Daha ilk dönemlerden itibaren yetmiş üç fırka ortaya çıkardı. Sonra her fırka kendi içinde bölündü. Belki de her bir temelin ayrıntıları sayı bakımından temellerden eksik değildir.

Şimdi bunu göz önünde tutarak söyleyin bakalım; bu ihtilafları, din yolundan ayrı bir yol mu meydana getirmiştir? Bir araştırmacı buna dayanarak dinin ve yönteminin batıl olduğunu söyleyebilir mi?

Ya da öbürleri (mantık vs.) açısından geçerli olmayan, ama berikiler (kelâmcı gruplar) için geçerli olan bir mazeretten ya da öbürlerin aşağılık oluşlarını gerektiren, ama berikiler için böyle bir nitelemeyi gerektirmeyen bir gerekçeden mi söz edilecektir? [Kelâmcılarla ilgili ileri sürülen cevaplar, aynen mantık ve felsefe için de geçerlidir.] Bu bağlamda kelâm bilimi fıkıh bilimine benzer. O da çeşitli gruplara ve taifelere bölünmüştür. Sonra her grup bizzat kendi içinde bölünmeler yaşamıştır. Birçok bilim ve disiplini buna örnek gösterebiliriz.

Yukarıdaki iddiayı seslendiren şahsın bütün sözlerinin sonucu olarak ortaya koyduğu "kullanıla gelen tüm yöntemler batıldır. Yalnızca kitap ve sünnet esaslı yöntem doğrudur. Dolayısıyla bu, dinî yöntemdir" gibi sözlerine gelince; bunu savunan kişinin anımsama, tezekkür yöntemini benimsemekten başka seçeneği kalmıyor. Bu da Yunan filozofu Platon'un [İslâm felsefesinde Eflâtun diye anılır] felsefesidir. Bu anlayışın özü şudur: İnsan eğer nefsanî tutkulardan soyutladıktan, takva süsünü takıp ruhsal erdemlerle bezendikten sonra bir hususla ilgili olarak nefesine müracaat ettiğinde, o hususla ilgili gerçekliği bütün çiplaklığıyla görür.

Tezekkür yöntemiyle ilgili olarak söylenen budur. Yunan'da ve başka yerlerde önceki kuşak filozoflardan bu kanaatte olanlar vardı. Bazı Müslümanlar ve batılı kimi filozoflar da bu görüş etrafında birleşmişlerdir. Ne var ki, bu düşüncüyü savunanların farklı açıklamaları olmuştur.

Bazılarına göre açıklaması şudur: İnsanî bilgiler fitrîdir. İnsan için bu ilimler hazır hâldedir. Fiilen onunla beraberdir ve bu durum ilk varoluş anından itibaren böyledir. Dolayısıyla insan için yeni bir bilginin meydana gelmesi, insanın onu anması anlamına gelir.

Bu felsefî düşünceyi benimseyenlerden bazıları bunu şu şekilde yorumlamışlardır: Maddî uğraşılardan sıyrılarak nefsin özüne yönelmek, gerçeklerin gün yüzüne çıkmasına yol açar; ama bu, bilginin bundan önce fiilen edimsel olarak insanla beraber var olduğu anlamına gelmez. Aksine bilgi, güç ve bilkuvve olarak mevcuttu. Bu bilginin edimsel hâle gelişi durumu, gaflet hâlinde insandan ayrılan, anımsama anında insanla bütünleşen, insan nefsinin derinliklerinde ve batınındadır. İrfan ve işrak ehli dediğimiz grupların ve çeşitli dinlerden olup da onların görüşlerini paylaşan toplulukların görüşleri bundan ibarettir.

Diğer bir grubun bu anlayışa getirdiği yorum ise, irfan ehli dediğimiz akımın yaklaşımını andırmaktadır; ancak bunlarda takva duygusuna sahip olmak ve teoride ve pratikte şeriata uymak şarttır. Önceki dönemlerde ve günümüzde yaşayan bazı İslâmî grupları buna örnek gösterebiliriz. Bunlara göre şeriata tâbi olmayı şart koşmuş olmaları, kendilerini âriflerden ve tasavvufçulardan ayıran bir kriterdir. Ama bu şartı koşma noktasında âriflerin kendilerinden çok önce olduklarının farkında değildirler. Bu gün elde bulunan ve itibar edilen kitapları bunun tanığıdır.

Şu hâlde bunların söylediği tasavvufçuların söylediklerinin aynıdır. Aradaki tek fark, şeriata tâbi oluşun niceliği ve tâbi olmanın anlamının somut ifadesi üzerinde odaklaşmaktadır. Söz gelişi bunlar, şeriata tâbi oluş bağlamında salt nassın zahirini esas alan bir aşamayı öngörürler. Bu da gösteriyor ki yöntemleri, tasavvuf yöntemi ile ahbârlık yönteminin izdivacının ürünüdür. Tezekkür yöntemine ilişkin yorumlar bu söylediklerimizle sınırlı değildir.

Tezekkür=anma teorisi, eğer mantıksal ve aklî ilkelere dönüşü geçersiz kılma eğilimine dönüşmüyorsa, genel olarak doğru bir teori değildir diyemeyiz. Çünkü insan kimliğiyle var edildiğinde kendi zatının, güçlerinin ve illetlerinin bilincinde olarak var edilir. Bunlara ilişkin ilmi, ilm-i huzurî [sezgisel bilgi]dir. Bununla beraber, insan sezgisel bilgiyi husulî bilgiye [duyularla elde edilen bilgiye] dönüştürme

gücüne de sahiptir. Fiilin kaynağı olan hiçbir güç yoktur ki, fonksiyonunu icra etmesin. Bu bakımdan insan, varlığının ilk evrelerinde birtakım bilgiler barındırır özünde. Bunlar zât açısından ondan geri olmakla beraber, zaman açısından onunla beraberdir. Bunu iyice kavramalısın. Aynı şekilde bir insanın maddî ilgilerden bir parça soyutlandığı zaman birtakım bilgiler elde edeceğini de kimse inkâr edemez.

Şayet tezekkür=anma teorisi ile, mantıksal ve aklî ilkelere dönüşün beraberinde taşıdığı sonuç geçersiz kılınmak isteniyorsa; şöyle ki, birbirleriyle uyumlu açık seçik öncüllerin bunların sonucu sayılan şeye bilgi açısından insanı, güç ve bilkuvv ve durumundan bilfiil ve edimsel düzeyine çıkarması olumsuzlanıyorsa veyahut maddî uğraşılardan sıyrılacak nefse dönüş anlamına gelen tezekkür=anma birtakım sonuçlar elde etmek için bilimsel öncüllere ihtiyaç gerektirmeyen bir durumdur, şeklindeki bir çıkarsama kastediliyorsa, bu, hiçbir makul anlamı olmayan bayağı bir görüştür. Mantıksal ve aklî ilkelere başvurmaya iptal etme anlamında tezekkür=anma teorisi birçok açıdan yanlıştır:

Birincisi: İlimler ve beşerî bilimler üzerinde yapılacak derin bir etüt, şu sonucu ortaya çıkarmıştır ki, beşerî bilimlerin tasdikî [yargı nitelikli, yani herhangi bir şeyi olumlayan ya da yadsıyan düşünsel edim] olanları, tasavvurî [tasarım nitelikli] olan bilgilere dayanır. Tasarım nitelikli bilgilerse, ya duylara dayalı bilimlere münhasırdırlar ya da bir şekilde duylardan soyutlanmışlardır.¹

Öte yandan tasım ve deney şunu kesin olarak ortaya koymuştur ki, bir duyudan yoksun olan kimse, ister yargı nitelikli, ister tasarım nitelikli, ister bedihî [açık], ister nazarî olsun bu duyuya dayanan bütün bilimlerden yoksun olur. Şayet bilimler bilfiil olarak insan kimliği ile varolmuş olsa idi, varsayılan yoksunluğun bunun üzerinde bir etkinliği olmaması gerekirdi. Kuşkusuz, körlük ve sağırlık gibi durumlar anmaya engel olgulardır, demek de, bu görüşten yani, maddî ilgilerden sıyrılmak suretiyle nefse başvurmak, unutmanın bertaraf edilmesi suretiyle anmanın gerçekleşeceği yönündeki söylemden dönmenin değişik bir ifadesidir.

1- Usûl-i Felsefe, 5. makale.

İkincisi: Tezekkür=anma teorisini ancak bu türün bazı bireyleri başarabilirler. Geride kalanları ise, yaşamsal amaçları bazında bileşim ve buna bağlı sonuçlandırma yasasına göre hareket ediyorlar. Bu yasa-yı izleyerek binlerce doğru sonuçlara varırlar. Bütün bilim ve sanat dallarında süreç bu şekilde işler. Bu realiteyi inkâr etmek, tek kelimeyle büyüklemedir. Bu realiteyi rastlantıyla yorumlamak ölçsüz-lüğün ta kendisidir. Dolayısıyla bu kurala göre hareket etmek, insanın fitratının bir buyruğudur, insan buna bigane kalamaz. Canlı türlerinden herhangi birinin bir fitrî ve tekvinî=varoluşsal özellikle donatılma-sı, sonra da bunun gereği olan eylemlerinde sonuçsuz kalması ve bu yöndeki çalışmalarında başarısızlığa uğraması imkânsızdır.

Üçüncüsü: Bunların anma adı altında ulaştıkları her bilginin, ana-lize tâbi tutulması durumunda, mantıksal bir sıralamayla işlevsel olan öncüllere dayanmakta olduğu görülecektir. Öyle ki, biçim veya mad-desi için öngörülen ilkelere biri ihlal edilecek olursa, sonuç da ka-çınılmaz olarak bozulur. Şu hâlde onlar, farkında olmadan mantıksal prensipleri kullanıyorlar. Sürekli tesadüf ve beraberlik iddialarıyla bir yere varılmaz. Dolayısıyla bu görüşü savunanların mantıksal prensip-lere uymayan doğru ve anmasal bir bilimsel formül bulmaları gerekir.

Anma yöntemini, mantıksal ilkelere başvurmaya gerektirmeme an-lamında algılamaya gelince, -ki bunun özü şudur: Ortada iki yol var-dır. Biri mantık yolu, biri de örneğin şeriata tâbi olma şeklinde belir-ginleşen anma yolu. Her iki yol da doğruya ulaştırma açısından eşittir. Ya da anma yolu daha iyi ve daha üstündür. Çünkü bu yol Masum'un sözlerine uygundur. Akıl ve mantık yolu açısından ise durum farklı-dır- bu yolda her zaman veya çoğu zaman yanlışla düşme tehlikesi söz konusudur.

Bundan önceki yaklaşıma ilişkin ikinci problem, bunun için de ge-çerlidir. Çünkü kitap ve sünneti, geniş ve olağanüstü boyutlarıyla tüm amaçlarını, sembollerini ve sırlarını kuşatıp özümsemek çok az insana bahşedilmiş bir derecedir. Bunlar da aralarında ilginç irtibatlar bulunan, temel ilkesi ve ayrıntı nitelikli prensibi, inançla, bireysel ve sosyal ey-lemle ilgili prensipleri girift bir şekilde iç içe girmiş dinsel bilgiler üze-rinde derin ve kapsamlı araştırmalar yapabilen az sayıda şahsiyetlerdir. Bir insanın varoluşu itibarıyla, varoluşsal donanım aracılığıyla gücünün

ve yapabilirliğinin ötesinde bir yükümlülükle sorumlu tutulması veya yasal olarak böyle bir şeyden sorumlu kılınması mümkün değildir.

O hâlde insanlar, dinî maksatları sadece bireysel ve toplumsal hayatlarına ilişkin aktivitelerde alışık oldukları bir yöntemle akletmekle yükümlüdürler. Bilinmeyenleri ortaya çıkarmak için bilinenleri mantıksal bir sıralamaya tâbi tutmak yani. Nitekim doğruluğu burhan aracılığıyla ispatlanan bilgiler, şeriatla ilgili sadece bazı hükümlerdir [böylece şeriatın kesin olarak bilinen hükümleri, bilinmeyenlerin belirlenip doğrulanmasına yönelik kanıt ve öncüller olarak değerlendirilirler].

Bundan daha da ilginç olanı, bazılarının bizim anma teorisi aleyhine kullandığımız bu kanıtı, anma teorisi lehine ve mantığın aleyhine kullanmalarıdır. Diyorlar ki: Eğer pratik gerçeklere ulaşmak mantık ve felsefe yöntemiyle mümkün olsa -ki mümkün değildir- bu, ancak Aristo ve İbn-i Sina gibi felsefenin sembol isimleri için geçerli olabilir, insanların geneli için değil. Yasa koyucunun pratik gerçeklere ulaşmak için mantık ve felsefî yöntemleri bir yol olarak emretmesi, bu durumda mümkün olabilir mi?

Ama bunu diyenler, aynı problemin aleyhlerine döndüğünün farkında değildirler. Bunlar deseler ki: "Anma yöntemi herkes açısından kolayca kullanılabilir bir yöntemdir. Herkes, kapasitesi ve bu yönteme uyması oranında bu yöntemden yararlanabilir." Buna cevaben deriz ki: Az veya çok herkes de kendi kapasitesi oranında, gerçeklere ulaşmak için mantıksal kurallardan yararlanma imkânına sahiptir. Herkes gerçekleri bütünüyle kavramak ve kapasitesinin üstünde bir yükün altına girmek zorunda değildir ki!

Bunlara yönelik ikinci bir cevap da, yukarıda işaret edilen üçüncü problemde belirginleşmektedir. Şöyle ki: Bunlar, daha önce de vurguladığımız gibi, anma teorisi adına açıkladıkları bütün amaçları çerçevesinde mantık yöntemini kullanıyorlar. Hatta bunu, mantık yöntemini çürütmek ve anma yöntemini kanıtlamak için serdettikleri açıklamalarında bile uygulamaktan geri kalmıyorlar. Bu bile, yaklaşımlarının yanlışlığını kanıtlamak bakımından yeterli bir veridir.

Üçüncü bir karşı cevap da şudur: Sözü ettiikleri anma yöntemi bazında yanılığa düşmek normalde karşılaşılan, hatta çoğu zaman karşılaşılan bir olgudur. Çünkü anma yöntemi, onların iddia ettikleri

gibi, selef kuşağının mantık yöntemi dışında izledikleri bir yoldur. Buna karşın onlarla ilintili olarak hiç de azımsanmayacak ihtilaflar ve yanlışlar nakledilmiştir. Bunların çoğu da, Müslümanların ilim sahibi, kitap ve sünnete tâbi kimseler oldukları hususunda ittifak ettiği sahabe şahsiyetlerdir.

Bir kısmı da, ümmetin çoğunluğunun fıkında ve adalet sahibi olduklarında birleştikleri kimselerdir. Ebu Hamza, Zürene, Eban, Ebu Halid, iki Hişam [Hişam b. Hekem ve Hişam b. Salim], Mümin-i Tak ve İki Safvan [Safvan b. Ya'la ve Safvan-i Cemmal] gibi bu niteliklere sahip Ehlibeyt İmamlarının ashabını buna örnek gösterebiliriz. Bunlar arasındaki temel ihtilaflar herkesçe bilinen ünlü ihtilâflardır. Şurası açıktır ki, ihtilaf eden iki kişiden sadece biri hak üzere olur. Yine Küleynî, Şeyh Saduk, Şeyh-ut Taife (Şeyh Tûsî), Şeyh Müfid ve Seyit Murtaza (Allah'ın rahmeti onlara olsun) gibi ilk kuşak fıkıhçı ve hadisçiler de ihtilaf etmişlerdir.

Şu hâlde anma yönteminin mantıksal yöntemle karşı ayrıcalığı nerede kaldı? Dolayısıyla anma teorisinden başka, hak ile batılı birbirinden ayıracak başka bir kıstas bulmak gerekir. Bu da mantıksal düşünce yönteminden başkası değildir. Başvuru mercii ve temel dayanak bu olmalıdır.

Dördüncü karşı cevap: Yaklaşımın özü şu nokta üzerinde yoğunlaşmaktadır: İnsan ismet ve temizlik ehlinin (masumların) peşinden gitti mi, hataya düşmez. Ancak daha önce de dikkat çekildiği gibi, bunun bir şartı vardır. Eğer masumdan aktarılan söz kesin olarak işitilmiş ve maksadı doğru biçimde algılanmışsa, hataya düşürmez. Buna hiç kimsenin bir diyeceği yoktur.

Gerçekte, masum zattan işitilen veya ondan algılanan şey bir maddedir. O, anmanın ve mantıksal düşünmenin aynısı değildir. Böyle bir söz işitildiğinde de şöyle bir yargı onu izler: Bu, masum zatın görüşüdür. Onun her görüşü haktır. Şu hâlde bu görüşü de haktır. Bu, sonucu kesin bir kanıttır. Bunun dışında tek kanallı (âhâd) haberlerin çıkar-samalarından ibaret olan hususlarda veya sadece insanda zannı gerçekleştiren buna benzer hususlarda bu kanıt bir şey ifade etmez. Tek kanallı haberlerin, ahkâm dışında hüccet olduğuna dair herhangi bir kanıt yoktur. Kitapla uyuşursa o başka. Aynı şekilde, zannın karşıtı

yönde bilimsel bir kanıta dayalı bilginin olduğu yerde o şeye ilişkin bir zan düşünülemez.

9- Bazıları da diyorlar ki: "Yüce Allah bize, aramızda kullanageldiğimiz ve alışık olduğumuz ifade biçimiyle hitap etmiştir. Dil ehlinin bildikleri düzen ve telif esas alınmıştır bu hitapta. Bize emir, yasak, ödül vaadi, azap tehdidi, kıssalar, hikmet, öğüt ve en güzel şekilde tartışma gibi hususları içeren açıklamalarla hitap etmiştir. Bunları anlayıp yorumlamak için de mantık, felsefe; kâfir ve müşriklerin mirası ve zalimlerin yolu olan disiplinleri öğrenmeye gerek yoktur. Onları dost edinmek, onlara eğilim göstermek, tarzlarını benimsemek, yollarını izlemek bize yasaklanmıştır. Dolayısıyla Allah'a ve Resulüne iman eden bir kimse, ancak dinsel açıklamaların zahirlerini ve normal bir zihnin bu metinlerden algıladığını esas almalıdır. Bunları yorumlamaya ya da bu çizilen çerçeveyi aşmaya yeltenmemelidir."

Haşviye ve müşebbihe denen grupların yaklaşımı böyledir. Hadis ehli dediğimiz bazı kimseler de bu tarz bir yaklaşımı benimsemişlerdir.

Bu görüş, öncelikle biçim açısından yanlıştır. Çünkü kullanılmaması için serdedilen bir açıklamada bizzat mantıksal yöntem esas alınmıştır. Kur'ân mantık kurallarını kullanmaya yöneltiyor insanı, diyen kimse, "Her Müslüman mantık öğrenmek zorundadır." demiyor. Ancak mantık kurallarını kullanmak da kaçınılmazdır. Bu bakımdan, yukarıdaki savı seslendirenler şu örnekteki kadar tuhaf bir tutum içindedirler. Söz gelimi biri desin ki: "Kur'ân bizi dinî hedeflere yöneltmeyi istiyor. Dolayısıyla cahiliye ehlinin kültürü olan dili öğrenmemize gerek yoktur."

Dil, doğal olarak insanlar arası karşılıklı konuşma sürecinin bir aşaması olarak kaçınılmaz bir gereksinim olduktan ve Allah kendi kitabında, Peygamber (s.a.a) de sünnetinde bu doğal aracı kullandıktan sonra, böyle bir açıklamanın değerden yoksun olduğu gibi insanın doğası gereği akletme aşamasında gereksinim duyduğu bir manevî araç olan ve Allah'ın kitabında, Peygamber'in (s.a.a) de sünnetinde bir araç olarak kullanılan mantığa karşı çıkmanın bir anlamı yoktur.

Madde [öz ve içerik] açısından ise, aklî materyaller esas alınmış olmakla beraber, safsata yapılmıştır. Çünkü sözün zahirî anlamı ile anlam ve algılayışların örtüştüğü objektif karşılıkları eşit ve bir görül-

müştür. Söz gelimi Allah'ın kitabına inanan bir Müslüman'ın, Allah'ın sıfatları olarak "ilim, kudret, hayat, işitme, görme, konuşma, dileme ve ifade" gibi kavramlardan anlaması gereken şey, "bilgisizlik, acizlik, ölüm, sağırlık, körlük" gibi anlamların zıddıdır.

Ama yüce Allah için bizim ilmimiz gibi bir ilim, bizim gücümüz gibi bir kudret, bizim hayatımız gibi bir hayat, bizim işitmemiz, görmemiz, konuşmamız, dilememiz ve irademiz gibi bir işitme, bir görme, bir konuşma, bir dileme ve bir irade öngörmek, ne kitap, ne sünnet ve ne de akıl açısından doğrudur. Tefsirimizin 3. cildinde muhkem ve müteşabih meselesini irdelerken, bu konuya ilişkin bazı açıklamalarda bulunduk.

10- Diğer bir grubun değerlendirmesi ise şöyledir: "Aklî kanıtlarla kanıtsallığı ispatlanmak istenen öncüllerin hüccet olmasının tek delili, aklın yargısına tâbi olmanın zorunlu olduğunu öngören aklî öncüldür. Diğer bir ifadeyle: Aklın yargısının kanıtı, aklın kendisinden başka bir şey değildir. Bu, açık bir döngüdür, bu bakımdan ihtilafli meselelerde taklit etme yerine peygamber veya imam olarak bir masumun sözüne başvurmaktan başka seçenek yoktur."

Bu konuda ileri sürülen en düzeysiz değerlendirmedir bu. Bununla binanın sağlamlaşması isteniyor, ama yıkılışına yol açıyor. Çünkü bu iddiayı ileri sürenler, açık döngü ifadesiyle aklın yargısını geçersiz kılıyorlar. Şeriatın hükmüne gelince, ya aklın yargısıyla -ki bir döngüdür- kanıtsamada bulunacaklar ya da kendisinde bir döngü olan şeriatın kendi hükmüyle. İki döngü arasındaki şaşkınlık gibidirler. Ya da taklit etmek durumunda kalacaklar. Bu da ikinci bir şaşkınlık.

Aslında bu değerlendirmeyi yapanlar, "aklın hükmüne tâbi olmanın zorunluluğu"nın anlamını algılamada bir yanılgı içine düşmüşlerdir. Şayet "aklın hükmüne tâbi olma zorunluluğu" ile sakınca ve muhah akışa tekabül eden ve şefkatli bir öğütçüye veya adil bir hükme uymanın zorunluluğu gibi uyulmaması durumunda yerilmeyi veya cezayı gerektiren bir durum kastediliyorsa, bu, pratik aklın hükmüdür ve bu konu, bahsimizin dışındadır.

Şayet uyma [aklın hükmüne tâbi olma] zorunluluğuyla "insan, önermenin tüm yönleri iyice gözden geçirilerek, sahih bilimsel bir biçim içinde, bilimsel öncüllerle kanıtlanan sonuçları benimsemek zorunda-

dır." demek isteniyorsa, bu, insanın vicdanıyla algıladığı bir olgudur; böyle bir durumda aklın kanıt istemesinin anlamı yoktur. Çünkü böyle bir olgunun kanıtı kendi kanıtsallığı ve kanıtsallığının apaçıklığıdır. Tıpkı diğer apaçık, kanıt gerektirmeyen olgular gibi. Çünkü apaçık olguların kanıtı, bizzat kendileridir. Yani, kanıtı ihtiyaçları yoktur.

11- Bir diğer grup da diyor ki: "Mantığın amacı, eşyanın değişmeyen mahiyetlerini, belirlemek, sürekli, değişmez ve bütünsel öncüller aracılığıyla sonuçlara ulaşmaktır. Günümüz bilimsel araştırmaları şunu kesin olarak ortaya koymuştur ki, ne objeler dünyasında, ne de zihin içi tasavvur âleminde tümel, sürekli ve değişmez bir şey yoktur. Olan şudur: Varlıklar evrensel dönüşüm yasasının egemenliği altındadırlar. Bir şeyin değişmez, sürekli veya tümel bir hâl üzere olması söz konusu değildir."

Bu görüş, üzerinde düşünen herkesin rahatlıkla fark edebileceği gibi, biçim ve içerik olarak mantıksal prensipleri kullanması açısından çelişki arz etmektedir. Kaldı ki, bu itirazda bulunan kişiler, bununla eski mantığın kesinlikle doğru olmadığını kanatılamaya çalışıyorlar. Oysa bu, değişmez kavramları kapsayan değişmez, sürekli, tümel bir sonuçtur. Aksi takdirde bu itiraz bir anlam ifade etmeyecektir. Dolayısıyla itiraz, kendi kendisini çürütmektedir.

Bu uzun açıklamalarla, kitabımız için öngördüğümüz, elden geldiğince özetleme ilkesini aştığımızı düşünüyoruz. Dolayısıyla yeniden baştaki konumuza dönüyoruz ve diyoruz ki:

Kur'ân-ı Kerim, akli öz doğası gereği kullanımına sunulan olguları kullanmaya, doğası gereği alıştığı ve tanıdığı yöntemleri izlemeye yöneltir. Bilinmeyen sonuçlara ulaşmak için bilinen olguları belli bir düzen içinde veri olarak kullanmak yani. Aklın öz doğası, gerçek yargı nitelikli bilgiler çıkarsamak için gerçek ve yakınî öncülleri kullanmayı öngörür. Ki biz buna burhan, yani kanıt diyoruz. Mutluluk, mutsuzluk, hayır, şer, yarar ve zarar, seçilmesi ve tercih edilmesi gereken ya da gerekmeven itibarî=göreceli olgular gibi eylemle ilintili olgular bağlamında ise, ünlü veya karşı tarafa tartışılmaz öncülleri esas almayı öngörür. Ki buna cedel deniyor.

Yine sanıya dayanan hayır ve şer noktasında sanının ürünü öncülleri esas alarak sanılan hayra iletmeyi, yöneltmeyi ya da sanılan

şerden korunmayı öngörür. Ki biz buna öğüt diyoruz. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Hikmetle ve güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel biçimde mücadele et."* (Nahl, 125) Öyle anlaşıyor ki, bu ayette geçen "hikmet"ten maksat, kanıttır. Buna tekabül eden ikinci safhada güzel öğüt ve tartışmadan söz edilmiş olmasından da bunu anlıyoruz.

Bu noktada okuyucunun aklına şöyle bir soru gelebilir: Mantıksal düşünce yöntemi, hem kâfirin, hem de müminin dayandığı bir olgu ise, hem fasık, hem de muttaki bir insan tarafından sergilenabiliyorsa, yüce Allah'ın takva ehli olmayan, takvaya göre hareket etmeyen insanlar açısından hoşnut olunan bilgiyi ve sahih düşünmeyi olumsuzlamasının anlamı nedir? Nitekim yüce Allah söyle buyurmuştur: *"Ancak O'na yönelen (tezekküre ulaşır) öğüt alır."* (Mü'min, 13) *"Kim Allah'tan sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu yaratır."* (Talâk, 2) *"Bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimseden yüz çevir. İşte onların erişebilecekleri bilgi budur. Şüphesiz Rabbin, yolundan sapanı da iyi bilir ve O, yola geleni de iyi bilir."* (Necm, 29-30) Yararlı bilginin ancak sahih amelle elde edileceğini ifade eden rivayetlerin sayısı ise oldukça fazladır.

Buna şu cevabı veririz: Kitap ve sünnetin bilginin yanı sıra takvayı da göz önünde bulundurdıkları kuşku götürmeyen bir gerçektir; ancak bu demek değildir ki takva veya takva destekli öğüt alma, insanın öz doğası gereği kaçınılmaz olarak icra ettiği fitrî düşünce yönteminin öte, gerçeklere ulaşma hususunda bağımsız olarak izlenebilecek bir yöntemdir. Eğer durum böyle olsaydı, Kur'ân'da hakka uymayan, takva nedir, tezekkür nedir bilmeyen kâfirlerin, müşriklerin, fasıkların ve günahkârların aleyhine sunulan tüm kanıtlar geçersiz olurdu. Çünkü durum bu merkezde olursa, kastedilen grupların istenen kavrayış düzeyine erişmeleri beklenemez. Kaldı ki, durumun değişmesinin varsayılmasıyla onlarla girilen tartışmanın da bir anlamı kalmaz. Aynı durum, hadisler çerçevesinde çeşitli sapık gruplar ve fırkalarla girilen tartışmalar için de geçerlidir.

Oysa takvanın göz önünde bulundurulmuş olması, kavrama yeteneğine sahip insan nefsinin fitrî doğrultusuna döndürme amacına yöneliktir. Biraz daha açacak olursak: İnsan, fizyolojik yapısı itibarıyla bir-

birine karşıt hayvansal ve yırtıcı güçlerden meydana gelir ve bunlar maddî elementlerden meydana gelen bedence kuşatılmışlardır. Her güç kendine özgü bir bilinçle işlerini görür. Bu arada diğer güçlerle aralarında, işlevini görürken onların konumunu gözetecek bir bağlantı söz konusu değildir. Yalnızca zıtlasma, birbirini itme şeklindeki bir ilişkiden söz edilebilir.

Örneğin, beslenme arzusu insanı yemeye ve içmeye yöneltir. Bu yönelişte, beslenme gücünün kendisinden kaynaklanan herhangi bir sınır ya da bir ölçü yoktur; ancak sınırlı bir kapasiteye sahip olan maddenin engellemesi başka. Ya da çok çiğnemekten, çok yemekten dolayı ağzın yorulmuş olması da bir engel olabilir. Bu olguları her zaman için kendimizde gözlemleyebiliriz.

Durum böyle olunca, insanın bu güçlerden birine büsbütün eğilim göstermesi, her istediğini yerine getirmesi ve her etkisine tepki vermesi, her dediği yapılan bu gücün azmasına, karşıt gücün de bütünüyle geçersiz kılınacak ya da en azından pasivize edilecek şekilde baskı altına alınmasına neden olur. Söz gelimi yemek ve çiftleşme arzusunun hiçbir sınır tanımayacak şekilde, tüm gerekleri yerine getirilerek serbest bırakılması insanı çalışmak, toplumsal fonksiyonlar icra etmek, ev işlerini düzenlemek ve çocuk yetiştirmek gibi yerine getirilmesi zorunlu bireysel ve toplumsal görevlerin şahsında somutlaşan hayatî görevleri ihmal etmek durumunda bırakır. Şehvî (çekici) ve öfkesel (itici) diğer güçlerin kontrolsüz bir şekilde işlevselleştirilmesi için de aynı durum geçerlidir. Yaşadığımız sürece, bunun da çeşitli örneklerini hem kendimizde, hem de başkalarında gözlemleyebiliriz.

Hiç kuşkusuz bu ifrat ve tefrit insanlığın helâki demektir. Çünkü insan, bu farklı güçleri kendi sultanı altında bulunduran nefisten başka bir şey değildir. İnsanın, bu güçleri kendi amelleriyle dünya ve ahiret mutluluğu yolunda yönlendirmekten başka bir işlevi yoktur. Mutluluk yolu ise, tekâmüle doğru bilgisel bir hayattan başka bir şey değildir. Bu yüzden her güce, diğer güçlerle çatışmayacak veya onları baştan geçersiz kılmayacak bir pay ve bir etkinlik alanı ayırması, insan için kaçınılmazdır.

Bu demektir ki, insanın insanlık anlamını kendi şahsında somut olarak gerçekleştirmesi, bütün güçleri arasında denge oluşturmaya

ve her birinin orta yolda, kendisi için öngörülen çizgide etkinlik göstermesini sağlamasına bağlıdır. İnsanın varoluşsal olarak sahip olduğu bu güçler arasında olması öngörülen denge olgusunu hikmet, cesaret ve iffet gibi üstün ahlâkî temsil eden niteliklerle isimlendiririz. Adalet ise, bunların tümünü içeren bir kavramdır.

Hiç kuşkusuz insanın varoluşsal olarak bünyesinde barındırdığı bu düşünceleri algılaması, insanî bilgi ve ilim noktasında derinlik kazanması, adı geçen bu şuur sal güçlerin etkinliklerini ve gereksinimlerini sergilemeye başlamaları ile birlikte gündeme gelir. Bu demektir ki insan, oluşunun ilk demlerinde bu derin bilgiler ve geniş kavrayışlar açısından eli boş durumdadır. Bu durum içsel güçlerin ihtiyaçlarını algılayıp, isteklerini ve arzularını kendilerince önermeye başlamalarına kadar devam eder. İşte bu basit, ilkel algılayışlar insan bilgilerinin kaynağını oluşturmaktadır. Daha sonra insan, bunları yerine göre genelleştirir, yerine göre özelleştirir; kimileri arasında bileşimler yapar, kimilerini ayırır ve sonuçta insanî düşünceler tamamlanmış olur.

Bu noktada basiret sahibi insan, karşıt güçler arasında birine aşırı derecede uymanın, bu gücün taleplerini karşılama noktasında savurganca davranmanın düşünce ve bilgi açısından bir sapıklığa yol açacağını tahmin eder. Çünkü bu durumda boyunduruğu altına girilen gücün onayladıkları, diğer güçlerin onayladıkları olguları ve düşünceleri boğacaktır. Diğer güçlerin gerekleri görmezlikten gelinecektir.

Deneyimler bu gerçeği somut bir şekilde gözler önüne sermektedir. Çünkü şehvet düşkünü, varlık içinde şımaran aşırı bireylerin ve beşerî toplumların sosyal hayatlarını ifsat eden zalim, azgın tağutların tavırlarında gözlemlediğimiz şey, işte bu sapıklıktır. Böyle insanlar şehvetin girdabına girmişlerdir; içki, müzik ve kadın motifleriyle süslü, zevkten akılları buğulanmış bu insanlar, insanî yükümlülükleri ve önemli işleri düşünecek durumda değildirler. İnsanî değerler noktasında ancak yiğit insanlar yarışır lar. Zevk içinde yüzen insanlarınsa oturuşlarına, kalkışlarına, toplanışlarına ve dağılışlarına şehvet ruhu egemen olur.

Aynı şekilde, Allah'ın kulları üzerinde egemenlik kuran müstekbir tağutlar taş yürekli olurlar; yumuşaklığı, şefkati, tevazuyu ve alçak gönüllülüğü, zorunlu olan hâllerde bile akıllarına getirmeleri tasavvur

edilemez. Bunların hayatları, iğrenç hâllerinin somut bir göstergesidir. Bu hâllerini konuşmalarından, susuşlarından, bakışlarından, gözlerini kibirle kapayışlarından, bir şeye yönelmelerinden ya da bir şeye sırtlarını çevirişlerinden gözlemlemek mümkündür. Bunların tümü, bilgilendirme bağlamında yanlış bir yol tutmuşlardır; bunların her bir grubu sapık, muharref ve subjektif bilgilerinin üzerine kapanır, bundan ötesini asla görmez. Yararlı bilgileri ve gerçek insanî değerleri görmezlikten gelir. Çünkü bir insanın gerçek değerlere ve yararlı bilgilere sahip olması, güzel bir ahlâka sahip olmasına; insanî faziletlerle bezenmiş olmasına, diğer bir ifadeyle takva sahibi olmasına bağlıdır.

Değerlendirmelerimiz sonucu gördük ki, salih ameller güzel ahlâkı, güzel ahlâk gerçek bilgileri, yararlı ilimleri ve doğru düşünceleri korur. Amelini beraberinde taşımayan ilimde hayır yoktur.

Bu konuyu, açıklamayı gerektirdiği için ilmi ve ahlâkı bir perspektiften ele aldık. Fakat yüce Allah, bu meseleyi son derece çarpıcı bir şekilde bir tek cümlede ifade etmiştir: *"Yürüyüşünde tutumlu ol."* (Lokmân, 19) Bu ifade, hayat yolculuğunda mutedil, dengeli olmaktan, orta bir yol izlemekten kinayedir.

Başka ayetlerde de şöyle buyrulmuştur: *"Allah'tan korkarsanız, O size iyi ile kötüyü ayırt edici bir anlayış verir."* (Enfâl, 29), *"Kendinize azık alın, çünkü azığın en iyisi takvadır. Ey akıl sahipleri! Benden korkup-sakının."* (Bakara, 197) Demek isteniyor ki siz, basiretli, akıl sahipleri, aklınızı kullanabilmeniz için takvaya muhtaçsınız. Yine de neyi kastettiğini Allah herkesten daha iyi bilir.

Yine yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Nefse ve onu şekillendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını ilham edene andolsun ki, nefsi ni temizleyen iflâh olmuş, onu kirletip örten, ziyana uğramıştır."* (Şems, 7-10), *"Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz."* (Âl-i İmrân, 130)

Bir de ters açıdan meseleye yaklaşalım: Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Onlardan sonra yerlerine öyle bir nesil geldi ki, namazı zayi ettiler, şehvetlerine uydular. Bunlar da azgınlıklarının cezasına uğrayacaklardır. Ancak tövbe eden, inanan ve iyi işler yapanlar başka."* (Meryem, 59-60) Burada, şehvete uymanın insanı azgınlığa yönelteceği vurgulanıyor. Diğer bir ayette ise şöyle buyruluyor: *"Yeryüzünde haksız yere büyüklemleri ayetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar her ayeti*

görseler de yine ona inanmazlar. Doğru yolu görseler, onu yol edinmezler; ama azgınlık yolunu görseler, onu yol edinirler. Çünkü onlar, ayetlerimizi yalanladılar ve onları umursamaz oldular." (A'râf, 146) Bu ayette, gazap (öfke) gücünün tutsaklarının hakka tâbi olmaktan alıkondukları, azgınlık yoluna itildikleri vurgulanıyor. Sonra bunun nedeninin hakkı umursamamaları olduğu belirtiliyor.

Bir diğer ayette şöyle buyruluyor: *"Andolsun, cehennem için de birçok cin ve insan yarattık ki, kalpleri var, fakat onlarla anlamazlar; gözleri var, fakat onlarla görmezler; kulakları var, fakat onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidirler, hatta daha da sapık. İşte onlar gafillerdir."* (A'râf, 179) Bu ayette, adı geçen umursamazların, insana özgü gerçek bilgileri umursamadıkları belirtiliyor. Kalpleri, gözleri ve kulakları mutlu insanın insanî erdemler bağlamında ulaştığı sonuçları algılamaktan alıkonmuşlardır. Onlar yalnızca hayvanların aldıkları hazzı alırlar ya da onlardan bile daha sapık bir durumla karşı karşıya olurlar. Yani evcil hayvanların, yırtıcı hayvanların eğilimlerine, alışkanlıklarına benzer düşüncelere sahip olurlar.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şu husus belirginleşiyor: Kur'ân-ı Kerim'in düşünme, tezekkür ve akletme eylemleri bağlamında takva sıfatına sahip olmayı şart koşması ve ilmi amelle birlikte zikretmesi, düşüncenin doğrulması, ilmin doğru olması, hayvanî vehimlerden ve şeytanî empozelerden arınması amacına yöneliktir.

Bir de inkârı mümkün olmayan Kur'ânî bir gerçek var bu hususta. Şöyle ki: İnsan ilâhî velayet sahasına girip kutsal ve kibriyaî huzura yaklaşınca, göklerin ve yerin melekûtunu gösteren bir kapı açılır önünde. Bu kapıdan bakınca başkalarının göremediği Allah'ın büyük ayetlerini, karşı konulmaz azametinin, üstünlüğünün ve egemenliğinin sönmez nurlarını gözlemler. İmam Sadık (a.s) şöyle der: "Eğer Âdem Oğullarının kalplerinin etrafında şeytanlar dönüp dolaşmasalardı, göklerin ve yerin melekûtunu görürlerdi."¹

Ehlisünnet'in rivayetine göre Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Eğer çok konuşmanız ve kalplerinizin bozulması olmasaydı, benim gördüklerimi görür, işittiklerimi işittirdiniz."

1- [Mahaccet-ül Beyza, c.3, s.18]

Bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Bizim uğrumuzda cihat edenleri biz, elbette yollarımıza iletiriz. Allah iyilik edenlerle beraberdir."* (Ankebût, 69) Şu ayet de, belirgin bir şekilde bu hususa işaret etmektedir: *"Ve sana yakın gelinceye kadar Rabbine kulluk et."* (Hicr, 99) Dikkat edilirse bu ayette yakın (kesin bilgi) ibadetin bir sonucu olarak gösterilmektedir. Şu ayette de aynı hususa yönelik bir işaret vardır: *"Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk ki... kesin inananlardan olsun."* (En'âm, 75) Burada da kesin inanç (yakın) niteliği melekûtun gözlemlenmesiyle irtibatlandırılmıştır.

Aşağıdaki ayetlerde de aynı noktaya temas edilmiştir: *"Hayır, kesin bilgi ile bilseydiniz, elbette cehennemî görürdünüz. Sonra onu yakın gözlerinizle göreceksiniz."* (Tekasür, 5-7), *"Muhakkak ki, iyilerin yazısı İlliyyin'dedir. İlliyyin'in ne olduğunu sen nereden bileceksin? Yazılmış bir kitaptır. Yaklaştırılmış olanlar onu görürler."* (Mutaffifin, 18-21) Konuyla ilgili daha doyurucu açıklamalar, *"Sizin dostunuz ancak Allah ve O'nun elçisidir..."* (Mâide, 55) ayeti ve *"Ey inananlar, siz kendinize bakın..."* (Mâide, 105) ayeti incelenirken yapılacaktır.

Şimdi bu gerçeğin tartışılmazlığı ile, bizim yukarıda vurguladığımız, "Kur'ân insanın yaratılışına esas oluşturan ve insan hayatının temel dayanağı konumundaki fitratın öngördüğü düşünce yöntemini destekler" gerçeği arasında bir çelişki yoktur. Çünkü bu husus düşünsel yöntemden ayırdır, ilâhî bir bağıştır. Allah bunu kullarından dilediği kimselere özgü kılar. Sonuç muttakilerindir.

TARİHÎ İNCELEME

Bu incelemede genel bir yaklaşımla, İslâmî düşünce tarihi ve bu hususta farklı mezheplere ve akımlara mensup İslâm ümmetinin izlediği yöntem üzerinde duracağız. Bunu yaparken mezheplerden birini haklı çıkarmak ya da çürütmek gibi bir amaç gütmeyeceğiz. Olayları Kur'ân mantığı doğrultusunda sunacak, bu bağlamda Kur'ân'a uyanı ve uymayanı tespit etmeye çalışacağız. Bu arada muvafıkların övündükleri ve muhalif olanların mazeret olarak sundukları şeylerin ne köklerine, ne de dallarına inmeyeceğiz. Bu bizim işimiz değil. Mezhebî olsun olmasın, bu farklı bir araştırma yöntemidir.

Kur'ân-ı Kerim, yasal sisteminin mantığı çerçevesinde insan hayatının tüm alanlarıyla ilgilidir. Bu bağlamda hiçbir kayıt ya da şartla sınırlı değildir. Bireyiyle, toplumuyla; küçüğüyle, büyüğüyle; erkeğiyle, dişisiyle; beyazıyla, siyahıyla; Arabıyla, Acemiyle; kentlisiyle, köylüsüyle; âlimiyle, cahiliyle; hazır olanıyla, hazır olmayanıyla her zaman ve her mekandaki insan türüne hükmeder. İnsanın inanç, ahlâk ve pratik hayatla ilgili her meselesine müdahale eder.

Kur'ân, insan hayatının her alanında belirginleşen tüm bilimlerle ve sanatlarla ilgilidir. Derin düşünmeyi, tefekkür etmeyi, öğüt almayı ve akletmeyi teşvik eden ayetleri üzerinde düşünüldüğü zaman, Kur'ân'ın göksel, yersel, bitkisel, hayvansal ve insanî meseleler gibi evrenimizin unsurları, aynı şekilde fizik âleminin ötesindeki melekler, şeytanlar, levh ve kalem gibi konular hakkında bilgi edinmeyi, cehaleti ortadan kaldırmayı istediği görülecektir. Kur'ân'ın bu teşviklerinin amacı, bu alandaki bilgiyi, Allah'ı tanıma ve yine herhangi bir biçimde insanın sosyal mutluluğuyla ilintili olan ahlâk kurallarını, yasaları, hakları ve sosyal hükümleri tanımaya ulaştıran bir araç hâline getirmektir.

Artık biliyoruz ki Kur'ân, fitratın kaçınılmaz olarak öngördüğü fitrî düşünce yöntemini destekler. Ki insanın, mantıksal bir süreçle fitratın öngördüğünü göz önünde bulundurarak bu çağrıdan kaçışı mümkün değildir.

Bizzat Kur'ân kanıt, cedel (tartışma) ve öğüt gibi mantıksal teknikleri kullanır. Yol göstericiliğini yaptığı ümmeti bu konuda kendisine uymaya çağırır, amel kapsamına girmeyen gerçekler bazında [nazarî konularda] kanıta dayanarak hareket etmelerini; bunun dışındaki hususlarda [amelî konularda] ise, genel kabulleri, tartışılmaz önermeleri veya ibret verici olguları esas almalarını ister.

Kur'ân-ı Kerim, amaçlarının açıklanması açısından Hz. Peygamber efendimizin (s.a.a) sünnetini dikkate alır ve muhataplarına Allah Elçisinin (s.a.a) bir model olduğunu belirtir. Nitekim bu mesajı algılayan ilk Müslümanlar Peygamberin söz ve davranışlarını özenle takip ederek ezberliyorlardı. Hz. Peygamberin (s.a.a) ilmî yöntemini bir talebinin öğretmenini taklit etmesi gibi taklit ediyorlardı.

Halk, Peygamber zamanında (Medine'ye yerleştiği dönemi kastediyoruz) İslâmî eğitim açısından henüz yolun başındaydı. Durumları,

ilim ve sanatın sistematize edilişi açısından, ilk insanların durumunu andırıyordu. İlmî araştırmaları önemsemelerine rağmen buna ilişkin faaliyetleri basitti ve teknik bir çalışmadan söz edilemezdi. Öncelikle Kur'ân'ı ezberlemeye ve okumaya gayret gösterdiler. Yazıya geçirmeksizin Hz. Peygamberin (s.a.a) hadislerini ezberleyip başkalarına naklediyorlardı.

Zaman zaman kendi aralarında kelâmî konular üzerinde tartışmalara girdikleri de oluyordu. Diğer dinlerin mensuplarıyla, özellikle Yahudi ve Hristiyanlarla tartışıyorlardı. Çünkü Arap yarımadasında, Habeşistan ve Şam civarında Yahudi ve Hristiyan topluluklar bulunuyordu. Bu realite, kelâm ilminin ortaya çıkışını hazırladı. Bu arada cahiliye şiirini rivayet etmekle de meşgul oluyorlardı. Şiir rivayeti, Arap ulusuna özgü bir gelenektir. İslâm, bu konuyla ilgilenmemiştir. Kitapta bir kelimeyle bile olsa şiirin ve şairlerin övüldüğüne, sünnette fazla bir övgüyle söz edildiğine rastlanmaz.

Sonra Resulullah'ın (s.a.a) vefat etmesinin ardından bilinen hilafet olayı ortaya çıktı. Hilafetle ilgili olarak ortaya çıkan ihtilaf, mevcut ihtilaf kapılarına bir kapı daha ekledi.

Birinci halifenin döneminde, Yemame Savaşında çok sayıda Kur'ân hafızının şehit olması üzerine Kur'ân bir mushaf hâline getirildi.

Onun halifeliği zamanından sonra -ki yaklaşık iki yıl sürdü- ikinci halife döneminde durum bu minval üzere devam etti.

İkinci halife zamanında, Müslümanların elde ettikleri büyük fetihler sayesinde İslâm'ın sesi yayıldı, etkinlik alanı genişledi. Fakat bu alana yönelik ilgi, Müslümanları ilmî bağlantılar bazında derinlik kazanmaktan, ilim alanında ilerleme kaydetmekten alıkoyuyordu. Ya da Müslümanlar sahip oldukları ilmî düzey açısından genişleme ve yayılma gereğini duymuyorlardı.

İlim ve onunla elde edilen erdem, somut bir olgu değildir ki, bir millet onu bir başkasında tanıсын. Tersine ilmi elde etmenin yolu, bir sanatla bağlantı içinde olmasıdır. Bunu izleyen aşamada ilmin etkileri somut olgulara yansır ve herkes bunu somut olarak gözlemler.

Peş peşe gelen bu fetihler bir karakteri de depreştirdi. Nebevî terbiye sonucu bastırılan Arap cahiliye karakterini, yani gurur ve büyüklük

kompleksini. Artık Araplarda da zorba ve egemen uluslarda rastlanan ceberut ruh dolaşmaya başladı. Yavaş yavaş onların karakteristik özelliği hâline geldi. Bunun en somut kanıtı, o günkü İslâm ümmetini Araplar ve Mevalîler=köleler şeklinde ikiye bölmenin yaygınlaşmasıdır.

Dönemin Şam valisi Muaviye, Müslümanlar arasında Kayser kralı ve bir imparator gibi davranıyordu. Bunun gibi, tarihin İslâm ordularıyla ilgili olarak anlattığı daha birçok yozlaşmaların somut örnekleri gösterilebilir. Kuşkusuz bu tutkulara dalınarak yapılan hareketlerin, ilmî çalışmalar ve özellikle Kur'ân eğitimi üzerinde etkisi vardı. İlim olarak yaptıkları şey Kur'ân okumaktan ibaretti. Kur'ân üzerinde çalışmalar ilerleme kaydetmeden olduğu yerde sayıyordu. Ortada Zeyd, Ubeyy ve İbn-i Mesud gibi sahabelere nispet edilen Mushaflar vardı.

Hadis ise, belirgin bir yaygınlık kazanmıştı. Hadis nakletme ve ezberleme işi birçok kişinin uğraşı hâline gelmişti. Öyle ki Ömer, çok hadis rivayet eden bazı sahabeleri bu işten men etmişti. Ehlikitab'a mensup bazı kimseler de İslâm'a girmişlerdi. Hadisçiler, kitaplarında geçen birçok haberi, peygamberleri ve ümmetleriyle ilgili kıssaları onlardan öğrenmişlerdi. Bunları, ezberledikleri Peygamber (s.a.a) hadisleriyle karıştırdıkları oluyordu. Bu sırada hadis uydurma, rivayetleri tahrif etme işi de yoğun bir etkinlik gösteriyordu. Bugün elimizde bulunan, İslâm'ın ilk döneminde sahabeden ve onların ravilerinden nakledilen birçok kesin hadisler içinde, açıkça Kur'ân'la çelişen hadislerle çok rastlanabilir.

Bunun nedenlerinin başlıcalarını, üç başlık hâlinde değerlendirmemiz mümkün olabilir:

1- Halkın Peygamberin (s.a.a) ashabına ve ondan hadis aktarmaya verdikleri yüksek değer, sahabeye ve sahabeden nakilde bulunanlara gösterilen saygı ve yücelik, ashaptan hadis almaya yöneltti. Bu konuda o denli aşırı gittiler ki, Ehlikitap'tan Müslüman olanların eski dinlerinin kaynaklarından aktardıkları hikayeleri de alıp naklettiler. Bu arada hadis nakledicileri arasında şiddetli bir rekabet ortamı oluştu. Öne geçme ve övünme hususunda birbirleriyle yarış hâlindeydiler.

2- Hadis ezberleme ve nakletme hususunda aşırı bir hırs içinde olmaları, hadisleri ayıklamalarını, anlamları üzerinde düşünmelerini, özellikle onları Kur'ân'la test etmelerini engelliyordu. Oysa Kur'ân,

dinin dayandığı temeldir, ayrıntıların doğduğu köktür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.a) de sahih bir rivayette belirtildiği gibi onlara bunu tavsiye etmişti: "Yakın bir zamanda benim adıma konuşanlar çoğalacaktır..." vs.

Böylece Müslümanlar arasında Allah'ın sıfatları, isimleri ve fiilleriyle ilgili uydurma hadislerin yayılmasına fırsat doğdu. Peygamberlere küçük düşürücü sürçmeler nispet edildi. Yaratılış ve varoluşla ilgili asılsız hurafeler uyduruldu. Geçmiş milletlere ilişkin kıssalar her yerde aktarılır oldu. Kur'ân'ın tahrif olmasına ilişkin hadisler uyduruldu. Bu bakımdan Tevrat ve İncil'in içeriklerinin neredeyse benzerlerine Kur'ân maruz kaldı.

Bu süreçte, öncelik ve uygulanabilirlik bakımından Kur'ân ve sünnet arasında bir ayırıma gidildi. Şeklî öncelik Kur'ân'a verilirken, amelde hadis esas alındı. Çok geçmeden Kur'ân, amel bazında terkedilmiş oldu. Hadisin Kur'ân'la test edilmemesi tavrı, sözlü olarak reddedilse bile, bugün hâlâ devam eden bir uygulamadır. Kur'ân bu olguyu şöyle dile getirir: *"Elçi der ki: Ya Rabbi! Kavmim, bu Kur'ân'ı terk edilmiş bıraktılar."* (Furkân, 30) Yalnızca nebevî mirası birbirlerinden devralan bireyleri bu genellemenin dışında tutabiliriz.

Bu gösterilen müsamaha ve ihmalkârlıktan dolayıdır ki, İslâm'a giren birçok ulus, eski dinlerinden kaynaklanan hurafeleri İslâm'a girdikten sonra muhafaza edebilmişlerdir. "Hastalık, hastalık doğurur."

3- Resulullah'tan (s.a.a) sonra hilafetle ilgili olarak yaşanan gelişmeler, Müslümanların genelinin Peygamberin Ehlibeyti hakkında farklı görüşlere sahip olmalarına yol açtı. Bir kısım Müslüman onlara sıkı sıkıya sarıldı, onlara yöneldiler. Diğer bir kısım, Ehlibeyt'i görmezlikten geldi, onları ve Kur'ânî bilgiler bazındaki seçkin konumlarını önemsemez bir tutum sergiledi. Bazıları onlara öfke duydu, onlara sövmeyi şiar edindi. Oysa Hz. Peygamber (s.a.a), hiçbir Müslüman'ın sıhhatinden ve kanıtsallığından kuşku duymayacağı bir hadiste, Ehlibeyt'i tavsiye etmişti, onlardan öğrenmelerini, onlara bir şey öğretmeye kalkışmamalarını, onların Allah'ın kitabını başkalarından daha iyi bildiklerini vurgulamıştı.

Hz. Peygamber, Ehlibeyt'in kitabı tefsir ederken yanlış yapmadığını, onu anlamada yanılmadığını da dile getirmiştir. Mütevatir düze-

yindeki Sekaleyn hadisinde şöyle buyuruyor: "Sizin içinizde iki değerli şey bırakıyorum: Allah'ın kitabı ve Ehlibeyt'im. Bunlar havuz başında benimle buluşuncaya kadar birbirlerinden ayrılmazlar."

Bu hadisin diğer bazı kanallardan aktarılan bir versiyonunda ise, şu ifadeye yer verilir: "Onlara öğretmeye kalkışmayın, çünkü onlar sizden daha iyi bilirler."

Peygamberimizin (s.a.a) birçok kanaldan rivayet edilen bir hadisi de şöyledir: "Kur'ân'ı kişisel görüşü doğrultusunda tefsir eden kimse, ateşteki oturağına şimdiden hazırlansın." Tefsirimizin 3. cildinde muhkem ve müteşabih konusunu işlerken bu hadis üzerinde durduk.

İşte Kur'ân bilimleri ve teşvik edilen düşünce yöntemi bazında meydana gelen en büyük felâket ve gedikti bu. Ehlibeyt'i görmezlikten gelmenin en somut tanığı, onlardan (Allah'ın selâmı onlara olsun) rivayet edilen hadislerin azlığıdır. Halifeler zamanında hadis ilminin gördüğü itibarı, saygınlığı, popülariteyi, bunun yanında halkın hadis öğrenme hususundaki hırsını, istekliliğini, bir de Ali'den, Hasan'dan ve Hüseyin'den, özellikle tefsir alanında yapılan rivayetleri göz önünde bulundurduğunuz zaman şaşırmamanız mümkün değildir.

Örneğin, sahabeler Hz. Ali'den (a.s) kayda değer bir rivayet etmemişlerdir. Tâbiîlerinse, Kur'ân'ın tümüyle ilgili olarak ondan aktardıkları rivayetlerin sayısı -bir sayıma tâbi tutulursa- yüzü bulmaz. Hz. Hasan'dan (a.s) nakledilen rivayetlerin sayısı on bile değildir. Hz. Hüseyin'den (a.s) aktarılan rivayetlerse, o kadar az ki, burada sözünü etmeye bile değmez. Hâlbuki bazıları sırf Sünnî kanallardan aktarılan tefsirle ilgili rivayetlerin sayısının yetmiş bin olduğunu belirtir.¹ Aynı oran fıkıhla ilgili rivayetler için de geçerlidir.²

Bu, onların Ehlibeyt'i (a.s) terk ettiklerini ve hadislerini görmezlikten geldiklerini mi, yoksa onlardan hadis aldıklarını, hem de çok rivayet edindiklerini; ancak Emevî devleti zamanında, Emevîlerin Ehli-

1- Suyutî "el-İtkan" adlı eserinde bu rakamı verir. Bunun, "Tercüman-ul Kur'ân" ve onun özeti dediği "ed-Dürr-ül Mensûr" adlı tefsirinde yer alan rivayetlerin sayısı olduğunu belirtir.

2- Bazı araştırmacılar Hz. Hüseyin'den (a.s) rivayet edilen fıkıhla ilgili iki hadis gördüklerini söylerler.

beyt'e karşı tavır almalarından dolayı bunları gizlemek, dolayısıyla unutmak zorunda kaldıklarını mı gösterir? Bilemiyoruz!

Ne var ki, birinci ve ikinci Kur'ân'ı toplama, Mushaf hâline getirme girişimlerinde Hz. Ali'nin (a.s) bir kenarda tutulması, bu girişime katılmasının önlenmesi, ayrıca Hasan ve Hüseyin'in (a.s) yaşam hikayeleri birinci ihtimali güçlendirmektedir.

Hz. Ali'nin sözlerini görmezlikten gelme, hadislerini inkâr etme eğilimi o düzeye varmıştı ki, çarpıcı açıklamalar içeren göz kamaştırıcı hutbelerinden ve derin etkiye sahip olağan üstün sözlerinden oluşan Nehc-ül Belâğa'nın onun sözü olmasını dahi inkâr ettiler. Buna karşın Ziyad b. Ebîh'in "el-Hutbet-ul Betra"sını ve Yezid'in şaraba övgüler düzdüğü şiirlerini tereddütsüz, tartışmasız alıp rivayet ettiler. İki kişinin bu konuda ihtilaf ettiklerini göremezsiniz!

Ehlibeyt bu şekilde baskı altında tutuldu ve hadisleri, sözleri, açıklamaları görmezlikten gelindi. Ta ki, İmam Muhammed Bâkır (a.s) ve İmam Cafer Sadık (a.s) Emevî devletiyle Abbasî devleti arasındaki rekabetin sağladığı bir sükûnet ve barış ortamında ortaya çıkıp, atalarının yitik hadislerini yeniden gün yüzüne çıkardılar; unutulmaya terk edilen, silinen izlerini yeniden canlandırıdılar.

Ne yazık ki onların, atalarının ve oğullarının ve sair Ehlibeyt İmamlarının (a.s) hadisleri de dış müdahalelerden kurtulamadı; tıpkı Resulullah'ın (s.a.a) hadisleri gibi onların sözlerinin arasına uydurma sözler, art niyetli katkılar serpiştirildi. Adı geçen her iki İmam (a.s) bu girişimlere açıkça dikkat çekmişler ve Muğire b. Said, İbn-i Ebî'l Hat-tab vb. birtakım uydurmacıların adlarını vermişlerdir.

Ehlibeyt İmamları (a.s) hem kendilerinden, hem de Resulullah'tan (s.a.a) rivayet edilen birçok hadisi reddetmişlerdir ve ashabına, taraftarlarına (Şiîlerine) kendilerinden aktarılan rivayetleri Kur'ân'la test etmelerini, Kur'ân'a uyanı alıp, Kur'ân'la bağdaşmayanı terk etmelerini emretmişlerdir.

Ne var ki, -çok azı müstesna- Şiîler bu uyarıları dikkate almamış, özellikle fıkıh alanının dışındaki hususlarda bu doğrultuda bir pratik geliştirmemişlerdir. Sünnîler Peygamberin (s.a.a) hadisleri konusunda nasıl duyarsız ve özensiz davranmışlarsa, onlar da Ehlibeyt hadisleri hususunda benzeri bir duyarsızlık, özensizlik içinde olmuşlardır.

Bu konuda öyle bir aşırılık içinde olmuşlardır ki bir grup, "Kitabın zahiri kanıt olmaz, buna karşılık 'Misbah-uş Şeria', 'Fıkh-ur Rızâ' ve 'Cami-ul Ahbar' kanıt olur" demişlerdir.

Bu aşırılığın, bu ölçsüzlüğün bir diğer örneği de bazı Şîî grupların, "Kur'ân'ın açık anlamına muhalif olsa bile hadis Kur'ân'ı tefsir eder" demeleridir. Bu, bazı Sünnî grupların, "Hadis kitabı nesheder" demelerinin Şîî dünyadaki yansımasından başka bir şey değildir.

Bu nedenledir ki, ümmetin manzarasını dışarıdan gözlemleyen biri şunu söylemekten kendini alamaz: "Sünniler kitabı aldılar, Ehlibeyt'i terk ettiler." Bu, sonuçta kitabı da terk etmeleri anlamına geliyordu. Çünkü Hz. Peygamber, "O ikisi birbirinden ayrılmazlar." buyurmuştur. Şîîler de Ehlibeyt'i alıp kitabı terk ettiler. Bu, Ehlibeyt'i de terk etmeleri anlamına geliyordu. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.a.): "O ikisi birbirlerinden ayrılmazlar." buyurmuştur. Bu da, bütün ümmetin hem kitabı, hem de Ehlibeyt'i (kitabı ve sünneti) birlikte terk ettiklerini gösterir.

Hadis alanında izlenen bu yöntem, İslâmî bilimler genel başlığı altında incelediğimiz dinî ve edebi bilimlerin Kur'ân'la bağlantılarının kesilmesine neden olan faktörlerden biridir. Oysa bu bilimlerin tümü kökü sağlam, dalları göğe doğru yükselmiş ve Rabbinin izniyle her an meyvelerini sunan bu temiz ve güzel ağacın dalları ve meyveleri konumundadır. Buna karşın pratik durumu gözlemlediğimizde, bu bilimlerin tümünün Kur'ân'a hiçbir şekilde ihtiyaç duymayacak tarzda sistematize edildiklerini görürüz.

Söz gelimi bir öğrenci bunların tamamını, sarf, nahiv, beyan, gramer, hadis, rical, dirayet, fıkıh ve usul bilimlerini sonuna kadar öğrendiği, iyice pekiştiği, sonra içtihat düzeyine ulaştığı, bu bilimlerin uzmanı hâline geldiği hâlde Kur'ân'ı okumamış, Mustafa hiç el sürmemiş olabiliyor. Kur'ân'a ait bir fonksiyon olarak, sevap kazanmak ve çocukları kötülüklerden koruması için muska yazmaktan başka bir şey kalmıyor! Eğer bu tip insanlardan isen, ibret almalısın. Şimdi asıl konumuza dönelim:

Kur'ân ve hadisle ilgili araştırmaların Ömer zamanındaki durumunu açıkladık. Bu dönemde daha çok kelâmî araştırmaların alanı genişliyordu. Bunun gerisindeki faktörde, geniş toprak parçalarının fethe edilmesiyle birlikte, Müslümanların doğal olarak başka uluslarla, din-

lerle ve mezheplerle karşılaşp karışmalarıydı. Bunların içinde de dinler ve mezhepler alanında araştırmalarıyla bilinen bilginler, hahamlar, papazlar ve patrikler vardı. Bunun sonucu, kelâmın meşalesi yükseldi; ancak bu bilim henüz kendine özgü bir sistematige kavuşmamıştı. Çünkü kelâmıla ilgili eserler, daha çok bu dönemden sonraki kuşaklar tarafından kaleme alınmışlardır.

Osman zamanında da durum bu minval üzere devam etti. Ayrıca hilafete karşı bir halk ayaklanması meydana da geldi. Bu sırada sadece Kur'ân'ın cemi ve bir mushaf üzerinde görüş birliği sağlanabilmişti.

Ali'nin (a.s) halifeliği döneminde de aynı süreç işledi. O daha çok iç çalkantılar sonucu bozulan İslâm toplumunu yeniden ıslah etmekle ve buna bağılı olarak patlak veren savaşlarla uğraştı.

Bununla beraber, Hz. Ali (a.s) nahiv ilminin temellerini attı, ashabından biri olan Ebu'l Esved ed-Dueli'ye nahiv ilminin kurallarını diktetttirdi. Bu kuralların parçalarını, ayrıntılarını bu sistem ışığında bir araya getirmesini emretti. Bundan başka birtakım açıklamalar yaptı, hutbeler okudu, hadisler irat etti. Bunlar da dinî bilgilerin özünü, göz alıcı Kur'ân sırlarını içeriyorlardı. Ayrıca Hz. Ali'nin kelâmî meselelere ilişkin birtakım açıklamalarının hadis kaynaklarında kayda geçirildiğini biliyoruz.

Kur'ân ve hadis özelinde aynı hâl Muaviye zamanında, ondan sonra yönetime gelen Emevî ve Abbasî halifeleri döneminde takriben hicrî dördüncü yüz yılın başlarına kadar sürdü. Bu tarih, Şîlilerin on ikinci imamlarının son dönemlerine tekabül ediyordu. Bu süre içerisinde Kur'ân ve hadis araştırmaları yöntemiyle ilgili önemli bir çalışma gerçekleştirilemedi. Yalnızca Muaviye döneminde Ehlibeyt'in unutturulması, izlerinin silinmesi ve hadis uydurulması yönünde yoğun bir faaliyet içerisine girildi. Dinî yönetim biçimi, diktatör bir saltanata dönüşmüştü. İslâmî gelenek, yerini egemenlik peşinde koşan bir imparatorluğa bırakmıştı. Bir de Ömer b. Abdulaziz zamanında hadislerin yazıya geçirilmesi emredildi. O güne kadar hadisçiler, hadisleri dilden dile naklederek, ezberleyerek ve yazıya geçirmeksizin bu alandaki faaliyetlerini sürdürüyorlardı.

Bu dönemde Arap edebiyatı yaygınlık bakımından en doruk noktasına ulaştı. Bu yönelişe ilişkin ilk adımlar Muaviye zamanında atıldı.

Şiirin yaygınlık kazanması için özel bir çaba harcıyordu. Ondan sonra başa geçen Emevî ve Abbasî halifeleri de bu politikayı izlediler. Bir şiir beyti için veya bir edebî nükte için yüzlerce, binlerce dinar bahşiş verildiği olurdu. Halifelerin bu cömertçe bahşişlerinin teşvikiyle insanlar, deyim yerindeyse şiire, şiir rivayetlerine, Arap kavimlerin haberlerine, "Eyyam-ul Arab"a (Arap Günleri=Arap Tarihi) çullandılar. Bu yolla çok servetler kazanmaları mümkündü.

Bu eğilimin yaygınlaşması Emevîlerin işine geliyordu. Bu yüzden kesenin ağzını açmış, cömertçe harcıyorlardı. Böylece Haşim Oğullarına karşı konumlarını pekiştirmiş oluyorlardı. Sonra Abbasîler Fatıma Oğullarına üstünlük sağlamak amacıyla aynı yöntemi benimsediler. Bu arada halka karşı gösteriş için âlimlere de saygı gösteriliyordu. Böylece âlimleri diledikleri gibi yönlendiriyor, hükümlerini yürütüyorlardı.

Şiir ve edebiyat, ilmî mahfillerde o denli etkin olmuştu ki birçok âlim, aklî meselelerde veya ilmî araştırmalarda bir şairin şiirini veya örneğini kanıt gösteriyor, sonra da buna dayanarak hüküm veriyordu. Âlimler tartışma konusu olan birçok meseleyi gramer meseleleriyle ilintili olarak açıklamaya çalışıyorlardı. En azından konuyla ilgili gramatik incelemelerden sonra ilmî araştırmaya geçilirdi. Bütün bunlar araştırmacıların mantıkları ve bilimsel tarzları üzerinde derin etkiler bırakan olgulardır.

Bu dönemde kelâmî araştırmalar da yaygınlık kazandı. Kelâm üzerine kitaplar ve risaleler yazıldı. Çok geçmeden Eş'arî ve Mu'tezile adında iki büyük kelâm ekolü belirdi. İki ekolün temel görüşleri halifeler zamanına, hatta Resulullah efendimizin(s.a.a) zamanına dayanıyordu. Cebir=zorlama, tefviz=sınırsız özgürlük, kader ve yapabilirlikle ilgili olarak Ali'den (a.s) rivayet edilen tartışmalar ve Peygamberimizden (s.a.a) aktarılan hadisler bunun kanıtıdır.¹

Adı geçen iki ekol, farklı araştırma yöntemlerini benimsemeleriyle belirginleştiler. Mutezile, dinsel olgular karşısında aklın bağımsızlığını savunuyor, aklın kendi başına bir şeyin güzel veya çirkin oluşuna hük-

1- Peygamberimizin (s.a.a) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Ne cebir (zorlama) var ve ne de tefviz=tam serbestlik. Bu ikisinin ortası bir yol söz konusudur." Yine şöyle buyurmuştur: "Kaderiye, bu ümmetin Mecusileridir."

medebileceğini öngörüyordu. Onlara göre, tercihe sebep olacak bir etken olmaksızın tercih çirkin olabilir. Yine güç yetirilemeyen bir yükümlülük (teklif-u ma la yutak) getirmek de çirkindir. Onlara göre insan, yapabilirlik gücüne sahiptir, fiillerinde tam serbestlik sahibidir vs.

Eş'arîler ise, dinsel metinleri aklın yargısının üstünde tuttular. Aklın kendi başına bir şeyin güzelliğine veya çirkinliğine hükmetmesini olumsuzladılar. Tercihe sebep olacak bir etken olmaksızın tercihin olabileceğini savundular. İnsanın yapabilirliğini olumsuzladılar. Cebir düşüncesini savundular. Allah'ın kelâmının kadim olduğunu ileri sürdüler. Kitaplarında yer alan daha birçok konuyla temayüz ettiler.

Bunu izleyen süreçte kelâm disiplinine özgü bir terminoloji geliştirildi, ilgi alanına giren meselelerde bir artış gözlemlendi. Umur-i âme=genel olgular diye tanımlanan hususlarla ilgili görüşler serdederek filozoflara alternatif değerlendirmelerde bulundular. Özellikle felsefeyle ilgili kitapların Arapça'ya tercüme edilmesinden ve felsefe eğitiminin Müslümanlar arasında yaygınlaşmasından sonra bu eğilim belirginlik kazandı.

Bazılarının ileri sürdüğü, "Kelâm ilmi, felsefî eserlerin Arapça'ya tercüme edilmesinden sonra Mutezilîlik ve Eş'arîlik diye iki ayrı ekol şeklinde Müslümanlar arasında yayıldı" şeklindeki görüş doğru değildir. Bunun doğru olmadığına kanıtı, felsefî eserlerin tercüme edilmesinden çok önceleri, kelâmî meselelere ilişkin görüş ve rivayetlerin önemli bir kısmının gerek Eş'arîlerin, gerekse Mutezilenin eserlerinde yer almış olmasıdır.

Ortaya çıktığı günden Abbasî döneminin (Hicrî üçüncü asrın) başlarına kadar Mutezile ekolünün taraftarlarının sayısı, sosyal etkinlikleri ve egemenlikleri sürekli arttı. Sonra çöküş ve gerileme sürecine girdiler. Nihayet Eyyübîler bu mezhebin kökünü kuruttular. Bunun sonucunda mezhep bütünüyle çöktü. Eyyübîler zamanında ve onlardan sonraki dönemlerde Mutezile olmak suçundan o kadar çok insan öldürüldü ki, sayısını ancak Allah bilir. Bu sayede meydana Eş'arîlere kaldı. Karşılarına çıkacak bir rakip yoktu. Artık Eş'arîler bu alanda aşırılık denebilecek bir tutum sergilediler. Daha önce bu ekolün fıkıhçılarının günah saydığı meseleler üzerinde yoğunlaşmaktan kaçınmadılar. Ki bugüne dek Eş'arîliğe bağlılıklarını sürdürmektedirler.

Kelâm ilmiyle uğraşmak hususunda diğer ekollere oranla Şia'nın bir önceliği vardır. Şîîlerin kelâmî konularda ilk kez kendilerini göstermeleri Resulullah'ın (s.a.a) vefatının hemen sonrasında olmuştur. Büyük kısmı Selman, Ebuzer, Mikdat, Ammar, Amr b. Hamik gibi sahabelerden ve Reşid, Kumeyl, Meysem ve başka aleviler gibi tâbiînden oluşuyordu ki, bunlar Emevîler tarafından katliama uğratıldı.

Sonra İmam Bâkır ve İmam Sadık (a.s) zamanında ikinci kez bu alanda kök salıp güçlendiler. Araştırmalara, kitap ve risaleler yazmaya başladılar. Ancak hâlâ iktidarların yoğun baskısına maruz kalıyorlardı. Bu durum Büveyh Oğulları devleti zamanında ¹ bir parça can güvenliğine kavuşuncaya kadar devam etti. Sonra ikinci kez sesleri bastırıldı. Nihayet İran'da Safevî devletinin kurulmasıyla birlikte² rahat ve güvenli bir atmosfere kavuştular. O gün bugündür aynı minval üzere devam ediyorlar.

Şîîlerin kelâm alanındaki çalışma tarzları, Eş'arîlerden çok Mutezilîyi andırıyor. Bu nedenledir ki, bazı görüşler birbirine karışmıştır. Aklen güzel ve çirkin şeylerin olabileceğini savunmak, tercih etmeyi gerektiren bir faktör olmaksızın tercih etme meselesi, kader ve tam serbestlik gibi.

Bu durum, bazılarının iki ekolü değerlendirirken yanlıya düşmelerine neden olmuştur. Şia ve Mutezilenin kelâmî araştırmalar bazında aynı yöntemi esas aldıklarını, iki yarış atı gibi omuz omuza koştuklarını sanmışlardır. Ve bu sanılarında yanılmışlardır. Çünkü Şîîlerce kesinliği kabul edilen ve Ehlibeyt İmamlarından (hepsine selâm olsun) rivayet edilen temel prensipler hiçbir hususta Mutezilenin eğilimiyle örtüşmemektedir.

Genel olarak kelâm ilmi, değerli bir disiplindir; dinin gerçek nitelikli bilgilerini, ilkelerini savunmaya yöneliktir. Ne yazık ki Müslüman kelâmcılar, araştırma yöntemi açısından yanılmışlardır. Aklî yargıları, bu bağlamda ayırt etme becerisini gösterememişlerdir. İleride bir parça açıklayacağımız gibi, hak olan ile kendi katlarında makbul olanı birbirine karıştırmışlardır.

1- Yaklaşık olarak Hicrî dördüncü asır.

2- Hicrî onuncu yüzyılın başları.

Bu dönemde mantık, riyaziyat (matematik), pozitif bilimler, ilâhiyat (teoloji), tıp, pratik hikmet gibi kadim bilimler Arapça'ya tercüme edildi. Bu bilimlere ilişkin eserlerin bir bölümü Emevîler zamanında tercüme edildi, bu süreç Abbasîlerin ilk dönemlerinde zirveye ulaştı. Yunanca'dan, Rumca'dan, Hintçe'den, Farsça'dan ve Süryanice'den yüzlerce kitap Arapça'ya çevrildi. İnsanlar değişik bilimleri öğrenmeye başladılar. Çok geçmeden kendi görüşlerini geliştirdiler. Bu alanda kitaplar, risaleler kaleme aldılar.

Bu durum dönemin klasik ulemasının tepkisini çekiyordu. Özellikle dinin kesin prensipleriyle ilgili olarak Dehrîler, Natüralistler, Maniciler gibi inkârcılara özgü tavırları gözlemledikçe ulemanın öfkesi bir kat daha artıyordu. Bunun yanında filozof görünümündeki bazı Müslüman kökenli kişilerin dinin ve dindarların aleyhine yönelik sözleri de tepki çekiciydi. Bu filozof kılıklı insanlar İslâm'ın temel prensiplerini, şeriatın pak sembollerini küçümsüyor, ayıplıyorlardı. (Cehalet gibi hastalık yoktur.)

Ulemanın en sert tepkisini çeken husus ise, bu sözde filozofların Astroloji ve Natüralizmden aşırma ve henüz ispatlanmamış ilkelere dayalı meselelere ilişkin ipe sapa gelmez sözler sarf etmeleri idi. Örneğin, Batlamyus feleklerinin durumu. Buna beşinci tabiat adını veriyorlardı. Bu tabiatın yırtılmaz ve kaynamaz olduğunu iddia ediyorlardı. Onlara göre felekler ve göksel varlıklar şahsen, unsurlar da tür olarak kadimdir. Aynı şekilde türlerin de öncesiz (kadim) olduklarına inanıyorlardı. Bunun gibi, ispatlanmamış temellere dayalı birçok fikir beyan ediyorlardı ki, felsefede bunların varlığına ilişkin en ufak bir kanıt yoktu. Fakat filozof kılıklı cahiller, bunları kanıtlanmış meseleler kalıbında sunarlardı.

O dönemde sözde filozofların mensubu oldukları Dehrîler ve benzeri gruplar, bu asılsız görüşlerine başka mesnetsiz fikirler de ekliyorlardı. Örneğin, tenasuh (reenkarnasyon) düşüncesini savunuyorlardı. Ahiretin olmadığına, özellikle bedensel bir dirilişin olmayacağına inanıyorlardı. Bütün bunları, dinin açık prensiplerini eleştirme çabasının malzemeleri olarak kullanıyorlardı.

Söz gelimi içlerinden birisi çıkıp şöyle diyebiliyordu: Din, taklidi yükümlülükler sisteminden ibarettir. Peygamberler sade ve basit akıl-

ları eğitip olgunlaştırmak için bu sistemi geliştirmişlerdir. Gerçek bilimlerle uğraşan filozoflarınca, peygamberlere ve onların geliştirdiği sisteme ihtiyacı yoktur. Çünkü filozoflar olguları kanıtlama açısından önemli ve etkin bir konuma sahiptirler.

Bu tavır fıkıh bilginlerinin ve kelâmcıların tepkisini çekti. Karşılarında bir cephe oluşturarak düşüncelerini reddetmek ve mümkün olan her yolu kullanarak köklerini kurutmak için yoğun bir çaba içine girdiler. Karşı kanıtlar sundular, aleyhlerinde propaganda yaptılar, onlarla sosyal ilişkilerini keserek onları tekfir ettiler. Nihayet halife Mutevekkil zamanında birlik görüntülerini parçaladılar, topluluklarını dağıttılar, kitaplarını yok ettiler.

Fıkıhçıların ve kelâmcıların bu atağı karşısında felsefe İslâm diyarından sökülüp atılacaktı ki, Muallim-i sani (ikinci öğretmen) Ebu Nasr Farabî (öl. H. 339) , ardından Şeyh Reis Ebu Ali Hüseyin b. Abdullah İbn-i Sina (öl. H. 428) ikinci kez felsefeyi canlandırdılar. Daha sonra İbn-i Miskeveyh ve Endülüslü İbn-i Rüşd gibi tanınmış filozoflar ortaya çıkıp felsefî akımı güçlendirdiler. Felsefe, az sayıdaki bağlıları arasında hep yaşadı; kimi zaman güçlü, kimi zamanda zayıf bir görüntü sergiledi.

Gerçi felsefî eserler başlangıçta Arapça'ya tercüme edildi ve Araplar arasında yayıldı, ancak el-Kindi ve İbn-i Rüşd dışında filozoflar çıkmadı Araplar arasında. Son zamanlarda felsefe İran'da yerleşti. Müslüman kelâmcılar felsefeye karşı çıkıp felsefeyle uğraşanlara sert tepki gösterdilerse de, çoğunluğu mantık bilimini olumlu karşıladı. Bu bilimle ilgili olarak risaleler ve kitaplar kaleme aldılar. Çünkü Müslüman kelâmcılar mantığı, fitrî kanıtsama yöntemiyle örtüşen bir disiplin olarak algılıyorlardı.

Ne var ki, -önceden açıkladığımız gibi- mantık bilimini yanlış kullandılar. Gerçek tanımların ve bu tanımların parçalarının sınırlarına ilişkin yargıları rölatif (nispî) kavramlarla ilintili olarak da kullanmaya başladılar. Kıyasın cedel tekniğinden başka bir şeyin geçerli olmadığı nispî önermeler bazında burhan tekniğini esas alan bir tavır içinde oldular. Bir de bakarsın ki, kelâmcılar güzellik, çirkinlik, sevap, azap, amellerin boşa gitmesi ve fazilet gibi kelâmî objelerin cinslerinden, fasıllarından ve arazlarından söz ediyorlar! Oysa bu nere, gerçek tanım nere?

Bir bakarsın Fûru-ü Dinden metodolojik ve kelâmî meseleler bağlamında zorunluluk ve imkânsızlık gibi şeyler kanıt olarak ileri sürülür. Kuşkusuz bunun adı, nisbî olgular bazında gerçek olguları kullanmaktır. Yine, varlığı zorunlu zât (yüce Allah) ile ilgili olarak bazı olguları kanıtlamaya çalışırken, "Onun için şöyle yapmak zorunlu, şunu yapmak da çirkindir" gibi değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Böylece göreceli olgulara ilişkin yargıları gerçeklere uyarlamak durumunda kalmışlardır. Buna da burhan demişlerdir. Oysa, gerçekte kıyasın şiir tekniğinden başka bir şey değildir.

Bu konuda aşırılıklar o düzeye vardı ki birileri çıkıp: "Yüce Allah, hükmünde ve fiilinde vehimden başka bir şey olmayan göreceliğin etkin olmasından münezzehtir. Dolayısıyla O'nun bir şekilde var ettiği veya yasalaştırdığı şeyler pratik gerçeklerdir" diyebilmiştir. Bir başkası da, "Yüce Allah, bir hüküm koyup da, ona ilişkin kanıt göstermeyecek durumda değildir. O her şeye güç yetirir. Dolayısıyla burhan=somut kanıt hem tekvinî, hem de teşriî şeyleri kapsar" demek cür'etini göstermiştir. Bunun gibi daha birçok söylenceyi gösterebiliriz. Ömrüme and olsun ki bu, bilimin ve bilim ehlinin uğrayabileceği musibetlerden biridir. Sonra böyle şeyler uydurup bilimsel kitaplarda bunları yazıp söz konusu etmek zorunda kalmak en büyük musibettir.

Bu dönemde Müslümanlar arasında tasavvuf ekolü ortaya çıktı. Aslında bunun temelleri tâ halifeler dönemine dayanıyordu. O zamanlar züht adı altında kendini gösteriyordu daha çok. Sonra Abbasîlerin ilk dönemlerinde tasavvuf bir disiplin olarak belirginlik kazandı. Bayezid, Cüneyd, Şiblî ve Maruf gibi sembol mutasavvıflar ortaya çıktı.

Bunlara göre, insanın gerçek anlamda kemale ermesinin, gerçek bilgilere ulaşmasının yolu yalnız tarikata girmektir. Buna, "Gerçeğe ulaşmak için şariat aracılığıyla bir tür riyazet yapma" da diyebiliriz. Bu anlayışa sahip Şiî ve Sünnî mutasavvıfların büyük çoğunluğu kendilerini Hz. Ali'ye (a.s) nispet ediyorlar.

Sonra mutasavvıflar, keramet kabilinden birtakım iddialarda bulundular, dinin zahiri ve aklın hükmüyle çelişen birtakım görüşler savundular. Dinsel nasların dış görünüşü esas alan zahir ehlinin anlayamadığı gerçek anlamlarının bulunduğunu ileri sürdüler.

Bu tür sözler fıkıh bilginlerine ve Müslümanların geneline ağır

geldi. Dolayısıyla buna tepki gösterdiler. İddiaları reddederek bunların kabul edilemeyeceğini söyleyip, kendilerini iddia sahiplerinden ayıkladılar. Bu tür ipe sapa gelmez iddialarla ortaya çıkanları tekfir ettiler. Sonuçta tasavvuf ekolüne mensup kimileri zindana atıldı, kimileri dövüldü, kimileri ölüm cezasına çarptırıldı, kimisi asıldı, kovuldu veya sürgün edildi.

Bütün bunların nedeni, ölçsüzlükleri ve şeriatın sırları diye adlandırdıkları yorumları dile getirmeleriydi. Eğer mesele iddia ettikleri gibi olsaydı, bu söyledikleri hakikatin özü ve dinsel görüntü de bir tür kabuk konumunda olsaydı, bunların ortaya konulması ve açıkça ifade edilmesi gerekli olsaydı, hiç kuşkusuz kendilerinin de vurguladıkları gibi, şeriatı bir yasa olarak indiren Allah, bunu gözetmek ve özünü insanlara ilân etmek hususunda herkesten daha çok hak sahibidir. Eğer bu iş hak değilse, haktan sonra sapıklıktan başka ne vardır?

Bunlar başlangıçta tarikatla ilgili görüşlerini sözlü olarak ifade ediyorlardı. İnsanların gönüllerinde peyderpey yer edindikten sonra, daha da ileri giderek hicrî üçüncü asırdan sonra görüşlerini içeren kitaplar ve risaleler kaleme aldılar. Gitgide hakikat ve tarikat kavramlarına ilişkin tüm görüşlerini açıkça ifade edecek bir konuma geldiler. Şiir ve nesir türünde ortaya koydukları eserler dünyanın dört bir yanına yayılmaya başladı.

Sayı ve nicelik olarak gün geçtikçe çoğalıyorlardı. Halkın nezdinde etkin ve saygın bir konuma geldiler. Altıncı ve yedinci yüzyıllarda etkinliklerinin doruklarına ulaştılar. Sonra süreç tersine işlemeye başladı; zayıfladılar, halkın geneli onlara sırt çevirdi.

Tasavvufun gerilemesinin birinci nedeni şuydu: İnsan hayatının temel özelliklerinden ve halkın genel eğilimiyle doğrudan ilintili hususlardan biri şudur ki, bir şeye halkın çoğu yönelir ve kalplerde ona yönelik güçlü bir eğilim oluşursa, kişisel çıkarlarını önceleyen kimi gruplar bu eğilimlerden yararlanmaya çalışırlar. Bu amaçla birtakım insanlar tasavvufçuların kılığına bürünerek onlardan göründüler, özel mutasavvıflardan olma görünümüne büründüler ve tasavvuf disiplini içerden ifsat ederek halkın ondan kaçmasına neden oldular.

İkincisi: Tasavvuf şeyhlerinden bir grubun iddiasına göre, nefsi tanıma yolu, sonradan icat edilmiş bidat nitelikli bir tarikattır. Şeriat

koyucu, yasa sisteminde bundan söz etmemiştir. Ancak yine de tarikat Allah'ın razı olduğu bir şeydir. Tıpkı, Hıristiyanlar arasında icat edilen ruhbanlıktan razı olduğu gibi: *"İcat ettikleri ruhbanlığı, biz onlara yazmamıştık; yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için kendilerinden uyguladılar; ama ona gereği gibi uymadılar."* (Hadîd, 27)

Tasavvufçuların büyük çoğunluğu sonradan icat edilen bu bidati kabul etti. Bu durum, tarikat yolculuğunda şeriatın öngörmediği ayinler ve davranışlar oluşturma yolunu açtı. Her gün yeni bir kural geliştiriliyor, şeriatın öngördüğü sünnetler bir kenara bırakılıyordu. Gün geldi şeriat bir tarafa, tarikat da bir tarafa bırakıldı. Doğal olarak haramların işlenmesinde, dinin şiarları konumundaki ibadetlerin terk edilmesinde, kulluk yükümlülüğünün kaldırılmasında bir sakınca görülmedi. Bu sürecin doğal bir sonucu olarak Kalenderlik gibi gruplar oluştu. Tasavvuf denince de akla dilencilik, afyon çekmek, ban otu içmek gelmeye başladı. Bunun adı da fenafillah, yani kendinden geçip tanrının varlığında yok olmaydı.(!)

Bu konuda -neticede evrensel aklın hükmüyle örtüşen- kitap ve sünnet, "Şeriatın dış görünüşünün altında birtakım hakikatler var ve bunlar şeriatın batınını oluşturur." değerlendirmesinin hak oluşuna hükmeder. Yine, bu batinî gerçeklere ulaşmanın bir yolunun da olduğu gerçektir. Ancak bu yol, dinin zahiri hükümlerini, gerektiği gibi pratik hayatta uygulamaktır, başka değil. Haşa şeriatın zahiri aracılığıyla ulaşılamayan bir batından söz edilemez. Şeriatın zahiri, batınının adresi ve yoludur.

Şeriati bir hayat sistemi olarak indiren zatın gösterdiğinden daha çok hakka yakın bir yolun bir başkası tarafından gösterilmiş olması, şeriati koyan zatın bundan habersiz olması, işini gevşek tutmuş olması ya da hangi yolun hakka yakın olduğunu göstermeyi ihmal etmiş olması düşünülemez. Allah bundan münezzehtir. O şöyle buyurmuştur: *"Sana bu kitabı, her şeyi açıklayan olarak indirdik."* (Nahl, 89)

Kısacası, hakikatleri araştırmaya ve gün yüzüne çıkarmaya ilişkin bu üç yolun, yani dinin zahiri, aklî araştırma yöntemi ve nefsi arındırma metodundan her birini Müslüman gruplardan biri izlemiş ve bunlar arasında sürekli bir sürtüşme ve tartışma olmuştur. Bu grupların üçü bir arada düşünüldüğünde bir üçgenin üç açısını andırırlar.

Açılardan birinin alanı genişledikçe diğer ikisinin alanında daralma kaçınılmaz olur. Tersî de öyledir; yani iki açının alanı ne kadar genişlerse, diğerinin alanında bir o kadar daralma olur.

Dolayısıyla tefsir alanında ileri sürülen görüşler arasında, müfessirlerin mensup oldukları ekollerin anlayışlarının farklılığı oranında korkunç farklılıklar olmuştur. Şunu demek istiyoruz: Her müfessir kendi ilmî perspektifini Kur'ân'a dayatmıştır. Bunun tersini gösteren örneklerin sayısı o kadar az ki!

Şunu biliyoruz ki, Kur'ân bu yolların her birinin hak olan yönlerini onaylar. Batını bir hak olup da Kur'ân'ın zahirinin onunla bağdaşmaması düşünülemez. Zahir ya da batın bir hak olup da hak kanıtın bunu reddetmesi veya çelişmesi mümkün değildir. Kur'ân'ı böyle bir kusurdan tenzih ederiz.

Nitekim bu açmazı aşmak için bazı âlimler ilmî birikimleri ve mensup oldukları ilmî disiplinin farklılığı oranında dinî metinlerin zahirleri ile irfan arasında bir uzlaşma, bir uyuşma sağlamaya çalışmışlardır. İbn-i Arabî, Abdurrezzak Kaşanî, İbn-i Fehd, Şehid-i Sanî ve Feyz Kaşanî gibi.

Bir diğer grup da, felsefe ile irfanı bağdaştırma yönünde bir çaba içinde olmuştur. Ebu Nasr Farabî, İşrak felsefesinin kurucusu Şeyh Sühreverdî ve Şeyh Sainuddin Muhammed Türke'yi buna örnek gösterebiliriz.

Kadı Said vb. gibi bazı âlimler de, dinin zahirî uygulamalarıyla felsefeyi bir noktada buluşturmaya çalışmışlardır.

Bir grup da bunların tümünü buluşturmamak istemiştir. İbn-i Sina yorumlarında ve kitaplarında bunu yapmaya çalışmıştır. Sadr-ül Mûteallihin Şirazî'nin kitapları ve risaleleri de bu çabanın bir örneğidir. Sonraki kuşaklar arasında da bu tür bir çaba içine girenler olmuştur.

Buna rağmen, onca çaba bu derin ihtilafı daha da derinleştirmekten, ateşini söndürmek şöyle dursun, daha da alevlendirmekten başka bir işe yaramamıştır: "Bütün muskaları işe yaramaz buldum!"

Yukarıda sözü edilen bu disiplinlerin her birine mensup olanların bir diğerinin mensuplarını cahillikle, zındıklıkla ya da düşüncesizlikle suçladığını, halkın da tümüne sırt çevirdiğini görürsünüz.

Bütün bunların nedeni, ümmetin daha ilk günden itibaren, Kur'ân'ın "*Topluca Allah'ın ipine sarılın, ayrılığa düşmeyin.*" şeklindeki toplumsal tefekküre ilişkin çağrısını kulak ardı etmesidir. Bu konu, oldukça sarmaşık dallıdır.

Allah'ım! Bizi seni hoşnut edecek amellere yönelt. Hak üzere söz birliği etmemizi sağla. Bize katından bir veli bahşet. Bize katından bir yardımcı bahşet.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, "*Ey Ehlikitap! Elçimiz size geldi. Kitaptan gizlediğiniz şeylerin çoğunu size açıklıyor.*" ayetiyle ilgili olarak İbn-i Durays, Nesaî, İbn-i Cerir, İbn-i Ebi Hatem ve Hakim -sahih olduğunu belirterek- İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Zina edenlerin recm edilmesine (taşlanarak öldürülmesine) ilişkin hükmü inkâr eden kimse, farkında olmadan Kur'ân'ı inkâr etmiş olur. Çünkü yüce Allah, '*Ey Ehlikitap! Elçimiz size geldi. Kitaptan gizlediğiniz şeylerin çoğunu size açıklıyor.*' buyurmuştur. Recm cezası da onların gizlediği bir hükümdü."

Ben derim ki: Burada, "*Ey Elçi... seni üzmesin...*" (Mâide, 41) ayetini tefsir ederken üzerinde duracağımız, Yahudilerin Peygamberimiz (s.a.a) zamanında recm hükmünü gizlemeleri ve Peygamberimizin (s.a.a) bunu açığa çıkarması olayına işaret ediliyor.

Tefsir-ul Kummî'de, "*elçilerin arasının kesildiği, bir boşluk meydana geldiği sırada... size açıklıyor.*" ayetiyle ilgili olarak İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle buyurduğu yer alıyor: "Burada, elçi gönderilişinin kesintiye uğramış olması kastediliyor."

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Hamza Sabit b. Dinar es-Sumalî ve Ebu Rabi'den şöyle rivayet eder: Halife Hişam b. Abdulmelik'in de hacca gittiği bir yılda İmam Bâkır (a.s) ile birlikte hacca gitmiştik. Hişam b. Abdulmelik'in beraberinde Ömer b. Hattab'ın azatlı kölesi Nafi' de bulunuyordu. Kâbe'nin bir rüknünde (köşesinde) oturmuş ve etrafında halkın kümелendiği İmam Bâkır'a baktı. Nafi' dedi ki: "Ey müminlerin emiri! İnsanların etrafında kümелendikleri bu adam da kimdir?" Halife şu cevabı verdi: "Bu adam Kufelilerin

peygamberidir(!) [Halife bunu suçlamak için söylüyor, yoksa Şîîler onun peygamber olduğuna inanıyor değildiler.] Bu, Muhammed b. Ali'dir." Nafi' şöyle dedi: "Seyret, bak ona gideceğim ve ona ancak bir peygamberin veya peygamber vasisinin cevap vereceği bazı sorular soracağım." Halife dedi ki: "Git sor, belki utandırırısın."

Nafi' insanların arasına dalarak İmam Bâkır'ın (a.s) yanına kadar yaklaştı ve şöyle dedi: "Ey Muhammed b. Ali, ben Tevrat'ı, İncil'i, Zebur'u ve Kur'ân'ı okudum. Bunların helâl gördüklerini ve haram saydıklarını öğrendim. Geldim ki, sana ancak bir peygamberin veya bir peygamber vasisinin cevap vereceği sorular sorayım." İmam Bâkır başını kaldırdı ve ona şöyle dedi: "İstediğini sor." Nafi' dedi ki: "Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında kaç yıl geçti?" İmam dedi ki: "Kendi görüşümü mü söyleyeyim, yoksa senin görüşünü mü?" Dedi ki: "İkisini de söyle." İmam şu karşılığı verdi: "Bana göre aradan beş yüz yıl geçti, sana göre ise altı yüz yıl." [Ravzat-ul Kâfî, c.8, s.120-121, h:93]

Ben derim ki: Ayetlerin iniş sebebiyle ilgili olarak farklı rivayetler aktarılmıştır. Örneğin Taberî, İkrime'den şöyle rivayet eder: Yahudiler, Hz. Resulullah'tan (s.a.a) recmin hükmünü sordular. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) en bilginlerinin kim olduğunu sordu. İbn-i Suriya'yı gösterdiler. Resulullah (s.a.a) onu Allah adına yemine verdi ki: "Kitabınızda recm hükmü var mı, yok mu?" İbn-i Suriya dedi ki: "Aramızda zina olayları çoğaldığı zaman suçlulara yüz sopa vurup başlarını tıraş ettik." Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) onlar hakkında recm hükmünü öngördü. Ardından şu ayet indi: "*Ey Ehlikitap... dos-doğru yola iletir.*"

Yine Taberî İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet eder: "İbn-i Ubeyy, Bahri b. Amr ve Şas b. Adiy Resulullah'ın (s.a.a) yanına geldiler. Karşılıklı olarak konuştular. Resulullah onları Allah'ın birliğine inanmaya davet etti, Allah'ın azabından sakındırdı. Dediler ki: 'Bizi neyle korkutuyorsun ey Muhammed? Allah'a and olsun ki, bizler Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz.' -Hristiyanlar da benzeri şeyler söylemişlerdir.- Bunun üzerine yüce Allah, '*Yahudiler ve Hristiyanlar dediler ki...*' ayetini indirdi."

Taberî yine İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) Yahudileri İslâm'a davet etti, onları buna teşvik edip kaçınmanın sa-

kıncalarına karşı uyardı. Ama onlar bütün bunlara rağmen burun kıvrıldılar. Bunun üzerine Muaz b. Cebel, Sa'd b. Ubbade ve Ukba b. Vehb onlara şöyle seslendiler: 'Ey Yahudiler, Allah'tan korkun, Allah'a andolsun ki, siz onun Allah'ın elçisi olduğunu biliyorsunuz. Siz, onun gönderilişinden önce, bize ondan söz ediyor, niteliklerini sayıp duruyordunuz.' Rafi' b. Huraymala ve Vehb b. Yehuda kalkıp şöyle dediler: 'Size böyle bir şey söylemedik. Allah Musa'dan sonra bir kitap indirmemiştir. Ondan sonra bir müjdeleyici ve uyarıcı da göndermemiştir.' Bunun üzerine yüce Allah: *'Ey Ehlikitap!... elçilerin arasının kesildiği, bir boşluk meydana geldiği sırada elçimiz size geldi, size... açıklıyor.'* ayetini indirdi."

Aynı hadis ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde hem İbn-i Abbas'tan, hem de başkalarından rivayet edilir. Aynı eserde, konuya ilişkin başka rivayetler de vardır.

Rivayetlerin içeriği, nüzul sebebine ilişkin rivayetlerin genelinde olduğu gibi teoriktirler; hadislerin ayetlerin içeriklerine uyarılması yani... Sonra bu olayların bizzat iniş sebepleri olduğuna hükmetmişlerdir. Şu hâlde bunlara teorik sebepler diyebiliriz. Dolayısıyla ayetler, herhangi bir somut nedene bağlı olmaksızın nazil olmuş gibidirler.

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا اللَّهَ عَالِمَكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَآتَاكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٠﴾
 يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿٢١﴾ قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ
 وَإِنَّا لَنَدْخُلُهَا حَتَّىٰ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ
 ﴿٢٢﴾ قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ اللَّهَ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَانْكُمُ غَالِبُونَ ۚ وَ عَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ
 ﴿٢٣﴾ قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَنَدْخُلُهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَادْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ ﴿٢٤﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَ أَخِي ۚ فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٥﴾ قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ ۚ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾

20- Hani bir zaman Musa, kavmine demişti ki: "Ey kavmim! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi krallar (bağımsız) yaptı ve âlemlerde (sizden önceki dönemlerde) hiç kimseye vermediğini size verdi.

21- Ey kavmim! Allah'ın size (vatan olarak) yazdığı kutsal toprağa girin ve arkanıza dönmeyin, yoksa hüsrana uğrarsınız."

22- Onlar dediler ki: "Ey Musa! Orada zorba bir millet var. Onlar oradan çıkmadıkça, biz oraya girmeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa, o zaman oraya gireriz."

23- (Allah'tan) korkanların içinden, Allah'ın kendilerine nimet verdiği iki adam dedi ki: "Onların üzerine kapıdan (sınır şehirden) girin. Eğer oradan girerseniz, muhakkak ki siz galip gelirsiniz. Haydi eğer müminler iseniz, ancak Allah'a dayanın."

24- Dediler ki: "Ey Musa! Onlar orada olduğu sürece, biz oraya asla girmeyiz. O hâlde sen ve Rabbin gidin, savaşın; biz burada oturacağız."

25- Musa, "Rabbim! Ben kendimden başkasına malik değilim; kardeşim de (öyle). O hâlde bizimle, o yoldan çıkmış toplumun arasını ayır." dedi.

26- Allah buyurdu ki: "Öyleyse orası onlara kırk yıl yasaklandı; yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklar. Artık sen yoldan çıkmış o toplum için üzülme."

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler grubu, önceki ayetlerden tamamen ayrı, bağımsız değildirler. Çünkü burada İsrailoğullarının kendilerinden alınan sözlerden birini çiğnemelerinden söz ediliyor. Ki daha önce, Musa'yı dinleyip itaat edeceklerine söz vermişlerdi. Ama burada görülüyor ki, Hz. Musa (a.s) onlara bir çağrıda bulununca, bunu gayet açık bir dille reddedip ona cephe almışlar. Sonra bu günahlarının bir cezası olarak yeryüzünde şaşkın dolaşma musibetine duçar oluyorlar. Hiç kuşkusuz bu, ilâhî bir azaptır.

Bazı rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla bu ayetler, hicretin ilk dönemlerinde, Bedir Savaşından önce inmişlerdir. İnşallah, bundan sonraki rivayetler bölümünde bunun üzerinde de duracağız.

"Hani bir zaman Musa, kavmine demişti ki: Ey kavmim! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın..." Hz. Musa'nın kıssalarını içeren ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla, bu kıssa -Hz. Musa'nın İsrailoğullarını kutsal topraklara girmeye ilişkin çağrısı- İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışlarından sonra yaşanmıştır. Ayette geçen "*sizi krallar yaptı.*" ifadesi de bunu gösterir.

"âlemlerde hiç kimseye vermediğini size verdi." ifadesi de, bun-

dan önce üzerlerine bazı olağanüstü ayetlerin indiğini gösterir. Kudret helvası, bildircın eti, taştan pınarların fışkırması ve bulutların üzerlerinde gölge yapması gibi.

"yoldan çıkmış toplum" ifadesinin iki kere tekrarlanmış olması gösteriyor ki, İsrailoğulları bu kıssanın yaşanmasından önce peş peşe birkaç kez elçiye karşı çıkmış, ona baş kaldırmışlardı. Öyle ki, sonunda fasıklar=yoldan çıkmışlar niteliğini hakketmiş oldular.

Bu somut karineler gösteriyor ki söz konusu kıssa, yani yeryüzünde şaşkınca dolaşmaları, Hz. Musa'nın (a.s) peygamber olarak gönderilip aralarında kaldığı dönemin son diliminde yaşanmıştır. Yine şunu anlıyoruz ki: Kur'ân'da onlarla ilgili olarak anlatılan kıssaların büyük kısmı bundan önce meydana gelmiştir.

Buna göre Hz. Musa'nın, "*Allah'ın size olan nimetini hatırlayın.*" şeklindeki sözü, Allah'ın onlara verdiği ve bahsettiği bütün nimetlere yönelik bir işarettir. Hz. Musa'nın söze böyle bir girişle başlaması, biraz sonra, kutsal topraklara girmelerine ilişkin çağrısına yönelik bir teşvik niteliğindedir. Önce onlara Rablerinin nimetlerini hatırlatıyor ki, nimetin artmasına ve tamamlanmasına yönelik olarak daha büyük bir çaba içine girsinler. Çünkü Allah, Musa'yı elçi olarak kendilerine göndermekle büyük bir nimet bahsetmiş oluyor. Onları dinine yöneltmiş olması, Firavun hanedanının zulmünden kurtarması, Tevrat'ı indirmesi, şeriatı bir hukuk sistemi olarak hükme bağlaması büyük bir nimettir. Artık bu nimetlerin tamamlanması için yalnızca kutsal topraklara girmeleri gerekiyor. Oraya girdiklerinde bağımsız ve egemen bir ulus olarak onurlu bir hayat sürdürme imkânına kavuşacaklar.

Yüce Allah, İsrailoğullarına hatırlattığı nimetleri ayrıntılandırırken bunları üç kısma ayırıyor. Önce şuna dikkatlerini çekiyor: "*zira O, içinizden peygamberler çıkardı.*" Bununla, soylarının kökeni konumundaki peygamberler olan Hz. İbrahim, İshak ve Yakup ile onlardan sonra gelen peygamberler kastediliyor. Ya da özel olarak İsrailoğullarına gönderilen Yûsuf, esbat [torunlar, Yakup soyundan gelen peygamberler veya İsrailoğulları boyları], Musa ve Harun gibi peygamberler kastediliyor. Hiç kuşkusuz peygamberlik başlı başına bir nimettir.

Sonra şöyle buyuruyor: "*sizi krallar yaptı.*" Yani bağımsızlığa kavuşmanızı, Firavunların köleci düzenlerinden ve zorbaların tahak-

kümünden kurtulmanızı sağladı. Canı, ailesi ve malı üzerinde tek başına egemen olabilen bir kimse için krallık söz konusu olabilir ancak. İsrailoğulları Hz. Musa zamanında, temel bir sosyoloji yasaya göre hareket ediyorlardı. Yasaların en güzeli olan tevhit esaslı yasadın söz ediyoruz. Bu yasa Allah'a ve Resulüne itaat etmelerini, sosyal yaşamlarında eksiksiz adaleti egemen kılmalarını, diğer topluluklara yönelik haksız saldırılarda bulunmamalarını, bunun yanında birbirlerine karşı komplolar içine girmemelerini, bir olan toplumlarını farklı sınıflara ayırmamalarını öngörüyordu. Aksi takdirde toplumsal düzen bozulurdu. Başlarında da bir peygamber olan Musa (a.s) vardı. O da kral veya aşiret reisi gibi üzerlerinde haksız, tepeden bakmacı zorba bir egemenlik kurmamıştı.

Bir görüşe göre, onların krallar yapılmasından maksat, yüce Allah'ın içlerinden krallar çıkarmaya yönelik takdirdir. Bu da Talut'u, Davud'u ve diğer kralları kapsayan bir süreçtir. Bu durumda, ifade onlara krallık bahşedeceğine ilişkin bir vaat niteliğinde olur. Yani gaybî bir haber sunuluyor. Çünkü İsrailoğullarının krallığı Hz. Musa'dan bir zaman sonra kuruluyor. Gerçi böyle bir yorumun sakıncası yoktur; ama bu, *"sizi krallar yaptı."* ifadesinin vurgusuyla örtüşmüyor. Öyle ya, *"içinizden peygamberler çıkardı."* denildiği gibi, *"içinizden krallar çıkardı."* denilmiyor.

Krallıkla, doğrudan egemenliğin bir grubun elinde olması da kastedilmiş olabilir. Bu, ak sakallı insanların bir topluluğu doğal olarak yönetmeleri yasasını da kapsar. Bu bakımdan Hz. Musa (a.s), ondan sonra Yuşa peygamber (a.s) birer kral sayılırlar. Hz. Yûsuf (a.s) daha önce zaten kraldı. Nihayet bu, tanınan Talut, Davud ve Süleyman gibi krallara kadar devam edip gider. Önceki değerlendirme için işaret ettiğimiz sakınca bunun için de geçerlidir.

Sonra şöyle buyuruyor: *"âlemlerde (sizden önceki dönemlerde) hiç kimseye vermediğini size verdi."* Burada apaçık ayetler desteğindeki ilâhî yardımlara ve lütuflara işaret ediliyor. Şayet dediklerinde dursalar ve verdikleri sözleri tutsalar, hayatlarında olumlu yönde büyük bir değişim meydana gelecektir. Bunlar, Mısır'da bulundukları günlerde kendilerini çepeçevre kuşatan apaçık mucizelerdir. Ardından yüce Allah, onları Firavun'dan ve soydaşlarından kurtarmıştı. Hz. Mu-

sa (a.s) zamanında, İsrailoğullarına o denli yoğun mucizeler, apaçık belgeler gösterilmiş ve nimetler bahşedilmişti ki, o güne kadar hiçbir topluma böylesi bir onur bahşedilmemişti; bu yoğunlukta mucizeler ve nimetler vermişti.

Bu bakımdan bazılarının, "Ayette geçen 'âlemler'den maksat, İsrailoğullarının çağdaşları olan topluluklardır." şeklindeki yorumlarının yanlışlığı ortaya çıkıyor. Çünkü ayet, o güne kadar gelen herhangi bir topluluğun İsrailoğullarına bahşedilen türden nimetlere nail oluşunu olumsuzluyor, ki öyledir de.

"Ey kavmim! Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin ve arkanıza dönmeyin, yoksa hüsrana uğrarsınız." Kutsal topraklara girmeleri emrediliyor. İfadenin vurgusundan Hz. Musa'nın, onların serkeşlik yapacaklarını, emri yerine getirmeye yanaşmayacaklarını beklediği anlaşıyor. Bu yüzden Hz. Musa, emrini bir de geri dönmemeye yasağıyla pekiştirme gereğini duyuyor. Bunun akabinde kaçınılmaz bir hüsrana olacağını vurguluyor. Hz. Musa'nın (a.s) onlardan olumsuz bir tepki beklediğinin kanıtı, emri reddetmelerinden sonra onları "fasıklar" diye nitelendirmiş olmasıdır. Çünkü bir emre olumsuz tepki göstermek, fık ve yoldan çıkmadır. Dolayısıyla bir kereyle "fasıklar" diye nitelenmeleri doğru olmaz. Bu da gösteriyor ki, öteden beri bu tür tavırları yineliyorlardı.

Ayette sözü edilen yer, "kutsal" olarak nitelendiriliyor. Müfessirler bu kelimeyi peygamberlerin ve müminlerin orada ikamet ediyor olmasından dolayı "şirkten arınmış" olarak açıklamışlar. Kur'ân'da bu kelimeyi açıklayıcı mahiyette bir ifade yer almıyor. Yalnızca bu çerçevede yararlanılacak, yakın bir anlam içeren şöyle bir ifade var: *"Çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa."* (İsrâ, 1) Bu konuda yararlanılacak bir diğer ifade de şudur: *"Hor görülüp ezilmekte olan milleti de içini bereketlerle donattığımız yerin, doğularına ve batılarına mirasçı kıldık."* (A'râf, 137) Bereketli olma niteliği, yer açısından bol hayrı ve iyiliği barındırma anlamını ifade eder. Dinin egemen kılınpı şirk pisliliğinin giderilmesi de bol bir hayırdır.

"Allah'ın size yazdığı..." ifadesine gelince; ayetlerin akışından, yurt olarak oraya yerleşmelerine hükmedildiğine işaret edildiği anlaşıyor. Daha sonra, *"Öyleyse orası onlara kırk yıl yasaklandı."* şeklin-

deki ifadeyle bunun arasında bir çelişki yoktur. Tam tersine, onu pekiştirdiği bile söylenebilir. Çünkü, *"Allah'ın size yazdığı..."* ifadesi mücmeldir, zaman ve hatta şahıslar belirtilmemiştir. Çünkü, bireylerin ve şahısların durumuna işaret etmeksizin bir ümmete hitap edilmiştir. Nitekim söylendiğine göre, bu hitaba muhatap olan, yükümlülüğü üstlenen kuşak çölde şaşkın dolaştıkları sırada, geride bir kişi kalmayacak şekilde ölmüştü. Kutsal topraklara Yuşa b. Nun önderliğinde oğulları ve oğullarının oğulları girmişlerdi. Kısacası, *"orası onlara kırk yıl yasaklandı."* ifadesi, kutsal toprakların bundan sonra onlara yazıldığına yönelik işaretler içermiyor değildir.

Kutsal toprakların yurt olarak onlara bahşedilmesine ilişkin ilâhî öngörüye şu ayette de işaret edilmiştir: *"Biz de istiyorduk ki o yerde ezilenlere lütfedelim, onları önderler yapalım, onları mirasçı kılalım ve onları o yerde iktidara getirelim."* (Kasas, 6) Hz. Musa (a.s) onlar için bunu diliyordu; ama bu arada Allah'tan yardım dilemelerini ve sabırlı olmalarını şart koşuyordu: *"Musa kavmine, 'Allah'tan yardım isteyin, sabredin! Yeryüzü Allah'ındır, onu kullarından dilediğine verir. Sonuç, korunanlarındır' dedi. Onlar, 'Ey Musa, sen bize gelmezden önce de, sen bize geldikten sonra da bize işkence edildi' dediler. Musa dedi: Umulur ki, Rabbiniz düşmanınızı yok eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hakim kılar da nasıl hareket edeceğinize bakar."* (A'râf, 128-129)

Yüce Allah, aşağıdaki ayette bu vaadin gerçekleştiğini haber veriyor: *"Hor görülüp ezilmekte olan milleti de içini bereketlerle donattığımız yerin, doğularına ve batılarına mirasçı kıldık. Rabbinin İsrailoğullarına verdiği güzel söz, sabretmeleri yüzünden tam yerine geldi."* (A'râf, 137) Bu ayet gösteriyor ki, kutsal toprakları işgal edip yurt edinmeleri, ilâhî bir söz, hükme bağlanmış bir yazı, kararlaştırılmış bir yargıdır. Bunun gerçekleşmesi için öngörülen tek şart, sabırla itaat etmek, isyan etmekten kaçınmak ve acı olaylar karşısında direnmektir.

Sabır kavramını genel tuttuk; çünkü ayette mutlak olarak kullanılmıştır ve çünkü Hz. Musa (a.s) zamanında peş peşe meşakkatli olaylara maruz kalmışlardı, bunun yanı sıra ilâhî emir ve yasaklara da muhatap oluyorlardı. Günah işleme hususunda ısrar ettikçe, kendilerine ağır

yükümlülükler indirilmiştir. Nitekim Kur'ân'da onlarla ilgili olarak anlatılan haberler de bunu göstermektedir.

Kutsal toprakların İsrailoğullarına yazılmasının Kur'ân bütünü içinde ifade ettiği anlam budur. Bununla beraber, ayetlerde bu öngörümün zamanı ve süresi açıkça zikredilmemiştir. Şu kadarı var ki, İsrâ suresinde yer alan ilgili ayetlerin sonunda yer alan şu ifade bu konuda bir fikir vermektedir: *"Ama siz dönerseniz, biz de döneriz. Cehennemî, kâfirler için kuşatıcı yapmışızdır."* (İsrâ, 8) Aynı şekilde, A'râf suresindeki ilgili ayetin sonunda Hz. Musa'dan aktarılan şu ifadeler de bir ipucu niteliğindedir: *"Umulur ki, Rabbiniz düşmanınızı yok eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hakim kılar da nasıl hareket edeceğinize bakar."* (A'râf, 129)

Şu ayet de konuya ışık tutucu niteliktedir: *"Musa kavmine demişti ki: Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın... Ve Rabbiniz size şöyle bildirmişti: Andolsun şükrederseniz elbette size daha fazla veririm ve eğer nankörlük ederseniz azabım pek çetindir."* (İbrâhim, 6-7) Bunun gibi daha birçok ayet gösteriyor ki söz konusu öngörü, bir şarta bağlıdır; değişmez, yürürlükten kaldırılmaz mutlak bir hüküm değildir.

Bazı müfessirlere göre, Hz. Musa'nın ayette aktarılan *"Allah'ın size yazdığı..."* ifadesinden maksat, Allah'ın Hz. İbrahim'e (a.s) yönelik vaadidir. Sonra bu müfessirler, Tevrat'tan aktardıkları¹ pasajlarla yüce Allah'ın Hz. İbrahim'e, İshak'a ve Yakub'a yeryüzünü ne-

1- Örneğin "Tekvin Kitabı"nda şöyle deniyor: "İbrahim Kenanlıların topraklarından geçerken Rab ona göründü ve ona dedi ki: Bu memleketi senin zürriyetine vereceğim." (Bap 12 : 7)

Yine aynı kitapta şöyle deniyor: "O gün Rab, Abram'la [İbrahim'le] ahdedip dedi: Mısır ırmağından büyük ırmağa, Fırat ırmağına kadar, bu diyarı... senin zürriyetine verdim." (Bap 15 : 18)

"Tesniye Kitabı"nda şu ifadelere yer verilir: "Allahımız Rab, Horebde bize söyleyip dedi: Bu dağda oturmanız yeter; dönün ve göç edin, ve Amarîlerin dağılığına, ve ona yakın olan Arabada, dağlıkta, ve Şefalada ve Cenupta, ve deniz kenarında bütün yerlere, büyük ırmağa, Fırat ırmağına kadar Kenanlılar diyarına, ve Libnana girin. İşte, diyarı önünüze koydum; girin, ve Rabbin atalarınıza, İbrahim'e, İshak'a ve Yakuba kendilerine ve kendilerinden sonra onların zürriyetine vermek için and ettiği diyarı kendinize mülk edinin." (Bap 1 : 6-8)

sillerine vereceğini vaat ettiğini kanıtlamaya çalışırlar ve konuyu alabildiğine uzatırlar.¹

Kitabımızın akışı içinde bu aktarma pasajların orijinal Tevrat'tan mı, yoksa tahrif edilen kısımlardan mı olduğunu tartışacak değiliz ve bu bizi ilgilendirmez de. Çünkü Kur'ân Tevrat'la tefsir edilmez.

"Onlar dediler ki: Ey Musa! Orada zorba bir millet var. Onlar oradan çıkmadıkça, biz oraya girmeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa, o zaman oraya gireriz." Ragıp el-İsfahanî der ki: "Cebr" sözcüğünün etimolojik anlamı, bir şeyi bir tür zorlamayla onarmak ve ıslah etmek demektir. Araplar derler ki: Cebertuhu fe'ncebere ve ictebere [zorla onu düzelttim, o da düzeldi]... Bazen "cebr" sözcüğü, salt düzeltme anlamında kullanılır. Hz. Ali'nin şu sözünde olduğu gibi: "Ey her kırığın düzelticisi (Cabir) ve ey her zorluğun kolaylaştırıcısı!" Arapların ekmek anlamında kullandıkları "Cabir b. Habbe" (Buğday tanesinin oğlu olan düzeltici) deyim de buna ilişkin bir örnektir. Bazen de salt baskı, zorlama anlamında kullanılır. Hz. Ali'nin (a.s) şu sözü buna örnektir: "Ne zorlama var, ne de tam özgürlük..."

"İcbar" kelimesi, etimolojik yapısı itibarıyla bir başkasını diğer birini düzeltmeye yöneltmek anlamını ifade eder. Ne var ki, bu ifade salt zorlama anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu yüzden biri, "Ecbertuhu ala keza" dediğinde, bu "onu zorladım" demektir... Bir insanı nitелеmek anlamında "cabbar" niteliği kullanıldığı zaman, denmek isteniyor ki bu insan, hakketmediği bir üstünlük iddiasında bulunmak suretiyle bir eksikliği gideriyor. Dolayısıyla bu nitelik sadece yergi anlamında kullanılır. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Ve her inatçı zorba perişan oldu."* [İbrâhim, 15], *"Beni baş kaldıran bir zorba yapmadı."* [Meryem, 32], *"Orada zorba bir millet var."* [Mâide, 22]

Bir şeyin akranlarına, hem cinslerine baskın çıkması, üstün olmasıyla düşünülebilir olduğundan Araplar, "Nahletun cebbareton" (iri hurma ağacı) ve "nâketun cebbareton" (kocaman deve) derler." Ragıp'tan ihtiyaç duyduğumuz kadarıyla yaptığımız alıntı burada son buldu. Bundan da anlaşılıyor ki, "zorbalar" (cebbarin)dan maksat, halkı kendi isteklerine göre hareket etmeye zorlayan güç ve iktidar sahipleridir.

1- [el-Menar tefsiri, c.6, s.326-327.]

"Onlar oradan çıkmadıkça, biz oraya girmeyiz." Bu ifade, kutsal yerlere girmek için orada yaşayan zorba kavmin çıkmasını şart koştuklarını gösteriyor. Ancak gerçekte, ikinci kez, *"Eğer çıkarlarsa, o zaman oraya gireriz."* demiş olsalar bile, Hz. Musa'nın emrini reddetmek anlamındadır bu ifade.

Bazı rivayetlerde, o dönemde kutsal topraklarda yaşayan zorba Amaliklerin nitelikleri, bedenlerinin iriliği ve boylarının uzunluğu ile ilgili akıl almaz açıklamalara yer verilmiştir ki, akliselimin bu tür abartmaları onaylaması mümkün değildir. Öte yandan arkeolojik kazılarda ve insan fizyolojisi alanında yapılan araştırmalarda bunu destekleyecek herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu tür rivayetler, zihin bulandırıcı, asılsız uydurmalarından başka bir şey değildir.

"(Allah'tan) korkanların içinden, Allah'ın kendilerine nimet verdiği iki adam dedi ki..." Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, burada Allah korkusu kastediliyor. Bu da gösteriyor ki, bazı adamlar Allah'ın ve peygamberinin emrine karşı çıkmaktan korkuyorlardı ve ayetteki sözleri söyleyen bu iki adam da onlar arasında yer alıyorlardı. Aynı zamanda bu iki adam, Allah'tan korkanlardan farklı olarak *"Allah'ın nimet verdiği"* kimseler olarak nitelendiriliyorlar. Tefsirimizin bundan önceki birçok bölümünde, "nimet" kavramının, Kur'ân literatüründe mutlak kullanılması durumunda "ilâhî velayet" anlamını ifade ettiğini belirtmiştik. Dolayısıyla bu iki adam Allah'ın velileriydiler. Bu da, ayette geçen "korku" ile "Allah korkusu"nun kastedildiğine ilişkin somut bir karinedir. Çünkü Allah'ın velileri O'ndan başkasından korkmazlar: *"İyi bil ki, Allah'ın velilerine korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."* (Yûnus, 62)

Ayette geçen "en'ame" fiilinin, ilintili olduğu mahzuf şeyin yani, "nimet olarak verilen şeyin" "korku" olması mümkündür. Bu durumda, yüce Allah'ın onlara korkusunu bahşettiği kastedilmiş olur ve "yehafûne=korkanlar" fiilinin mefulunun hazfedilmiş olması, *"Allah'ın nimet verdiği iki adam"* ifadesinin yeterli açıklığa sahip olmasından dolayı olur. Çünkü korkularının, zorba kavimden kaynaklanmadığı bilinmektedir. Öyle olsaydı, *"Onların üzerine kapıdan girin."* diye İsrailoğullarını kutsal topraklara girmeye çağırmaazlardı.

Bazı müfessirler demişlerdir ki, "yehafûne=korkanlar" ifadesinde-

ki çoğul zamiri İsrailoğullarına dönüktür. Mevsule dönük zamir se hazfedilmiştir. Dolayısıyla kastedilen anlam şudur: "İsrailoğullarının kendilerinden korktukları ve Allah'ın kendilerine İslâm'ı bahşettiği iki adam dediler ki..." İbn-i Cübeyr'in bu kelimeyi "yuhafune" [edilgen fiil=kendilerinden korkulan] şeklinde okuduğuna ilişkin rivayet de bu yorumu destekler mahiyettedir. Deniliyor ki: Bu iki adam Amalik Oğullarına mensuptu. Hz. Musa'ya iman etmiş, İsrailoğullarına katılmışlardı. İsrailoğullarına bu sözleri söyleyerek onlara, Amalik Oğullarını nasıl yenilgiye uğratacaklarını, yurtlarını ve topraklarını nasıl istila edeceklerini göstermek istemişlerdi.

Söz konusu müfessirler, ayetlerin tefsiri ile ilgili olarak aktarılan bazı rivayetlere dayanarak bu tür bir açıklamada bulunmuşlardır. Fakat bu tür rivayetler, Kur'an veya başka güvenilir bir kaynak tarafından desteklenmeyen tek kanallı haberlerdir.

"Onların üzerine kapıdan girin." Büyük bir ihtimalle, bununla söz konusu zorba kavmin İsrailoğullarına en yakın olan şehirleri kastedilmiştir. Söylendiğine göre, bu şehir Urayha'ydı. Sınır kentlerine "ülkenin kapısı" demek yaygın bir kullanımdır. Bununla "şehrin kapısı" kastedilmesi de muhtemeldir.

"Eğer oradan girerseniz, muhakkak ki siz galip gelirsiniz." Allah'ın nimet verdiği iki adam onlara fetih ve düşman karşısında galip gelme vaadinde bulunuyorlar. Söz konusu iki adamın bu kadar kesin konuşmaları, Hz. Musa'nın "Allah'ın kutsal toprakları kendilerine yazdığı"na ilişkin açıklamasından ileri geliyor. Onlar Hz. Musa'nın verdiği haberlerin kesin doğru olduğuna inanıyorlardı ya da ilâhî velayet nuru sayesinde böyle bir öngöründe bulunuyorlardı. Nitekim Ehlisünnet ve Şia müfessirlerinin büyük bir kısmı, bu iki adamın Yuşa b. Nun ve Kaleb b. Yefunne olduklarını söylemişlerdir ki, bu ikisi İsrailoğulları arasından seçilen on iki nakib, yani temsilcidendirler.

Sonra bu iki adam İsrailoğullarını Allah'a güvenip dayanmaya çağırıyorlar: *"Haydi eğer müminler iseniz, ancak Allah'a dayanın."* Allah, kendisine güvenip dayananlara yeter. Bu ifade aynı zamanda, onlara moral aşılama ve yüreklendirme amacına yöneliktir.

"Dediler ki: Ey Musa! Onlar orada olduğu sürece, biz oraya asla girmeyiz..." *"Oraya girmeyiz"* sözünü bir kez daha tek-

rarlıyorlar. Bununla Hz. Musa'yı (a.s) ısrarlı davetlerinden, çağrı üstüne çağrı yapmaktan vazgeçirmeyi, davetlerinin bir yarar sağlamayacağını düşünmesini amaçlıyorlar.

Bu ifade, birçok açıdan Hz. Musa'nın konumunu küçümsediklerini, kendilerine hatırlattığı Rablerinin emirlerini ve vaadini ciddiye almadıklarını yansıtmaktadır. Bir kere, söze girişleri ilginçtir. Öncelikle, Hz. Musa'nın çağrısına uymaya davet eden iki adamı muhatap almaya tenezzül etmiyorlar. Sonra açıklamayı kısaca kestirip atıyorlar. Oysa bunun öncesinde uzun açıklamalarda bulunup nedenleri ve özellikleri ileri sürmüşlerdi. Karşılıklı atışma ve cevap verme ortamlarından biri, başlangıçta uzun tuttuğu açıklamalarını kısaca geçiriyorsa bu, konuşmanın sıkıcı olmaya başladığını, muhatabın karşı tarafın sözlerini dinlemeyi istemediğini gösterir.

Sonra İsrailoğulları, ikinci kez tekrarladıkları *"biz oraya girmeyiz."* sözlerini, *"asla"* vurgusuyla pekiştiriyorlar. Ardından, cehaletleri bundan daha büyük, daha küstahça bir söz sarf etmelerine neden oluyor. Çağrıyı kesin olarak reddettikten sonra şunu söylüyorlar: *"O hâlde sen ve Rabbin gidin, savaşın; biz burada oturacağız."*

Bu ifade, onların putperestler gibi Allah'ı insanlara benzeten-müşebbihe olduklarının açık bir kanıtıdır. Öyledirler de. Çünkü yüce Allah, onların bu anlayışının bir ifadesi olarak şöyle dediklerini açıklamaktadır: *"İsrailoğullarını denizden geçirdik, kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavme rastladılar: Ey Musa, dediler, bak bunların nasıl tanrıları var, bize de öyle bir tanrı yap! Musa dedi: Siz gerçekten cahil bir toplumsunuz."* (A'râf, 138) Bugün ellerinde bulunan kutsal kitaplarının da tanıklığıyla hâlâ tanrıyı somutlaştırıcı, insana benzetici anlayışlarını sürdürmektedirler.

"Musa: Rabbim! Ben kendimden başkasına malik değilim; kardeşim de öyle. O hâlde bizimle, o yoldan çıkmış toplumun arasını ayır." Ayetin akışı gösteriyor ki, *"Ben kendimden ve kardeşimden başkasına malik değilim."* ifadesi, kendisinden ve kardeşinden başkasını, sunduğu davete yöneltme gücünden yoksun olduğundan kinayedir. Çünkü o, kendisini yaptığı çağrıya yürütmeye yöneltme gücüne sahipti. Kardeşi Harun'u da buna yöneltebilirdi. Harun Allah tarafından gönderilen bir peygamberdi. Musa yaşadığı sürece,

onun halifesi idi. Bu yüzden Allah'ın emrine karşı çıkmazdı. Ya da demek istiyordu ki, kendisi ancak kendi nefesine ve kardeşi de ancak kendi nefesine hükmedebiliyordu.

Bu ifadeden maksat, mutlak olarak tüm yapabilirliği olumsuzlamak değildir. Çünkü, her şeyden önce Hz. Musa bazı insanları iman etmek suretiyle yapılan çağrıya olumlu karşılık vermeye yöneltmişti. Kaldı ki, ayetin akışı açık biçimde gösteriyor ki, Allah'tan korkanlardan iki adam ve başkaları ona iman etmiş, çağrısına olumlu karşılık vermişlerdi. Bunları, malik olduğu kimseler arasında saymamış olsa bile, durum değişmez. Çünkü emirlerine karşı çıkmayacakları açık olan kendi ailesini ve kardeşinin ailesini de zikretmemiştir.

Bunun nedeni, ortamın ancak bu tür bir ifadeye elverişli olmasıdır. Çünkü Hz. Musa (a.s) onları, insan fitratının öngördüğü meşru bir işe davet ediyordu. Tebliğ görevini eksiksiz yerine getirmiş, her türlü bahaneyi boşa çıkarmıştı. Ama İsrail toplumu onun çağrısını son derece iğrenç ve çirkin bir tavırla reddetti. İşte böyle bir atmosferde ancak şunu söyleyebilirdi: Ya Rabbi! Ben mesajını tebliğ ettim, bahaneleri boşa çıkardım. Ben senin emrini yerine getirmede ancak kendi nefsimi hükmedebilirim. Kardeşim de öyle. Biz yükümlülüğümüzün gereğini yerine getirdik. Fakat halk, bizi çok sert bir tutumla reddetti. Şu anda onlardan ümidi kesmiş bulunuyoruz. Yol kesilmiştir. Bu düğümü sen çöz; rubbiyetinle sen, onlara yönelik nimetinin tamamlanmasına, yeryüzüne mirasçı kılınmalarına ve orada halifelik-önderlik görevini yerine getirmelerine giden yolu hazırla. Hükmü sen ver. Bizimle şu fasıklar topluluğunun arasını ayır.

Bu ortam, onların öteden beri sürdürdükleri Hz. Musa'nın emirlerine karşı çıkma geleneklerinden tamamen farklıdır. Bunu derken, Allah'ı çıplak gözle görme isteklerini, buzağıya tapmalarını, kentin kapısından girişlerini, "hıtta" deyişlerini vs. kastediyoruz. Ancak bu son olay, İsrail toplumunun Hz. Musa'nın emrine açıkça karşı çıkışının en somut örneğidir. En ufak bir yumuşaklık ve uzlaşma belirtisi göstermiyorlar. Eğer Hz. Musa (a.s) onları bu hâlde bıraksa ve emrine karşı takındıkları tavrı görmemezlikten gelse, bütün davası temelden çürümüş olurdu. Bundan sonra hiçbir emrini ve yasağını dinlemezlerdi. Aralarında tesis ettiği toplumsal birliğin dayanakları tuz buz olurdu.

Bu açıklamayla sırasıyla şu hususlar açığa çıkıyor:

1- Böyle bir atmosfer, Hz. Musa'nın kendisinin ve kardeşinin durumunu Allah'a arz etmesini gerektiriyordu. Onlar Allah tarafından tebliğle görevlendirilmişlerdi. Kendilerine karşı çıkmamış olsalar bile, diğer müminlerin durumlarını arz etmelerine gerek yoktu. Çünkü dinin tebliği ve daveti bazında diğer müminlerin bir fonksiyonu yoktu. Ortam, hükmü tebliğ edenin durumunu arz etmeyi gerektiriyordu; hükmü benimseyenin, olumlu tepki gösterenin değil.

2- Gelinek nokta, Hz. Musa'nın (a.s) Rabbine şikayette bulunmasını gerektiriyordu. Bu, aslında ilâhî emir ve yasakları uygulama hususunda Allah'tan yardım istemektir.

3- "Kardeşim" anlamına gelen "ahî" kelimesi, "ben" demek olan "innî" kelimesinin sonundaki "ya" harfine matuftur. Dolayısıyla ifadenin anlamı şudur: "Kardeşim de benim gibi sadece kendi nefesine maliktir." Yoksa "ahî" kelimesi "nefsî" kelimesine matuf değildir. Gerçi her iki durumda da elde edilen anlam doğrudur; fakat "ahî" kelimesinin "nefsî" kelimesine matuf olması, ayetlerin akışıyla oluşan anlam atmosferiyle örtüşmüyor. Çünkü gerek Musa, gerekse Harun itaat ve emirlere uyma açısından nefislerine hükmedebiliyorlardı. Ayrıca Hz. Musa (a.s) Hz. Harun'a da bu bakımdan hükmetme gücüne sahipti. Harun, yaşadıkça Hz. Musa'nın halifesiydi. Aynı zamanda her ikisi, Allah'ın elçilerini içtenlikle dinleyip itaat eden samimi müminleri de yönlendirecek konumdaydılar.

4- *"O hâlde bizimle, o yoldan çıkmış toplumun arasını ayır."* Bu söz, üzerlerine azap indikten sonra kaçınılmaz olan ayırma veya onları kavimlerinden çıkarmaları yahut ölmeleri suretiyle ayırmaya ilişkin bir beddua değildir. Çünkü Hz. Musa (a.s) soydaşlarını, Allah'ın kendilerini vaat ettiği nimetin tamamlanması ödülünü kazanmak için gerekli olan adımları atmaya davet ediyordu. Bu ödülde ki, yüce Allah onunla İsrailoğullarına minnet ediyordu, kendilerini kurtardığını ve yeryüzünde egemen kıldıklarını vurguluyordu: *"Biz de istiyorduk o yerde ezilenlere lütfedelim, onları önderler yapalım, onları mirasçı kılalım."* (Kasas, 5) Şu ayetten de anlaşıldığı gibi, İsrailoğulları bu durumu Hz. Musa'dan (a.s) biliyorlardı: *"Ey Musa, sen bize gelmezden önce de, sen bize geldikten sonra da bize işkence edildi."* (A'râf, 129)

"Artık sen yoldan çıkmış o toplum için üzülmeye." ifadesi de buna tanıklık etmektedir. Çünkü bu ifadeden anlaşılıyor ki Hz. Musa, soydaşlarının üzerine ilâhî gazabın inmesinden endişe duyuyordu. Dolaşısıyla çölde şaşkın dolaşma cezasına çarptırılmış olmalarından dolayı üzüntü duyması beklenen bir şeydi.

"Allah buyurdu ki: Öyleyse orası onlara kırk yıl yasaklandı; yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklar. Artık sen yoldan çıkmış o toplum için üzülmeye." "Orası" ifadesindeki zamir "*kutsal toprağa*" dönüktür. Yasaklamadan maksat, tekvinî=varoluşsal yasaktır. Yani evrensel takdir kapsamındadır. Ayetin orijinalinde geçen "yetihûne" fiilinin mastarı olan "el-tîhu" kelimesi şaşkınlık anlamına gelir. "el-Ard" kelimesinin başındaki "el" takısı ise, muhatapların zihninde önceden belirginleşen anlama göndermede bulunmaktadır. "fela te'se" ifadesi Hz. Musa'nın soydaşlarının durumundan dolayı üzülmemesi için yapılan bir uyarıdır. Böylece yüce Allah, Hz. Musa'nın dua ederken soydaşları için kullandığı, "fasıklar=yoldan çıkmışlar" niteliğini onaylamış oluyor.

Dolayısıyla kastedilen anlam şudur: Kutsal toprak, yani oraya girmek ve orayı mülk edinmek onlara yasaklanmıştır. Yani, kırk yıl boyunca oraya girmemelerine hükmettik. Bulundukları yerde şaşkın şaşkın dolaşacaklar, ne uygar bir toplum olup bir yerleşim biriminde ikamet edecekler, ne de Bedeviler gibi kabilevî bir hayat yaşayacaklar. Böyle bir cezaya çarptırıldılar diye, yoldan çıkmış toplum için üzülmeye. Çünkü onlar fasıktırlar, yoldan çıkmışlardır. Suçlarının cezasını çektikleri zaman onlara üzülmek yakışmaz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Ebi Hatem Ebu Said el-Hudri'den şöyle rivayet eder: Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "İsrailoğullarından bir kimsenin hizmetçisi, bineği ve karısı olsaydı, o adam kral olarak yazılırdı."

Aynı eserde, Ebu Davud'un mürsel hadisleri topladığı "Merasil" adlı kitabından naklen Zeyd b. Eslem'in "*sizi krallar yaptı.*" ifadesiyle ilgili olarak şöyle dediği rivayet edilir: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki:

"Bundan maksat, eş, ev ve hizmetçi sahibi olmalarıdır."

Ben derim ki: Bu iki rivayetin dışında, aynı anlamı içeren başka rivayetler de aktarılmıştır. Ne var ki, ayet akışı itibariyle bu tarz bir yoruma elverişli değildir. Gerçi İsrailoğulları geleneğinde, bir evi, bir karısı ve bir hizmetçisi olan herkese kral adının verilmesi veya böylesini kral olarak yazmaları mümkün olabilir; ancak şurası açıktır ki İsrailoğullarının tümü, hizmetçilerine varıncaya kadar, bu şekilde ev, eş ve hizmetçi sahibi değildiler. Dolayısıyla, bu niteliğe sahip olanlar, içlerindeki bazı kimselerdi.

Kaldı ki bu hususta başka toplumlar ve kuşaklar da benzeri bir konumdaydılar. Ev, eş ve hizmetçi sahibi olmak bütün toplumlarda yaygın olan bir gelenektir, bu geleneği olmayan bir toplum gösterilemez. Durum böyle olunca, İsrailoğullarına özgü bir uygulama olmadığı ortaya çıkıyor. Yüce Allah'ın bunu kastederek, onları krallar yaptığından söz edip minnet etmesi de mümkün değildir. Oysa ayetin akışı, ilâhî minnetin somut örneklerini sergilemeye yöneliktir.

Bu gerçek dikkatleri çekmiş olmalı ki, bazı rivayetlerde kimi yorumlara gerek duyulmuştur. Örneğin Katabe'den şöyle rivayet edilir: "İlk kez hizmetçi edinenler İsrailoğullarıdır." Ancak bu değerlendirme tarihsel gerçeklerle bağdaşmıyor.

Şeyh Müfid, Emalî adlı eserinde kendi rivayet zinciriyle Ebu Hamza'dan, o da İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Hz. Musa (a.s) İsrailoğullarını kutsal topraklara getirdiğinde onlara dedi ki: '*Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin ve arkanıza dönmeyin, yoksa hüsrana uğrarsınız.*' Yüce Allah, kutsal toprakları onlar için yazmış olmasına rağmen '*Onlar dediler ki, 'Ey Musa! Orada zorba bir kavim var. Onlar oradan çıkmadıkça, biz oraya girmeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa, oraya gireriz.*' (Allah'tan) korkanların içinden, Allah'ın kendilerine nimet verdiği iki adam dedi ki: '*Onların üzerine kapıdan girin. Eğer oradan giderseniz, muhakkak ki siz galip gelirsiniz. Haydi eğer müminler iseniz, ancak Allah'a dayanın.*' Dediler ki: '*Ey Musa! Onlar orada olduğu sürece, biz oraya asla girmeyiz. O hâlde sen ve Rabbin gidin, savaşın; biz burada oturacağız. Musa, 'Rabbim! Ben kendimden başkasına malik değilim; kardeşim de öyle. O hâlde bizimle o yoldan çıkmış toplumun arasını ayır'* dedi. ' Kutsal toprakla-

ra girmekten kaçınınca, Allah orayı onlara yasakladı. Bunun üzerine dört fersahlık bir yerde kırk yıl boyunca şaşkın şaşkın dolaşıp durdular. Sen yoldan çıkmış o toplum için üzülme."

İmam Cafer Sadık (a.s) dedi ki: "Akşam olunca içlerinden biri, yolculuk var, diye seslenirdi. Bunun üzerine denklerini yükleyip hayvanlara özel bir âhenk okuyarak ve onları dürtükleyerek telaşa yola koyulurlardı. Şafak sökünceye kadar durmaksızın yürürlerdi. Bu sırada yüce Allah yere bir yuvarlak şeklini almasını emrederdi. Böylece sabah olunca, kendilerini akşam ayrıldıkları konaklama yerlerinde buluverirlerdi ve yolu şaşırdınız, derlerdi. Kırk yıl boyunca bu minval üzere orada bekleyip durdular. Üzerlerine kudret helvası ve bildiricin eti indiriliyordu. Yuşa b. Nun ve Kaleb b. Yufenna ile bunların oğullarının dışındaki herkes öldü. Yaklaşık kırk fersahlık alanda şaşkın bir hâlde dolaşıp dururlardı. Göç etmek istedikleri zaman elbiseleri ve ayakkabıları kuruyarak taş kesilirlerdi."

İmam şunları da ekledi sözlerine: "Beraberlerinde bir taş vardı. Taşı yere koyduklarında, Hz. Musa (a.s) asasıyla taşa vururdu ve taştan on iki pınar fışkırdı. Her kabileye bir pınar düşüyordu. Tekrar yola çıktıklarında su taşa geri dönüyordu. Taşı hayvana yükleyip yola çıkarlardı..."

Ben derim ki: Buna yakın anlamlar içeren rivayetlerin sayısı oldukça fazladır ve gerek Şîî, gerekse Sünnî kaynaklarda aktarılmıştır. Hadisin akışı içinde, "İmam Cafer Sadık (a.s) dedi ki" diye başlayan ifade başka bir rivayettir. Bu rivayetler çölde şaşkın şaşkın dolaştıkları sırada İsrailoğullarının yaşadıkları çeşitli serüvenlere işaret eden anlamlar içeriyor olmakla beraber, Allah'ın kelâmında bunları destekleyen ifadeler bulunmamaktadır. Ama aynı zamanda, Kur'ân'la çelişen anlamlar da içermemektedirler.

Hız. Musa zamanında İsrailoğullarının durumu, hayret uyandırıcıdır, hayatlarının her alanında olağanüstü gelişmelere tanık oluyorlar. Dolayısıyla yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşmalarının rivayetlerde tasvir edildiği gibi olması için hiçbir sakınca yoktur.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Mes'ade b. Sadaka'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "İmama, *"Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin."* ayetinin anlamı soruldu. Buyurdu ki: "Allah, orayı on-

lara yazdı, sonra sildi, sonra onların çocuklarına yazdı. Çocukları oraya girdiler. *"Allah dilediğini siler, dilediğini yerinde bırakır. Ana kitap O'nun katındadır."* [c.,1 s.904, h:72]

Ben derim ki: Bu anlamda bir hadis, İsmail Cu'fî aracılığıyla İmam Cafer Sadık'tan Zürrare, Hamran ve Muhammed b. Müslim aracılığıyla da İmam Bâkır'dan rivayet edilmiştir.¹ Bu rivayette İmam (a.s) kutsal toprakların yazılmasını, Hz. Musa'nın (a.s) "kutsal toprağa girin" hitabına muhatap olanlarla, oraya girenler açısından mukayese etmiştir. Dolayısıyla yerlerin yazıldığı kimseler açısından "bedâ" gerçekleştiği sonucu çıkıyor. Bununla ayetin zahirinden anlaşıldığı şekliyle "yazılma oraya girenlerle ilgilidir." anlamı arasında bir çelişki yoktur. Olay şudur:

Kırk yıl boyunca oradan yoksun bırakılıyorlar, sonra yeniden orası kendilerine bahşediliyor. Çünkü ayette hitap, anlam itibariyle İsrail toplumuna yöneliktir. Bu açıdan, kendilerine "giriş" yazılanlarla bizzat girenler birdir. Onlar bir ümmetler ve Allah kutsal topraklara girmeyi bu ümmete yazmıştı. Sonra oraya girişleri bir süre yasaklandı, ardından tekrar onlara söz konusu yerlere girmeyi bahşetti. Kişiler açısından bir başlangıç söz konusu olsa da, genelde böyle bir şeyden söz edilemez.

el-Kâfî adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Abdurrahman b. Yezid'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.a) efendimiz buyurdu ki: "Davut Peygamber (a.s) cumartesi günü ansızın öldü. Kuşlar kanatlarıyla cenazesinin üzerine gölge yaptılar. Musa İsrailoğullarının çölde şaşkın şaşkın dolaştıkları sırada öldü. Biri gökten şöyle bağırdı: Musa öldü! Hangi nefis ölmeyecek ki?!" [Füru-u Kâfî, c.6, s.111-112, h:4]

1- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.304, h:69 ve 71]

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَى آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ ۚ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٢٧﴾ لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسٍ بِإِيدَى إِلَيْكَ لِأَقْتُلَنَّكَ ۚ إِنَّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبْثَوَا بِإِثْمِي وَإِثْمَكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ ۚ وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾ فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٣٠﴾ فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْأَةَ أَخِيهِ ۚ قَالَ يَا وَيْلَتَى أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سَوْأَةَ أَخِي ۚ فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ ﴿٣١﴾ مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَءِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا ۚ وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ ﴿٣٢﴾

27- Onlara Âdem'in iki oğlunun gerçek haberini oku: Hani her biri, (Allah'a) yaklaşmak için (bir şey) sunmuşlardı da birisinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. (Ameli kabul edilmeyen, kabul edilene) "Seni öldüreceğim" demişti. (O da,) "Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder." dedi.

28- "Andolsun ki eğer sen beni öldürmek için bana elini uzatırsan, ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.

29- Ben isterim ki sen, benim günahımı da, kendi günahı-

nı da yüklenip ateş ehlinden olasın. Zalimlerin cezası işte budur."

30- Nefsi, kardeşini öldürme hususunda yavaş yavaş ona boyun eğdi; (nihayet) onu öldürdü ve böylece ziyana uğrayanlardan oldu.

31- Derken Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermesi için yeri eşeleyeyen bir karga gönderdi. (Katil kardeş) "Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim (ben)?" dedi ve böylece pişman olanlardan oldu.

32- Bundan dolayı İsrailoğullarına şöyle yazdık: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın bir canı öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de onu diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur. Andolsun elçilerimiz onlara açık deliller getirdiler; ama bundan sonra da onlardan çoğu, yine yeryüzünde aşırı gitmektedirler.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Ayetler, Âdem'in iki oğlunun kıssasını bildiriyorlar. Bu bağlamda sunu da vurgulamış oluyorlar: Kıskançlık, o denli tehlikeli bir duygudur ki, Âdem'in bir oğlunu kardeşini haksız yere öldürecek kadar çılgına çevirebiliyor. Sonuçta büyük bir hüsrana uğruyor ve derin bir pişmanlık duyuyor ki, hiçbir yararı olmuyor. Bu bakımdan ayetler, önceki ayetler grubuyla bağlantılıdır. Orada İsrailoğullarının Hz. Muhammed'in (s.a.a) elçiliğine inanmaktan kaçınmaları üzerinde durulmuştu. Ki hak içerikli mesajı kabul etmekten kaçınmalarının tek nedeni kıskançlık ve çekememezlikti. Kıskançlık böyledir; insanı, kardeşini öldürmeye sürükler, sonra onu ebediyen kurtulamayacağı bir vicdan azabının, onulmaz bir pişmanlığın, yakıcı bir yürek sızısının pençesine atar. Öyleyse bu kıssadan ibret alsınlar, kıskançlıkta ve inatla küfürleri içinde yüzmesinler.

"Onlara Âdem'in iki oğlunun gerçek haberini oku..." "Utlû=oku" fiilinin mastarı olan ve okumak anlamına gelen "tilâvet" kelimesi, "et-tulvu=takip etme" kökünden gelir. Bu şekilde isimlendiril-

mesinin nedeni, bir haberi okuyan kimsenin, haberin bazı bölümlerini, diğer bölümlerinin ardından, takip ettirerek okumasıdır. "en-Nebe" ise, yararlı ve olumlu etkiler bırakan haber demektir. "Kurban" da, kendisiyle yüce Allah'a veya bir başkasına yaklaşılmak istenen şey anlamını ifade eder. Bu kelime, yapısı itibariyle mastardır, ikili (tesniye) ve çoğul (cem) kalıbı almaz. "el-Takabbul" ise, önemseyerek, özen göstererek kabul etmek demektir. "Aleyhim=onlara..." kelimesindeki zamir, Ehlikıtab'a dönüktür. Çünkü daha önce de işaret ettiğimiz gibi, ayetlerin akışı içinde onlar kastedilmektedir.

Ayette Âdem adıyla anılan kişi, Kur'ân'ın insanlığın babası olduğunu söylediği Âdem'dir. Bazı müfessirlere göre, burada sözü edilen kişi İsrailoğullarına mensup bir adamdı. Bu adamın iki oğlu, Allah'a sundukları kurbanlar yüzünden kavgaya tutuşmuş ve biri diğerini öldürmüştü. Katilin adı Kabil veya Kain, öldürdüğünün adı da Habil'di. Bu yüzden yüce Allah, kıssanın akışı içinde, "*Bundan dolayı İsrailoğullarına şöyle yazdık...*" buyurmuştur.

Ne var ki, bu yorum üç açıdan yanlıştır:

Birincisi: Kur'ân, insanlığın babası olan zattan başka "Âdem" dışında birinden söz etmemiştir. Dolayısıyla bu insanlığın babası olan Âdem'den başkası kastedilmiş olsaydı, kıssada herhangi bir belirsizlik olmaması için buna ilişkin somut bir karineye yer verilmiş olması gerekirdi.

İkincisi: Kıssanın akışı içinde, "*Allah... bir karga gönderdi.*" gibi, yer verilen motifler, ancak düşünsel basitlik düzeyinde yaşayan yalın kavrayışlı ilkel insanın durumuyla bağdaşabiliyor. Çünkü ilkel insan, doğal algılayışıyla, yaşanan gelişmelerin toplamından oluşan deneyimler sonucu bilgi edinirdi. Bu ayet ise, açık bir şekilde katilin, cesedin toprağa gömülerek örtüleceğini bilmediğini ifade etmektedir ki, bu insanlığın babası olan Âdem'in oğullarının durumuyla örtüşüyor, İsrailoğullarına mensup bir adamın oğullarının durumuyla değil. İsrailoğulları, ulusal ölçekte de olsa, bir uygarlığa sahiptiler; toplumsal yaşam açısından deneyimler edinmişlerdi. Ölülerini gömmek gibi bir olgu-yu, herhangi bir İsrailinin bilmemesi, bu bakımdan makul değildir.

Üçüncüsü: Söz konusu görüşü savunan müfessirler, "Bu yüzden Allah, kıssanın akışı içinde, '*Bundan dolayı İsrailoğullarına şöyle*

yazdık' buyurmuştur." sözleriyle, ayetle ilgili olarak yöneltilen bir soruyu cevaplandırmak istemişlerdir. Soru şudur: Kıssanın işaret ettiği durum, yani bir insanı öldüren, bütün insanları öldürmüş gibidir; bir insanı diriltten de bütün insanları diriltmiş gibidir, hükmü bütün insanları kapsayan bir olgu olduğu hâlde, neden hükmün yazılışı salt İsrailoğullarına özgü kılınmıştır?

İşte söz konusu müfessirler bu soruya şu cevabı vermişlerdir: "Bu yüzden Allah, kıssanın akışı içinde... buyurmuştur: "Yani katil ve maktul, insanlığın babası Âdem'in oğulları değildirler ki, kıssaları da insan türünün ilk bireyleri arasında yaşanan bu olayı içermiş olsun. Aksine onlar, İsrailoğullarına mensup bir adamın çocuklarıydılar. Dolayısıyla onlara ilişkin kıssa da, özel-ulusal bir haber niteliğindedir. Bu yüzden kıssadan alınması gereken ibret de salt İsrailoğullarına özgü olarak yazılmıştır.

Ama bu yorum sorunu çözmeye yetmiyor. Soru hala zihinleri kurcalamaya devam ediyor. Çünkü bir insanı öldürmenin bütün insanları öldürmek gibi olması, bir insanı diriltmenin de bütün insanları diriltmek gibi olması, insan türünün arasında meydana gelen tüm öldürmelerle irtibatlı bir olgudur. İnsanların sadece belli bir kısmıyla sınırlandırılmaz. İsrailoğullarından önce nice adam öldürmeler olmuştur. İşaret edilen bu öldürme olayından önce de. Öyleyse bu hükmü özel bir öldürmeyle irtibatlandırmak ve belli bir kavim için öngörmek niye?

Kaldı ki, şayet durum söz konusu müfessirlerin anladığı gibi olsaydı: "Sizden kim bir canı öldürse..." şeklinde bir ifadenin kullanılmış olması daha uygun olurdu. Böylelikle, hükmün onlara özgü olduğu ancak o zaman belirginlik kazanabilirdi. Sonra, kendi içinde tutarlı olmayan bu özgü kılma olgusuyla ilintili soru yeniden gündeme gelirdi.

Oysa sorunu kökünden çözecek cevap şudur: "*Kim, bir cana... karşılık olmaksızın bir canı öldürürse...*" ifadesi, yasal bir hükümden çok evrensel bir hikmeti içermektedir. Dolayısıyla, "İsrailoğullarına yazılması"nın anlamı, bu hikmetin yararlarının ve sonuçlarının onlarla birlikte tüm insanları kuşatacak genellikte olmakla birlikte, onlara açıklanmasıdır. Tıpkı, Kur'ân'da birtakım hikmet ve öğütlerin yararlarının sırf Hz. Muhammed'in (s.a.a) ümmetine özgü kılınmamasına karşın, doğrudan onlara açıklanması gibi. Ayette, bu hikmetin onlara

açıklanmasından söz edilmesinin gerekçesi de, genel ayetler grubunun, onlara öğüt verme, onları uyarma ve Hz. Muhammed'i (s.a.a) kıskanmalarından, inatçı tutumlarını sürdürmelerinden, fitne ateşini alevlendirmelerinden, savaşımlara sebebiyet vermelerinden ve doğrudan doğruya Müslümanlara savaş açmalarından dolayı onları kınama, ayıplama ve utandırma amacına yönelik olmasıdır.

Bu nedenledir ki, *"Kim... bir canı öldürürse..."* ifadesinin devamında, şu değerlendirme cümlesine yer verilmiştir: *"Andolsun elçilerimiz onlara açık deliller getirdiler; ama bundan sonra da onlardan çoğu yine yeryüzünde aşırı gitmektedirler."* Kaldı ki söz konusu müfessirlerin, kıssadan çıkardıkları sonucu destekleyecek mahiyette herhangi bir rivayet veya tarihsel bir vakıa söz konusu değildir.

Dolayısıyla, *"Âdem'in iki oğlunun gerçek haberini..."* ifadesiyle insanlığın babası Âdem'in (a.s) kastedildiği anlaşıyor. İfadenin -haber veya oku kelimesiyle ilintili- "hakk=gerçek olarak" ifadesiyle kayıtlandırılması da gösteriyor ki, bu haberle ilgili olarak aralarında dolaşan rivayetlerde tahrif ve eksiklik söz konusuydu. Ki öyledir. Bu kıssa Tevrat'ın "Tekvin Kitabı"nın dördüncü babında yer alır. Ama burada, bir karganın gönderilişinden ve onun toprağı eşeleyişinden söz edilmez. Öte yandan Tevrat'ın anlatımıyla kıssada ulu Allah'ı bir cisim gibi görme anlayışı son derece belirgindir ki, Allah bu tür asılsız yakıştırmalardan münezzehtir, yücedir.

"Hani her biri (Allah'a) yaklaşmak için (bir şey) sunmuşlardı da birisinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti." İfadenin akışından anlaşıldığı kadarıyla, kardeşlerden her biri yüce Allah'a yaklaşmak kastiyle bir şey sunmuştu. "Kurban" sözcüğünün tesniye kalıbında kullanılmış olmaması, bu kelimenin mastar olup tesniyesinin ve çoğulunun olmamasından dolayıdır.

"Seni öldüreceğim, demişti. O da, 'Allah, sadece takva sahiplerinden kabul eder.' dedi." İlk sözü söyleyen katil, ikincisini söyleyen de maktuldür. İfadenin akışı, onların birisinin kurbanının kabul edildiğini, ötekisinin de kabul edilmediğini bildiklerini gösteriyor. Peki, bunu nereden öğrendiler? Veya hangi kanıtı dayanarak böyle bir çıkar-sama da bulundular? Ayette bu sorulara cevap olabilecek bir açıklamaya yer verilmiyor.

Şu kadarı var ki, Kur'ân'ın bir yerinde, geçmiş ümmetler devrinde veya özellikle İsrailoğulları arasında sunulan şeylerin kabul edildiklerinin, bir ateşin gelip onları yakmalarıyla anlaşıldığına ilişkin açıklamalar buluyoruz. Ulu Allah şöyle buyuruyor: *"Onlar: 'Allah bize; bize, gökten gelen ateşin yiyeceği (yakacağı) bir kurban getirmediğçe hiçbir peygambere inanmamamızı emretti' derler. Onlara de ki: Benden önce açık delillerle ve bu dediğiniz ile nice peygamberler geldi. Eğer doğru söylüyorsanız, peki onları ne diye öldürdünüz?"* (Âl-i İmrân, 183)

Bir şeyler sunmak, bugün bile Ehlikitap arasında uygulanan bir ibadettir.¹ Dolayısıyla, bu kıssada işaret edilen kurbanın kabulü de bu tarzda gerçekleşmiş olabilir. Özellikle kıssanın, bu tarz bir kurban kabulüne inanan Ehlikitab'a yönelik olduğunu göz önünde bulundurduğumuz zaman bu ihtimal daha bir güçleniyor. Artık nasıl olmuşa, hem katil, hem de maktul, birinin kurbanının kabul edildiğini, ötekisinin de kabul edilmediğini biliyorlardı.

Yine ayetin akışı, *"Seni öldüreceğim..."* diyen kişinin, kurbanı kabul edilmeyen kişi olduğunu ve bunu, içini kemiren kıskançlıktan dolayı söylediğini gösteriyor. Çünkü ortada başka bir sebep yoktur. Sonra maktul, bu tür bir sözü ve ölüm tehdidini gerektirecek şekilde kendi iradesiyle bir suç işlemiş de değildir.

Şu hâlde, katilin *"Seni öldüreceğim..."* şeklindeki tehdidi, kendi kurbanı değil de maktulün kurbanının kabul olmasından dolayı duyduğu kıskançlığın bir ifadesidir. Maktulün *"Allah sadece takva sahiplerinden kabul eder."* diye başlayan ve yüce Allah tarafından bize anlatılan sözleri ise, katilin dediklerine bir cevap niteliğindedir. Bu bağlamda öncelikle şunu söylüyor: Kurbanın kabul edilmesinde ve edilmemesinde kendisinin bir etkinliği ya da bir suçu yoktur. Bir suç varsa, o da katil tarafından işlenmiştir. Allah'tan korkup sakınmadığı için Allah, kurbanını kabul etmemek suretiyle onu cezalandırmıştır.

1- Yahudiler arasında çeşitli kurban sunma şekilleri vardır. Hayvan boğazlamak, un, yağ ve ağız (yeni doğum yapmış hayvanın memesinden sağılan ilk sütten elde edilen bir mamul) ve mevsimin ilk meyveleri gibi gıda maddelerini sunmak. Hristiyanlarsa ekmek ve şarap sunarak bunun gerçek anlamda Mesih'in etine ve kanına dönüştüğüne inanırlar.

İkincisi: Eğer katil, onu öldürmek istese ve bu amaçla ona elini uzatsa, o onu öldürmek için elini uzatmayacaktır. Çünkü Allah'tan korkup-sakinmektedir. Bu takdirde sadece katilin, hem maktulün günahını, hem de kendi günahını üstlenerek dönmesini istemektedir. O zaman ateşin ehli olacak, ki zalimlerin cezası budur.

"Allah, sadece takva sahiplerinden kabul eder." sözü, fertleri sınırlandırmaya yönelik bir ifadedir. Şöyle ki kabul, hem korunan, hem korunmayan herkesin kurbanını kapsamaz. Ya da kalb (tersine çevirme) sanatı açısından sınırlandırmayı ifade etmektedir. Öyle anlaşıyor ki, katil maktulün değil, kendi kurbanının kabul edileceğini sanıyordu. Onun iddiasına göre, bu işin takvayla bir ilgisi yoktu. Ya da yüce Allah'ın işin iç yüzünü bilmediğini, insanların olguları birbirine karıştırıp yanılgıları gibi, O'nun da gerçeği karıştırıp yanılabileceğini düşünüyordu.

Bu sözlerde, bir yandan ibadet ve kurbanların kabul olmalarıyla ilgili bir gerçeğe parmak basılıyor; öbür yandan adam öldürme, zulmetme ve kıskanma olgularıyla ilgili etkili öğütler veriliyor. Bu arada, bu tür suçları işleyen kimselerin kaçınılmaz olarak ilâhî cezalandırılmaya maruz kalacakları vurgulanıyor. Bunun, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın Rabliğinin bir gereği olduğunun altı çiziliyor. Çünkü Rablik, evrenin unsurları arasında sağlam temelli bir düzen kurmakla, amelleri adalet terazisiyle değerlendirmekle ve haksızlıkları elem verici azapla cezalandırmakla gerçekleşebilir. Bu düzenin amacı da zalimi zulümden caydırmak, değilse, kendi elleriyle kazandığı azabı, ateş cezasını tattırmaktır.

"Andolsun ki, eğer sen beni öldürmek için bana elini uzatırsan, ben... sana elimi uzatacak değilim..." İfadenin orijinalinin başındaki "lam" harfi, yemin edatıdır. "El uzatmak", birini öldürmeye ilişkin girişimlerde bulunmak, ölümüne sebebiyet verecek eylemlerde bulunmak anlamında kullanılan bir deyimdir. Burada şart cümlesinin cevabının başında, isim cümlesinin başına gelen nefiy (olumsuzlama) edatına yer verilmiştir. Ayrıca fiil yerine "bi-basitin" şeklinde sıfat kullanılmış ve olumsuzluk durumu "ba" harfiyle, açıklamaya da yeminle pekiştirilmiştir. Bütün bunlar, onun kardeşini öldürmek isteğinden fersah fersah uzak olduğunu gösterme amacına yöneliktir. Böyle bir şeyle ilgilenmek şöyle dursun, aklından bile geçirmediğini açıklamak içindir.

Ayrıca, *"Ben sana elimi uzatacak değilim..."* sözünü, *"Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım."* ifadesiyle gerekçelendirmesi de, kardeşini öldürme düşüncesinden çok çok uzak olduğu gerçeğini pekiştirici bir unsurdur. Çünkü muttakilerin, işlenen her günahı bir azapla cezalandıran âlemlerin Rabbi olan Allah'ı hatırlamaları, içlerindeki Allah korkusu duygusunu uyandırır. Bu duygu, herhangi bir zulüm işleyip bundan dolayı helâk olmalarına fırsat vermez.

Sonra maktul, *"Andolsun ki, eğer sen beni öldürmek için bana elini uzatırsan, ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim."* sözünü, haber verdiği bu olayın ifade ettiği gerçek anlam ile yorumluyor. Dolayısıyla işin özü şu şekilde belirginlik kazanıyor: Ya o, kardeşini öldürecek, dolayısıyla zalim olup günahı yüklenerek cehenneme girecek ya da kardeşi kendisini öldürecek ve o bu akıbete uğrayacaktır. Zalim kardeşini öldürmeyi, zalim olmaması durumunda nefsinin sahip olacağı mutluluğa tercih etmiyor. Aksine, kendisini öldürmek suretiyle zalim kardeşinin mutsuz olmasını, zalim olmayan kendisinin de mutluluğa kavuşmasını tercih ediyor. *"Ben isterim ki...."* sözünden maksat budur. Burada "istemek" ifadesiyle, işin iki şıklı olması durumunda şıklar arasında tercih yapma durumu kastedilmiştir.

Dolayısıyla ayet, *"eğer sen... elini bana uzatırsan..."* ifadesinin tevili niteliğinde olması bakımından, Hz. Musa ve yol arkadaşının kıssasında yaşanan bir olayı çağrıştırmaktadır. Arkadaşı karşılaştıkları bir çocuğu durduk yerde öldürünce, Musa; *"Bir can karşılığı olmadan temiz bir cana kıydın ha? Doğrusu sen, çirkin bir iş yaptın!"* (Kehf, 74) diyerek itiraz eder. Arkadaşı ise, şu sözlerle eylemini yorumlar: *"Çocuğa gelince; onun anası, babası mümin insanlardı. Bunun onlara azgınlık ve küfür sarmasından korktuk. İstedik ki, Rableri onun yerine onlara ondan daha temiz, daha merhametli birini versin."* (Kehf, 80-81)

Öyle anlaşıyor ki, maktul mutlulukla birlikte olan ölümü mutsuz bir hayata ve zalimler gurubuna katılmaya karşın istemiş, yani onu bunlara tercih etmiştir, kardeşinin kendi kötü iradesiyle bedbahtlığını gerektirse bile. Tıpkı Hz. Musa'nın arkadaşının, çocuk için mutlu bir ölümü anne ve babasının üzülmesini gerektirse bile, çocuğun azgın bir kâfir olarak hem kendisini, hem de anne babasını saptırarak yaşaması-

na tercih etmesi gibi. Üstelik yüce Allah, buna karşılık olarak anne ve babasına ondan daha temiz, daha merhametli bir çocuk bahşetmiştir.

Adam, yani Âdem'in (a.s) maktul oğlu, Allah'ı bilen bilgin bir muttakidir. Muttaki oluşunu, *"Allah sadece korunanlardan kabul eder."* sözünden anlıyoruz. Bu ifade, takva sahibi oluşuna dair bir iddia içermektedir. Yüce Allah da bu sözü reddetmeksizin naklederek onayladığını göstermiştir. Allah'ı bilen bir bilgin oluşunu ise, *"Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım."* ifadesinden anlıyoruz. Burada Allah'tan korktuğunu iddia etmiş, yüce Allah da olduğu gibi aktarmakla onayladığını göstermiştir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Kulları içinde ancak bilginler, Allah'tan korkarlar."* (Fâtır, 28) Dolayısıyla yüce Allah'ın onun söylediği *"Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım."* sözünü aktarıp onaylaması, onu ilimle nitelendirmesi anlamına gelir. Nitekim Hz. Musa'nın yol arkadaşını da bu şekilde nitelendirmiştir: *"Ona katımızdan bir ilim öğretmiştik."* (Kehf, 65)

Âdem'in maktul oğlunun ne kadar bilgin bir kimse olduğunu, azgın kardeşine söylediği hikmet dolu, güzel öğütlerle bezeli sözleri göstermektedir. O, tertemiz bir karakter ve berrak bir fitrattan kaynaklanan şu gerçeği açıklamıştır: "İnsanlar ileride çoğalacak, beşer doğaları gereği farklı topluluklara ayrılacaklardır. Kimileri muttaki, kimileri de zalim olacaktır. Bütün insanların olduğu gibi bütün âlemlerin Rabbi birdir. Bu Rab, plânlaması ve yönetimiyle onlara egemendir. O'nun sağlam ve sarsılmaz evrensel düzeninin bir gerçeği, adalet ve iyiliği sevip hoşnut olması, zulüm ve azgınlıktan hoşnut olmayıp öfke duymasıdır. Bunun bir gereği de insanın takva sahibi olması, Allah'tan korkmasıdır. Din dediğimiz de budur zaten. Kimi davranışlar ibadet ve kurban şeklindedir, kimisi de günah ve zulüm niteliklidir. İbadetler ve kurbanlar, ancak takva destekli oldukları zaman kabul edilirler. Günahlar ve zulümler, zalimlerin omuzlarına vebal yükleri olup binerler. Bu da, başka bir hayatın olmasını, bu hayatta, önceki hayatta işlenen amellerin karşılığının eksiksiz verilmesini ve zalimlerin cezasının da cehennem ateşi olmasını gerektirmektedir."

Görüldüğü gibi, bunlar dinî bilgilerin temelini, dünyevî ve uhrevî bilgilerin ana hatlarını içeren açıklamalardır. Bu salih kul, bunları,

karga kendisine öğretmedikçe bir şeyi toprağa gömerek saklamanın mümkün olduğunu bilmeyecek kadar cahil olan kardeşine, gayet hikmetli bir üslupla açıklıyor. Kardeşiyle konuşurken "Beni öldürmek istediğinde, kendimi senin kollarına bırakacağım, kendimi savunmayacağım ve ölümden sakınmayacağım." demiyor. Bilâkis, "Ben seni öldürmeyeceğim." diyor.

"Zalim olup cehennem halkından olman için ne şekilde olursa olsun senin ellerinle öldürülmeyi istiyorum." da demiyor. Çünkü hayatta birinin sapmasına ve mutsuzluğuna neden olmak, fıtrat yasasına göre zulümdür, sapıklıktır. Bu konuda hukuk sistemleri arasında bir farklılık yoktur. Yalnızca şunu söylüyor: "Elini beni öldürmek için uzatırsan, bunu isterim, tercih ederim."

Bu kıssayla ilgili olarak yapılan bir değerlendirmenin dayanaksızlığı da böylece ortaya çıkmış oluyor. Diyorlar ki: Âdem'in iki oğlundan katil olanı, zulüm ve saldırganlıkta aşırı gitmiştir. Maktul olanı ise, aşırı derece de edilgen davranıp zulmü kabullenmek hususunda aşırı gitmiştir. Zalim olanla konuşmamış, kendini savunmak suretiyle karşılık vermemiştir. Tersine, canını ona teslim etmiş, kendisini öldürme isteğine, *"eğer sen... elini uzatırsan..."* demek suretiyle boyun eğmiştir.

Bu değerlendirmenin dayanaksızlığı şudur: Maktul, "Kendimi savunmayacağım, bana istediğini yapman için kendimi koyuvereceğim." demiş değildir. Sadece "Seni öldürmeyi istemiyorum" demiştir. Ayette ise onu öldürürken, bilerek kendini savunmadığına ilişkin bir açıklama yoktur. Belki de onu arkadan, haince bir pusu kurarak vurmuştur. Ya da kendini savunmuş, gerekli tedbirleri almışken öldürülmüştür.

Yine bu kıssaya ilişkin yorumlardan birinde deniyor ki: Maktul, sonsuz azaba uğramak suretiyle mutsuz olsun diye kardeşinin kendisini öldürmesini istediğini, böylece mutlu olacağını belirtmiş ve şöyle demiştir: *"Ben isterim ki sen, benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip ateş ehlinde olasın!"* Bu yaklaşım, ibadet ve takva ehli görünümüne bürünen bazı insanların tutumuna benzer. Bunlar, görevlerinin dünyadan eletmek çekip ibadet etmekten ibaret olduğunu düşünürler. Bir zalim onlara zulmedecek olursa, bir haksızlıkta bulunursa, zalimin kendi zulmünün günahını yüklediğine, hakkını savunması gerekmediğine, sadece sabretmesi ve sabrının ecrini beklemesinin yeterli

olduğuna inanırlar! Kuşkusuz bu, bir cehalet örneğidir. Çünkü böyle bir davranış, günaha yardımcı olmanın ta kendisidir. Bu konuda yardım edenle yardım edilen ortak sorumluluğa sahiptir. Sadece zalim olan, her iki günahı yüklenmez.

Bu yorumun dayanaksızlığı şuradan gelir: Maktulün, *"Ben isterim ki sen, benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip ateş ehlinden olasın!"* sözü, daha önce açıkladığımız tarzda bir takdirî anlama dayanmaktadır.

Bu iki problemin çözümü amacına yönelik bazı çürük açıklamalar yapılmıştır ki, bunları burada zikretmeye değmez.

"Ben isterim ki sen, benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip ateş ehlinden olasın!" Yani bazılarının açıkladıkları gibi, "Benim ve kendi günahınla dönesin." Ragıp el-İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde diyor ki: "el-Bevâ kelimesi, etimolojik olarak, bir şeyi oluşturan parçaların yer bakımından eşit oluşunu ifade eder. 'en-Nebve' ise, bunun tam aksini, yani bir yerin parçalarının uyumsuzluğunu, girintili, çıkıntılı oluşunu ifade eder. Bir yer, konaklayan kimse açısından uyumsuz, girintili çıkıntılı değilse ona, 'Mekanun bevâun' (düz yer) derler. 'Bevve'tu lehu mekanen' yani, yeri düzelttim. Parçaları uyumlu hâle geldi."

Ardından şöyle diyor: *"Ben isterim ki sen, benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip..."* Yani, bu hâl üzere olasın. "Enkertü batileha ve bu'tu bi-hakkiha" denir (yani batılını inkâr ettim ve hakkını üstlendim)." Müfredat'tan alınan alıntı burada sona erdi. Şu hâlde kelimeyi "dönmek" şeklinde açıklamak, kelimenin asıl anlamı değil de anlamının gereği ile yapılan bir açıklamadır.

Şu hâlde, *"benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip."* ifadesinden maksat, haksız yere öldürülen kişinin günahının, katilin günahlarına eklenmesi, böylece katilin iki günahı da üstlenmesidir. Buna göre maktul, üzerinde hiçbir günah yükü olmadan Allah'ın huzuruna çıkar. *"Benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip."* ifadesinden anlaşılan budur. Bunu destekleyen rivayetler olduğu gibi, aklî değerlendirme de bunu destekler niteliktedir. Kitabımızın ikinci cildinde amellerin hükümleri hakkında açıklamada bulunurken, bu hususa da bir parça değinme imkânını bulduk.

Ancak bu yorumla ilgili olarak şöyle bir problem çıkıyor karşımıza: Bunun anlamı bir insanın başkası tarafından işlenen bir günahın sorumlu tutulmasıdır. Akıl da bunun aksine hükmetmektedir. Nitekim yüce Allah, "*Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez.*" [Necm, 38] buyurmuştur.

Bu problemi şu şekilde aşmak mümkündür: Burada teorik akla ilişkin bir hüküm söz konusu değildir ki, böyle bir şey olmaz, diye kestirip atılsın. Bilâkis pratik akla ilişkin bir hüküm duruyor karşımızda. Pratik akılsa, değişip değişmeme hususunda insan topluluklarının çıkarlarına uyar. Dolayısıyla toplum, bir insan tarafından işlenen bir eylemi, bir başkası tarafından işlenmiş gibi değerlendirip onun sorumluluk hanesine yazabilir. Ya da birinden sâdır olan fiili, ondan sâdır olmamış gibi algılayabilir. Söz gelimi, bir kimse bir adam öldürse, toplumun da öldürülen kimseden alacağı olsa, katil bunları topluma ödemek zorundadır. Çünkü toplumun zayı olan haklarını katilden alması caizdir. Veya örneğin bir kimse topluma baş kaldırsa, bozgunculuk yapsa, kamu güvenliğini tehlikeye düşürse, toplum bu asi insanın bütün iyiliklerini hiç olmamış gibi değerlendirebilir. Vs.

İşte bu gibi durumlarda toplum, mazlum insan tarafından işlenen bütün kötülükleri zalimin günah yükleri olarak görür. Zalim insan, mazlumin günah yükünü, kendi nefsinin günahı olarak yüklenir, başkasının değil. Çünkü zalim insan, başkasına uyguladığı zulüm ve kötülük aracılığıyla bu günahları kendi mülkiyetine geçirmiştir. Bir insanın başkasının mülkiyetinde olan bir malın bedelini ödeyerek satın alması gibi. Yeni sahibin söz konusu şey üzerindeki tasarrufları, ilk sahibinin bir süre o şeye sahip olması için, engellenemez. Çünkü bu başkasına intikal etmiştir.

Aynı şekilde, "*Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez.*" [Necm, 38] sözü de, sırf zaman olarak günahı işleyen kimse başkasıdır diye, katil kimsenin sorumlu tutulmasına engel oluşturmaz. Aynı zamanda, yeni bir nedenden dolayı günah yükünün bir başkasına intikal etmesinin caiz oluşu da, "*Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez.*" sözünün de yararsız ve işlevsiz hâle gelmesini ifade etmez. Aynı şekilde, bir mülkün satış veya başka bir muamele sonucu el değiştirmesini caiz görmek de, "Bir Müslüman'ın malı, gö-

nül hoşnutluğuyla vermesi dışında bir başkasına helâl olmaz." hadisinin işlevsiz olması anlamına gelmez.

Bazı müfessirler demişlerdir ki: "*Benim günahımı da, kendi günahını da*" ifadesinden maksat, "beni öldürmen durumunda, işlediğin öldürme günahı ve bundan önce işlediğin günah"tır. Bu görüş İbn-i Mesud, İbn-i Abbas ve başkalarından aktarılmıştır. Bazılarına göre de maksat şudur: Beni öldürmenin günahı ile, kurbanının kabul edilmesine neden olan günahı... Bu görüş de Cubbaî'den ve Zeccac'dan nakledilmiştir. Yine diğer bazılarına göre de maksat, beni öldürmenin günahı ile bütün insanları öldürmüş gibi olmanın günahıdır.

Ayetin lafzı itibariyle, bu çıkarsamaların hiçbirine ilişkin bir kanıt elde etmemiz mümkün değildir. Aklî değerlendirme yoluyla da buna ilişkin bir sonuca varılmaz.

Kaldı ki, iki günahın karşılıklı zikredilmesi, her ikisinin katile yüklenmesi ve birinin maktulün günahı, diğerinin de katilin günahı olarak isimlendirilmesi, bu çerçevede açıklığa kavuşmuyor.

"Nefsi, kardeşini öldürme hususunda yavaş yavaş ona boyun eğdi; (nihayet) onu öldürdü ve böylece ziyana uğrayanlardan oldu." Ragıp el-İsfahanî "el-Müfredat" adlı eserinde şöyle der: "et-Tav'u" kelimesi, boyun eğmek, bağlanmak demektir. Bunun karşısı "el-kurhu" istememek, eğilim göstermemektir. "Taât" da "tav'u" gibidir; fakat daha çok, emredilenlere uyma, çizilen çerçevelerde hareket etme anlamında kullanılır. Dolayısıyla, "*Nefsi... ona boyun eğdi.*" ifadesi, nefsi onun için gerekçeler hazırladı, nefsi ona isteyerek ram oldu, bağlandı gibi bir anlam taşımaktadır. "Tavvaat" kelimesi, "etâet" fiilinden daha güzel anlamı ifade edicidir. Araplar, "Tavvaat lehu nefsu" (nefsi onu itti) ifadesini, "Tebbet an keza nefsu" (nefsi falan şeyi kabul etmekten kaçındı.) ifadesinin karşılığı olarak kullanırlar." Müfredat'tan aktarılan özet alıntı burada sona erdi.

Aslında "tavvaat" kelimesi, boyun eğmek ve öneride bulunmak anlamını kapsıyor, demek istemiyor. Onun demek istediği, "et-tatvi" kalıbının tedriciliğe delâlet etmesidir. İtaatin bir kez oluşa delâlet etmesi gibi. Nitekim ifal ve tef'il kalıpları genel olarak, bu anlamı ifade ederler. Buna göre, ayette geçen "et-tatvi" kelimesi, vesveseler ve fısıldamalar sonucu nefsi tedricî olarak istenen fiili işlemeye yöneltmek

anlamına gelir. Böylece nefis, sürekli empozeler sonucu isteğe bağlı olarak boyun eğip, eksiksiz bir itaat gerçekleştirmiş olur. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde ediyoruz: Nefsi ona boyun eğdi, emrine uydu. Kardeşini öldürme hususunda tedricî olarak isteğini kabul etti. Bu bakımdan, "*kardeşini öldürme*" ifadesi, emredilen şeyin, emrin yerine konulmasına bir örnek oluşturmaktadır. Nitekim "falan şeye yönelik emre uydu" yerine, "falan şeye uydu." ifadesi kullanılmaktadır.

Bazıları, "tavvaat" kelimesi "süsledi, çekici kıldı." anlamına gelir; dolayısıyla, "*kardeşini öldürme*" ifadesi, cümle içinde "mef'ulu bih" konumundadır, demişlerdir. Diğer bazılarına göre de, sözcük "tâvaat" anlamındadır. Yani kardeşini öldürme hususunda nefsi ona itaat etti. Dolayısıyla, "öldürme" kelimesinin orijinali [katle], cer harfinin hazfedilmesi dolayısıyla mansuptur. Ayetin anlamı buna göre açıktır.

Bazıları, "*ziyana uğrayanlardan oldu.*" ifadesinin orijinalinde geçen "esbahe" fiilinden hareketle, onun kardeşini geceleyin öldürdüğünü söylemişlerdir. Ancak söylendiği gibi "esbaha" sabahladı, "emsa" akşamladının karşıtı olarak etimolojik yapısı itibariyle böyle bir anlam ifade ediyor olsa da Arap geleneğinde bu sözcük, etimolojik aslı göz ardı edilerek "sare=oldu" anlamında kullanılır. Kur'ân'da buna ilişkin birçok örnek gösterebiliriz: "*O'nun nimetiyle kardeşler oldunuz.*" (Âl-i İmrân, 103), "*İçlerinde gizlediklerine pişman oldular.*" (Mâide, 52) Dolayısıyla bu ayet bağlamında, sözcüğün asıl anlamının kastedildiğini kanıtlamanın imkânı yoktur.

"Derken Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermesi için yeri eşeleen bir karga gönderdi." Ayetin orijinalinde geçen "yebhesu" fiilinin mastarı olan "el-bahsu" sözcüğü, toprakta bir şeyi aramak anlamına gelir. Daha sonra her türlü araştırma için kullanılır olmuştur. Mecma-ul Beyan tefsirinde böyle geçer. Yine ayetin orijinalinde geçen "yuvârî" fiilinin mastarı olan "el-muvarat" kelimesi, örtmek demektir. Kendini örtünme anlamında kullanılan "Tevârî" ise, buradan gelir. "el-Vera" da bu kabildendir; bir şeyin ötesi, arkası anlamında kullanılır. "es-Sev'etu", insanın tiksindiği çirkin, ayıp şey anlamına gelir. "el-Veyl", helâk demektir. "Ya veyleta", helâk anında söylenen bir ünlemdir. "el-Acz=acizlik, çaresizlik" yapabilirliğin karşıtıdır.

Ayetin akışı, katilin bir süre, yaptığı işin şaşkınlığıyla bocaladığını, başkasının bunu öğrenmesinden çekindiğini, maktulün cesedinin başkaları tarafından görünmemesi için nasıl bir tedbir alacağını bilemediğini gösteriyor. Nihayet yüce Allah, bir karga gönderir de, ona nasıl davranacağını gösterir. Şayet karganın gönderiliş ve yeri eşeleyişiyle onun kardeşini öldürüşü eşzamanlı olsalardı, *"Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim (ben)?"* sözünün bir anlamı kalmazdı.

Yine ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla, karga yeri eşeledikten sonra oraya bir şey saklamış. Çünkü ayetin zahiri, karganın ona bir şeyin nasıl saklanacağını göstermek istediğini vurgulamaya yönelikti, nasıl yeri eşeleyeceğini göstermeye değil. Sırf eşelemek de ona bir şeyi nasıl gizleyeceğini anlatmak bakımından yetersizdi. Çünkü katil, henüz ilkel bir düşünce düzeyindeydi. Zihni henüz araştırma yapma kapasitesine erişmemişti. Böyle bir insan, kendiliğinden aralarında kaçınılmaz bir bağıntı bulunmayan yeri eşeleme olayından, yere bir şey saklama eylemine zihinsel olarak adapte olabilir mi? Dolayısıyla, karganın yeri eşeledikten sonra oraya bir şey gömdüğünü görünce, gömme eylemine intikal edebilmiştir.

Kuşlar arasında karganın özelliği, avladığı hayvanların ve topladığı tahıl tanelerinin bir kısmını toprağa gömerek depolamasıdır. Gerçi onun gibi toprağı eşeleyen başka kuşlar da vardır; ancak onlar tahıl tanesi ve solucan gibi şeyler aramak için eşelerler, bir şeyler saklamak için değil.

Yukarıda "liyuriyehu= göstermesi için" fiilindeki zamiri "karga"ya döndürmüş olmamız, ayetin anlamının gerektirdiği bir durumdur. Çünkü zamiri döndürebileceğimiz en yakın isim odur. Bununla beraber bazıları, zamirin yüce Allah'a dönük olduğunu söylemişlerdir. Bunun bir sakıncası olmamakla beraber, uzak bir ihtimal olduğu da görülmektedir. Her iki durumda da anlam doğru olur.

"Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da... aciz miyim (ben)?" sözü de, karganın bir şeyi gizlemek için baş vurduğu yöntemin aslında ne kadar basit olduğunu gördüğü için söylemiştir. Çünkü, karganın yaptığı gibi yeri eşeledikten sonra, bir şeyi gizleyebileceğini görmüştür. Bunu eşeleme ile gizleme arasındaki bağıntının açıklığı

dolayısıyla algılamıştır. Bundan dolayı, daha önce böyle bir şeyi akıl edememenin üzüntüsünü duymuş, kardeşinin cesedini gömmek için bir yöntem düşünmeyi ihmal etmiş olmaktan dolayı pişman olmuştur. Nihayet, karga sayesinde bir şeyi gömmenin en yakın yönteminin yeri eşelemek olduğunu anlamıştır. Bu pişmanlığı şu sözlerinden algılıyoruz: *"Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim (ben)?"*

Burada olumsuzlayıcı soru (istifham-i inkârî) yöntemiyle, kendisiyle nefsi arasında geçen bir konuşma hikaye ediliyor. İfadenin açılımı, olumsuzlayıcı bir soru şeklinde ve şöyledir: "Sen şu karga kadar olamadın ki kardeşinin cesedini gizleyesin?" Cevap da şu şekilde belirginleşiyor: "Hayır." Sonra bir daha olumsuzlayıcı tarzda bir soru yöneltiliyor: "Şu hâlde niçin bunu düşünemedin? Bu kadar açık bir yönteme başvurmayı akıl edemedin? Sebepsiz yere bu süre zarfında kendini mutsuz kıldın?" İşte bu soruya verilecek bir cevap yoktur. Bu aynı zamanda bir pişmanlığın ifadesidir. Pişmanlık, insana özgü ruhsal bir etkilenmedir. İçsel bir acı duymadır. Bir menfaatin elden kaçmasına veya bir zararın görülmesine yol açacak şekilde birtakım sebeplere sarılmayı ihmal ettiğini gözlemlemesi sonucu insana arız olan duygusal bir durumdur. Dilersen şöyle de diyebilirsin: Pişmanlık, bazı imkânlardan yararlanmayı ihmal ettiğini hatırlayan insanın etkilenmesidir.

İnsanın içine düştüğü bu psikolojik durum, insanların bilmesini istemediği zulümleri yaptığında yakalandığı durumdur. Cüzleri arasında sağlam bir bağlantı bulunan bir düzen doğrultusunda hareket eden toplumun kabul edemeyeceği işlerdir. Dolayısıyla, meydana geldikleri sırada insanlardan gizlenseler dahi, toplumun olumsuzladığı etkilerinin çok geçmeden gün yüzüne çıkmaları kaçınılmazdır. Zulmeden suçlu insan, yaptığı zulmün, işlediği suçun, toplumsal düzen tarafından benimsenmesini, içselleştirilmesini ister; ama bunun doğal-sosyal düzen tarafından benimsenmesi mümkün değildir.

Bu, zehirli bir yiyeceği veya içeceği yiyip ya da içip, hiçbir şey olmadan sindirim sistemince sindirilmesini isteyen bir adamın davranışına benzer ki, sindirim sisteminin söz konusu zehirli yiyecek veya içeceği sindirmesi mümkün değildir. Zehirli yiyecek veya içeceğin mideye gönderilmesi mümkün olsa da bunun belirtilerinin ortaya çık-

masının şaşmaz bir süresi, aşılmaz bir bekleme anı vardır. Unutma ki Rabbin gözetleme yerindedir.

Bu sırada insan, plânlamasının eksikliklerini görür, gözetleyip denetleyebilme imkânına sahip olduğu hâlde gereken önlemi almamış olduğunu fark eder ve pişman olur. Geri dönüp birini onarsa, bir gediği kapatsa, bir başkası bozulacak, bir başka delik açılacaktır. Allah onu tanıkların huzurunda utanç verici bir duruma düşürünceye kadar bu böyle devam eder. Bu açıklamadan şu sonuca varıyoruz: *"ve böylece pişman olanlardan oldu."* ifadesi, kardeşinin cesedini gömmemektен dolayı duyduğu pişmanlığa yönelik bir işarettir. Onun aslında kardeşini öldürmekten pişman olduğu da söylenebilir ki, uzak bir ihtimal değildir.

ALGILAMA VE DÜŞÜNME ÜZERİNE

Âdem'in iki oğlunun yaşam öyküsünün bu kesiti, yani; *"Derken Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermesi için yeri eşeleleyen bir karga gönderdi. 'Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim ben?' dedi ve böylece pişman olanlardan oldu."* ayeti, türü arasında bir benzeri bulunmayan tek bir ayettir. Bu ayette, duyu organlarının algılarından yararlanılan insanın durumu somutlaştırılıyor. İnsanın, algılama yoluyla eşyanın niteliklerini, özelliklerini kavradığı anlatılıyor. Ardından insanın bu algılarını, hayata ilişkin amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik düşüncenin malzemeleri hâline getirdiği dile getiriliyor. Ki bu, bilimsel araştırmaların vardığı şu sonucu haklı çıkarıyor: İnsanın sahip olduğu bilgiler algılara ve sezgilere dayanır. Ve bu, anma ve fitrî bilgi teorisini savunanların tezlerine aykırı bir söylemi ifade eder.

Bunu biraz daha açacak olursak: İnsanı, sahip olduğu bilgi formları yani tasarım ve yargı nitelikli, tikel veya tümel olanı, çeşitli nitelikler arz eden bilgileri ve kavrayışlarıyla birlikte gözlemlediğimiz zaman, insanların en cahilinin, anlama ve düşünme kapasitesi bakımından en zayıf bile olsa, birçok formlara ve büyük bir yekûn tutan bilgilere sahip olduğunu görürüz. Öyle ki bunları neredeyse saymak mümkün olmayacaktır. Daha doğrusu, âlemlerin Rabbinden başka kimse bunların sayısını bilemez.

Çokluğuna ve istatistiklerin kapasitesini aşmasına rağmen, insanın dünya hayatı boyunca sürekli arttıkları, geliştikleri de gözlemlenen bir olgudur. Süreci geriye doğru işletmek mümkün olsa, yavaş yavaş azalıp sonunda sıfıra dayandığını görürüz. İnsan, bilgi namına hiçbir şeye sahip olmayan bir varlık olarak belirginleşir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İnsana bilmediğini öğretti."* (Alak, 5)

Bu ayette verilmek istenen mesaj; Allah, insana bilmediğini öğretir, bildikleri hususunda ise insanın Allah'ın eğitimine ihtiyacı yoktur, değildir. Çünkü şurası göz ardı edilemez bir gerçektir ki, hangisi olursa olsun, insanın sahip olduğu bilgi, varoluşunu olgunlaştırma ve hayatı çerçevesinde yararlanma sürecinde ona yol göstericilik yapma işlevini görür. Doğal uyarılmalar ve etkilenmeler sonucu cansız varlık türlerinin vardıkları hedefe, canlı varlıklar -bu arada insan oğlu- da bilgi aydınlığıyla ulaşır. Bu demektir ki bilgi, hidayetin nesnel karşılıklarından biridir.

Yüce Allah, birçok ayette hidayet olgusunu mutlak olarak kendisine nispet etmiştir: *"Her şeye yaratılışını verip sonra onu doğru yola iletendir."* (Tâhâ, 50), *"O ki her şeyi yarattı, düzenledi. Ve O ki her şeyin miktarını, biçimini belirleyip hedefini gösterdi."* (A'lâ, 2-3) Algılama ve düşünme yoluyla yol göstermenin bir türüne işaret edilen bir diğer ayette de şöyle buyruluyor: *"Yahut karanın ve denizin karanlıkları içinde size yol gösteren kim?"* (Neml, 63) Önceki bölümlerde, "hidayet" in anlamına ilişkin bazı açıklamalara yer vermiştik. Kısacası her bilgi hidayet ve her hidayet de Allah'tan olduğuna göre, insan sahip olduğu tüm bilgileri, Allah'ın eğitmesiyle öğrenmiştir.

"Allah sizi, hiçbir şey bilmediğiniz durumda annelerinizin karınlarından çıkardı; size iştme, gözler ve gönüller verdi ki şükredesiniz." (Nahl, 78) ayeti, bu açıdan, *"İnsana bilmediğini öğretti."* (Alak, 5) ayetine yakın bir anlam içermektedir.

İnsan davranışları ve bunlarla ilgili Kur'ân ayetleri üzerinde eş zamanlı olarak durup düşündüğümüz zaman, insanın sahip olduğu teorik bilgilerin, yani eşyanın özelliklerine ilişkin bilgilerin ve bunların birer yansıması olarak beliren aklı marifetlerin başlangıcı olarak sezgi ve algıdan kaynaklandıklarını görürüz. Allah, insana eşyanın özelliklerini bu yolla öğretiyor. *"Derken Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermesi için... bir karga gönderdi."* ayeti bunu açıklıyor.

Şu hâlde, cesedin nasıl gömüleceğini göstermek için karganın gönderilişinin Allah'a nispeti, gömmenin nasıl olacağının bilinmesinin de O'na nispet edilmesi anlamına gelir. Gerçi karga, kendisini gönderenin Allah olduğunun bilincinde değildi. Aynı şekilde Hz. Âdem'in (a.s) oğlu da, düşünme ve öğrenme yeteneğini yönlendiren bir yönlendiricinin farkında değildi. Karganın nedenselliğinin ve yeri eşelemesinin onun öğrenmesiyle ilintisi, yüzeysel bir bakış açısına göre, insana dünya ve ahiret işleriyle ilgili yöntemleri öğreten diğer tesadüfî yöntemler gibi, tesadüfî bir nedensellikti.

Ancak insanı yaratan ve hayattaki hedeflerini gerçekleştirmek için ilmî olgunlaşmaya yönelten yüce Allah'tır. Yüce Allah, evrene öyle bir düzen egemen kılmıştır ki bu düzen, bilgi aracılığıyla olgunlaşmayı gerektirici niteliktedir. İnsan evrenin parçalarıyla kurduğu ilişkiler ve etkileşimler sonucu bilgi edinme imkânını bulmaktadır. Dolayısıyla insan, hayattaki hedeflerini gerçekleştirmesine yardımcı olacak bilgiyi, eğitimi evrenden alır. Kargayı ve başka şeyleri göndererek insanın bir şeyler öğrenmesini sağlayan Allah'tır. O hâlde O, insanın öğreticisidir.

Bu anlama yakın ifadeler içeren benzer ayetlerin sayısı çoktur: *"Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz av köpeklerini..."* (Mâide, 4) Bu ayette yüce Allah, insanların bildiklerini ve avcı hayvanlara öğrettiklerini, Allah'ın kendilerine öğrettiği şeyler olarak nitelendiriyor. Oysa, o bilgileri ya başka insanlardan öğrenmişler ya da bizzat kendileri düşünerek icat etmişlerdir. *"Allah'tan korkun, Allah size öğretiyor."* (Bakara, 282) Oysa onlar elçiden öğreniyorlardı. *"Yazıcı Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın."* (Bakara, 282) Oysa bir katip, bildiklerini diğer bir katipten öğrenir. Fakat bütün bunlar, yaratılış düzeninde ve evrensel plânlama çerçevesinde öngörülen olgulardır. Dolayısıyla bunlar aracılığıyla elde edilen ve insanın olgunlaşmasına katkıda bulunan bilgiyi, bu sebepler aracılığıyla Allah öğretir. Tıpkı bir öğretmenin öğrencilerine söz ve empozeyle, bir katibin söz ve kalemle bildiklerini öğretmesi gibi.

Sebepler dünyasında yüce Allah'ın kendisine nispet ettiği olguları bu şekilde algılamak gerekir. Çünkü onların yaratıcısı Allah'tır. Allah ile yarattığı varlıklar arasında sebepler yer alır. Bunlar, zahiri işlevleri itibariyle sebeptirler, bir şeyin varoluşunun gerçekleşmesini sağlayan

aletlerdirler. Dilersen şöyle de diyebilirsin: Bunlar, varlığı her yönüyle ve her tarafıyla sebeplerle ilintili varlığın koşullarıdır. Söz gelimi, Amr ve Hind'den olma Zeyd'in varoluşunun koşulu, öncesinde Amr ve Hind'in olmaları, bunların evlenmeleri ve aralarında cinsel birleşmenin olmasıdır. Aksi takdirde, varsayılan Zeyd olmayacaktır. Gören bir gözle görmenin koşulu, önceden gören bir gözün olmasıdır. Benzeri şeylerde de durum aynıdır.

Bir kimse, sebepleri olumsuzlayarak, onları geçersiz kılarak Allah'ı birlediğini iddia eder, O'nun mutlak kudretini olumsuzlamak ve acizliği olumsuzlamak bakımından bunun çok daha etkili olduğunu ileri sürerse, bunun yanında, arada sebeplerin varlığının zorunlu olduğunu savunmanın yüce Allah'ın yaratma hususunda, adeta iradesiz imiş gibi, özel bir yol izlemek zorunda olduğu anlamına geldiğini söylese, farkında olmadan kendisiyle çelişkiye düşmüş olur.

Kısacası, insanların duygu organları aracılığı ile bir şekilde algıladıkları eşyanın özelliklerini onlara öğreten Allah'tır. Allah, bunları duyu organları aracılığıyla öğretir. Bunun yanında yerde ve gökte bulunan her şeyi onların hizmetine sunmuştur: *"Göklerde ve yerde bulunan şeyleri, kendinden bir lütuf olarak size boyun eğdirdi."* (Câsiye, 13)

Hiç kuşkusuz, bu boyun eğdirme, insanın bir şekilde onlar üzerinde tasarrufta bulunup onları hayattaki hedeflerine ulaşmanın ve beklentilerini gerçekleştirmenin araçları olarak kullanmasından başka bir şey değildir. Diğer bir ifadeyle yüce Allah, onlardan yararlansın diye, göklerde ve yerde bulunan her şeyi insanın varoluşuyla irtibatlandırmıştır. İnsanı da bunlar üzerinde nasıl tasarrufta bulunacağını, onları nasıl kullanacağını ve nasıl aracı edineceğini kavrasın, algılasın diye düşünme yeteneğiyle donatmıştır. Bu çıkarsamamızın kanıtları şu ayetlerdir: *"Görmedin mi Allah, yerdekileri ve emriyle, denizde akıp giden gemileri sizin buyruğunuza verdi."* (Hac, 65) *"...Size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar yarattı."* (Zuhruf, 12) *"...Onların ve gemilerin üstünde taşınırsınız."* (Mü'min, 80) Buna benzer daha birçok ayeti örnek göstermek mümkündür.

Ayetlerin ifade tarzları son derece ilginçtir: İnsan yapımı olan geminin varlığı Allah'a nispet ediliyor. Geminin ve hayvanların yaptığı taşıma işi de öyle. Gemilerin denizde akıp gitmeleri de O'na nispet

edilerek zikrediliyor. Oysa, gemilerin yüzmeleri doğrudan deniz akıntısıyla, rüzgarın esişiyle veya buhar gibi şeylerle ilintilidir. Sonra bütün bunlar, O'ndan insanın lehine bir boyun eğdirme olarak isimlendiriliyor. Çünkü yüce Allah'ın iradesinin gemiler ve yerde ve gökte benzeri işlevi gören hayvanlar üzerinde bir tür egemenliği vardır, onları öngörülen hedeflere yöneltir.

Kısacası, yüce Allah, insana algıladığı şeyler üzerinde düşünme yeteneğini bahşetmiştir, ki o bu düşüncesi aracılığıyla kendisi için öngörülen olgunlaşma hedefine yönelir. Varlıklar âlemindeki olgulara ilişkin teorik bilgileri yani, nazarî ve kesbî bilgileri nedeniyle bu öngörülen amaçları gerçekleştirme çabası içine girer. Yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"Size işitme, gözler ve gönüller verdi ki şükredesiniz."* (Nahl, 78)

Yapılması ve yapılmaması gereken şeylerle ilintili pratik bilimlere gelince, bu alanda belirleyici olan Allah'ın ilham etmesidir, algı yeteneğinin ya da teorik aklın bu hususta bir etkinliği olmaz. *"Nefse ve onu biçimlendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını ilham edene andolsun ki, nefsinin yücelten kazanmış, onu alçaltan da ziyana uğramıştır."* (Şems, 7-10) *"Sen yüzünü Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah'ın yaratma kanununa (fitrat) ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilmez. İşte doğru din odur."* (Rûm, 30) Bu ayetlerde, yapılması gerekenlerin, yani iyiliğin ve yapılmaması gerekenlerin, yani kötülüğün bilinmesi, ilâhî ilhamla, yani Allah'ın kalbe telkinde bulunmasıyla elde edilen bir durum olarak değerlendirilmiştir.

Dolayısıyla insanın elde ettiği bilgiler, ilâhî yol göstericiliğin yansıması ve ilâhî yol göstericilikle gerçekleşmiştir. Ancak bunların da tür olarak farklılık arz ettiklerini görüyoruz. Eşyanın dışsal özellikleri söz konusu olduğunda yüce Allah'ın, bunları öğrenme hususunda insanı yönelttiği yol, algılama yeteneğidir. Tümel-düşünsel bilgiler söz konusu olduğunda, bunlara ulaşmanın yolu, ilâhî bağış ve boyun eğdirmedir. Aynı zamanda algı yeteneğinin de işlevsel olması, bu durumu olumsuzlamaz ya da insan, bu bağlamda hiçbir şekilde ilâhî boyun eğdirmeden müstağni olmaz. Salih ya da fasit amellerle, takva ve günahla ilintili pratik bilimlere gelince; bunun yolu ilâhî ilhamdır, kalp-

lere telkin etmesidir, fitrat kapısını açmasıdır.

Özü itibariyle ilhama dayanan üçüncü kısmın işlevsel olarak başarılı olması ve beklenen sonuçları vermesi, ikinci kısmın salih oluşuna, doğru ve tutarlı bir zemine dayanmasına bağlıdır. Nitekim aklın doğru ve tutarlı bir etkinlik göstermesi de insanın takva ve fitrî dini açısından dosdoğru bir çizgide hareket etmesine bağlıdır. Yüce Allah, konuyla ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Sağduyu sahiplerinden başkası düşünüp öğüt almaz."* (Âl-i İmrân, 7) *"Allah'a yönelenden başkası ibret almaz."* (Mü'min, 13) *"Gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz, ilkin ona inanmadıkları gibi."* (En'âm, 110) *"Nefsini aşağılık yapan beyinsizden başka, kim İbrahim dininden yüz çevirir?"* (Bakara, 130) Demek isteniyor ki, aklını ifsat edip, onu normal çizgisinden saptıranlardan başkası fitratın gerektirdiği eylemleri yapmaktan kaçınmaz.

Akl ile takva arasındaki bu gerektiriciliği pratikte de gözlemlemek mümkündür. Hiç kuşkusuz, insanın teorik gücünde bir anormallik varsa hakkı hak olarak, batılı da batıl olarak algılayamaz. Bu bakımdan hakka sarılmanın ve batıldan kaçınmanın gerekliliğini de sezinleyemez, yüce Allah tarafından bu yönden bir ilhama da muhatap olamaz. Söz gelişi, dünya hayatının ötesinde bir hayatın olduğuna inanan bir kimse, ahiret hayatı açısından en iyi azık konumunda olan dinî takva duygusunun ilham edilmesini algılayamaz.

Aynı şekilde, insanın fitrî dini bozulur ve dinî takva duygusuyla beslenmezse, şehvet (çekici güç) gazap (itici güç), sevgi veya nefret gibi içsel algı güçlerinin dengesi bozulur. Bu güçlerin arasındaki denge durumunun bozulmasıyla birlikte, teorik kavrama gücü, istenen düzeyde bir işlevsellik görmez.

Kur'ân'ın, insanlar arasında dinî bilgileri yayma ve onlara yararlı bilgiyi öğretme amacına yönelik açıklamaları bu tarzda devam eder. Bu bağlamda bilgileri edinmek için belirginleştirdiği yöntemleri esas alır. Söz gelimi, algılanmaya elverişli özelliklere sahip olgular, unsurlar söz konusu olduğunda, açık bir ifadeyle duyu organlarına hitap eder. Mesela, *"Görmedin mi?, Görmüyorlar mı?, Gördünüz mü?, Görmez misiniz?"* gibi ifadeler içeren ayetleri buna örnek gösterebiliriz.

Maddî tümel olgularla ilintili aklî-soyut tümel olgular ya da fizik âleminin ötesi söz konusu olduğunda, duyular açısından madde ve

maddî çevrenin dışında gaybî olgular bile olsalar, aklın işlevi kesin belirleyici görülür. Dünya ve ahiret hayatına ilişkin olguları içeren ayetlerin genelini buna örnek gösterebiliriz. Bu gibi ayetlerde, özellikle *"akleden bir kavim için..."*, *"Düşünen bir kavim için..."*, *"Hatırlayan bir kavim için..."* ve *"derin kavrayış sahibi bir kavim için..."* gibi ifadelere yer verilir.

Amel, takva ve günahlar bağlamında hayır, şer, yarar ve zarar gibi olgularla ilintili pratik önermeler söz konusu olduğunda, bu sefer ilâhî ilham esas alınır. İnsanın içsel ilham algılamasını anımsatıcı olgulara dikkat çekilir. *"Bu, sizin için daha hayırlıdır..."*, *"Onun kalbi günahkârdır."*, *"O ikisinde günah vardır."*, *"Günah ve haksız yere azmadır."*, *"Allah hidayet vermez..."* gibi ifadeler kapsayan ayetleri buna örnek gösterebiliriz. Hiç kuşkusuz bu tespitimiz, üzerinde durup düşünmeye değerdir.

Bu tespitten hareketle öncelikle şunu anlıyoruz: Kur'ân-ı Kerim, duyu organlarının algılamasını ve deneyimi esas alanların yöntemlerini yanlış bulur. Bunlar, bilimsel araştırmalarda, salt aklın yargılarını olumsuzlarlar. Kur'ân'ın açıklamalarında öncelikle önem yüce Allah'ın birliğine, yani tevhit ilkesine verilir. Sonra açıklanan ve insanlara sunulan tüm gerçek bilgiler bu temele dayandırılır. Bilindiği gibi, duyu organlarının algılama kapasitesinden en uzak meselelerden biri de tevhittir. Maddî olgulardan uzak ve salt aklın yargılarıyla ilintilidir.

Kur'ân, söz konusu gerçek bilgilerin fitrat menşeli olduklarını açıklar: *"Sen yüzünü, Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah'ın yaratma kanununa (fıtrata) ki, insanları ona göre yaratmıştır."* (Rûm, 130) Buna göre, insan yaratılışı, bu tür bilgi ve kavrayışlara kaynaklık eden bir varoluş şeklidir. Yaratılışının değişmesinin bir anlamı yoktur; elbette bizzat değişim de bir yaratma ve var etme olursa o başka. Mutlak olarak var etmeyi değiştirmek, yani varolan hükmü geçersiz kılmak ve iptal etmek tasavvur edilecek bir anlam değildir. İnsanın buna gücü yetmez; fıtratına yerleştirilen bilgileri iptal edemez ve hayat için fıtratın kesin yolundan başka bir yol izleyemez.

Pratik hayatta, fıtratın hükümlerinden sapma olarak gözlemlenen durumlar, fıtratın hükümlerinin iptal edilmesi anlamına gelmezler; bilâkis hükümlerin ve gerektiği gibi ve gereken yerlerde kullanılmaması

olarak değerlendirilmelidirler. Tıpkı bir atıcının, atışı esnasında hedefi tutturmaması gibi. Hiç kuşkusuz atış aleti ve diğer malzemeler, öz doğaları gereği isabet etme özelliğine sahip kılınmışlardır. Fakat bunların kullanımında yanılmalar, hedeften saptırabilir onları. Bıçak, testere, matkap ve iğne gibi aletler bir motora yanlış monte edilirlse, kesme, delme ve biçme gibi fitrî işlevlerini görürler; ama istenen şekilde değil. Bunların fitrî işlevlerinden sapmalarına gelince; söz gelimi, testere ile dikiş yapılması, testerenin iğne gibi kullanılması, dikişin bıçkı hâline getirilmesi, işte bu, imkânsızdır.

Bazı grupların bilimsel yöntemlerinin doğruluğunu kanıtlamak için ileri sürdükleri delillerin geneli üzerinde düşünüldüğü zaman bütün bunlar açık bir şekilde ortaya çıkar. Örneğin diyorlar ki: Salt aklî araştırmalarda ve duyu organlarının algılama alanlarından uzak öncüllerin bileşiminden ibaret olan kıyaslarda yanılma payı çok olur. Salt aklî meselelere ilişkin ihtilafların çokluğu da bunu gösterir. İnsanın içine sinmediği için bunlara güvenmemek gerekir.

Yine bazıları somut algı ve deney yöntemlerinin doğruluğunu kanıtlamak için diyorlar ki: Algılama, zorunlu olarak eşyanın özelliklerini kavramayı sağlayan bir alet konumundadır. Özel şartlarıyla birlikte herhangi bir objede bir belirti algılanır, sonra bu belirti, söz konusu şartlarla birlikte aynı objede tekrar tekrar gözlemlenirse, her defasında, önceki gözleme göre bir farklılık ve ayrıtlık gözlemlenmezse, bu, objenin özelliğidir, tesadüfî bir ilinti değildir. Çünkü tesadüf kesin olarak devamlılık göstermez.

Yukarıda sunulan iki kanıt, görüldüğü gibi, duyu organlarının algısına ve deneye dayanmanın zorunluluğunu ve salt aklın yönteminden uzak durmanın gerekliliğini kanıtlama amacına yöneliktir. Bununla beraber, her iki kanıtta da esas alınan önermeler, algı ve deney dışı aklî önermelerdir. Sonra da, bu aklî önermelere dayanarak, aklî önermeleri esas alan yaklaşımları geçersiz kılma çabası içine girmişlerdir. Dedik ya: Fitrat, kesin olarak iptal edilemez. Yalnızca insan, fitratı kullanmada yanlışlık yapar! Bu değerlendirme de buna ilişkin bir örnektir.

Bundan daha da kötüsü, yasal hükümlerin ve yürürlüğe konulan kanunların belirlenmesinde deneyim esaslı bir yöntemin izlenmesidir. Örneğin bir hüküm konulur ve bu hüküm insanlar arasında uygulan-

rak, istatistik veya başka bir yolla, bu hükmün iyi sonuçlarının olup olmadığı sınıanır. Şayet uygulandığı alanlarda, genel olarak iyi sonuçlar alınır, değişmez, uyulması zorunlu bir yasa hâline getirilir. Aksi takdirde, bu hüküm bir yana bırakılır, yeni bir hükmün denenmesine girişilir. Kıyas ve istihsan yoluyla hüküm belirlemek de en az bunun kadar hatalı ve kötü bir yöntemdir.¹

Kur'ân, bu değerlendirmelerin ve anlayışların tümünü yanlış sayar, geçersiz kılar ve şeriat kapsamında konulan hükümlerin apaçık ve fitrat menşeli olduklarını ortaya koyar. Kur'ân'a göre, genel olarak takva ve günah olguları ilâhî ilham menşeli bilgilerdir. Bunların ayrınıtlarının vahiyy kanalıyla öğrenilmesi gerekir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bilmediğin bir şeyin ardına düşme."* (İsrâ, 36) *"Şeytanın adımlarını izlemeyin."* (Bakara, 168)

Kur'ân, fitrat yasasıyla uyumlu olarak konulan şeriatı "hak" diye isimlendirir. Örneğin şöyle buyurur: *"...Beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere hak kitapları indirdi."* (Bakara, 213) *"Zan ise haktan hiçbir gerçek kazandırmaz."* (Necm, 28) Nasıl kazandırsın ki, zanna tâbi olma durumunda, her zaman için sapıklık olan batılın kucağına düşme tehlikesi vardır?! Nitekim şöyle buyurur: *"Haktan sonra sapıklıktan başka ne var?"* (Yûnus, 32) Yine şöyle buyurmuştur: *"Allah saptırdığını yola getirmez."* (Nahl, 37) Yani, sapıklık insanı hayra ve mutluluğa ulaştırmaya elverişli bir yol değildir. Dolayısıyla hakka ulaşmak amacıyla batılı, adalet sağlamak adına zulmü, güzelliği elde etmek için kötülüğü, takva duygusuna sahip olmak uğruna günahı bir yol olarak izleyen kimse, yanlış bir yola girmiştir.

Ayrıca yeni baştan, kendiliğinden kanun koymaya, yasa icat etmeye kalkışmıştır ki, insanın kesinlikle böyle bir yetkisi yoktur. Eğer böyle bir şey mümkün olsaydı, zıt şeylerin özellikleri bazında pratize edilme imkânını bulurdu. Birbirine zıt olan şeyler, yek diğerinin işlevini ve etkinliğini yerine getirme misyonunu icra ederdi.

1- Fıkıh bilimi bağlamında kıyas, istihsan ve fakihlik sezgisi dediğimiz olgular, yeni baştan hüküm koymanın değil, ilâhî hükümleri ortaya çıkarmanın yöntemleridir. Ve bunlar usûl-ü fıkıh biliminin alanına girerler.

Kur'ân-ı Kerim, bilimsel-düşünsel yöntemi iptal etmeyi, fitrî mantığı bir yana bırakmayı esas alan "anma" yöntemini de geçersiz sayar. Ki daha önce buna değindik.

Aynı şekilde Kur'ân, insanlar açısından, Allah korkusuyla at başı gitmeyen düşünceyi de sakıncalı kabul eder. Bu konuda da genel bir açıklamaya daha önce yer verdik. Bu yüzden, Kur'ân'ın dinsel yasaları öğretirken, açıkladığı hükümleri ahlâkî faziletlerle ve övgüye değer hasletlerle desteklediğini görürüz. Kur'ân'ın bunu yaparken güttüğü amaç, söz konusu ahlâkî faziletleri ve övgüye değer hasletleri anımsatarak insanın iç dünyasındaki takva duygusunu uyandırmak, böylece hükmün anlaşılması ve derin kavranması hususunda insanı takviye etmektir. Bunun örneklerini aşağıdaki ayetlerde görmek mümkündür:

"Kadınları boşadığınız zaman bekleme sürelerini bitirdiler mi, birbirleriyle maruf bir biçimde anlaştıkları takdirde, kendilerini kocalarına nikâhlamalarına engel olmayın. İşte içinizde Allah'a ve ahiret gününe inanan kimseye bununla öğüt verilir. Bu sizin için daha iyi ve daha temizdir. Allah bilir de siz bilmezsiniz." (Bakara, 232), "Fitne kalkmayıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya dek onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse, artık zalimlerden başkasına karşı düşmanlık yoktur." (Bakara, 193), "Namazı kıl. Çünkü namaz, kötü ve iğrenç şeylerden meneder. Elbette Allah'ı anmak daha büyüktür. Allah ne yaptığınızı bilir." (Ankebût, 45)

"Bundan dolayı İsrailoğullarına şöyle yazdık: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın bir canı öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de onu diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur." Mecma-ul Beyan tefsirinde "el-ecl"in "cinayet" anlamına geldiği belirtilir. Ragıp el-İsfehanî de el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "el-Ecl", sonradan olmasından korkulan cinayet demektir. Dolayısıyla her "ecl" cinayet, ama her cinayet "ecl" değildir. Araplar: "Fealtu zalike min eclihî" (Bunu onun için yaptım) derler." Müfredat'tan alınan alıntı burada sona erdi.

Daha sonra bu kelime, bir şeyin gerekçesi anlamında kullanılmıştır. Araplar, "Min eclî keza" derler. Yani, falan şey, benim fiilimin sebebidir. Belki de bu kelimenin gerekçe anlamında kullanılması, ilk

kez cinayet ve suç konularıyla ilintili olarak söz konusu olmuştur. Tıpkı, "Esae fulanun ve min ecli zalike eddebtuhu bid-darb= Falan adam kötülük yaptı. Ben de onu terbiye etmek için dövdüm" dememiz gibi. Yani, benim onu dövmem, onun işlediği suçtan, kabahattan -ki, yaptığı kötülüktür- kaynaklanıyor. Ya da, işlediği kötülük olan suçtan ileri geliyor. Daha sonra kayıtsız olarak gerekçe anlamında kullanılmış ve "Ezûruke min ecl-i hubbî leke ve li-ecli hubbî leke=Seni sevdiğimden ve seni sevdiğim için seni ziyaret ediyorum" gibi ifadelerde yer almaya başlamıştır.

İfadenin akışından anlaşıldığı kadarıyla, "*Bundan dolayı...*" ifade-siyle, önceki ayetlerde anlatılan Âdem'in iki oğlunun kıssasına işaret ediliyor. Demek isteniyor ki, bu korkunç olayın meydana gelmiş olması, İsrailoğullarına şunları, şunları yazmamıza neden oldu. Bazılarına göre, "*Bundan dolayı...*" ifadesi, önceki ayette geçen "*ve böylece pişman olanlardan oldu.*" ifadesiyle ilintilidir. Yani, bu, onun pişmanlığına neden oldu. Bu değerlendirme, "*Allah size ayetleri böyle açıklıyor ki, düşünesiniz. Dünya ve ahiret hakkında. Ve sana öksüzlerden soruyorlar.*" (Bakara, 219- 220) ayetlerinde örneği olduğu gibi, kendi içinde pek de uzak değildir. [Bu ayetin başlangıcında yer alan "*fîd-dünya vel-ahireti=dünya ve ahiret hakkında*" ifadesi önceki ayetin sonundaki "*tetefekkerûne=düşünesiniz*" ifadesiyle ilintilidir.] Fakat bunun için, "*İsrailoğullarına şöyle yazdık...*" ifadesinin sözün girişi olması gerekir ki, Kur'ân'ın ifade tarzının belirgin özelliği, az önce yer verdiğimiz Bakara suresindeki ilgili ayette ve benzerlerinde olduğu gibi, bu tür ifadeleri başlangıç "vav"ı (vav-ı istinaf) ile başlatmasıdır.

"*Bundan dolayı...*" ifadesinin, Âdem'in iki oğlunun kıssasına işaret ediş şekline gelince, bu kıssa, insan türünün karakteristik bir özelliğinin, hevaya ve ellerinde olmayan özellikleri dolayısıyla insanlara kin beslemekten ibaret olan haset duygusuna tâbi olmak olduğunu gösteriyor. İşte bu özellik, en basit bir meselede insanı, yüce Rablık makamına karşı çıkmaya, yaratılışın amacını bir kenara bırakmaya yöneltebilir. Kendi hemcinsini, hatta öz kardeşini öldürmeye itebilir.

Hiç kuşkusuz insanlar, teker teker bir türün bireyleri, bir gerçeğin fertleridirler. Bütün bireyler insanlık adına neye sahipseler, bir tanesi de aynısına sahiptir. İnsanlığın bütünü, bireylerin birer birer taşıdıkları

özellikleri taşır. Yüce Allah, bireyleri yaratmakla, kuşakları çoğaltmakla, özelliği sadece küçük bir zaman diliminde yaşamak olan bu gerçeğin kalıcı olmasını dilemiştir. Bu gerçeğin sürekliliğini istemiştir. Şöyle ki, sonradan gelenler, önceden gelenlere ulaşsın ve Allah'ın arzında O'na ibadet edilsin.

Dolayısıyla, öldürme yoluyla bir insan bireyini yok etmek, yaratılış sistemini bozmak ve yüce Allah'ın insanlık için öngördüğü amacı geçersiz kılmaktır. Yaratılış sistemi ve insan varoluşunun amacı ise, bireylerin çoğalması ve kuşakların birbirlerinin yerini almasıyla kalıcılık sağlar. Nitekim Âdem'in maktul oğlu da kardeşine hitap ederken bu gerçeğe işaret etmiştir: *"Ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım."* Âdem'in maktul oğlu bu sözyle, haksız yere adam öldürmenin rubûbiyetle savaşmak anlamına geldiğine işaret etmiştir.

İnsan, basit bir sebepten dolayı zulüm işleyecek tıynetle olduğu için onun bu tıyete dayalı olarak işlediği suçlar, gerçek anlamda rubûbiyetin egemenliğinin ve insanlığın genel yaratılış amacının iptali olarak yorumlanmıştır. Bu ayetten önce yüce Allah'ın işaret ettiği gibi, İsrailoğullarının karakteristik özellikleri arasında kıskançlık, kibir, hevaya tâbi olma ve hakkı inkâr etmek gibi olumsuz nitelikler yer alıyor. Nitekim bununla ilgili kıssaları önce anlatmıştı. Bu yüzden yüce Allah onlara, bu korkunç zulmün gerçek mahiyetini ve ifade ettiği anlamı büyük bir itina ile anlattı. Bu bağlamda, bir insanı öldürmenin, katında bütün insanları öldürmek kadar ağır bir suç, buna karşılık bir insanı diriltmenin, katında bütün insanları diriltmek kadar büyük bir iyilik olduğunu vurguladı.

Bu hükmün bu şekilde İsrailoğullarına yazılması, her ne kadar yaptırım gücü olan bir yasal yükümlülük niteliğine sahip olmasa da, konum ve yaklaşım itibarıyla yasal açıdan ağırlaştırma niteliğinden de büsbütün uzak değildir. Dünya ve ahirette ilâhî gazap ve öfkeyi gerektirici bir işlevinin olduğuna, böylece işaret edilmiş oluyor.

Özetleyecek olursak, cümlelerin ifade ettiği anlam şudur: İnsan, en basit bir sebepten dolayı böylesine korkunç bir zulmü işleme karakterine sahip olduğundan ve İsrailoğullarının karakteristik özellikleri de bilindiğinden, onlara bir cana kıymanın mahiyetini açıkladık ki, adam

öldürmede aşırı gitmekten kaçınınsınlar. Bu amaçla elçilerimiz onlara apaçık belgeler getirdiler, fakat onlar bundan sonra da yeryüzünde aşırı tutumlarını sürdürdüler.

"Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın bir canı öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir." ifadesinde yüce Allah, bir cana karşılık olarak birini öldürmeyi, yani kisası genel yargının dışında tutmuştur. Ki kisası öngören hükmü içeren ayet şudur: *"Öldürmede kisas size farz kılındı."* (Bakara, 178) Yine yeryüzünde bozgunculuk yapmanın karşılığı olarak birini öldürmek de istisna edilmiştir. Buna ilişkin hükme de şu ayet işaret etmektedir: *"Allah ve Elçisiyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışanların cezası..."* (Mâide, 33)

"Keennema=gibidir" ifadesiyle dikkat çekilen konuma gelince, bunu yukarıda şöyle açıkladık: Birey olarak insanın yaşayan ve ölen bir olgu olarak taşıdığı gerçekliği, insanlık da taşımaktadır. Çünkü insanlık, bireyleriyle, kısımlarıyla ve bütünüyle bir tek gerçeklikten ibarettir. Bu bakımdan bir tek kişiyle, birçok kişi arasında herhangi bir fark yoktur. Bu itibarla, bir tek insanı öldürmek, bütün insanları öldürmek; aynı şekilde bir tek insanı diriltmek de bütün bir insanlık türünü diriltmek konumundadır. Ayet-i kerimenin üzerinde durduğu husus da budur.

Bu ayetle ilgili olarak iki problem öne sürülmüştür. **Birincisi:** Bütün insanları öldürmeyi, bir insanı öldürme konumuna indirgeme, amacın çürütülmesine yol açar. Çünkü amaç, adam öldürmenin günah ve etki bakımından önemini ve büyüklüğünü vurgulamaktır. Bunun doğal gereği de, öldürülen kişilerin sayısı arttıkça önemin de artmasıdır. Bir kişinin öldürülmesini, herkesin öldürülmesi gibi algılamak, birden fazla öldürmelerin karşılığının olmamasını, artı bir cezanın olmamasını gerektirir. Çünkü bir kişi on adamı öldürse, bu öldürülenlerin bir tanesinin öldürülmesi, herkesin öldürülmesi anlamına gelir. Bu durumda, geriye kalanlara karşılık olabilecek bir değer kalmaz.

"On kişiyi öldürmek, on kere herkesi öldürmek gibidir. Herkesi öldürmek de, herkes kadar herkesi öldürmek gibidir." demekle yukarıdaki problemi çözmüş olmayız. Çünkü bu değerlendirme, cezanın sayısının katlanmasına dönüktür. Oysa, problemin ifadesi için kullanılan üsluptan bunu anlamamız mümkün değildir. Kaldı ki, herkes, bi-

reylerden meydana gelen bir olgudur. Bu bireylerin her biri de, diğer bireylerle birlikte oluşturdıkları topluma, yani herkese denktir. Bu, sonsuza kadar sürer. Dolayısıyla bu tür bir bütünün anlamı olmaz. Çünkü kendine ait bir bireyi yoktur. Bireysiz toplum da düşünülemez.

Öte yandan yüce Allah, *"Kim kötülük getirirse, sadece onun dengiyle cezalandırılır."* (En'âm, 160) buyuruyor.

İkincisi: Bir kişinin öldürülmesinin, herkesin öldürülmesine denk olması, bununla söz konusu bir kişiyi de kapsayan herkesin öldürülmesi kastedilirse bu birin, kendisinin ve başkasının toplumundan ibaret olan bir topluma eşit olmasını gerektirir ki, böyle bir şey kesin olarak muhaldir. Eğer böyle bir sözle, söz konusu birin dışındaki herkesin öldürülmesi kastedilirse, bunun anlamı, bir kişiyi öldüren kimse ondan başka kimseleri öldürmüş gibidir. Ki bu, bir söz için yakışık almaz bir anlamdır, amacı bozucudur. Özellikle zulmün ne büyük bir günah olduğunu vurgulama amacına yönelik bir ifade açısından bu durum daha belirgindir. Ayrıca *"bütün insanları öldürmüş gibidir."* ifadesinin, bir istisnaya yer verilmeksizin mutlak bırakılmış olması böyle bir ihtimali ortadan kaldırmaktadır.

Sonra böyle bir problemin de, "Burada kastedilen, ceza açısından denkliktir ya da cezanın kat kat arttırılmasıdır." şeklindeki açıklamalarla ortadan kalkmayacağı da açıktır.

Bu iki probleme vereceğimiz cevap şudur: *"Kim... bir canı öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir."* ifadesi, bütün insanların tek bir insanî gerçeklik bakımından bir olduklarına yönelik bir kinayedir. Bu gerçeklik bağlamında bir insanla, bütün insanlar birdir. Bu bakımdan, insanların birinde somutlaşan insanlık gerçeğine yönelen bir kimse, herkeste somutlaşan insanlık gerçeğine yönelmiş gibidir. Örneğin su, ayrı ayrı kaplara konulsa, bu kaplardan birinde bulunan suyu içen kimse, su içmiş olur. Su olması hasebiyle suya yönelmiştir. Bütün kaplarda bulunan su, su olmak noktasında suya herhangi bir katkıda bulunmuş olmazlar. Dolayısıyla bütün suyu içmiş gibidir.

Şu hâlde, *"Kim... bir canı öldürürse..."* ifadesi, benzetme kalıbında bir kinayedir. Bu bakımdan yukarıdaki iki problem ortadan kalkmış olurlar. Çünkü iki problemin dayanağı, benzetmenin basit veya kinaye dışı olduğu varsayımdır. Buna göre benzerlik noktası, benzeyenin sa-

yısının artmasıyla orantılı olarak artar. Bu nedenle bu esnada bir kişiyle herkes eşit tutulursa, anlam bozulur ve problem baş gösterir. Tıpkı; falan kavmin bir kişisi, aslanlardan bir tane gibidir. Onlardan bir tanesi, düşmanı kapmak ve cesur olmak bakımından tümü gibidir, denilmesi gibi.

"Kim de onu diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur." ifadesine gelince; bu konuda söyleyeceğimiz, önceki cümle ile ilgili sözlerimizden farklı olmayacaktır. Hiç kuşkusuz, ifadede geçen "yaşatma" akıl erbabının literatüründe, boğulmakta olan birini kurtarmak ve bir esiri serbest bırakmak gibi bir anlamı ifade eder. Nitekim yüce Allah, bir insanın hakka yöneltilmesini diriltme olarak nitelendirmiştir: *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar içerisinde yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse..."* (En'âm, 122) Buna göre, bir insanı imana yönelten kimse, onu diriltmiş olur.

"Andolsun elçilerimiz onlara açık deliller getirdiler." Bu ifade, ayetin baş tarafına matuftur. Demek isteniyor ki: Onlara elçilerimiz apaçık belgelerin desteğinde geldiler, onları adam öldürmekten ve benzeri yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya yönelik davranışlardan sakındırdılar.

"Ama bundan sonra da onlardan çoğu, yine yeryüzünde aşırı gitmektedirler." Bu ifade, açıklamanın akışını bütünleyici niteliktedir. Bunun eklenmesiyle, açıklamadan beklenen sonuç elde edilmiş oluyor. Ki bu sonuç onların bozguncu, büyüklük taslama ve dik başlılık yapma hususunda bir kavim olduklarının anlaşılmasının sağlanmasıdır. Deniliyor ki: Biz onlara adam öldürmenin ne denli ağır bir suç olduğunu açıkladık. Bu amaçla birtakım belgeler eşliğinde elçilerimizi gönderdik. Elçiler onlara açıklamalarda bulundular, onları uyardılar. Ama onlar buna rağmen, dik başlı ve büyüklenici tavırlarında ısrar ettiler. Öteden beri yeryüzünde bozgunculuk yaptılar ve hala bu bozguncu tavırları sürmektedirler.

İsraf, yani aşırı gitmek, insanın yaptığı her işte maksadın dışına çıkması ve sınırı aşması anlamına gelir. Bununla beraber, Ragıb'ın el-Müfredat'ta dediği gibi, genellikle harcamalarla ilgili olarak kullanılır: *"Ve harcadıkları zaman, ne israf ederler, ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisinin arasında dengeli olur."* (Furkan, 67)

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Tefsir-ul Ayyâşî'de Hişam b. Salim, Habib Sicistanî'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "Âdem'in iki oğlu Allah'a yaklaşmak için bir şey sunup, birininki kabul edilip, diğerininki kabul edilmeyince, -İmam dedi ki: Habil'in sunduğu şey kabul edildi; ama Kabil'inki kabul edilmedi- Kabil'in içinde şiddetli bir kıskançlık duygusu yerleşti ve Habil'e saldırdı. Sürekli onu gözetliyordu, yalnız yakalayıp, Âdem'in görmediği bir sırada onu öldürmeyi amaçlıyordu. Nihayet böyle bir anda üzerine atlayıp öldürdü. Kıssaları ve öldürme olayından önceki konuşmaları Kur'ân'da anlatılmıştır..." [c.1, s.306-309, h:77]

Ben derim ki: Bu rivayet, kıssayla ilgili en güzel rivayetlerdendir. Oldukça uzun olan bu rivayette İmam, "Bundan sonra Âdem'in Hibe-tullah (Şis) adlı oğlunun dünyaya gelmesini, Hz. Âdem'in ona vasiyette bulunmasını ve bu vasiyetin peygamberler arasında yürürlüğe konulmasını" açıklamıştır. Biz, inşallah uygun bir yerde bu rivayeti aktaracağız. Bu rivayetten anlaşıldığı kadarıyla Kabil Habil'i pusu kurarak ve kendini savunmasına fırsat vermeyerek öldürmüştür. Daha önce de açıkladığımız gibi, böylesi konuyla ilgili değerlendirmemize uygundur.

Biliniz ki, rivayetlerde Âdem'in oğullarının adları Habil ve Kabil, bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ta da, Habil ve Kayin şeklinde geçer. Ancak Tevrat, bu konuda kanıt olarak ele alınamaz. Çünkü Tevrat, durumu bilinmeyen bir insana dayanıyor, birtakım tahriflere de maruz kalmıştır.

Tefsir-ul Kummî'de deniliyor ki, bize babam anlattı, o da Hasan b. Mahbub'dan duymuş, ona Hişam b. Salim anlatmış, ona Ebu Hamza Sumali, Süveyr b. Ebi Fahita'dan aktarmış ki, Ali b. Hüseyin'in (a.s) Kureys'den bazı adamlarla şöyle konuştuğunu duydum: "Âdem'in iki oğlu kurban sunarlarken, biri sahibi olduğu en semiz koçu sundu, diğeri de bir demet başak sundu. Koç sahibinin, yani Habil'in kurbanı kabul edildi; ama diğerininki kabul edilmedi. Kabil bu olay karşısında öfkelen-di. Habil'e dedi ki: 'Allah'a andolsun ki seni öldüreceğim.' Bunun üzerine Habil şöyle dedi: *Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder. Andolsun ki, eğer sen beni öldürmek için bana elini uzatırsan, ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben*

âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben isterim ki sen benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip ateş ehlinde olasın. Zalimlerin cezası işte budur."

"Derken, nefsi ona kardeşini öldürme hususunda boyun eğdi. Fakat onu nasıl öldüreceğini bilmiyordu. İblis geldi, kardeşini nasıl öldüreceğini öğretti. Dedi ki: 'Kafasını iki taşın arasına koyup parçala.' Böylece kardeşini öldürdü. Ama ne yapacağını bilmiyordu. Bu sırada iki karga geldi. Bu kargalar vuruşmaya başladılar. Nihayet biri ötekini öldürdü. Sonra sağ kalanı, pençesiyle yeri eşeledi ve öbürünü oraya gömdü. Bunu gören Kabil, '*Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim (ben)?' dedi ve böylece pişman olanlardan oldu.*' Bir çukur kazdı ve kardeşini oraya gömdü. Ölülerini toprağa gömmek geleneği bu ilk örnekten itibaren başlamış oldu."

"Kabil babasının yanına döndüğünde, babası Habil'i yanında göremedi. Âdem dedi ki: 'Oğlumu nerede bıraktın?' Kabil şu cevabı verdi: 'Beni onun başında çoban olarak mı gönderdin?' Âdem dedi ki: 'Benimle kurban yerine gel.' Kabil'in yaptığı işle ilgili olarak Âdem'in içine bir kuşku düşmüştü. Kurban yerine ulaştıklarında Âdem, Kabil'in Habil'i öldürdüğünü anladı. Âdem Habil'in kanını kabul eden toprağı lânetledi. Âdem'e Kabil'i lânetlemesi emredildi. Gökten Kabil'e şöyle seslenildi: 'Kardeşini öldürdüğün gibi, lânete uğradın.' İşte bu yüzden toprak kanı çekmez."

"Âdem oradan döndü ve kırk gün kırk gece Habil için ağladı. Oğlunun acısına dayanamaz hâle gelince, durumu Allah'a şikayet etti. Bunun üzerine Allah ona, 'Ben sana bir oğul bağışlayacağım. Bu oğul Habil'in yerine geçecektir.' diye vahyetti. Derken Havva temiz ve kutlu bir oğul doğurdu. Doğumun üzerinden yedi gün geçince Allah ona şöyle vahyetti: 'Ey Âdem! Bu oğul benden sana bir bağış, bir hibedir. Onun adını Hibetullah (Allah'ın bağışı) koy.' Âdem, oğluna Hibetullah adını verdi."

Ben derim ki: Bu rivayet kıssa ve onunla ilgili olaylar üzerine aktarılan rivayetler içinde orta çizgiyi temsil eder özelliktedir. Bununla beraber, metninde karışıklık da yok değildir. Söz gelimi, metinden anlaşıldığı kadarıyla Kabil Habil'i ölümle tehdit ediyor, ama onu nasıl öldüreceğini bilemiyor. İblis -Allah'ın lâneti üzerine olsun- ona karde-

şinin kafasını taşla ezmesini telkin ediyor. Gerek Ehlişünnet, gerekse Şia kanallarında aktarılan başka rivayetler de var. Bunların içerikleri bu rivayete yakındır.

Biliniz ki, bu kıssayla ilgili olarak, içerik bakımından birbirlerinden oldukça farklı, son derece ilginç rivayetler aktarılmıştır. Örneğin bunlardan birinde deniyor ki: "Allah, Habil'in kurban ettiği koçu aldı ve onu cennette kırk gün sakladı. Sonra İsmail yerine kurban edilmek üzere İbrahim'e gönderdi. İbrahim de onu kurban etti." Bir başkasında şöyle deniyor: "Habil, Kabil'in kendisini öldürmesine müsaade etti ve kendisi kardeşine el uzatmaktan kaçındı." Diğer bir rivayette şöyle deniyor: "Kabil kardeşini öldürünce, yüce Allah öldürdüğü gün, ayaklarından birini butuna bağladı ve bu durum kıyamet gününe kadar sürecektir. Yüzünü de sağ tarafa döndürdü. Ne tarafa dönse, kış mevsiminde karlı bir hava, yaz mevsiminde ateş gibi yakan kavurucu bir hava ona musallat olur. Yanında yedi melek bulunmaktadır. Biri girdince bir başkası onun yerine gelir."

Diğer bir rivayette şöyle deniyor: "Kabil denizin ortasındaki adaların birinde işkence görmektedir. Ayaklarından asılı hâldedir ve bu durumu kıyamet gününe kadar devam edecektir." Başka bir rivayet de şöyledir: "Âdem'in oğlu Kabil, başının iki yanındaki saçlarla güneş kursuna asılmıştır. Yaz kış onunla birlikte dönmektedir. Kıyamet gününe kadar böyle kalacaktır. Kıyamet günü Allah onu ateşe atacaktır." Diğer birinde şu ifadeler yer verilmektedir: "Âdem'in kardeşini öldüren oğlu, cennette doğan Kabil'dir." Bir başkasında deniliyor ki: "Âdem Habil'in öldürüldüğünü anlayınca, Arapça birkaç mersiye söyledi." Bir diğer rivayetin ifadesi de şöyledir: "Onların şeriatının hükmü şöyleydi: Bir kimseye birisi el uzatsaydı, onu dilediğini yapmak üzere kendi hâline bırakırdı, ona engel olmaya kalkışmazdı." Bunun gibi daha birçok rivayet vardır.

Ne var ki, bu benzeri rivayetlerin kanallarının büyük bir kısmı veya tümü zayıftır. Ne doğru bir değerlendirme ile uyuyorlar, ne de Kur'ân onların içerikleriyle örtüşüyor. Bunların bir kısmı besbelli uydurma, bir kısmı tahrif edilmiş, bir kısmında da ravilerin hatası söz konusudur. Çünkü hadisin asıl lafzını değil de algıladıkları anlamı aktarmaya çalışmışlardır.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Ebi Şeybe Ömer'den şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Sizden biriniz, neden kendini öldürmeye gelen kimse karşısında böyle diyemez ki? Neden bir elini diğerinin üzerine koyup, Âdem'in oğullarından en iyi olanı gibi olmasın ki? Nasılsa kendisi cennette, katili de cehennemde olacaktır."

Ben derim ki: Bu rivayet, fitne zamanı ile ilgili olarak aktarılan çok sayıda rivayetten biridir. Bunların birçoğunu Suyutî ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde derlemiştir. Örneğin bu tefsirde Beyhaki'nin, Ebu Musa'dan, o da Resulullah'tan (s.a.a) şöyle rivayet ettiği aktarılır: "Kılıçlarınızı kırın -yani fitne zamanında-, oklarınızı ve kemanlarınızı parçalayın. Evlerinizin bir köşesine kapanın. Âdem'in oğulları içinde, en hayırlı olanı gibi davranın." Yine müellif İbn-i Cerir ve Abdurrezzak kanalıyla Hasan'dan şöyle rivayet eder: Resulullah buyurdu ki: "Âdem'in iki oğlunun hikayesi bu ümmet için verilmiş bir örnektir. Siz ikisinden hayırlı olanın tavrını kendinize örnek alın." Bunun gibi daha birçok rivayet vardır.

Ne var ki bu rivayetler, zahiri itibariyle öz savunmayı (nefsi müdafâ) ve hakka yardımcı olmayı emreden sahih rivayetlerin desteklediği doğru anlayışla, doğal tepkimeyle bağdaşmamaktadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Eğer inananlardan iki grup vuruşurlarsa, onların arasını düzeltin; şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla vuruşun."* (Hucurât, 9)

Ayrıca söz konusu rivayetlerin tümü, kıssada aktarılan Habil'in *"Andolsun ki, eğer sen beni öldürmek için bana elini uzatırsan, ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim."* şeklindeki sözlerinin, Habil'in kardeşinin kendisini öldürmesine ses çıkarmadığı, kendini savunmadığı şeklinde yorumlanması esasına dayanmaktadır. Ki bu yaklaşımın yanlış olduğunu daha önce açıklamıştık.

Bu rivayetlerle ilgili olarak, bir art niyet söz konusu olmasını insanın aklına getiren bir olgu, bunların "fitnet-üd dar" [üçüncü halife Osman'ın evinin muhasara edilmesi] olayında ve Hz. Ali (a.s) ile Muaviye, Haricîler, Talha ve Zübeyr arasında yaşanan savaşlarda bir kenarda oturup tarafsız kalmayı yeğleyenler tarafından rivayet edilmeleridir. Bu durumda, rivayetleri mümkünse bir şekilde yorumlamak gerekir. Yoksa nazarı dikkate almamak ve merdut bilmek daha doğru olur.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Asakir Ali'den şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Şam'da *Kasiyun* adı verilen bir dağ var. Âdem'in oğlu, kardeşini orada öldürdü."

Ben derim ki: Bu rivayetin bir sakıncası yok. Fakat İbn-i Asakir, bir başka kanaldan Ka'b el-Ahbar'dan şöyle rivayet etmiştir: "Kasiyun dağındaki kan Âdem'in oğlunun kanıdır." Bir başka kanaldan da Amr b. Habir eş-Şa'bani'den şöyle rivayet etmiştir: "Deyr-ul Meran dağında Ka'b el-Ahbar'la beraberdim. Dağın bir yerinde akan bir dere gördü. Dedi ki: Âdem'in oğlu burada kardeşini öldürdü. Bu, öldürülen kardeşin kanının izidir. Allah onu âlemler için bir ayet kılmıştır."

Bu iki rivayet gösteriyor ki, orada kalıcı bir iz vardı ve insanlar onun öldürülen Habil'in kanı olduğunu söylüyorlardı. Öyle anlaşıyor ki, bu da asılsız bir hurafeydi. İnsanların dikkatini oraya çekmek, ziyaret amacıyla adaklar ve hediyeler sunmalarını sağlamak amacıyla uydurulmuştur. Taşlara işlenmiş el ve ayak izlerini ve Cidde'deki "büyük anne" (Havva) kabrini bu tür hurafelere örnek gösterebiliriz.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Ahmed, Buharî, Müslim, Tirmizi, İbn-i Mace, İbn-i Cerir ve İbn-i Münzir'in İbn-i Mesud'dan şöyle rivayet ettikleri belirtiliyor: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Haksız yere öldürülen hiç kimse yoktur ki, ölümünün sorumluluğu Âdem'in ilk oğlunun omuzlarına binmiş olmasın. Çünkü adam öldürme geleneğini ilk o başlattı."

Ben derim ki: Bu anlamı içeren başka rivayetler, bunun dışındaki kanallardan, hem Sünnî, hem de Şîî ravilerce aktarılmıştır.

el-Kâfi'de müellif kendi rivayet zinciriyle Hamran'dan şöyle aktarır: "İmam Bâkır'a (a.s) dedim ki: '*Bundan dolayı İsrailoğullarına şöyle yazdık: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın bir canı öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir.*'" sözü ne anlama gelir? Sadece bir kişiyi öldürdüğü hâlde, nasıl bütün insanları öldürmüş gibi kabul edilir?" Buyurdu ki: 'Cehennem in şiddetli azap görülen kısmına konulur. Eğer bütün insanları öldürmüş olsaydı, buraya konulacaktı.' Dedim ki: 'Birini daha öldürse ne olur?' Dedi ki: Azabı katlanır." [Füru-u Kâfi, c.7, s.271, h:1]

Ben derim ki: Şeyh Saduk Maan-il Ahbar adlı eserde, benzeri bir rivayeti Hamran kanalıyla aktarır. [s.379, h:2]

"Dedim ki: Birini daha öldürürse ne olur?" sözünde, daha önce yaptığımız açıklamaya yönelik bir işaret vardır. Ki orada bir kişiyi öldürmenin vebalının, birkaç adamın öldürmenin vebalına eşit olması sorunu üzerinde durulmuştu. İmam burada, "Azabı katlanır." cevabını veriyor. Burada, "*Kim, bir cana... karşılık olmaksızın bir canı öldürürse...*" ayetinde işaret edilen indirgeme olgusunun gerektirdiği eşitliği gündeme getirmiyor. Çünkü azabın katlanması, birin çoğa veya herkese eşit olmamasını gerektirir, şeklinde bir problem ileri sürülemez. Böyle bir problemin ileri sürülmeyecek olmasının nedenine gelince, konum eşitliği azabın türüyle ilgilidir. O da, bir kişiyi öldürenle, iki kişiyi öldüren ve herkesi öldürenin cehennemine aynı vadisine konulacak olmalarıdır. Nitekim İmamın sözü de buna işaret ediyor: "Eğer bütün insanları öldürmüş olsaydı, buraya konulacaktı."

Bizim bu açıklamamız, Ayyâşî'nin tefsirinde Hamran'dan, onun da söz konusu ayetle ilgili olarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) aktardığı rivayetçe de desteklenmektedir. İmam (a.s) buyurdu ki: "Cehennemde bir yer var ki burası, cehennem azabının şiddet bakımından ulaştığı son noktadır. Adam öldüren kişi oraya konur." -Ravi diyor- dedim ki: "Ya iki kişiyi öldürürse?" şu cevabı verdi: "Ateşte, bu yerden daha şiddetli azap veren bir yer olmadığını bilmez misin? Bu azap, yaptığınızla orantılı olarak arttırılır..." [c.1, s.312-313, h:84]

İmamın (a.s) cevabında olumlamayla olumsuzlamaya birlikte yer vermiş olması, bizim de rivayeti yordduğumuz amaca yöneliktir. Şöyle ki: Birlik ve eşitlik azabın türüyle ilgilidir. Bu da konum birliğine yönelik bir işarettir. Farklılık, şekil ve katilin tattığı azabın mahiyeti bakımından söz konusudur.

Ayrıca Hannan b. Sudeyr'in İmam Cafer Sadık'tan (a.s) "*Kim bir canı öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir.*" ayetiyle ilgili olarak aktardığı şu sözler de bu yorumumuzu bir açıdan desteklemektedir: "Cehennemde bir vadi var. Bir kimse bütün insanları öldürse, oraya girer. Bir insanı öldürse, yine oraya girer." [c.1, s.313, h:86]

Bu rivayette ayet, anlam olarak aktarılmış gibidir.

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Fudayl b. Yesar'dan şöyle aktarır: "İmam Bâkır'a (a.s), '*Kim de onu diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur.*' ayetini sordum. Buyurdu ki: 'Birini yangından

veya boğulmaktan kurtarması kastediliyor.' Dedim ki: 'Ya birini sapıklıktan kurtarıp hidayete erdirirse?' Buyurdu ki: İşte bu, ayetin en yüce yorumudur." [Usûl-ü Kâfi, c.2, s.210-211]

Ben derim ki: Bu hadisi Şeyh Tûsî el-Emalî adlı eserinde ve Bar-kî, el-Mehasin adlı eserinde Fudayl'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir. Aynı hadis Semaa ve Hamran kanalıyla İmam Cafer Sadık'tan (a.s) rivayet edilmiştir. [el-Emalî, c.1, s.230. el-Mehasin, c.1, s.232, h:181 ve 182]

Sapıklıktan kurtarmanın ayetin en yüce yorumu olmasından maksat, en ince, en özenli tefsiri olmasıdır. Çünkü İslâm'ın ilk çağlarında "tevil" kelimesi çoğu yerde "tefsir"in eşanlamlısı olarak kullanılırdı.

Yaptığımız açıklamayı destekleyen bir kanıt da Tefsir-ul Ayyâşî'de Muhammed b. Müslim aracılığıyla İmam Bâkır'dan (a.s) aktarılan rivayettir: "İmama (a.s), *'Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın bir canı öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir.'* ayetini sordum. Buyurdu ki: 'Ona ateşten bir oturak verilir ki, bütün insanları öldürmüş olsaydı, bundan fazla bir azaba çarptırılmayacaktı.' İmam devamla buyurdu ki: *'Kim de onu diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur.'* Onu öldürmezse veya boğulmaktan ya da yangından kurtarırsa. Bütün bunlardan daha büyük ve önemli olanı, onu sapıklıktan çıkarıp hidayete ulaştırmasıdır." [c.1, s.313, h:87]

Ben derim ki: İmam "Onu öldürmezse..." sözünü, öldürülmeyi hakettiği hâlde öldürmezse, anlamında kullanmıştır. Kısasta örneğin.

Aynı eserde Ebu Basir'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "İmama, *'Kim de onu diriltirse, bütün insanları diriltmiş gibi olur.'* ayetinin anlamını sordum. Buyurdu ki: Küfürden çıkarıp imana ulaştırması kastedilmiştir." [c.1, s.313, h:88]

Ben derim ki: Bu anlamı içeren birçok rivayet Ehlisünnet kanallarında da aktarılmıştır.

Mecma-ul Beyan tefsirinde deniliyor ki: İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilmiştir: "İsraf edenler (aşırı gidenler), haramları helâl sayanlar ve kan dökenlerdir."

BİLİMSEL BİR YAKLAŞIM VE KARŞILAŞTIRMA

Tevrat'ın "Tekvin Kitabı"nın dördüncü babında şöyle deniyor:

"(1) Ve Âdem karısı Havvayı bildi; ve gebe kalıp Kaini doğurdu; ve: Rabbin yardımı ile bir adam kazandım, dedi. (2) Ve yine kardeşi Habil doğurdu. Ve Habil koyun çobanı oldu, fakat Kain çiftçi oldu. (3) Ve Kain, günler geçtikten sonra, toprağın semeresinden Rabbe takdime getirdi. (4) Ve Habil, kendisi de sürünü ilk doğanlarından ve yağlarından getirdi. Ve Rab Habil ve onun takdimesine baktı; (5) fakat Kaine ve onun takdimesine bakmadı. Ve Kain çok öfkeleni, ve çehresini astı. (6) Ve Rab Kaine dedi: Niçin öfkeleni? Ve niçin çehreni astın? (7) Eğer iyi davranırsan, o yükseltilmeyecek mi? Ve eğer iyi davranmazsan, günah kapıda pusuya yatmıştır; ve onun istediği sensin; fakat sen ona üstün ol. (8) Ve Kain, kardeşi Habil söyledi. Ve vaki oldu ki, kırdı oldukları zaman, Kain, kardeşi Habil karşı kalktı, ve onu öldürdü. (9) Ve Rab Kaine dedi: Kardeşin Habil nerede? Ve dedi: Bilmiyorum; kardeşimin bekçisi miyim ben? (10) Ve dedi: ne yaptın? Kardeşinin kanının sesi topraktan bana bağrıyor. (11) Ve şimdi sen toprak tarafından lânet edildin, o toprak ki kardeşinin kanını senin elinden almak için ağzını açtı; (12) toprağı işlediğin zaman, artık sana kuvvetini vermiyecektir; yeryüzünde kaçak ve serseri olacaksın. (13) Ve Kain Rabbe dedi: Cezam taşınamıyacak derecede büyüktür. (14) İşte, bugün toprağın yüzü üzerinden beni kovdun; ve senin yüzünden gizli kalacağım; ve yeryüzünden kaçak ve serseri olacağım; ve vaki olacak ki, her kim beni bulursa, beni öldürecektir. (15) Ve Rab ona dedi: Bunun için Kaini her kim öldürürse, ondan yedi kere öç alınacaktır. Ve Rab, her kim onu bulursa kendisini vurmasın diye, Kain üzerine bir nişane koydu. (16) Ve Kain Rabbin önünden çıktı, ve Adenin şarkında Nod diyarında oturdu." (Tevrat'tan alınan alıntı burada sona erdi.)¹

1- [el-Mizan'ın Arapça orijinalinde, bu konuyla ilgili tüm alıntılar, Kitab-ı Mukaddes'in Miladî 1935 yılında Cambridge'de basılan Arapça çevirisinden yapılmıştır. Ancak biz, bu alıntıları direkt olarak Kitab-ı Mukaddes'in Türkçe çevirisinden yapmayı daha uygun bulduk ve Kitab-ı Mukaddes Şirketi tarafından 1985 yılında İstanbul'da basılan Türkçe çevirisini esas aldık. -*tatbik heyeti*-]

Âdem'in iki oğlunun kıssasının Kur'ân'daki şekli ise şöyledir: (27) *"Onlara Âdem'in iki oğlunun gerçek haberini oku: Hani her biri, Allah'a yaklaşmak için (bir şey) sunmuşlardı da birisinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. (Ameli kabul edilmeyen, kabul edilene) 'Seni öldüreceğim.' demişti. (O da,) 'Allah sadece takva sahiplerinden kabul eder.' dedi. (28) 'Andolsun ki, eğer sen beni öldürmek için bana elini uzatırsan, ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. (29) Ben isterim ki sen, benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip ateş ehlinde olasın! Zalimlerin cezası işte budur.' (30) Nefsi, kardeşini öldürme hususunda yavaş yavaş ona boyun eğdi. (Nihayet) onu öldürdü ve böylece ziyana uğrayanlardan oldu. Derken Allah, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermesi için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. (Katil kardeş) 'Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim (ben)?' dedi ve böylece pişman olanlardan oldu."* (Mâide, 27-31)¹

Şimdi bize düşen, kıssanın Tevrat'taki anlatımıyla Kur'ân'daki anlatımı üzerinde düşünmek, sonra bunları karşılaştırmak ve bir yargıya varmaktır.

Tevrat'ın anlatımından ilk gözümüze ilişen şey, yüce Allah'ın yeryüzünde yaşayan bir varlık gibi tasvir edilmesidir. İnsan suretinde, insanlarla içli dışlı olan, aralarında yaşayan herhangi bir insan gibi insanlar lehinde ve aleyhinde hüküm veren birisi gibi gösterilmesidir. Kıssanın Tevrat'taki bu versiyonuna bakılırsa, yüce Allah'a herhangi bir insan gibi yaklaşılabılır, dokunulabilir, onunla konuşulabilir. Bir şey uzak veya kaybolmak suretiyle O'ndan gizlenebilir ve O yakını, görüneni görebildiği gibi uzağı ve görünmeyeni göremiyor. Kısacası, O, her haliyle yeryüzünde yaşayan bir insan gibidir. Bir farkla: O, irade ettiği zaman iradesini yürütebiliyor. Hükmettiği zaman hükmünü yürürlüğe koyabiliyor. Tevrat ve İncil'in yüce Allah'la ilgili tüm anlatımları bu esasa dayanıyor. Hiç kuşkusuz ulu Allah bu tür yakıştırma-lardan münezzehtir, yücedir.

1- Ayetleri burada yeniden vermemizin nedeni kıssanın Tevrat'taki versiyonu ile Kur'ân'daki anlatımı arasında kolay ve sağlıklı bir karşılaştırma yapabilmektir.

Tevrat'ta anlatılan kıssaya bakılırsa, insanlar o zamanlar, yüce Allah'la beraber, yüz yüze yaşıyorlardı. Sonra Kain'den veya ondan ve onun benzerlerinden gizlendi. Diğer insanlar eski hâlleri üzere kaldılar. Oysa kesin kanıtlar şunu ortaya koyuyor ki, insan tek bir türdür. Bütün bireyleri insanlık bakımından denk ve benzerdirler. Yeryüzünde, dünyevî ve maddî bir hayat yaşamaktadırlar. Yüce Allah ise, maddî niteliklerle, bu hallerle nitelendirilmekten münezzehtir. Arazlarla ilintilendirilmekten, mümkünlükten, eksiklik ve sonradan olmalık gibi durumlara maruz kalmaktan yücedir. Kur'ân'ın vurguladığı budur.

Kur'ân'da ise, kıssa bireylerin benzerliği esasına dayalı olarak anlatılır. Bunun yanında Kur'ân, kıssaya ek olarak karganın gönderilişi hikayesini de anlatır. Böylece insanın aşamalı olarak olgunluk düzeyine ulaştığı gerçeğini ortaya koyar. Yaşamsal olgunluk derecelerinde ilerleme kaydederken insanın duyu organları aracılığıyla algılama ve buna bağlı olarak düşünme yöntemine dayandığını anlatır.

Sonra iki kardeş arasındaki diyalogu aktarır. Maktulün insanî-fitrî bilgilerle, tevhit, peygamberlik ve ahiret inancı gibi dinî marifetlerle donanmış olduğunu ifade eder. Takva ve zulmü gündeme getirir ki, bu ikisi ilâhî yasalar ve şer'î hükümler bazında etkin rol oynayan faktörlerdir. Ardından kabul ve ret bazında, uhrevî ceza hususunda adl-i ilâhînin etkin olduğunu belirtir.

Bunun akabinde katilin, yaptığı işten pişman oluşunu, dünya ve ahirette hüsrana uğrayışını dile getirir. Bütün bunlardan sonra, adam öldürmenin ne denli ağır bir cürüm olduğunu vurgulayarak, bir kişiyi öldürmenin herkesi öldürmek gibi, bir kişiyi yaşatmanın da herkesi yaşatmak gibi olduğunu anlatır.

إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ۚ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٣٣﴾
 إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٤﴾
 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣٥﴾
 إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَمَةِ مَا تُقْبَلُ مِنْهُمْ ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٣٦﴾
 يُرِيدُونَ أَنْ يُخْرِجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٣٧﴾
 وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾
 فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَاصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٩﴾
 أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ ۗ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٠﴾

33- Allah ve Elçisiyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışanların cezası, ancak öldürülmeleri ya asılmaları ya elleri veya ayaklarının çapraz kesilmesi veya bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu, onların dünyada çekecekleri rezilliktir. Ahirette ise onlara büyük bir azap vardır.

34- Ancak, sizin kendilerini ele geçirmenizden önce tövbe edenler başka; bilin ki Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.

35- Ey inananlar! Allah'tan korkun, O'na yol arayın ve O'nun yolunda cihat edin ki, kurtuluşa eresiniz.

36- Şüphe yok ki inkâr edenler, eğer yeryüzünde olanların hepsi ve onun bir katı daha kendilerinin olsa da, kıyamet gününün azabından kurtulmak için onu fidye verseler, kendilerinden kabul edilmez. Onlar için acı bir azap vardır.

37- Ateşten çıkmak isterler, ama oradan çıkacak değildir. Onlar için sürekli bir azap vardır.

38- Hırsızlık eden erkek ve kadının, elde ettiklerine karşılık Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak, ellerini kesin. Allah üstündür, hikmet sahibidir.

39- Kim yaptığı haksızlıktan sonra tövbe eder ve durumunu düzeltirse, şüphesiz Allah rahmetiyle ona dönüp tövbesini kabul eder. Çünkü Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.

40- Göklerin ve yerin egemenliğinin Allah'a ait olduğunu bilmedin mi? Dilediğine azap eder, dilediğini bağışlar. Allah'ın her şeye gücü yeter.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler grubunun önceki ayetlerle bütünüyle bağlantısız olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bundan önce sunulan Âdem'in oğlunun kardeşini öldürmesi kıssası, bundan dolayı da yüce Allah'ın İsrailoğullarına bir hükmü yazması, her ne kadar İsrailoğullarına yönelik açıklamayı bütünleyici ve direkt olarak herhangi bir yaptırım veya hüküm içermeksizin onların durumlarını açıklayıcı mahiyette olsa da, içeriğinin bir gereği olarak, yeryüzünde bozgunculuk ve hırsızlık yapan kimselere uygulanacak cezayı işleyen bu ayetlerle bir şekilde ilintili olduğu açıktır.

"Allah ve Elçisiyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışanların cezası" Ayetin orijinalinde geçen "fesad" kelimesi, cümle içinde "hâl" yerine kullanılan bir mastardır. Allah ile savaşmak gerçek anlamı itibariyle imkânsızdır. Dolayısıyla bu kullanımda mecazî anlamda kullanıldığı açıktır. Bununla beraber, geniş bir anlama sahip bir kavram olarak, şeriatın öngördüğü herhangi

bir hükme karşı çıkmayı, zulüm işlemeyi ve aşırı gitmeyi ifade eder. Fakat, Resulullah'ın da eklenmesi gösteriyor ki, burada, Resulullah'ın da etkinliğinin söz konusu olduğu bazı olaylar kastediliyor.

Dolayısıyla, bununla Resulullah'ın (s.a.a) yüce Allah tarafından velâyet (yöneticilik) hakkına sahip kılındığı kimi etkinliklerin iptal edilmesinin kastedildiği belirginlik kazanıyor. Kâfirlerin Peygambere (s.a.a) savaş açmaları ve Peygamberin egemenliğinin somut göstergesi olan genel güvenliğin kimi eşkiyalar tarafından ihlâl edilmesi gibi. İfadenin hemen ardında, *"ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışanlar"* ifadesinin yer alması da, bu anlamın kastedildiğini pekiştiriyor. Bu da, yol kesmek suretiyle genel güvenliği bozarak yeryüzünde bozgunculuk yapmaktır.

Dolayısıyla mutlak olarak "Müslümanlarla savaşma" durumunun kastedildiğini söyleyemeyiz. Kaldı ki, ortada bizi böyle bir çıkarsamayı kabul etmeye zorlayan somut bir örnek vardır. Şöyle ki: Peygamberimiz (s.a.a) kendisiyle savaşan kâfirlere üstünlük sağlayıp onları yenilgiye uğrattıktan sonra, onlara karşı öldürme, asma, organlarını kesme veya sürgün etme gibi bir uygulamaya gitmemiştir.

Öte yandan, hemen sonrasındaki ayetin içerdiği istisna, bu savaşmaktan maksadın sözü edilen bozgunculuk olduğuna ilişkin somut bir karine konumundadır. Çünkü bu istisna açık bir şekilde, sözü edilen tövbenin savaşma durumuyla ilgili olduğunu gösteriyor, şirk veya benzeri bir günahla değil.

Dolayısıyla ayetten anlaşıldığı kadarıyla savaşma ve bozgunculuk yapmaktan maksat, genel güvenliği, kamu güvenliğini bozmaktır. Genel güvenlik de, genel bir korku meydana getirip onu genel güvenliğin yerine etkin kılmak suretiyle bozulur. Genellikle ve doğal olarak böyle bir durum, ancak doğaları gereği ölüm tehdidini ifade eden silâhlar aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Nitekim, bundan dolayı hadislerde yeryüzünde bozgunculuk yapma "kılıç çekme" gibi nitelemelerle anılmıştır. İnşallah bundan sonraki hadisler bölümünde buna değineceğiz.

"ancak öldürülmeleri ya asılmaları..." "et-Taktîl, et-taslib ve et-taktî" kelimeleri "el-katl, es-salb ve el-kat" kelimelerinin tefîl kalıbına uyarlanmış şekilleridir. Bu kalıbın özelliği, kök anlamda şiddeti veya artışı ifade etmesidir. Ayetin orijinalinde "ya" anlamını verdiği-

miz "ev" edatı, sayılan cezaların tümüne karşılık bunlardan sadece birinin uygulanacağını anlatmaya yöneliktir. Sıralama veya sayılan cezalardan birinin tercihi, tavır veya söylem nitelikli dışsal bir karineye göre belirlenir. Çünkü ayet, bu açıdan bir ölçüde mücmel bir anlatıma sahiptir ve ancak hadisler bu kapalılığı giderebilir.

İleride göreceğimiz gibi, Ehlibeyt İmamlarından (a.s) aktarılan hadislerde ayette sayılan bu dört cezanın bozgunculuğun derecesine göre düzenlenmiş olduğu belirtilmiştir. Birinin kılıç çekerek, bir cana kıyıp bir malı gasp etmesi veya sadece bir adamı öldürmesi ya da sadece bir malı gasp etmesi yahut sadece kılıç çekmesi gibi. İnşallah gelecek hadisler bölümünde bu ayrıntıları ele alacağız.

"Ya elleri ve ayaklarının çapraz kesilmesi" Çapraz kesmekten maksat, ellerden kesilenin ayaklardan kesilenin karşısı olmasıdır. Sağ el ve sol ayak gibi. Bu da gösteriyor ki, ellerin ve ayakların kesilmesinden maksat, tümünün değil, bir kısmının kesilmesidir. Çapraz olmaları gözetilerek bir elin ve bir ayağın kesilmesi yani.

"Veya bulundukları yerden sürülmeleridir." Sürmek, kovmak ve gözden kaybolmasını sağlamaktır. Hadislerde, bir beldeden başka bir beldeye kovmak şeklinde açıklanmıştır.

Ayetle ilgili olarak başka fikhî meseleler de ele alınmıştır. Fıkıh kitaplarında bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler edinilebilir.

"Bu, onların dünyada çekecekleri rezilliktir. Ahirette ise, onlara büyük bir azap vardır." Rezillik, utanç verici, yüz kızcı bir duruma düşmektir. Dolayısıyla kastedilen anlam açıktır.

Bu ayetten hareketle, suçlu bir kimseye ceza uygulamanın, ahiret azabının ortadan kalkmasını gerektirmediği çıkarsamasında bulunulmuştur. Ki bir yere kadar doğru bir çıkarsamadır bu.

"Ancak sizin kendilerini ele geçirmenizden önce tövbe edenler başka..." Bu gibi suçlular yakalanıp suçu işlediklerine dair kesin kanıtlar ortaya konduktan sonra, cezanın düşmesi söz konusu olmaz. *"Bilin ki Allah, bağışlayandır, esirgeyendir."* ifadesi, onlara yönelik cezanın kaldırılmasına ilişkin bir kinayedir. Dolayısıyla bu ayet, uhrevî olmayan hususlarla ilgili olarak bağışlamayı ele alan açıklamaların bir örneğidir.

"Ey inananlar! Allah'tan korkun, O'na yol arayın..." Ragıp el-İsfahanî "el-Müfredat" adlı eserinde der ki: "Vesîle, bir şeye istekle ulaşma demektir. İstek anlamını da içermesinden dolayı "vasîle"den daha özel bir anlamsal alanı kapsamaktadır. Yüce Allah: *"Ona yol (vesile) arayın."* buyurmuştur. Allah'a yol aramak, gerçek anlamıyla, bilgi ve ibadet aracılığıyla O'nun yolunu gözetmek, şeriatın değerleriyle bezenmektir. Dolayısıyla O'na yol (vesile) aramak, O'na yaklaşmak gibi bir anlam ifade etmektedir".

Buna göre "vesile" bir tür ulaşma anlamına gelir. Ki kastedilen, Rab ile kulu birbirine bağlayan manevî bir ulaşma ve kavuşmadır. Kulluk kastı taşıyan boyun eğmeden başka kulu Rabbine bağlayan herhangi bir bağ söz konusu olmadığına göre de vesile, kulluk gerçeğini yerine getirmek, zayıflık ve fakirlik nitelikleriyle ulu Allah'a yönelmek demektir. Kulu Rabbine bağlayan rabîta anlamındaki vesile budur. İlim ve amele gelince, bunlar vesilenin gerekleri ve araçlarıdır. Ki bu husus gayet açıktır. Ancak ilim ve amel bu durumu ifade etmek için kullanılırsa başka.

Buradan hareketle anlıyoruz ki: *"O'nun yolunda cihat edin..."* ifadesiyle, hem nefse karşı, hem de kâfirlere karşı verilen mücadeleyi kapsayan genel cihat kastedilmiştir. Cümle kendisinden önceki vesile arama meselesiyle bağlantılı olduğundan, "vesile arama"nın da ne anlama geldiğini öğrenmiş bulunduktan sonra onu sırf kâfirlere karşı verilen cihatla sınırlandırmak dayanaksız, kanıtsız bir yorum olur. Kaldı ki, bundan sonraki iki ayetin içerdiği gerekçe, ancak *"O'nun yolunda cihat edin"* ifadesiyle mutlak cihadın kastedilmesi durumunda amacına ulaşmış olabilir.

Bununla beraber, ayette geçen "cihat" ile kâfirlerle savaşmanın kastedilmiş olması ihtimalini de büsbütün göz ardı edemeyiz. Çünkü "cihad"ın "Allah yolunda..." nitelemesiyle kayıtlandırılması, özellikle savaş anlamında "cihad"ı emreden ayetlerde rastlanan bir olgudur. Genel kullanımlarda ise, böyle bir kayıtlamaya rastlanmıyor. *"Ama bizim uğrumuzda cihat edenleri, biz, elbette yollarımıza iletiriz. Muhakkak ki Allah, iyilik edenlerle beraberdir."* (Ankebü't, 69) ayetinde olduğu gibi. Bu bakımdan "Allah'a yaklaştırmaya yol arama"ya ilişkin emirden sonra "Allah yolunda cihad"ın emredilmesi, önemine binaen,

daha özel olanın daha genel olandan sonra zikredilmesine ilişkin bir örnek konumundadır. Büyük bir ihtimalle, "takvanın, Allah'tan korkmanın" emredilmesinden sonra "vesile aramanın" emredilmesi de böyle bir amaca yöneliktir.

"Şüphe yok ki inkâr edenler, eğer yeryüzünde olanların hepsi... Onlar için sürekli bir azap vardır." Bu ifade yukarıda da işaret edildiği gibi, önceki ayetin içerdiği açıklamanın gerekçesi konumundadır. Özetle verilen mesaj şudur: Allah'tan korkmanız, O'na yaklaştırmaya yol aramanız ve O'nun yolunda cihat etmeniz gerekir. Bu, sizi elem verici ve kalıcı bir azaptan koruyacak önemli bir husustur. Bunun yerine sarılacağınız başka bir vesile de yoktur. Çünkü Allah'tan korkmayan, O'na yaklaştırmaya yol aramayan ve O'nun yolunda cihat etmeyen kâfirler, yeryüzünde bulunan her şeye sahip olsalar, ki Âdemoğlunun dünyada isteyebileceği en son şey budur, sonra buna bir kat fazlası eklense ve yeryüzündeki her şeyin bir katı daha kendilerine verilse de bunların tümünü verip kıyamet gününün o korkunç azabından kurtulmak isteseler, yine de kabul edilmeyecektir ve onlar için acı veren bir azap vardır. Ateşten, yani azaptan çıkmak isterler, ama çıkamazlar. Çünkü bu, sonsuz bir azaptır, ebediyen onlardan ayrılmayacak kalıcı bir işkencedir.

Ayetten, öncelikle azabın özü itibarıyla insana yakın olduğunu ve ancak iman ve takvanın onu insandan uzaklaştırdığını anlıyoruz. Nitekim şu ayetlerden de bu yönde bir mesaj algılıyoruz: *"İçinizden oraya (cehenneme) girmeyecek hiç kimse yoktur. Bu, Rabbinin üzerine aldığı kesin borçtur. Sonra korunanları kurtarırız ve zalimleri orada öyle diz üstü çökmüş olarak bırakırız."* (Meryem, 72), *"İnsan kesinlikle ziyandadır; ancak inanıp iyi işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler hariç."* (Asr, 2-3)

İkinci olarak da ayetten, insanın temel fitratı ve öz doğasının değişmeyeceğini, geçersiz olmayacağını ve olumsuzlanmayacağını anlıyoruz. Aksi takdirde onlar acı duymaz, azabı hissetmez ve oradan çıkmayı istemezlerdi.

"Hırsızlık eden erkek ve kadının... ellerini kesin..." Ayetin orijinalinin başındaki "vav" harfi, yeni bir cümleye başlanıldığını gösteren başlangıç edatıdır ve ifade ayrıntılandırma amacına yöneliktir.

Bu bakımdan ifade: "Hırsızlık eden erkek ve kadına gelince..." anlamındadır. Haber cümlesinin, yani "ellerini kesin" ifadesinin orijinalinin başında "fa" harfinin yer alması da bu yüzdendir. Çünkü cümle, ayrıntılandırma amacına yönelik "emma" edatının cevabı konumundadır. Nitekim başka müfessirler de buna işaret etmişlerdir.

Maksat, iki el olduğu hâlde ayette "ellerini" şeklinde çoğul bir ifadenin kullanılmış olmasına gelince, bazılarına göre, bu Araplar arasında yaygın olan bir kullanımdır. Şöyle ki: İnsan bedeninde bulunan organların bir kısmı ya da çoğu çifttir. İki şakak, iki göz, iki kulak, iki el, iki bacak ve iki ayak gibi. Bunlar iki kişiye izafe edildikleri zaman sayı dörde çıkar, dolayısıyla çoğul ifadenin kullanılması zorunlu olur. O ikisinin gözleri, elleri ve ayakları gibi.

Sonra, çift olmayan bir organ da iki kişiye izafe edildiğinde, çoğul ifadeyle kullanılır oldu. Araplar, "O ikisinin sırtlarını ve karınlarını dayakla doldurdum." derler. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulur: *"Eğer ikiniz de kalplerinizin sapmış olmasından dolayı Allah'a tövbe ederseniz..."* (Tahrîm, 4) "Yed=el"den maksat, omuzdan başlayıp parmak uçlarında son bulan organdır. Sünnetten algıladığımız kadarıyla, kastedilen sağ eldir. Elin kesilmesi, elin bir kısmının veya tümünün kesici bir aletle bedenden ayrılmasıyla gerçekleşmiş olur.

"Elde ettiklerine karşılık Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak." Öyle anlaşıyor ki, bu ifade, "ellerini kesin" emrinden anlaşılan kesme eyleminden hâl konumundadır. Yani bu el kesme, onların yaptıklarına karşılık Allah'tan bir ceza olarak uygulanmaktadır. Ayette geçen "nekal", suçlunun suçundan vazgeçmesi ve diğer insanların da ibret almaları için uygulanan ceza demektir.

El kesmenin suçlunun suçundan vazgeçmesi ve diğer insanların da ibret almaları için bir ceza oluşu, şu tür bir değerlendirme yapmaya anlam kazandırmaktadır: *"Kim yaptığı haksızlıktan sonra tövbe eder, durumunu düzeltirse, şüphesiz Allah rahmetiyle ona dönüp tövbesini kabul eder."* Demek isteniyor ki: El kesme, cezaya uğrayanın günahından dönmesi için uygulanan caydırıcı ve ibret verici bir ceza olduğuna göre, kim işlediği zulümden sonra tövbe ederse ve tövbe ettiğinin belirtisi olarak ardından durumunu düzelterek hırsızlıkla ilgisini keserse, hiç kuşkusuz yüce Allah, onun tövbesini kabul eder, bağışlama-

sı ve esirgemesiyle ona döner. Çünkü Allah bağışlayandır, esirgeyendir: *"Eğer şükreder ve inanırsanız, Allah size niçin azap etsin? Allah şükcrün karşılığını veren ve (her şeyi) bilendir."* (Nisâ, 147)

Bu ayetle ilgili olarak, fıkıh biliminin kapsamında olmak üzere çeşitli meseleler üzerinde durulmuştur. Daha detaylı bilgi için fıkıh kitaplarına baş vurulabilir.

"Göklerin ve yerin egemenliğinin Allah'a ait olduğunu bilmedin mi?..." Bu ifade, önceki ayette işaret edilen tövbe etmeleri ve işledikleri zulmün ardından durumlarını düzeltmeleri durumunda hırsızlık eden erkek ve kadının tövbesinin kabul edileceğine ilişkin hükmün gerekçesini bildirme amacına yöneliktir. Buna göre, göklerin ve yerin egemenliği yüce Allah'a aittir. Bir hakimiyet sahibi de mülkü üzerinde ve tâbileri arasında dilediği gibi hükmetme hakkına sahiptir. İsterse azap eder isterse merhamet eder. Dolayısıyla ulu Allah da hikmet ve maslahat uyarınca dilediğine azap etme, dilediğini bağışlama yetkisine sahiptir. Tövbe etmezlerse hırsızlık eden erkek ve kadınlara azap edebilir. Tövbe ederlerse de bağışlayabilir.

"Allah'ın her şeye gücü yeter." ifadesi, *"Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir."* ifadesinin gerekçesi konumundadır. Çünkü egemenlik, gücün, kudretin belirtisidir. Nitekim mülkiyet de yaratmanın ve var etmenin detayıdır. Her şeyin O'na dayanır olması ve O'nun her şeyi ayakta tutuyor ve koruyor olması yani.

Açıklayacak olursak: Yüce Allah, varlıkların yaratıcısı ve var edicisidir. Hiçbir şey yoktur ki, hem kendisi, hem de etkinlikleri Allah'ın mülkü olmasın. Bahsettiğinin bahşedicisi, vermediğinin alıkoyucusu O'dur. O, her şey üzerinde tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir. İşte mülkiyet sahibi olmak budur: *"De ki: Her şeyin yaratıcısı Allah'tır; O tektir, kahredendir."* (Ra'd, 16) *"Allah ki, O'ndan başka tanrı yoktur, daima diri ve yaratıklarını koruyup yöneticidir. Kendisini ne bir uyuklama, ne de uyku tutmaz. Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur."* (Bakara, 255)

Bunun yanında yüce Allah, dilediği her tasarrufta bulunma gücüne sahiptir. Çünkü varsayılan her şey O'ndandır. Dolayısıyla hükmünü yürütmek ve iradesini etkin kılmak O'nun yetkisi dâhilindedir. İşte her şey üzerinde egemenlik ve saltanatın sahibi olmak da budur. Böylece

ulu Allah hem maliktir, çünkü her şey üzerinde sınırsız tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir; hem de meliktir, hükümandır, çünkü güçlüdür, âciz değildir, iradesini, dileğini etkin kılmasına engel olunamaz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Salih'ten, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Dabbeoğullarından bir hastalığa yakalanmış bir topluluk Resulullah'ın (s.a.a) yanına gelir. Resulullah onlara, 'Yanımda kalın. İyileştiğinizde sizi bir müfrezeyle birlikte devriye görevine gönderirim.' dedi. Onlar: 'Bizi Medine'den çıkar.' dediler. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) onları zekât develerinin bulunduğu bölgeye gönderdi, orada develerin sidiklerini (ilaç niyetine) içiyor, sütleriyle besleniyorlardı. İyileşip güçlerini toparlayınca, çobanlardan üçünü öldürdüler."

"Peygamberimiz (s.a.a) bu gelişmeyi haber alınca, Hz. Ali'yi (a.s) onları yakalamak üzere görevlendirdi. Hz. Ali, onları bir vadide yollarını şaşırılmış bir hâlde yakaladı. Yemen sınırına yakın bu vadiden yollarını bulup çıkamıyorlardı. Hz. Ali (a.s) onları tutsak aldı ve Resulullah'ın (s.a.a) yanına getirdi. Bunun üzerine, *'Allah ve Elçisiyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışanların cezası ancak, öldürülmeleri ya asılmaları ya elleri ve ayaklarının çapraz kesilmesidir.'* ayeti indi." [Füru-u Kâfi, c.7, s.245, h:1]

Ben derim ki: Bu hadisi "et-Tehzib" adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Salih'ten, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) bazı küçük değişikliklerle rivayet eder.¹ Ayyâşî de, kendi tefsirinde İmam Cafer Sadık'tan rivayet eder. Sonuna da şu eklemede bulunur: "Resulullah (s.a.a), onların ellerini ve ayaklarını çapraz kesmeyi tercih etti."²

Bu olay, başta Kütüb-i Sitte olmak üzere Ehlisünnet kaynaklarında, çeşitli kanallardan rivayet edilmiştir. Fakat bunlar arasında özellik farklılıkları vardır. Bunların bazısına göre, Resulullah (s.a.a) onları ele geçirdikten sonra ellerini ve ayaklarını çapraz kesmiş, sonra da gözlerini oymuştur. Bazısında şöyle deniyor: "Resulullah (s.a.a) onların bir

1- [et-Tehzib, c.10, s.134, h:150.]

2- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.314, h:90.]

kısmını öldürdü, bir kısmını astı, bir kısmının ellerini ve ayaklarını çapraz kesti ve gözlerini oydu." Bazısında da şöyle deniyor: "Resulullah (s.a.a) onların gözlerini oydu, çünkü onlar da çobanların gözlerini oymuşlardı." Diğer bazısında şöyle deniyor: "Yüce Allah, gözleri oynamasını yasakladı. Ayet de bu tarz bir işkence uygulayan Peygamberi azarlamak için inmiştir." Bazısında deniyor ki: "Hz. Peygamber (s.a.a) onların gözlerini oymak istedi, fakat yapmadı." Ehlişünnet kaynaklarında konuya ilişkin bunlar gibi farklı değerlendirmeler içeren rivayetler vardır.

Ehlibeyt İmamlarından (a.s) aktarılan konuya ilişkin rivayetlerde, gözlerin oyulmasından söz edilmiyor.

el-Kâfî'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Amr b. Osman b. Abdullah el-Medainî'den, o da İmam Ebu-l Hasan er-Rıza'dan (a.s) şöyle rivayet eder: "İmama, *'Allah ve Elçisiyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışanların cezası ancak, öldürülmeleri...'* ayetiyle ilgili olarak şöyle soruldu: 'Hangi suçu işlemek, ayette işaret edilen dört cezadan birinin uygulanmasını gerektirir?' Buyurdu ki: Bir kimse Allah'a ve Elçisine (s.a.a) savaş açar ve yeryüzünde bozgunculuk yapar da adam öldürürse, öldürülür. Eğer adam öldürür ve mal gasp ederse, asılarak öldürülür. Eğer mal gasp eder, ama kimseyi öldürmezse, elleri ve ayakları çapraz kesilir. Eğer kılıcını çeker, Allah'a ve Elçisine savaş açar ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışır da kimseyi öldürmezse ve herhangi bir malı gasp etmezse, bulunduğu yerden sürgün edilir."

"Dedim ki: 'Nasıl sürgün edilir, sürgün edilışinin süresi ne kadardır?' Buyurdu ki: 'Suçu işlediği yerleşim biriminden başka bir yerleşim birimine sürgün edilir ve yerleşim biriminin halkına, bu adam sürgündür, onunla oturmayın, ona bir şey satmayın, kadınlarınızı onunla evlendirmeyin, onunla birlikte bir şey yemeyin, bir şey içmeyin, ona ortak olmayın, diye bildirimde bulunulur. Bir yıl boyunca bu muamele devam eder. Şayet o beldeden çıkıp başka bir yere giderse, o beldenin halkına da benzeri bir yazıyla bildirimde bulunulur. Ta ki bir yıl doluncaya kadar.' Dedim ki: 'Şirk yurduna gitmek isterse ne yapılır?' Buyurdu ki: Şirk yurduna gitse oranın halkına savaş açılır." [Füru-u Kâfî, c.7, s.246-247]

Ben derim ki: Şeyh Tusî, "et-Tehzib" adlı eserinde¹, Ayyâşî de kendi tefsirinde² Ebu İshak el-Medainî'den, o da Resulullah'tan (s.a.a) aynı hadisi rivayet etmişlerdir. Bu anlamda Ehlibeyt İmamlarından aktarılan hadislerin sayısı oldukça fazladır. Aynı şekilde, bazı Ehlisünnet kanallarında da bu tür rivayetler aktarılmıştır. Bazı Ehlisünnet rivayetlerinde, imamın serbest olduğu, dilerse öldüreceği, dilerse asacağı, dilerse elleri ve ayakları çapraz keseceği ya da dilerse sürgün edeceği belirtilir.

Şîf kanallarda da imamın bu hususta serbest olduğuna ilişkin bazı rivayetlere rastlanmaktadır. Söz gelimi el-Kâfi'de Cemil b. Derrac'dan o da İmam Sadık'tan (a.s) ayetle ilgili olarak şöyle rivayet eder: "Dedim ki: 'Yüce Allah'ın teker teker saydığı bu cezaların hangisi onlara uygulanır?' Buyurdu ki: 'Bu tercihi yapmak imama kalmıştır. Dilerse elleri ve ayakları çapraz keser, dilerse sürgün eder, dilerse asar, dilerse öldürür.' Dedim ki: 'Nereye sürer?' Buyurdu ki: 'Bir yerleşim biriminden başkasına.' Sonra şunu ekledi: Hz. Ali (a.s) iki kişiyi Kufe'den Basra'ya sürmüştür." [Füru-u Kâfi, c.7, s.245-246, h:3]

Bu konunun devamı, fıkıh bilimini ilgilendirir. Şu kadarı var ki, ayetten bozgunculukların derecesine göre, cezaların sıralandığını algılamak mümkündür. Çünkü, birbirleriyle denk ve eşit olmayan, bilâkis şiddet ve zayıflık bakımından farklılık arz eden öldürme, asma, kesme, ve sürme cezaları arasında tercihli bir üslûp kullanılması aklen, buna ilişkin somut bir karine olarak algılanabilir.

Nitekim ayet, bunların Allah ve elçisine karşı savaşmanın ve yeryüzünde bozgunculuk yapmanın cezaları olduklarını vurgulayıcı bir ifade tarzına sahiptir. Dolayısıyla bir kimse kılıcını çekip yeryüzünde bozgunculuk yapsa veya bir kimseyi öldürse, onu öldürmek gerekir. Çünkü o bu tavriyle savaş açan ve bozgunculuk yapan bir kimse konumundadır. Bu ceza, saygın olan bir cana kıymasına karşılık olarak kısas uygulanması şeklinde algılanamaz. Dolayısıyla maktulün yakınları diyete razı olsalar da böyle bir kimse için öngörülen öldürme cezası düşmez.

1- [et-Tehzib, c.10, s.132-133, h:143]

2- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.317]

Nitekim bu yönde bir açıklamayı Ayyâşî tefsirinde Muhammed b. Müslim'den, o da İmam Bâkır'dan (a.s) rivayet etmiştir. Bu rivayetin kapsamında deniliyor ki: "Ebu Ubeyde şöyle dedi: 'Allah senin işlerini yoluna koysun! Maktulün yakınları katili affetseler, ne olacak?' İmam Bâkır (a.s) buyurdu ki: 'Maktulün yakınları, onu affetseler de, imamın onu öldürmesi gerekir. Çünkü o, savaş açmış, adam öldürmüş ve hırsızlık yapmıştır.' Ebu Ubeyde şöyle dedi: 'Maktulün yakınları ondan diyet almak isteyip serbest bıraksalar, bunu yapmaya hakları var mıdır?' İmam, hayır dedi. Onun öldürülmesi gerekir." [c.1, s.314, h:89]

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Ebi Şeybe, Abd b. Hamîd, İbn-i Ebi Dünya -Kitab-ul Eşrafta-, İbn-i Cerir ve İbn-i Ebi Hatem Şa'bi'den şöyle rivayet ederler: "Basralı Harise b. Bedr et-Temimî, yeryüzünde bozgunculuk yapmış, genel güvenliğe karşı savaş açmıştı. [Sonra pişman olmuş] ve Kureyş'ten bazı adamlarla konuşarak onun için Ali'den güvence almalarını istemişti. Ama onlar, bu işi üstlenmeyi kabul etmemişlerdi. Bunun üzerine Said b. Kays el-Hemedanî'ye gidip onu Ali'nin yanına gönderdi. Said b. Kays şöyle dedi: 'Ey Müminlerin emiri, Allah'a ve Elçisine savaş açan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerin cezası nedir?' Dedi ki: *'Öldürülmeleri veya asılmaları ya da elleri ve ayaklarının çapraz kesilmesi yahut bulundukları yerden sürülmeleridir.'* Sonra şöyle dedi: Ancak sizin kendilerini ele geçirmenizden önce tövbe edenler başka."

"Bunun üzerine Said şöyle dedi: 'Bu, Harise b. Bedr de olsa!' Sonra Said şöyle dedi: 'Harise b. Bedr, tövbe edip gelmiştir, acaba ona güvence var mıdır?' Hz. Ali: 'Evet.' dedi. Bunun üzerine Said, Harise'yi getirdi. O da Ali'ye biat etti. Hz. Ali de biatini kabul etti ve canının bağışlandığına dair kendisine bir yazı verdi."

Ben derim ki: Rivayetin akışı içinde Said'in: 'Bu, Harise b. Bedr de olsa!' şeklindeki sözü, ayetin akışının oluşturduğu havaya uygun olarak söylenmiştir. Çünkü ayetin mutlak ifadesi, savaşma ve bozgunculuk yapmaktan sonra tövbe eden herkesi kapsayacak niteliktedir. Normal konuşmalarda da bunun örnekleri çoktur.

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Sevre b. Küleyb'den şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) sordum: 'Bir adam evinden çıkıp mescide gitmek ister ya da bir ihtiyacını gidermeyi amaçlar.

Bu sırada bir adam karşısına çıkıp onu durdurur, döver ve elbiselerini gasp eder. Bunun için ne lâzım gelir?' İmam buyurdu ki: 'Sizin yanındakiler (Sünnî âlimler) bu konuda ne diyorlar?' Dedim ki: 'Onlar diyorlar ki 'Bu, korku ve dehşet salmadır. Savaş açan ise, ancak müşriklerin beldelerinde olur.' Buyurdu ki: 'Hangisinin saygınlığı daha büyüktür: İslâm yurdunun mu, şirk yurdunun mu?' Dedim ki: 'İslâm yurdunun.' Bunun üzerine şöyle dedi: Bu gibi adamlar, '*Allah ve Elçisiyle savaşıyorlar...*' ayetinin kapsamındaki kimselerdendirler." [Füru-u Kâfi, c.7, s.245, h:2]

Ben derim ki: Ravinin sözünü ettiği görüş, Ehlisünnet kanallarında yer alan rivayetlerin bir kısmında dile getirilmiştir. Nitekim, ayetin iniş sebebiyle ilgili olarak Dahhak'tan şöyle rivayet edilir: "Bu ayet, müşrikler hakkında inmiştir." Taberî tefsirinde şöyle bir olay anlatılır: "Abdumelik b. Mervan, Enes'e bir mektup yazarak bu ayetle ilgili fikrini sordu. Enes ona ayetin iniş nedenini içeren bir yazı gönderdi: 'Bu ayet, Becile soyundan gelen Uranîler grubu hakkında inmiştir. Bunlar İslâm'dan döndüler, çobanı öldürdüler, develeri önlerine katıp götürdüler, yollara korku saldılar ve haram olan ırza tecavüz ettiler. Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) Cebrail'den bu şekilde kamu düzenine savaş açanların hükmünü sordu. O da dedi ki: 'Hırsızlık yapıp yollara korku salanları, haram olan ırza tecavüz edenleri as.'" Bunun gibi daha birçok rivayet örnek gösterilebilir.

Ayet, mutlak ifadesi itibariyle el-Kâfi'deki rivayeti destekler mahiyettedir. Bilindiği gibi, bir ayetin iniş sebebi, o ayetten anlaşılan anlamı kayıtlandırma, sınırlandırma sebebi olmaz.

Tefsir-ul Kummî'de, "*Ey İnananlar! Allah'tan korkun. O'na yol arayın.*" ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Demek isteniyor ki: İmam aracılığıyla Allah'a yaklaşın." [c.1, s.168]

Ben derim ki: Yani, imama itaat ederek Allah'a yaklaşın. Rivayetteki bu yaklaşım, genel bir anlamın somut bir örneğe uyarlanması kabilindendir. Bunun bir benzerini de İbn-i Şehraşub rivayet eder: "Emir-ül Müminin, '*O'na yol arayın*' ayeti hakkında dedi ki: Ben Allah'a yaklaştıran yolum." [Menakıb, c.3, s.75]

Buna yakın bir rivayet de "Besair-ud Derecat" adlı eserde yer alır. Müellif kendi rivayet zinciriyle Selman'dan, o da Ali'den (a.s) rivayet

eder.¹ Bu iki rivayetin, tevil olmaları da muhtemeldir. Rivayetleri bir de bu gözle incelemek gerekir.

Mecma-ul Beyan tefsirinde, Peygamber efendimizden (s.a.a) şöyle rivayet edilir: "Allah'tan benim için vesile isteyin. Çünkü vesile cennette bir derecedir ve oraya sadece bir kul ulaşacaktır. Ben o kul olmayı ümit ediyorum."

el-Maani'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Ebu Said el-Hudrî'den şöyle rivayet eder: "Resulullah (s.a.a) efendimiz buyurdu ki: 'Allah'a dua edip bir şeyler istediğiniz zaman, benim için de vesile isteyin.' Bunun üzerine Resulullah'a "vesile"nin ne olduğunu sorduk. Buyurdu ki: O, cennette bir derecedir..."² Bu, "vesile hadisi" adıyla bilinen uzun bir hadistir.

Hadis üzerinde düşünüp ayetin anlamıyla karşılaştırdığımız zaman "vesile"nin, yüce Allah tarafından Peygamberine (s.a.a) bahşedilen bir makam olduğunu görürüz. Peygamberimiz (s.a.a) bunu Allah'a yaklaşmak için bir yol olarak kullanır. Tertemiz Ehlibeyti, ardından ümmetinden salih olanlar da onu izlerler. Ehlibeyt İmamlarından (a.s) şöyle rivayet edilir: "Resulullah (s.a.a) Rabbinin eteğine, biz onun eteğine, siz de bizim eteğimize yapışırsınız." [el-Mehasin, c.1, s.182-183, h:179-180-181]

Kummî ve İbn-i Şehraşub'un rivayetleriyle ilgili olarak, bunların tevil olmaları muhtemeldir, derken maksadımız bu noktaya işaret etmektir. İnşallah ileriki bölümlerde bu anlamı açıklama fırsatını buluruz.

Ayyâşî'nin Ebu Basir'den aktardığı rivayeti de bu kategoride incelemek gerekir. Diyor ki: İmam Bâkır'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Ali'nin düşmanları, ateşte sonsuza dek kalacaklardır. Allah buyuruyor ki: *Onlar oradan çıkacak değildirler.*" [c.1, s.317, h:100]

el-Burhan tefsirinde, "*Hırsızlık eden erkek ve kadının... ellerini kesin.*" ayetiyle ilgili olarak et-Tezhib adlı eserden naklen İmam Musa Kâzım'ın (a.s) şöyle dediği rivayet edilir: "Hırsızın eli kesilir, fakat baş parmağı ve avucu bırakılır. Ayağı kesilir, ama yürüyebilmesi için topuğu bırakılır." [c.1, s.470, h:2]

1- [Besair-ud Derecat, s.216, h:21]

2- [el-Maâni, s.116]

Yine et-Tehzib adlı eserde, müellif kendi rivayet zinciriyle Muhammed b. Müslüm'den şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık'a (a.s) sordum: 'Hırsızın elinin kesilmesi için çalınan malın miktarı en az ne kadar olmalıdır?' Buyurdu ki: 'Çeyrek dinar.' 'Ya iki dirhem çalarsa?' diye sordum. Buyurdu ki: 'Çeyrek dinarın kaç dirhem ettiğine bakılır.' Dedim ki: 'Çeyrek dinar etmeyen bir şey çalan insana hırsız denir mi? O, bu durumda Allah katında hırsız mıdır?' Buyurdu ki: Bir Müslümanın koruyup sakladığı bir şeyi çalan herkes için hırsız adı geçerlidir. O, Allah katında hırsızdır. Fakat bir hırsızın eli ancak çeyrek dinar ve daha fazla bir değere haiz bir şey çalması durumunda kesilir. Eğer çeyrek dinardan daha az bir şeye karşılık hırsızın eli kesilecek olsaydı, insanların çoğunun eli kesilmiş olacaktı." [c.10, s.99, h:2]

Ben derim ki: İmam (a.s), "Eğer... hırsızın eli kesilecek olsaydı..." sözüyle şunu demek istiyor: El kesme hükmünde bir hafifletme söz konusudur. Bu, yüce Allah'ın kullarına yönelik rahmetinin göstergesidir. Bu anlam, yani hırsızın elinin çaldığı malın değerinin çeyrek dinar ve daha fazla tutması durumunda kesilmesi gerektiği hususu, Ehlisünnet kanallarında da aktarılmıştır. Örneğin, Buharî ve Müslim Sahihlerinde Aişe'den şöyle rivayet edilir: Resulullah efendimiz (s.a.a) buyurdu ki: "Hırsızın eli ancak çeyrek dinar ve daha yukarısı için kesilir." [Sahih-i Buharî, c.8, s.199. Sahih-i Müslim, c.5, s.112]

Tefsir-ul Ayyâşî'de Sümaa'dan, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Hırsız yakalandığında avucunun ortasından eli kesilir, tekrar çalarsa tabanının ortasından ayağı kesilir, tekrar çalarsa hapse atılır. Hapiste de hırsızlık yaparsa öldürülür." [c.1, s.318, h:105]

Aynı eserde, Züurare'den şöyle rivayet edilir: İmam Bâkır'a (a.s) hırsızlık yapan, bu yüzden sağ eli kesilen, sonra tekrar hırsızlık yapan ve bundan dolayı sol ayağı kesilen, ardından üçüncü kez hırsızlık yapan adam için hangi hükmün uygulanacağı soruldu. Buyurdu ki: "Emir-ül Müminin (a.s) böyle kimseleri müebbet hapse mahkûm ededi ve şöyle derdi: Temizlenmek için kullanılacak eli ve ihtiyacını gidermek amacıyla yürümek için ayağı olmadan onu dışarı salmak hususunda Rabbimden utanırım."

İmam devamla şunları söyledi: "Hz. Ali (a.s) hırsızın elini kestiği zaman mafsallın aşağısından keserdi. Ayakları kestiğinde de iki topu-

ğün aşağısından keserdi. Şeriatın öngördüğü cezalardan gafil olunmasını da hoş karşılamazdı." [c.1, s.318, h:104]

Aynı eserde, İbn-i Ebu Davud'un arkadaşı ve yakın dostu Zurkan'dan şöyle rivayet edilir: "Bir gün İbn-i Ebu Davud halife Mu'tasım'ın yanından canı sikkın bir hâlde döndü. Bunun sebebini sordum. Dedi ki: 'Bugün, bundan yirmi yıl önce ölmüş olmayı istedim.' 'Niçin?' diye sordum. Dedi ki: 'Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Musa [İmam Muhammed Takî] denen şu siyah adamın Emir-ül Müminin Mu'tasım'ın yanında olduğu sırada meydana gelen bir olaydan dolayı.' 'Nasıl oldu?' diye sordum. Dedi ki: 'Bir hırsız birinin malını çaldığını itiraf etti ve Halife'den hakkında şer'î hükmü uygulamak suretiyle kendisini arındırmasını istedi. Bunun üzerine halife fıkıh bilginlerini meclisinde topladı. Muhammed b. Ali'yi de çağırmıştı. Halife bizden elin nereden kesilmesi gerektiğini sordu. Ben dedim ki: 'Bilekten kesilmesi gerekir. Çünkü yüce Allah, teyemmümle ilgili olarak, *'Yüzlerinizin ve ellerinizin bir kısmını meshedin.'* buyurmuştur.' Orada bulunanlardan bazıları da benim görüşümü benimsediler."

"Başkaları da dediler ki: 'Bilâkis, elin dirsekten kesilmesi gerekir.' Halife 'Buna ilişkin kanıtınız nedir?' diye sordu. Dediler ki: 'Çünkü yüce Allah abdestle ilgili olarak, *"...ve ellerinizi dirseklere kadar"* buyurmuştur. Bu da, elin sınırının dirseklere kadar olduğunu gösterir."

"Sonra halife, Muhammed b. Ali'ye döndü ve şöyle dedi: 'Bu konuda sen ne dersin, ey Ebu Cafer?' Dedi ki: 'Bu zatlar, konu hakkında konuştular, ey Emir-ül Müminin.' Halife, 'Onların dediklerini bırak, sen ne diyorsun?' dedi. O, 'Beni bu hususta muaf tut, ey Emir-ül Müminin.' dedi. Halife, 'Görüşünü belirtmen için seni Allah adına yemine veriyorum.' diye diretince, o şöyle dedi: Madem ki, beni Allah adına yemine veriyorsun, ben de görüşümü açıklayacağım. Ben diyorum ki: Bu zatlar, sünnete aykırı görüşler ortaya koydular. Çünkü elin parmakların mafsallarından kesilmesi ve avucun bırakılması gerekir."

"Halife, 'Buna ilişkin kanıtın nedir?' diye sordu. Dedi ki: 'Resulullah'ın (s.a.a) şu sözü, 'Secde yedi organla yapılır: Yüz, iki el, iki diz ve iki ayak.' Eğer adamın elini bilekten veya dirsekten kesersen secde edeceği bir eli olmaz. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *'Secde yerleri Allah'ındır.'* Burada secde edilirken yere konulan bu yedi organ kast-

edilmiştir. *'O hâlde Allah'la beraber, bir başkasını çağırmayın.'* Dolayısıyla Allah'ın olan bir şey kesilmez. Mu'tasım bu cevabı çok beğendi ve hırsızın elinin parmak mafsallarından kesilmesini ve avucun bırakılmasını emretti. İbn-i Ebu Davud dedi ki: İşte o zaman benim için kıyamet koptu ve keşke yaşıyor olmasaydım, diye temenni ettim."

İbn-i Ebu Zurkan devamla şunları söyledi: İbn-i Ebu Davud dedi ki: 'Üç gün sonra kalktım, Mu'tasım'ın yanına gittim ve dedim ki: 'Emir-ül Müminin'e öğüt vermek benim için vaciptir. Bundan dolayı cehenneme gireceğimi bilmeme rağmen kendisine bir şey söyleyeceğim.' Mu'tasım, 'Nedir o?' diye sordu. Dedim ki: 'Emir-ül Müminin, meclisine tebasının fukahasını ve ulemasını dinî bir meseleden dolayı toplayıp, buna ilişkin hükmü onlara soruyor. Onlar da konuya ilişkin görüşlerini belirtiyorlar. Mecliste Emir-ül Mümininin oğulları, komutanları, vezirleri ve kâtipleri de hazır. Diğer insanlar da kapı arkasından konuşulanları dinliyorlar. Sonra Emir-ül Müminin kalkıp onca fukaha ve ulemanın sözünü bir yana bırakarak, ümmetin bir kısmının imam olduğunu ve hilâfet makamına daha lâayık olduğunu savunduğu bir adamın görüşünü benimsiyor, diğerlerinin görüşlerini dikkate almıyor!' İbn-i Davud dedi ki: 'Benim bu sözlerim üzerine Mu'tasım'ın yüzünün rengi değişti. Yaptığım uyarının önemini kavradı ve bana, 'Allah, bu hayırlı uyarından dolayı seni hayırla ödüllendirsin.' dedi."

"Sonra dördüncü gün, vezirlerinin kâtiplerinden birini, onu (Muhammed b. Ali'yi) evine davet etmek üzere görevlendirdi. Adam onu davet etti, fakat o daveti kabul etmedi ve: 'Biliyorsun ki, ben sizin toplantılarınıza katılmam.' dedi. Adam: 'Ben seni yemeğe davet ediyorum. Sergilerime ayak basmanı ve evime girmeni, böylece evimi bereketlendirmeni istiyorum. Ayrıca Halifenin vezirlerinden falan oğlu falan da seninle karşılaşmak istiyor.' dedi. Ebu Cafer adamın evine gitti. Yemeği yiyince, zehirin acısını hissetti. Binek hayvanının getirilmesini istedi. Ev sahibi kalmasını isteyince: Gitmem, senin için evinde kalmamdan daha iyidir.' dedi. Ve üzerinden o gün ve o gece geçmeden vefat etti." [c.1, s.319-320, h:109]

Ben derim ki: Bu olay başka kanallardan da aktarılmıştır. Daha önce tekrarlanan bazı rivayetler gibi bu rivayeti uzun olmasına rağmen

aktarmamızın sebebi, bazı Kur'ânî incelikleri içermesidir. Ki ayetlerin anlaşılmasında bunlardan yararlanılabilir.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Ahmed, İbn-i Cerir ve İbn-i Ebu Hatem, Abdullah b. Ömer'den şöyle rivayet ederler: "Resulullah (s.a.a) zamanında bir kadın hırsızlık yaptı. Kadının sağ eli kesildi. Ardından kadın: 'Ya Resulullah, benim tövbem kabul olur mu?' diye sordu. Resulullah buyurdu ki: 'Evet, sen bu gün, annenden doğduğun günkü gibi, günahından berisin.' Bunun üzerine Mâide suresindeki şu ayet indi: *Kim yaptığı haksızlıktan sonra tövbe eder ve durumunu düzeltirse, şüphesiz Allah rahmetiyle ona dönüp tövbelerini kabul eder. Çünkü Allah bağışlayandır, esirgeyendir.*"

Ben derim ki: Bu rivayet, bir tür uyarlamadır. Çünkü ayetin önceki ayetle bağlantılı olduğu ve her iki ayetinde birlikte indiği apaçık ortadadır.

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا
بِفَوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ
لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ
هَذَا فَخُذُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ
اللَّهِ شَيْئًا أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرْ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ
وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٤١﴾ سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ
فَإِنْ جَاءُوكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ
شَيْئًا وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿٤٢﴾
وَكَيْفَ يَحْكُمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ
وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٣﴾ إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا
النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُخْفِظُوا مِنْ
كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْا اللَّهَ وَلَا تَشْتَرُوا
بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ
﴿٤٤﴾ وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ
وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ
لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٥﴾ وَفَقَيْنَا عَلَى
أَثَارِهِمُ بَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ

فِيهِ هُدًى وَ نُورٌ وَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَ هُدًى وَ مَوْعِظَةً
لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٤٦﴾ وَلِيَحْكُمَ أَهْلُ الْإِنجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ ۚ وَ مَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا
أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤٧﴾ وَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا
لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَ مُهَيِّمًا عَلَيْهِ ۚ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ ۚ وَ لَا
تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ ۚ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَ مِنْهَاجًا ۚ
وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ لَكِنْ لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَيْكُمْ ۚ فَاسْتَبِقُوا
الْخَيْرَاتِ ۚ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٤٨﴾
وَ أَنْ احْكُم بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ ۚ وَ لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَ احْذَرُهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ
بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ ۚ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ
ذُنُوبِهِمْ ۖ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ ﴿٤٩﴾ أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ ۚ وَ
مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾

41- Ey Elçi! Ağızlarıyla "inandık" dedikleri hâlde kalpleri inanmamış olan (munafık)lardan ve Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar (Yahudiler), yalana kulak verenler, sana gelmemiş olan bir başka kavme kulak verenlerdir. O kavim, kelimeleri yerlerine konulduktan sonra kaydırırlar; "Eğer size bu verilirse alın; eğer bu verilmezse sakının" derler. Allah kimi fitneye düşürerek sınamak isterse, sen onun için Allah'tan hiçbir şeye malik olamazsın. Onlar öyle kimselerdir ki Allah, onların kalplerini temizlemek istememiştir. Onlar için dünyada rezillik var ve yine onlar için ahirette de büyük bir azap vardır.

42- Yalana kulak verirler, haram yerler. Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir; eğer onlardan yüz çevirirsen, sana hiçbir zarar veremezler. Ve eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hüküm ver. Çünkü Allah adalet sahiplerini sever.

43- İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında dururken, seni nasıl hakem yapıyorlar da sonra bunun ardından [Tevrat'taki hükümden] dönüyorlar?! Gerçekte onlar inanmış degillerdir.

44- Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme [itikadî bilgiler] ve nur [şer'î hükümler] vardır. (Allah'a) teslim olmuş peygamberler, onunla Yahudilere hüküm verirlerdi ve kendilerini Allah'a vermiş rabbanîler ve âlimler de, Allah'ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden ve onu gözetip kolladıklarından (onunla hüküm verirlerdi). O hâlde, insanlardan korkmayın, benden korkun ve benim ayetlerimi az bir paraya satmayın! Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerdir.

45- Onda onlara: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşı kısas yazdık. Kim bunu bağışlarsa, o kendisi için keffaret olur. Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar zalimlerdir.

46- Onların izleri üzerine arkalarından, önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu İsa'yı gönderdik ve ona, içinde yol gösterme ve nur [şer'î yasalar] bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı, korunanlar için yol gösterici ve öğüt olarak İncil'i verdik.

47- İncil sahipleri, Allah'ın onda indirdiği ile hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar fasıklar (yoldan çıkmışlar)dır.

48- Sana da kendinden önceki kitapları doğrulayıcı ve onlara egemen olarak bu kitabı gerçek üzere indirdik. Şu hâlde insanlar arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet ve sana gelen gerçekten ayrılıp onların keyiflerine uyma. Sizden her biriniz

için bir şeriat ve bir yol belirledik. Allah isteseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiği nimetler içinde sizi sınamak istedi. Öyleyse hayırlı işlerde yarışın; hepinizin dönüşü Allah'adır. O size ayrılığa düştüğünüz şeyleri haber verecektir.

49- İnsanlar arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet, onların keyiflerine uyma. Onların, Allah'ın indirdiği şeylerin bir kısmından seni şaşırtmalarından sakın. Eğer dönerlerse, bil ki Allah, bazı günahları yüzünden onları felâkete uğratmak istiyordur. Zâten insanların çoğu yoldan çıkmışlardır.

50- Yoksa cahiliye hükmünü mü arıyorlar? Kesin bilgisi olan bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler birbirleriyle bağlantılıdır. Tümüne tek bir ahenk egemendir. Baştan sona aynı akış sürüp gitmektedir. Bundan da anlaşılıyor ki, ayetler, Ehlikitab'a mensup bir grup hakkında inmiştir. Adı geçen grup, Tevrat'ın bazı hükümleriyle ilgili olarak Resulullah'ın hükmüne başvururlar. Beklentileri, Hz. Muhammed'in (s.a.a) Tevrat'ın konuya ilişkin hükmünden farklı bir hüküm vereceği yönündedir. Böylece Tevrat'ın ağır hükmünden kaçıp Peygamberimizin (s.a.a) hükmüne razı olacaklar.

Bu arada, aralarında şu tür konuşma yapmayı da ihmal etmiyorlar: *"Eğer size bu verilirse -yani kişisel arzularınıza uyan hüküm verilirse- alın; eğer bu verilmezse -yani size Tevrat'ın hükmü öngörülürse- sakının!"*

Hız. Peygamber (s.a.a) onları Tevrat'ın hükmüne uymaya yöneltir, onlar bundan kaçınırlar. Bu arada, münafıklardan bir grup da, Ehlikitab'ın, Peygamberimizden fetva isteyen, hükmüne başvuran mensupları gibi bir eğilim içine girerler. Peygamber'in (s.a.a) aklını çekip, hevedan hüküm vermesini, güçlülerin tarafını tutmasını, yani cahiliye hükmüyle hükmetmesini isterler. Oysa: *"Kesin bilgisi olan bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?"* Bu değerlendirme, ayetlerin nüzul sebebine ilişkin rivayetleri desteklemektedir.

Buna göre, ayetler Yahudiler hakkında inmiştir. İçlerindeki eşraf takımından evli iki kişi zina ederler. Hahamlar, Tevrat'ta böyle durumlar için öngörülen taşıyarak öldürme (recm) cezasını kırbaç cezasıyla değiştirmek isterler. Bu arada, evli insanların zina etmeleri durumunda çarptırılacakları cezayı öğrenmek üzere Peygamberin (s.a.a) yanına adam gönderirler. Şayet kırbaç cezasını öngörürse kabul edin, taşıyarak öldürmeyi öngörürse kabul etmeyin, diye de tembih ederler. Resulullah (s.a.a) taşıyarak öldürme hükmünü verir. Bunun üzerine Yahudiler, bunu kabul etmekten kaçınırlar. Bu arada Resulullah (s.a.a), İbn-i Suriya'dan Tevrat'ın konuya ilişkin hükmünü sorar ve gerçeği gizlememesi için onu Allah ve ayetleri adına yemine verir. Adam doğruyu söyler ve Resulullah'a recm hükmünün Tevrat'ta mevcut olduğunu belirtir. İnşallah, ilerideki hadisler bölümünde bu olayı daha detaylı bir şekilde ele alacağız.

Bununla beraber ayetler açıklamaları itibariyle bu özel durumdan bağımsızdırlar ve nüzul sebebine ilişkin rivayetlerde anlatılanlarla kayıtlı değiller. Yaşanan gelişmelere ilişkin özel sebeplerden dolayı inen Kur'ân ayetlerinin tipik bir özelliğidir bu. Bu gibi ayetlerin iniş sebeplerinin, ayetlerin birçok amacı arasında sadece belli bir payları olur. Bunun tek nedeni, Kur'ân'ın evrensel ve sürekli bir kitap oluşu, herhangi bir zaman veya mekânla kayıtlanamayacağı, belli bir kavme veya özel bir olaya özgülenemeyeceği gerçeğidir. Ulu Allah konuya ilişkin olarak şöyle buyurmuştur: *"O sadece bütün âlemler için bir öğüttür."* (Yûsuf, 104) *"Âlemlere uyarıcı olması için kuluna Furkan'ı indiren Allah pek kutludur."* (Furkan, 1) *"O, eşsiz bir kitaptır. Ki ne önünden, ne de arkasından ona batıl gelmez."* (Fussilet, 42)

"Ey Elçi! ...küfürde yarışanlar seni üzmesin." Bu ifade, ayette sözü edilen kimselerden gördüğü kötü muamele karşısında, Peygamberin (s.a.a) gönlünü hoş tutma, ona moral destek sağlama amacına yöneliktir. Ayette sözü edilenler, küfürde yarışanlardır, hızlı adımlarla küfür yolunda koşuşturanlardır. Bunların fiillerinden ve sözlerinden küfürün gerekleri birer birer orta yere dökülür. Bunlar küfürde yarışan kâfirlerdir. Küfürde yarışmak, küfre doğru yarışmaktan farklıdır.

"Ağızlarıyla 'inandık' dedikleri hâlde kalpleri inanmamış olanlardan" Küfürde yarışanlara, yani münafıklara ilişkin bir

açıklamadır bu. Burada nitelik, nitelenenin yerine konulmuştur. Bununla yasağın nedenine işaret etmek amaçlanmıştır. Nitekim, önceki nitelik, yani: "küfürde yarışanlar" ifadesi, yasaklanan şeyin nedenine yönelik bir işarettir. Dolayısıyla -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- şöyle bir anlam belirginlik kazanıyor: Bunların küfürde yarışmaları, senin üzülmene neden olmasın. Çünkü onlar, yalnızca dilleriyle inanmışlar, kalpleriyle değil; onlar mümin değildirler. Sana gelip bir şeyler söyleyen Yahudiler de öyle.

Ayetin akışından anlaşıldığı kadarıyla *"ve Yahudilerden"* ifadesi, *"Ağızlarıyla inandık, dedikleri hâlde kalpleri inanmamış olanlardan"* ifadesine atfedilmiştir. Yeni bir başlangıç değildir. Buna göre, *"Yalana kulak verenler sana gelmemiş olan bir başka kavme kulak verenler"* ifadesi, mahzuf müptedanın haberidir. Yani, "Onlar, yalana kulak verenlerdirler."

Uyum içinde sıralanan bu cümleler, Yahudilerin durumunu açıklamaya yöneliktir. Ayetin girişinde işaret edilen münafıkların durumunun ise, bu niteliklerle örtüşmediği açıktır.

Buna göre, sözü edilen bu Yahudiler, yalanı dinleyenlerdir. Yani yalan olduğunu bile bile onu sürekli dinlerler. Aksi takdirde bir yergi niteliği olarak kullanılmazdı. Onlar ayrıca, sana gelmeyen bir kavmi de çokça dinlemektedirler. Kendilerine yapılan bütün telkinleri kabul ediyor, kendilerinden istenen her şeyi yerine getiriyorlar. Dinlemenin farklı anlamlar ifade etmesi nedeniyle *"kulak verenler"* ifadesi tekrarlanıyor. Çünkü birincisi "kulak verip dinlemek", ikincisi ise "kulak verip kabul etmek" anlamında kullanılmıştır.

"Kelimeleri yerlerine konulduktan sonra kaydırırlar." Yani, yerlerine iyice yerleştikten sonra, kelimeleri yerlerinden kaydırıp ilgisiz anlamlara değiştirirler. Bu cümle, *"bir başka kavme"* sözünün niteliği konumundadır. *"Eğer size bu verilirse alın; eğer bu verilmezse sakının' derler."* sözü de öyle.

Ayeti bütün olarak ele aldığımızda şu husus ortaya çıkıyor: Bir grup Yahudi, dinleri açısından cezayı gerektirirci bir suç işliyorlar. Onlar bunun için öngörülen ilâhî cezayı da bilmektedirler. Fakat bilgileri, sabitleşen bu hükmü değiştiriyorlar. Sonra içlerinden bir grubu Hz. Resulullah'a (s.a.a) gönderiyorlar ve bu olay hakkında hükmüne

başvurmalarını emrediyorlar. Eğer bilginlerin verdiği değiştirilmiş hükme uygun bir hüküm verirse alın, başka bir hüküm verirse sakının, diye de tembihliyorlar.

"Allah kimi fitneye düşürerek sınamak isterse, artık sen onun için Allah'tan hiçbir şeye malik olamazsın." Görünen o ki bu cümle, bir ara cümle konumundadır. Bununla anlatılmak istenen şudur: Onlar, bu olayda ilâhî bir fitne ile sınanmaktadırlar. Dolayısıyla Peygamber (s.a.a) müsterih olmalı, üzülmemelidir. Çünkü bu iş Allah'tandır ve O'na dönmektedir. Peygamber, bu işte Allah adına hiçbir role sahip değildir. Onların sınamadan geçirilmesi için bu iş ilâkî olacaktı. Bu nedenle üzölmeyi gerektirecek hiçbir gerekçe yoktur.

"Onlar öyle kimselerdir ki Allah, onların kalplerini temizlemek istememiştir." Dolayısıyla kalpleri önceki kirliliğı üzere kalmıştır. Günah üzere günah işledikleri, tekrar tekrar yoldan çıktıkları için, Allah bununla onları saptırmıştır. Allah bununla ancak yoldan çıkanları saptırır.

"Onlar için dünyada rezillik var ve yine onlar için ahirette de büyük bir azab vardır." Dünyada rezil olacaklarına ilişkin bir tehdittir bu. Nitekim öyle oldular da. Ahirette de büyük bir azaba uğrayacakları vaat ediliyor.

"Yalana kulak verirler, haram yerler." Ragıb el-İsfahanî el-Müfredat adlı eserinde şöyle der: "es-Suht, gövdeden koparılmış kabuk demektir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Feyushitekum bi-azabin: bir azap ile kökünüzü keser."* (Tâhâ, 61) Bazıları bu ifadeyi "feyeshetekum" şeklinde okumuşlardır [ki, bu tarz okuyuş farkları anlam değişikliğine neden oluşturmaz]. Araplar, ["kökünü kazıdı" anlamında] "sehatehu" ve "eshatehu" derler. Yasak ve haram olan şey için de "es-suht" ifadesi kullanılır ki, bu gibi kişiyi utandıran şeylerin onun dinin ve kişiliğini kökünden kazıdığı ima edilir. Yüce Allah, *"haram yerler..."* (Mâide, 42) buyuruyor. Yani, dinlerini kökünden kazıyacak haram şeyler yiyorlar. Resulullah efendimiz (s.a.a) şöyle buyurmuştur: "Eti haramdan biten bedene ateş yaraşır." Bundan dolayı rüşvete de "suht" denilmiştir."

Şu hâlde, haramdan kazınılan her mal "suht"tur. Ayetin akışı gösteriyor ki, bu kelime ayette "rüşvet" anlamında kullanılmıştır. Bu bağlamda haram mal yediklerine işaret edilmesinden anlıyoruz ki: İçle-

rinden bir grubunu Hz. Peygamberin (s.a.a) yanına gönderen bilginler, Allah'ın konuya ilişkin hükmünü tahrif etmek için rüşvet almışlardı. Çünkü Allah'ın hükmü bazılarına zarar veriyordu. Onlar rüşvet vererek bu zararın önüne geçmek istediler. Bilginleri de rüşvet alarak Allah'ın hükmünü değiştirdiler.

Buradan hareketle anlıyoruz ki: *"Yalana kulak veririler, haram yerler."* nitelemesi, tümü itibariyle, Yahudilerin tümüne yönelik bir nitelemedir. Nitelemeyi aralarında paylaşdırmak gerekirse, bu sefer, *"Yalana kulak verirler"* sözü, önceki ayette sözü edilen Yahudilerin, yani Hz. Peygamberin yanına gönderilenlerin ve onlarla aynı kategoriye giren diğer uyrukların niteliğini, *"haram yerler"* sözü ise, yine önceki ayette sözü edilen "bir başka kavm" in niteliğini anlatıyor. Kısacası, demek istenen şudur: Yahudilerin bir kısmı rüşvet yiyen bilginler, bir kısmı da yalana kulak veren taklitçi kitlelerdir.

"Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir..." Burada hükmüne başvurmaları durumunda, aralarında hüküm vermek veya onlardan yüz çevirmek hususunda Peygamberimiz serbest bırakılıyor. Bilindiği gibi, Peygamber efendimizin (s.a.a) iki şeyden birini tercih etmesi, ancak gerektirici bir maslahata göre belirginlik kazanır. Dolayısıyla mesele, Hz. Peygamberin (s.a.a) görüşüne havale ediliyor.

Sonra yüce Allah, bu tercih bağlamında, Peygamberimize (s.a.a) aralarında hükmetmeyi terk etmesi, onlardan yüz çevirmesi durumunda bunun kendisine zarar vermeyeceğini, açıklıyor ve aralarında hükmetmesi durumunda adalet ilkesi doğrultusunda hükmetmesi gerektiğini vurguluyor.

Sonuçta mesele şuraya gelip dayanıyor: Yüce Allah, onların arasında hükmünün geçerli olmasından başka bir şeye razı olmuyor. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.a) ya onlar hakkında Allah'ın hükmünü uygulayacak ya da onlar hakkında hükmetmeyecek. Başka bir hüküm vermesi ise, söz konusu değildir.

"İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında dururken seni nasıl hakem yapıyorlar da sonra bunun ardından dönüyorlar?! Gerçekte onlar inanmış değillerdir." Burada Yahudilerin bir tutumunun hayret verici oluşuna dikkat çekiliyor.

Şöyle ki: Kendileri kitap ve şeriat sahibi bir ümmettirler. Senin peygamberliğini, getirdiğin kitabı ve şeriatı inkâr ederler. Sonra bir gelişme yaşıyor ve buna ilişkin Allah'ın hükmü kitaplarında mevcuttur. Ama onlar, içinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat'tan yüz çeviriyorlar. Dolayısıyla kitaptan ve hükmünden uzak duran bu adamlar, ona inanmıyorlar.

Bu bakımdan, *"Sonra bunun ardından dönüyorlar"* ifadesinin anlamı şu şekilde belirginleşiyor: İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında bulunduğu hâlde, olaya ilişkin hükümden dönüyorlar. *"Gerçekte onlar inanmış degillerdir"* yani, onlar Tevrat'a ve içerdiği hükümlere inanmıyorlar. Onlar Tevrat'a ve hükmüne inanmak durumundan saparak küfre yönelmişlerdir.

"Sonra bunun ardından dönüyorlar" ifadesini, Peygamberin (s.a.a) verdiği hükümden dönüyorlar, şeklinde anlamak da mümkündür. Bu durumda, *"Gerçekte onlar inanmış degillerdir."* ifadesini de, onlar Hz. Peygambere (s.a.a) inanmış degillerdir, şeklinde anlamak gerekir. Çünkü Hz. Peygamber'e başvurmaları, aralarında hükmetmesini istemeleri, ona inanmış olduklarını ima edecek bir davranıştı. Ya da hem Tevrat'a, hem de Hz. Peygambere inanmamış oldukları kastedilmiş olabilir. Ne var ki, önceki anlam, ayetlerin akışına daha uygundur.

Ayet, bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ı bir ölçüde onaylamaktadır. Bugünkü Tevrat, Babil'i fetheden İran kralı "Kûruş"un izniyle "Azra" tarafından derlenmiştir. Kuruş, İsrailoğullarını Babil esaretinden kurtarmış, Filistin'e dönüp heykeli onarmalarına izin vermişti. Bu Tevrat, Hz. Peygamber zamanında onların ellerindeydi. Bugün de aynı Tevrat ellerindedir. Kur'ân, bu Tevrat'ta Allah'ın hükmünün bulunduğunu açıklıyor. Ama aynı zamanda tahrif ve değişim geçirdiğini de vurguluyor.

Bütün bunlardan şu sonuca varıyoruz: Bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat, Hz. Musa'ya (a.s) inen orijinal Tevrat'tan bölümler içeriyor. Bunun yanında bazı yerleri tahrif edilmiş, değiştirilmiştir; ya eklemede bulunulmuş, ya çıkarmalar yapılmış ya da ifadelerin yerleri değiştirilmiştir vs. Kur'ân'ın Tevrat'a ilişkin görüşü budur. Bu konuda yapılacak objektif kapsamlı bir araştırma da bunun böyle olduğunu ortaya koyacaktır.

"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır. (Allah'a) teslim olmuş peygamberler, onunla Yahudilere hüküm verirlerdi." Bu ifade, önceki ayette açıklanan hususun gerekçesini açıklamaya yöneliktir. Dolayısıyla, bu ve bundan sonraki ayetler, yüce Allah'ın değişik dönemlerde yaşayan topluluklara şeriatlar indirdiğini, bu şeriatları kutsal kitaplar kapsamında onlara indirdiğini açıklıyor.

Bununla güdülen amacın, söz konusu toplulukların bu kitaplar aracılığıyla doğru yola iletilmeleri, onların aracılığıyla hakkı görmeleri, aralarında baş gösteren ihtilaflar hususunda onlara başvurmalarıdır. Bu çerçevede peygamberlere ve bilginlere, indirilen bu kitapların içerdiği şeriatlar doğrultusunda hüküm vermeleri, kitapları ve içerdiği şeriatları korumaları, değiştirme ve tahrif girişimlerinden muhafaza etmeleri, hükmederken, insanlardan miktarı ne olursa olsun, az olmaktan öte olmayan herhangi bir bedel almamaları, bu hususta sadece Allah'tan korkmaları, O'ndan başkasından korkmamaları emrediliyor.

Bu arada yükümlülükleri daha da pekiştirilerek heva ve heveslere tâbi olmamaları, dünya perestlerin baştan çıkarıcı çalımlarına kanmamaları isteniyor. Şeriatların ve hukuk sistemlerinin farklılığı, toplumların ve yaşadıkları dönemlerin farklılığından kaynaklanan bir durumdur. Amaç, toplumlara yönelik ilâhî sınamanın eksiksiz olarak tamamlanmasıdır. Çünkü asırlar geçtikçe zamanlar değişik kapasiteler edinir. Güçlülük ve zayıflık bakımından değişiklik arz eden iki farklı kapasite de, tek bir tarzda sürüp giden tek bir teorik ve pratik eğitim sistemi ile istenen olgunluk derecesine ulaşmaz.

Dolayısıyla, *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır."* ifadesi, doğru yola ulaşmak için bir ölçüde hidayet ve İsrailoğullarının pratikleri ölçeğinde ve kapasiteleri oranında bilgileri ve hükümleri görmek için bir nur vardır demektir. Yüce Allah, Kur'ân'da, onların genel ahlâkî yapılarını, çeşitli dönemlerde tarih sahnesine çıkan halklarının karakteristik özelliklerini ve anlayış kapasitelerini açıklamıştır. Bu yüzden onlara hidayetin sadece bir kısmını, nurun sadece bir bölümünü indirmiştir. Bu eski dönemde yaşamalarından, ümmet olarak önce tarih sahnesine çıkmalarından ve kapasitelerinin azlığından kaynaklanan bir durumdur. Yüce Allah bir ayette şöyle bu-

yurmuştur: *"Musa için levhalarda her şeyden bir öğüt ve her şeyin bir açıklamasını yazdık."* (A'râf, 145)

"(Allah'a) teslim olmuş peygamberler, onunla Yahudilere hüküm verirlerdi." Bu ifade de peygamberler Allah'a teslim olmak anlamına gelen "İslâm" niteliğiyle anılıyorlar. İslâm, Allah katındaki dinin adıdır. Bununla dinin tek olduğuna işaret ediliyor. Bu din de Allah'a teslim olmaktır, O'na kulluk sunmaktan kaçınmamaktır. Allah'a teslim olmuş bir müminin Allah'ın hükümlerini ve yasalarını kabul edip uygulamaktan kaçınması düşünülemez.

"Kendilerini Allah'a vermiş rabbanîler ve âlimler de, Allah'ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden ve onu gözetip kolladıklarından (onunla hüküm verirlerdi)." Yani, bilgi ve amel olarak kendilerini Allah'a adayan âlimler ya da "Rabbaniyyûn" kelimesinin "rab" veya "terbiye" sözcüklerinden türediğini esas alarak, bilgileri doğrultusunda insanları terbiye etme görevini üstlenenler ve Yahudilerin üst düzey bilginleri olan Hahamlar, Allah'ın emri doğrultusunda onunla hükmederlerdi. Allah, kitabı koruma görevini de onlara vermişti. Dolayısıyla kitabı koruma ve onu taşıma açısından onun gözetleyicileriydiler -denetleyicileriydiler- de. Onu ezberlerinde tuttukları için değiştirilme ve tahrif ihtimali de ortadan kalkıyordu. Bu bakımdan, *"ve onu gözetip kolladıklarından"* ifadesi, *"korumakla görevlendirildikten"* ifadesinin bir sonucu konumundadır. Onlara kitabı korumaları emredilmişti, onlar da, onu kollayıp gözetmek suretiyle koruyorlardı.

Şahitlik etmenin, kollayıp gözetmenin anlamıyla ilgili olarak anlattıklarımız, ayetin akışından da kendini göstermektedir. Bazılarına göre, bundan maksat, Peygamberin recme ilişkin hükmünün Tevrat'ta yer aldığına tanıklık etmeleridir. Diğer bazılarına göre de, bundan maksat, kitabın tek ve ortaksız Allah'ın katından geldiğine şahitlik etmeleridir. Ne var ki ayetin akışından, bu iki yorumu destekleyecek kriterler algılamak mümkün görünmüyor.

"O hâlde, insanlardan korkmayın, benden korkun ve benim ayetlerimi az bir paraya satmayın." ifadesine gelince, bu cümle, *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır... onunla hüküm verirlerdi."* ifadesinin ayrıntısı, açılımı konumundadır. Yani,

Tevrat bizim katımızdan indirilmiştir ve bir şeriat, bir hukuk sistemi içermektedir. Peygamberler, kendini Allah'a adanmış bilginler ve Hahamlar aranızda onunla hüküm verirlerdi. Şu hâlde, ondan herhangi bir şey gizlemeyin, birilerinden korktuğunuz veya maddî bir çıkar beklentisi içinde olduğunuz için onu değiştirmeyin. Diğer bir ifadeyle: İnsanlardan korkup Rabbinizi unutmayın. Bilâkis, Allah'tan korkun ki, insanlardan korkmayasınız. Öbür yandan, boş, geçici dünyevî bir mal veya makam şeklinde somutlaşan az bir bedele karşılık Allah'ın ayetlerini satmayın.

Bu ifadenin, anlam itibariyle, *"Allah'ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden ve onu gözetip kolladıklarından"* ifadesine ilişkin bir ayrıntı olması da mümkündür. Çünkü bu, bir anlamda kitabı koruma hususunda söz alma hükmündedir. Yani, kitabı koruma hususunda onlardan söz aldık ve onları buna şahit tuttuk ki, onu değiştirmesinler, onun hükmünü açıklamak hususunda benden başkasından korkmasınlar ve ayetlerimi az bir paraya satmasınlar.

Nitekim yüce Allah, başka ayetlerde şöyle buyurmuştur: *"Allah kendilerine kitap verilenlerden 'Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz' diye söz almıştı. Onlar ise, bunu arkalarına atıp terk ettiler; onun karşılığında az bir menfaat aldılar."* (Âl-i İmrân, 187) *"Onların ardından, yerlerine geçip kitaba varis olan birtakım insanlar geldi ki, onlar şu alçak dünyanın menfaatini alıyorlar ve 'Biz nasıl olsa bağışlanacağız' diyorlar. Kendilerine benzer bir menfaat daha gelse onu da alırlar. Peki, Allah hakkında, gerçekten başkasını söylememeleri hususunda kendilerinden kitap misakı alınmamış mıydı?! Ve onun içindekini okuyup öğrenmediler mi?! Ahiret yurdu korunanlar için daha hayırlıdır. Düşünmüyor musunuz? Onlar ki kitaba sımsıkı sarılırlar ve namazı kırlarlar, elbette biz, iyiliğe çalışanların ecrini zayıf etmeyiz."* (A'râf, 169-170)

Bu ikinci anlam, ayetin devamındaki *"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerdir."* şeklindeki sert ve vurgulu ifadeye daha uygun ve daha yatkın görünmektedir.

"Onda onlara: Cana can... yaralara karşı kısas yazdık." Ayetin akışı, özellikle *"yaralara karşı kısas"* ifadesi perspektifinden bakıldığında, gösteriyor ki, maksat, adam öldürme, bir organı kesme

ve yaralama gibi suç türlerine ilişkin kısas (ödeşme) hükmünü açıklamaktır. "*Cana can...*" ifadesindeki ve diğer hususlarla ilişkili ifadelerdeki karşılıklılık durumu, kısas edilenle kendisi için kısas edilen arasında geçerlidir. Demek isteniyor ki, kısas bazında canın dengi yine bir candır, göz göze karşılıktır, burun buruna vs. İfadenin orijinalindeki "ba" harfi, mukabele anlamını içerir. "Bi'tu haza bi-haza= Şu malı şu fiyat karşılığında sattım." örneğinde olduğu gibi.

Dolayısıyla bir ahenk içinde akıp giden cümlelerin anlamı şu sonuca götürüyor bizi: Öldürülen bir cana karşılık bir can öldürülür, oyulan bir göze karşılık bir göz oyulur, kesilen bir buruna karşılık bir burun kesilir, koparılan bir kulağa karşılık bir kulak koparılır, sökülün bir dişe karşılık bir diş sökülür. Ve yaralamaların karşılığı da yaralamadır. Kısacası insanın canı ve bedeninin tüm organları bazında kısas, onların karşılıklarına uygulanır.

"*Cana can...*" ifadesi için -ayrıca diğer cümleler için de- 'Cana karşılık bir can kısas edilir veya öldürülür' şeklinde bir takdirî açılım öngörenlerin maksadı da bu olsa gerektir. Yoksa böylesi bir takdirî açılıma hiç gerek yoktur. Cümleler dil açısından tamdır ve cümle içindeki zarf, takdirî açılıma gerek duymayan zarf-ı lağv türündendir.

Tefsirini sunduğumuz şu ayet, şöyle bir imada da bulunmuyor değildir: Burada zikredilen hüküm, onların başlarına gelen olay için Peygamberden (s.a.a) bekledikleri ve önceki ayetlerde de işaret edilen hüküm değildi. Çünkü ayetlerin akışı, "*Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır.*" ifadesiyle yenileniyor.

Bundan sonraki rivayetler bölümünde değineceğimiz gibi, bu hüküm bugün İsrailoğullarının elinde bulunan Tevrat'ta da mevcuttur.

"Kim bunu bağışlarsa, o kendisi için keffaret olur." Öldürülenin yasal velisi olup kısas hakkına sahip kişi veya saldırıya uğrayıp yaralanan kimse suçluyu bağışlar, kısas uygulamasından vazgeçerse, yani affederse bu, bağışlayan kişinin günahlarının keffareti veya suçlunun işlediği suçun keffareti olur. Konunun akışından anlıyoruz ki, ayette kastedilen anlam şudur: Şayet kısas hakkına sahip olan kişi bağışlarsa, bu onun için keffaret olur. Eğer bağışlamazsa, hükmetme yetkisine sahip olan kişi, Allah'ın indirdiği kısas hükmünü uygulamalıdır. Buna rağmen kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, zalimlerden olur.

Buradan hareketle **öncelikle** şunu anlıyoruz: "ve men lem yahkum =kim hükmetmezse" ifadesinin başındaki "vav" harfi, "men tesaddaka =kim bağışlarsa" ifadesine yönelik bir atıf işlevini görüyor. Yeni bir cümleye başlanıldığını bildirmiyor. Nitekim "men tesaddaka=kim bağışlarsa" ifadesinin başındaki "fa" harfi de ayrıntılandırma amacına yöneliktir. Mücmel anlatımdan sonra, ayrıntılı açıklamaya geçiş yani. Kıyas ayetini de buna örnek gösterebiliriz: *"Ama öldüren kimse, kardeşi tarafından affedilirse, o zaman örfe göre uygun olanı yapması ve güzelce (diyeti) ödemesi gerekir."* (Bakara, 178)

İkincisi: *"Kim... hükmetmezse"* ifadesi, nedenin sonucun yerine konulmasının tipik bir örneğidir. Bu durumda takdirî açılımı şöyle olur: Eğer bağışlamazsa, o zaman Allah'ın indirdiğine göre hükmetsin. Çünkü Allah'ın indirdiğine göre hükmetmeyenler zalimlerdir.

"Onların izleri üzerine arkalarından, önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu İsa'yı gönderdik." Ayetin orijinalinde geçen "kaffeyna" fiilinin mastarı olan "et-takfiye" kelimesi, bir şeyi başka bir şeyin ardına koymak anlamına gelir ve "kafâ=başın ense kısmı kelimesinden türemiştir. "el-Asâr" ise "eser"in çoğuludur. Bu da bir şeyin varlığına delâlet etme niteliğine sahip ve ondan kaynaklanan etkinlikler anlamına gelir. Daha çok yürüyen kimsenin geride bıraktığı ayak izi anlamında kullanılır. *"Onların izleri üzerines"* ifadesindeki zamir, peygamberlere dönüktür.

"Onların izleri üzerine arkalarından... Meryem oğlu İsa'yı gönderdik." ifadesi kinayeli istiare sanatına bir örnektir. Bununla demek isteniyor ki: Hz. İsa (a.s) kendisinden önceki peygamberlerin izlediği yolu izlemiştir. Bu, insanları tevhide ve Allah'a teslim olmaya davet etme yoludur.

"Önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı" ifadesi, *"Onların izleri üzerine arkalarından..."* ifadesini açıklamakta ve İsa'nın davetinin Musa'nın davetinin aynısı olduğunu, temelde aralarında herhangi bir fark bulunmadığını göstermektedir.

"...Ona, içinde yol gösterme ve nur bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı... olarak İncil'i verdik." Ayetlerin akışı, Hz. Musa'nın, Hz. İsa'nın ve Hz. Muhammed'in (s.a.a) şeriatlarının durumlarını açıklaması ve onların kitapları hakkında inmiş olması bakımın-

dan, bunların birbirleriyle uyumlu olduklarını göstermektedir. Bundan sırasıyla şu sonuçlar çıkar:

Birincisi: Ayette sözü edilen -ve müjde anlamına gelen- İncil, Hz. İsa'ya (a.s) inen bir kitaptı, kitap dışında sırf bir müjde değildi. Ne var ki yüce Allah, Tevrat ve Kur'ân hakkında ayrıntılı bilgi verdiği gibi onun inişi hakkında ayrıntılı bilgi vermemiştir. Ulu Allah Tevrat'la ilgili olarak şöyle buyuruyor: *"Allah buyurdu ki: 'Ey Musa, ben, üzerine bıraktığım görevlerle ve sözlerimle seni insanların başına seçtim; artık sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol!' Ona levhalarda her şeyden bir öğüt ve her şeyin bir açıklamasını yazdık."* (A'râf, 145) *"...Musa levhaları aldı. Onlardaki yazıda Rablerinden korkanlar için yol gösterme ve rahmet vardır."* (A'râf, 154)

Kur'ân'la ilgili olarak da şöyle buyuruyor: *"Onu Ruh-ul Emin indirdi, senin kalbine, uyarıcılardan olman için, apaçık Arapça bir dille."* (Şuarâ, 195), *"O, değerli bir elçinin sözüdür. Güçlüdür o elçi arşın sahibi Allah katında yücedir. Orada kendisine itaat edilen, güvenilendir."* (Tekvîr, 21), *"...sahifeler içindedir, değer verilen, saygı ile yükseltilen, tertemiz sayfeler. Değerli, iyi yazıcıların ellerinde."* (Abese, 13-16)

Buna karşın yüce Allah, İncil'in inişi hakkında ayrıntılı bilgi vermemiş, ayrıntılardan söz etmemiştir. Şu kadarı var ki, önceki ayette Tevrat'ın Hz. Musa'ya (a.s) inişinden ve Kur'ân'ın Hz. Muhammed'e (s.a.a) inişinden söz edildiği bir atmosferde, onun da İsa'ya inişinden söz edilmesi, onun da sözü edilen iki kitap türünden bir kitap olduğunu göstermektedir.

İkincisi: Aynı şekilde Tevrat'ın niteliğinden söz edilirken, *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır."* şeklinde bir ifadenin kullanılmasının ardından, yüce Allah'ın İncil'i niteleyen, *"içinde yol gösterme ve nur bulunan"* buyurması ile kitabın içerdiği bilgi ve hükümleri kastetmiştir. Ancak yüce Allah, aynı ayette, ikinci kez *"korunanlar için yol gösterici ve öğüt olarak"* buyurması gösteriyor ki, önceki yol gösterme, öğüt ifadesiyle açıklanan "yol gösterme"den farklıdır. Dolayısıyla daha önce işaret edilen "yol gösterme", inanç bazında doğru yola ulaşmayı sağlayan bilgi türündendir. Dinde takvalı olmaya ulaştıran, günahlardan korunmayı sağlayan bil-

gilerin yol göstericiliği ise, ikinci sözü edilen 'yol gösterme'nin kapsamı dâhilindedir.

Buna göre, "Nur" ifadesinin somut karşılığı olarak sadece hükümler ve şer'î yasalar kalıyor. Ayetin üzerinde biraz düşünüldüğünde, bunun böyle olduğu görülecektir. Çünkü hükümler ve şer'î yasalar aydınlatıcı olgulardır. Onların ışığında ve aydınlığında hayat yolunda ilerleme sağlanır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse..."* (En'âm, 122)

Böylece anlaşıyor ki: Tevrat'ın niteliği bazında kullanılan "yol gösterme" (hidayet) ile İncil'in niteliği bazında kullanılan ilk "yol gösterme"den maksat tevhid ve ahiret inancı gibi itikadî bilgilerdir. Yine her ikisi hakkında kullanılan "nur"dan maksat da, şer'î yasalar ve hükümlerdir. İkinci kez, İncil'in niteliği olarak geçen "yol gösterme" ise, öğütler ve nasihatlar anlamında kullanılmıştır. Yine de Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

Bununla, "yol gösterme" kavramının ayette tekrarlanması ne-nedeni de anlaşıyor. Buna göre, ikinci kez işaret edilen "yol gösterme", birincisinden farklıdır. Dolayısıyla "öğüt" ifadesi de, açıklama nitelikli atıf konumundadır.

Üçüncüsü: İncil'in ikinci kez nitelendirilmesi bazında *"önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı"* denilmesi, te'kit veya başka bir amaca yönelik bir tekrar olarak algılanmamalıdır. Bilâkis, bu ifadenin maksadı, İncil'in Tevrat'ın içerdiği şeriata tâbi olduğunu vurgulamaktır. Çünkü İncil'de Tevrat'ın içerdiği şeriati onaylayıcı, insanları Tevrat'a uymaya davet edici ifadelerin dışında bir amaç güdülmüyor. Hz. İsa'nın istisna ettiği bazı hususlar başka. Kur'ân-ı Kerim bunu da şöyle dile getiriyor: *"Size haram kılınan bazı şeyleri de size helâl yapayım diye."* (Âl-i İmrân, 50)

Bunun kanıtı da, Kur'ân'ı incelemeye dönük bir sonraki ayetin içeriğidir: *"Sana da kendinden önceki kitapları doğrulayıcı ve onlara egemen olarak bu kitabı gerçek üzere indirdik."*

"Korunanlar için yol gösterici ve öğüt olarak..." Daha önce bu ifadeyle neyin anlatılmak istendiğini açıkladık. Bu ayet gösteriyor ki, Hz. İsa'ya inen İncil'de, Tevrat'ın kapsadığı inançlarla ilgili bilgilerin ve pratik hükümlerin yanı sıra, dinî takvaya, dinin yasaklarından

sakınıp korunmaya özel bir itina gösterilmiştir. Her ne kadar bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ı Kur'ân tümüyle onaylamıyorsa da, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'ya mal edilen dört İncil de Kur'ân'ın İsa'ya indiğini söylediği İncil'den farklı ise de, ancak bu halleriyle de bu anlamı doğrulamaktadır. İnşallah ileride bu konuya detaylı bir şekilde değineceğiz.

"İncil sahipleri, Allah'ın onda indirdiği ile hükmetsinler." Hz. İsa'ya indirilen İncil'de neshedildiği belirtilen kimi hükümlerin dışında, İncil'de Tevrat'ın içerdiği şeriatın tümüyle onaylandığı bildirilmiştir. İncil Tevrat'ın içerdiği şeriati onayladığına ve onda haram olan bazı şeyleri helâl yaptığına göre, İncil'in helâl kıldığı bazı şeylerin dışında, Tevrat'ın içeriğine göre amel etmenin, Allah'ın İncil'de indirdiği şeylerle amel etmek anlamına geleceği açıktır.

Buradan hareketle anlıyoruz ki, bazı tefsir bilginlerinin, ayetin, İncil'in Tevrat gibi ayrıntılı bir şeriat içerdiğini ifade ettiği yönündeki çıkarsamaları zayıftır.

"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar fasıklar (yoldan çıkmışlar)dır." Bu ifade, *"hükmetsinler"* ifadesinin içerdiği emri pekiştirmeye yöneliktir. Yüce Allah, bu ifadeyi pekiştirme amacına yönelik olarak üç kez tekrarlamıştır. İki kez Yahudilerle, bir kez de Hristiyanlarla ilgili olarak ve küçük farklılıklarla, *"Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kâfirlerdir."*, *"...işte onlar zalimlerdir."*, *"...işte onlar fasıklardır."* buyurmuştur. Böylece onların kâfirlikleri, zalimlikleri ve fasıklıkları hükme bağlanıyor.

Konu Hristiyanlarla ilgiliyken "fasıklık, yoldan çıkmışlık"tan, Yahudilerle ilgiliyken "kâfirlik"ten ve "zalimlik"ten söz edilmesi, şundan olsa gerektir: Hristiyanlar tevhidi (Allah'ın birliği ilkesini) teslis (üçlü tanrı motifi) ile değiştirdiler. Tevrat'ın hükümlerini ellerinin tersiyle iterek, Pavlos'un direktifleri doğrultusunda Hz. İsa'nın (a.s) dinini, Hz. Musa'nın (a.s) dininden ayrı, bağımsız bir din hâline getirdiler. İsa'nın kendini feda etmesi efsanesini uydurarak dinî hükümleri ortadan kaldırdılar. Böylece Hristiyanlar, tevillerle tevhitten ve tevhid esaslı şeriattan uzaklaştılar. Allah'ın hak dininden çıktılar. Bilindiği gibi fışk, bir şeyin yerleşik bulunduğu yerden çıkması demektir. Hurma çekirdeğinin kabuğunun içinden çıkması gibi.

Yahudilere gelince, onlar sahip oldukları Hz. Musa'nın (a.s) dini hususunda bir kuşkuya, bir yanılgıya düşmediler. Yalnızca bildikleri öğretileri ve hükümleri reddettiler. Bu ise, Allah'ın ayetlerini inkâr etmek, onlara haksızlık etmek demektir.

"Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerdir.", "...işte onlar zalimlerdir.", "...işte onlar fasıklardır." ayetleri mutlak-tır. Dolayısıyla buradaki muhatapları Ehlikıtap olmakla birlikte belli bir topluluğa özgü kılınamazlar.

Tefsir bilginleri, Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyen kimsenin küf-rünün anlamı hakkında: Allah'ın indirdiğinden başkasıyla yargılayan yargıç, Allah'ın indirdiğinden başkasıyla hükmeden hâkim ve sünnetin dışında bir gelenek uyduran bidatçi gibi, değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu konu, fikhî bir meseledir. Bize göre bu konudaki doğru gö-rüş de şudur: Sabit olduğunu bilerek şer'î bir hükme veya dinin her-hangi bir ilkesine karşı çıkıp onu reddetmek küfrü gerektirir. Sabit ol-duğunu bilip reddetmeden karşı çıkmak fıska gerektirir. Sabit olduğu-nu bilmeden reddetmekse küfrü veya fıska gerektirmez. Çünkü bu bir kusurdur ve böyle bir kimse mazur sayılır. Ancak bu kusurda kişinin ön ihmalinin olması başka. Daha ayrıntılı bilgi için fıkıh kitaplarına bakmak gerekir.

"Sana da kendinden önceki kitapları doğrulayıcı ve on-lara egemen olarak bu kitabı gerçek üzere indirdik." Ayetin orijinalinde geçen "müheymin" kelimesinin mastarı olan "heymene" ke-limesi, bir şeyin bir şeye egemen olması demektir. Bu ise, -kelimenin anlam kökünden anlaşıldığı kadarıyla- bir şeyin koruma, denetleme ve üzerinde çeşitli tasarruflarda bulunma açısından başka bir şey üzerinde otorite sahibi olması anlamına gelir. İşte Kur'ân'ın konumu budur. Yüce Allah onu önceki semavî kitaplara karşın her şeyin açıklaması olarak ni-telendirir. Kur'ân kendisinden önceki semavî kitapların içerdiği değiş-mez prensipleri korur, yürürlükten kaldırılması gereken, değişime ve dönüşüme tâbi olma özelliğine sahip olan ayrıntı nitelikli kuralları da nesheder. Böylece zamanın geçmesiyle birlikte ilerleme ve olgunlaşma yolunda mesafe kaydeden insanın durumuyla, uyum sağlar.

Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Gerçekten bu Kur'ân en doğru yola iletir."* (İsrâ, 9), *"Biz bir ayeti siler veya unutturursak, on-*

dan daha iyisini ya da benzerini getiririz." (Bakara, 106), "Onlar ki Tevrat ve İncil'de yanlarında yazılı olarak buldukları, o ümmi peygambere uyarlar. O peygamber ki, kendilerine iyiliği emreder, kendilerini kötülükten meneder, onlara güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri haram kılar, üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar. Ona inanan, destekleyerek ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla beraber indirilen nura uyanlar, işte felâha erenler onlardır." (A'râf, 157)

Buna göre tefsirini sunduğumuz ayette geçen, *"Onlara egemen olarak"* ifadesi, *"kendinden önceki kitapları doğrulayıcı"* ifadesini bütünlendirmektedir. Bu, açıklama nitelikli bir bütünlemedir. Öyle olmasaydı, Kur'ân'ın Tevrat ve İncil'i doğrulamasından, onun adı geçen kitapların içerdiği yasaların ve hükümlerin tümünü, olduğu gibi bırakmak suretiyle ve hiçbir değişikliğe uğratmaksızın doğruladığı şeklinde bir anlam çıkarılabiliirdi. Fakat Kur'ân'ın *"onlara egemen olarak"* şeklinde nitelendirilmesi, onun söz konusu iki kitabı doğrulamasının, onların Allah katından gelen gerçek bilgiler ve şeriatlar olduklarını doğruladığı anlamında olduğunu açıklayıcı niteliktedir. Dolayısıyla Allah, onlar hakkında dilediği tasarrufta bulunabilir, dilediğini yürürlükten kaldırır dilediğini olgunlaştırır.

Ayetin devamındaki şu ifade de buna yönelik bir işaret içermektedir: *"Allah isteseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı, fakat size verdiği nimetler içinde sizi sınamak istedi."*

Buna göre, *"kendinden önceki kitapları doğrulayıcı"* ifadesi, söz konusu kitapların içerdiği bilgiler ve hükümler içinde bu ümmetin durumuna uygun olanları onaylayıp yürürlükte kalmasını sağlamak anlamına gelir. Dolayısıyla bu durumla, söz konusu kitapların içerdiği bilgiler ve hükümlerin bir kısmını neshetmek, bir kısmını olgunlaştırmak ve bir kısmına bir şeyler arttırmak arasında bir çelişki yoktur. Nitekim Hz. İsa (a.s) ya da ona verilen kitap olan İncil de, Tevrat'ın içerdiği bazı haramları helâl yapmasına rağmen "Tevrat'ı doğrulayan" niteliğine sahiptir. Nitekim yüce Allah bu hususta Hz. İsa'nın dilinden şöyle aktarmıştır: *"Ben, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri size helâl yapayım diye gönderildim."* (Âl-i İmrân, 50)

"Şu hâlde insanlar arasında Allah'ın indirdiği ile hükmet ve sana gelen gerçekten ayrılıp onların keyiflerine uyma." Demek isteniyor ki: Sana indirilen kitabın içerdiği şariat hak olduğuna göre -ki o, kendisinden önceki kitapların içeriğiyle örtüşen kısmıyla hak olduğu gibi, onlara egemen olma özelliğine sahip olduğu için onların içeriğiyle çelişen kısmıyla da haktır- sen -önceki ayetlerden anlaşıldığı gibi- Ehlikitap arasında hükmederken veya -sonraki ayetlerden anlaşıldığı gibi- insanlar arasında hükmederken, ancak Allah'ın sana indirdikleriyle hükmedebilirsin, onların keyiflerine uyup sana gelen haktan yüz çeviremezsin.

Bu nedenle, *"Şu hâlde aralarında... hükmet."* ifadesiyle, Ehlikitap arasında hükmetmesi kadar, insanlar arasında hükmetmesi de kastedilmiş olabilir. Ne var ki, ilk anlam, biraz uzak bir ihtimal gibi görünmektedir. Çünkü bu anlam, şöyle bir takdirî açılımı gerektirir: "Eğer hükmedersen, aralarında hükmet." Çünkü yüce Allah, onu (s.a.a) Ehlikitap arasında hüküm vermekle yükümlü tutmamıştır. Tersine, hükmetmekle hükmetmekten kaçınmak arasında serbest bırakmıştır: *"Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir."*

Kaldı ki, yüce Allah, ayetlerin giriş kısmında Yahudilerle birlikte münafıklardan da söz etmiştir. Dolayısıyla daha önce Yahudilerden söz edildi diye, zamiri özellikle onlara döndürmeyi gerektirecek bir neden yoktur. Çünkü daha önce, onlarla birlikte başkalarından da söz edilmiştir. Bu açıdan, ayetlerin akışının bulunduğu noktayı da göz önünde bulundurarak, zamirin "insanlar"a döndürülmesinin daha uygun olacağını düşünüyoruz.

Şu da anlaşıyor ki, *"sana gelen gerçekten"* ifadesi, sapma ve yüz çevirme anlamlarını da içkin *"uyma"* ifadesiyle ilintilidir.

"Sizden her biriniz için bir şariat ve bir yol belirledik." Ragıp el-İsfahanî "el-Müfredat" adlı eserinde şu açıklamada bulunur: "ş-Şer'u, açık ve seçik olan yolda yürümek demektir. 'Şera'tu lehu tariken' denildiği zaman, 'Onun için yürümeye elverişli açık bir yol açtım.' anlamını ifade eder. 'eş-Şer'u' mastardır. Daha sonra 'izlenen yol' anlamında kullanılmıştır. Bunun 'şir'un', 'şer'un' ve 'şerîatun' şeklinde türevleri vardır. Daha sonra 'ilâhî yol' anlamında kullanılır olmuştur. Nitekim yüce Allah buyurmuştur: *...bir şariat ve bir yol...*"

Ragıp, bazı açıklamalardan sonra şuna da yer vermiştir: "Bazılarına göre, ilâhî yola 'şeriat' denilmesinin nedeni, 'şeriat-ul mâ=suya giden yol'a benzetilmiş olmasıdır." (el-Mufredat'tan alınan alıntı sona erdi.)

Büyük bir ihtimalle, şeriatın ikinci anlamı, ilk anlamından alınmıştır. Yani, gidip gelenin çokluğu nedeniyle açık ve belirgin hale geldiği için suya giden yola da 'şeriat' denilmiştir. Ragıp devamla der ki: "en-Nehe de açık yol anlamına gelir. 'Nehece'l-emru' ve 'enhece' 'açık oldu' demektir. 'Menhec' ve 'minhac' da aynı anlamı ifade eder."

KUR'ÂN LİTERATÜRÜNDE ŞERİATIN ANLAMI VE ŞERİAT İLE DİN VE MİLLET ARASINDAKİ FARK

Bilindiği gibi, şeriat, yol anlamına gelir. Din ve millet de, tutulan yol anlamını ifade eden kavramlardır. Ancak Kur'ân'dan algıladığımız kadarıyla şeriat terimi, dinden daha özel bir anlamda kullanılmaktadır. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: *"Hiç şüphesiz din, Allah katında İslâm'dır."* (Âl-i İmrân, 19), *"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, asla ondan kabul edilmez. O, ahirette kayba uğrayanlardandır."* (Âl-i İmrân, 85) Bunlara bir de şu ayetleri ekleyerek anlamsal farklılıklarını düşünelim: *"Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik."* (Mâide, 48), *"Sonra seni de emrimizden bir şeriat üzerine koyduk. Sen ona uy."* (Câsiye, 18)

Buna göre şeriat, herhangi bir ümmet için veya bu ümmete gönderilen peygamber için hazırlanan, izlemeye elverişli hâle getirilen yol demektir. İbrahim şeriatı, Musa şeriatı, İsa şeriatı ve Hz. Muhammed (s.a.a) şeriatı gibi. Din ise, bütün ümmetler için öngörülen genel ve evrensel ilâhî yol demektir. Bu açıdan şeriat neshedilebilir; ama geniş anlamıyla din değil.

Bu iki terim arasındaki bir diğer fark da, dinin hem bireye hem de topluluğa isnat edilebiliyor olmasına rağmen şeriatın kurucusu ve uygulayıcısı dışındaki herhangi bir bireye isnat edilemez olmasıdır. Söz gelimi; Müslümanların dini, Yahudilerin dini, Müslümanların şeriatı, Yahudilerin şeriatı, denebilir. Allah'ın dini ve şeriatı, Hz. Muhammed'in dini ve şeriatı da denebilir. Yine Zeyd'in dini, Amr'ın dini denebilir; ama Zeyd'in şeriatı ve Amr'ın şeriatı denemez. Bunun böyle olmasının nede-

ni, şeriat teriminin mastar anlamını, yani yolu hazırlanma ve düzenleyip belirginleştirme anlamını çağrıştırıyor olması olabilir. Dolayısıyla, Allah'ın hazırladığı yol veya falan peygamber ya da ümmet için hazırlanan yol denebilir; ama Zeyd için hazırlanan yol denemez. Çünkü bu hususta Zeyd'i ayrıcalıklı kılacak bir durum söz konusu değildir.

Her halükârda şunu anlıyoruz ki: Şeriat terimi, din teriminden daha özel bir anlamı ifade etmektedir. *"O size, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat yaptı."* (Şûrâ, 13) ayetiyle de bu değerlendirmemiz arasında bir çelişki yoktur. Çünkü ayetin ortaya koyduğu ve vurguladığı husus şudur: İslâm ümmeti için yasalaştırılan Hz. Muhammed'in (s.a.a) şeriatı, Allah'ın Hz. Muhammed'e vahyettiği hükümlerin yanı sıra Hz. Nuh'a, Hz. İbrahim'e, Hz. Musa'ya ve Hz. İsa'ya yönelttiği tavsiyelerin tümünden meydana gelmiştir. Bu, ya İslâm'ın önceki tüm şeriatların meziyetlerini bünyesinde barındırmasının yanı sıra fazlasına da sahip olduğunu ya da bütün şeriatların, hitap ettikleri ümmetlerin kapasiteleri açısından farklılık arz etseler de özleri itibarıyla tek gerçekliğe sahip olduklarını vurgulamaya yönelik bir kinayedir. Nitekim hemen devamındaki şu ifade bu anlamı çağrıştırmakta ya da doğrudan vurgulamaktadır: *"Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin."* (Şûrâ, 13)

Dolayısıyla -din tek ve değişmez olduğu ve şeriatlar da birbirlerinin hükmünü yürürlükten kaldırdıkları hâlde- özel şeriatların dine olan nispetleri, İslâm'da aralarında nasih ve mensuhlar da olmak üzere cüzî hükümlerin dinin aslına olan nispetlerine benzer. Şu hâlde, insanların yüce Allah'a kulluk sunarlarken esas alacakları tek din vardır, o da Allah'a teslim olmanın adı olan İslâm'dır. Şu kadarı var ki, yüce Allah, insanların bu amacı gerçekleştirmeleri için onları farklı yöntemlere yöneltmiş, onlar için değişik gelenekler ve ilişki tarzları geliştirmiştir. Bütün bunlarda, onların kapasitelerini ve çeşitliliklerini göz önünde bulundurmıştır. Nuh'un, İbrahim'in, Musa'nın, İsa'nın ve Muhammed'in (s.a.a) şeriatlarının işlevi budur.

Aynı şekilde yüce Allah, bir şeriatın kapsamı içindeki bir hükmü, başka bir hüküm koymak suretiyle yürürlükten kaldırmıştır, neshetmiştir. Bunda da belirleyici olan, neshedilen hükmün elverişli olma zamanının tükenmesi ve nesheden hükmün elverişliliğinin belirginlik kazan-

masıdır. Zina eden kadınlar için öngörülen müebbet hapis cezasının, kırbaç cezası veya recm vs. ile neshedilmesi gibi. Bunu şu ayetten de algılamak mümkündür: *"Allah isteseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiği nimetler içinde sizi sınamak istedi..."*

"Millet" terimine gelince; bununla insanlar arasında etkin olan hayat tarzı kastedilir. Bu terimin kökünde mühlet verme, süre tanıma anlamı yatar. Bu açıdan "millet", başkasından edinilen yol anlamını ifade eder. Ne var ki terimin etimolojik kökünün bu anlamı, şimdiki kullanımda o kadar belirgin değildir. Şimdiki kullanımıyla "şeriat" teriminin eş anlamlısı gibi bir anlam çağrıştırmaktadır. Yani, millet de tıpkı şeriat gibi, dinden farklı olarak özel yol anlamını ifade eder, demek istiyoruz. Fakat aynı anlamda kullanılıyor olmalarına rağmen millet ve şeriat terimleri arasında bir farklılık söz konusudur. Şöyle ki: Şeriat terimi bu anlamda kullanılırken, zihinde Allah'ın insanlar izlesinler diye hazırladığı yol anlamı canlanır. Buna karşın, millet terimi aynı anlamda kullanılırken, insanların pratik olarak izlemek üzere başkalarından edindikleri yol şeklindeki bir anlam zihinde belirginlik kazanır. Belki de bu yüzden "din" ve "şeriat" terimleri Allah'a isnat edildiği hâlde, "millet" terimi Allah'a isnat edilmiyor. "Allah'ın dini", "Allah'ın şeriatı" denildiği hâlde, "Allah'ın milleti" denilmiyor.

Buna karşın Peygamberin hayat tarzı ve sünneti anlamında "millet" terimi peygambere, bu hayat tarzına uymaları ve bu sünnet izlemeleri açısından da ümmete nispet edilebiliyor. Örneğin yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İbrahim'in dosdoğru milletine (uyun); o, Allah'a ortak koşanlardan da değildi."* (Bakara, 135) Bir ayette de Hz. Yûsuf'un şöyle dediğini anlatıyor: *"Ben Allah'a inanmayan, ahireti de inkâr eden bir kavmin milletini terk ettim. Atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un milletine uydu"* (Yûsuf, 38) Bir diğer ayette de yüce Allah, kâfirlerin kendilerine gönderilen peygamberlerine şöyle dediklerini anlatmaktadır: *"Ya sizi mutlaka yurdumuzdan çıkarırız ya da bizim milletimize dönersiniz."* (İbrâhim,13)

Özetle, Kur'ân terminolojisinde din, şeriat ve milletten daha genel bir anlam ifade etmektedir. Buna karşın, şeriat ve millet terimleri, bazı lafzî ayırtıları bir yana bırakırsak, hemen hemen eş anlamlı kelimelerdir.

"Allah isteseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı; fakat sizi verdiği nimetler içinde sizi sınamak istedi." Bu ifade, çeşitli ümmetlere gönderilen şeriatların farklılığının sebebini açıklama amacına yöneliktir. Yoksa, insanların bir tek ümmet yapılması, varoluşsal bir kılınma, yani tür olarak aynı olma anlamında kullanılmamıştır. Çünkü insanlar aynı canlı türünün bireyleridir, aynı tarzda bir hayat sürdürürler. Nitekim şu ayet de buna işaret etmektedir: *"İnsanlar bir tek ümmet olacak olmasaydı, Rahman'ı inkâr edenlerin evlerine gümüşten tavanlar ve üzerine binip çıkacakları merdivenler yapardı."* (Zuhruf, 33)

Dolayısıyla üzerinde durduğumuz ayette, "bir tek ümmet olma" ile, insanların bu yönde göz önünde bulundurulmuş dereceleri birbirine yakın olduğu için, hepsine aynı şeriati yasalaştırmayı gerektirecek şekilde aynı kapasiteye ve aynı hazırlığa sahip olma durumu kastedilmiştir.

Dolayısıyla, *"Allah isteseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı."* ifadesi, şartın gerekçesinin şartın yerine konulmasına bir örnek oluşturmaktadır. Bununla güdülen amaç da, gerekçeyi zihinlerde canlandırmak suretiyle, şartın cezasının (sonucun) daha net bir şekilde algılanmasını sağlamaktır. Şartın cezası derken, *"fakat size verdiği nimetler içinde sizi sınamak istedi"* cümlesini kastediyorum. Yani, Allah, size verdiği ve bahşettiği nimetler içinde sizi bir sınava tâbi tutmak istemektedir.

Hiç kuşkusuz, bu ayette işaret edilen bağışlar ve nimetler her ümmette farklı olmuştur. Ne var ki bu farklılıklar, coğrafi mekân, dil ve renk açısından olmamıştır. Çünkü yüce Allah'ın aynı zaman içinde iki ayrı şeriati yasalaştırdığı görülmemiştir. Buradaki farklılıklar, zamanın geçmesi ile birlikte belirginleşen farklılıklardır. Çünkü zaman geçtikçe buna paralel olarak insan kapasite merdivenlerinde yukarıya doğru tırmanır, yeni koşullara ilişkin yeni yetenekler edinir. Dolayısıyla insana yönelik ilâhî yükümlülükler ve yasalaştırılan hükümler de, değişik yaşam şartlarında insana yönelik bir ilâhî sınamadan başka bir şey değildir.

Dilersen şöyle de diyebilirsiniz: Bu ilâhî yükümlülükler ve hükümler mutluluk ve mutsuzluk bağlamında, insanî yeteneklerin ve kapasitelerin, kuvveden fiile çıkarılmasını amaçlayan ilâhî bir tedbirden başka bir şey değildir. Ya da şöyle diyebilirsiniz: Bu yükümlülükler ve hü-

kümler, ancak Rahmanın partisi ve kulları ile Şeytanın partisini birbirinden ayırma aracıdır. Kur'ân-ı Kerim bu anlamı değişik şekillerde ifade etmiştir; fakat, tümü aynı kapıya çıkmaktadır.

Ulu Allah sınama değerlendirmesi bağlamında şunları söylemektedir: *"Biz bu günleri insanlar arasında dolaştırırız. Bu Allah'ın kimlerin mümin olduğunu belirlemesi ve aranızdan bazı şahitler edinmesi içindir. Allah, zalimleri sevmez. Bir de (böylece) Allah, müminleri arındırmak ve kâfirleri yok etmek ister. Yoksa siz, Allah içinizdeki cihat edenleri ayırt etmeden ve sabırlıları belirlemeden cennete girebileceğinizi mi sandınız?"* (Âl-i İmrân, 140-142) Bunun gibi daha birçok ayeti örnek göstermek mümkündür.

İkinci değerlendirmeyle ilgili olarak da şöyle buyurulduğunu görüyoruz: *"Benden size bir hidayet geldiği zaman, kim benim hidayetime uyarsa, artık o, ne sapar, ne de sıkıntıya düşer. Ama kim beni anmaktan yüz çevirirse, onun için de dar bir geçim vardır, kıyamet günü de onu kör olarak mahşur ederiz."* (Tâhâ, 123-124)

Üçüncü değerlendirmeyle ilgili olarak da şöyle buyurulmaktadır: *"Bir zaman Rabbin meleklerle dedi ki: 'Ben... bir insan yaratacağım...' ...İblis dedi ki: 'Rabbim, beni azdırmadan ötürü andolsun ki, ben de yeryüzünde onlara günahları süsleyeceğim ve onların hepsini azdıracacağım. Ancak içlerinden kendilerine ihlâs verilen kulların hariç.' Allah buyurdu ki: 'İşte bana varan doğru yol budur. Benim kullarıma karşı senin bir gücün yoktur. Ancak sana uyan azgınları azdırabilirsin. Cehennem de onların hepsinin buluşma yeridir."* (Hicr, 28-43) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Kısacası, yüce Allah'ın insanlara yönelik kapasite ve yetenekler gibi bağışları, zamanların değişmesine paralel olarak değişkenlik arz ettiği gibi, insanlar arasında mutlu bir hayat için uygulanması zorunlu olan şeriatların da birer sınama aracı olarak değişkenlik göstermeleri bir zorunluluktur. Bu nedenledir ki, yüce Allah, şeriat ve yöntemlerin farklılıklarının gerekçelerini bildirme bağlamında iradesinin, insanların kendilerine verilen nimetler çerçevesinde sınanmaları ve imtihan edilmeleri yönünde tecelli ettiğini belirtmiştir. *"Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik. Allah isteseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiği nimetler içinde sizi sınamak istedi."*

Dolayısıyla, -Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir- ayetin anlamı şu şekilde belirginleşmektedir: "Sizden her bir ümmet için, bir şariat koyduk; bir hukuk sistemi ve bir hayat metodu belirledik. Allah isteseydi sizi bir tek ümmet yapardı ve size bir tek şariat koyardı; hepinizin aynı hukuk sitemine uymanızı sağlardı. Fakat topluluk olarak her biriniz için ayrı birer şariat koydu. Böylece size bahsettiği nimetler içinde sizi sınamak istedi. Nimetlerin farklılığı doğal olarak sınamanın farklılığını gerektirir. Dolayısıyla konulan hükümlerin ve öngörülen yükümlülüklerin dayanağı, bu sınama iradesidir. Bunun da kaçınılmaz sonucu, şariatların farklılıklar arz etmesidir."

Sözü edilen bu farklı ümmetler; Nuh'un, İbrahim'in, Musa'nın, İsa'nın ve Muhammed'in (Allah'ın salât ve selâmı ona, Ehlibeyti'ne ve onlara olsun) ümmetleridir. Yüce Allah'ın bu ümmete yönelik nimetlerini vurguladığı ayetten bunu algılıyoruz: *"O size, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şariat yaptı."* (Şûrâ,13)

"Öyleyse hayırlı işlerde yarışın; hepinizin dönüşü Allah'adır..." Ayetin orijinalinde geçen "istibak" kelimesi, öne geçmeye girişmek demektir. "Merci" ise, "rucû" kelimesinin mimli mastarıdır. Bu ifade, *"Sizden her biriniz için bir şariat ve bir yol belirledik"* ifadesine ilişkin bir ayrıntı niteliğindedir. İfadenin anlamı bunu gerektirmektedir. Yani, diğer bütün şariatlardan üstün, onlara egemen olan bu kapsamlı şeriatı, sizin için hayat sistemi yaptık. Bu şeriata uymanız durumunda hayra ulaşmanız, yapıcı bir hayat sürdürmeniz kaçınılmazdır. Şu hâlde hayırlarda yarışın, yani şariatın öngördüğü hükümlere, kuralara ve yükümlülüklerle uyma hususunda birbirinizle yarışa girin. Sizinle diğer ümmetler arasında söz konusu olan bu tür farklılıklarla uğraşmayın. Çünkü hepinizin dönüşü Allah'adır, O size farklılıklarınızı bildirecektir; aranızda eğri ile doğruyu ayıran hükmünü verecektir; adil bir yargıda bulunacaktır.

"İnsanlar arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet, onların keyiflerine uyma." Ayetin bu giriş kısmı, önceki ayetin içerdiği şu ifadeyle aynıdır: *"Şu hâlde, insanlar arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet... onların keyiflerine uyma."* Fakat her iki ifadeye ilişkin ayrıntı nitelikli ifadeler farklıdır. Dolayısıyla, bu ifadenin bu şekilde tek-

rarlanmış olması, bu ayrıntıları ifade etmek içindir, diyebiliriz. Çünkü önceki ayet, Allah'ın indirdikleriyle hükmedilmesini emrediyor; bu arada insanların keyiflerine uyulmasını yasaklıyordu. Çünkü Allah'ın indirdiği, Peygamber (s.a.a) ve ümmeti için oluşturulan ve yasalaştırılan bir şeriattır. Şu hâlde onların bu hayırlarda yarışmaları gerekmektedir. İkinci ayet ise, Allah'ın indirdikleriyle hükmedilmesini emrediyor; bu arada insanların keyiflerine uymayı da yasaklıyor. Bu arada Allah'ın indirdiklerinden yüz çevirirlerse, bu tavırlarının yüce Allah'ın, yoldan çıkmış oldukları için kendilerini saptırmasının nedeni olacağını dile getiriyor: *"Allah onunla birçoğunu saptırır ve yine onunla birçoğunu yola getirir. Onunla sadece fasıkları saptırır."* (Bakara, 26)

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan anlaşılıyor ki tefsirini sunduğumuz bu ayet, önceki ayetin içerdiği ve açıklamayı gerektiren anlamların açıklaması konumundadır. Buna göre, heva ve heves sahibi kimselerin Allah'ın indirdikleriyle hükmetmekten yüz çevirmelerinin nedeni, onların fasıklar ve yoldan çıkmış kimseler olmalarıdır. Yüce Allah yoldan çıkmalarına neden olan kimi günahlarından dolayı, onlara ceza vermeyi irade etmiştir. Görünen o ki bu ceza da onları saptırmaktır. Buna göre, *"İnsanlar arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet"* ifadesi, *"Sana da... bu kitabı gerçek üzere indirdik"* ifadesinin kapsadığı kitap kelimesine atfedilmiştir. Nitekim bazı tefsir bilginleri de bu yönde görüş belirtmişlerdir. Bu açıdan en uygun olanı, "kitab" sözcüğünün başındaki "elif-lam"ın oluşturulma anlamına işaret etme amacına yönelik olmasıdır. Bu açıdan şöyle bir anlam elde etmiş oluyoruz: "Sana da... onlara yazılan hükümleri ve aralarında Allah'ın indirdikleriyle hükmet, diye emrimizi indirdik."

"Onların, Allah'ın indirdiği şeylerin bir kısmından seni şaşırtmalarından sakın." Burada yüce Allah, ilâhî korumanın kapsamı içinde masum (hataya düşmekten korunmuş) olduğu halde, Peygamberini onların saptırma amaçlı girişimlerine uyma konusunda uyarıyor. Bunun nedeni şudur: İlâhî korunmanın güçlülüğü, insanın seçme özgürlüğünü geçersiz kılmaz ve seçme özgürlüğüne dayalı olarak öngörülen yükümlülüklerin düşmesine neden olmaz. Dolayısıyla masumiyeti, bir tür bilgi nitelikli meleke şeklinde algılayabiliriz. Bilindiği gibi bilgiler ve algılar, organların içinde bulunan etkin ve di-

namik güçleri ve bu güçleri taşıyan organları bir şeyi yapma veya yapmama etkinliğine sahip olmaktan çıkarmaz.

Örneğin, bir yemeğin zehir içerdiğine ilişkin kesin bilgi, insanı o yemeği yemekten alıkoyur. Fakat el, ağız, dil ve diş gibi yeme eyleminde kullanılan organlar, bu yeme ve beslenme eyleminde işlevlerini görmek durumundadırlar. Aynı zamanda iş görme imkânına sahip oldukları hâlde, hiçbir şey yapmayabilirler de. Dolayısıyla, böyle bir bilgi olduğu sürece iş görmeleri imkânsız gibi görünse de, bunların iş görüp görmemeleri isteğe bağlı bir olgu olarak belirginleşmektedir.

Daha önce, *"Sana hiçbir zarar veremezler. Allah, sana kitap ve hikmeti indirdi ve bilmeyeceğin şeyleri sana öğretti. Allah'ın sana lütfü, cidden büyüktür."* (Nisâ, 113) ayetini incelerken bu mesele üzerinde bir parça durmuştuk.

"Eğer dönerlerse bil ki Allah, bazı günahları yüzünden onları felâkete uğratmak istiyordur." Bu ifade, daha önce de işaret edildiği gibi, saptırılmalarının fasık oluşlarının bir sonucu olduğunu vurgulamaya yöneliktir. Bu ifadeyle, bir açıdan tefsirini sunduğumuz ayetler grubunun başlangıç kısmına da bir göndermede bulunmuş oluyor: *"Ey Elçi,... küfürde yarışanlar seni üzmesin..."* Burada Peygamberimize moral destekte bulunuluyor, gönlü hoş tutuluyor, kalbinde hüzne yer bırakmayacak şeyler öğretiliyor. Yüce Allah'ın peygamberini, kâfirlerin hak nitelikli çağrıya burun kıvrımları, kendilerini dosdoğru yola iletecek olan ilkelere sırtlarını dönmeleri, onları kabul etmemeleri yüzünden üzülmekten menettiği birçok yerde bu tür ifadelerle karşılaşırız.

Bu çerçevede Peygamberine şunu açıklıyor: Böyle yapmakla onlar, Allah'ı mülkünde âciz duruma düşürecek değillerdir. Allah'ı yenilgiye uğratmalarının imkânı yoktur. Tam tersine, yüce Allah emri ve iradesi hususunda galip olandır. Fasıklıkları yüzünden onları saptıran da O'dur. İçlerindeki bir eğrilikten dolayı, onların kalplerini eğritmektedir. Pisliğe yatkın olmaları ve aşamalı olarak kendilerini ona doğru yöneltmeleri yüzünden, onların üzerlerine pislik ve iğrençlik kılmaktadır.

Yüce Allah konuyla ilgili olarak bir ayette şöyle buyurmuştur: *"İnkâr edenler kurtulup geçtiklerini sanmasınlar. Onlar (bizi) âciz bırakmazlar."* (Enfâl, 59) Şu hâlde, her şey yüce Allah'ın elinde oldu-

ğuna ve O, dininin pak meydanında pislîğın, çirkefin etkin olmasına izin vermediğine göre O'nun irade ettiğı her şey gerçekleşmiştir; kaybettığı bir şey olmamıştır. Kaybedilen bir şey olmadığına göre üzülmeye gerek yoktur.

"Eğer dönerlerse, bil ki Allah... istiyordur" ifadesi yerine, "Eğer dönerlerse, şüphesiz Allah... istiyordur" gibi bir ifadenin kullanılmamış olması da bu mesajı vermeye yönelik olsa gerektir. Dolayısıyla bu ifadenin anlamı onların yüz çevirmelerinin ilâhî yönlendirmenin sonucu olduğunu vurgulama şeklinde belirginlik kazanmaktadır. Bu nedenle, söz konusu durumun, Peygamberi (s.a.a) üzmemesi gerekir. Çünkü o, Rabbinin yoluna insanları çağırın bir elçidir. Eğer bir şeye üzülecekse, dine davet bağlamında bir şeyin Allah'ın iradesine galip gelmesine üzülmelidir. Ki o da mümkün değildir. Çünkü hiçbir şey yüce Allah'ı âciz bırakamaz. Bilâkis, onları ilâhî yönlendirmesi ve plânlamasıyla şuraya buraya sevk eden, O'dur. O hâlde üzülecek bir şey yok.

Yüce Allah bu gerçeğı başka şekilde de ifade etmiştir: *"Her hâlde sen, onlar bu söze (Kur'ân'a) inanmazlarsa, arkalarından, üzüntüden kendini helâk edeceksin! Biz yeryüzündeki şeyleri, kendisine süs olsun diye yarattık ki onların hangisinin daha güzel iş yaptığını deneyelim. Biz elbette bir gün yerin üzerindikilerini kupkuru bir toprak yaparız."* (Kehf, 6-8) Bundan da anlaşılıyor ki yüce Allah, peygamberler göndermekle, dinî uyarı ve müjdelemeyi insanlara yöneltmekle onların tümünün -insanın, ihtiyaçları ve beklentileri bağlamında istediğı gibi- iman etmelerini istememiştir.

Bilâkis bütün bunların olmasının nedeni, insanların sınanmalarıdır ve imtihandan geçirilmeleridir ki, içlerinde en güzel işler yapanlar belirginleşsinler. Yoksa dünya ve üzerindikiler bir gün ortadan kalkacaktır ve yok olacaktır. Kupkuru bir topraktan başka bir şey kalmayacaktır. Şu hak sözden yüz çeviren kâfirler burada olmayacaklardır; dünya yüzünden silineceklerdir. Onlar ve kalplerinin arzuyla bağlandığı her şey toz duman olup kaybolacaktır. Bunun için de üzülmek gerekmez. Çünkü bu, çabalarımızın boşa gitmesi anlamına gelmez. Bu, gücümüzün işlevsizliğı ve irademizin geçersizliğı demek değildir.

"Zaten insanların çoğı yoldan çıkmışlardır." Bu ifade, bir bakıma, *"Allah... onları felâkete uğratmak istiyordur."* ifadesinin ge-

rekçesi konumundadır. Ki daha önce buna ilişkin açıklamalarda bulunduğumuz.

"Yoksa cahiliye hükmünü mü arıyorlar? Kesin bilgisi olan bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?" Bu ifade önceki ayetin içeriğinin soru şeklindeki bir ayrıştırması niteliğindedir. Buna göre, onların uymaktan yüz çevirdikleri şey, Allah'ın hükmüdür, ki onu hak olarak kendilerine indirmiştir ve onun hak olduğunu da bilmektedirler. Bu ifadenin önceki ayetlerin tümünde açıklanan hususların bir sonucu olması da mümkündür.

Bu açıdan ayetten şöyle bir anlam algılıyoruz: Bu hükümler ve şeriatlar hak olduğuna, Allah katından nazil olduğuna ve bundan öte hak nitelikli bir hüküm olmayacağına göre, onun dışındaki tüm hükümler heva ve heves menşeli cahiliye hükümleridir. Öyleyse hak nitelikli hükümden yüz çevirenler, bu davranışlarıyla ne istiyorlar? Geride cahiliye hükmünden başka bir şey yok ki? Yoksa cahiliye hükmünü mü istiyorlar? Halbuki, kendilerinin de mümin olduklarını iddia eden bu insanlar için Allah'tan daha güzel hüküm verecek kimse yoktur.

"Yoksa cahiliye hükmünü mü arıyorlar?" ifadesi, azarlama ve utandırma amaçlı bir sorudur. *"Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?"* ifadesi de olumsuzlayıcı soru niteliğindedir. Yani, Allah'tan daha güzel hüküm veren kimse yoktur, demek isteniyor. Bir hükme de ancak güzel olduğu için uyulur. *"Kesin bilgisi olan bir toplum için..."* ifadesinin orijinalinde "yakın=kuşku götürmeyen kesin bilgi ve kesin inanç" niteliği esas alınmıştır. Bununla onların iman iddialarına göndermede bulunuluyor ve deniliyor ki: Şayet Allah'a inandıklarına ilişkin iddialarında samimi iseler, Allah'ın ayetlerine kesin olarak inanmaları gerekirdi. Allah'ın ayetlerine kesin olarak inananlar da Allah'tan daha güzel hüküm koyan birinin olmasını kesinlikle kabul etmezler.

Biliniz ki: Ayetlerin akışı içinde, birçok yerde birinci tekil veya çoğul şahıs kipiyle konuşmadan, üçüncü şahıs kipine geçiş yapılmış veya bunun aksi örnekler sunulmuştur [iltifat sanatının çeşitli örnekleri sergilenmiştir]. *"Allah adalet sahiplerini sever."* denilmesinin ardından *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik"* denilmesi sonra, *"Allah'ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden"* denilmesi ve sonra, *"benden korkun"* denilmesi gibi. Bu ifadeler içinde üçüncü şahıs ola-

rak "Allah" lafzının kullanıldığı ifadelerde, sahibinin büyüklüğünden hareketle işin büyüklüğüne, önemine dikkat çekilmek istenmiştir.

Birinci tekil şahıs lafzının kullanıldığı ifadelerde ise, işin yüce Allah'a ait olduğu ve bu konuda bir velinin veya şefaatte bulunacak bir kimsenin etkinliğinin söz konusu olamayacağı vurgulanmak istenmiştir. Bir teşvik veya ödül söz edilmişse, bunu gerçekleştirecek olan yüce Allah'tır. O, sözünde duranlar içinde en kerim olanıdır. Bir yasaklama ve tehdit söz konusuysa, hiç kuşkusuz bu çok zor ve çok ağır olur. Bunun bir veli veya şefaatchi aracılığıyla insandan uzaklaştırılması mümkün değildir. Çünkü yetki Allah'ın elindedir ve bu bağlamda her türlü aracı olumsuzlanmış ve aradaki bütün sebepler kaldırılmıştır. Verilmek istenen mesajın gayet açık olduğu ve anlaşılmaması için hiçbir nedenin olmadığı görülmektedir. Önceki bölümlerde bu konuyla ilgili bazı açıklamalarda bulunmuştuk.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

Mecma-ul Beyan tefsirinde, *"Ey Elçi! ...küfürde yarışanlar seni üzmesin."* ayetiyle ilgili olarak İmam Bâkır'dan (a.s) şöyle rivayet edilir: "Hayber Yahudilerin eşraf takımından bir kadın, toplumun eşraf takımından bir adamla zina etti. İkisi de evliydi. Hayberliler onları taşıyarak öldürmek istemediler. Bunun üzerine Medine Yahudilerine bir haber göndererek bu hususta bir çözüm bulabilmek için Hz. Peygamberin görüşüne başvurmalarını istediler. Peygamberin taşıyarak öldürme dışında daha hafif bir ceza vereceğini umuyorlardı. Bunun üzerine Kâ'b b. Eşref, Kâ'b b. Useyd, Şube b. Amr, Malik b. Sayf, Kinane b. Ebi'l-Hakik ve diğerlerinden oluşan bir topluluk Peygamberimizin yanına gelerek ona şöyle dediler: Ey Muhammed, bize zina eden evli erkek ve evli kadının cezasını bildir."

"Peygamberimiz buyurdu ki: 'Benim bu konuda vereceğim hükmü kabul edecek misiniz?' 'Evet' dediler. Bu sırada Cebail recm cezasının gerektiğini vahyetti. Peygamberimiz de onlara evli erkekle evli kadının zina etmeleri durumunda taşlanarak öldürülmeleri gerektiğini açıkladı. Ama onlar bu hükmü kabul etmeye yanaşmadılar. Bunun üzerine Cebail Peygamberimize, onlarla kendisinin arasında İbn-i Suriya'yı hakem kılmasını tavsiye etti ve İbn-i Suriya'nın niteliklerini Peygambere bil-

dirdi. Peygamberimiz dedi ki: 'Fedekte oturan, adına İbn-i Suriya denilen yüzünün kılları henüz çıkmış, bir gözü görmeyen beyaz tenli bir delikanlı var; onu tanır mısınız?' Dediler ki: 'Evet.' Peygamberimiz buyurdu ki: 'Peki o sizin aranızda nasıl bilinir?' Dediler ki: 'Yeryüzünde Allah'ın Musa'ya indirdiğini en iyi bilen Yahudidir. Peygamberimiz dedi ki: 'Öyleyse onu buraya çağırın.' Onlar da söyleneni yaptılar. Bunun üzerine Abdullah b. Suriya oraya geldi."

Peygamberimiz ona dedi ki: 'Seni, kendisinden başka ilâh bulunmayan ve Musa'ya Tevrat'ı indiren, sizin için denizi yaran, sizi denizden kurtarıp Firavun hanedanını denizde boğan, bulutla üzerinize gölge yapan, size bildircin eti ve kudret helvası indiren Allah adına yemine veriyorum, evli olup da zina eden kimselerin recim cezasına çarptırılmalarına ilişkin bir ifade var mıdır kitabınızda?' İbn-i Suriya şunları söyledi: 'Evet, bana hatırlattığın zatın hakkı için, eğer yalan söylemem veya değiştirmem durumunda Tevrat'ın Rabbinin beni yakacağından korkmasaydım, sana bunu itiraf etmezdim. Peki sen söyle ey Muhammed, senin kitabında bunun hükmü nasıl yazılıdır?' Peygamberimiz buyurdu ki: 'Adalet sahibi dört kişi, erkeğin cinsel organının kadının cinsel organına sürme milinin sürmedanlığa girdiği gibi girdiğini görüp buna tanıklık ederse, onun recm cezasına çarptırılması [yani taşlanarak öldürülmesi] gerekir.' İbn-i Suriya dedi ki: Allah Tevrat'ta da Musa'ya bu şekilde vahyetmiştir."

"Hz. Peygamber ona dedi ki: 'O hâlde, ilk kez ne zaman Allah'ın hükmünde indirime gittiniz?' Dedi ki: 'Toplumun yüksek tabakalarından biri zina ettiği zaman ona ilişmezdik. Ama güçsüz kesimden biri zina ettiği zaman ona gereken cezayı uygulardık. Bunun üzerine toplumun yüksek tabakaları arasında zina yaygınlaştı. Derken kiralımızın amcasının oğlu da zina etti. Ama ona recm cezasını uygulamadık. Sonra başka bir adam zina etti. Kiral onun recm edilmesini istedi. Halk buna karşı çıktı ve 'Hayır, falanı -yani amcasının oğlunu- recm etmediğin sürece bu adamı recm edemezsin.' dediler. Bunun üzerine dedik ki: Bir araya gelelim ve recm etme dışında bir ceza belirleyelim ve bu ceza yüksek kesimden olsun, alt katmanlardan olsun, herkesi kapsasın. Sonuçta, kırbaç ve dağlama cezasını öngördük. Bu ceza şöyle uygulanacaktı: Zina edenlere kırkar kırbaç vurulacak, sonra yüzleri

is sürülerek karartılacak, yüzleri kuyruk kısmına gelecek şekilde eşeklere ters bindirilerek halk arasında dolaştırılacaklardı ve bu recm cezasının yerine geçecekti."

"Yahudiler İbn-i Suriya'ya çıkıştılar: 'Bakıyoruz, her şeyi ona anlatmakta gecikmedin! Aslında sen, bu konuda görüşüne baş vurulacak ehliyetinde değilsin; ama sen burada değildin ve senin bulunmadığın bir yerde senin arkandan olumsuz şeyler söylemek istemedik. İbn-i Suriya dedi ki: 'Beni Tevrat adına yemine verdi. Öyle olmasaydı, bunları ona anlatmayacaktım.' Daha sonra Hz. Peygamber, zina eden erkek ve kadının getirilmelerini istedi ve Mescidin önünde recm edildiler. Ardından şöyle buyurdu: Ben, uygulamadan kaldırılan recm cezasını uygulayan ilk kişiyim.' Bunun üzerine Yüce Allah şu ayeti indirdi: *"Ey Ehlikitap! Elçimiz size geldi. Kitaptan gizlediğiniz şeylerin birçoğunu size açıklıyor, birçoğundan da geçiyor."* (Mâide, 15) Bu sırada İbn-i Suriya yerinden kalktı ve ellerini Hz. Peygamberin (s.a.a) dizlerinin üzerine koydu ve şöyle dedi: 'Ben, vazgeçmen emredilen çok şeyi bize hatırlatmandan Allah'a ve sana sığınırım.' Bunun üzerine Peygamberimiz bu işten vazgeçti."

"Sonra İbn-i Suriya Peygamberimizden uykusunun nasıl olduğunu sordu. Peygamberimiz buyurdu ki: 'Gözlerim uyur, ama kalbim uyu-maz.' İbn-i Suriya, 'Doğru söyledin' dedi, 'Bana, kimi çocukların babalarına benzedikleri hâlde neden hiç annelerine benzemediklerini ve kimi çocukların da annelerine benzedikleri hâlde neden hiç babalarına benzemediklerini açıklar mısın?' Peygamberimiz (s.a.a) dedi ki: 'Anne-babadan hangisinin döl suyu diğerine galip gelip onu geçerse, çocuk ona benzer.' İbn-i Suriya, 'Doğru söyledin' dedi, 'O hâlde bana, çocuğun nelerinin babadan, nelerinin de anneden kaynaklandığını söyle.' Bu sırada Peygamberimiz uzun süre kendinden geçti. Sonra kendine gelince yüzü kıpkırmızı olmuştu ve boncuk boncuk terler akıyordu. Buyurdu ki: 'Et, kan, tırnak ve iç yağı anneden; kemik, sinirler ve damarlar da babadan kaynaklanır.' İbn-i Suriya şöyle dedi: Doğru söyledin, senin niteliklerin bir peygamberin nitelikleridir."

"Bunun üzerine İbn-i Suriya Müslüman oldu ve şunları söyledi: 'Ey Muhammed, hangi melek sana geliyor?' Peygamberimiz (s.a.a) buyurdu ki: 'Bana Cebrail adlı melek gelir.' 'Bana onun niteliklerini anlatır mısın?' dedi. Peygamberimiz Cebrail'in niteliklerini ona anlattı. İbn-i

Suriya dedi ki: Ben, Cebrail'in Tevrat'ta da senin söylediğin gibi nitelediğine ve senin gerçekten Allah'ın Resulü olduğuna tanıklık ederim."

"İbn-i Suriya Müslüman olunca, Yahudiler onunla ilgili olarak olumsuz şeyler söylemeye, ona sövüp saymaya başladılar. Tam kalkıp gideceklerdi ki, Kurayzaoğulları Yahudileri, Nâdiroğulları Yahudilerin eteklerinden tutup oturmalarını istediler ve dediler ki: 'Ey Muhammed! Nâdiroğulları kardeşlerimizle babalarımız birdir, dinimiz birdir, peygamberimiz birdir. Buna rağmen bizden birini öldürdükleri zaman karşılığında kısas yapmaya yanaşmazlar, bizden öldürülen adamın kan bedeli olarak yetmiş vasak hurma verirler. Biz onlardan birini öldürdüğümüz zaman ise katili öldürür ve bizden bize verdiklerinin iki katı, yani yüz kırk vasak hurma alırlar. Biz onlardan bir kadın öldürsek, onun yerine bir erkeğimizi öldürürler. Bir erkeklerini öldürsek, yerine iki erkeğimizi öldürürler. Öldürdüğümüz kölelerine karşılık özgür bir insanımızı öldürürler. Bizim yaralarımız onların yaralarının yarısı gibi muamele görür. Şimdi bizimle onlar arasında sen hüküm ver.' Bunun üzerine yüce Allah recm cezasına ve kısasa ilişkin ayetleri indirdi."

Ben derim ki: Tabersi, Mecma-ul Beyan tefsirinde İmam Bâkır'dan (a.s) aktardığı rivayetin yanı sıra bir grup müfessirin de rivayetine dayanmaktadır. Kıssanın giriş kısmında anlatılanlara yakın açıklamalar içeren rivayetler, Ehlişünnet'in hadis kaynaklarında ve tefsirlerinde çeşitli kanallarla Ebu Hüreyre'den, Bera b. Azib'ten, Abdullah b. Ömer'den, İbn-i Abbas'tan ve başkalarından aktarılmıştır. Söz konusu rivayetler birbirlerine yakın açıklamalar içermektedirler. Kıssanın son kısmı ise, ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Abd b. Hamid ve Ebu Şeyh kanalıyla Katade'den, İbn-i Cerir, İbn-i İshak, Taberani, Ebu Şeybe ve İbn-i Münzir kanalıyla da İbn-i Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Rivayette belirtildiği gibi, İbn-i Suriya'nın recm cezasının Tevrat'ta yer aldığına ilişkin açıklamasının Kur'ân'daki şu ifadeyle desteklendiği kuşku götürmez bir gerçektir: *"İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında dururken, seni nasıl hakem yapıyorlar?!"* Ayrıca bu hükmün, hadiste aktarılanlara yakın bir şekilde bu günkü Tevrat'ta yer alması da bu hususu pekiştirici bir unsurdur. Söz gelimi, Tevrat'ın "Tesniye" bölümünün yirmi ikinci babında şöyle deniyor:

"(22) Eğer bir adam, başka bir adamın karısı olan bir kadınla yatmakta olarak bulunursa, o zaman kadınla yatan adam ve kadın, onların ikisi de öleceklerdir; ve İsrail'den kaldıracaksın. (23) Eğer kız olan bir genç kadın bir adama nişanlı ise ve bir adam onu şehirde bulup onunla yatarsa; (24) O zaman onların ikisini de o şehrin kapısına çıkaracaksınız ve onları, şehirde olduğu hâlde bağırmadığı için, kadını ve komşusunun karısını alçalttığı için erkeği taşla taşılayacaksınız ve ölecekler; ve kötülüğü aranızdan kaldıracaksınız."

Bu ifadeler görüldüğü gibi, recm cezasını bazı durumlara özgü olarak dile getirmektedir.

Rivayette belirtildiği şekliyle Yahudilerin evli insanların zina cezasını sordukları gibi adam öldürme olaylarında kan bedelinin hükmünü de sormalarına gelince; daha önce de belirtildiği gibi, ayetler bunu destekleyecek işaretlerden büsbütün yoksun değildir. Ayette adam öldürmenin ve yaralamanın hükmü olarak belirtilen hususların Tevrat'ta mevcut olduğuna ilişkin açıklamalara gelince; bunların bugün Yahudilerin elinde bulunan Tevrat'ta da mevcut olduğunu görüyoruz.

Tevrat'ın "Çıkış" bölümünün yirmi birinci babında şöyle deniyor:

"(12) Bir adamı vuran, vurduğu ölürse, mutlaka öldürülecektir. (13) Ve eğer pusu kurmaz, fakat Allah onu kendi eline teslim ederse, o zaman sana tayin edeceğim yere kaçacaktır... (23) Fakat zarar olursa, o zaman can yerine can, (24) göz yerine göz, diş yerine diş, el yerine el, ayak yerine ayak, (25) Yanık yerine yanık, yara yerine yara, bere yerine bere vereceksin."

Tevrat'ın "Leviler" bölümünün yirmi dördüncü babında şu ifadelere yer veriliyor: "(17) Ve bir kimse bir adamı vurursa mutlaka öldürülecektir. (18) Ve bir hayvanı vuran, can yerine can olarak onu ödeyecek. (19) Ve bir kimse komşusunu sakatlarsa, kendisine de yaptığı gibi yapılacaktır; (20) Kırık yerine kırık, göz yerine göz, diş yerine diş olmak üzere, adamı nasıl sakat etti ise de, kendisine de öylece edilecektir."

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Ahmed, Ebu Davud, İbn-i Cerir, İbn-i Münzir, Taberani, Ebu Şeyh ve İbn-i Mürdeveyh İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: Yüce Allah, "*Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerdir... zalimlerdir... fasıklardır.*" ayetlerini Yahudilerden iki topluluk hakkında indirmiştir. Cahiliye döneminde bun-

ların güçlü olanı zayıf olanı eziyordu. Güçlüler uyguladıkları baskı sonucu zayıfları şuna razı etmişlerdi: Üstün olanlardan bir kimse zayıf olanlardan birini öldürürse, onun kan bedeli elli vasak hurmadır. Zayıflardan bir kimse üstün olanlardan birini öldürürse, onun kan bedeli de yüz vasak hurmadır.

Bu uygulama Resulullah'ın (s.a.a) Medine'ye gelişine kadar bu şekilde devam etti. O gün her iki kabile de Peygamberi (s.a.a) karşılamaya gelenler arasında yer alıyorlardı. Peygamberimiz de henüz onlara cephe almamıştı. Bu sırada zayıf kabilenin adamları ayağa kalkıp şöyle dediler: "Dünyada başka hangi iki kabile arasında böyle bir uygulama var: İkisinin dini bir, soyları bir, beldeleri bir olacak; ama birinin kan bedeli diğerinin yarısı kadar olacak! Biz size bu üstünlük hakkını sizden korktuğumuz için vermiştik. Ama artık Muhammed geldiğine göre size bu ayrıcalığı tanımayacağız."

Bu konuşmalardan sonra iki kabile arasında bir savaşın çıkması an meselesiydi. Ki aralarında hüküm vermek üzere Peygamber efendimize (s.a.a) başvurma hususunda anlaştılar. Bu sırada üstün olan kabilenin adamları aralarında fikir alış verişinde bulunup şöyle dediler: "Allah'a andolsun ki, Muhammed sizden alıp onlara vereceği kan bedelinin iki katını onlardan alıp size verecek değildir. Nitekim onlar bize bu üstünlüğü ancak bizden duydukları korkudan dolayı tanıdıklarını ifade ettiler." Bunun üzerine iki kabilenin, huzurunda yüzleşecekleri gün gelmeden Hz. Peygamberin (s.a.a) fikrini çalma amacına yönelik girişimlerde bulundular. Yüce Allah onların tüm durumlarını ve ne yapmak istediklerini Peygamberine haber verdi ve şu ayetleri indirdi: *"Ey Elçi! ...küfürde yarışanlar seni üzmesin. ...Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar, yoldan çıkmışlardır."* Sonra İbn-i Abbas şöyle dedi: "Allah'a andolsun ki, bu ayetler onlar hakkında nazil olmuştur."

Ben derim ki: Kummî de Tefsirinde bu kıssayı uzun bir hadisin kapsamında rivayet etmiştir. Orada ayrıca şöyle deniyor: "Üstün konumdaki kabile olan Nadîroğulları adına Peygamberimizle konuşan kişi, Abdullah b. Übey idi ve Peygamberi onlarla korkutmaya çalışıyordu. Ve yine, *"Eğer size bu verilirse alın, bu verilmezse sakının."* diyen kişi de oydu."

Birinci rivayetin metni, buna göre daha doğrudur. Çünkü ayetlerin akışıyla daha uyumlu ve daha ahenkli görünmektedir. Özellikle ilk iki ayet, akışları itibariyle ikinci rivayette işaret edilen Kureyzaoğullarıyla Nadiroğulları arasında cereyan eden kan bedeli meselesiyle örtüşmektedir. Konuşma sanatı alanında uzman olan kimseler bu uyumsuzluğu hemencecik fark ederler. İniş sebeplerine ilişkin birçok rivayette olduğu gibi, bu kıssanın da Kur'ân'a uyarlanmış olması ihtimal dâhilindedir. Örneğin ravi, kıssanın, *"Onda onlara: Cana can... yazdık"* ayeti ve öncesiyle örtüştüğünü görüp, bu ayetlerin; *"Ey Elçi!... küfürde yarışanlar seni üzmesin."* ayetinden başlamak üzere birbiriyle bağlantılı olduğunu da fark etmiş, böylece recm kıssasından gaflet ederek bütün ayetlerin bu kıssayla ilgili olarak indiği sonucuna varmış olabilir. Bununla beraber Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

Tefsir-ul Ayyâşî'de Süleyman b. Halid'den şöyle rivayet edilir: İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: "Yüce Allah bir kuluna hayır dilediği zaman onun kalbinde beyaz bir nokta var eder. Kalbinin alıcılarını açar. Onu doğruluğa yöneltmek üzere bir meleği görevlendirir. Bir kuluna kötülük dilediğinde ise, kalbinde siyah bir nokta var eder. Kalbinin alıcılarını tıkar ve onu saptıracak bir şeytanı başına musallat eder."

Sonra şu ayetleri okudu: *"Allah kimi doğru yola iletmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü... dar ve tıkanık yapar."*, *"Rabbinin kelimesini hak edenler inanmazlar."* [En,âm, 125], *"Allah onların kalplerini temizlemek istememiştir."* [Mâide, 41] [c.1, s.321, h:110.]

el-Kâfi adlı eserde müellif kendi rivayet zinciriyle Sekuni'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Ayette geçen 'es-suht =haram' kelimesi, murdar hayvanın, köpeğin, şarabın bedeli, fahişe kadının mehri, mahkemelerde verilen rüşvet ve kâhinlere verilen ücret anlamına gelir." [Füru-u Kâfi, c.5, s.126-127, h:2]

Ben derim ki: İmam bu kavramın kapsamına giren bazı hususları saymıştır, bu kavramın sırf bunları kapsadığını anlatmak istememiştir. Yoksa rivayetlerde de belirtildiği gibi "es-suht"un birçok çeşidi ve kısmı vardır. Bu anlamı ve buna yakın anlamları içeren birçok rivayet Ehlibeyt İmamları'ndan aktarılmıştır.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde Abd b. Hamid, Ali b. Ebu Talib'ten şöyle rivayet eder: Hz. Ali'den (a.s) ayette geçen "es-suht" kavramının ne anlama geldiği soruldu. Hz. Ali buyurdu ki: "Rüşvet demektir." Bunun üzerine, "Hüküm vermedeki rüşvet mi?" diye soruldu. Dedi ki: "O, küfürdür."

Ben derim ki: Hz. Ali'nin, "O, küfürdür..." sözü, bu konuyla ilgili ayetlerde geçen "küfür" niteliğine yönelik bir işaret gibidir. Çünkü yüce Allah, hüküm verme meselesinde haram yemeyi ve rüşvet almayı eleştirdiği ayetlerin akışı içinde şöyle buyurmaktadır: *"Benim ayetlerimi az bir paraya satmayın! Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerdir."* İmam Bâkır ve İmam Sadık'tan (a.s) aktarılan rivayetlerde sık sık onların şöyle buyurdıkları vurgulanır: "Hüküm vermede rüşvet almak, Allah'ı ve Resulünü inkâr demektir."

"es-Suht" kavramının anlamı ve haram oluşu ile ilgili olarak gerek Şiî' ve gerekse Sünnî kanallarla birçok rivayet aktarılmış ve hadis kaynaklarında yer almıştır.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde *"Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver..."* ayetiyle ilgili olarak İbn-i Ebu Hatem, Nahhas Nasih adlı eserinde, Taberani, Hakim -sahih olduğunu belirterek-, İbn-i Murdeveyh ve Beyhaki -Süneninde- İbn-i Abbas'tan şöyle dediğini rivayet ederler: "Bu surede -Mâide suresi- iki ayet neshedilmiştir. Bunlardan biri, "el-Kalaide=boyunlarına gerdanlık takılan kurbanlıklar"la ilgili ayet, biri de, *"Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir."* ayetidir. Resulullah önceleri, onların aralarında veya onlardan yüz çevirme arasında serbest bırakılmıştı. Buna dayanarak Resulullah onları kendi hükümlerine döndürmüştür. Bunun üzerine *"Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet, onların keyiflerine uyma."* ayeti indi. Böylece Peygamberimize, onların arasında bizim kitabımıza göre hükmetmesi emredildi.

Yine aynı eserde Ebu Ubeyd, İbn-i Münzir ve İbn-i Murdeveyh İbn-i Abbas'tan, *"Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir: Bu ayet, *"Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet."* ayetiyle neshedilmiştir.

1- [Bihar-ul Envar, c.104, s.273-274. et-Tehzib, c.6, s.222]

Ben derim ki: Abdurrezzak ve İkrime'den de benzeri bir açıklama rivayet edilmiştir. Ne var ki, ayetlerin içeriğinin genelini göz önünde bulundurduğumuz zaman, söz konusu neshi kabul etmek mümkün olmuyor. Çünkü ayetlerin akışının bir birleriyle olan güçlü ve belirgin bağlantısı, onların bir kerede ve birlikte inmiş olduğunu gösteriyor. Böylesine birlikte ve bir arada inen ayetlerin bazısının diğer bazısını neshetmesinin bir anlamı olmaz.

Ayrıca, "*Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet.*" ayeti, anlamı itibariyle bağımsız bir ayet değildir. Bilâkis öncesindeki ayetle sıkı bir bağlantısı vardır. Bu açıdan da onun neshedici olmasını izah etmek mümkün değildir. Buna rağmen bir nesh olayı olmuş olsaydı, daha önceki ayetteki; "*Şu hâlde aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet.*" ifadesinin bunu neshetmiş olması daha yerinde olurdu. Kaldı ki, "*Aralarında...*" ifadesindeki zamirin genel olarak Ehlikitab'a veya özel olarak Yahudilere döndürmekten çok, mutlak olarak insanlara döndürmenin daha yerinde olacağını belirtmiştik. Öte yandan surenin baş taraflarında, genel bir değerlendirme yaparken, Mâide suresinin mensuh değil, nasih özelliğiyle belirginleştiğini belirtmiştik.

Tefsir-ul Ayyâşî'de, "*Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır...*" ayetiyle ilgili olarak Ebu Amr Zübeyri'den şöyle rivayet edilir: İmam Sadık (a.s) buyurdu ki: "İmamlığı hakkettiren hususların başında temizlik, insanın ateşe girmesini gerektiren günahlardan arınmış olmak, aydınlatıcı -bir nüshada gizli- bilgileri, ümmetin ihtiyaç duyduğu tüm helâl ve haramı, Allah'ın kitabını; özel ve genel nitelikli ifadelerini, muhkem ve müteşabihini, ilmî inceliklerini, insanlara garip gelen tevillerini, nasih ve mensuhunu bilmek gelir."

Dedim ki: "İmamın bu söylediğin şeyleri bilmesinin zorunlu olduğunun kanıtı nedir?" Buyurdu ki: "Bu konuya ilişkin kanıtım, yüce Allah'ın kendilerine yönetme yetkisini verdiği, kendilerini yöneticiliğe ehil gösterdiği kimselere yönelik şu ifadesidir: "*Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır. (Allah'a) Teslim olmuş peygamberler, onunla Yahudilere hüküm verirlerdi; kendilerini Allah'a vermiş rabbaniler ve âlimler de...*" Burada sözü edilen rabbanîler, peygamberlerden aşağı bir konumda olan imamlardır. Onlar sahip oldukları bilgilerle insanları eğitirler. Ayette geçen "ahbar" ise,

rabbanilerden aşağı bir konumda olan âlimlerdir. Ardından yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden ve onu gözetip kolladıklarından."* Dikkat edilirse, yüce Allah; "Onu yüklendiklerinden" şeklinde bir ifade kullanmamıştır." [c.1, s.323]

Ben derim ki: Bu, İmam (a.s) tarafından gerçekleştirilen çok hoş ve dakik bir istidlâldir. Bununla ayetin anlamının ilginç bir yönü ortaya çıkıyor. Ki daha önce açıkladığımız anlamdan çok daha ince nükteleri içermektedir. Kısaca demek isteniyor ki: Ayet, sıralamaya başlarken önce peygamberlerden, sonra rabbanilerden, ardından âlimlerden söz ediyor. Bu sıralama söz konusu grupların fazilet ve olgunluk derecelerini ifade etmektedir. Buna göre, rabbaniler (imamlar) peygamberlerden aşağı, ama âlimlerden üstün bir konumdadırlar. Âlimlerden maksat da, eğitim ve öğretim yoluyla dinî bilgileri yüklenen kimselerdir.

Yüce Allah rabbanilerin (imamların) ilimlerinin türünden söz ederken şöyle buyuruyor: *"Allah'ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden ve onu gözetip kolladıklarından"* Eğer maksat, âlimlerin sahip oldukları bilgi türünden bir şey olsaydı, "onu yüklendiklerinden..." şeklinde bir ifade kullanılırdı. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Tevrat'ı yüklenip de sonra onu taşımayanlar..."* (Cuma, 5)

Ayetin orijinalinde geçen "istihfaz" kelimesi, korumayı istemek anlamına gelir. Korumakla görevlendirmek yani. Bunu şu ayete benzetebiliriz: *"...o doğrulara doğruluklarından sorsun."* (Ahzâb, 8) Yani, onları, içlerindeki doğruluk niteliğini açığa çıkarmakla görevlendirsin, yükümlü tutsun. Ayette sözü edilen bu koruma ve gözetip kollama yükümlülüğü, ancak masumiyet niteliğine sahip olmakla gerçekleştirilebilir. Bu nitelik de Allah tarafından görevlendirilen imamdan başkasında bulunmamaktadır. Çünkü yüce Allah, onlara verdiği hükmetme yetkisini kitabı korumaları şartına dayandırmıştır. Gözetip kollamalarını da buna dayalı olarak öngörmüştür. Dolayısıyla kitabın doğruluğunun kanıtı olarak onların gözetip kollamaları ve tanıklık etmeleri istenirken, aynı zamanda onların hata yapabilen, yanılgıya düşebilen kimseler olmaları imkânsızdır.

Çünkü ayette işaret edilen koruma ve kollayıp gözetme, biz normal insanlar arasında geçerli olan koruma ve kollayıp gözetme olgula-

rından farklıdır. Bilâkis burada kastedilen, amellerin korunması ve onların doğru bir şekilde yerine getirilip getirilmediğinin gözetilmesidir. Ki daha önce aşağıdaki ayeti incelerken bunlardan söz etmiştik: "...*İn-sanlara şahit olasınız, Elçi de size şahit olsun.*" (Bakara, 143) Tefsiri-mizin birinci cildinde bu konuda gerekli açıklamalarda bulunduk.

Bu koruma ve gözetip kollama işini rabbaniler ve âlimlerden ancak bir kısmı gerçekleştiriyorken onun onların tümüne isnat edilmesi, ancak bir kısmı tarafından gerçekleştirilen ameller üzerinde şahitlik etme görevinin tüm ümmete isnat edilmesine benzer. Bu tür kullanım Kur'ân'da çoktur. Aşağıdaki ayet bunun bir örneğidir: "*Andolsun biz, İsrailoğullarına kitap, hüküm ve peygamberlik verdik.*" (Câsiye, 16)

Bu işin rabbaniler tarafından gerçekleştiriliyor olması, âlimlerin de kitabı korumakla, onu gözetip kollamakla yükümlü olmaları ve bu konuda kendilerinden söz alınmış olmasıyla çelişmez. Çünkü âlimlerin bu konudaki yükümlülükleri, şerî ve itibarî bir yükümlülüktür, hatasız ve yanılıgsız gerçek bir korumayı gerektiren gerçek ve hakikî bir yükümlülük değildir. Kuşkusuz Allah'ın dini, şer'î ve itibarî bir yükümlülük olarak (âlimler tarafından) korunmak durumunda olduğu gibi, gerçek ve hakikî bir yükümlülük olarak (masum imamlar tarafından) korunmaya da gereksinim duymaktadır.

Böylece, peygamberlikle âlimlik makamları arasında bir diğer makamın da bulunduğu anlaşılıyor. Bu da, imamların makamıdır. Yüce Allah şu ayette onlardan söz etmektedir: "*Sabrettikleri ve ayetlerimize kesinlikle inandıkları için, onlardan, buyruğumuzla doğru yola ileten imamlar kıldık.*" (Secde, 24)

Ama bununla, "*Ona İshak'ı hediye ettik, üstelik Yakub'u da fazladan verdik. Hepsini de iyi insanlar yaptık. Onları emrimizle doğru yola ileten imamlar yaptık.*" (Enbiyâ, 72-73) ayeti arasında bir çelişki yoktur. Çünkü peygamberlik ve imamlık niteliklerinin bir toplulukta birlikte bulunması, bunların diğerlerinde ayrı ayrı bulunmasına engel değildir. Daha önce tefsirimizin 1. cildinde, "*Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamıştı.*" (Bakara, 124) ayetini tefsir ederken "İmamlık" meselesi üzerinde etraflıca durmuştuk.

Kısacası peygamberlerle âlimlerin makamları arasında bir makamları olan rabbaniler ve imamlar kitabın gerçeğini bilirler ve gerçek

bir gözetip kollamakla onu gözetip kollamakta ve onun şahitliğini yapmaktadırlar.

Burada İsrailoğullarının rabbanîleri ve imamları kastediliyor; fakat ayet bunun, Tevrat'ın Allah katından indirilen, yol göstericilik ve nur, yani ümmetin ihtiyaç duyduğu itikadî ve amelî bilgiler içeren bir kitap olmasından dolayı olduğunu göstermektedir. Tevrat'ın bu niteliklere sahip bir kitap olması, ancak rabbanîlerin ve imamların yerine getirebilecekleri bir korunmayı ve gözetilmeyi gerektirdiğine göre, bu, Allah katından inen, ilâhî bilgiler ve amelî hükümler içeren bütün kitaplar için geçerli olan bir durumdur. Böylece maksadımız kanıtlanmış oluyor.

Dolayısıyla İmamın (a.s), "Bu rabbaniler, peygamberlerden aşağı bir konumda olan imamlardır" sözü, ayetteki sıralamadan hareketle onların mevki bakımından daha alt bir düzeyde olduklarını ifade etmektedir. Nitekim aynı ayette, ahbarın, yani âlimlerin de rabbanilerden daha aşağı bir konumda oldukları, bu sıralama ile ifade edilmiştir. İmamın (a.s), "Onlar sahip oldukları bilgilerle insanları eğitirler" sözü gösteriyor ki, İmama (a.s) göre "rabbani" kelimesi "rubûbiyet" kökünden değil, "terbiye" kökünden türemiştir. Rivayetin diğer bölümlerinin içerdiği anlamlar ise, buraya kadar yaptığımız açıklamalar ile açıklığa kavuşmuş oldu.

Belki de Ayyâşî'nin Malik Cüheni kanalıyla aktardığı rivayette, İmam (a.s); *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır."* ayetini tefsir ederken, "Bu ayet bizim [Ehlibeyt İmamları] hakkımızda inmiştir." derken bu anlama işaret etmek istemiştir. [c.1, s.322, h:118]

Tefsir-ul Burhan'da, *"Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kâfirlerdir."* ayetiyle ilgili olarak el-Kâfi adlı eserden naklen şöyle deniyor: Müellif kendi rivayet zinciriyle Abdullah b. Müskan'dan merfu olarak şöyle rivayet eder: Resulullah (s.a.a) buyurdu ki: "Kim iki dirhem hakkında zulme dayalı bir hüküm verir, sonra da adamı bu hükme uymaya zorlarsa, *'Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kâfirlerdir.'* ayetinin kastettiği kimselerden olur." Ravi der ki: Dedim ki: "Nasıl zorlar?" Buyurdu ki: Kırbaç vurma ve zindana atma yetkisine sahip olur, hükmüne razı olursa, ne âlâ; aksi takdirde ona kırbaç vurur ve zindana atar." [c.1, s.476, h:1]

Ben derim ki: Bu hadisi Şeyh Tûsî et-Tehzib adlı eserinde¹ kendi rivayet zinciriyle İbn-i Mûskan'dan, o da merfu olarak Peygamberimizden rivayet eder. Ayyâşî de Tefsirinde aynı hadisi mürsel olarak Peygamberimizden (s.a.a) rivayet eder.² Hadisin giriş kısmının ifade ettiği anlam, başka kanallarla Ehlibeyt İmamlarından da rivayet edilmiştir. [et-Tehzib, c.6, s.221, h:15]

Rivayette hükmün zorlama ile birlikte olmasının vurgulanması, hükmün, sonucu olan bir karar olması gerektiğini vurgulamaya yöneliktir. Demek isteniyor ki, bir hükmün hüküm olabilmesi için, doğası gereği ayırıcı, çözümleyici, yani sonuç verici olması gerekir. Sırf kurgulamak, hükmetmek anlamına gelmez çünkü.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, Said b. Mansur, Ebu Şeyh ve İbn-i Mürdeveyh İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet ederler: "Yüce Allah, *'Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kâfîrlerdir... zalimlerdir... fasıklardır.'*" ayetlerini özellikle Yahudiler hakkında indirmiştir."

Ben derim ki: Sözü edilen üç ayet mutlakdır, onları belli bir topluluğa özgü kılmayı gerektiren bir kanıt ortada yoktur. Kaldı ki, üçüncü ayet de Hristiyanlarla ilgilidir. Ayrıca İbn-i Abbas'tan bununla çelişen rivayetler de aktarılmıştır.

Aynı eserde, Abd b. Hamid, Hakîm b. Cübeyr'den şöyle rivayet eder: Mâide suresinde yer alan bu üç ayetin anlamını Said b. Cübeyr'den sordum ve dedim ki: "Bazıları bu ayetlerin İsrailoğulları hakkında inmiş olduğunu, bizimle ilgili olarak inmediğini söylüyorlar, ne dersin?" Dedi ki: "Bu üç ayetin öncesindeki ve sonrasındaki ayetleri oku." İsteddiği ayetleri okudum. Dedi ki: "Hayır; bu ayetler bizim hakkımızda inmiştir."

Daha sonra İbn-i Abbas'ın azatlık kölesi Maksem ile karşılaştım ve Mâide suresinde yer alan bu üç ayet hakkında ona bir soru yönelttim ve dedim ki: "Bazıları diyorlar ki, bu ayetler bizim hakkımızda değil, İsrailoğulları hakkında inmiştir, ne dersin?" Dedi ki: "Bu ayetler hem İsrailoğulları hakkında, hem de bizim hakkımızda inmiştir. Onların ve bizim hakkımızda inen ayetler, onları da, bizi de bağlar."

1- [et-Tehzib, c.6, s.221-222, h:16]

2- [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.323, h:120]

Sonra Ali b. Hüseyin'in huzuruna vardım ve Mâide suresinde yer alan bu üç ayeti sordum ve bu ayetlerin kimler hakkında indiklerini Said b. Cübeyr'den ve Maksem'den de sorduğumu kendisine bildirdim. Dedi ki: "Maksem ne dedi?" Onun verdiği cevabı aktardım. Dedi ki: "Doğru söylemiştir. Fakat buradaki küfür, şirk menşeli küfür gibi değildir; fasıklık da şirk menşeli fasıklık gibi değildir; zulüm de şirk menşeli zulüm gibi değildir." Daha sonra Said b. Cübeyr'le karşılaştım ve Ali b. Hüseyin'in (a.s) verdiği cevabı ona aktardım. Bunun üzerine Said b. Cübeyr oğluna döndü ve "Bu cevabı nasıl buldun?" diye sordu. Oğlu dedi ki: "Bu cevabı senin ve Maksemin cevabından daha üstün buldum."

Ben derim ki: Bu rivayet ile önceki açıklamalar kapsamında belirginleşen şekliyle ayetin anlamı arasında bir uyumluluk vardır.

el-Kâfi'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Halebi'den, o da İmam Cafer Sadık'tan (a.s), aynı şekilde Tefsir-ül Ayyâşî'de Ebu Basir kanalıyla İmam Cafer'den : "*Kim bunu bağışlarsa, o kendisi için keffaret olur.*" ayetiyle ilgili olarak şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Affettiği yara ve benzeri zararları oranında günahları silinir."¹

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, İbn-i Mürdeveyh, Ensar'dan bir adam aracılığıyla Peygamberimizden (s.a.a), "*Kim bunu bağışlarsa, o kendisi için keffaret olur.*" ayetiyle ilgili olarak şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Adamın dişi kırılır veya eli kesilir ya da vücudunun bir uzvu kesilir yahut bir yeri yaralanır da bunu bağışlarsa, bağışladığı oranında günahları silinir. Diyetin çeyreğini bağışlarsa, günahlarının çeyreği bağışlanır. Diyetin üçte birini bağışlarsa, günahlarının üçte biri bağışlanır. Bütün diyetten vazgeçerse, bütün günahları silinir."

Ben derim ki: Benzeri bir rivayet de Deylemi kanalıyla İbn-i Ömer'den nakledilmiştir. Bu ve bundan önceki rivayette, günahların silinmesinin bağışlamanın miktarı oranında gerçekleşmesine yönelik olarak yer alan ifadeler, bölünme özelliğine sahip diyetin şer'an kısas konumunda görülmesinden, kısas ve diyetin de birlikte bölünme özelliğine sahip günahların bağışlanmasına denk tutulmasından hareketle varılan bir sonuçtur. Bütün bütüne uyarlandığı gibi parça da parçaya

1- [Füru-u Kâfi, c.7, s.358, h:1. Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.325, 129]

uyarlanır kuralından hareketle böyle bir çıkarsamada bulunulmuştur.

Tefsir-ul Kummî'de, "*Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik.*" ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Her peygamberin bir şeriatı ve bir yolu vardır." [c.1, s.169-170]

Tefsir-ul Burhanda, "*Yoksa cahiliye hükmünü mü arıyorlar?*" ifadesiyle ilgili olarak el-Kâfi adlı eserden naklen şöyle deniyor: Müellif kendi rivayet zinciriyle Ahmed b. Muhammed b. Halid'den, o da babasından, o da merfu olarak İmam Cafer Sadık'tan (a.s) şöyle rivayet eder: "Yargıçlar dört grupturlar. Bu grupların üçü ateşte, biri cennettir. Bir adam bildiği hâlde zulümle hükmeder, o ateştedir. Bir adam bilmeden zulümle hükmeder, o da ateştedir. Bir adam bilmeden hakka göre hükmeder, o da ateştedir. Bir adam da bilerek hakka göre hükmeder, o cennettir."

İmam (a.s) buyurdu ki: "İki hüküm vardır: Allah'ın hükmü, cahiliye hükmü. Allah'ın hükmünde yanılan kimse, cahiliye hükmüyle hükmetmiş olur." [c.1, s.478, h:1]

Ben derim ki: Her iki anlamı da destekleyen birçok rivayet gerek Şîî, gerekse Sünnî kanallarla aktarılmıştır. Bunlar yargı ve şahitlikle ilgili kitaplarda yer almaktadırlar. Ayet her iki anlama da işaret ediyor. Daha doğrusu her iki anlamı da ifade ediyor. İlk anlama gelince; zulüm esaslı bir hüküm ister bilerek verilsin, ister bilmeyerek verilsin, zulümdür. Aynı şekilde bilmeyerek hakka göre hükmetmek de öyledir. Çünkü bütün bunlarda, heva ve hevese uyulmaktadır. Yüce Allah da, "*Şu hâlde aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet ve sana gelen gerçekten ayrılıp onların keyiflerine uyma.*" ayetiyle hükmetme bağlamında heva ve hevese uymayı yasaklamıştır. Bunun karşılığı olarak da hakka göre hükmetmeyi zikretmiştir. Bundan da anlaşılıyor ki, bir hükmün caiz olmasının şartı, onun hak olduğunun bilinmesidir. Aksi takdirde böyle bir hüküm caiz olmaz; çünkü heva ve hevese tâbi olma durumu söz konusu olur. Heva ve heves menşeli bir hüküm de, Allah'ın hükmünün karşıtı olan cahiliye hükmü niteliğini hak eder.

İkinci anlama, yani hükmün, Allah'ın hükmü ve cahiliye hükmü olmak üzere ikiye ayrılması meselesine gelince; bu ayrımı şu ayetten algılıyoruz: "*Yoksa cahiliye hükmünü mü arıyorlar? Kesin bilgisi olan bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?*"

Çünkü bu ayette, iki hüküm şekli arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Bununla beraber, Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

Taberî Tefsirinde Katade'den, *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır. (Allah'a) teslim olmuş peygamberler, onunla Yahudilere hüküm verirlerdi, kendilerini Allah'a vermiş rabbaniler ve âlimler de."* ayetiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir; dedi ki: "Ayette geçen rabbanilerden maksat, Yahudilerin fakihleridir. Ahbar ise, onların âlimleridir." Yine Katade dedi ki: "Bize anlatıldı ki, bu ayet indiğinde Peygamberimiz şöyle buyurdu: "Biz Yahudiler ve onların dışındaki başka dinlere mensup insanlara hükmederiz."

Ben derim ki: Aynı hadisi Suyuti de, *"Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik..."* ayetiyle ilgili olarak Abd b. Hamid'den, İbn-i Cerir'den ve Katade'den rivayet etmiştir.

Rivayetten algıladığımız kadarıyla, Peygamberimizden (s.a.a) aktarılan ifade, ayetle ilintilidir. Yani bu hususta kanıt olan ayettir. Bu durumda da ortaya bir problem çıkıyor. Çünkü ayet, sadece Tevrat'a göre Yahudiler hakkında hükmedilmesine delâlet ediyor. Bunu, ayette geçen: *"...Yahudilere..."* sözünden algılıyoruz. Yani Yahudi olmayanlara da bu hükmün geçerli olacağına ilişkin bir ifadeye rastlayamıyoruz. Aynı şekilde ayette Tevrat'ın dışında bir şeyle de hükmedilebileceğine dair bir ifade de yoktur. Oysa rivayetin zahirinden bu anlaşılmaktadır. Bu çelişki ancak, "Biz... hükmederiz." ifadesinin, "Peygamberler şöyle şöyle hükmederler." şeklinde algılanması durumunda ortadan kalkar, ki o zaman da ayetle ilgisi bulunmayan zayıf bir anlam ortaya çıkar.

Öyle anlaşıyor ki, bazı raviler ilgili ayeti naklederken yanlışlar ve Peygamberimiz bu sözü, *"Sana da... bu kitabı gerçek olarak indirdik. Şu hâlde insanlar arasında Allah'ın indirdiğiyle hükmet."* ayetinin inmesi üzerine söylemiştir. Buna göre bu rivayet de bizim, "arasında" ifadesindeki zamirin özellikle Yahudilere değil de insanlara döndüğü yönündeki tespitimizi desteklemektedir. Bu da gösteriyor ki, ravi, o ayeti yanlışlıkla bu ayetin yerine aktarmıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ
بَعْضٍ ۚ وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ
﴿٥١﴾ فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى
أَنْ تُصِيبَنَا دَآئِرَةٌ ۚ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُضْبِحُوا
عَلَىٰ مَا أَسْرَوْا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ ﴿٥٢﴾ وَ يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهَؤُلَاءِ
الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ ۚ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَاصْبِرُوا
خَاسِرِينَ ﴿٥٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ
يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ
يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ۚ ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ
مَنْ يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٤﴾

51- Ey inananlar! Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyin. Onlar birbirlerinin velileridir. Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır. Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez.

52- Kalplerinde hastalık bulunanların, "Bize bir felâketin gelmesinden korkuyoruz!" diyerek onların arasına koşuştuklarını görürsün. Umulur ki Allah, fetih ya da kendi katından bir iş getirir de onlar, içlerinde gizlediklerine pişman olurlar.

53- İnananlar, "Bunlar mı o bütün güçleriyle sizinle beraber olduklarına yemin edenler?" derler. Bütün çabaları boşa çıkmış, kaybedenlerden olmuşlardır.

54- Ey inananlar! Sizden kim dininden dönerse (Yahudi ve Hristiyanları dost edinirse, bilsin ki) Allah, yakında öyle

bir toplum getirecek ki O onları sever, onlar da O'nu severler. Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah yolunda cihat ederler ve hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar. Bu, Allah'ın lütfü ve ihsanıdır, onu dilediğine verir. Allah, (lütfü ve ihsanıyla) geniştir, bilendir.

AYETLERİN AÇIKLAMASI

Bu ayetler üzerinde yapılacak genel bir değerlendirme, bunların, önceki ayetler grubuyla bağlantılı oldukları şeklindeki bir değerlendirmeyi ihtiyatla karşılamamızı gerektirmektedir. Aynı şekilde, *"Sizin veliniz, ancak Allah, O'nun elçisidir..."* ifadesiyle başlayan sonraki iki ayetle ve ondan sonraki, *"Ey inananlar, ...kâfirlerden dininizi eğlence ve oyun yerine koyanları dost edinmeyin."* ayetiyle başlayan birkaç ayetle bağlantılı olduklarını söylemek oldukça zordur. *"Ey Elçi! ...duyur."* ayeti hakkında da aynı şeyi söyleyebiliriz.

Tefsirini sunduğumuz bu dört ayet ise, Yahudiler ve Hristiyanlardan söz ediyor. Kur'ân, Mekke inişli ayetlerde onlardan söz etmezdi. Çünkü o gün için buna ihtiyaç yoktu. Bu yüzden sonraları Medine inişli ayetlerde onların durumlarına ilişkin açıklamalara yer verildiğini görüyoruz. Hatta hicretin ilk dönemlerinde de onlardan söz eden ayet hemen hiç yok gibidir. Çünkü Müslümanlar, o gün için sadece Yahudilerle bir arada, onlarla iç içe yaşamak durumundaydılar. Bu süre içinde ya onlarla karşılıklı saldırmazlık antlaşması çerçevesinde yaşamış veya onların hile ve komplolarını savmakla meşgul olmuşlar. Hristiyanlarla ise bu süre içinde hiçbir problem olmamış; sadece Peygamberimizin (s.a.a) Medine'de ikâmet ettiği dönemin ikinci yarısında Hristiyanlarla Müslümanlar arasında bazı problemler olmuş. Dolayısıyla buna göre, bu dört ayetin bu dönemde inmiş olduğu ve bu ayetlerde sözü edilen fethin, Mekke fethi olduğu ihtimali söz konusu oluyor.

Ne var ki, daha önce tercih edilen görüşe göre, Mâide suresi Peygamberimizin Veda Haccını yaptığı yıl nazil olmuştur, demiştik. O sırada ise, Mekke çoktan fethedilmişti. Bu durumda, acaba burada, Mekke fethinden başka bir fetih mi kastediliyor? Yoksa bu dört ayet

Mekke fethinden önce, dolayısıyla surenin bütünün inişinden önce mi nazil olmuştur?

Öte yandan, *"Ey İnananlar! Sizden kim dininden dönerse..."* ayeti, acaba kendisinden önceki üç ayetle bağlantılı mıdır? Burada dinden dönmeleri beklenen kimseler kimlerdir? Yüce Allah'ın ileride ortaya çıkaracağını vaad ettiği topluluk kimlerden oluşmaktadır? Bu soruların her biri, belirsizliği bir kat daha arttırmaktadır. Bu konuda birbirini tutmayan birçok iniş sebebi rivayeti aktarılmıştır. Bunlar da, iniş sebeplerine ilişkin rivayetlerin çoğunda olduğu gibi, ayetlerin iniş sebebi olarak rivayet edilen ilk kuşak (selef) müfessirlerin kişisel görüşlerinden başka bir şey değildir.

Rivayetler arasındaki bu korkunç farklılıklar, zihni bulandırmakta ve anlamın kavranmasını zorlaştırıp içinden çıkılmaz hâle getirmektedir. Bütün bunlara, bir de mezhebî taassubun ürünü görüşlerin karışıklığı eklenince iyice yoğunlaşmıştır. İleride buna ilişkin ilk kuşak ve son kuşak müfessirlerin görüşlerinden ve rivayetlerinden oluşan somut örnekleri gözler önüne sereceğiz.

Ayetler üzerinde düşündüğümüz zaman, bu dört ayetin aralarında bir bütünlük oluşturdukları, buna karşın, öncesindeki ve sonrasındaki ayetler grubuyla herhangi bir bağlantılarının bulunmadığı sonucuna varıyoruz. Bu bakımdan dördüncü ayet, dört ayetle güdülen amacın bütünlüğü unsuru gibi belirlemektedir. Dolayısıyla ileride değineceğimiz gibi kimi araştırmacı müfessirlerin bu ayetlerle, özellikle bu ayetlerde zikredilen niteliklerle ilgili olarak ileri sürdükleri görüşlerde görüldüğü gibi ayetin anlamını şu veya bu tarafa çekmeye dönük geniş yelpazeli yorumlardan uzak durmak gerekir.

Ayetlerden genel olarak şunları algılıyoruz: Yüce Allah müminleri, Yahudi ve Hristiyanları dost edinmek hususunda uyarıyor, bu konuda onları sert bir dille tehdit ediyor ve Kur'ân'ın o kendine özgü ifade tarzının çerçevesi içinde onları dost edinmenin dinî yapının yıkılmasına neden olacağını, buna karşın Allah'ın ileride bir toplumu ortaya çıkaracağını, onların dinî mücadeleyi yürütme misyonunu üstleneceklerini ve dinî yapıyı yeniden orijinal özelliklerine kavuşturacaklarını dile getiriyor.

"Ey İnananlar! Yahudileri ve Hıristiyanları veli edinmeyin. Onlar, birbirlerinin velileridir." Ayette geçen "tettehizû" kelimesinin mastarı olan "ittihaz=edinme" ifadesiyle ilgili olarak Mecma-ul Beyan tefsirinde şöyle deniyor: "İttihaz; bir şeyi bir iş için hazırlamak amacıyla ona güvenip dayanmak demektir. Bu kelime, 'ahaze' fiilinin 'iftial' kalıbına uyarlanmış türevidir. Aslı 'i'tihaz'dır. Sonra hemzenin biri 'ta'ya dönüştürülmüş ve bu 'ta' da öbür 'ta'da idgam edilmiştir. Tıpkı 'va'd' kökünden türeyen 'ittiad' gibi. 'Ahz'ın birkaç anlamı vardır. 'Ahaz-el kitabe' dediğin zaman, kitabı eline almasını kastetmiş olursun. 'Ahaz-el kurbane' dediğin zaman, kurbanı kabul etmesini kastediyorsun. 'Ahazehu'llahu min me'menihi' dediğinde ise öldüğünü kastediyorsun. Bu kelimenin asıl anlamı ise, bir şeyin bir yönden başka bir yöne geçmesidir." Mecma-ul Beyan'dan alınan alıntı burada sona erdi.

Ragıp el-İsfahanî "el-Müfredat" adlı eserinde der ki: "el-Velâ ve et-tevalî, iki veya daha fazla şey arasında, ikisinin dışında yabancı bir şey olmayacak şekilde yakınlık meydana gelmesi anlamına gelir. Bu kelime, yer, nispet, din, arkadaşlık, yardım ve inanç açısından yakınlık anlamında kullanılır." (Müfredattan yaptığımız gerekli alıntı burada sona erdi.) Velâyet kavramının anlamını incelerken daha geniş bilgiler sunacağız.

Toparlayacak olursak; "velâyet" iki şey arasında, yakınlaştıkları husus bağlamında engelleri ve perdeyi kaldıracak şekilde bir yakınlığın meydana gelmesi anlamına gelir. Şayet bu yakınlaşma takva ve inanç bazında meydana geliyorsa, "veli" yardımcı demektir ve yakınlaştığı kimseye yardım etmesini hiçbir şey engelleyemez. Şayet ruhsal çekim türünden bir sevgi ve birliktelik nitelikli kaynaşma bazında bir yakınlaşma ise, "veli" sevgilidir ve insan böyle bir durumda nefsinin sevgilinin iradesinden etkilenmesine, sevgilinin istediğini vermesine engel olamaz. Şayet bu yakınlık soy bazında söz konusu ise, "veli" bu bağlamda yakın olduğu kişinin, söz gelimi mirasçısı olur ve hiç ir şey onu bundan alıkoyamaz. Eğer itaat bazında bir yakınlaşma söz konusuysa, "veli" bu açıdan yakın olduğu kişi üzerinde dilediği gibi hüküm verir.

Yüce Allah, *"Yahudileri ve Hıristiyanları veli edinmeyin."* ayetinde veliliği, herhangi bir özellik veya bir bağla kayıtlandırmamıştır. Dolayısıyla ifade mutlaklıktır. Şu kadarı var ki, yüce Allah bir sonraki ayette,

"Kalplerinde hastalık bulunanların, 'Bize bir felâket gelmesinden korkuyoruz' diyerek onların arasında koşuştuklarını görürsün." buyurmuştur. Bu da gösteriyor ki; ayette geçen velilikten maksat, bir tür yakınlık ve ilişkidir ki, "Bize bir felâket gelmesinden korkuyoruz" bahanesini ileri sürmelerini gerektirmiştir. Burada başlarına bir felâketin, bir yıkımın gelmesini kastediyorlar. Bu felâketin, Yahudilerin ve Hıristiyanların dışında başka bir topluluktan gelmesi mümkün olduğu gibi, bizzat Yahudi ve Hıristiyanlardan gelmesi de mümkündür. Birinci olasılığı göz önünde bulundurarak bu iki topluluğu yardım bazında veli ederek onların yardımıyla konumlarını pekiştirmeyi, ikinci olasılığı dikkate alarak da sevgi ve içiçe yaşama bazında onları dost edinmek suretiyle zararlarından kurtulmayı amaçlamış olurlar.

Sevgi duyma ve içiçe yaşama yakınlığı anlamında velâyet, iki sonucu birden verir. Yardım etmeyi ve ruhsal kaynaşmayı yani. Ayette de kastedilen budur. "Ey inananlar! Sizden kim dininden dönerse..." ayetinin içerdiği kayıtların ve niteliklerin, bu ayette geçen velâyetle, sevgi duyma anlamında dostluğun kastedildiğini, başka bir anlamın kastedilmediğini gösterdiğini ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

Bazı müfessirler, ayette geçen "velâyet" kavramıyla, yardımlaşma esaslı dostluk kastedildiği hususunda ısrarlıdır. İki kişi veya iki ulus arasında ihtiyaç duyulduğu sırada karşılıklı yardımlaşma esasına dayalı ittifak ve antlaşmalar yani. Bu müfessirler, buna kanıt olarak, ayetin zahirinden de algılandığı gibi, ayetlerin Veda Haccından önce, hicretin ilk dönemlerinde inmiş olmasını gösterirler. O günlerde Peygamberimiz (s.a.a) ve Müslümanlar henüz Medine ve çevresindeki Fedek ve Hayber gibi yerlerde yaşayan Yahudiler sorununu çözmemişlerdi. Hıristiyanlar sorun da öyle. Bunlarla bazı Arap kabileleri arasında yardımlaşma esasına dayalı ittifaklar ve antlaşmalar imzalanmıştı.

Ayetlerin iniş sebebiyle ilgili olarak aktarılan kimi olaylarla bu değerlendirmeler arasında da bir paralellik vardır. Bu rivayetlerin birinde şöyle anlatılır: Hazreç'ten Avfoğulları kabilesine mensup Ubade b. Samit, Resulullah'a (s.a.a) savaş açan Kaynukaoğulları Yahudileri ile imzaladığı ittifak antlaşmasını feshetti. Ama münafıkların elebaşısı Abdullah b. Übey bu antlaşmayı feshetmediği gibi onlar için sağa sola koşuşturarak, "Bize bir felâket gelmesinden korkuyoruz." diyordu.

Yine bu tür rivayetlerin birinde, Ebu Lübabe kıssası anlatılır. Buna göre, Resulullah (s.a.a) onu Kurayzaoğullarını sığındıkları kalelerinden çıkarmak ve onlar hakkında hükmünü uygulamak üzere görevlendirir. O da eliyle gırtlığını işaret ederek, hükmünün onları kılıçtan geçirmek olduğunu belirtir.

Bir diğer rivayete göre, bazıları Şam Hristiyanlarıyla yazışıyorlardı ve onlara Medine'de olup bitenleri haber veriyorlardı. Yine bazıları, borç para almak gibi maddî konularda kendilerinden yararlanabilmek için Medine Yahudileriyle yazışıyorlardı.

Diğer bazı rivayetlerde belirtildiğine göre, kimi Müslümanlar Uhud'da karşılaşılan hezimetten ve öldürülmelerden sonra falan Yahudiye veya falan Hristiyanlara sığınmak istemişlerdi.

Bu rivayetler, *"Bize bir felâket gelmesinden korkuyoruz."* diyenlerin münafıklar oldukları hususunda ittifak etmiş gibidirler. Kısacası, söz konusu müfessirler demek istiyorlar ki: Ayetler, Müslümanlarla Yahudi ve Hristiyanlar arasında yardımlaşma esaslı ittifak ve dostluk antlaşmalarının imzalanmasını yasaklamaktadır.

Diğer bazı müfessirler ise, ayetin lafızları ve akışı itibariyle sevgi duyma ve güvenip dayanma anlamındaki bir veliliği yasaklamaktan uzak olduğunu iddia edecek kadar ısrarla bu görüşü savunmaktadırlar. Onlara göre, ayet lafızları ve akışı itibariyle bu anlamdan uzak olduğu gibi, iniş sebebi ve ayetlerin indiği sıralardaki Müslümanların ve Ehlikitab'ın genel durumu itibariyle de bundan uzaktır.

Zimmet ehli ve antlaşmalı oldukları hâlde, ayet onlarla içiçe yaşamayı, onlarla kaynaşmayı nasıl yasaklasın ki?! Yahudiler Medine'de Peygamberimizle ve ashabla birlikte yaşıyorlardı ve onlardan tam bir eşitliğe uygun bir muamele görüyorlardı. (Adı geçen müfessirin görüşlerini özetleyerek sunduk.) Hiç kuşkusuz bu yaklaşım, ayetin anlamı açısından yersiz bir toleransın ifadesidir. Ayetin Veda Haccından önce, yani Mâide suresinin indiği yıldan önce indiğini söylemelerinin fazla bir problem oluşturmadığını düşünüyoruz; ancak bu, ayette geçen velâyet kavramının yardım amaçlı ittifak olmasını ve sevgi esaslı dostluk olmamasını gerektirmez.

Kanıt olarak sundukları nüzul sebebine ilişkin rivayetlere ve bunların, ayetin bazı Arap kabileleri ile Yahudi ve Hristiyan toplulukları ara-

sında gerçekleştirilen yardım esaslı ittifaklar hakkında indiğini gösterdiklerini ileri sürmelerine gelince; bu hususta şu itirazlarımız vardır:

Birincisi: Nüzul sebepleriyle ilgili rivayetler birbirleriyle çelişmektedirler, tümünün aynı anlamı vurguladıkları söylenemez. Dolayısıyla bunların üzerinde birleştikleri güvenilir bir anlam elde etmek mümkün değildir.

İkincisi: Ayet, Yahudilerle gerçekleştirilen yardım esaslı ittifaklarla, böyle bir ittifak bağlamında ilgili olsa bile, Hristiyanlarla ilgili olması mümkün değildir. Çünkü o dönemde Müslüman Araplarla Hristiyanlar arasında herhangi bir sözleşme imzalanmamıştı.

Üçüncüsü: Ayetin iniş sebebiyle ilgili olarak anlatılan rivayetlerin içerdikleri olayların doğru olduğunu kabul etsek bile, daha önceki bölümlerde vurguladığımız gibi, iniş sebeplerine ilişkin rivayetlerin büyük bir kısmı, zayıf olmakla birlikte tarihsel olarak aktarılan olayların, kendilerine uygun düşen Kur'ân ayetlerine uyarlanmalarından ibarettirler. Bunun bir sakıncası olmamakla birlikte, bu olayların Kur'ân ayetlerinden herhangi birinin genel niteliğini özele dönüştürdüğünü ya da ayetin lafzî mutlaklığını kayıtlılandığını söylememiz asla mümkün değildir. Ayetin zahiri de buna müsaade etmez. Eğer ayetin zahiri, kendi lafzından kaynaklanan somut bir karine olmaksızın, özel bir iniş sebebi yüzünden kayıtlılandırılacak olsaydı, Kur'ân'ın inişine muhatap olan özel topluluğun ölmesiyle birlikte Kur'ân da ölürdü; Kur'ân'ın iniş asrından sonra meydana gelen herhangi bir olayla ilgili olarak Kur'ân'ın kanıtsallık özelliği kalmazdı. Böyle bir iddiayı ne Kitap, ne sünnet, ne de sağlığını yitirmemiş akıl kabul eder.

Bazılarının, "Ayette geçen 'velâyet' kavramını, sevgi duymak ve güvenip dayanmak anlamına almak yanlışdır. Ayet, lafızları ve akışı itibariyle bu anlamdan uzak olduğu gibi, iniş sebebi ve ayetlerin indiği sıralardaki Müslümanların ve Ehlikıtab'ın genel durumu itibariyle de bundan uzaktır." şeklindeki iddialarına gelince; bu sözlerin üzerinde iyice düşününce, doğru dürüst bir anlamının olmadığı sonucuna varırız. Çünkü söz konusu müfessirlerin sözünü ettikleri nüzul sebeplerinin ve genel durumun bu anlamdan uzak olması, ancak ayetin bu tür nesnel olgulara uyarlanamaması durumunda geçerli olabilir. Ayetin delâletini, salt ilgili olarak indiği gelişmeye ve o günkü genel duruma

özgü kılmaksa, kanıtlanacak bir durum değildir. Tam tersine, ayetin zahirinin mutlak ifadesinden algılanan kanıt, bunun aksini göstermektedir. Nitekim tefsirini sunduğumuz ayetin mutlak olduğunu ve belli bir olguyla kayıtlanmasını gerektirecek bir kanıtın söz konusu olmadığını belirtmiştik. Dolayısıyla ayette geçen "velâyet" sevgi duyma anlamına gelmektedir.

Söz konusu müfessirlerin; "Ayet, lafızları ve akışı itibariyle böyle bir anlamdan uzaktır" demeleri ise, oldukça ilginçtir. Keşke bilseydim, bu zatlar, niteledikleri ve ayetin lafızlarına yükledikleri uzak olma durumuyla neyi kastediyorlar? Hele lafızlarla da yetinmemiş, ayetin akışını da buna ilave etmişlerdir.

Ayetin lafızlarının veya akışının böyle bir anlamdan uzak olduğu nasıl söylenebilir ki?! Oysa "*Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyin.*" ifadesinin hemen arkasından, "*Onlar birbirlerinin velileridir.*" ifadesine yer veriliyor. Bu da gösteriyor ki, kastedilen; sevgi, birlik ve kaynaşma esaslı dostluktur. İttifak ve antlaşma niteliğindeki dostluk değil. Çünkü "Yahudi ve Hristiyanlarla antlaşmalar imzalamayın. Onlar birbirleriyle antlaşma imzalamışlardır" demenin bir anlamı olmaz. Kaldı ki, Yahudiler arasında mevcut bulunan ve onları birbirlerine bağlayan, ulusal sevgi ve kardeşlik anlamını içeren dostluk olgusudur. Hristiyanlar arasında da benzeri bir bağdan söz edilebilir. Ya da olsa olsa, aralarında din açısından bir sevgi ve sempatiden söz edilebilir. Yoksa bunun dışında aralarında herhangi bir antlaşmanın varlığından söz edilemez.

Aynı değerlendirmeyi, bundan sonra yer alan şu ifade için de yapabiliriz: "*Sizden kim onları veli yaparsa, o, onlardandır.*" Aklî değerlendirme, bir toplumu dost edinen kimsenin o toplumdan olmasını gerektirir. Çünkü sevgi ve sempati, ayrılıkları birleştirir, farklı eğilimlere sahip ruhları bir araya getirir, algılayışların birleşmesini, ahlâkların bağlantılı olmasını, davranışların benzeşmesini sağlar. Bu nedenle sevgi duyma esaslı velayetin iyice yerleşmesinden sonra, birbirini seven iki insanın bir tek nefse sahip bir insan gibi davranmaya başladıklarını, aynı iradeye sahipmişler gibi tavırlar sergilediklerini, bunlardan birinin, hayat tarzı ve ilişki biçimi bağlamında ötekinin adımını koyduğu yere adımını koyduğunu görürsünüz.

İşte bir toplumu dost edinen kimsenin onlardan olmasını, onların bir ferdi gibi algılanmasını gerektiren durum budur. Nitekim, "Bir kavmi seven onlardandır.", "Kişi sevdiği ile beraberdir." denilmiştir. Nitekim yüce Allah, buna benzer gerekçelerle müşrikleri veli edinmeyi de yasaklamıştır: *"Ey inananlar! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr ettikleri hâlde siz onlara sevgi iletirsiniz!... Kim onları veli edinirse, işte zalimler onlardır."* (Mümtehine, 1-9) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Allah'a ve ahiret gününe inanan bir milletin babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa, Allah'a ve Elçisine düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin."* (Mücâdele, 22)

Bir diğer ayette ise, yüce Allah kâfirler -ifade geneldir; dolayısıyla Yahudileri, Hristiyanları ve Müşrikleri birlikte kapsar- hakkında şöyle buyurmaktadır: *"Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesinler. Kim böyle yaparsa, artık onun için Allah'tan hiçbir şey yoktur. Ancak onlardan korunmanız gayesiyle sakınmanız başka. Allah sizi kendisinden sakındırır."* (Âl-i İmrân, 28) Ayetin sevgi ve sempati nitelikli dostluğu kastettiği, antlaşma imzalama ve ittifak kurma nitelikli dostluğu kastetmediği ise açıktır. Kaldı ki, o sırada, yani Âl-i İmrân suresinin indiği sıralarda Peygamberimizle Yahudiler arasında, aynı şekilde Peygamberimizle müşrikler arasında çeşitli antlaşmalar imzalanmış, ittifaklar kurulmuştu.

Kısacası, aklî değerlendirme açısından, bir topluluğun bir kavimden olmasını gerektiren dostluğun sevgi ve sempati nitelikli dostluk olduğu, ittifak kurma ve antlaşma imzalama nitelikli dostluk olmadığı açıktır. Eğer *"Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır."* ayetinin maksadı, bu yasaktan sonra, onlarla yardımlaşma esasına dayalı ittifak sözleşmeleri imzalayanlar, yasağı çiğneme günahını işlemelerinden dolayı, zulüm açısından bu zalimlerin topluluğuna dâhildirler, şeklinde olsaydı, -son derece yersiz olması bir yana- ayetin lafızları açısından da uzak olurdu ve böyle bir anlam elde etmek için, ayette fazladan lafzî kayıtların olması gerekirdi.

Kur'ân'ın ifade tarzının bir özelliği, daha önce caiz olan ve toplum içinde yaygın olarak uygulanan bir şeyi yasaklarken, daha önceki yasal hükmü gözetmek ve eskiden yürürlükte olan nebevî pratiğe saygı

duymak maksadıyla, buna işaret etmesidir. Şu ayetleri buna örnek gösterebiliriz: *"Allah'a ortak koşanlar pisliktir, artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar."* (Tevbe, 28) *"Artık şimdi onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğunu arayın ve ...yiyin, için."* (Bakara, 187) *"Bundan sonra artık sana başka kadınlarla evlenmek, ...bunları başka eşlerle değiştirmek helâl değildir."* (Ahzâb, 52) Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.

Bu da gösteriyor ki, ayetin lafızları ve akışı, içerdiği velayet kavramının sevgi ve sempati nitelikli dostluk anlamında olmasından uzak değildir. Bilâkis, şayet ayetin lafızlar ve akışı, bir anlamdan uzak olcaksa, o da kavram için öngörülen diğer anlamlar olacaktır.

Bazı tefsir bilginlerinin, "Kalplerinde hastalık bulunanlardan maksat, münafıklardır." şeklindeki sözlerine gelince; ayetin akışının böyle bir anlam elde etmeye elverişli olmadığını ileride yeri gelince açıklayacağız.

Şu hâlde, *"Yahudileri ve Hıristiyanları veli edinmeyin"* ifadesinden maksat, ruhsal olarak insanları birbirine çeken sevgi ve sempatinin yasaklanmasıdır. Çünkü bu tür psikolojik bir yakınlaşma, iki tarafın ahlâkî açıdan birbirlerini etkilemelerine yol açar. Bu da Müslümanlar toplumunun hakka uyma mutluluğu esasına dayalı dinsel yaşam tarzının, heva ve hevese uyma, şeytana tapma, fitrî yaşam çizgisinden sapma esasına dayalı küfür nitelikli yaşam tarzına dönüşmesini doğuracak bir olgudur. Burada, onlardan Yahudiler ve Hıristiyanlar diye söz edilmesinin ve gelecek ayetlerde olduğu gibi "Ehlikıtap" diye söz edilmesinin sebebi, Ehlikıtap tabirinin onların bir şekilde Müslümanlara yakın olmalarını çağrıştırması ve Müslümanlarda onlara karşı bir sevgi duygusunun uyanmasına yol açmasıdır. Dolayısıyla sevgi beslemenin yasaklandığı bir ifadede bu kavramın kullanılması uygun düşmezdi.

Sonraki ayetlerin birinde, *"Ey inananlar, sizden önce kitap verilmiş olanlardan ve kâfirlerden dininizi eğlence ve oyun yerine koymaları dost tutmayın."* buyurulmasına gelince; burada dost tutma yasaklandığı hâlde, onlardan söz edilirken Ehlikıtap oluşları ön plâna çıkarılıyorsa da, bunun yanı sıra Allah'ın dinini eğlence ve oyun yerine koymakla nitelendirilmeleri, Ehlikıtap niteliğini bir övgü niteliğinden çıkarıp yergi niteliği hâline getiriyor. Çünkü bir topluluğa hakka çağrı-

ran ve hakkı açıklayan bir kitap verilir, bunun ardından kalkıp Allah'ın dinini eğlence ve oyun yerine koyarlarsa, onlar, dost edinilmemeye herkesten daha layık olurlar. Böyle kimselerle birlikte yaşamaktan, onlarla aynı düzlemi paylaşmaktan kaçınmak öncelikli görev niteliğini kazanır. Böyle kimseleri sevmekten kaçınmak kaçınılmaz olur.

"Onlar, birbirlerinin velileridir." ifadesine gelince; daha önce de vurguladığımız gibi, burada geçen "velâyet"ten maksat, nefislerinin yakınlaşmasını, ruhlarının kaynaşmasını gerektiren sevgi ve sempati nitelikli dostluktur. Onlar bu yakınlaşma ve kaynaşma sonucunda heva ve hevese tabi olma hususunda görüş birliği içinde olurlar. Aynı tavrı sergilemek suretiyle, hakka tepeden bakarlar, onu kabul etmeye yanaşmazlar. Allah'ın nurunu söndürme mücadelesinde güç birliği yaparlar. Hz. Peygambere (s.a.a) ve Müslümanlara karşı birbirleriyle yardımlaşarak birlikte hareket ederler. Sanki aynı dine mensup bir tek nefis gibi davranırlar. Aslında aralarında bir din birliğinden söz edilemez; fakat İslâm'ın onları hakka davet etmesi, heva ve heves peşinde koşmaktan ibaret olan hedefleriyle çakışması, şehvî arzularının peşinde hiçbir sınır ve kural tanımaksızın koşmalarına, dünya zevklerine diledikleri gibi dalmalarına engel olması, onları görüş birliği içinde hareket etmeye yönetmiş, Müslümanlara karşı bir el gibi olmalarını gerektirmiştir.

İşte aralarındaki şiddetli düşmanlığa ve nefrete rağmen iki topluluğu, yani Yahudileri ve Hristiyanları birbirlerine yaklaştıran, birbirlerine döndüren, Yahudilerin Hristiyanları, Hristiyanların Yahudileri, bazı Yahudilerin diğer bazı Yahudileri ve bazı Hristiyanların diğer bazı Hristiyanları dost edinmelerinin, sevmelerinin nedeni budur. *"Onlar, birbirlerinin velileridir..."* ifadesinin sözel olarak müphem oluşuyla verilmek istenen mesaj da budur. Bu açıdan cümle, *"Yahudileri ve Hristiyanları veliler edinmeyin."* ifadesinin gerekçesi niteliğindedir. Bu açıdan şöyle bir anlam elde ediyoruz: Onları dostlar edinmeyin; çünkü onlar, aralarındaki şiddetli ayrılıklara, parçalanmışlıklara rağmen birbirlerinin dostlarıdır, size karşı el birliği ederler. Sevgi ve sempatiyle onlara yaklaşmanız size bir fayda getirmez.

"Onlar, birbirlerinin velileridir." ifadesinden başka bir anlam çıkarmak da mümkündür. Şöyle ki: Onları dost edinmeyin; çünkü siz

ancak onların size dost olduklarını düşündüğünüz bir kısmını, diğer bir kısmına karşı yardımlarından yararlanmak için dost edirsiniz; fakat bunun size bir yararı olmayacaktır. Çünkü onlar, birbirlerinin dostudurlar; kendilerine karşı size yardım etmeleri beklenemez.

"Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır. Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez." Ayetin orijinalindeki "yetevelle" kelimesinin mastarı olan "et-tevellî" veli edinmek, dost edinmek demektir. "Min" edatı ise, tab'iz (bütünden bir parçayı ifade etmek) içindir. Dolayısıyla şöyle bir anlam elde ediyoruz: "İçinizden kim onları dost edinirse, o, onlardan biri olur."

Burada bir indirgeme söz konusudur. Bu indirgeme sonucu, müminlerin bazıları, Yahudilerin ve Hristiyanların bazıları hâline gelirler. Bu da bizi şu noktaya götürüyor ki: İman, karışık veya net, bulanık veya berrak olmak açısından çeşitli dereceleri bulunan bir gerçekliktir. Bunu birçok Kur'ân ayetinden algılamak mümkündür: *"Onların çoğu, ancak ortak koşanlar olarak Allah'a inanırlar."* (Yûsuf, 106) İşte imanda bulunması muhtemel olan bu karışıklığı ve bulanıklığı, bir sonraki ayette yüce Allah kalp hastalığı olarak ifade etmektedir: *"Kalplerinde hastalık bulunanların... onların arasında koşuştuklarını görürsün."*

Demek ki, görünüşte müminlerden olsalar da, dost edinen bu insanları, yüce Allah Yahudiler ve Hristiyanlardan saymaktadır. En azından bunlar iman demek olan hidayet yolunu izlememektedirler. Bilâkis, onların izledikleri yolu izlemektedirler. Bu yol da onları nereye götürüyorsa, bunları da oraya götürmektedir.

Bu yüzden yüce Allah, müminlerin içinde yer alan bu bir kısım insanları Yahudi ve Hristiyanların bir kısmı olarak değerlendirmesini, *"Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez."* ifadesiyle gerekçelendirmektedir. Dolayısıyla ifadenin anlamı şöyle olur: Sizden onları dost edinen kimse, onlardandır; sizin yolunuzu izlememektedir. Çünkü iman yolu, ilâhî hidayet yoludur. Onları dost edinen bu adam ise, onlar gibi zalimdir. Allah da zalimler topluluğunu hidayete iletmez.

Ayet, görüldüğü gibi, sırf müminlerden onları dost edinenleri, onların yerlerine koymakla yetinmiş, bunun ayrıntı nitelikli sonuçlarına değinmemiştir. Gerçi ayetin lafzı bir kayıtlı sınırlandırılmamıştır; fakat amaç, *"Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."* (Bakara, 184)

"*Namaz, kötü ve iğrenç şeylerden meneder. Elbette Allah'ı anmak daha büyüktür.*" (Ankebût, 45) ayetlerinde ve benzeri diğer ayetlerde olduğu gibi ölçü beyanı olduğu için, ayrıntı nitelikli sonuçlar açısından ayetin müphem olduğunu kabul etmeliyiz. Dolayısıyla ayrıntı nitelikli bir meselede hüküm vermek için bu ifadeden kanıt edinmek hususunda sünnetin açıklayıcılığına ihtiyaç vardır. Bu konuda detaylı bilgi edinmek için fıkıh bilimine başvurmak gerekir.

"Kalplerinde hastalık bulunanların... onların arasına koşuştuklarını görürsün." Bu ifade, önceki ayette yer alan, "*Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez.*" ifadesine ilişkin bir ayrıntı niteliğindedir. Buna göre, ilâhî hidayet, bunların -sapıklıktan ibaret olan- hallerini kapsamadığı için, onların arasında koşuşturuyorlar, bu konuda işitmeye değmeyecek bahaneler üretiyorlar. Yüce Allah, "*onların arasında koşuştuklarını...*" buyuruyor da, söz gelimi "*onlara doğru koşuştuklarını...*" buyurmuyor. Çünkü onlar, onlardandır; sapıklık açısından onların yerini tutmuşlardır. Şu hâlde bunlar, başlarına bir felâket gelmesinden korktukları için bu şekilde koşuşturmuyorlar, böyle bir şeyden korkmaları da söz konusu değildir. Bu, Peygamber (s.a.a) ve müminler tarafından kendilerine yönelebilecek bir eleştiriyi ve ayıplamayı savmak için uydurdukları bir bahanedir. Onları bu şekilde onların arasında koşuşturmaya iten şey, onları -Yahudileri ve Hıristiyanları- dost edinmiş olmalarıdır.

Her zulmün ve batılın bir gün yok olup gitmesi, zulmü ve batılı esas alan bir hayat sisteminin rezaletinin ortaya çıkması ve hak gibi görünen yöntemlerle batıl hedeflere yönelenlerin umutlarının suya düşmesi kaçınılmazdır. Nitekim yüce Allah, "*Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez.*" buyururken bu gerçeğe dikkat çekmiştir. Dolayısıyla yüce Allah'ın bir fetih bahşetmek veya katından bir emir indirmek suretiyle onların, yaptıklarından pişmanlık duymalarını, görünümünün sahte olduğunun, söylediklerinin yalan olduğunun müminler tarafından bilinmesini sağlaması kaçınılmazdır.

Bu açıklama ile, "*Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez.*" ifadesinden sonra "*Kalplerinde hastalık bulunanların...*" ifadesine yer verilmesinin nedeni de anlaşılıyor. Daha önce zalimlerin işledikleri zulüm itibarıyla amaçlarına ulaşamamalarını ifade ettiği anlamı açıklamıştık.

Buna göre, sözü edilen bu kimseler, kalplerinde olmayan bir görünümle Hz. Peygamberin (s.a.a) ve müminlerin karşısına çıkmaları bakımından münafık kimselerdirler. Bu özelliklerinden dolayı da Yahudi ve Hristiyanlar arasında telaşla koşturmalarını da "başlarına bir felâketin gelmesinden korkmak" şeklinde yorumluyorlar. Oysa bu davranışlarının, kalplerinde gizli bulunan duygularıyla örtüşen gerçek yorumu, Allah'ın düşmanlarını dost edinmeleridir. İki yüzlülüklerinin altındaki neden budur. Mümin görünüp içlerinde küfrü saklamak anlamında münafık oluşlarına gelince, ayetlerin akışından böyle bir anlamı algılamak mümkün değildir.

Bazı tefsir bilginleri, konuyla ilgili olarak aktarılan rivayetleri de kanıt olarak göstererek, burada Abdullah b. Übey ve arkadaşları gibi münafıkların kastedildiğini söylemişlerdir. Buna göre, bu münafıklar, bir yanda müminlerle birlikte oturup kalkıyor, onlara şirin görünmeye çalışıyorlardı, bir yandan da Yahudi ve Hristiyanlarla dostluk kuruyor, yardımlaşma ve dayanışma esaslı antlaşmalar yapıyorlardı. İki tarafı birden idare ediyorlardı. Her durumda kazançlı çıkmak ve gıpta ile bakılmak için, kişisel çıkarlarını koruma amacına yönelik olarak temkinli davranıyorlardı. Dolayısıyla taraflardan hangisinin başına bir felâket gelseydi, bu ustaca politikaları sayesinde kendileri güvende olacaktı!

Fakat söz konusu müfessirlerin anlattıkları, ayetlerin akışı ile örtüşmüyor. Çünkü ayetlerin akışı, onların Allah katından Müslümanlara bahşedilen bir fetih veya bir lütuf dolayısıyla onların pişmanlık duyacakları beklentisini ifade etmektedir. Kastedilen fetih, Mekke'nin fethi veya Yahudi kalelerinin ve Hristiyan yerleşim birimlerinin fethi ya da buna benzer bir gelişmedir. Bu takdirde ise, onların pişmanlık duymalarının bir anlamı olmaz. Çünkü onlar, iki taraf nezdinde de kendilerini güvenceye alacak ihtiyatlı bir tavır içindeydiler. İhtiyatlı davranan insan ise, pişman olmaz. Dolayısıyla, onlar açısından bir pişmanlığın gerçekleşmesi, ancak bir kerede müminlerden kopup, Yahudi ve Hristiyanlara katılmaları, sonra başlarına bir felâket gelmesi durumunda söz konusu olabilir.

Aynı şekilde yüce Allah'ın, amellerinin boşa gideceği, sonunda hüsrana uğrayacakları yönündeki açıklamaları da ancak böyle bir durumda karşılık bulmuş olur: *"Bütün çabaları boşa çıkmış, kaybeden-*

lerden olmuşlardır." Burada kastedilen durum da, onların münafık olmaları, çıkarları ve istekleri için ihtiyatlı bir tutum sergilemeleri ile bağdaşmıyor. Çünkü başına gelmesinden korktuğu bir şeye karşı kendini koruyacak şekilde ihtiyatlı bir tutum içine giren insanın, korktuğu şeyin gerçekleşmemesi durumunda, bu tutumundan zararlı çıkmasının bir anlamı yoktur. Çünkü ihtiyatlı davranmak, aklî bir tutumdur ve bundan dolayı ne pişmanlık duyulur, ne yergi hak edilir.

Ancak şunu söyleyebilirler: Onların yerilmelerinin sebebi, ilâhî yasağı çiğnemeleri, Allah'ın fetih vaadini inandırıcı bulmamalarıdır. Bu çıkarsama özü itibariyle doğru olsa bile, ayette, buna ilişkin lafzî bir kanıt edinmek mümkün değildir.

"Umulur ki Allah, fetih ya da kendi katından bir iş getirir de onlar, içlerinde gizlediklerine pişman olurlar." İfade-nin orijinalinin başında yer alan "asa" kelimesi, insanların sözlerinde olduğu gibi, yüce Allah'ın sözleri içinde de temenni anlamını ifade eder; -daha önce, bu temenninin dinleyici ya da içinde bulunulan durum itibariyle geçerli olduğunu belirtmiştik- ancak, ifadenin akışından edindiğimiz intiba, dolayısıyla karine, bunun kesin olarak gerçekleşecek bir vaat olduğunu göstermektedir. Çünkü ifade, *"Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez."* ifadesinde dile getirilen hususu pekiştirmeye, bunun doğruluğunu vurgulamaya, içerdiği hususun kesinlikle gerçekleşeceğini ifade etmeye yöneliktir.

Yüce Allah fetihten söz ederken, fetihle katından bahsedeceği ve pek net olmayan bir lütuftan söz ediyor. Dolayısıyla bu fetihle bizce meçhul olan bir gelişmeye değiniyor. Bu da, fetih kelimesinin başındaki "lam"ın cins için olduğunu, zihinde bilinen bir olguya işaret etmediğini gösterir. Dolayısıyla bununla kastedilenin, çeşitli ayetlerde vaat edilen Mekke fethi olması söz konusu değildir, diyebiliriz. Örneğin, şu ayetlerde olduğu gibi: *"Kur'ân'ı sana gerekli kılan Allah, elbette seni, varılacak yere döndürecektir."* (Kasas, 85) *"Andolsun, Mescid-i Haram'a gireceksiniz."* (Fetih, 27) Bunun gibi daha birçok ayet örnek verebiliriz.

Kur'ân'da fetihten söz edildiğinde, bununla genellikle Mekke'nin fethi kastedilmekle beraber, bazı yerlerde bu ifadeyi Mekke'nin fethi şeklinde yorumlamak mümkün görünmüyor. Şu ayette geçen fetih ifa-

desini buna örnek gösterebiliriz: *"Doğru iseniz bu fetih ne zaman? diyorlar. De ki: 'Fetih günü gelince, inkâr edenlere inanmaları fayda vermez ve kendilerine mühlet de verilmez.'* Sen onlardan yüz çevir ve bekle, zaten onlar da beklemektedirler." (Secde, 28-30) Burada yüce Allah, söz konusu fetih gerçekleştiğinde, daha önce kâfir olanların, bu sırada inanmalarının kendilerine bir fayda vermeyeceğini ve kâfirlerin böyle bir fethi beklediklerini bildirmektedir.

Şunu biliyoruz ki, bu hususlar ne Mekke'nin fethi ile, ne de Müslümanların bugüne kadar elde ettikleri diğer fetihlerle ilgili değildir. Çünkü imanın fayda vermemesinden, yani tövbenin işe yaramamasından söz etmek, -daha önce, tefsirimizin 4. cildinde Nisâ suresi, 17-18. ayetleri tefsir ederken tövbe kavramı üzerinde durduğumuz sırada belirttiğimiz gibi- ancak iki durumla birlikte söz konusu olabilir: Ya hayattan ayrılma anında, dünya ile ahiretin yer değiştirmesi dolayısıyla insanın seçme özgürlüğünün ortadan kalkması durumunda. Ya da olumsuz huy ve karakterlerin tövbe ve Allah'a dönme ihtimalini ortadan kaldıracak şekilde kalplerin katılaşmasına yol açması durumunda. Nitekim yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Rabbinin bazı ayetlerinin geldiği gün, daha önce inanmamış ya da imanından bir hayır kazanmamış olan kimseye, artık inanması fayda sağlamaz."* (En'âm, 158) *"İçlerinden birine ölüm gelip çatıncaya kadar kötülükleri yapıp, 'Ben şimdi tövbe ettim' diyenler ve kâfir olarak ölenler için (kabul edilecek) tövbe yoktur."* (Nisâ, 18)

Bu bakımdan, eğer ayette geçen fetihten maksat, Mekke'nin yahut Yahudi kalelerinin veya Hristiyan yerleşim birimlerinin fethi gibi Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen herhangi bir fetihse, buna diyecek bir şey yok. Ancak daha önce de işaret ettiğimiz gibi, *"içlerinde gizlediklerine..."* ve *"İnananlar... derler."* ifadeleriyle anlatılanların bu ihtimalle örtüşmesi pek açık değildir.

Ama eğer sözü edilen fetihten maksat, İslâm'ın küfrün işini bitirmesi ve Resulullah ile kavminin arasında kesin hükmün verilmesi ise, hiç kuşkusuz bu, Kur'ân'ın geleceğe ilişkin gaybî haberlerindendir. Yüce Allah bu haberlerde, bu ümmetin ileride karşılaşacağı kimi olayları ve gelişmeleri haber verir. Böyle bir çıkarsama, Yûnus suresinde yer alan şu ifadelerin anlamlarıyla da örtüşmektedir: *"Her ümmetin*

bir elçisi vardır. Elçileri gelince aralarında adaletle hükmolunur..." (Yûnus, 47-56)

"Onlar, içlerinde gizlediklerine pişman olurlar." Pişmanlık, yapılmaması gereken bir işin yapılmasından veya yapılması gereken bir işin yapılmamasından dolayı içine düşülen psikolojik bir durumdur. Onlar bir şey yapmışlardır. Yüce Allah, bunu izleyen ayette, onların amellerinin boşa gittiğinden ve ticaretlerinin hüsrarla sonuçlandığından söz ediyor. Onların içlerinde gizledikleri şey, Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeleri, onların arasında koşuşturarak, Yahudi ve Hıristiyanların Allah'ın nurunu söndürme, dünyanın zevklerinden hiçbir engelle karşılaşmaksızın yararlanma yönündeki hedeflerini gerçekleştirme hususunda onlara yardımcı olmalarıdır.

Büyük bir ihtimalle, onlar içlerinde bunu gizliyorlardı; bunun için Yahudi ve Hıristiyanların aralarında koşuşturuyorlardı. Ama Allah, hak esaslı mesaja fetih bahşedince, çabalarının boşa gitmesinden dolayı büyük bir pişmanlık duyacaklardır.

"İnananlar... derler..." İfadenin orijinalinde geçen "yekûlu" kelimesi, "yekûle" şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuş ifadenin, önceki ayette geçen, "fe yusbihu..." ifadesine atfedilmesinden ileri gelmektedir. Bizce ifadeyi bu şekilde okumak daha isabetlidir. Çünkü ayetlerin akışına böyle bir anlam daha uygun düşmektedir. Çünkü onların içlerinde gizlediklerine pişman olmaları ve müminlerin onlara; "*bunlar mı?*" şeklinde hitap etmeleri, onların Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmelerinin ve onların arasında koşuşturmalarının bir sonucudur.

"*Bunlar...*" sözüyle, Yahudi ve Hıristiyanlara işaret ediliyor; "*sizinle beraber...*" ifadesinde de kalplerinde hastalık bulunanlara hitap ediliyor. Bunun tam tersi de olabilir. Aynı şekilde, "*Bütün çabaları boşa çıkmış, kaybedenlerden olmuşlardır...*" ifadesinde zamirin Yahudi ve Hıristiyanlara dönük olması mümkün olduğu gibi, kalplerinde hastalık bulunanlara dönük olması da mümkündür.

Fakat ayetlerin akışından algıladığımız kadarıyla hitap kalplerinde hastalık bulunanlara, işaret de Yahudi ve Hıristiyanlara yöneliktir. Dolayısıyla, "*Çabaları boşa çıkmış...*" sözü, takdirî bir sorunun cevabı niteliğindedir ve şöyle bir anlam belirginlik kazanıyor: Umulur ki, Allah bir fetih veya katından bir iş getirir. O zaman iman edenler, ilâhî gazabın

kapsamına giren, şu kalplerinde hastalık bulunanlara şöyle diyeceklerdir: "Şu Yahudi ve Hıristiyanlar mı, var güçleriyle yemin ederek sizinle beraber olduklarını söylüyorlardı? Peki şimdi niye size bir yararları dokunmuyor?!" Sonra, "Şimdi bu Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinenlerin akıbeti ne olacak?" diye sorulmuş gibi şöyle bir cevap veriliyor: "Bütün çabaları boşa çıkmış, kaybedenlerden olmuşlardır."

KALPLERİN HASTA OLMASININ ANLAMİ ÜZERİNE

"*Kalplerinde hastalık bulunanlar*" ifadesi gösteriyor ki, kalpler için bir hastalık ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak da sağlık ve sıhhat söz konusudur. Çünkü sağlık ve hastalık birbirine karşıt iki olgudur. Bunlardan biri, ancak öbürünün bulunabilme imkânı söz konusu olduğu bir yerde gerçekleşebilir. Görme ve kör olma gibi. Örneğin bir duvar için hastalıktan söz edilmez. Çünkü onun sağlık ve sıhate kavuşması gibi bir durum yoktur.

Yüce Allah'ın kitabının çeşitli yerlerinde kalplerin hastalığından söz ettiği durumlarda, bu kalplerin hâllerinden ve etkilerinden söz eder ki bunlar, söz konusu kalplerin fitratın dosdoğru çizgisinden sapıklarını, normal davranışların dışına çıktıklarını ve dosdoğru yoldan uzaklaştıklarını gösterirler. Söz gelimi yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunan kimseler, 'Allah ve Resulü bize sadece boş vaatlerde bulundu' diyorlardı.*" (Ahzâb, 12) "*Münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar, 'Bunları dinleri aldatmış' diyorlardı.*" (Enfâl, 49) "*Şeytanın attığını, kalplerinde hastalık olanlar ve kalpleri katılaştıranlar için bir imtihan yapsın.*" (Hac, 3) Bu konuda örnek gösterilebilecek birçok ayet vardır.

Özetleyecek olursak; kalbin hasta olması, onun bir tür kuşku ve tatminsizliğe müptela olması anlamına gelir. Bu kuşku, Allah'a inanma ve onun ayetleriyle tatmin bulmayı böyle bir kalp için bulanık ve karanlık bir duruma düşürür. Açıkçası bunun adı, imana şirkin karıştırılmasıdır. Dolayısıyla böyle bir kalp için Allah'ı ve ayetlerini inkâr etme durumuyla örtüşen durumlar gerçekleşir. Pratik eylem aşamasında, böyle bir kalbe sahip olan insandan, Allah'ı ve ayetlerini inkâr etme durumuyla örtüşen davranışlar sâdır olur.

Buna karşılık, kalbin sağlıklı olması da, onun fitratın çizgisi üzere kalıcı olmasını, dosdoğru yol üzere bulunmasını ifade eder. Bunun sonucunda Allah'ı, her türlü şirk unsurundan arınmış bir şekilde birler, her şeyden soyutlanarak sırf O'na güvenip dayanır, insan arzusunun, heva ve hevesinin ilgili olduğu her türlü zevki ve keyfi bir kenara bırakır, elinin tersiyle iter. Yüce Allah bu hususta şöyle buyuruyor: *"O gün ki, ne mal, ne de oğullar yarar vermez. Ancak Allah'a sağlam ve temiz kalp getiren yarar görür."* (Şuarâ, 87-89)

Buradan da anlıyoruz ki, kalplerinde hastalık bulunanlar, münafıklardan ayrı bir grupturlar. Nitekim Kur'ân'da da onlardan iki ayrı grup olarak söz edilir: *"Münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar..."* diye. Birçok yerde geçen bu ifade, onların iki ayrı grup olduğuna yönelik işaret içermiyor değildir. Çünkü münafıklar, dilleriyle inandık diyen, ama kalpleri inanmayan kimselerdir. Salt küfür kalbin ölü olduğunu gösterir, hasta olduğunu değil. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ölü iken kendisini dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse..."* (En'âm, 122) *"Ancak işitenler çağrıya gelir; ölümlere gelince, Allah onları diriltir."* (En'âm, 36)

Bundan da anlaşılıyor ki, Kur'ân literatüründe "kalp hastalığı" Allah ve ayetleri bağlamında insanın kavrayışını bürüyen kuşku anlamını ifade eder. Böylesi bir kuşkunun etkisi altına giren bir kalp, dinsel inanca sağlam bir şekilde bağlı kalıp dinginliğe ulaşamaz, bu kuşkunun komplekslerinden kurtulamaz.

Buna göre, anlamın doğasını esas alacak olursak, kalplerinde hastalık bulunanlar, zayıf imanlı kimselerdir. Bunlar her çağırana kulak verir, her rüzgarın önünde sürüklenirler. Münafıklardan farklıdır. Onlar açıktan mümin olduklarını söyler, buna karşın içlerinde salt küfürü gizlerler. Bunu yaparken de amaçları dünyevî çıkarlarını korumaktır. Dış görünüşleriyle müminlerden, iç dünyalarıyla da kâfirlere benzerler.

Evet, Kur'ân-ı Kerim'de, kalplerinde hastalık bulunanlar için de "münafıklar" niteliğinin kullanıldığını görüyoruz. Bu, onların iç dünyalarının da tıpkı münafıklar gibi iman letafetinden yoksun olduğunu vurgulamaya dönük bir analizdir. Bu ise, içinde iman bulunmadığı hâlde mümin gibi görünenlere ilişkin olarak kullanılan "kalplerinde

hastalık bulunanlar" niteliğinden ayrıdır. Aşağıdaki ayeti buna örnek gösterebiliriz: *"Münafıklara, kendileri için acı bir azap olduğunu müjdele! Onlar müminleri bırakıp kâfirleri dost edinirler. Onların yanında mı izzet (güç ve şeref) arıyorlar? Doğrusu izzet bütünüyle Allah'ındır. O, kitapta size şöyle indirmiştir ki: Allah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini yahut alaya alındığını işittiğinizde, bundan başka bir söze geçinceye kadar kâfirlerle bir arada oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz. Doğrusu Allah, münafıkların ve kâfirlerin tümünü cehennemde toplayacaktır."* (Nisâ, 138-140)

Bakara suresinde yer alan, *"İnsanlardan öyleleri vardır ki, inanmadıkları hâlde 'Allah'a ve ahiret gününe inandık' derler... Onların kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırdı... Onlara, 'İnsanların inandıkları gibi siz de inanın.' dense, o beyinsizlerin inandıkları gibi inanır mıyız? derler..."* (Bakara, 8-20) ayetlere gelince; burada, onların kalplerinin haktan şüphe ederek sonunda hakkı inkâra kadar vardığı anlatılıyor. Bunlar, başlangıçta kalplerinde hastalık bulunan kimselerdi. Çünkü henüz tam olarak inanmadıkları hâlde, yalan söyleyerek iman ettiklerini ileri sürmüşlerdi. Oysa başlangıçta kuşku içindeydiler. Allah da hastalıklarını artırdı. Böylece hakkı inkâr etmelerinden ve alaya almalarından dolayı helâk olup gittiler.

Yüce Allah, kalp hastalığının fiziki bir hastalık gibi arttığından ve hatta süregelenleşerek kişiyi helâke sürüklediğinden söz ediyor. Bunun nedeni de, hastalığı esnasında, hasta olan insanın doğasını bozacak günahlarla hastalığa sürekli katkıda bulunmasıdır. Bu hususta yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onların kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırmıştır."* (Bakara, 10) Yüce Allah bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Ne zaman bir sure indirilse... Fakat yüreklerinde hastalık olanlara gelince bu, onların pisliklerine pislik katar. Ve onlar kâfir olarak ölürler. Kendilerinin her yıl bir iki defa sınan-dıklarını görmüyorlar mı? Yine de tövbe etmiyor, öğüt almıyorlar."* (Tevbe, 124-126) Bir diğer yerde -genel bir açıklama niteliğinde- şöyle buyuruyor: *"Sonra kötülük edenlerin sonu çok kötü oldu. Çünkü Allah'ın ayetlerini yalanladılar. Ve onlarla alay ediyorlardı."* (Rûm, 10)

Daha sonra yüce Allah, kendisine yönelik imanın, bu hastalığın tedavisi olduğunu açıklıyor ve -genel bir duyuru olarak- şöyle buyuru-

yor: *"İmanlarından dolayı Rableri onları hidayete erdirir."* (Yûnus, 9) Konuyla ilgili olarak bir başka ayette de şöyle buyuruyor: *"Güzel söz O'na çıkar, iyi amel de onu yükseltir."* (Fâtır, 10) Şu hâlde, kalbinde hastalık bulunan kimse, eğer bu hastalıktan kurtulmak istiyorsa, Allah'a tövbe etsin ki bu, O'na iman etmek demektir. Salih düşüncelerle ve salih amellerle düşünüp öğüt almaya çalışsın. Nitekim yukarıda yer verdiğimiz ayetlerin birinde bu husus vurgulanmıştır: *"Yine de tövbe etmiyor, öğüt almıyorlar."* (Tevbe, 126)

Bu konuyla ilgili en kapsamlı açıklamayı ise, şu ayet içermektedir: *"Ey inananlar! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin. Allah'a aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz? Şüphe yok ki münafıklar, ateşin en alt tabakasındadırlar. Artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın. Ancak tövbe edenler, durumlarını düzeltenler, Allah'a sımsıkı sarılanlar ve dinlerini sırf Allah için yapanlar başka. İşte onlar (gerçek) müminlerle beraberdirler; Allah da yakında müminlere büyük bir mükâfat verecektir."* (Nisâ, 144-146) Daha önce, ayetlerde sözü edilen Allah'a dönmekten maksadın, O'na inanmak, bu iman üzere dosdoğru hareket etmek, kitap ve sünnet doğrultusunda hareket etmek ve ihlâs yani tevhit inancına hiçbir şirk şaibesini karıştırmamak olduğunu belirtmiştik.

"Ey inananlar! Sizden kim dininden dönerse..." [Ayetin orijinalinde geçen "yertedde" kelimesinin mazi fiili "irtedde"dir.] "İrtedde an dinihi" ise dininden döndü, anlamına gelir. Dindarların literatüründe "irtidat" kelimesi, imandan küfre dönmeyi ifade eder. Bu imanından önce küfrün olması ile olmaması arasında, bu nitelikte anılma açısından herhangi bir fark yoktur. Bir kâfirin inanması, ardından tekrar küfre dönmesi gibi.

Önceden kâfirken Müslüman olan, ardından tekrar küfre dönen insanın irtidadı, "Millî irtidat"; Müslüman bir aileden dünyaya geldiği için önceden küfre sapması söz konusu olmayan bir kimsenin dinden dönüşü de "Fitrî irtidat" olarak isimlendirilir. [Bu anlamlar, bu kelimelerin asıl anlamları durumuna gelmişlerdir. Meczâî bir kullanım söz konusu değildir. Ancak bu kullanım, ya İslâm'ın getirdiği bir olgudur -hakikat-ı şer'îye- veyahut Müslümanlar arasında yaygınlaşan bir kullanımdır -hakikat-ı müteşerria-.]

Ayette geçen "irtidat" kelimesi ile, dindarların literatüründe dinden dönme anlamına gelen irtidadın kastedildiği şeklinde bir düşünce zihinlerde uyanabilir. Bu takdirde, ayetin öncesiyle bir bağlantısı olmaz. Yani, bağımsız bir ayet gibi algılanır. Buna göre, yüce Allah ayette müminlerden bir grubun imanına ihtiyacının olmadığını, nasıl olsa bir başka grubun imanın yükümlülüklerini yerine getireceğini anlatmaktadır.

Ancak bu ayet ve bundan önceki diğer ayetler üzerinde düşündüğümüz zaman, bu ihtimalin geçersiz olduğunu görürüz. Çünkü ayet bu anlatımıyla, müminlere yüce Allah'ın, kendi arzında insanları kendisine taptırma gücüne sahip olduğunu vurgulama amacına yöneliktir. Demek isteniyor ki, ileride Allah, öyle topluluklar ortaya çıkaracaktır ki bunlar, Allah'ın dininden dönmek şöyle dursun, ona sıkı sıkıya sarılırlar. Şu ayetleri de bu açıdan ele alabiliriz: *"Şimdi şunlar, bunları inkâr ederse, bilsinler ki, bunları inkâr etmeyecek bir toplumu, bunlara vekil bırakmışızdır."* (En'âm, 89) *"Kim de küfre saparsa, şüphesiz Allah âlemlerden müstağnidir."* (Âl-i İmrân, 97) *"Siz ve yeryüzünde bulunanlar hep inkâr etseniz, iyi bilin ki, Allah zengindir, övülmüştür."* (İbrâhim, 8)

Bu aşamada, asıl amacın ötesinde fazladan bir açıklama yapma gereği duyulmaz. Ayetin asıl maksadı, Allah'ın dininden dönmeyen mümin bir kavmin getirileceğinin haber verilmesidir. Onların Allah'ı, Allah'ın da onları sevdiği, onların müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu oluşları gibi ayette işaret edilen niteliklerine gelince; bunlar asıl amaca ilişkin ek olgulardır ve söz konusu edilmelerini gerektirecek bir durum ve ortamın gerçekleşmesi zorunludur.

Diğer bir açıdan baktığımızda, ayette işaret edilen niteliklerin, önceki ayette sözü edilen Yahudi ve Hristiyanları dost edinme durumuyla irtibatlı olduklarını görürüz. Çünkü onların Yahudi ve Hristiyanları dost edinmiş olmaları, kalben sevgi ve sempatiyle onlara ilgi duymalarından kaynaklanan bir sonuçtur. Bu nitelikteki bir kalbin Allah sevgisini taşıması mümkün müdür? Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah, bir insanın göğüs boşluğunda iki kalp yaratmadı."* (Ahzâb, 4)

Yahudi ve Hristiyanları dost edinmenin kaçınılmaz bir sonucu da müminlerin kâfirler karşısında ezilmeleri ve müminlere karşı da tepeden bakan ekabir bir konumda olmalarıdır. Nitekim yüce Allah, bu psikolojik sapmaya şu şekilde işaret etmiştir: *"Onların yanında mı iz-*

zet (güç ve şeref) arıyorlar? Doğrusu izzet bütünüyle Allah'ındır." (Nisâ, 139)

Bu dostluğun bir gereği de, onlara karşı cihat etme yükümlülüğünü ağırdan almadır, onlarla savaşmaktan kaçınmadır, onlarla sosyal ilişkileri kesme hususunda kendilerine yöneltilen her türlü kınamaya göğüs germemektir ve bu husustaki mahrumiyet ve zorluklara katlanmaya yanaşmamaktır. Nitekim yüce Allah bu hususa şöyle işaret etmiştir: *"Ey inananlar! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr ettikleri... hâlde, siz onlara sevgi iletiyorsunuz... Benim yolumda cihat etmek ve benim rızamı kazanmak için yurdunuzdan çıktığınız hâlde içinde onlara sevgi mi gizliyorsunuz?"* (Mümtehine, 1)

Diğer bir ayette konuyla ilgili olarak şöyle buyurulmaktadır: *"İbrahim'de ve onunla beraber bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır; onlar kavimlerine 'Biz sizden ve sizin Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız. Sizin taptıklarınızı tanımıyoruz. Siz, bir tek Allah'a inanıncaya kadar sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir.' demişlerdi."* (Mümtehine, 4)

Aynı şekilde, sözlük anlamı açısından veya analitik olarak ele alırsak, irtidat kelimesi, kâfirleri dost edinme durumunu da kapsamına alır. Nitekim yüce Allah, önceki ayetlerin birinde şöyle buyurmaktadır: *"Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır."* (Mâide, 51) Diğer bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"Kim böyle yaparsa, artık onun için Allah'tan hiçbir şey yoktur."* (Âl-i İmrân, 28) Başka bir ayette de şöyle buyurulmaktadır: *"Siz de onlar gibi olursunuz."* (Nisâ, 140)

Bu açıklamaların ışığında anlıyoruz ki, tefsirini sunduğumuz ayetin, önceki ayetlerle bağlantısı vardır ve ayet Allah'ın dininin, topluluklarına yavaş yavaş nifakın sızmasından ve topluluklarında dünyalık çıkar karşılığında dini satmaya aldırış etmeyen, Allah'ın, Elçisinin ve müminlerin yanında olan gerçek onura, dünya ve ahiret hayatını kuşatan mutluluğa karşılık din düşmanlarının yanındaki sahte ve geçici üstünlüğü, düzmece onuru tercih eden kalpleri hasta insanlar bulunduğundan dolayı Allah'a karşı gelme, Yahudi ve Hristiyanları dost edinme uçurumuna düşeceklerinden endişe duyulan bu adamlardan müstağni olduğunu, onlara ihtiyacının olmadığını vurgulama amacına yöneliktir.

Ayet, aslında bununla Kur'ân'ın gayba ilişkin bir öngörüsünü de haber vermektedir. Buna göre, yüce Allah, dinin şu zayıf imanlılardan görmüş olduğu iki yüzlülük ve çeşitli kılıklara bürünmesi, Allah'tan başkasının sevgisini Allah'ın sevgisine tercih edişleri, onuru Allah'ın düşmanlarının yanında aramaları, Allah yolunda cihat yükümlülüğü karşısında ağırdan alıcı, ayak sürücü bir tavır takınmaları, bu konuda kınayanların kınamasından korkmaları karşısında, ileride bir kavim getirecektir. Bunlar Allah'ı sevecek, Allah da onları sevecektir. Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu olacaklardır. Allah yolunda cihat edecek ve kınayan hiç kimsenin kınamasından korkmayacaklardır.

Tefsir bilginlerinin bir çoğusu, ayetin gaybî bir mesaj taşıdığını fark etmelerine ve bu ayette işaret edilen niteliklerin hangi kavmin durumuyla örtüştüğü hususunda uzun değerlendirmeler yapmalarına karşın, ayetin lafızlarını açıklama hususunda alabildiğine müsamahalı davranmışlardır. Dolayısıyla ayetin içerdği niteliklere gerekli açıklamalar getirememişlerdir. Sonuçta yüce Allah'ın sözünü herhangi bir insanın sözü gibi ele alıp, insanların sözlerinde olduğu gibi, O'nun ayetlerinde de örfte gösterilen müsamahaların ve dikkatsizliklerin olabileceğini kabul eder bir tutum içinde olmuşlardır.

Gerçi Kur'ân belâgat açısından, uyduruk ve türedi bir yöntem izlememiştir. Sözcüklerin kullanımında, cümlelerin yapımında ve anlamlarına karşılık sözcükler bırakılması hususunda, yeni ve alışık olunmayan bir metot geliştirmemiştir. Bu hususta, insanların normal konuşmalarında izlenen yöntemi esas almıştır.

Ancak Kur'ân, başka bir açıdan insanların sözlerinden ayrı bir özellik arz eder. Şöyle ki; bizler, belâgatçiler ve normal insanlar olarak konuştuğumuz zaman, sözlerimizi aklımızda yer edinen anlamlara dayalı olarak söyleriz. Bizim tarafımızdan algılanan anlamlar, insanî-sosyal fitratımız aracılığıyla oluşturduğumuz sosyal hayatımızın bir kazanımı olan anlayışımız aracılığıyla zihnimizde yer edindirler. Bu niteliklere sahip kavrama yeteneğimizin bir özelliği de, algıladığı olgular arasında karşılaştırma yaparak bir yargıya varmasıdır.

Bu aşamadan sonra, tolerans ve müsamaha kapıları açılır zihnimize. Örneğin çoğu, tümün yerine kabul ederiz. Geneli, sürekli olan ko-

numunda görürüz. Nispi olguları mutlak olgular gibi algılarız. Her az bulunanı (nadir olanı), yok olanlar kategorisine sokarız. Sıklıkla rastlanmayan her olguyu varolmayan şeyler kapsamına alırız. Bizden biri çıkar, "Şu güzeldir veya çirkindir. Şu sevimlidir veya sevimsizdir. Şu övülendir veya yerilendir. Şu yararlıdır veya zararlıdır. Falan iyidir veya kötüdür." der. Bizler bu bağlamda, bir toplulukla ilgili olarak mutlak bir nitelermeye gideriz. Oysa söz konusu topluluk bazı durumlarda, bazı değerdendirmeler bağlamında, bazı insanlara göre ve bazı olgular açısından bu niteliklere sahiptir, yani mutlak olarak böyle bir durumu söz konusu değildir. Ne var ki, niteliğı dile getiren kişı, bazı karşı değerdendirmeleri yok saymıştır. Bunu yaparken algılayışın da ve yargısı hususunda gösterdiği müsamahaya dayanmıştır.

Bu, insanın objeler dünyasına ilişkin somut olgulara dayalı algılarının durumudur. Algılama kapasitesinin sınırlı olmasından dolayı, varlık âleminin onun kendisiyle ilintili yönlerinden farkında olmadığı şeyler bir öncekine oranla daha fazladır. Buna göre, insanın haber verdiği bütün şeyler, dış objelerle ilgili bütün konuşmaları ve realiteyi bütünüyle kuşattığını, tüm bilinmezliklerini ortaya çıkardığını düşündüğü bütün hususlar, sübjektif değerdendirme ve bazı yönler karşı müsamahalı davranmanın ve bazı yönleri de bilmemenin ürünüdür. Bir insanın bütün realiteyi kuşattığını ve bir kimsenin konuşmasını buna göre kuşatıcı bir şekilde değerdendirdiğini söylemesi ciddiylet bağdaşmaz. Bu husus, üzerinde iyice düşünmeye değer.

Sahip olduğu bilgiye dayalı olarak insanın söylediğı sözlerin durumu bundan ibarettir. Yüce Allah'ın sözlerine gelince, onları bu tür bir kusurdan münezzeh saymamız bir zorunluluktur. Çünkü yüce Allah, her şeyi bilgice kuşatmıştır. Nitekim yüce Allah, sözlerinin özellikleriyle ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: "*O, elbette hak ile batılı ayırt edici bir sözdür. O, şaka değildir.*" [Tânk, 13-14]

İşte bu husus ve ayrıcalık, yüce Allah'ın zahirî itibariyle mutlak olan ve ayrı ya da bitişik herhangi bir kayıtlı sınırlandırılmayan sözlerini mutlak olarak algılamamızın delillerinden birini oluşturur. Yine aynı husus, yüce Allah'ın sözlerinde geçen niteliklerin nedenselliğı işaret ettiğinin delillerinden biridir de. Söz gelimi yüce Allah, "*O onları sever...*" diyorsa, bu demektir ki, herhangi bir şeyde onlara buğz

etmiyor. Aksi takdirde, bu genel ifadeye bir istisna getirirdi. Yüce Allah, bir kavmin müminlere karşı yumuşak ve alçak gönüllü olduklarını söylüyorsa, onların müminlik sıfatlarından, yani Allah'a iman etmelerinden dolayı onlara alçak gönüllü oldukları ve her durumda ve her takdirde alçak gönüllü olmaları gerekir. Aksi takdirde, böyle bir ifade, hak ile batılı birbirinden ayırma özelliğine sahip olamazdı.

Kuşkusuz, bazı anlamlar vardır ki bunlar, nispeti doğru kılacak bir kuşatıcı husus söz konusu olduğunda, bunları hakketmeyen insanlara da nispet edilirler. Aşağıdaki ayetlerde olduğu gibi: *"Andolsun biz, İsrailoğullarına kitap, hüküm ve peygamberlik verdik, onları güzel rızıklarla besledik ve onları âlemlere üstün kıldık."* (Câsiye, 16) *"O, sizi seçti ve dinde size bir güçlük yüklemedi."* (Hac, 78) *"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet oldunuz. İyiliği emreder, kötülükten sakındırırınız."* (Âl-i İmrân, 110) *"İnsanlara şahit olasınız, elçi de size şahit olsun."* (Bakara, 143) *"Elçi de, 'Ya Rabbi, kavmim bu Kur'ân'ı terk edilmiş bıraktılar.' demiştir."* (Furkan, 30)

Bunun gibi toplumsal niteliklerden söz eden birçok ayet vardır, ki bunlarla nitelenme bağlamında bireylerle topluluklar arasında herhangi bir fark yoktur. Bunun da toleransla, bazı yönlerin lehine olmak üzere başka yönleri görmezlikten gelmekle ilgisi yoktur. Tersine, burada hem parçanın, hem de bütünün nitelendirildiği nitelikler söz konusudur. Hem birey, hem de toplum gerektirici bir etkenden dolayı, bu şekilde nitelendirilirler. Tıpkı, değerli bir mücevheri içeren bir toprağın içerdiği mücevherden dolayı avuçlanması gibi. Hem toprak avuçlanmış, hem de mücevher avuçlanmış olur; ama asıl hedef mücevherdir. Şimdi konumuza dönelim.

"Ey inananlar! Sizden kim dininden dönerse..." Yukarıda yaptığımız açıklamaların ışığında meseleyi ele alacak olursak, dinden dönüp irtidat etmekten maksadın, Yahudi ve Hristiyanları dost edinmek olduğunu anlarız. Hitap özellikle müminlere yöneltilmiştir; çünkü bundan önceki hitap da onlara yönelikti ve ayetlerin akışının bu aşamasında verilmek istenen mesaj şudur: Allah'ın dininin, Allah düşmanlarının dostluğuyla kirlenmiş bir imana ihtiyacı yoktur. Nitekim yüce Allah, Allah düşmanlarını dost edinmeyi küfür ve şirk olarak nitelendirmiştir: *"Sizden kim onları veli yaparsa, o, onlardandır."*

Çünkü yüce Allah, dininin velisi ve yardımcısıdır. O'nun dininin yardımcısı olduğunun bir göstergesi, ileride, düşmanlarından her türlü ilişkiyi kesen, O'nun dostlarını dost edinen, sadece O'nun için seven bir topluluğu getirecek olmasıdır.

"Allah, yakında öyle bir toplum getirecek" Burada yüce Allah, söz konusu toplumu getirmeyi doğrudan kendi zatına nispet ediyor. Bununla dininin yardımcısı olduğu mesajını veriyor. Ki ayetin akışından da bu husus algılanıyor. Demek isteniyor ki, bu dinin bir yardımcısı var. O varken dine yardım için başkasına ihtiyaç yoktur. Bu yardımcı, yüce Allah'tır.

Ayetin akışı, söz konusu kavim aracılığı ile dine yardım edileceğini vurgulamaktır. Bu da, bazı kimselerin din düşmanlarını ulusal yardımlaşma için dost edinmelerine karşılık olarak dile getiriliyor. Ayrıca kavim sözcüğü kullanılıyor ve söz konusu kavmin nitelikleri ve davranışları çoğul kipiyle ifade ediliyor. Bütün bunlar gösteriyor ki, geleceği vaat edilen kavim bir topluluk olacaktır, bir veya iki kişiden ibaret olmayacaktır. Yüce Allah'ın her dönemde, Allah'ı seven, Allah tarafından sevilen, müminlere karşı alçakgönüllü, buna karşın kâfirlere karşı üstün ve onurlu, Allah yolunda cihat eden ve bu hususta hiçbir kınayıcının kınamasından korkmayan bir insan göndermesi gibi bir durum kastediliyor.

Söz konusu kavim, kendisi gelecek olduğu hâlde, getirilişleri yüce Allah'a nispet edilmiş ve O'nun onları getireceği belirtilmiştir. Bu, Allah'ın onları yaratacağı anlamında değildir. Çünkü Allah'tan başka yaratıcı yoktur. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah her şeyin yaratıcısıdır."* (Zümer, 62) Bilâkis bu ifade, yüce Allah'ın onları dine yardım edecekleri bir konuma getireceği anlamını içermektedir. Onlara kendisini sevmeleri ve kendisinin de onları sevmesi onurunu bahşedecektir. Dostları karşısında alçak gönüllü, düşmanları karşısında üstün ve onurlu olmalarını sağlayacaktır. Yolunda cihat etmelerini ve her türlü kınamadan etkilenmemelerini mümkün kılacaktır.

Şu hâlde onların dine yardım etmeleri, aslında yüce Allah'ın onlar aracılığıyla dine yardım etmesidir. Zamanın uzağı ile yakını Allah açısından birdir. Bu, sadece bizim yetersiz görüşümüz açısından bir farklılık arzeder.

"O onları sever, onlar da O'nu severler." Burada sevgi kelimesi, bir nitelikte veya başka bir hususla kayıtlı olmaksızın, özle ilintili olarak mutlak bir şekilde kullanılmıştır. Onların Allah'ı sevmelerinin gereği, Rablerini, O'nun dışındaki her şeye ve mal, mevki, soy gibi insanın bağlı olduğu her değere tercih etmeleridir. Bu demektir ki, adı geçen kavim, Allah'ın düşmanlarından hiç kimseyi dost edinmezler. Eğer dost edinirlerse, Allah'ın dostluğundan dolayı, O'nun dostlarını dost edinirler.

Yüce Allah'ın onları sevmesinin gereği de, onların her türlü zulümden arınmış olmaları, küfür, fiske gibi manevî kirlerden ya masumiyet ya da tövbe sonucu olan mağfiret yoluyla temiz olmalarıdır. Çünkü zulümler ve günahların tümü hiçbir şekilde yüce Allah tarafından sevilmezler. Nitekim ulu Allah şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Allah, kâfirleri sevmez."* (Âl-i İmrân, 32) *"Allah, zalim olanları sevmez."* (Âl-i İmrân, 57) *"O israf edenleri sevmez."* (En'âm, 141) *"Allah bozguncuları sevmez."* (Mâide, 64) *"Allah haksız yere saldıranları sevmez."* (Bakara, 190) *"O, büyüklük taslayanları sevmez."* (Nahl, 23) *"Allah, hainleri sevmez."* (Enfâl, 58) Bu hususla ilgili olarak birçok ayet örnek gösterilebilir.

Yukarıda sunduğumuz ayetlerde, insanlarda olabilecek küçük düşürücü, çirkin huyların, rezilliklerin ana unsurları zikredilmiştir. Yüce Allah, bir insanı sevdiğini belirterek ondan bu olumsuz niteliklerin kalktığına tanıklık edince, o insan, bunların karşıtı olan üstün ve onur verici niteliklerle nitelenmiş olur. Çünkü insan, bir ahlâka sahip olacaksa, üstün niteliklerden veya aşağılayıcı niteliklerden biriyle mutlaka ahlâklanmak durumundadır.

Buna göre, ayette kastedilen bu insanlar, Allah'a gerçekten inanıyorlar, imanları zulüm kirine bulanmamıştır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyuruyor: *"İnananlar ve imanlarını bir haksızlıkla bulamayanlar... işte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."* (En'âm, 82) Buna göre, onlar sapmaya karşı güvencededirler. Yüce Allah bir ayette bu hususa şöyle işaret etmiştir: *"Allah şaşırtdığını yola getirmez."* (Nahl, 37) Bu demektir ki, onlar, her türlü sapıklığa karşı ilâhî güvencenin kapsamı içindedirler. İlâhî yol göstericiliğin önderliğinde Allah'ın dosdoğru yoluna yönelmektedirler. Onlar, yüce Allah'ın da onayladığı gerçek imanları sayesinde, Allah'a tam anlamıyla teslim

oldukları gibi Elçiye de tabi olmuş, ona teslim olmuşlardır. Yüce Allah, bir ayette bu hususa şöyle işaret etmiştir: *"Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklar hususunda seni hakem kılıp, sonra da verdiği hükmü, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam anlamıyla kabullenmedikçe inanmış olmazlar."* (Nisâ, 65)

Buradan hareketle anlıyoruz ki, bunlar şu ayetin kastettiği kimseler arasında yer almaktadırlar: *"De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin."* (Âl-i İmrân, 31) Bu ayetin içeriğinden anlıyoruz ki, Peygambere uymakla Allah'ı sevmek arasında zorunlu bir bağlantı vardır. Kim Peygambere uyarsa, Allah onu sever. Allah bir kulunu, ancak Peygambere (s.a.a) tabi olduğu zaman sever.

Peygambere (s.a.a) uydukları zaman takva, adalet, ihsan, sabır, sebat, tevekkül, tövbe ve arınma gibi yüce Allah'ın sevdiği ve hoşnut olduğu niteliklere de sahip olurlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz, Allah da sakınanları sever."* (Âl-i İmrân, 76) *"Allah iyilik edenleri sever."* (Bakara, 195) *"Allah sabırlıları sever."* (Âl-i İmrân, 146) *"Allah, kendi yolunda kaynatılmış binalar gibi saf bağlayarak çarpışanları sever."* (Saff, 4) *"Hiç şüphesiz Allah, kendisine dayananları sever."* (Âl-i İmrân, 159) *"Allah tövbe edenleri sever, temizlenenleri sever."* (Bakara, 222) Daha birçok ayet bu hususa örnek oluşturmaktadır.

Yukarıda işaret edilen niteliklerin sonuçlarını ve bu nitelikleri izleyen ve üstün meziyetleri şerh edici ayetleri bir bütün olarak incelediğimiz zaman, iyi karakterlerden oluşan çok sayıda olguyla karşılaşırız. Bunların tümünün şu sıfatlara sahip olan kimselerin yeryüzüne varis olan mirasçılar olmasına ve iyi akıbetin de onların olduğuna gelip dayandıklarını da görürüz. Nitekim üzerinde durduğumuz ayetten de böyle bir mesaj algılayabiliyoruz: *"Ey inananlar! Sizden kim dininden dönerse..."* Başka bir ayette de -genel ve kuşatıcı bir ifade olarak- şöyle buyurulmuştur: *"Sonuç takvanındır."* (Tâhâ, 132) İnşallah, akıbetin takvanın olmasının ne anlam ifade ettiğini uygun bir yerde etraflıca irdedeceğiz.

"Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler." Ayetin orijinalinde geçen "ezillet-un" ve "eizzet-un" kelimeleri "zefîl" ve "azîz" kelimelerinin çoğuludurlar. Kendilerinin dostu ve kendileri tarafından dost edinilen Allah'a yönelik saygıla-

rının bir ifadesi olarak müminlerin üzerine şefkat kanatlarını germele-
rinden ve dinin değer vermediği ve önemsemediği kâfirlerin yanında
bulunan sahte üstünlük ve onura ihtiyaçlarının olmadığından kinaye
bir ifadedir bu. Nitekim yüce Allah, Peygamberini (s.a.a) bu hususta
şu şekilde yönlendirip eğitmiştir: *"Onlardan bazı çiftlere (sınıflara)
verdiğimiz dünyalığa gözlerini dikme ve onlara üzülmeye, müminlere
kanadını indir."* (Hicr, 88) Bazı bilginlerin söyledikleri gibi "ezille" ke-
limesinin "alâ" harf-i cerriyle geçişli kılınması, merhamet, kalp inceli-
ği veya acıma, şefkat gösterme anlamlarını içermesinden dolayıdır.

**"Allah yolunda cihat ederler ve hiçbir kınayıcının kına-
masından korkmazlar."** Genel niteliklerinin içerisinde özel olarak
"Allah yolunda cihad etmelerinden" söz edilmesi, yüce Allah'ın onlar
aracılığıyla dinine yardım edeceğinden söz edildiği bir süreçte böyle
bir vurguya ihtiyaç olmasından dolayıdır.

"Hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar." ifadesinin akı-
şından anlaşıldığı kadarıyla, bu ifade, sadece kendisinden önceki son
cümleyle değil, diğer cümlelerle de ilintilidir. -Gerçi bu tür terkipler-
de, ifadenin genellikle en son cümleyle ilintili olduğu kesin ve şüphe-
sizdir.- Çünkü Allah yolunda cihat edilirken kınayanların kınaması
önemli bir engel oluşturmaktadır. Onlar insanları, mal ve can kaybı,
zorluklara katlanma durumunda kalma gibi meşakkatleri göstererek
cihatten alıkoymaya çalışırlar. Aynı şekilde müminler karşısında alçak
gönüllü davranıp dünyanın çekici nimetleri ve arzusuyla peşinden koşu-
lan sahte değerleri ve müminlerin yanında rastlanılmayan dünya ni-
metleri kâfirlerin yanında bulunurken onlar karşısında üstün ve onurlu
davranmak, kınayanların kınamasının engel olacağı şeydir.

Ayetten, gelecekte meydana gelecek bir olaya yönelik gaybî bir
işaret de algılanmaktadır. İnşallah, konunun ayetler ve hadisler ışığın-
da değerlendirildiği ileriki bölümde bu konuya değineceğiz.

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, *"Ey inananlar! Yahudileri... veli
edinmeyin..."* ayetiyle ilgili olarak İbn-i İshak, İbn-i Cerir, İbn-i
Münzir, İbn-i Ebi Hatem, Ebu Şeyh, İbn-i Mürdeveyh, Beyhaki -ed-

Delalil adlı eserde- ve İbn-i Asakir, Ubade b. Velid'den, Ubade b. Samit'in şöyle dediğini rivayet ederler: "Kaynukaoğulları Yahudileri Resulullah'la (s.a.a) savaşılmaya kalkışınca, Abdullah b. Übey b. Selul bunu bahane ederek savaşta Resulullah'ın yanında yer almadı ve bu konuda tarafsız görünmeye koyuldu. Buna karşın Ubade b. Samit Resulullah'ın (s.a.a) yanına giderek onlarla kurduğu ittifakı feshettiğini, onlarla her türlü ilişkisini kestiğini bildirdi. Ubade, Avf b. Hazreç kabilesinin bir bireiydi. Kaynukaoğullarıyla Abdullah b. Ubey b. Selul arasındaki ittifakın bir benzeri de onunla kurulmuştu. Ama o, bu ittifakı bir yana bırakarak Resulullah efendimizin (s.a.a) yanında yer aldı ve 'Ben Allah'ı, Resulünü ve müminleri dost ediniyorum. Şu kâfirlerin ittifaklarından ve dostluklarından sıyrılıp Allah'a ve Resulüne doğru geliyorum' dedi."

Yine aynı eserde, Mâide suresindeki şu ayetlerin Abdullah b. Ubey b. Selul hakkında indikleri rivayet edilir: *"Ey inanalar! Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyin. Onlar birbirlerinin velileridir... Galip gelecek olanlar, yalnız Allah'ın taraftarlarıdır."* [Mâide, 51-56]

Aynı eserde, İbn-i Ebi Şeybe ve İbn-i Cerir, Atiyye b. Sa'd'dan şöyle rivayet ederler: "Haris b. Hazreç Oğullarından Ubade b. Samit Resulullah'ın (s.a.a) yanına gelerek şunları söyledi: Benim, Yahudiler arasında çok sayıda dostum vardır. Ben Yahudilerin dostluğundan sıyrılıp Allah'a ve Resulüne geliyorum. Allah'ı ve Resulünü dost ediniyorum."

"Bunun üzerine Abdullah b. Übey şunları söyledi: 'Ben başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyorum. Bu yüzden onların dostluklarından sıyrılmıyorum.' Resulullah (s.a.a) ona dedi ki: 'Ey Hubab'ın babası, yoksa sen, Ubade'den ayrı olarak Yahudilerin dostluklarını sürdürmekle kendinin ondan daha kârlı çıkacağını mı düşünüyorsun?' Bunun üzerine Abdullah b. Übey: 'Şimdi kabul ediyorum.' dedi. Ardından şu ayetler nazil oldu: *Ey inanalar! Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyin. Onlar birbirlerinin velileridir... Allah seni insanlardan korur.*" [Mâide, 51-67]

Aynı eserde, İbn-i Mürdeveyh İbn-i Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Abdullah b. Übey b. Selul iman ettikten sonra, 'Benimle Kureyza ve Nadiroğulları Yahudileri arasında dostluk antlaşması vardır. Ben, başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyorum.' dedi ve kâfirliğe döndü. Buna karşın Ubade b. Samit, 'Ben Kureyza ve Nadiroğulları dost-

luğundan Allah'a doğru sıyrılıyorum. Allah'ı, Resulünü ve müminleri dost ediniyorum.' dedi."

"Bunun üzerine yüce Allah şu ayetleri indirdi: *Ey İnananlar! Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyin... Kalplerinde hastalık bulunanların... onların arasına koşuştuklarını görürsün.* -Burada Abdullah b. Übey kastediliyor.- *Sizin veliniz, ancak Allah, O'nun Resulü ve namazı dosdoğru kılan ve rüku ederken zekât veren müminlerdir.* -Burada da Ubade b. Samit ve Resulullah'ın ashabı kastediliyor.- *Eğer Allah'a, Peygambere ve ona indirilene inansalardı, onları kendilerine veli yapmazlardı. Ama onların çoğu yoldan çıkmış insanlardır.*" [Mâide, 81]

Ben derim ki: Bu kıssa başka kanallardan da aktarılmıştır. Daha önce, ayetlerin iniş sebeplerine ilişkin bu tür rivayetlerin gelişmelerin, ayetlere uyarılma nitelikli içtihatların ürünü olduklarını belirtmiştik. Nitekim bizzat rivayetlerden hareketle buna ilişkin somut karineler bulmak mümkündür. Örneğin, Yahudilerle birlikte Hristiyanlardan da söz eden ayetlerle ilgili kıssada Müslümanlarla Kaynuka, Kurayza ve Nadiroğulları Yahudileri arasında geçenlerden söz edilirken, Hristiyanlardan ve Müslümanların onlarla olan ilişkilerinden hiç söz edilmiyor! Kıssanın akışı içinde Hristiyanların, hiçbir amaca yönelik olmaksızın sırf iş olsun diye söz konusu edilmelerinin bir sebebi yoktur.

Öte yandan Kur'ân'da Yahudilerle Müslümanlar arasında yaşanan olaylara, münafıkların yönlendirmelerine ilişkin olarak sırf Yahudilerin pozisyonunu ele alan ve Hristiyanlardan söz etmeyen ayetler vardır. Haşr suresindeki ayetlerin yanı sıra başka surelerdeki bazı ayetleri buna örnek gösterebiliriz. Peki neden, tefsirini sunduğumuz ayetlerde sırf iş olsun diye söz konusu edilirken, yalnızca Yahudilerden söz eden ayetlerde sırf iş olsun diye Hristiyanlardan söz edilmiyor?!

Kaldı ki, rivayetlerde, 51. ayetten 67. ayete kadar toplam on yedi ayetin Abdullah b. Übey ve Ubade b. Samit hakkında indiği belirtilir. Öncelikle bu ayetler arasında konu bütünlüğü yoktur ki, bir kerede indiklerinden söz edilsin. İkincisi; bu ayetler arasında yer alan "*Sizin veliniz, ancak Allah, O'nun Elçisi ve dosdoğru namaz kılan ve rüku ederken zekât veren müminlerdir.*" ayetinin Hz. Ali (a.s) hakkında indiğini gösteren rivayetler, gerek Şîî, gerekse Sünnî kanallardan tevâtür

derecesinde aktarılmıştır. Üçüncüsü; *"Ey elçi, Rabbinden sana indirileni duyur..."* ayetinin kıssayla kesinlikle hiçbir ilgisi yoktur.

Mesele şudur: Ravi önce Ubade ve Abdullah'ın kıssasını ele alıyor. Sonra bakıyor ki, bu ayetlerle kıssa arasında belli bir ilişki vardır. Tutup kıssayı bu ayetlere uyarlıyor, ama bunu da doğru düzgün beceremiyor. Sırf Ehlikitab'ın pratik durumuna değiniyorlar diye, on yedi ayeti üç ayetin yerine koyuyor.

ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde İbn-i Cerir ve İbn-i Münzir İkrime'den şöyle rivayet ederler: *"Ey inananlar! Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyin. Onlar, birbirlerinin velileridir."* ayeti Kureyzaoğulları Yahudileri hakkında inmiştir. Bunlar hainlik edip, Resulullah (s.a.a) ile imzaladıkları antlaşmayı bozmuşlardı. Ebu Süfyan b. Harb'a haber göndererek onların ve Kreş'in gelip kalelerine girmelerini önermişlerdi. Resulullah efendimiz (s.a.a) Ebu Lübabe b. Abdulmünzir'i onlara göndererek kalelerinden çıkmalarını istedi. Onlar Ebu Lübabe'yi dinleyerek kalelerinden indiklerinde o, boyunlarının vurulacağını anlatmak için eliyle gırtlığına işaret etti. Talha ve Zübeyr de Hristiyanlarla ve Şamlılarla yazışıyorlardı. -Ravi der ki: Bana ulaşan haberlere göre- Resulullah'ın (s.a.a) ashabının arasında yoksulluktan ve kıtlıktan korkan bazı kimseler Kureyza ve Nadiroğulları Yahudileri ile yazışıyorlardı. Peygamberimizin (s.a.a) hareketlerini gizlice onlara haber gönderiyorlardı. Bunu yaparken de onlardan borç para almayı veya yardım görmeyi umuyorlardı. İşte bu davranışları yasaklandı."

Ben derim ki: Bu rivayetin bir sakıncası yoktur. Çünkü ayetlerde işaret edilen velayeti, sevgi ve sempati nitelikli velayet olarak açıklama esasına dayandırıyor. Daha önce bu açıklamayı destekleyici yorumlarda bulunduk. Eğer bu rivayet gerçekten ayetlerin iniş sebebine ilişkin bir olayı içeriyorsa, bu, ayetin mutlak oluşunu ve bu olayda olduğu gibi başka olaylara uyarlanma özelliğini ortadan kaldırmaz. Şayet rivayet, uyarlama niteliğinde ise, zaten bu durum daha belirgindir.

Mecma-ul Beyan tefsirinde, *"Ey inananlar! Sizden kim dininden dönerse, bilsin ki Allah, yakında öyle bir topluluk getirecektir..."* ayetiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "Bazıları, 'Burada getirileceğinden söz edilen topluluk Emir-ül Müminin ve arkadaşlarıdır. Ki onlara karşı biatlarını bozanlar (nakisin), adaletten sapanlar (kasitin) ve doğru yol-

dan çıkanlar (marikin) savaşmışlardır.' demişlerdir. Bu görüş Ammar b. Yasir'den, Huzeyfe'den ve İbn-i Abbas'tan rivayet edilmiştir. İmam Bâkir (a.s) ve İmam Cafer'den (a.s) de bu anlamda görüş aktarılmıştır."

Ben derim ki: Mecma-ul Beyan tefsirinde, söz konusu rivayet aktarıldıktan sonra şu açıklamaya yer veriliyor: "Bu görüşü destekleyen bir husus da Resulullah efendimizin Hz. Ali'yi ayette zikredilen özelliklerle nitelendirmiş olmasıdır. Peygamberimiz (s.a.a) sancağı taşıyan kişi, birkaç kez girişimde bulunduğu hâlde Hayber kalesini fethedemeyip geri kaçıp, üstelik insanları korkutmasından ve insanların da onu korkutmalarından sonra Hz. Ali'yi Hayber fethi için görevlendirdiğinde şunları söylemişti: *'Sancağı yarın öyle bir adama vereceğim ki, o, Allah'ı ve Resulünü sever, Allah ve Resulü de onu sever. Döne döne savaşır, asla cenk meydanından kaçmaz. Allah onun eliyle fethi nasıp etmedikçe geri dönmez.'* Sonra sancağı Hz. Ali'ye vermiştir."

"Müminlere karşı yumuşak, kâfirlere karşı sert ve onurlu olması, Allah yolunda cihat etmesi ve bu hususta hiçbir kınayıcının kınamasından korkmaması gibi niteliklere gelince; hiç kimse, Hz. Ali'nin (a.s) bu nitelikleri hakketmediğini ileri süremez. Çünkü onun şirk ve küfür ehline karşı şiddetli tutumu, onların arasında meydana getirdiği yıkım o kadar belirgin ki; İslâm milletini himaye etme ve İslâm dinini destekleme yönündeki kararlılığı ve müminlere karşı şefkati o kadar açık ki, hiç kimse bunu inkâr edemez."

"Resulullah efendimizin (s.a.a) Kureyşlileri, kendisinden sonra Ali'nin (a.s) de onlarla savaşacağını söyleyerek tehdit etmesi de bu görüşü destekleyici bir husustur. Bir gün Süheyl b. Amr Kureyş'ten bir grupla beraber Resulullah'ın yanına gelir ve şöyle der: 'Ey Muhammed, bizim bazı kölelerimiz senin tarafına geçmişler, onları bize geri ver.' Bunun üzerine Resulullah (s.a.a) onlara şu karşılığı verir: *'Ey Kureyş topluluğu, ya bu tutumunuzdan vazgeçersiniz ya da Allah sizin üzerinize bir adam gönderir ki, bu adam, Kur'ân'ın tenzili ve inişi için benim sizinle savaştığım gibi, o da Kur'ân'ın tevili için sizinle savaşır.'* Bunun üzerine ashabından bazıları şöyle derler: 'Ya Resulallah, kim bu adam? Ebu Bekir mi?' Peygamberimiz, 'Hayır, odasında ayakkabı diken adam' der. O sırada Hz. Ali (a.s) Peygamber efendimizin (s.a.a) ayakkabılarını dikiyordu."

"Hz. Ali'nin (a.s) Basra savaşının olduğu gün şöyle dediği rivayet edilir: 'Allah'a andolsun ki, bu güne kadar, bu ayetin kastettiği toplulukla savaşılan kimse çıkmamıştı.' Sonra tefsirini sunduğumuz ayeti okur."

"Ebu İshak Salebî kendi tefsirinde, rivayet zincirini de belirterek Zührî'den, Said b. Müseyyib'den ve Ebu Hüreyre'den Peygamber efendimizin (s.a.a) şöyle buyurduğunu rivayet eder: Kıyamet günü, ashabımdan bazı kimseler bana doğru gelmek isterler, ama onlar havuzdan uzaklaştırılırlar. Ben derim ki: Ya Rabbi, ashabım! Ashabım! Bana şöyle seslenilir: Sen onların senden sonra neler yaptıklarını bilmiyorsun? Onlar topuklarının üzerine gerisin geri döndüler." Mecma-ul Beyan tefsirinden alınan alıntı burada sona erdi.

Evet, işaret edilen bu nitelikler, bütün olarak ancak Hz. Ali (a.s) için söz konusudur. Hiç kuşkusuz, Hz. Ali (a.s) ayette işaret edilen niteliklerin en somut göstergesidir, en gerçek temsilcisidir. Fakat sorun, bu niteliklerin onunla birlikte Cemel ve Sıffin savaşlarına katılan herkesi kapsayacak şekilde algılanmasındadır. Çünkü bu savaşlardan sonra, bunların birçoğu değişmişlerdi. Ayette *"O, onları sever, onlar da O'nu severler."* buyuruluyor ve bu ifade mutlaklıktır. Herhangi bir istisnaya yer verilmiyor. Daha önce bunun ne anlama geldiğini açıklamıştık.

Yine aynı eserde şöyle deniyor: "Rivayete göre, bu ayetin anlamıyla ilgili olarak Peygamberimize (s.a.a) bir soru sorulur ve o elini Selman'ın omzuna vurarak, 'Bu adam ve soydaşları kastediliyor.' karşılığını verir, sonra şunları söyler: Eğer din, Süreyya yıldızına asılı olsa, Fars kavminden insanlar, ona ulaşırlar."

Ben derim ki: Bu rivayetle ilgili değerlendirmemiz, bundan önceki rivayete ilişkin değerlendirmemizden farklı olmayacaktır. [Çünkü Selman'ın soydaşları bu niteliklere sahip değildiler.] Ancak burada sözü edilen kişilerin, Selman'ın soydaşları arasından, ileriki bir zamanda gönderilecekleri kastedilirse, o başka.

Aynı eserde deniliyor ki: "Söylendiğine göre, bu ayette kastedilenler Yemenlilerdir. Çünkü Yemenliler yumuşak kalpli, yufka yürekli kimselerdir. İman Yemenlidir. Hikmet de Yemen menşelidir. İyad b. Ğanem el-Eş'arî şöyle der: Bu ayet nazil olunca, Resulullah (s.a.a) Ebu Musa Eşari'yi işaret etti ve 'Burada kastedilenler bu adamın soydaşlarıdır.' buyurdu."

Ben derim ki: Bu anlamı içeren bir rivayet, ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde birçok kanaldan aktarılmıştır. Bundan önceki rivayetle ilgili olarak söylediklerimiz bu rivayet için de geçerlidir.

Taberî, tefsirinde kendi rivayet zinciriyle Katade'den şöyle rivayet eder: "Yüce Allah, bu ayeti indirdi. O, bazı insanların dinden döneceklerini biliyordu. Allah, peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.a) canını alınca, neredeyse Arapların tamamı dinden döndüler. Sadece Medinelilerin, Mekkelilerin ve Bahreynlilerin mescitlerine devam eden insanlar irtidat etmediler. İrtidat edenler diyorlardı ki: 'Namaz kılarız, ama zekât vermeyiz. Allah'a andolsun ki, mallarımızın gasp edilmesine izin vermeyeceğiz.' Ebu Bekir bu hususta etrafındakilerle istişare etti. Onlara (bir nüshada: Ona) denildi ki: 'Eğer onlar, zekâtın önemini kavramış olsalardı, kuşkusuz verirlerdi, hatta fazlasını da verirlerdi.' Fakat o şunları söyledi: Hayır, vallahi, Allah'ın birleştirdiği şeyleri birbirinden ayırmayacağım. Eğer Allah'ın ve Resulünün farz kıldığı şeylerden bir bukağıyı dahi vermeyecek olurlarsa, onlarla savaşacağız."

"Allah bir grup insanı Ebu Bekir'le birlikte onların üzerine gönderdi. Böylece Peygamberin (s.a.a) uğruna savaştığı şeyler için savaştı. Dinden dönen ve zekât vermekten kaçınan insanların bir kısmını esir aldı, bir kısmını öldürdü, bir kısmını da ateşe atarak yaktı . Burunları sürterek maunu -yani zekât- vermeyi kabul edinceye kadar onlarla savaştı..."

Ben derim ki: ed-Dürr-ül Mensûr tefsirinde, müellif bu rivayeti, Abd b. Hamid, İbn-i Cerir, Ebu Şeyh, Beyhaki ve İbn-i Asakir'in Katade'den naklettiklerini açıklar. Yine müellif bu rivayeti Dahhak ve Hasan'dan da nakletmiştir.

Bunun teorik bir uyarlama olduğunun en somut kanıtı, rivayetin kendi ifade tarzıdır. Bu bakımdan, önceki bazı rivayetlere yöneltelen eleştiriler bunun için de geçerli olur. Çünkü bu gelişmeler ve seferlerde birtakım olumsuz olaylar yaşanmış, kimi olgularla karşılaşmıştır. Sonra bu savaşlarda tarihin birtakım zulümleri ve günahları nispet ettiği Halid, Muğire b. Şube, Busr b. Ertat ve Semure b. Cündep gibi şahsiyetler rol oynamışlardır. Ki, onların bu özelliklerini, *"O, onları sever, onlar da Allah'ı severler."* ifadesiyle bağdaştırmak mümkün değildir. Bu ifadeyi onlara uyarlamak, onlarla ilgili olduğunu söylemek gerçekçi olmaz. Bu durumda okuyucuya düşen görev, tarihi ob-

jektif bir şekilde incelemek, sonra da ayete ilişkin olarak ortaya koyduğumuz anlam üzerinde durup düşünmektir.

Bazı müfessirler, o kadar aşırı gitmişler ki, "Bu ayet, içeriği bakımından, riddet ehliyle savaşanlardan çok, Yemenli Eş'arîlerin nitelikleriyle örtüşmektedir." diyen bazılarının bu sözlerini bile garipsemişlerdir. Bu müfessirler şöyle demişlerdir: "Ayete, genel bir duruma işaret etmektedir. Ayetin içerdiği nitelikleri, üzerinde taşıyacak şekilde dine yardım eden herkesi kapsamaktadır. Resulullah (s.a.a) zamanındaki seçkin Müslümanlardan tutun, ondan sonra gelen ve bu niteliklere uyan tüm Müslümanları ilgilendirmektedir. Aynı şekilde, bu konuyla ilgili olarak aktarılan tüm rivayetlerin işaret ettikleri gelişmelere uyarlanabilir. Zayıf bir rivayet olmasına rağmen ayetin, Selman ve soydaşlarına işaret ettiğine, Ebu Musa ve soydaşlarını kastettiğine, Ebu Bekir ve arkadaşlarıyla ilgili olduğuna ilişkin rivayetleri buna örnek gösterebiliriz. Yalnız, ayetin Ali (a.s) hakkında indiğine ilişkin rivayeti bu genellemenin dışında tutmak gerekir. Çünkü ayetin lafzı buna uymamaktadır. Ayette geçen kavim sözcüğü, bir kişi anlamına alınmaz. Kavimle ancak bir topluluk kastedilir."

Adı geçen müfessirin sübjektif açıklamaları özetle böyle. Fakat görülen o ki müfessirimiz, yüce Allah'ın kelâmını, övgülerini hayal gücüne dayandıran bir şairin herhangi bir kavme yönelik övgüleri gibi algılamış. Artık şairin hayal gücü ne kadar elverdiyse, yalan mı doğru mu olduğuna bakmadan, kastettiği kavme övgüler düzer. Ama Allah'ın değerlendirmeleri böyle mi?! Ulu Allah bir ayette şöyle buyuruyor: "*Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?*" (Nisâ, 122)

Ya da müfessirimiz, ayeti, biz normal insanlar arasında geçerli olan konuşmalarla karıştırmış! Biz, normal insanlar bir şeyler söylerken, hoş görme, görmemezlikten gelme gibi olgulara dayanan anlayışımızı esas alırız da özellikle önemsedığımız bir yanı ön palana çıkaracak şekilde konuşuruz ve maksadımızla çelişen öbür yanları görmemezlikten geliriz. Bu hususla ilgili eleştirilere karşılık, sözlerin müsamahaya dayalı olduğunu mazeret olarak devreye sokarız. Peki ulu Allah için böyle bir yakıştırmada bulunmak doğru mudur? Yüce Allah sözlerini şu şekilde nitelendiriyor: "*O, elbette hak ile batılı ayırt edici bir sözdür. O, şaka değildir.*" (Tarık, 13-14)

Daha önce belirttiğimiz gibi, ayetin içerdiği niteliklerin ifade ettikleri gerçek anlamlar üzerinde iyice durup düşünülecek olursa, bu nitelikleri gerçek anlamda temsil eden insanların henüz ortaya çıkmadıkları anlaşılabacaktır. Okuyucu, ayeti bu gözle okumalı, bu anlayış çerçevesinde değerlendirmeli ve kararını buna göre, objektif olarak vermelidir.

Bu arada, söz konusu müfessirin son sözleri oldukça ilginçtir. Her şeyden önce, ayetin Ali (a.s) hakkında indiğini söyleyen kimse, Ali ve arkadaşlarını birlikte zikretmiştir. Tıpkı diğer ravilerin, ayetin Selman ve soydaşları, Ebu Musa ve soydaşları, Ebu Bekir ve arkadaşları hakkında indiğini belirtmeleri gibi. Ayrıca, bazısına yukarıda yer verdiğimiz bu rivayetler, Ali ve arkadaşlarını birlikte anıyorlar. Yani, ayetin tek başına Ali hakkında indiğini söyleyen bir rivayet yoktur ki, buna karşı çıkılsın ve ayetin ifade tarzı geneldir, bir topluluğu kast ediyor, dolayısıyla bir kişiye indirgenemez, densin.

Salebî tefsirinde, bu ayetin Ali (a.s) hakkında indiğinden söz edildiği, yine Şeybanî'nin Nehc-ül Beyan'ında, İmam Bâkır (a.s) ve İmam Sadık'tan (a.s), bu ayetin Ali (a.s) hakkında indiği rivayet edildiği doğrudur. Kuşkusuz, ayetin onun ve arkadaşlarının hakkında indiğini belirten diğer rivayetlerden hareketle, burada da onun ve arkadaşlarının birlikte kastedildiği anlaşılmaktadır. Cemel ve Sıffin savaşlarında ve Haricîlere karşı yapılan savaşta, dine yardımcı olan bir tutum içinde olmaları açısından bu rivayetlerde, onların ayetin kastettiği kişiler oldukları değerlendirmesinde bulunulmuştur. Kaldı ki, ileride belirteceğimiz gibi, Ehlişünnet kanallarından aktarılan birçok rivayette, ifade tarzı genel olduğu hâlde, *"Sizin veliniz, ancak Allah, O'nun Elçisi... müminlerdir."* ayetinin Hz. Ali (a.s) hakkında indiği belirtilir.

Öte yandan, Katade, Dahhak ve Hasan'dan aktarılan rivayetle ilgili bir başka sorun söz konusudur. Şöyle ki: *"Ey inananlar! Sizden kim dininden dönerse, bilsin ki Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki O, onları sever, onlar da O'nu severler..."* ayeti, en ufak bir kuşkuyla meydan vermeyecek şekilde, bir toplumu diğeriyle değiştirme, belli bir topluma muhtaç olunmadığı anlamını vurgulamaktadır. Hitabin, o sırada ayetin inişine tanık olanlara yönelik olmasıyla, olanlarla olmayanlara birlikte yönelik olması arasında herhangi bir fark yoktur. Maksat, bir grup Müslüman'a şu mesajı vermektir: Onların tamamı

veya bir kısmı, dinlerinden dönecek olurlarsa, Allah, onların yerine O'nu seven ve O'nun tarafından sevilen bir kavim getirecektir. -Allah mürtetleri sevmez, mürtetler de O'nu sevmezler.- Adı geçen kavmin şu özellikleri vardır ve onlar Allah'ın dinine yardımcı olacaklardır.

Bu da gösteriyor ki, getirilecek olan kavim, bir grup mümindir ve onlar, o gün mevcut olan müminlerden ayırdırlar. Yani, bu ayette kast edilenler, Peygamberimizin (s.a.a) vefatının hemen sonrasında mürtetlerle savaşılan kimseler değildirler. Çünkü onlar, ayetin inişine tanık olmuşlardı. Dolayısıyla onlar, *"Ey inananlar..."* sözünün muhatabıdır; *"Allah, yakında bir toplum getirecek..."* ifadesinin kapsamına girmezler. Bu açıdan tefsirini sunduğumuz ayeti, şu ayete benzetebiliriz: *"Eğer yüz çevirecek olursanız, Allah, yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar."* (Muhammed, 38)

Tefsir-un Nü'manî'de, müellif kendi rivayet zinciriyle Süleyman b. Harun İclî'den şöyle rivayet eder: "İmam Cafer Sadık'ın (a.s) şöyle dediğini duydum: Bu ayette işaret edilen misyonun sahibi koruma altındadır. Şayet insanların tümü gitseler de, Allah onu ve ashabını getirecektir. Onlar yüce Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kimselerdir: *'Şimdi şunlar, bunları inkâr ederse, biz, bunları inkâr etmeyecek bir toplumu, bunlara vekil bırakmışız.'* (En'âm, 89) Onlar şu ayetin kastettiği kimselerdir: *Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki O onları sever, onlar da O'nu severler. Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler."*

Bu anlamı içiren bir rivayeti Ayyâşî ve Kummî kendi tefsirlerinde aktarmışlardır. [Tefsir-ul Ayyâşî, c.1, s.326, h:135. Tefsir-ül Kummî, c.1, s.17]

KUR'ÂN VE HADİS IŞIĞINDA KONUYA YÖNELİK GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Önceki bölümlerin akışı içinde defalarca işaret edildiği gibi Kur'ân, önem verdiği meseleleri ele alırken, vurgulu ve sert bir üslûp kullanır. Bu da şunu gösterir: Ortada birbirini pekiştiren olumsuz etkenler vardır ve bunlar insanları büyük felâketlere, onur kırıcı alçaklıklara duçar edecek yoğunluktadır. Sonuçta Kur'ân'ın bu uyarılarını dikkate almayanlar, Allah'ın korkunç gazabıyla yüz yüze geleceklerdir. Faizi

yasaklayan, Peygamberin akrabalarını sevmeyi emreden vb. ayetleri buna örnek gösterebiliriz.

Aslında bu, konuşma sanatının vazgeçilmez bir yöntemidir. Örneğin, hikmet sahibi bir konuşmacı, küçük ve basit bir şeyi emrediyorsa ve bunu ısrarla vurgulayıp, söz konusu basit şeyin hak etmediği yoğunlukta üzerinde duruyorsa ya da bir kimseye hak etmediği bir üslupla hitap ediyorsa, söz gelimi züht ve ibadet alanında önemli bir konumu işgal eden kendini Allah'a adanmış bir âlimi, hem de kalabalıkların gözü önünde yüz kızartıcı bir suçu işlemekten nehyediyorsa, bu, söylenenlerin boşuna olmadığını, büyük ve ölümcül bir tehlikeyle yüz yüze olunduğunu gösterir.

Bu sertlikteki bir üslûba sahip Kur'ân ayetlerinin doğruluğunu, çok geçmeden yaşanan olaylar kanıtlamıştır. İşaret ettiği, daha doğrusu doğrudan gösterdiği olaylar birer birer gerçekleşmiştir. Belki de bu tür ayetlerin indiği sıralarda bunlara ilk kez muhatap olanlar, bunların işaret ettiği olayları kavrayamamışlar ve meseleyi algılayamamışlardır.

Kur'ân, Resulullah'ın akrabalarının sevilmesini emretmiştir. Bu konuya o denli önem vermiştir ki, Peygamber efendimizin (s.a.a) akrabalarını sevmeyi, onun elçiliğinin ücreti ve Allah'a ulaştırın yol olarak nitelendirmiştir; ama sonra ümmet, onun Ehlibeyti'ne karşı tarihin tanık olduğu en korkunç mezalimi işlemekte bir sakınca görmemiştir. Şayet, onlara Peygamberin Ehlibeyti'ne zulmetmeleri emredilseydi, bundan fazlasını yapamazlardı!

Kur'ân ayrılığı yasaklamış ve bu konu üzerinde sıkça durarak Müslümanları ayrılığa düşmeme konusunda uyarmıştır. Sonra ümmet paramparça oldu, Yahudiler ve Hristiyanlardan daha fazla grupçuklara bölündü. Yahudiler yetmiş bir, Hristiyanlar yetmiş iki gruba bölünmüşlerdi. Müslümanlar bu konuda onları geride bırakarak yetmiş üç fırkaya bölündüler. Bu, dinî meselelere ilişkin mezhepsel bölünmelerini gösterir. Toplumsal yasalar ve yönetim şekilleri gibi sosyal meselelere ilişkin bölünmeleri ise, istatistiklere sığacak gibi değildir.

Kur'ân Allah'ın indirdiklerinin dışında bir şeyle hükmetmeyi, insanları sınıflara bölmeyi, azgınlığı, hevasın peşinde gitmeyi yasaklar. Bu konuda oldukça sert ifadeler kullanır. Sonra olanlar gözler önündedir.

Kâfirlerin ve Ehlikıtab'ın dost edinilmesinin yasaklanması durumu da Kur'ân'da üzerinde önemle durulan yasaklardan biridir. Hatta, denebilir ki, Kur'ân'da kâfirlerin ve Ehlikıtab'ın dost edinilmesinin yasaklanması ile ilgili olarak kullanılan sert üslûp başka hiçbir ayrıntı nitelikli yasakla ilgili olarak kullanılmamıştır.

Kur'ân bu konuya o kadar önem verir ki, yüce Allah Ehlikıtab'ı ve kâfirleri dost edinenleri onlardan sayar: *"Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır."* Böyle bir şeyi yapmaları durumunda kendisiyle aralarında bir ilginin kalmayacağını belirtir: *"Kim böyle yaparsa, artık onun için Allah'tan hiçbir şey yoktur."* (Âl-i İmrân, 28) Sonra onları olabilecek en açık bir ifadeyle uyarır ve şöyle der: *"Allah sizi kendisinden sakındırır."* (Âl-i İmrân, 28-30) Daha önce bu ifade üzerinde dururken, bunun uyardığı şeyin kesin olarak gerçekleşeceğine delâlet ettiğini, bunun kaçınılmaz olduğunu, değişmesinin ve başka bir şeye dönüşmesinin söz konusu olmadığını belirtmiştik.

Daha fazla açıklama istiyorsan, şu ayetin anlamı üzerinde düşünebilirsin: *"Şüphesiz Rabbin, hepsinin işlerinin karşılığını tam verecektir."* -Bu ayetten önce Nuh, Hûd ve Salih gibi peygamberlerin kavimlerinin kıssaları anlatılmış, sonra Yahudilerin, kitapları hakkında ihtilafa düşmeleri dile getirilmiştir.- *Çünkü Allah, yaptıklarınızı bilmektedir. Öyleyse emrolunduğun gibi doğru ol; seninle beraber tövbe edenler de; aşırı gitmeyiniz, -görüldüğü gibi ayetin hitap tarzı, toplumsal niteliklidir- zira O, yaptıklarınızı görmektedir."* (Hûd, 111-112) Sonra bir de yüce Allah'ın şu sözü üzerinde düşün: *"Sakın zulmedenlere dayanmayın; sonra size ateş dokunur! Sizin Allah'tan başka dostlarınız yoktur; sonra size yardım edilmez!"* (Hûd, 113)

Yüce Allah, *"Allah sizi kendisinden sakındırır."* uyarısıyla vaat ettiği bu ateşin ahiretten önce, dünyadayken dokunmasının -ayetin ifadesinin mutlak olduğu göz önünde bulundurulmalıdır- ne anlam ifade ettiğini şu ayette açıklıyor: *"Bugün artık inkâr edenler, sizin dininizi yok etmekten, umudu kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun."* (Mâide, 3) Bunu söylerken yüce Allah, müminlerin, müşriklerden ve Ehlikıtab'tan oluşan kâfirlerin, dinlerini yok etmelerinden korktuklarını belirtiyor -ki biz daha önce bunun üzerinde durduk- ve bu korku, bu ayetin indiği güne kadar devam etmiştir. Artık bugün, bu

ayetin inişinden sonra, dinin ortadan kalkması hususunda kâfirlerden korkmalarına gerek yoktur. Bilâkis bu konuda Rablerinden korkmaları gerekmektedir. Onların dinleri hususunda korktukları şey, kâfirlerin ellerinden gelen her imkânı kullanarak dinlerini yok etmeye ve bu olağanüstü değeri ellerinden çıkarmaya çalışacakları hususuydu.

Müminler, bu ayetin inişinden önce bundan korkuyorlardı. Fakat Mâide suresinin inişiyle birlikte bu korkuları güvene dönüştü; yüreklerinde kopan korku fırtınaları dindi. Ama bu hususta Rablerinden korkmaları gerekir. Allah'ın, nurlarını gıdirmemesi, dinlerini ellerinden almaması için dikkatli olmak durumundadırlar.

Bilindiği gibi, yüce Allah hak etmedikleri sürece, bir kavmi sürpriz bir şekilde cezalandırmaz ve üzerlerine azap indirmez. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurur: *"Bu böyledir; çünkü bir millet kendilerinde bulunan güzel meziyeti değiştirmedikçe, Allah onlara verdiği nimeti değiştirmez."* (Enfâl, 53) Bu ayette, ilâhî nimetin değişmesinin, hak edilmesi durumunda gerçekleşecek bir olgu olduğu açıklanıyor. İnsanların kendilerini değiştirmeleriyle birlikte, onlara yönelik nimetin de değişeceği vurgulanıyor. Daha önce de belirtildiği gibi, din ya da dinî velâyet -yönetim- "nimet" olarak nitelendirilmiştir: *"Bugün sizin için dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'a razı oldum."* (Mâide, 3)

Demek ki, bu nimetin onlar tarafından değiştirilmesi, Allah ile bağlantının kesilmesi suretiyle Allah'ın velâyetinden sıyrılmalari, zalimlere dayanmaları, kâfirleri ve Ehlikıtabı dost edinmeleri beklenmektedir. Öyleyse bu konuda, kendilerine bundan korkmaları ve dolayısıyla Allah'ın önü alınmaz azabını üzerlerine indirmesinden korkmaları gerekir. Yüce Allah, onları şu ifadelerle uyarıyor: *"Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır. Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez."* (Mâide, 51) Burada yüce Allah, onları mutluluğa yönltemeyeceğini bildiriyor. Çünkü mutluluğun hidayetle doğrudan ilintisi vardır. İnsanların dünya hayatında mutlu olmaları, ancak dinî kurallar ve İslâm'ın genel sosyal ilkeleri doğrultusunda bir yaşam sürdürmeleri ile mümkündür.

Bu gidişatın bünyesi yıkıldığı zaman, marufu emretme ve münkeri yasaklama gibi İslâmî yaşantının özünü koruyucu prensipler ihlâl edi-

lir ve İslâm'ın toplumsal yaşam için öngördüğü genel semboller ortadan kalkar. Onun yerini kâfirlere özgü yaşam tarzı alır. Sonra bu yaşam tarzı git gide temellerini sağlamlaştırır ve prensiplerini yerleşik hâle getirir. Bugün Müslüman toplumların içinde bulunduğu durum, bunun en somut örneğidir. Kâfirlere özgü yaşam sistemi, bütün görünüşleriyle Müslüman toplumların hayatının her alanına egemendir.

Kur'ân ve sünnetin düzenledikleri ve Müslümanlar arasında yerleşik bir sistem hâline getirdikleri genel İslamî hayat sistemi ile, bugün Müslümanlara dayatılan yıkıcı ve fasit hayat sistemini karşılaştırdığımız, sonra, *"Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki, O onları sever, onlar da O'nu severler. Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah yolunda cihat ederler, hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar."* (Mâide, 54) ayetinin işaret ettiği husus üzerinde düşündüğümüz zaman göreceğimiz şudur:

Bugün biz Müslümanlar topluluğunu saran ve hayatımızın her alanına egemen olan tüm rezillikler, -ki biz bunları önce kâfirlerden aldık, sonra içimizde kök saldılar, bizzat bizim değerlerimiz hâline dönüşerek ürediler- yüce Allah'ın ayette, getireceğini vaat ettiği topluluğa ilişkin olarak dile getirdiği niteliklerin karşıtlarıdır.

Şunu demek istiyorum: Bugün pratik hayatta sergilediğimiz tüm rezillikler, şu noktada özetleniyor: Bugünkü toplum Allah'ı sevmiyor, Allah da onları sevmiyor. Kâfirlere karşı alçak, süklüm бүклүм, müminlere karşı zorba, tepeden bakmacı ve şiddetlidir. Allah yolunda cihat etmez; her kınayanın kınamasından da korkar.

İşte Kur'ân bu çarpıcı gerçeği bu denli net ifadelerle muhataplarına anlatıyor. İstersen şöyle de diyebilirsin: Bu, gaybî bir haberdır. Her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah, İslâm toplumunun bir gün dinden döneceğini haber veriyor. Kuşkusuz bu, terminolojik anlamda bir riddet değildir. Bir düşüş, bir alçalış anlamında dinden dönüşür. Ulu Allah şu ayetlerde bu hususa işaret etmiştir:

"Sizden kim onları kendine veli yaparsa, o, onlardandır. Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez." (Mâide, 51) *"Eğer Allah'a, Peygambere ve ona indirilene inansalardı, onları kendilerine veli yapmazlardı. Ama onlardan birçoğu yoldan çıkmış insanlardır."* (Mâide, 81)

Allah, kendisine -dinine- yardım etmeleri durumunda kendilerine yardım edeceğini vaad etmiştir. Kendileri desteklemeseler ve onların güçlerine katkıda bulunmasalar, düşmanlarını zayıflatacağına söz vermiştir: *"Eğer Ehlikitap inanmış olsaydı, elbette kendileri için iyi olurdu. İçlerinden inananlar da var; ama çokları yoldan çıkmışlardır. Size eziyetten başka bir zarar veremezler. Sizinle savaşırsalar bile, size arkalarını dönüp kaçarlardı, sonra onlara yardım da edilmez. Nerede bulunurlarsa, onlara alçaklık (damgası) vurulmuştur. Meğer ki Allah'ın ipine ve insanların ipine sığınmış olsunlar."* (Âl-i İmrân, 110-112) *"Meğer ki Allah'ın ipine ve insanların ipine sığınmış olsunlar"* ifadesinden "İnsanların onları dost edinmeleri ve sonuçta yüce Allah'ın onları insanlara egemen kılması suretiyle bu zilletten çıkmaları mümkündür" şeklinde bir çıkarımda bulunmak uzak bir ihtimal değildir.

Sonra yüce Allah -bu pozisyonda bulunan- İslâm toplumuna, bir topluluk ortaya çıkaracağını vaat ediyor. Bunlar öyle bir topluluktur ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı şiddetli ve onurludurlar. Allah yolunda cihat ederler ve hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar. Daha önce de belirttiğimiz gibi, onlara ilişkin olarak sayılan bu nitelikler, bugünkü İslâm toplumunda izine rastlanmayan niteliklerdir. Ayetin üzerinde iyice düşündüğümüz zaman, ayetin İslâm toplumunun ileride ne tür rezilliklere duçar olacağını ve hangi alçaltıcı durumlara düşeceğini ayırtırlı bir şekilde haber verdiğini görürüz.

Bu rezilliklere ilişkin olarak, ahir zamanda meydana gelecek kimi gelişmelerle ilgili Peygamberimizden (s.a.a) ve Ehlibeyt İmamlarından (onlara selâm olsun) çok sayıda hadis rivayet edilmiştir. Bu hadislerin bir kısmı art niyetli saptırmalardan ve tahriflerden kurtulamamışsa da, bununla beraber bunlar arasında, gelişmeler ve yaşanan pratik taraftan doğrulanabilir haberleri içeren hadisler de vardır. Bunlar, yaklaşık olarak bin yıl önce kaleme alınmış ilk kuşak âlimlerin eserlerinde yer almaktadırlar. Bu eserlerin çoğu da gerçekten isnat edildikleri kişiler tarafından kaleme alınmış; günümüze aktarılırken herhangi bir kayba uğramamış ve birçok âlim tarafından onlardan nakledilmiştir.

Kaldı ki, bu rivayetler, o gün için henüz gerçekleşmemiş ve o sırada yaşayan insanların beklemediği, tahmin etmediği ve edemeyeceği

olaylara ilişkin haberler veriyorlar. Dolayısıyla bunların doğruluğunu kabul etmek ve vahiy membaından derlendiklerini itiraf etmek bizim açımızdan kaçınılmaz olmuştur.

Örneğin Kummî kendi tefsirinde babasından, o, Süleyman b. Müslim el-Haşşab'dan, o Abdullah b. Cerih el-Mekki'den, o Ata b. Ebi Rihyah'dan, o da Abdullah b. Abbas'tan şöyle rivayet eder: Resulullah efendimizle (s.a.a) birlikte Veda Haccını yerine getiriyorduk. O sırada Resulullah (s.a.a) Kâbe'nin kapısına tutundu ve yüzünü bize çevirerek şöyle buyurdu: "Size kıyametin işaretlerini haber vereyim mi?" O sırada onun en yakınında Selman (r.a) bulunuyordu, dedi ki: "Evet, haber ver ya Resulullah."

Peygamberimiz (s.a.a) şöyle buyurdu: "Kıyametin işaretlerinden biri namazın ortadan kalkması, şehvî arzuların peşine düşülmesi, tutkulara yönelik eğilimlerin artması, mala büyük değer verilmesi, dinin satılarak karşılığında dünyalık şeylerin alınmasıdır. Bu şartlar ortaya çıktığında, gördüğü kötülükleri değiştirme gücünü kendinde bulamamanın verdiği ıstırapla müminin yüreği ve içi, suda tuzun erimesi gibi erir."

Selman hayretle sordu: "Bu da mı olacak ya Resulallah?" Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, ey Selman! Bütün bunlar olacak ve bu sırada onları zorba emirler, fasık vezirler, zalim bilginler ve hain eminler yönetecektir."

Selman sordu: "Bunlar da mı olacak ya Resulallah?" Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin olsun ki, ey Selman, bütün bunlar olacak. Bu sırada münker (kötü) maruf (iyi) olacak, maruf da münker olacak, haine güvenilecek, güvenilen kimse ihanet edecek, yalan söyleyenler tasdik edilecek ve doğru söyleyenler de yalanlanacaklardır."

Selman, "Bütün bunlar olacak mı ya Resulallah?" diye sordu. Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve bu sırada kadınlar yönetici olacak, cariyelere danışılacak, çocuklar minberlere oturacak, yalan bir beceri gibi algılanacak, zekât bir kayıp, Müslümanların beytülmalını talan etmek bir ganimet gibi görülecektir. Kişi anne ve babasına eziyet edecek, buna karşın arkadaşına iyilik edecektir. Ve kuyruklu yıldız doğacaktır."

Selman dedi ki: "Bunlar da mı olacak ya Resulallah?" Buyurdu ki:

"Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada kadın kocasının ticaret ortağı olacak, yağmur normal mevsiminde yağmayacak, sıcak mevsimlerde yağacak, cömert insanlar olabildiğince sert ve kaba olacaklar, zor duruma düşen yoksul insan küçümsenecektir. Bu sırada çarşılar birbirlerine yakın olacaktır. Biri: 'Hiçbirşey satamadım' diyecek, bir başkası: 'Hiç kâr etmedim' diyecektir. Bundan dolayı Allah'ı suçlar gibi konuşacaklardır."

Selman, "Bunlar da mı olacak ya Resulallah?" diye sordu. Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacaktır ve bu sırada başlarına bir kavim musallat olacaktır ki konuşacak olsalar, boyunlarını vuracaklar; susacak olsalar, her şeylerini mubah sayacaklar, mallarına el koyacak, saygınlıklarını çiğneyecekler. Kanlarını dökecek, yüreklerine korku salacaklar. O sırada müminleri korkak, ürkek, pısırik ve çekingen görürsün."

Selman, "Bunlar da mı olacak ya Resulallah?" diye sordu. Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada bir şey doğudan ve bir şey de batıdan getirilecek ve bunlar ümmetimi etkileyip yönlendirecektir. Vay ümmetimin zayıflarına, onların elinden neler çekecekler, neler?! O zalimlerin de Allah'ın azabından dolayı vay hâllerine! Bunlar küçüklere acımayacak, büyüklere saygı göstermeyeceklerdir. Hiçbir kusuru bağışlamayacaklardır. Onlarla ilgili haberler hep çirkin ve ağza alınmayacak cinstendir. Bedenleri insan bedeni, ama kalpleri şeytan kalbi olacaktır."

Selman, "Bunlar da mı olacak ya Resulallah?" diye sordu. Resulullah buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada erkekler erkeklerle, kadınlar da kadınlarla ilişkiye gireceklerdir. Kızlar ailelerinin evinde kıskanılıp korunulduğu gibi erkek çocuklar da kıskanılıp korunulacaklar. Erkekler kendilerini kadınlara, kadınlar da kendilerini erkeklere benzetecekler. Kadınlar eğrlere bineceklerdir. Ümmetimin onlara Allah'ın lâneti olsun."

Selman, "Bunlar da mı olacak ya Resulallah?" diye sordu. Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman bütün bunlar olacak ve o sırada mescitler tıpkı Kilise ve Hav-

ralar gibi yaldızlanacak. Mushaflar süslenecek, minareler uzun olacak, saflar kalabalık, ama kalpler birbirlerine karşı nefretle dolu olacak, dilleri farklı şeylerden söz edecektir."

Selman, "Bunlar da mı olacak ya Resulallah?" diye sordu. Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada ümmetimin erkekleri altın takılarla süsleneceklerdir. İpek ve ibrişim giysiler giyinecek, kaplan derisini alış veriş metai hâline getireceklerdir."

Selman dedi ki: "Bunlar da mı olacak, ya Resulallah?" Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada faiz çok yaygın olacak, gıybetle ve rüşvetle iş görülecektir. Dinin değeri düşecek, buna karşılık dünyanın değeri yükselecektir."

Selman dedi ki: "Bunlar da mı olacak ya Resulullah?" Buyurdu ki: Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada boşanmalar çoğalacak, Allah'ın koyduğu hiçbir sınır, hiçbir hukuk gözetilemeyecektir. Tabi, bütün bunların Allah'a bir zararı olamayacaktır."

Selman dedi ki: "Bunlar da mı olacak, ya Resulallah?" Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada şarkıcı cariyeler ve çalgı aletleri ortaya çıkacak, ümmetimi, en kötü ve en şerli fertleri yöneteceklerdir."

Selman, "Bunlar da mı olacak, ya Resulallah?" diye sordu. Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada ümmetimin zenginleri gezip dolaşma amacıyla, orta hâlli olanları ticaret amacıyla, yoksulları da gösteriş ve desinler için hacca gideceklerdir. Bu sırada bazı topluluklar, Allah'tan başkası için Kur'ân öğrenecek, Kur'ân'ı bir müzik melodisi, bir çalgı gibi algılayacaklar. Diğer bazı topluluklar, Allah'tan başkası için fıkıh öğreneceklerdir. O sırada zinadan peydahlanan çocuklar çoğalacaktır. Kur'ân'ı teğanniyle okuyacaklar ve dünya için birbiriyle çekişecekler."

Selman, "Bunlar da mı olacak, ya Resulallah?" diye sordu. Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada haramlar çığnenecek, bol gü-

nahlar kazanılacak ve kötüler iyilere musallat olacaklardır. Yalan her tarafı kaplayacak, inatçılık insanların tipik bir davranışı hâline gelecek, yoksulluk baş alıp gidecektir. İnsanlar giysilerle birbirlerine karşı övüneceklerdir. Üzerlerine yağmur mevsimi dışında yağmur yağacaktır. Vakit geçirmek amacıyla tavla, satranç gibi oyunlar oynamayı ve müzik dinlemeyi hoş karşılayacaklardır. Marufu emretmeyi ve münkeri nehyetmeyi hoş karşılamayacaklardır. Öyle ki, o dönemde bir mümin, toplumun en zelil kimsesi hâline gelecektir. Hafızlar ve zahitler birbirlerini kınayacaklar, fakat her iki grup da göklerin melekûtunda 'pisler ve necisler' olarak anılacaklardır."

Selman dedi ki: "Bunlar da mı olacak, ya Resulallah?" Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada zengin yoksul düşmekten başka bir şeyden korkmayacaktır. Öyle ki, bir dilenci, iki cuma arası el açıp dilenecek, ama bu süre içinde kimse avucuna bir şey koymayacaktır."

Selman dedi ki: "Bunlar da mı olacak, ya Resulallah?" Buyurdu ki: "Evet, canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, ey Selman, bütün bunlar olacak ve o sırada 'Ruveybiza' konuşacaktır." Selman dedi ki: "Anam babam sana kurban olsun, ya Resulallah, 'Ruveybiza' nedir?" Buyurdu ki: "Halkın geneli hakkında, o güne kadar konuşmayan bir kimse konuşacaktır. Fakat ondan sonra fazla yaşamayacaklardır. Çok geçmeden yeryüzünden korkunç bir ses duyulacak. Her topluluk o sesin kendi bölgelerinden geldiğini düşünecektir. İnsanlar Allah'ın dilediği bir süre kadar bekledikten ve kafaları üzerine yere geldikten sonra yeryüzü gizlediği madenleri dışarı atacaktır. Yani, altın ve gümüşü." -Peygamberimiz o sırada sütunlara eliyle işaret ederek;- "Bunlar gibi." dedi, "Ama o gün ne altın, ne de gümüş fayda verecektir. İşte '*Onun belirtileri geldi.*' ayetinin anlamı budur." [Tefsir-ul Kummî, c.2, s.303-307]

Ravzat-ul Kâfi adlı eserde, Muhammed b. Yahya'dan, o Ahmed b. Muhammed'den, o bazı arkadaşlarından, yine Ali b. İbrahim, babasından, o İbn-i Ebi Umeyr'den, bunların tümü, Muhammed b. Ebi Hamza'dan, o da Hamran'dan şöyle rivayet eder: İmam Cafer Sadık (a.s), -yanında Abbasi halifelerinden ve Şîîlerin onların yanındaki olumsuz durumlarından söz edildiği bir sırada- şöyle buyurdu: "Halife Ebu Ca-

fer Mansur'la beraber yürüyordum. O bir kabileyle beraber atına binmişti, arkasında ve önünde atlılar vardı. Bense bir eşeğe binmiş ve yanında yol alıyordum. Bana dedi ki: Ey Ebu Abdullah! Allah'ın bize verdiği güçten, bizim için açtığı üstünlük ve onur kapılarından dolayı sevinmen, hilâfet için senin ve Ehlibeyti'nin bizden daha lâıyk olduğunu söylememen, dolayısıyla bizi kendin ve diğer insanların aleyhine tahrik etmemen gerekir."

"Dedim ki: 'Kim benim adıma bu sözleri sana ulaştırmışsa, yalan söylemiştir.' Dedi ki: 'Yemin eder misin?' Dedim ki: 'İnsanlar büyücüler gibidirler. Senin kalbini bana karşı çelmek istiyorlar. Onları dinleyerek buna imkân verme. Çünkü biz sana, senin bize olan ihtiyacından daha fazla muhtacız.' Bana dedi ki: 'Hatırlıyor musun, bir gün sana; 'Bizim mülkümüz olacak mıdır?' diye sormuştum, sen de; 'Evet, uzun, geniş ve zorlu bir hakimiyetiniz olacak. Size mühlet verilecek ve dünyanız geniş tutulacak. Ta ki bizden birimizin dokunulmaz olan kanını haksız yere, haram beldede ve haram ayda dökünceye kadar.' demiştin. Baktım ki, sözlerimi unutmamış, dedim ki: 'Umarım yüce Allah, seni bundan uzak tutar. Çünkü özellikle seni anmamıştım. O, rivayet ettiğim bir hadisti. Bakarsın, senin aileden bir başkası bu işi üstlenir.' Bunun üzerine halife sustu."

"Evime döndüğümde dostlarımızdan biri geldi ve şöyle dedi: Sana kurban olayım, seni Ebu Cafer'in kfilesinde gördüm. Sen bir eşeğe binmiştin, o da ata binmişti. Yukarıdan, seninle konuşuyordu, sen de ondan aşağıdaydın. Bu manzara karşısında kendi kendime dedim ki: 'Şu Allah'ın insanlar için görevlendirdiği hüccettir, bu hususta uyulması gereken emir sahibidir. Bu da zorbalıkla muamele eden biridir. Peygamberin evlâtlarını öldürüyor, Allah'ın sevmeyeceği şekilde yer yüzünde kan döküyor. Ama o ata biniyor, sen ise eşeğe biniyorsun! İçime bir kuşku düştü. Öyle ki dinimden ve canımdan yana endişeye düştüm."

"Ona dedim ki: 'Eğer etrafımdaki, önümdeki, arkamdaki, sağım-daki ve solumdaki melekleri görseydin, onun içinde bulunduğu durumu küçümserdin.' Bunun üzerine bana şu karşılığı verdi: "İşte şimdi, kalbim huzura kavuştu."

"Sonra adam dedi ki: 'Bunlar daha ne zamana kadar saltanat sürdürecekler veya ne zaman bunlardan yana rahata kavuşacaksınız?' Dedim

ki: 'Her şeyin bir süresinin olduğunu bilmiyor musun?' Dedi ki: 'Biliyorum.' Dedim ki: Bu işin zamanı geldiğinde, bir göz açıp kapama anı kadar çabuk olacağını bilmek sana bir fayda verir mi? Eğer onların Allah katındaki hâllerinin nasıl olduğunu bilseydin, onlara karşı daha büyük bir nefret beslerdin. Sen ve yeryüzündeki bütün insanlar, onları böylesine büyük bir vebalın altına sokmaya çalışsaydı, yine de buna güç yetiremezsiniz. Şeytan senin metanetini bozup kararsızlığa düşürmesin. Onur ve üstünlük Allah'ın, Resulünün ve müminlerindir. Fakat münafıklar bunu bilmezler."

"Bilmez misin ki, bizim egemenliğimizi bekleyen, gördüğü eziyetlere ve korkulara karşı sabreden kimse, yarın bizimle beraber olacaktır? Bu nedenle sen, hakkın öldüğünü, hak ehlinin yok olduğunu, zulmün tüm şehirleri sardığını gördüğünde, Kur'ân'ın eskidiğini, Kur'ân'da olmayan asılsız şeylerin uydurulduğunu, Kur'ân yorumlarında heva ve hevesin esas alındığını; dinin tıpkı bir kabın tersyüz edildiği gibi, tersyüz edildiğini; batıl taraftarlarının hak ehline üstünlük sağladıklarını; kötülüğün açık olduğunu; kimsenin kötülükten menedilmediğini ve kötülük işleyenlerin mazur görüldüğünü; fasıklığın her yanı kapladığını; erkeklerin erkeklerle, kadınların da kadınlarla (cinsel anlamda) yetindiğini; müminin suskun olduğunu, sözlerinin kabul görmediğini; buna karşın fasıkın yalan söylediği hâlde, yalanına ve iftirasına itiraz edilmediğini; küçüğün büyüğü küçümsediğini; akrabalık bağlarının koptuğunu; günahlarıyla övünen kimselere gülünüp geçildiğini, sözlerine karşı çıkılmadığını; kadınların verdiği şeyi oğlanların verdiğini; kadınların kadınlarla evlendiğini; övgünün arttığını; erkeklerin, malı Allah'a kulluk sunma maksadı dışında infak ettiğini, bundan menedil mediklerini ve kimsenin onların ellerinden tutmadığını; insanların Allah yolunda çabalayan bir mümini bu hâlde gördüklerinde Allah'a sığındıklarını; komşunun komşusuna eziyet ettiğini ve bundan menedilmediğini; kâfirin müminlerin içinde bulundukları duruma sevindiğini; yeryüzünü kaplayan bozgunculuktan hoşnut olduğunu; içkinin açıktan içildiğini, Allah'tan korkmayan insanların içki sofralarında bir araya geldiklerini; marufu emretmenin çok cılız olduğunu; fasıkın, Allah'ın sevmediği işleri yapmakta güçlü olduğunu, bundan

dolayı övüldüğünü; mucize ve keramet sahibi¹ insanların tahkir edildiklerini, onları sevenlerin horlandıklarını; hayır yolunun terk edildiğini, buna karşılık kötülük yolunun izlendiğini; Allah'ın evinin işlevsiz olduğunu, insanlara onu terk etmelerinin emredildiğini; kişinin yapmadığını dediğini; erkeklerin erkeklerle, kadınların kadınlarla cinsel ilişkiye girmeyi arzuladıklarını; erkeğin makatını, kadının da cinsel organını kullanarak geçimini sağladığını; kadınların da tıpkı erkekler gibi kendi aralarında toplantılar düzenlediklerini; Abbasoğulları arasında eş cinselliğin yayıldığını; bir kadının kocası için kına sürünmesi ve taranması gibi, boya sürünüp tarandıklarını; erkeklerin cinsel arzuları için mal harcadıklarını; erkeğe rağbet edildiğini, erkeklerin onu elde etmek için rekabet ettiklerini, onu kıskandıklarını; mal sahibinin müminden daha üstün ve izzetli görüldüğünü; faizin yaygın ve kimsenin faiz esaslı muamele yapmaktan dolayı ayıplanmadığını; kadınların zina etmekle övündüklerini; kadının kocasını erkeklerle cinsel ilişkiye girmeye hazırladığını; insanlar arasında en çok saygı gören ve en iyi olarak nitelendirilen evin, kadınların fuhuş yapmalarına yardımcı olan ev olduğunu; müminin mahzun, horlanmış, ezik olduğunu; bidatların ve zinanın yaygın olduğunu; insanların yalan şahitliği alışkanlık hâline getirdiklerini; haramların helâlleştirildiğini, helâllerin haramlaştırıldığını; dinî meselelerin kişisel görüşle çözüldüğünü, Kur'ân'ın ve hükümlerinin işlevsiz kılındığını; geceleri kimsenin Allah'a isyan etmekten çekinmediğini; müminin kötülüğü ancak kalbiyle inkâr edebildiğini; büyük servetlerin Allah'ı gazaplandıracak alanlarda harcandığını; yöneticilerin küfür ehline yakın durduklarını, hayır ehlini uzaklaştıklarını; yöneticilerin hükmederken rüşvet aldıklarını; yöneticiliğin malı ve gücü çok olan kimselerin elinde olduğunu; birbirlerinin mahremi olan erkek ve kadınların birbirleriyle yetinip evlendiklerini; adamın bir töhmetten ve bir zandan dolayı öldürüldüğünü; erkeğin oğlanla aşk yapmak için canını ve malını feda etmekten çekinmediğini; erkeğin kadınlarla ilişki kurmaktan dolayı ayıplandığını; erkeğin karısının fuhuş yaparak kazandığı malı yediğini ve üstelik bundan haberinin olduğunu, onun bu işini bizzat kendisinin yönettiğini; kadının kocasına baskı yaptığını, onun istemediği şeyleri yaptığını,

1- Bir nüshaya göre: hadis rivayet eden.

kocasının nafakasını verdiğini; adamın, karısını ve cariyesini kiraya verdiğini ve çok kötü yiyecek ve içeceklere razı olduğunu; Allah adına yalan yeminlerin çokça edildiğini; kumarın serbest olduğunu; içkinin açıktan satıldığını ve hiç kimsenin buna engel olmadığını; kadınların kendilerini küfür ehline peşkeş çektiklerini; eğlence yerlerinin serbest olduğunu, kimsenin kimseyi oralardan menetmediğini, kimsenin buna cesaret edemediğini; onurlu insanların iktidara gelmelerinden korkulan kimselerce aşağılandıklarını; yöneticilerin en yakın kimselerin, biz Ehlibeyt'e sövmekle övünen kimseler olduğunu; bizi sevenlere zulüm yapıldığını; şahitliklerinin kabul edilmediğini; insanların yalan söylemek hususunda birbirleriyle yarıştıklarını; insanlara Kur'an'ı dinlemenin ağır geldiğini, buna karşın batıl sözler dinlemekten hoşlandıklarını; komşunun komşuya dilinden çekindiği için iyilikte bulunduğunu; ilâhî hadlerin geçersiz kılındıklarını, insanların bu hususta keyiflerine göre hareket ettiklerini; mescitlerin süslandıklarını; insanlar arasında en doğru sözlü olarak bilinen insanın yalancı ve müfteri kimseler olduklarını; kötülüğün ve söz taşımanın açığa çıktığını; fuhşun yayıldığını; gıybetin zevk veren bir uğraş gibi algılandığını ve insanların bunu birbirlerine müjdelercesine aktardıklarını; insanların Allah rızasının dışındaki bir amaçtan dolayı hacca gitmek ve cihada katılmak istediklerini; iktidar sahibinin kâfirin hatırı için mümini ezdiğini; harabenin bayırdan daha revaçta olduğunu; insanın geçimini, eksik tartıp ölçmekle temin ettiğini; kan dökmenin önemsenmediğini; kişinin dünyevî amaçlar için liderlik peşinde olduğunu; başkaları kendisinden korksunlar ve meselelerini ona götürsünler diye sivri dilli biri olarak bilinmeye çabaladığını; namazın önemsenmediğini; büyük bir servete sahip olan kimselerin buna sahip oldukları günden beri zekâtını vermediklerini; ölünün mezarından çıkarılıp eziyet edildiğini ve kefeninin satıldığını; toplumsal çalkantıların çoğaldığını; adamın akşam çakırkeyif, sabahları da sarhoş olduğunu, insanların durumuna aldırış etmediğini; insanların hayvanlarla ilişkiye girdiklerini; hayvanların birbirlerini parçaladıklarını; insanların mescitlerine gidip döndüklerinde üzerlerinde giysilerinin bulunmadığını; insanların kalplerinin katılaştığını, gözlerinin donduğunu; Allah'ı anmanın kendilerine ağır geldiğini; haram yemenin yaygın bir alışkanlık hâline geldiğini; insan-

ların haram yeme hususunda birbirleriyle yarıştıklarını; namaz kılanın insanların görmesi için namaz kıldığını; fakihin dinî bir amaç gütmekten, dünya ve liderlik için fıkıhla ilgilendiğini; insanların galip gelmenin yanında yer aldıklarını; helâlin peşinde olanın yerildiğini, ayıplandığını, buna karşılık haramın peşinde olanın övüldüğünü, sayıldığını; Haremeyn'de (Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebi'de) Allah'ın sevmediği işlerin yapıldığını ve kimsenin buna engel olmadığını, oralarda çirkin işlerin yapılmaması için çaba gösterecek kimsenin bulunmadığını; Haremeyn'de alenen çalgı çalındığını; bir adamın hak bir şey söylerken, marufu emredip münkeri yasaklamaya çalışırken birinin kalkıp ona öğüt verdiğini ve ona acıyan bir edayla, 'Bunlar sana kalmamış!' dediğini; insanların birbirlerine bakarak kötü kimseleri önder edindiklerini; hayır yolunun boş, kimse tarafından izlenmediğini; cenazeyle alay edildiğini, ama kimsenin buna karşı çıkmadığını; her geçen yıl bidat ve kötülüklerin arttığını; halkın ve meclislerin sadece zenginlere tâbi olduklarını; yoksullara alay edilerek bir şeyler verildiğini ve Allah rızasının dışındaki bir amaç güdülerek yoksullara yardım edildiğini; göklerdeki ayetlerden kimsenin ürkmediğini; insanların tıpkı hayvanlar gibi alenen çiftleştiklerini; insanların tepkisinden korktukları için kimsenin bir kötülüğe karşı çıkmadığını; kişinin Allah rızasının dışındaki bir amaç uğruna çokça mal harcayabildiğini, ama Allah rızası için en ufak bir harcamada bulunmaktan dahi kaçındığını; anne ve babaya kötü davranmanın normal bir davranış hâline geldiğini; anne ve babaların horlandıklarını; anne ve babaların çocuklarının yanında insanların en kötüsü hâline geldiklerini; evladın anne ve babasına iftira etmekten hoşlandığını; kadınların iktidara geldiklerini, her şeye egemen olduklarını ve onların keyiflerine göre hareket edildiğini; adamın oğlunun babasına iftira attığını; anne ve babasına bedduada ettiğini ve ölmelerinden dolayı sevindiğini, kişinin bir günü büyük bir günah işlemeden veya ölçü ve tartıyı eksik ölçüp tartmadan veya zina etmeden ya da içki içmeden geçirdiğinde buna üzüldüğünü, teessüf ettiğini; iktidar sahiplerinin yiyecekleri stokladıklarını; akrabaların mallarının batıl yolda harcandığını, onlarla kumar oynandığını, içki içildiğini, içkiyle tedavi yapıldığını, hastalara içki içmelerinin tavsiye edildiğini, onunla şifa bulacakları sanıldığını; insanların marufu emretme ve münkeri yasaklama görevini terk etme, bunu bir görev

olarak yerine getirmeye yanaşmama hususunda eşit hâle geldiklerini; münafıkların ve nifak ehlinin rüzgarının estiğini, hak ehlinin rüzgarının insa depreşmediğini; ezan okumanın ve namaz kılmanın ücret karşılığı yapıldığını; mescitlerin Allah'tan korkmayanlar tarafından doldurulduğunu; bunların oralarda gıybet etmek, hakkın taraftarlarının etini yemek ve birbirlerine şarap içmelerini anlatmak için bir araya geldiklerini; sarhoş kimsenin ne dediğini anlamayacak durumda olduğu hâlde insanlara namaz kıldırıldığını; sarhoş olduğu için kınanmadığını, tam tersine sarhoş olduğunda saygı gördüğünü, sakınıldığını, korkulduğunu, kendi hâline bırakıldığını, herhangi bir cezaya çarptırılmadığını, sarhoşluğunun bir mazeret kabul edildiğini; yetimlerin mallarını yiyenlerin salih insanlar olarak övüldüklerini; yargıçların Allah'ın emrettiğinin aksine yargılamada bulunduklarını; yöneticilerin bir çıkar beklentisi yüzünden hainleri güvenilir adamlar olarak yanlarında tuttuklarını; yöneticilerin mirası günah ehline, Allah'a karşı gelmekte cüretkâr davranan kimselere verdiklerini ve bunların mirası diledikleri gibi harcamalarına göz yumduklarını; minberlerden insanlara takva emredildiğini, buna karşın takvayı emredenlerin dediklerini yapmadıklarını; namazı vaktinde kılmanın önemsenmediğini; sadakanın aracılar vasıtasıyla verildiğini ve bu hususta Allah'ın rızası yerine insanların hoşnutluğunun esas alındığını; insanların bütün dertlerinin mide-leri ve cinsel organları olduğunu; ne yediklerine ve kiminle ilişkiye girdiklerine bakmadıklarını; dünyanın böyle insanlara yöneldiğini; hakkın belirtilerinin silinmeye yüz tuttuğunu gördüğün zaman, oldukça dikkatli ol, ihtiyatlı davran ve yüce Allah'tan kurtuluş dile. Bil ki, o insanlar yüce Allah'ın korkunç gazabının kapsamı içindedirler ve Allah, dilediği bir şeyden dolayı onlara mühlet vermektedir."

"Sürekli olarak kendini kontrol et. Yüce Allah'ın, onların durumundan farklı bir durumda seni görmesi için çalış. Eğer sen onların arasındayken Allah'ın azabı onların üzerine inecek olursa, bir an önce Allah'ın rahmetine kavuşmuş olursun; yok eğer, onlara azap iner de sen bekletilirsen, onların Allah'a karşı takındıkları cüretkâr tutumun cezasının kapsamının dışında tutulmuş olursun. Bil ki, yüce Allah iyi insanların ecrini zayı etmez. Allah'ın rahmeti iyi insanlara yakındır." [Ravzat-ul Kâfi, c.8, s.36-42]

Ben derim ki: Bu anlamları içeren ve gerek peygamber efendimizden (s.a.a), gerekse Ehlibeyt İmamları'ndan (a.s) rivayet edilen hadislerin sayısı oldukça fazladır. Ancak bizim burada naklettiğimiz iki hadis, anlam ve mesaj itibariyle bunların en kapsamlılarıdır.

Ahir zamanla ilgili haberleri içeren hadisler, "*Ey inananlar, sizden kim dininden dönerse, bilsin ki Allah, yakında öyle bir toplum getirecektir ki O onları sever, onlar da O'nu severler. Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah yolunda cihat ederler, hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar.*" ayetinin genel olarak işaret ettiği gelişmelerin birer ayrıntılı açıklaması niteliğindedir. Allah doğrusunu herkesten daha iyi bilir.

Hamd Allah'a mahsustur.

İÇİNDEKİLER

NİSÂ SURESİ'NİN DEVAMI

77-80. Ayetlerin Açıklaması.....	5
Savaş Bağlamında Zayıf İmanlı Müminleri Kınama.....	5
Söz Konusu Müminlerin İki Yanlış Düşüncesi.....	9
İYİLİK VE KÖTÜLÜKLERİN ALLAH'TAN OLMASI NE ANLAM İFADE EDER?	12
Bazı Güzel ve Çirkinliklerin Kalıcı Olması	13
Güzelliğin Varoluşsal, Kötülüğünse Ademî Oluşu	14
Allah'ın Bağışı Kapasite Oranındadır.....	17
"Sana Gelen İyilik..." İfadesinde Hitabın Sadece Resulullah'a (s.a.a) Yöneltilmesinin Sebebi	19
AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI.....	21
81-84. Ayetlerin Açıklaması.....	25
Ayetler Arasında Çelişki Olmaması Kur'ân'ın Hak Olduğunun Kanıtıdır	27
Ayetlerde Çelişki Olmamasıyla İlgili Ayetten Belirginleşen Üç Husus.....	29
Yalan Haberleri Yayan Müminleri Kınama	30
Yalan Haberler Bağlamında Müminlerin Görevi.....	31
Ayette Geçen "Ululemr" İfadesiyle İlgili Görüşler ve Cevapları.....	32

"Pek Azınız Müstesna" İfadesinin Anlamıyla İlgili Görüşler ve Cevapları	35
Savaş Hususunda Ağır Davranan Müminleri Kınama	38
AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI.....	39
85-91. Ayetlerin Açıklaması.....	39
Kötü İşte Aracı Olmanın Yasaklanması.....	44
SELÂMIN ANLAMI ÜZERİNE.....	48
AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI.....	50
Selâmın Adabı	50
Ayetlerin Nüzul Sebebi	54
92-94. Ayetlerin Açıklaması.....	58
"Yanlışlıkla Olması Dışında" İfadesinin Bitişik İstisna Olması.....	59
Yanlışlıkla Bir İnsan Öldürmenin Hükümü	60
Kasıtlı Olarak Bir Mümini Öldüren Kimseye Karşı Tehdit	62
AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI.....	64
95-100. Ayetlerin Açıklaması.....	70
Cihat Edenlerle Oturanların Bir Olmayışı.....	71
Ayetin Akışının İlgi Çekici Yönleri	73
Hicret Etmeyenlerin Kınanması	77
MUSTAZAFLIK ÜZERİNE	80
Ayetlerin Açıklaması.....	82
AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI.....	86
Ayetlerin Nüzul Sebebi	86
Mustazafların Anlamı.....	90
101-104. Ayetlerin Açıklaması.....	96
Yolculukta Namazı Seferi Kılma	96
Korku Namazı	96

İçindekiler.....	615
AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI.....	101
105-126. Ayetlerin Açıklaması.....	111
Ayetlerin Akış Bütünlüğü	111
Hainleri Savunmanın Nehyedilmesi.....	113
Peygambere Masum Olduğu Halde "Allah'tan Mağfiret İste" Diye Emredilmesi	114
MASUMİYETİN ANLAMI ÜZERİNE	123
Ayetlerin Açıklaması.....	127
AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI.....	139
127-134. Ayetlerin Açıklaması.....	153
"Size Okunanlar" İfadesiyle İlgili Görüşler ve Cevapları	155
Kadınlar Arasında Gözetilmesi Gereken Adaletin Sınırı	159
AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI.....	163
135. Ayetin Açıklaması.....	169
AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI.....	172
136-147. Ayetlerin Açıklaması.....	175
"Ey İnananlar! ... İnanın" İfadesiyle İlgili Görüşler	175
İkinci Kez İnkâr Eden Kimse Tövbe Kapsamına Girmez	177
Kâfirlerle İlişki İçerisinde Olanlara Yönelik Tehdit	181
AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI.....	188
136-147. Ayetlerin Açıklaması.....	192
"Allah Kötü Sözü Açıkça Söylenmesini Sevmez" İfadesinin Anlamı	193
Mazlumun Zalimle İlgili Kötü Sözü Söylemesinin Sınırı	193
Kötülüğü Affetmenin Anlamı ve Buna Yönelik Teşvik.....	193
AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI.....	194
150-152. Ayetlerin Açıklaması.....	196

153-169. Ayetlerin Açıklaması.....	202
"Ehlikitab'ın Peygamberimizden İsteği ve Allah'ın Verdiği Cevap	202
Ehlikitab'ın Hz. İsa (a.s) Hakkında Yanılgısı	207
Hz. İsa'nın (a.s) Hem Ruhen, Hem Bedenen Allah Katına Yükseltilişi	209
"Ehlikitap'tan, İsa'nın Ölümünden Önce Ona İnanmayacak Hiç Kimse Yoktur" İfadesinin Anlamı ve Farklı Görüşler	210
Yahudilerin Hak Ettikleri Dünyevî ve Uhrevî Ceza.....	216
"El-Mukimine's-Salât" Kelimesinin İrabıyla İlgili Farklı Yorumlar	217
Açıklığa Kavuşan Üç Husus	219
"Kendi Bilgisiyle İndirmiştir" İfadesinin Anlamı	221
AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI.....	223
170-175. Ayetlerin Açıklaması.....	231
Allah, Çocuğu Olmaktan Münezzektir.....	235
176. Ayetin Açıklaması.....	240
AYETİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI	242

MÂİDE SURESİ

1-3. Ayetlerin Açıklaması.....	248
"Akitleri Yerine Getirin" İfadesiyle İlgili Farklı Görüşler	249
Akdin Anlamı Üzerine	250
İslâm'ın Akdi Çiğnememeye Verdiği Önem	252
İslâm'la Başka Ulusların Akit Hususunda Karşılaştırması.....	254
Ayetlerin Açıklaması.....	255
Haram Kılınan Şeyler.....	258
"Bugün İnkâr Edenler..." İfadesi Bir Ara Söz Niteliğindedir.....	263

İçindekiler.....	617
------------------	-----

Kâfirlerin Umutsuzluğa Düşükleri Gün Hangi Gündür?	265
Bizim Görüşümüz	274
Kâfirlerin İslâm Diniyle İlgili Son Beklentileri	275
"Benden Korkun" İfadesi Tehdit Mi, Bir Nevi Lütuf Mu?	278
Olgunlaştırma ve Tamamlamanın Anlamı ve Farkları	280
Nimetin Anlamı.....	282
ÜÇ BÖLÜMDE BİLİMSEL ARAŞTIRMA	285
1- Et Yemeğe İlişkin İnanışlar.....	285
2- Rahmetle Bağdaşmadığı Halde, Hayvanların Öldürülmesi Nasıl Emredilmiştir?	287
3- İslâm Neden Hayvanın Boğazlanmasını Öngörür.....	291
AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI.....	292
GADİR-İ HUM AYETİNİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI ..	299
Konuyla İlgili Farklı Görüşler ve Cevabı.....	308

4-5. Ayetlerin Açıklaması..... 313

Av Köpeğiyle Avlanmak.....	313
İmanı İnkâr Etmenin Anlamı.....	319
"Bugün Size Temiz Şeyler Helal Kılındı..." İfadesiyle İlgili Tutarsız Görüşler.....	321
AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI.....	223
Av Köpeğiyle Avlanmakla İlgili Hadisler.....	323
"İmanı İnkâr Etme"nin Batınî Anlamı	337

6-7. Ayetlerin Açıklaması..... 339

Abdest Ayeti.....	340
Dirseklere Kadar İfadesinin Anlamı.....	341
Ayaklar Yıkanmalı Mı Yoksa Meshedilmeli Mi?	343
Ayaklarınız Anlamına Gelen Ercul Kelimesinin İrabıyla İlgili Görüşler.....	343

Hasta Veya Yolculukta İseniz..." Ayetinde Beş Nükte	350
Teyemmüm	350
Teyemmümde Elin Meshedilmesinin Gereken Miktarı	355
Allah'ın Güçlük Çıkarmamayı İstemesinin Anlamı	355
AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI.....	358
8-14. Ayetlerin Açıklaması.....	366
İsrailoğulları'ndan Alınan Söz.....	370
Hristiyanlardan Alınan Söz ve Uğradıkları Akıbet.....	373
15-19. Ayetlerin Açıklaması.....	376
Size Allah'tan Bir Nur Geldi..." İfadesinde, Nurdan Kast Edilen	378
Allah Esenlik Yollarına İletir	378
Hristiyan ve Yahudilerin Hz. İsa'nın Allah'ın Oğlu Olduğu İnancının	
Batıl Olduğunun Bir Kanıtı	381
Yahudilerin ve Hristiyanların, Allah'ın Sevgilileri Olduklarına Dair	
İddiaları	384
Allah'ın Söz Konusu İddiaya Karşılık Kanıtı	384
Bela Bağlamında İnsanların Üç Kısım Olması	386
KUR'ÂN'IN GÖSTERDİĞİ DÜŞÜNCE YÖNTEMİ	391
Kur'ânî ve Felsefî ve Rivayet Esaslı Araştırma.....	391
Kur'ân'ın İnsanları Kendisine Yönelttiği Yol, Fikirsal Bir Yoldur	392
Fikirsal Yolun Tanınması, İnsanların Fitrî Akıllarına Bırakılmıştır	392
Körü Körüne Taklit Yasaklanmıştır	393
Fıtratta Değişiklik Olmaz	393
Bedihi Öncülleri Kullanmanın Kaçınılmazlığı.....	394
Mantıksal Yöntemi İnkâr Edenlerin Sözlerinden Örnekler.....	395
Tezekkür Yöntemiyle İlgili Açıklama.....	401
Bir Soru ve Cevabı	410
TARİHİ İNCELEME.....	415

İçindekiler.....	619
------------------	-----

Resulullah'ın Hayatı ve Vefatı Sonrası	
Dönemde Müslümanların İlmî Durumları.....	417
Ehlibeyt'ten Kopmanın Doğurduğu Sonuçlar	420
Mutezile ve Eş'arî Ekollerinin Çıkışı.....	424
Kelam İlminde Şia'nın Öncülüğü	426
Mutasavvıfların Çıkışı	429
Dini Zahirler İle İrfanı ve Felsefeyi, Felsefe İle İrfanı ve Dinî Zahirleri Bağdaştırma Çabası	432
AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDE AÇIKLAMASI	433

20-26. Ayetlerin Açıklaması.....	437
Yüce Allah'ın İsrailoğulları'na Bahsettiği Üç Nimet	438
Sizi Kral Yaptı." Ayetindeki İsrailoğulları'nı Krallar Yapmanın Anlamı	438
Allah'ın Size Yazdığı Kutsal Toprağa Girin." Ayetindeki Kutsal Toprağın Neresi Olması Üzerine	440
Hz. Musa'nın Allah İle Yaptığı Münacatındaki Önemli Nükteler.....	448
AYETLERİN HADİSLER İŞİĞİNDE AÇIKLAMASI.....	449

27-32. Ayetlerin Açıklaması	455
Ayette Âdem Adıyla Anılan Kişi Kimdir?	455
Kabilin Habil'i Öldürmesinin Nedeninin Kıskançlık Olması.....	458
Âdem'in Maktul Oğlu Habil'in Muttaki ve Âlim Olması	461
Kur'ân'daki Şekliyle Aktarılan Habil İle Kabil'in Kıssaları Üzerine Yapılan Yanlış Değerlendirmeler ve Cevapları	462
Habil'in, "Ben İsterim Ki Sen, Benim Günahımı Da, Kendi Günahımı Da Yüklenip Ateş Ehlinden Olasın." Sözü'nün Anlamı.....	463
Kardeşinin Cesedini Nasıl Gömmesi İçin, Kuşlar İçerisinden Karganın Gönderilmesindeki Özellik.....	467
ALGILAMA VE DÜŞÜNME ÜZERİNE	469
Bütün Bilgilerin Hidayet ve Her Hidayetin De Allahtan Olması	470
İnsanların Gerçek Öğreticisinin Yüce Allah Olması.....	471

Pratik (Amelî) Bilimlerin, Allah'ın İlham Etmesinden Kaynaklanması.....	473
Akıl İle Takva Arasındaki Gerektiricilik.....	474
Somut Olgu ve Deney Yöntemlerini Savunanlara Yönelik Eleştiri.....	476
Allah Korkusuyla At Başı Gitmeyen Düşüncenin Sakıncalı Olması	478
"Kim... Bir Canı Öldürürse, Bütün İnsanları Öldürmüş Gibidir."	
Ayetinin Anlamı.....	479
Ayetle İlgili Öne Sürülen İki Problem	481
Bu İki Problemin Cevapları.....	482
"Kim De Onu Diriltirse, Bütün İnsanları Diriltmiş Gibi Olur."	
Ayetinin Anlamı.....	483
AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI.....	484
Habil İle Kabil'in Kıssalarını Anlatan Rivayetler	484
"Kim... Bir Canı Öldürürse, Bütün İnsanları Öldürmüş Gibidir."	
Ayetine İlişkin Bir Rivayet ve Açıklaması.....	488
BİLİMSEL BİR YAKLAŞIM VE KARŞILAŞTIRMA.....	491
33-40. Ayetlerin Açıklaması.....	495
Ayetteki Savaşma ve Bozgunculuk Yapmaktan Maksadın Genel Güvenliği Bozmak Olması	496
Bozgunculuk Yapanlar İçin Dört Cezanın Öngörülmesi.....	497
"Ona Yol Arayın..." Ayetindeki "Vesile"nin Anlamı.....	498
AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI.....	502
Hırsızın Ellерinin Kesilmesini Emreden Ayetle İlgili Rivayetler ve Açıklamaları	502
41-50. Ayetlerin Açıklaması	515
"Haram Yerler..." İfadesinin Orijinalindeki "es-Suht" Kelimesinin Anlamı.....	518
Bir gün Yahudilerin Elinde Bulunan Tevrat'ın Tahrif Edilip Edilmemesi Üzerine	520
Tevrat'ın İsrailoğulları'nın Kapasiteleri Oranında Bilgiler İçermesi	521

İçindekiler.....	621
Kıyasın Yasalaştırılması	523
İncil ve Tevrat'la İlgili Üç Değerlendirme	526
Kim Allah'ın İndirdiğiyle Hükmetmezse, İşte Onlar Kâfirlerdir, Zalimlerdir, Fasıklardır." İfadesinin Anlamı	528
Kur'ân'ın Kendinden Önceki Kitapları Doğrulayıcılığının Anlamı.....	529
KUR'ÂN LİTERATÜRÜNDE ŞERİATIN ANLAMI VE ŞERİAT İLE DİN VE MİLLET ARASINDAKİ FARK	532
Din Teriminin, Şariat Teriminden Daha Genel Anlam İfade Etmesi Üzerine	532
Millet Teriminin Anlamı ve Din İle Şariat Terimleriyle İlişkisi	534
Farklı Şariatlar Koyulmasının, İnsanların İmtihan Edilmesi Yönünde Tecelli Etmesi	536
Peygamberin (s.a.a) Masum Olmasının, İşlerinde Özgür Olmaması Anlamına Gelmemesi	538
AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI.....	542
Recm Cezası Çerçevesinde İbn Suriya'nın Peygamber (s.a.a) İle Yaptığı Konuşmayı Aktaran Rivayet	542
Recm Cezasının, Bugünkü Tevrat'ta Yer Alması.....	545
"Gerçekte Tevrat'ı Biz İndirdik..." Ayetiyle İlgili İmam Cafer Sadık'tan (a.s) Bir Rivayet.....	550
"Kim Allah'ın İndirdiği İle Hükmetmezse..." Ayetine İlişkin Rivayetler	553
51-54. Ayetlerin Açıklaması.....	559
Vela ve Velayet Kelimelerinin Anlamı	561
Yahudileri ve Hristiyanları Veli Edinmeyin." İfadesinin Anlamı.....	567
KALPLERİN HASTA OLMASININ ANLAMI ÜZERİNE.....	575
Kalp Hastalığıyla Fizikî Hastalığın Arasında Benzerlik	577
Millî İrtidat ve Fitrî İrtidat.....	578
İlahi Kelam İle Beşeri Kelamın Arasındaki Fark	581
Allah, Yakında Öyle Bir Toplum Getirecek..." İfadesinin Anlamı	584

AYETLERİN HADİSLER IŞIĞINDA AÇIKLAMASI.....	587
Allah, Yakında Öyle Bir Toplum Getirecek..." Ayetindeki Toplumdan Maksadın Hz. Ali ve Ashabının Olması	592
KUR'ÂN VE HADİS IŞIĞINDA KONUYA YÖNELİK GENEL BİR DEĞERLENDİRME	596
Ahir Zamanla İlgili Haberleri İçeren Nebevi Bir Hadis	602
Ahir Zamanla İlgili İmam Sadık'tan Bir Başka Hadis	605

